

**Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
Історичний факультет
Кафедра суспільних дисциплін**

Карасевич А.О., Шачковська Л.С.

Політологічна енциклопедія
Навчальний посібник для вищих навчальних закладів
Книга II

ЛІТЕРИ – «Г, Д, Е, Є»

Умань 2016

УДК 32(031)
ББК 66 я 20
П 50

Рецензенти:

Третяк Олексій Анатолійович, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Кривошеїн Віталій Володимирович, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри соціології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Священко Зінаїда Василівна, доктор історичних наук, професор кафедри загальної історії Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Рекомендовано Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, як навчальний посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів. Протокол № , від 2016 року

Політологічна енциклопедія. - Навчальний посібник Книга II / Укладачі: Карасевич А. О., Шачковська Л.С. – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2016. – 560 с.

Пропонований навчальний посібник «Політологічна енциклопедія» є спеціальним навчальним і науковим виданням, в якому пропонуються основні фундаментальні термінологічні поняття у галузі політичного знання, що використовуються у зарубіжній та вітчизняній науці про політику і у політичній діяльності.

Розрахований на студентів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, політичних і громадських діячів, а також широкої аудиторії читачів, які цікавляться особливостями формування політичної культури.

Карасевич А. О., Шачковська Л.С.

ЛІТЕРИ – «Г, Д, Е, Є»

ГАДЯЦЬКИЙ ДОГОВІР

ГАДЯЦЬКИЙ ДОГОВІР (застаріле іменування «Гадяцькі статті») — угода, укладена 16 вересня 1658 р. під містом Гадяч з ініціативи гетьмана Івана Виговського між Річчю Посполитою і Гетьманщиною, що передбачала входження останньої до складу Речі Посполитої під назвою «Великого Князівства Руського» як третього рівноправного члена двосторонньої унії Польщі і Литви. Передбачалася також ліквідація Берестейської унії. Основні перетворення залишилися на папері, оскільки Сейм Речі Посполитої ратифікував договір у значно урізаному вигляді, скасувавши його головні положення.

У 1656 р. Московське Царство згорнуло військові дії та підписало перемир'я з Річчю Посполитою, а влітку розпочало війну зі Швецією.

Цей акт був розцінений Богданом Хмельницьким та його оточенням як такий, що суперечить національним інтересам України. У грудні 1656 р. він приєднався до ліги протестантських держав, які ухвалили план щодо розподілу Речі Посполитої. Спочатку військові дії склалися на користь Гетьманату — на деякий час була захоплена Варшава. Але влітку ліга, зазнавши значних поразок від поляків та татар, по суті розпалася. Після цього у зовнішній політиці Гетьманщини настала криза.

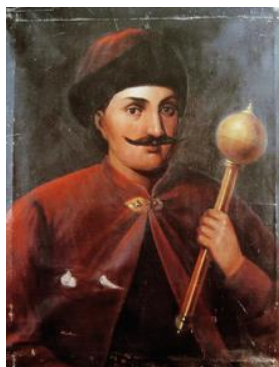
В історіографії відсутні факти про незгоду генерального писаря з політикою гетьмана, зокрема, й у питанні прийняття московського протекторату.

Навпаки, до 1658 р. Іван Виговський не виявляв антимосковських поглядів і був прибічником Москви. У передвиборчий період Іван Виговський виступав як прибічник московської орієнтації, що дозволяло йому здаватися рядовому козацтву і частині старшини продовжувачем і правонаступником політики Хмельницького. Незадоволені гетьманом та поновленням старих соціальних пропольських порядків, наприкінці року повстали. Повстання охопило Запорожжя та південні полки Лівобережжя. Оскільки новий гетьман міг сподіватися на вірність лиш Григорія Гуляницького та знеславленого козацького корпусу, чільників котрого — Антіна Ждановича, Івана Богуна, Івана Сербина — він врятував від смерті котру наказом присудив їм Хмельницький, Виговський звернувся по додаткову допомогу до царя. Московський цар допоміг Виговському приборкати повстанців — видав йому завірку

гетьманську грамоту, зупинив Мартина Пушкаря у поході на Чигирин, а після того як повсталі все одно вирішили дати гетьману бій вислав московське військо задля їх знищення, невдовзі видавши Виговському Якова Барабаша, та заточивши, на його прохання, вцілілих старшин-пушкарівців у Білгородському острозі.

Задля цієї допомоги Іван Виговський на Переяславській раді (15 лютого 1658 р.) став на шлях запобігливо-поспішних поступок — погодився на прибуття воєвод до Чернігова, Переяслава та Ніжина й передачу їм, що гірше, адміністративної влади, а також на включення до складу Московії Бихова і Чаусів. А після березневої старшинської ради, та заключення договору з татарами, направив до Москви посольство Григорія Лісницького з низкою прохань: вплинути на позицію Мартина Пушкаря; направити «доброго дворянина» на Запорожжя з грамотою, щоб «бунтівників і свавільників приборкати»; надіслати воєвод до «знатних міст»; прислати комісарів із військовими підрозділами для складання козацького реєстру та перепису міщан, млинів і оренд з метою налагодити збирання податків до московської скарбниці. Московський уряд обома руками захопився за цю ініціативу, і вже у квітні було призначено воєвод до Білої Церкви, Корсуня, Полтави й Миргорода, а також видано наказ боярину Василю Шереметеву, як організувати складення реєстру й перепис міщан і селян з їх повинностями.

Кримське Ханство з 1654 р. перебувало у союзі з Річчю Посполитою. Тому було вирішено повернутися до перемовин з Річчю Посполитою. На попередніх переговорах українську сторону представляли Юрій Немирич і Павло Тетеря, а польську Станіслав-Казимир Беневський та К. Євлашевський. Від кожного полку в Україні були присутні спеціально визначені представники, які узгоджували пункти договору, кожний з яких підписували.

Іван Виговський. Портрет невідомого художника XVII століття

В основу концепції примирення України та Речі Посполитої було покладено реалізований на Люблінському сеймі 1569 р. принцип федеративного устрою Речі Посполитої.

Згідно запропонованих Іваном Виговським умов Україна як незалежна держава, під назвою Велике Князівство Руське мала увійти на рівних правах з Польщею і Литвою до складу федерації. Територію Великого Князівства Руського склали київське, брацлавське і чернігівське воєводства. Вища законодавча влада належала національним зборам депутатів, які обиралися від усіх земель князівства. Виконавчу владу здійснював гетьман, який обирався довічно й затверджувався королем. Вибір кандидатів на гетьмана мали здійснювати спільно всі стани українського суспільства — козацтво, шляхта і духовенство. Гетьман очолював збройні сили України. У Великому Князівстві Руському встановлювалися державні посади канцлера, маршалка, підскарбія і вищий судовий трибунал.

Все діловодство мало вестися українською мовою. У Києві або в іншому місті передбачалося створити монетний двір для карбування власної монети.

Українська армія мала складатися з 30 тисяч козаків і 10 тисяч найманого гетьманом війська. Військам Речі Посполитої заборонялося перебувати на території князівства. У випадку воєнних дій в Україні війська Речі Посполитої, які перебували на її території, переходили під командування гетьмана. Гарантувалися права та привілеї козацтва. На подання гетьмана щороку сто козаків з кожного полку мали прийматися до шляхетського стану.

Православні віруючі зрівнювались у правах з католиками. Греко-католицька церква зберігалася, але не могла поширюватись на нові території. У спільному сенаті Речі Посполитої мали надати право застати православному митрополитові київському і п'ятьом православним єпископам.

Угода передбачала закріплення за Києво-Могилянським колегіумом академічного статусу і зрівняння його у правах з Краківським університетом. На території князівства передбачалося заснування ще однієї православної академії та середніх навчальних закладів — колегіумів, а також фундування в необхідній кількості початкових шкіл та друкарень.

Остаточний варіант Гадяцької унії, ратифікований сеймом Речі Посполитої, був для козацької держави не таким привабливим, як початковий текст угоди. Зокрема він передбачав:

- 1) Право 5-ти православних митрополитів брати участь у

засіданнях Сенату.

Пункт про скасування Берестейської унії з угоди було вилучено. Зберігся пункт про обмеження на будівництво уніатських церков. Також сейм відкинув вимогу козаків про повернення маєтків та чинів, відібраних у православних уніатами.

2) Угода не дозволяла гетьману приймати іноземні посольства.

3) Сеймова редакція договору передбачала повернення приватним власникам володінь, втрачених у часи Хмельниччини.

4) Козацький реєстр мав складатися з 30 тисяч осіб. Козаки звільнялися від сплати податків.

5) Право вибору гетьмана надавалось королю з чотирьох кандидатів, які представляли чини Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств.

6) Іван Виговський отримував у пожалування Любомль та посаду воєводи київського.

Термін «князівство Руське» в остаточному тексті угоди не згадувався. Так само відкинуті пункти про карбування власної монети та створення власного сейму.

Такий «куций» варіант Гадяцької угоди викликав вкрай негативну реакцію у середовищі козацької еліти і був однією з причин втрати влади гетьманом Виговським.

З точки зору козацької політики, умови договору у редакції сейму Речі Посполитої були кроком назад порівняно з умовами, що їх чотири роки тому запропонувала козакам Москва. Замість фактично незалежної держави під протекцією іноземного правителя, козацька держава, названа тепер Руським князівством, ставала складовою Речі Посполитої, інтегрованою в її адміністративно-територіальну систему. Її територія ділилася на три воєводства. Гетьман не мав права на дипломатичні зносини з іноземними правителями. Козацьке військо скорочувалося від шістдесяти до тридцяти тисяч. Козаки втрачали право обирати гетьмана, яке тепер переходило до старшини. Більш того, надання шляхетства обмеженому колу козацької старшини позбавляло рядове козацтво власної еліти. Такі умови відчутно поступалися запропонованим і значною мірою реалізованим умовам Переяславського договору 1654 р.

Навіть скорочена форма договору не влаштувала правлячі кола Речі Посполитої, які не могли змиритися з тим, що православні козаки матимуть однакові права з католицькою шляхтою, і сприйняли угоду з підозрою, зрештою відхиливши її. Угода не була прийнята й українським суспільством за багатьма причинами.

Найважливіші з них — залишення у складі Польщі Руського, Волинського, Белзького і Подільського воєводств, повернення прав на маєтності шляхті, яка була змушена покинути свої володіння у попередні роки, а також висока вірогідність війни з православним Московським Царством. Рядове козацтво й селяни не сприймали новий договір, оскільки внаслідок розширення прав еліти Руського князівства знов підпадали під юрисдикцію і контроль заможних землевласників.

Московське царство не сприйняла цю угоду і почала війну з Україною. Незважаючи на перемогу під Конотопом, війна склалася для Виговського невдало. Запорізька Січ напала на татар і тому змусила їх повернутися назад у Крим. Промосковсько налаштовані кола старшини та козацтва саботували війну, бо на їхню думку Виговський «продав Україну полякам». Не бачачи іншого виходу з ситуації, гетьман Виговський у жовтні 1659 р. склав повноваження та виїхав до Речі Посполитої.

Для поляків війна складалася значно успішніше і 1660 р. вони завдали суттєвих поразок Московському царству та звільнили Вільно.

У підсумку Московія і Річ Посполита уклали Андрусівське перемир'я 1667 р., а згодом Угоду про Вічний мир 1686 р. Лівобережна Україна перейшла під контроль Москви. Козацтво отримало менше привілеїв, ніж передбачав Гадяцький договір, і на кінець XVIII ст. практично втратило політичний вплив.

Оцінки в історіографії:

Оцінки та виклад подій довкола та самої угоди різняться. За влучним висловом В. М. Горобця:

«Гадяцька угода І. Виговського з Польщею, так само як і Переяславська угода Б. Хмельницького з Московським царством, перетворилася на певний «культовий» сюжет, висвітлення якого було своєрідним «лакмусовим папірцем», що засвідчував відповідну політичну та ідеологічну платформу автора. Внаслідок цього, об'єктивно склалося так, що політична кон'юнктура детермінувала вивчення проблеми. За таких умов, навіть академічні праці професійних істориків не позбавлені певної політичної заангажованості, не говорячи вже про огульну критику «зрадницької» політики українського гетьмана з боку радянської історіографії, чи не менш категоричне звеличення Гадяча ж визначного «акту політичної зрілості» — в українській та польській діаспорній літературі.

Варто зазначити, що до певної міри боротьба цих двох тенденцій знаходить свій розвиток і у сучасній історичній літературі».

Джерела:

Когут З. Від Гадяча до Андрусова: осмислення «отчизни» в українській політичній культурі / З. Когут // Гадяцька унія 1658 року: контро версії минулого і сучасність: Зб. ст. за матеріалами Міжнар. наук. конф. (Полтава, 16-17 вересня 2008 р.). — Полтава, 2009. — С. 82 — 89.; Плохій С. з «Гадяцька унія 1658 року: контроверсії минулого і сучасність: Збірник статей за матеріалами Міжнародної наукової конференції»/Гадяч 1658: творення міфу — 2009 — стр.5-23.; Горобець В. М. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654–1665» (ст. 178–210) / Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. — К.: Інститут історії України, 2001. — 533 с.; Степанчук Ю. С. з «Гадяцька унія 1658 року: контроверсії минулого і сучасність: Збірник статей за матеріалами Міжнародної наукової конференції»/Політична обстановка на Полтавщині перед укладанням Гадяцької унії: повстання Мартина Пушкаря — 2009 — стр.130.; В. В. Кривошея. Козацька еліта Гетьманщини (Українська козацька старшина в умовах початкового етапу Громадянської війни (1658–1663 рр.) ст.118-121). Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. — 452 с.; Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. (с. 108) — К.: «Альтернатива», 1997.

ГАЕК ФРІДРІХ А́ВГУСТ (8 травня 1899 – 23 березня 1992 рр.)

Австрійський та американський спеціаліст у галузі економіки і політології, представник Австрійської школи економіки, послідовний захисник ідеалів економічної свободи, опонент Джона Мейнарда Кейнса, переконаний критик соціалізму, лауреат Нобелівської премії з економіки за 1974 р.

Наукову спадщину Фрідріха фон Гаєка становлять 18 книг, до яких належать: «Чиста теорія капіталу» (1941 р.), «Використання знання у суспільстві» (1945 р.), «Контрреволюція науки» (1952 р.), «Структура сприйняття» і «Конституція свободи» (1960 р.), «Право,

законодавство і свобода» (у трьох томах, 1973-1979 рр.), дві збірки лекцій і статей «Дослідження в філософії, політиці, економіці та історії ідей» (1967-1978 рр.), «Безробіття і грошова політика», «Уряд як генератор ділового циклу» (1979 р.) та багато інших праць. Його лекція «Згубна самовпевненість», за яку він разом з Гуннаром Мюрдалем став Нобелівським лауреатом, написана у 1988 р.

Поруч зі своїм вчителем Людвігом фон Мізесом — основний представник Австрійської економічної школи у ХХ ст., лауреат Нобелівської премії, один з найвідоміших представників лібералізму у ХХ ст., конкурент Кейнса у Лондонській школі економіки. Усі його праці спрямовані проти соціалізму. Не піддавав сумніву, що деякі соціалісти прагнуть досягнення правильних цілей, але вважав запропонований ними шлях небезпечним, бо передбачав категоричні державні втручання в економіку. Він аргументував, що в економіці, де існує поділ праці, децентралізовано розподілена також і вся інформація. Таким чином, неможливим є ефективне централізоване (державне) планування, бо воно зумовлює всю потрібну інформацію щодо можливостей та потреб окремих людей, а також ресурсів та цін. Пізніше розвивав свої теорії в антропологічних, культурних та інформаційно-теоретичних напрямках.

Гаек був також противником кейнсіанства. За його тезою, велика економічна депресія кінця 20 початку 30 років була викликана помилковими інвестиціями підприємств та банків, які, в свою чергу, були спричинені помилковою грошовою та економічною політикою. Як його одноступень виступав Мілтон Фрідман.

Людвіг фон Мізес критикував Гаєка за відхилення від раціоналізму, оскільки останній застосовував переважно емпіричний підхід, враховуючи, наприклад, ірраціональну поведінку індивідів. Гаек ж звинувачував Л. Мізеса у догматизмі.

У своїй праці «Шлях до кріпацтва» (1944 р.) Гаек вважав і був переконаний, що німецький націонал-соціалізм та італійський фашизм є проявами соціалізму, а не формами капіталістичної реакції. Він підкреслює, що Гітлер часто називав себе то захисником християнства, то соціалізму й демократії, але ніколи лібералізму. За його словами, мета його книги полягала у впливі на пануючу у той час суспільну думку, спрямовану проти лібералізму. Він вважав, що будь-яка форма соціалізму, колективізму та планової економіки суперечать ліберально - індивідуальним правам людини та принципам правової держави. Варварство та верховенство насильства не є результатом злості як риси характеру окремих народів, зокрема, німецького, а спричинене

реалізацією соціалістичних вчень. Пізніше, він вважав, що навіть державні втручання, які не ставлять під питання існування ринкової економіки, можуть серйозно зменшити індивідуальну свободу людини. Він пропагував індивідуальну готовність до ризику. На його думку, лібералізм не є ані догматичним, ані субститутом релігії, але демократія без капіталізму є неможливою. Отже, економічна свобода є передумовою для будь-якої іншої свободи.

Федералізм вважав кращою моделлю, пропагував його організацію у невеликих державних одиницях з метою уникнення тиранії наддержави.

У 1947 р. він заснував ліберальну «Mont Pelerin Society»), до якої належали такі видатні постаті як фон Мізес, Попер, Ергард, Ойкен та інші світові світила. Німецька школа ордолібералізму розвивала ідеї Гаєка далі. Спочатку він підтримував формування соціальної ринкової економіки у ФРН, проте, після 1971 р. критикував соціалістичні тенденції німецької економічної політики.

Гаєк підтримував думку ліберальних класиків Адама Сміта та Джона Локка, що економічний порядок є результатом людської діяльності (принцип невидимої руки).

Пропагував процес економічної конкуренції як процес відкриття.

Особло відомою є його теорія культурної еволюції. Будь-який інститут є в меншому або жодному сенсі результат людського упорядкування та розуму. Традиції є надзвичайно впливовими та недооцінюються соціалістичними теоретиками, водночас, ймовірність реалізації ідеального суспільства переоцінюється. Гаєк розрізняє два види порядку:

Спонтанний порядок («космос»), в якому індивіди досягають своїх цілей за допомогою власних прагнень. Такий порядок потребує абстрактних правил, які сформульовані в формі заборон та є загальнодіючими, тобто не передбачають привілеїв;

Організація («таксіс») є результатом свідомого дизайну. Тут існують конкретні правила, які сформульовані у формі імперативів. Досягнення індивідуальних цілей за допомогою власних прагнень є обмеженими, зокрема, з причини існування вертикальної ієрархії. В організації прагнень індивіда повинні враховуватися досягнення результативної справедливості за рахунок справедливості правил через перерозподіл. Приклад: підприємство, армія. Проте, будь-яке суспільство на практиці є змішаною формою.

Правила підлягають «культурній еволюції». Абстрактні правила

не є результатом розуму, а виникли паралельно до нього та були випробуваними протягом поколінь. Ті групи, які впроваджуються абстрактні правила, є успішними ніж інші, зокрема, у виробництві зброї. Інші групи або зникли, або перейняли успішні правила. Таким чином, найкращі правила вижили внаслідок природної еволюції. У вимозі застосовувати конкретні імперативи та накази Гаек вбачає найбільшу небезпеку для свободи. У цьому його підтримує Карл Попер, який бачить різницю між закритим та відкритим суспільством.

Провідною ідеєю економічної філософії Ф. Гаєка є концепція «спонтанного порядку», яка об'єднує такі положення:

- ринкова економіка виникає та еволюціонує як результат взаємодії людей, але це не означає можливості цілеспрямованого впливу людей на ці процеси;

- розвиток ринкової системи відбувається за власною внутрішньою логікою, зумовленою тим, що у її формуванні люди керуються своїми практичними знаннями. Ці знання є неусвідомленими, і тому не можуть бути формалізованими, узагальненими в теоріях і взятими за основу економічної політики;

- практичні знання господарюючих суб'єктів являють собою розсіяну і неякісну інформацію про умови та параметри поточної діяльності у сфері економіки;

- ринковий порядок цілком виключає можливість будь-якого зовнішнього втручання у цей процес без загрози часткової або повної руйнації;

- ринковий порядок принципово відрізняється від природних і технологічних об'єктів і систем, знання про які легко можна формалізувати за допомогою математичних графіків і формул і використовувати для управління ними.

Ідею спонтанності розвитку ринкового порядку Ф. Гаєк розповсюджує і на гроші, які, на його думку, не можуть виступати інструментом грошової політики держави, бо це призводить до інфляції та економічних спадів. Стабільність грошової системи може бути досягнута лише на основі її лібералізації, тобто відміною державної монополії на емісію грошей і конкуренцією приватних емітентів.

Таким чином, Гаєк виступає за домінацію першого виду порядку та абстрактні правила. Він пропонує сильне обмеження та точне визначення повноважень держави через конституцію з метою захисту прав індивідів. Згідно з його баченням, проблема не полягає у особах (тобто хто є правлячим, а хто підлеглим), а які повноваження

надаються правлячій еліті. Чистої води демократію без обмеження державної діяльності він відхиляє, оскільки вона також схильється до тоталітарності. Основними завданнями держави Гаек бачить захист майна та забезпечення виконання укладених угод між індивідами. Для економічного порядку потрібна визначена та логічна інституційна рамка, усе інше індивіди можуть організувати на ринках самостійно.

Гаек розвинув економічну теорію Людвіга фон Мізеса. Ціни та процес виробництва є продовженням ідей Тимчасової рівноваги та зміни вартості грошей (1928 р.) За працю «Ціни та виробництво» у 1974 р. Гаєка було нагороджено Нобелівською премією з економіки.

Його аналіз ґрунтується на традиційній теорії рівноваги. На ньому також відчувається вплив теорії Кнута Вікселя; невідповідність банківського відсотку за кредит природному відсотку спричиняє дисбаланс. В основі економічної теорії Гаєка лежать такі міркування: через добровільні заощадження зменшується попит на споживчі товари. Відносна ціна на споживчі товари зменшується. Збільшуються інвестиції у капітал, що призводить до падіння відсотку за кредит. Здешевлення позикового капіталу робить привабливішими інвестиції (Ефект Рікардо). Поки це ґрунтується на добровільних заощадженнях, економіка прямує до рівноваги.

При зниженні вартості грошей через штучне розширення кредиту зростають інвестиції в засоби виробництва. Однак, емітовані гроші згодом спричиняють зростання попиту на споживчі товари, виробництво яких було відносно зменшено через інвестиції в складніші та довші виробництва, які даватимуть віддачу лише через деякий час. Зростання відносних цін на споживчі товари спричиняє наслідки, протилежні першим наслідкам розширення кредиту: збільшуються прибутки в секторах промисловості, які найближче знаходяться до споживача, та зменшуються, у відносному вимірі, в інвестиційних секторах. Такі зміни спричиняють реструктуризацію економіки з інвестицій до споживання, з тяжкими втратами для інвестиційно-залежних галузей економіки. Рецесія стає неминучою, оскільки бракує справжніх ресурсів для завершення понад міру амбітних проектів.

Ситуацію, яка виникає внаслідок розширення кредиту можна порівняти з населенням ізольованого острова, яке витрачає всі заощадження на спробу будівництва величезної машини, яка б задовольняла всі потреби, а витративши всі заощадження та капітал до завершення будівництва населення має покинути проект та повернутись до збирання їжі.

У своїх дослідженнях Гаєк приділяв велику увагу всім різновидам соціалізму. В методологічному фокусі його праць завжди знаходилась проблема знань (розподілу інформації), яка поєднувала його соціологічні дослідження та зацікавлення психологією. Вже у 1920-ті рр. він доводив, що у суспільстві з поділом праці інформація також розподілена та єдиний планувальник неспроможний охопити всю систему у всіх її деталях, тому командна економіка принципово неможлива, або, щонайменше, істотно менш ефективна за ринкову. Згодом він розширив свою теорію на антропологічні, культурні та інформаційно-теоретичні спостереження. Тим самим, він не ставив під сумнів високі моральні цілі деяких соціалістів, натомість, він ставив під сумнів запропонований шлях, особливо кожне втручання держави в економіку.

У 1944 р. у Великобританії виходить друком праця «Шлях до кріпацтва» (англ. The Road to Serfdom). У ній він пояснює, що націонал-соціалізм у Німеччині та фашизм в Італії не є - як вважали інтелектуали-соціалісти - формами капіталістичної реакції, а, натомість, «розвитком соціалізму». Згідно з Гаєком, мета книги в тому, аби обернути домінуючі, на той час, антиліберальні настрої більшості, та попередити про світ про загрозу соціалізму. Основний аргумент Гаєка полягає в тому, що всі види соціалізму, колективізму та командної економіки суперечать ліберальним правам індивіда та принципам правової держави. Варварство та деспотизм тоталітарних держав - тоді, в першу чергу Німеччина, Італія та Радянський Союз — не є наслідком жорстокості відповідних націй, а наслідком втілення соціалістичних доктрин командної економіки. Втілення соціалістичних ідеалів неодмінно призводить до гноблення, навіть якщо і не стоїть на меті соціалістів.

Згодом він розвинув цю теорію та додав, що навіть втручання держави, яке не ставлять під сумнів ринкову економіку, у віддаленій перспективі призводить до втрати свободи. Також він вважав, що «політична свобода в сенсі демократії, «внутрішня» свобода, свобода у сенсі відсутності перешкод на шляху реалізації наших бажань, чи навіть свобода від страху та нужденності мають мало спільного з особистою свободою та часто конфліктують з нею. Свобода, про яку тут ведеться мова, може служити загальним політичним принципом та метою всіх визвольних рухів, полягає у відсутності довільно застосованого примусу. Однак, він вважав необхідним застосовувати примус тоді, коли ця свобода ставиться під сумнів: «дієвий захист свободи, таким чином, має бути сталим, догматичним та не робити

жодних поступок доцільності, навіть тоді, коли неможливо точно встановити, що за винятком очевидних позитивних наслідків, можливі й негативні наслідки через її порушення. Свобода буде збережена лише тоді, коли її вважатимуть загальним принципом, застосування якого не вимагає обґрунтування».

По закінченню Другої світової війни Гаек побачив шанс для відродження лібералізму. У 1947 р. він заснував Спільноту Мон Пелерін як платформу для розвитку нового лібералізму. У першій зустрічі брали участь окрім знайомих Гаєка Людвіг фон Мізеса, Карл Поппер, Людвіг Ерхард, Вальтер Ойкен та Вільгельм Рьопке, котрі займались підготовкою соціальної ринкової економіки у Західній Німеччині. Гаек підтримував ідеї розбудови соціальної ринкової економіки на основі неолібералізму, але починаючи з середини 1960-тих р. став періодично попереджувати про посилення втручання держави в економіку та прагнув надрукувати німецьке видання «Шляху до кріпацтва» до 1971 р.

Окрім питань економіки, по закінченню Другої світової війни Гаек присвячує основну увагу заняттю інформаційно-теоретичним, епістемологічними, культурологічними проблемами та філософії права і теоретичним проблемам психології.

Вільне суспільство, згідно з Гаєком, має дотримуватись порядку на основі чітких абстрактних правил. Також необхідне дієве обмеження та точне визначення можливостей держави конституцією, аби захистити права індивіда. Найважливішим способом обмежити державний апарат примусу він вважав обов'язок діяти відповідно до загальних правил, та неможливість застосування сили за бажанням. Проблема не у тому, хто править, а у тому, скільки влада перебуває у руках правителів. Чиста, нічим не обмежена демократична влада має тенденцію до перетворення на «тоталітарну демократію». Розроблену у Конституції свободи систему можна характеризувати, як номократію. Подібна система не виключає можливості втручання держави в економіку, лише вимагає, аби таке втручання відбувалось згідно з чітко визначеними загальними правилами. Однак деякі типи втручання, наприклад контроль за цінами або перерозподіл багатств, не сумісні з вільним суспільством.

У Конституції свободи Гаек стає на захист суто негативної свободи. Він доводив, що з позитивної свободи випливає, що людина вільна лише тоді, коли може робити те, що забажає. Однак, це означатиме, що людина вільна лише тоді, коли всемогутня, що абсурдно. Але, якщо погодитись на обмежену позитивну свободу,

тобто, людина вільна тоді, коли їй забезпечено деякі базові потреби, то така система не буде життєздатною в умовах плюралізму. Будучи прибічником індивідуалізму, він відкидав можливість обмеження свободи будь чим, окрім людей.

Режим, відданий справі встановлення соціальної справедливості створює умови для діяльності груп впливу. Якщо держава займається розподілом ресурсів за відсутності моральних критеріїв розподілу, а таку моральність неможливо встановити в умовах плюралізму, тоді групи впливу претендуватимуть на ресурси, які з їхньої суб'єктивної точки зору, справедливо їм належать. Швидше за все, це призведе до того, що держава розподілятиме ресурси на користь найвпливовіших груп у суспільстві.

Також Гаєк вважав, що до розуміння бідності слід підходити обережно. На його думку, бідність найліпше розглядати не у відносному вимірі, а в абсолютному. Якщо правильно розуміти бідність, то вільна економіка розв'язує проблему бідноти ліпше за перерозподіл ресурсів бюрократами.

ДЖЕРЕЛО:

Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г.Лисенко., В.В. Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

ГАЙДЕГГЕР МАРТІН (1889-1976)

«Жодна істота, крім людини, не знає про свою кінечність, смертність, і тільки тому вона розуміє час, а з ним і саме буття».

Видатний німецький філософ Мартін Гайдеггер народився у Мескірхі поблизу Шварцвальда у сім'ї ремісника, що сповідувала католицьку віру, ідеї порядку і справедливості. Декілька років Мартін

навчався в ієзуїтському коледжі, пізніше — у католицькій гімназії м. Фрайбург. Тут же він поступає до університету. Молодий і допитливий юнак захоплюється філософією і од почасно відвідує лекції з математики, історії, природознавства. Він знайомиться з найновішими досягненнями фізики, зокрема, з теорією відносності А. Ейнштейна.

Життєвий шлях філософа визначають такі віхи: захист дисертації; доцентура у Е. Гуссерля; посада професора у Марбурзі, пізніше — у Фрайбурзі; заборона викладацької діяльності в роки Другої світової війни; утвердження у якості мислителя, за роздумами якого вибудовують світогляд післявоєнна Європа і практично весь цивілізований світ.

Світогляд М. Гайдеггера формувався під впливом філософії Фіхте і Гегеля, Ріккєрта і Дільтея, Гуссерля і Шеллера. Майбутній великий філософ захоплювався працями античних мислителів, особливо Платона, віддавав належне Канту. Серед головних праць М. Гайдеггера слід назвати: «Буття і час», «Основні проблеми феноменології», «Що таке метафізика?», «Про сутність істини», «Ніцше», «Лист про гуманізм», «З досвіду мислення», «Гегель і греки», «Сутність мови» та ін.

Головне питання філософії М. Гайдеггер визначав як питання про «сенс буття». Цій темі філософ присвячує свій основний твір «Буття і час». Осмислення й розуміння буття, на думку філософа, можливе лише через проникнення у «час», який, у свою чергу, осмислюється через призму кінцевої, екзистенційночасової, індивідуально-особистісної історичності. Означеною історичністю постає людина, для буття у світі постає не дурна не скінченність однакових моментів «тепер», а засаднича щодо часу екзистенційна самоцентрованість людського існування, або тут-тепер-буття (ось-буття — Dasein).

У працях «Буття і час», «Основні проблеми феноменології», «Кант і проблема метафізики», «Про сутність людської свободи», «Буття й істина» та ін. М. Гайдеггер відмежовується від традиційного розуміння історії, що, на думку вченого, ґрунтувалося на пріоритетах категорій «суб'єкт і об'єкт», «матерія», «дух», «пізнання», «практика», водночас пропонуючи новий підхід до розгляду історичного процесу — аналіз його як «інститування людини» у царині свободи, як безпосереднього існування людства, його істинного буття.

Життєвий і творчий шлях М. Гайдеггера тісно пов'язаний з історичними подіями, що випали на долю його покоління. Філософ наполегливо вивчав природничі науки та філософію, математику і теологію. Він захоплювався працями Г. Гегеля і Ф. Ніцше. Полемізував

з В. Дільтеєм і Ф. Достоевським; захистив докторат під керівництвом Г. Ріккєрта; очолив кафедру філософії Фрейбурзького університету після Е. Гуссерля; був ректором цього ж університету. Під час «масового призову» 1944 р. М. Гайдеггер будував укріплення для захисту Рейху, а з приходом французьких окупаційних військ зазнав гонінь й заборони викладацької діяльності. Усе це, безумовно, відбилося на його філософських поглядах: філософія історії М. Гайдеггера — пошук істинного буття і свободи. Саме цей пошук робить її надзвичайно цінною і конструктивною у наш час.

Світова історія, за М. Гайдеггером, є історією, суб'єктом якої є не клас, не нація, не соціальна група, а народ. Диференціація народу на соціальні групи і конфронтаційне протистояння між цими групами (наприклад, класове чи національне, етнічне чи релігійне) руйнує цілісність суб'єкта, а разом з цим започатковує занепад його історії.

Цікавим і надзвичайно глибоким є твердження М. Гайдеггера про світову історію як історію буття народу у світі. Центральним поняттям є поняття світу — своєрідна система символів, цінностей, принципів, в якій розгортається людська життєдіяльність. Це феноменальна сфера смислів як можливих способів розуміння і тлумачення речей. Сенси зафіксовані в мові. Вони передаються від покоління до покоління через традиційні фундаментальні уявлення і звичаї, визначають спрямованість і стиль життя, зумовлюють його якісні характеристики. Первинну історичну основу буття народу у світі становить міф. Саме через залучення нових поколінь до розуміння міфу формується і забезпечується цілісність народу, зберігається історичність як буття у світі успадкованих новими поколіннями життєвих програм і проєктів.

Вдумливе осягнення його підходу свідчить про глибоке розуміння вченим суті історизму як ідейно-моральної й духовно-світоглядної єдності поколінь, що через віки і соціальні перипетії несуть, захищаючи і втілюючи у предметно-практичні форми культури свою однаковість — ментальність, яка відрізняє їх від інших народів світу й забезпечує рівноправне співбуття з ними у лоні всесвітньої історії. Без визнання цього факту практично неможливо пояснити з наукової точки зору питання про те, чому й досі, у вік комп'ютерної революції і космічних перельотів, бабусі й дідусі продовжують розповідати онукам, здавалося б, примітивно-сюжетні казки й оповідання, чому шановні і серйозні видавці друкують народні казки, чому, врешті-решт, людина тягнеться до першоджерела своєї свідомості — до міфу, і чому він і досі не втратив конструктивно-

інтегруючої функції.

Світ, за М. Гайдеггером, — це міфологічно обґрунтований спосіб життя, буття народу, що розгортається в систему повсякденно практичного ставлення до землі, неба, до батьків і богів, — тобто до того, що вчений називає внутрішньосвітовим суцям, без чого світ, як міфологічний проект буття, не існує. Сенс світової історії народу полягає у збереженні заданих первинним світоглядним полем свідомості фундаментальної єдності чотирьох начал (землі, неба, смертних і богів). Якщо якийсь з елементів першосвідомості випадає з орбіти мислення наступних поколінь, відбувається руйнація цілісності буття у світі. Перед народом постає проблема виживання: єдиний історичний суб'єкт перетворюється на безформну масу, на матеріал для здійснення проектів іншого народу. Руйнація світу символів і історичної пам'яті означає втрату народом своєї історичності.

Реалії сьогодношньої історії підтверджують глибоку реалістичність історіософських роздумів М. Гайдеггера. Особливо рельєфно вони виявляються на терені українства, що прагне до відродження своєї історичності, суверенності, незалежності.

Досить своєрідно М. Гайдеггер визначає історичні межі буття народу у світі. Згадаймо Августина Блаженного: той чи інший народ, пройшовши стадії свого розвитку, невпинно рухається до занепаду. Цю ж думку поділяв і розвивав О. Шпенглер: історичні межі культури він визначав приблизно тисячоліттями. М. Гайдеггер міркує інакше. Кожен народ має свій кінець світу, буття у світі є водночас буттям до кінця, тобто буттям до смерті. Проте це зовсім не означає фатальної визначеності кінця. Адже завжди залишається можливість боротьби: рішучість у боротьбі за існування повертає народ до забутої або занедбаній духовній спадщини. Через ризиковане відродження перерваної традиції народ поновлює свій міфопоетичний світ (частково збережений великим мистецтвом) і знову набуває самостійності у стосунках з іншими народами. Саме тут проходить вісь історичного прагнення народу у світі.

ДЖЕРЕЛА:

Гайдеггер М. Будувати, проживати, мислити // Возняк Т. Тексти та переклади. — Х.: Фоліо, 1998. — С. 313–332.; Гайдеггер М. Буття в околі речей // Возняк Т. Тексти та переклади. — Х.: Фоліо, 1998. — С. 332–345.; Гайдеггер М. Гельдерлін та сутність поезії // Возняк Т. Тексти та переклади. — Х.: Фоліо, 1998. — С. 345–363.; Гайдеггер М. Вечірня розмова в таборі для військовополонених // Українські проблеми. — 1998. — № 1. — С. 106–121.; Гайдеггер М. Дорогою до мови. — Львів: Літопис, 2007. — 232 с.; Бичко І. В. Хайдеггер, Українська радянська

енциклопедія: у 12 томах / за ред. М. Бажана. — 2-ге вид. — .: Головна редакція УРЕ, 1974–1985., Том 12., К., 1985, стор. 82.

ҐАЛАґАН ҐНАТ ІВАНОВИЧ **(р. н. невід. — 1748 рр.)**

Український військовий і політичний діяч. Представник козацької старшини з роду Ґалаґанів. Полковник чигиринський (1709—1714 рр.) і прилуцький (1714—1739 рр.).

Брав участь у Північній війні 1700-1721 рр., з 1706 р. очолював компанійський полк у військах гетьмана Івана Мазепи. Кінець 1708 р. - зрадив гетьмана і перейшов на бік Петра I. Березень 1709 р. - Іван Скоропадський призначив його чигиринським полковником.

14 травня 1709 р. допоміг царським військам полковника П. Яковлева зруйнувати Стару Січ, яка була тоді майже беззбройна - у ній лишилися тільки старі козаки, отамани та полковники, які вже своє відвоювали.

Січовий отаман Яким Богуш вирішив все - таки дати бій, унаслідок чого майже всі запорожці загинули, а тих, що здалися в полон, Ґалаґан посадив на палю та пустив на плотях вниз по Дніпру на пострах тим козакам, які ховалися у плавнях.

Участь Ґалаґана у розгромі Запоріжжя була доказом його вірності до царя Петра I, так він віддячив за призначення його полковником у Чигирин.

Запорожці, які вціліли після погрому Січі, вважали Ґалаґана своїм особистим ворогом, і у 1710-1711 рр. повсякчас полювали за ним та його майном на Правобережжі, через що Ґалаґан не міг нормально організувати тут своє господарство. Це змусило його звернутися до Скоропадського з проханням перевести своє майно та

худобу на розташування у Прилуцький полк на Лівобережжі, на що отримав згоду.

У Прилуцькому полку Ґалаґан став вкорінюватися та купувати землю, продовжуючи перебувати ще на посаді чигиринського полковника, що після евакуації козацтва з Правобережжя полегшило йому отримання полковництва у Прилуцькому полку (полковник у 1714 - 1739 рр.). Одержав від Петра I земельні володіння.

Брав участь у Дербентському поході 1722 р. та польському 1733 р. У 1723 р. - разом із іншою старшиною підписав Коломацькі статті до царя, в яких обстоювалася автономія України (це не мало негативних наслідків для його кар'єри).

Син Ґалаґан Григорій Гнатович (1716 - 1777 рр.) теж був прилуцьким полковником (1739 - 1763 рр.).

Шевченко називає його «поганим» за те, що він допомагав царським військам руйнувати Січ і розправлятися з запорожцями. Пізніше у повісті «Музикант» Шевченко згадав Гната Ґалаґана, який «первый отложился от Мазепы и передался царю Петру, за что и был, по смерти полковника Носа, возведен у звание прилуцкого полковника и одарен великими маетностями у том же полку». «Прокляття Ґалаґанів» - 27 квітня 1869 р. подружжя Ґалаґанів постигла втрата – помер їхній син, єдина їхня дитина, шістнадцятирічний Павло Ґалаґан. Горе батьків було безмежним і невтішним. Подейкували, що Ґалаґан після смерті сина почав вірити у містику, повірив і у прокляття запорозьких характерників на весь його рід. Адже у той страшний 1709 р., рівно 160 років тому, коли москалі, захопивши при допомозі Ґалаґана Запорозьку Січ, звірючи від гарячої крові рубали полоненим січовикам голови і дерли з живих шкіру, козаки прокляли зрадника до сьомого коліна. Павло саме й був отим сьомим коліном Гната Ґалаґана, на ньому цей рід і закінчився.

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНЬСЬКА ДЕРЖАВА

Східноєвропейська середньовічна руська держава. Існувала у 1199 – 1349 рр. Керувалася монархами із династій Рюриковичів, П'ястів та Ґедиміновичів. Утворена волинським князем Романом Мстиславичем внаслідок об'єднання Волинського князівства із Галицьким. З середини XIII ст., після коронації Данила Романовича, стало королівством, спадкоємцем Київської династії, продовжувачем європейських руських політичних і культурних традицій.

Галицько-Волинське князівство було одним з найбільших князівств періоду феодальної роздробленості Русі. До його складу

входили Галицька, Перемишльська, Звенигородська, Теробовльська, Володимирська, Луцька, Белзька, Холмська та Берестейська землі, Пониззя (пізніше Поділля) а також територія між Східними Карпатами, Дністром і Дунаєм - Шипинська та Берладська землі, на яких згодом виникло Молдавське князівство).

Галицько-Волинських містах, як і на інших давньоруських землях, скликалося віче. Однак тут воно не відіграло такої значної політичної ролі, як наприклад, у Новгороді чи Пскові. Незрідка віче скликалося з ініціативи князя. Так, Данило Галицький у 1213 та 1235 рр. намагався спертися на людність Галича у протистоянні боярській опозиції, проте реальної допомоги не отримав. У випадках зовнішньої небезпеки чи незадоволення міського населення діями посадових осіб віче могло збиратися стихійно.

Характерною особливістю центрального та місцевого управління у Галицько-Волинському князівстві було прискорене переростання десяткової системи управління у двірсько-вотчинну. Двірсько-вотчинні слуги поєднували у своїй особі й двірські чини, здійснювали управлінські функції в державі.

Центральною постаттю був двірський, який очолював апарат управління князівським доменом, супроводжував князя й забезпечував його охорону під час воєнних дій та виїздів за межі князівства.

Важливі функції державного управління покладалися на канцлера. Він був хранителем державної печатки, організовував підготовку державних документів та їх зберігання, виконував зовнішньополітичні та інші доручення князя. Своєчасне надходження доходів із князівських володінь мав забезпечувати стольник. Серед інших чинів літопис згадує про збройника, який відав справами озброєння князівського війська, отроків, дитячих, які супроводжували й охороняли князя.

Місьцеве управління здійснювали посадовці, яких призначав князь. У межах своєї компетенції вони мали адміністративні, військові та судові повноваження, а також збирали данину, по-датки й мито на користь князя з населення та приїжджих купців. Містами управляли тисяцькі й посадники, воєводствами — воєводи, волостями — волостелі. Посадовці на місцях мали у своєму розпорядженні допоміжний адміністративний персонал. Утримання системи місцевого управління здійснювалося за принципом «кормління», що робило ці посади досить прибутковими. Управлінські функції у селах покладалися на виборних старост, підконтроль-них місцевій

адміністрації.

Отже, будучи безпосереднім спадкоємцем Київської Русі, Галицько-Волинське князівство відіграло надзвичайно важливу роль в історії:

- зберегло від завоювання та асиміляції південну та західну гілки східного слов'янства, сприяло їхній консолідації та усвідомленню власної самобутності;

- стало новим після занепаду Києва центром політичного та економічного життя;

- модернізувало давньоруську державну організацію;

- розширило сферу дії західноєвропейської культури, сприяло поступовому подоланню односторонності візантійського впливу;

- продовжило славні дипломатичні традиції Київської Русі, що 100 років після становлення золотоординського іга з честю представляло східнослов'янську державність на міжнародній арені.

Виникненню та піднесенню Галицько-Волинської держави сприяла низка чинників:

- 1) вдале географічне положення (віддаленість від Києва послаблювала вплив центральної влади, природні умови робили ці землі важкодоступними для степових кочівників, крім того, князівство розташовувалося на перехресті стратегічно важливих торгових шляхів);

- 2) необхідність спільної боротьби двох князівств проти агресії з боку Польщі та Угорщини, а згодом проти монгольського нашествия та іга;

- 3) енергійна об'єднавча політика князів Романа Мстиславича (1199—1205) та Данила Романовича Галицького (1238—1264);

- 4) існування на території князівства багатих родовищ солі, що сприяло економічному зростанню та інтенсифікації торгівлі.

Державний розвиток Галицько-Волинського князівства відбувався в кілька етапів.

I етап (1199—1205)

— утворення та становлення.

Спируючись на середнє і дрібне боярство та міщан, волинський князь Роман у 1199 р. придушує опір великих бояр і об'єднує Галичину й Волинь. Він веде активну зовнішню політику. Переможні походи проти Литви та Польщі помітно підняли його авторитет та посилили вплив на Русі. Вже 1202 р. Роман оволодіває Києвом і стає великим князем. Літописець називає його «самодержцем всея Русі».

Оволодівши значною частиною київської спадщини, Галицько-Волинське князівство на зламі XII—XIII ст. за розмірами своїх володінь не поступалося Священній Римській імперії. Центром своєї держави Роман обрав не орієнтований на Візантію Київ, а близький до кордонів західних держав Галич. Потужна торговельна артерія Буг—Дністер витісняє занепадаючий шлях «із варягів — у греки».

II етап (1205—1238)

— тимчасовий розпад єдиної держави. Зі смертю Романа розпочинається майже 30-річний період боротьби за галицький стіл. Характер. риси державного життя у цей час:

- прогресуюче свавілля бояр
- безперервне втручання у внутрішні справи західнорусь. земель сусідніх держав - Угорщини та Польщі
- зростаюча монгольська загроза
- енергійна боротьба за відновлення державної єдності Данила Галицького, яка успішно закінчилася 1238 р.

III етап (1238—1264)

— об'єднання та піднесення, активна боротьба із золотоординським ігом.

Відновивши єдність, Галицько-Волинське князівство набирає сили та відвойовує втрачені позиції. Данило розгромив тевтонських лицарів Добжинського ордену під Дорогочином. Одержавши 1245 р. у битві під галицьким містом Ярославом перемогу над військами Ростислава, Данило знову відновлює єдність Галицько-Волинського князівства. Водночас з політикою внутрішнього зміцнення князівства Данило Галицький у зовнішньополітичній сфері намагається створити антиординську коаліцію. Князь не тільки примирюється, а й налагоджує союзницькі відносини зі своїми колишніми ворогами — Польщею, Угорщиною та Литвою.

IV етап (1264—1323)

— стабільність та піднесення. Після смерті Данила Галицького князівство знову втрачає свою єдність. Його землі поділено між трьома нащадками князя — Левом, Мстиславом і Шварно. Але за їх правління територія Галицько-Волинської держави стала найбільшою за всю свою історію. Спостерігалось піднесення.

V етап (1323—1340)

— Період правління Юрія II став поступовим занепадом Галицько-Волинського князівства. Після його смерті протягом короткого часу держава занепадала та розчленувалася, її землі

опинилися під владою чужоземців: Галичина — під Польщею, Волинь — під Литвою, Буковина — у складі Молдавського князівства.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А.О., Левківський К.М., Сокирська В.В. Політичні портрети Галицько-Волинської держави: навчальний посібник.- Умань, 2011. – 482 с.;
Гладишева О.Н., Дедюхин. Юрий II Всеволодович. Ночь. – М.: 2000. – 448 с.;
Романова Г. Л. Роман Галицкий: Русский король. – 2004. – 557 с.; Хижняк А.Ф. Даниил Галицкий. – М.: Армада, 1998. – 570

ГАНДИЗМ

ГАНДИЗМ - соціально-політична та релігійно-філософська доктрина, що стала ідеологією національно-визвольного руху Індії в період її боротьби за незалежність у 20-40 рр. ХХ ст. Дістала назву за іменем засновника вчення, ідеолога та лідера індійського національно-визвольного руху М. К. Ганді (1869-1948 рр.). Найважливішими ознаками гандизму, які випливають з його тісного зв'язку з традиціями індійського суспільства (головним чином селянства), є його соціальний ідеал - сарвадайя, тобто суспільство загального добробуту, та метод його досягнення - сатьяграха, тобто наполегливість в істині.

Основні політичні принципи і характерні риси гандизму:

- досягнення незалежності Індії мирними засобами, шляхом залучення до визвольного руху широких народних мас;
- об'єднання у боротьбі за незалежність індійців будь-якої релігії, національності, касты під керівництвом партії Індійського національного конгресу;
- утвердження можливості досягнення загального миру і врегулювання конфліктів шляхом арбітражу;
- ідеалізація патріархальних відносин, заклики до відродження сільської громади, кустарних ремесел, апеляція до релігійних почуттів народних мас.

Стрижнем гандизму став принцип ненасилля, сутність якого полягала у проведенні кампаній громадянської непокори, мітингів, демонстрацій, голодувань, харталів (припинення будь-якої ділової активності), відмові від співробітництва з англійськими колонізаторами - бойкотуванні колоніальних установ, навчальних закладів тощо.

Після досягнення Індією незалежності (1947 р.) серед послідовників Ганді спостерігалися істотні розбіжності щодо розуміння сутності гандизму, шляхів і методів його застосування для розв'язання

актуальних проблем політичного, економічного і соціального розвитку Республіки Індії.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.;

ГАНЖА ІВАН (р. н. невід. — вересень 1648 рр.)

Український військовий діяч, уманський полковник (1648 р.), сподвижник Богдана Хмельницького. За деякими даними — татарин за походженням. Іван Ганжа учасник козацьких походів на Чорне море. У ніч з 23 на 24 квітня 1648 р. напередодні битви під Жовтими Водами, за дорученням Богдана Хмельницького переконав реєстрових козаків (4 тисячі чоловік) у Кам'яному Затоні на Дніпрі (поблизу нинішнього села Дніпровакам'янки Верхньодніпровського району Дніпропетровської області) приєднатись до української армії. Учасник Корсунської битви 1648 р. У червні 1648 р. у ході боїв з польськими військами козацький загін на чолі з Ганжею визволив Умань і Тульчин. Влітку 1648 р. Ганжа був призначений уманським полковником. Загинув у Пилявецькій битві 1648 р. (інша версія -зрадливо вбитий на герці).

Під час Пилявецької битви стався цікавий випадок. Українські і польські війська стояли одне проти одного по берегах річки Пиляви і бою не розпочинали. Чекали. То підкріплень, то слушної нагоди, а головне, вирішувалося, хто першим піде у наступ. Нудьгу такого протистояння розвіювали, за традицією, поєдинками своїх богатирів, що сходилися на піках, шаблях або й голіруч. Велетень-українець Іван Ганжа стільки разів та з такою легкістю долав своїх супротивників, що, зрештою, це розлютило поляків, і вони кинулися у бій, не підготувавшись до нього як слід. Наступали неорганізовано, окремими

гуртами, що рухалися греблею та кількома бродами.

З цього й скористався Хмельницький. У безладді, що завжди виникає, коли військо переправляється по грузьких бродах чи хисткими греблями, поляки не могли навіть належно вишикуватись до бою. Козаки ж, накинувшись на них усією потугою, заходилися стріляти й рубати ворожі гурти, заганяючи їх у трясовину та на річкові глибини. Так, іще, власне, й не починаючи справжнього бою, поляки втратили кілька добірних полків. Сам полковник Ганжа зі своїми «уманцями» бився у перших лавах і одним з перших підступив до табору поляків, з якого ті кинулися врозтіч, шукаючи рятунку аж за річкою Случ.

Іван Ганжа належав до тих завзятців, стараннями яких і зароджувалась Визвольна армія. У квітні 1648 р., коли наказний гетьман Барабаш виступив проти Хмельницького зі своїми реєстровиками, Ганжа, перестрів його біля Кам'яного Затону. І почав не з шаблі, а зі слова, намагаючись умовити козаків реєстру приєднатися до повстанців. Остаточо не переконав, але зайвого кровопролиття не допустив. А понад те, затримав на Дніпрі, не даючи змоги одразу ж приєднатись до поляків, що вже прибули під Жовті Води.

Відчувши, що барабашівці почали вагатися, Ганжа послав гінця під Жовті Води і попросив прибути до них самого Хмельницького. Той прибув. І звернувся до реєстрових полків із промовою. Наслідки відомі: вночі козаки перебили своїх командирів - Барабаша, Караїмовича та інших, хто не хотів переходити на бік повстанців, і приєдналися до армії Хмельницького.

До початку Визвольної війни полковник Ганжа встиг набути неабиякого військового досвіду. Був січовим козаком, що не раз ходив у морські походи до Криму та на Дунай. Служив у реєстрі. Був офіцером польської (власне польсько-української) армії, якою командував коронний гетьман Конецпольський. Не маємо точних відомостей, коли саме доля звела його з Хмельницьким, але можемо припустити, що це сталося тоді, коли до ще невеличкої ватаги повстанців приєдналися реєстрові козаки з полку, що стояв залогою біля Січі. Очевидно, як офіцер реєстру Іван Ганжа був серед цих вояків.

Про цілковиту довіру до нього гетьмана свідчить уже хоча б той факт, що одразу ж після Корсунської битви, коли визріла реальна потреба у новій адміністрації, Ганжу призначено полковником уманським. Слід зауважити, що сьогоднішній райцентр Черкаської області, Умань тих часів була одним із солідних міст, значним діловим

і політичним центром Правобережної України. А головне, саме по землі уманського полку сягала реальна влада козацького гетьмана Хмельницького. Тобто, по суті, Ганжа ставав адміністратором прикордоння, що першим мало стримувати натиск поляків.

Відтоді, й аж до Пилявецької битви, полковник Ганжа командував окремим корпусом, що діяв у районі Умані, а також на Поділлі, у спілці з військами іншого полковника - Станіслава Морозенка. Проте особливість цього призначення полягала ще й у тому, що, перш ніж стати уманським полковником та взятись до виконання своїх адміністративних обов'язків, Умань ще треба було здобути. У ній на той час зібралось чимало великого панства, а ще більше - польського війська, що оговтувалося тут після жовтоводського та корсунського бойовиськ.

Хроністи не донесли до нас подробиць битви за Умань, але відомо, що наказ гетьмана полковник Ганжа виконав: польський гарнізон із міста вибив. Ті з польських аристократів, що вціліли, під прикриттям решти військ, почали відступ до Вінниці, або й до Кам'янця, що мав тоді репутацію неприступного.

На жаль, життя повстанця-полковника Ганжі урвалося швидко. Готуючись до вирішальної битви за Поділля, Хмельницький приєднав корпус Ганжі до свого війська. Як уже мовилося, тут, перед початком битви на річці Пиляві, Ганжа прославився своїми герцями з найвправнішими і найдужчими дуелянтами-поляками. Але 21 вересня, вже по тому, як козаки примусили поляків із значними втратами відступити, полковник Ганжа, за однією з версій, загинув.

Сталося це поблизу Пилявецького замку, де перебувала ставка гетьмана. Масований наступ поляків на неї було відбито, і між сторонами на якийсь час знову запанувало рівно-стояння. Порували його хіба що перестрілки, дрібні сутички і, знову ж таки, поєдинки. Завжди охочий до них, Ганжа і тут прийняв виклик одного з польських лицарів. І... загинув. Хроніст, який розповів нам про цю подію, твердить, що сталося це з його власної провини. Він порушив давній козацький звичай - сів на коня, не помолившись. Що ж, коли людина гине у бою, можливе і таке пояснення. «Назавтра, 21 вересня, у наступ пішли вже козаки, - писав Проспер Меріме. - Великою силою вони атакували ліве крило, змусили його вернутися через Пилявку і впродовж дня тривожили поляків безперервними перестрілками. Козаки зазнали важкої втрати: в одному з поєдинків, які час від часу розпалювали відчайдухи перед лицем обидвох армій, загинув один з кращих полковників Ганжа». Втім, існує й інша версія: що нібито Ганжа

не загинув, а перейшов на бік поляків. Проте достатнього обґрунтування її теж не маємо. Прихильник цієї версії, доктор історичних наук Віталій Степанков пише: «Щодо поширеної в історичній літературі думки про смерть відомого козацького полковника Івана Ганжі під час поєдинків, то вона є помилковою. Ганжа перейшов на сторону поляків, отримав за зраду офіцерський чин та шляхетство й узяв активну участь у боротьбі проти власного народу. В одному з джерел є лише згадка про загибель невідомого полковника Ганжі. Наскільки ця інформація вірна, судити важко, але достеменно відомо, що ним не був Іван Ганжа».

Оскільки ні в цій, ні в інших публікаціях переконливих доказів зради полковника Івана Ганжі не наводиться, то питання залишається відкритим. Але якщо в одному з джерел ідеться про загибель «невідомого полковника Ганжі», як про це пише Степанков, то цей факт примушує замислитися: невже у той час був ще один полковник Ганжа, тільки вже «невідомий»?

ДЖЕРЕЛА:

Політичні портрети України: Козацька доба. Книга 2. - Навчальний посібник / Укладачі: А. О. Карасевич., К. М. Левківський.- Умань.: ПП Жовтий О.О., 2014. – 665 с.; Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. – Т. 1.-3. – К., 1990-1993р.; Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – Київ, 2006.

ГАНТІНГТОН СЕМЮЕЛ ФІЛІПП (17 квітня 1927 - 24 грудня 2008 рр.)

Американський політолог, у 1958-1959 рр. – заступник директора директор Інституту досліджень війни і миру при Колумбійському університеті. У 1977-1978 рр. – координатор у сфері планування при Раді національної безпеки в адміністрації президента Дж. Картера. У 1978-1989 рр. – виконавчий директор і директор Центру міжнародних досліджень при Гарвардському університеті.

Починаючи з 1989 р., Гантінгтон більше десяти років працював директором Інституту стратегічних досліджень імені Дж.М.Оліна при

Гарвардському університеті.

У 1985-1987 рр. президент Американської асоціації політичних наук. Автор теорії Гантінгтона про зіткнення цивілізацій у сучасну епоху (основна праця «Зіткнення цивілізацій і перетворення світового порядку»). Фахівець у галузі порівняльної політології та транзитології - розділу політології, який вивчає перехід від авторитаризму до демократії.

Семюел Гантінгтон народився 18 квітня 1927 р.. У віці 18 років він на відмінно закінчив Єльський університет, а в 23 роки, відслуживши в армії і отримавши докторський ступінь у Гарварді, почав там викладати. За своє життя Гантінгтон узяв участь у роботі у цілому над 17 книгами, частину з яких він написав сам, а частина - у співавторстві з іншими ученими.

У «Зіткненні цивілізацій», виданої у 1996 р., Гантінгтон, зокрема, передбачив майбутній конфлікт між Заходом і ісламським світом. Один з основних постулатів книги полягав у тому, що у майбутньому світові конфлікти носитимуть не ідеологічну, а релігійну природу. За Гантінгтоном основний критерій розвитку інституціоналізація. Високий рівень політичної інституціоналізації є основою політичної стабільності та стійкості у перехідних суспільствах. Його концепція зіткнення цивілізацій активно використовувалась для пропаганди війни в Афганістані (2001 р.) і Іраку (2003 р.).

ДЖЕРЕЛА:

Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г.Лисенко., В.В.Сокирська,– Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

ГАРПЕР СТІВЕН ДЖОЗЕФ (народився у 1959 р.)

22-й прем'єр-міністр Канади і лідер Консервативної партії Канади. Вперше був призначений прем'єр-міністром країни після

перемоги на виборах у січні 2006 р.

Стівен Гарпер народився у м. Торонто. Після закінчення школи він навчався у Торонтському університеті. Пізніше переїхав до Едмонтону, де працював програмістом в одній з нафтодобувних компаній. Своє навчання він продовжував в університеті Калгарі, де отримав ступінь магістра економіки.

Політикою Гапнер зацікавився ще у школі, де належав до клубу Молодих Лібералів. Згодом під впливом контроверсійної енергетичної політики прем'єр-міністра П'єра Трюдо він відійшов від Ліберальної партії і почав працювати у 1985 р. помічником депутата парламенту від Прогресивно-Консервативної партії. За рекомендації депутата, він зустрівся з засновником Реформістської партії Канади Престоном Меннінгом і почав співпрацювати у цій новоствореній партії.

У 1988 р. він балотувався на місце у Палаті Громад Канадського парламенту, але програв своєму супернику і не був обраний до парламенту. Свою політичну діяльність С. Гарпер продовжив у якості помічника єдиного депутата від Реформістської партії – Дебори Грей. Пізніше він вдруге балотувався на депутатське місце і нарешті у 1993 р. потрапив до парламенту.

У парламенті він відзначився своїми послідовно консервативними поглядами і політикою, яка у деяких випадках була радикальнішою і послідовною консервативним принципам ніж політика його партії. Суперечки і розбіжності з керівництвом партії призвели до того, що у 1996 р. Гарпер відмовився брати участь у наступних виборах і у тому ж році був обраний головою недержавної політичної організації - Національна Громадська Коаліція.

Тим часом, Реформістська партія Канади була реформована у Канадський Альянс у 2000 р. і через два роки він висунув свою кандидатуру на посаду голови партії.

20 березня 2002 р. С. Гарпера було обрано лідером Канадського Альянсу. Інший член партії поступився своїм місцем у парламенті, щоб Гарпер зміг взяти участь у перевиборах і потрапити до парламенту, як голова партії. У травні 2002 р. його було обрано на депутатське місце і він став лідером Офіційної Опозиції у канадському парламенті. Намагаючись поєднати розпорошені консервативні сили в країні Стівен Гарпер спромігся об'єднати Прогресивно-Консервативну партію з Канадським Альянсом і створити у грудні 2003 р. нову Консервативну партію Канади. 20 березня 2004 р. його було обрано лідером новоствореної партії. Після виборів 2004 р. він продовжив працювати у парламенті в якості лідера Офіційної Опозиції.

У позачергових парламентських виборах 2006 р. Стівен Гарпер і його Консервативна партія завдала відчутної поразки Ліберальній партії Канади у зв'язку з низкою корупційних скандалів проти неї і отримала більшість у парламенті країни. 6 лютого 2006 р. він склав присягу як 22 прем'єр-міністр Канади. На цій посаді його найбільшим досягненням було визнання Квебеку окремим народом в складі Канади 22 листопада 2006 р.

У зовнішній політиці прем'єр-міністр підтримував дружні зв'язки зі Сполученими Штатами і зокрема з Джорджем Бушем і його зовнішньополітичні ініціативи йшли здебільшого у фарватері американської політики. Це стосувалося підтримки військової операції в Афганістані та підтримки Ізраїлю у війні з Ливаном у липні 2006 р.

Протягом 2006-2008 рр. Консервативна партія Канади, очолювана Гарпером, формувала уряд країни, однак не змогла отримати абсолютну більшість у Палаті громад. Критики відмічають неможливість чи небажання Гарпера співпрацювати з опозицією, що призвело до дострокових виборів у 2008 р. та парламентської кризи у тому ж році, викликаній вотумом недовіри, яке опозиційні партії мали намір прийняти лише через місяць після позачергових виборів. Під загрозою падіння уряду та усунення від влади з боку опозиційної коаліції, у листопаді 2008 р. Стівен Гарпер звернувся до генерал-губернатора Канади Мікаель Жан з проханням відкласти вотум недовіри його урядові до січня 2009 р..

25 березня 2011 р. нижня палата громад Канади висловила вотум недовіри уряду Гарпера (за-156, проти-145). Таке рішення стало результатом розслідування про те, чому уряд не надав достатньої інформації про витрати на такі програми, як закупівля 65 винищувачів F-35, скорочення корпоративних податків і витрати на програми зі зміцнення правопорядку. У резолюції палати громад зазначено: «Палата згодна з висновками комітету з процедурних питань щодо того, що нинішній уряд виявив неповагу до парламенту, що є безпрецедентним в канадській політичній історії, і палата втратила довіру до уряду». Натомість Гарпер звернувся до генерал-губернатора з проханням розпустити парламент і призначити дату нових виборів. Його прохання було задоволено 26 березня, дату нових виборів було призначено на 2 травня 2011 р.

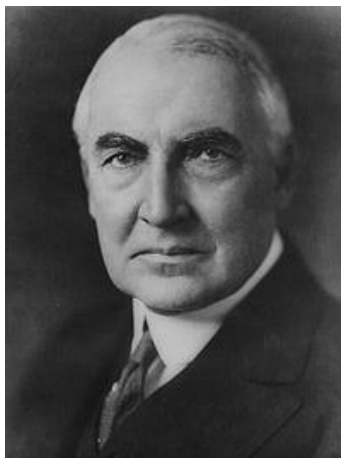
У плані приватного життя, то у 1993 р. Стівен Гарпер одружився з Лорін Тескі і через три роки у них народився син, а ще через три роки дочка. Як і багато канадців, Гарпер цікавиться хокеєм і вболіває за калгарську хокейну команду Калгарі Флеймз. Його батько був автором

творів про хокей і він сам зізнався, що теж пише книгу про цей вид спорту.

ДЖЕРЕЛО:

Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка: Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В. Сокирська. – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 633 с.

**ГАРДІНГ УОРРЕН ГАМАЛІІЛ
(2 листопада 1865 – 2 серпня 1923 рр.)**

Двадцять дев'ятий президент Сполучених Штатів Америки з 1921 по 1923 роки, від Республіканської партії. Три республіканських президенти Гардінг, Кулідж і Гувер і їх адміністрації мали ряд загальних спільних рис, які витікали із їх політики. Це, по-перше, боротьба за сільський сектор, тому що в 1920 році 48,6% американців проживали на селі. По-друге, між 1922 і 1929 роками країна переживала сильний промисловий бум. За ним з «Великою депресією» мала місце довга економічна криза. Потрібно було відбудовуватися місто. Три президенти запропонували консервативно – республіканський курс виходу із кризи. Вони знову установили кооперативні відносини з діловим світом, виступили за політику економії, за обмеження еміграції і зниження податків.

Майбутній 29-й президент США, народився 2 листопада 1865 р. в Огайо. Він був спортивним, красномовним чоловіком приємної зовнішності, що на все життя зберіг пристрасть до благородних напоїв, покеру, гольфу і жінок. Політично він прилучився до Республіканської партії. Місцеві зв'язки і красномовство дозволили зробити йому з кінця століття політичну кар'єру як члена сенату Огайо і віце-

губернатора цього штату. У 1914 р. його вибрали у федеральний сенат. Там Гардінг присвятив себе інтересам «великого бізнесу», виступаючи за підвищення мит і розширення торгового флоту і висловлюючись за сухий закон і виборче право для жінок, але проти вступу США до Ліги Націй. Висуненням кандидатом на пост президента від республіканців на вибори у 1920 р. він був зобов'язаний нічийному результату протистояння двох головних претендентів — Леонарда Вуда і Френка О. Лоудена. Гардінг з своїм патріотичним провінційним горизонтом відповідав поширеному тоді образу мислення, і володів довірою ділового світу, який чекав від нього відновлення нормальної мирної економіки. Відповідно він вів передвиборну боротьбу, критикуючи ліберальну політику Вільсона, він виступав з консервативних позицій, націоналістично і проти всякого радикалізму. Передвиборна платформа республіканців вимагала зниження податків, підвищення мит, обмеження імміграції, не схвалювала страйки, «які б велися проти уряду», виступала, проте, за рівну оплату жіночої праці. У 1920 р. жінки в усій країні отримали виборче право.

2 листопада 1920 р. Гардінг переміг на виборах з рідкісною однозначністю. Він отримав більшість у 37 штатах, його супротивник від демократів Джеймс М. Кокс — тільки в 11 штатах Півдня. Розчарування результатом світової війни і політикою Вільсона, націоналістичний, не охочий реформ, антикомуністичний післявоєнний настрій американців, також відбився на результатах виборів. У своїй промові при вступі на пост президента 4 березня 1921 р. у Вашингтоні Гардінг обіцяв країні три PPP - «реконструкцію, реадaptaцію, реставрацію».

До одних з перших його заходів відноситься створення бюджетного бюро, що відповідало за економне застосування бюджетних коштів. Економічне регулювання Вільсона було усунене скрізь, де тільки можна. Податкові закони понизили податкові ставки з високих доходів, митні закони підвищили мита на сільськогосподарські і промислові продукти. Перше загальне обмеження імміграції зафіксувало у 1921 р. національну квоту і обмежило щорічну імміграцію 355 825 персонами.

Уряд Гардінга надав більше 2 мільярдів доларів у кредит фермерам і законодавчо підтримав сільськогосподарські кооперації зі збуту. Також він вперше сприяв будівництву федеральних автомобільних доріг. Президент амністував засуджених до позбавлення волі супротивників війни, і публічно нагадав на Півдні країни про цивільні права для чорних американців. Він не зміг

провести через Конгрес закон проти лінчування і створення міністерства суспільної добродійності, оскільки у 1922 р. взагалі зросли проблеми у відносинах з Конгресом.

Суперечливо склалися відносини уряду з профспілками. Гардінг і Гувер добилися восьмигодинного робочого дня у сталеливарній промисловості, але жорстокі дії міністра юстиції Доерті проти страйку залізничників привели у вересні 1922 р. до відчуження багатьох профспілок від політики уряду. У листопаді 1922 р. проміжні вибори в Конгрес принесли республіканцям явну поразку. У серпні 1921 р. був підписаний мирний договір з Німеччиною, в якому США забезпечили собі всі права з Версальського договору, не беручи на себе його зобов'язань.

Найважливішою зовнішньополітичною подією була відкрита Гардінгом у листопаді 1921 р. у Вашингтоні конференція дев'яти держав, яка повинна була сприяти заспокоєнню політичної обстановки на Далекому Сході і обмеженню озброєння на флоті. В угоді чотирьох держав США, Англія, Франція і Японія взаємно гарантували один одному недоторканність їх володінь в районі Тихого океану. У угоді дев'яти держав про Китай і з Китаєм держави підтвердили, хоч і не беззастережно, суверенітет і територіальну цілісність Китаю. У договорі п'яти держав у лютому 1922 р. США, Англія, Японія, Франція і Італія тимчасово обмежили гонку озброєнь на морі.

Вашингтонська конференція 1921-1922 рр., щодо обмеження морських озброєнь у тихоокеанському та далекосхідному регіоні була скликана за ініціативою США і відбувалася у Вашингтоні з 12 листопада 1921 р. 6 лютого 1922 р.

У конференції брали участь 9 держав: США, Британська імперія (Великобританія, домініони та Індія), Японія, Франція, Італія, Китай, Бельгія, Португалія та Нідерланди. США були на ній представлені державними секретарями Юзом, Лоджем, Ундервудом і Рутом; Англія - Бальфуром, першим лордом адміралтейства Лі і Геддес. Домініони та Індія були представлені самостійними делегатами, лише Південно-Африканський Союз уповноважив Бальфура бути його представником. Тому Бальфур на відповідних документах підписався двічі: і як представник Англії, і як представник Південно-Африканського Союзу. Японія була представлена Като, Сідехара, Токугава і Ханіхара; Франція - Бріаном, Вівіані, Сара і Жюссераном; Італія - Шанцера, Річчі і Альбертіні.

Ще 14 грудня 1920 р. сенатор Бора вніс пропозицію про скликання конференції з приводу обмеження морських озброєнь. 24

лютого 1921 р. ця пропозиція була включена у вигляді поправки до морського біллу, прийнятому конгресом. Проблема морських озброєнь була тісно пов'язана з тихоокеанськими і далекосхідними питаннями, зокрема з долею англо-японського союзу. У лютому 1921 р. канадський прем'єр Мейге висунув пропозицію про укладення договору чотирьох держав (США, Великобританії, Японії і Франції) замість англо-японського союзного договору. План Мейге обговорювався на Британській імперській конференції влітку 1921 р.

5 липня 1921 р. англійський міністр закордонних справ лорд Керзон у переговорах з послом США Харвея запропонував включити далекосхідні і тихоокеанські питання до порядку денного проектованої конференції. 10 липня 1921 р. державний секретар США Юз зробив публічну заяву щодо пропозиції про скликання конференції у Вашингтоні. Державам було послано офіційне запрошення від імені уряду США.

Обстановка на Далекому Сході напередодні Вашингтонської конференції була вельми напруженою. Поки США і Великобританія були пов'язані війною 1914-1918 рр. в Європі, Японія отримала повну свободу рук на Далекому Сході і односторонньо порушила довоєнну рівновагу сил на азіатському континенті і у басейні Тихого океану. Після закінчення першої світової війни Англія і особливо США хотіли обмежити японське проникнення у Китай і повернути втрачені ними на Далекому Сході позиції. Особливу зацікавленість проявляла у цьому відношенні американська дипломатія.

Скликання конференції пояснювалося не тільки прагненням США і Англії призупинити японську агресію на Далекому Сході, а й тим, що після ліквідації військово-морської могутності Німеччини морське суперництво великих держав було пов'язано в основному з Тихим океаном як головним потенційним плацдармом морської війни. Особливу роль відіграло англо-американське морське суперництво, що загрожувало призвести до тих же результатів, що й колишнє англо-німецьке морське суперництво. Дипломатія США і Англії прагнула стабілізувати на новій основі міжнародні відносини у Китаї та на Далекому Сході, а також запобігти новій гонці морських озброєнь, що загрожувала військовими конфліктами.

Провідну роль у цих процесах відіграла американська дипломатія. Хоча ізоляціонізм панував у зовнішній політиці США і Гардінг у своїй промові при вступі на посаду президента 4 березня 1921 р. сповістив про «традиційне невтручання у справи Старого Світу, але ізоляціонізм, майже, ніколи не торкався тихоокеанської і

далекосхідної політики Білого Дому. Згода Вільсона на те, щоб Шаньдун залишився у руках Японії, викликало велике невдоволення в Америці і було одним із приводів до відмови сенату ратифікувати Версальський договір. Противники Вільсона звинувачували його в тому, що він жертвував далекосхідними інтересами Америки в ім'я європейської політики. Американська економічна активність - створення у кінці 1920 р. міжнародного банківського консорціуму у Китаї – також була спрямована своїм вістрям проти Японії.

Японія була зацікавлена у тому, щоб зберегти існуючий стан і не допустити колективного обговорення далекосхідних питань. Коли США оголосили про намір скликати конференцію у Вашингтоні, японські дипломати говорили, що «Японію притягають до суду англо-американського трибуналу. Після невдалих спроб домогтися скасування конференції японці намагалися добитися того, щоб «не обговорювалися вже вирішені уже давно питання, зокрема йшлося про договори, нав'язані Китаю у 1915 р. («Двадцять одна вимога», і пропонували скликати попередню конференцію трьох держав (США, Англії та Японії). Всі ці спроби наштовхувалися на активну протидію дипломатії Білого Дому. Вашингтонська конференція була типовим зразком «нової», «лігонаціональної» (хоча вона була скликана поза рамками Ліги націй), зовні дуже демократичної дипломатії. Керівники конференції всіляко афішували її гласність, відмовилися від таємної дипломатії. Доповіді та виступи делегатів друкувалися в газетах і журналах, було видано навіть стенографічний звіт конференції. Але ця гласність була тільки черговою показухою. Жодне з вирішальних питань великої політики не було обговорено на офіційних засіданнях конференції. Все робилося за кулісами конференції під час переговорів, які велися на засіданнях «великої трійки», в яку входили Юз, Бальфур і Като.

Навіть французька делегація не була у курсі всіх справ. Про договір чотирьох держав, який повинні були підписати США, Англія, Японія і Франція, французька делегація дізналася лише за два дні до його підписання. Ще менше зважали на італійською делегацією, яку, незважаючи на її протести, відсторонили від участі у договорі чотирьох держав.

Головними документами Вашингтонської конференції були:

- 1) договір чотирьох держав про недійсність англо-японського союзу;
- 2) договір дев'яти держав про принцип «відкритих дверей» в Китаї;

3) договір п'яти держав про обмеження морських озброєнь.

Питання про англо-японський союз на самій конференції не обговорювалося: він був вирішений окремою угодою «великої трійки». Уже з часу заснування Ліги націй обговорювалося питання про несумісність англо-японського союзу з статутом Ліги націй. В Англії на ліквідації цього союзу наполягали діячі пацифістського штибу, прихильники Ліги націй, лейбористи. Противники відновлення союзу з Японією вказували зокрема на те, що цей військовий союз викликає ворожість Китаю по відношенню до Англії. Але головний їхній аргумент полягав у тому, що при наявності гострих японо-американських суперечностей союз з Японією загрожує Англії військовим зіткненням з США і розпадом Британської імперії, оскільки Канада, наприклад, ні в якому разі не брала б участі у війні проти США.

Канада, дійсно, рішуче виступала проти поновлення англо-японського союзу. Австралія та Нова Зеландія у загальному підтримували ідею відновлення союзу з Японією, побоюючись, що в іншому випадку вони виявляться під безпосередньою загрозою японської агресії. Однак і у цих домініонах була сильна опозиція відновлення союзу, зокрема з боку лейбористів.

Як до Вашингтонської конференції, так і на самій конференції американська дипломатія робила сильний тиск на Англію, вимагаючи розірвання англо-японського союзу. Вихід можливої війни США з Японією в значній мірі визначався тим, кого підтримає Англія. Зокрема без використання британських баз американський флот не мав би можливості ефективно діяти проти Японії. Спроби англійців знайти якийсь компроміс, з тим щоб відновити союз і заспокоїти Америку, не мали успіху. У квітні 1921 р. редактор «Нью-Йорк Таймс» Окс прибув з неофіційною місією в Лондон і вів переговори з першим лордом адміралтейства Лі з питання про обмеження морських озброєнь і про подальшу долю англо-японського союзу. Англійці запропонували зберегти англо-японський союз, встановити рівність флотів – британського і американського, гарантувати безпеку США на Атлантичному океані, з тим щоб США мали змогу сконцентрувати свій флот у Тихому океані. Англія зберігала б у такому разі у своїх руках «ключі тихоокеанської рівноваги». Але дипломатія Білого Дому рішуче відкидала будь-які пропозиції, які включали відновлення англо-японського союзу. Для тиску на Англію вона використовувала не тільки Канаду, але й ірландське питання. Зокрема у червні 1921 р. Юз, у розмові з англійським послом Геддесом, погрожував підтримати Ірландію проти Англії, у разі якщо Англія відновить союз з Японією.

На Вашингтонській конференції спочатку за пропозицією Англії велися переговори про укладення тристоронньої угоди, яка б могла замінити англо-японський союз. Англійський проект передбачав можливість для двох договірних сторін входити один з одним у військові угоди за умови, щоб ці угоди носили оборонний характер. Однак американські делегати заперечували і проти цієї спроби зберегти в тому чи іншому вигляді англо-японський союз. До проекту угоди була залучена Франція.

Між США, Британською імперією, Францією і Японією 13 грудня 1921 р. був укладений договір щодо їх острівних володінь і острівних територій на Тихому океані, після ратифікації якого втрачав силу англо-японський союз 1902 р., який служив основою британської політики на Далекому Сході.

Найважливішим питанням, яке обговорювалося на конференції, було питання про Китай. Американська дипломатія різко виступила проти японських спроб зберегти всі захоплені у Китаї позиції. Враховуючи, що об'єднання Китаю і прискорення його капіталістичного розвитку розширять внутрішній ринок у Китаї і відкриє нові можливості для американської торгівлі та інвестицій, дипломатія Білого Дому не проти була б навіть загравати з національно-визвольним рухом китайського народу.

Головним дипломатичним завданням США у Вашингтоні було примусити Японію до відступу у китайському питанні, змусити її відмовитися від «21 вимоги», затвердити принцип «відкритих дверей» і рівних можливостей у Китаї, проголошений ще у 1899 р. державним секретарем США Геєм.

Британська дипломатія намагалася домогтися компромісного рішення даного питання. Перш за все, вона побоювалася національно-визвольного руху у Китаї і впливу його на Індію. Японію вона розглядала як «жандарма Далекого Сходу». Оскільки японська експансія охоплювала в основному район Маньчжурії і Північного Китаю, а не долину Янцзи та Південний Китай (де зосереджені дві третини британських капіталовкладень), Англія сподівалася домовитися з Японією про «модус вівенді» на основі сформованого традиційного поділу сфер впливу. Поряд з цим британська дипломатія хотіла утримати Китай від зближення з Радянською Росією і США.

Крім того, японська експансія все ж таки завдавала великої шкоди британським інтересам у Китаї. Нарешті, став помітним тиск американської дипломатії. У результаті Англія на Вашингтонській конференції, незважаючи на всі зигзаги і коливання, загалом

виступала за вирішення китайського питання разом з США проти Японії. Бальфур заявив на конференції про відмову від політики сфер впливу і про підтримку політики «відкритих дверей» і рівних можливостей.

6 лютого 1922 р. був підписаний договір дев'яти держав: США, Британської імперії, Франції, Японії, Італії, Бельгії, Голландії, Португалії та Китаю.

Підписавши його держави у статті 1 зобов'язалися:

1) поважати суверенітет, незалежність, територіальну і адміністративну недоторканність Китаю;

2) надати Китаю цілковиту і нічим не обмежену можливість розвиватися і підтримувати у себе життєздатний і міцний уряд;

3) використовувати свій вплив з метою дійсного встановлення і підтримки принципу рівних можливостей для торгівлі і промисловості всіх націй на всій території Китаю;

4) утримуватися від використання існуючої нині в Китаї обстановки у цілях отримання спеціальних прав і переваг, що можуть завдати шкоди правам підданих або громадян дружніх держав, або від підтримки діяльності, ворожої безпеки цих держав.

Стаття III зобов'язувала договірні держави відповідно до принципу «відкритих дверей» не домагатися монополій або переваг, а також особливих привілеїв у якомусь певному районі Китаю, які наносили б шкоди громадянам інших країн.

Стаття IV констатувала, що договірні сторони відмовляються від створення сфер впливу в певних частинах китайської території. Договір не містив жодної згадки про способи здійснення політики «відкритих дверей» або способах запобігання порушення цієї політики. Держави зобов'язалися поважати (але не захищати) суверенітет, незалежність і територіальну недоторканність Китаю.

Стаття VII передбачала лише можливість обміну думками, між договірними державами у разі порушення договору. На Вашингтонській конференції був зроблений ряд поступок Китаю. Особлива резолюція передбачала можливість у майбутньому скасування прав екстериторіальності.

Японія за угодою, укладеною з Китаєм 4 лютого 1922 р., зобов'язалася очистити Шаньдун і змушена була фактично відступити від «21 вимоги». Проте формально відмовитися від них, незважаючи на наполягання Китаю, вона не погодилася. Японський представник Сідехара, виступаючи 2 лютого на пленумі конференції, навпаки, заявив, що не може бути мови про анулювання договорів 1915 р.,

оскільки вони «підписані в законному порядку і скріплені печаткою». Він же, виступаючи 4 лютого, ще раз підтвердив наявність «спеціальних прав» Японії у Китаї: «говорити, що Японія має спеціальні інтереси у Китаї, - це значить просто констатувати ясний і сучасний факт». Японія рішуче відхилила вимогу Китаю про виведення військ з південної Манчжурії.

Англія на Вашингтонській конференції заявила про відмову від орендованої території Вейхайвей, але, коли мова зайшла про відступлення Коулуна, Бальфур заявив, що тут, виходячи з економічних і стратегічних мотивів, Англія ні на які поступки не піде. Ряд постанов конференції з економічних та військових питань були не чим іншим, як порушенням суверенітету Китаю і втручанням в його внутрішні справи.

На Вашингтонській конференції вперше була закріплена у договірному акті відмова Англії від традиційного «стандарту двох держав», згідно з яким Англія володіла військовим флотом, рівним по силі двом найсильнішим флотам інших держав. Уже до моменту закінчення першої світової війни англо-американське морське суперництво віддзеркалювало напружений характер. Продовжувати гонку морських озброєнь – означало йти на неминуче зіткнення з Америкою. У цьому зіткненні Америка не тільки володіла б переважаючими економічними та фінансовими ресурсами, але і знаходилася б у більш вигідному політичному і стратегічному становищі, зокрема завдяки своїм зв'язкам з британськими домініонами, особливо з Канадою. Англія змушена була відмовитися від безумовного панування на морях і погодитися з тим, щоб флот США дорівнював по силі британському флоту.

Ще 17 березня 1920 р. перший лорд адміралтейства Лонг зробив заяву про те, що Англія буде задовольнятися таким флотом, який не поступається за силою найсильнішому флоту іншої держави. Це положення було підтверджено імперською конференцією у 1921 р.

З іншого боку, уряд США у вересні 1921 р. зробив заяву про те, що він побудує флот, який не поступається флоту найсильнішої морської держави, тобто англійської.

До моменту Вашингтонської конференції Англія мала найсильніший флот у світі. Однак США швидкими темпами будували такий морський флот, що загрожував Англії протягом декількох років не тільки наздогнати, а й перегнати її.

Японія здійснювала програму «8 + 8, тобто будівництво 8 лінкорів та 8 лінійних крейсерів. Співвідношення сил лінійних флотів у 1921 р. і 1924 р. (відповідно до програм будівництва) передбачалося

наступне.

Американці виступили на Вашингтонській конференції з наступною пропозицією: Англія повинна вивести з ладу ряд старих або ще не добудованих лінійних кораблів і залишити на плаву 22 одиниці.

Америка повинна залишити 18 одиниць, Японія – 10 одиниць. Водотоннажність лінкорів була запропонована по 500 тис. для Англії та Америки і 300 тис. для Японії, в пропорції 5:5:3.

Відносно крейсерів – американська пропозиція зводилася до того, щоб Англія і США залишили по 450 тис. і Японія – 270 тис., а у відношенні авіаносців США і Англія – по 80 тис., а Японія - 48 тис.

Японія рішуче заперечувала проти пропорції 5:3 і вимагала пропорції 10:7. Однак вимогу Японії було відхилено, і японська делегація повинна була прийняти запропоноване Англією і Америкою співвідношення.

Згідно з угодою п'яти держав (США, Великобританії, Японії, Франції та Італії), укладеним на Вашингтонській конференції 6 лютого 1922 р., була встановлена наступна пропорція для заміщення лінійних кораблів між цими державами: 5: 5: 3: 13/4: 13/4.

Тоннаж заміщення лінкорів був встановлений 525 тис. для Англії і США, 315 тис. - для Японії і 175 тис. – для Франції та Італії. Для авіаносців був встановлений загальний тоннаж: США та Англії по 135 тис., Японії – 81 тис., Франції та Італії - по 60 тис. Для лінкорів були прийняті максимальні норми водотоннажності 35 тис. т з артилерією.

Саме Україна має завдячувати Уоррену Гардінгу за організацію масштабної продовольчої допомоги у жахливі роки першого голодомору 1920 – 1922 рр.

Після завоювання більшовиками аграрних регіонів (України, Поволжжя, Кубані) комісари Троцького приступили до тотальної конфіскації харчів в селян, що призвело до сильного голоду.

У Америці вже до 1920 р. стало ясно, що дії більшовицького уряду ведуть до страхітливого голоду в Росії.

Спочатку американці створили невеликі рятувальні групи, але скоро стало зрозуміло, що мова йде про годування не менше 10 – 20 мільйонів чоловік.

Загалом, за оцінками американців, тоді на теренах колишньої Російської імперії загинуло голодною смертю п'ять мільйонів сто тисяч людей. Одразу після приходу до влади Гардінг у 1921 р. призначив Герберта Гувера, тоді міністра торгівлі і майбутнього президента, організувати допомогу, для голодаючих Росії, через організацію АРА (American Relief Administration). Уоррен Гардінг вибив через Конгрес

20 мільйонів доларів на допомогу голодуючим у Росії. Величезні гроші, зараз це близько мільярда доларів.

Опозиції, що заперечувала проти допомоги, президент відповів «Дайте спокій вашим політичним іграм, люди вмирають з голоду, значить, спочатку їх треба нагодувати!».

На ці гроші Гардінг і Гувер повністю організували свій персонал для доставки і розподілу харчів, одягу і ліків у Росії, оскільки люди Троцького всіляко протидіяли і саботували всі заходи американців.

Відомо, що з більшовицького боку організацією «Помголом», яка завідувала розподілом допомоги голодуючим, командувала рідна сестра Троцького і дружина Каменева — Ольга Каменева. Американська продовольча допомога була припинена з причини смерті Гардінга.

У перші місяці 1923 р. до громадськості проникла інформація про крупні незаконні дії серед співробітників адміністрації Гардінга.

Президент безпосередньо сам не брав участі в скандальних випадках корупції, але був також звинувачений, оскільки головні обвинувачені походили з кола його особистих друзів в Огайо і ще тому, що він, з свого боку, не сприяв безжальному розкриттю скандалу, як це йому радив Гувер.

Щоб заспокоїти громадськість і укріпити свою позицію, літом 1923 р. Гардінг зробив політичну агітаційну поїздку на Аляску і на захід країни.

Там він помер 2 серпня 1923 р. у Сан-Франциско у віці всього лише 57 років, імовірно унаслідок апоплексичного удару (можливо, він був отруєний).

У липні 1923 р., незадовго до смерті, у Гардінга вже був випадок зареєстрованого сильного харчового отруєння, проте він був врятований лікарями. Встановити точний діагноз смерті сьогодні, не має змоги, оскільки після смерті розтин тіла не проводився.

Американці мають завдячувати Гардінгу за введення восьмигодинного робочого дня. Уоррен Г. Гардінг при соціологічних опитах, серед тих, хто формує громадську думку США, за ієрархією президентів займає, як «невдаха», постійно останнє місце.

Йому ставлять у провину «посередній політичний формат», його «моральну розбещеність» і наслідки скандалів, пов'язаних з його адміністрацією.

У 1933 р. з'явилася книга Гастона Мінза під назвою «Дивна смерть президента Гардінга» в якій він звинувачує у вбивстві Гардіга його власну дружину (Gaston Means «The strange death of President

Harding»).

Але фактом залишається те, що Гардінг сприяв відновленню нормальних політичних умовних рамок в перехідний період після закінчення війни.

Пропорційно тривалість правління, його законодавчі успіхи досить значні. Результати конференції у Вашингтоні також належать до позитивного спадку цього президента.

Проте, коли після смерті Гардінга став відомий масштаб корупції, це швидко перекрило позитивні результати його правління, і з тих пір його ім'я асоціюється з одним з найбільших і серйозних корупційних скандалів в історії президентської влади США.

ДЖЕРЕЛА:

Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка: Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В. Сокирська. – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 633 с.; Всемирная история». Книгу видрукувано в Китаї. – 2008. – 576 с.; Американские президенты: 41 исторический портрет от Джорджа Вашингтона до Билла Клинтона. – Ростов – на – Дону, 1997. – 640 с.; Стародубов В.П. Супердержавы XX века. Стратегическое противоборство. – М.: 2001. – 509 с.

ГАУЗ ДЖЕРАЛД

Професор Тюланського університету Сполучених Штатів Америки, науковий співробітник Інституту політичної економіки Мерфі, співредактор журналу з проблем політичної філософії та історії політичної думки. Особливо Джералда Гауза знає науковий світ як фахівця у галузі політичної і соціальної філософії та етики.

Джералд Гауз вважається одним із спеціалістів в галузі

політичних теорій людини. Серед них вигідно відрізняється тема його неодноразових виступів на конференціях і сімпозіумах різного масштабу – від світового до регіонального рівнів. Її назва, як і подібної праці, написаної Гаузом пізніше - «Індивідуальність: ліберальні теорії людини».

ДЖЕРЕЛО:

Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В. Сокирська,– Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

**ГЕГЕЛЬ ГЕОРГ ВІЛЬГЕЛЬМ ФРІДРІХ
(27 СЕРПНЯ 1770 — 14 ЛИСТОПАДА 1831 рр.)**

Німецький філософ ХІХ ст., який створив систематичну теорію діалектики. Її центральне поняття — розвиток — характеристика діяльності світового духу, його надрухи у царині чистої думки у висхідному ряду чимраз конкретніших категорій. Діалектика розглядалася також як протиставлення тези, антитези й синтезу, розв'язання суперечностей.

Гегель був дуже незвичайною людиною. Важко підбираючи слова при розмові на повсякденні теми, він цікаво розмірковував про складні речі. Міркуючи, він міг годинами стояти на місці, не звертаючи уваги на те, що відбувається. Через неухважність він міг не помітити черевиків, що залишилися у багнюці й гуляти далі босоніж. Заразом він був «душею компанії» і любив жіноче товариство. Міщанська скнарність поєднувалась у ньому з широтою душі, обережність — з авантюризмом.

Гегелеві лекції збирали до двох сотень студентів. Професорів, про яких переказували безліч анекдотів, знали тоді ліпше за акторів. Хоча Гегель і читав лекції майже без папірця, слухати його все одно було важко. Більшість ходили не слухати філософа, а подивитися на нього. Дехто зі студентів одверто зізнавався професорові, що не розуміє, про що він говорить. Той у відповідь тільки саркастично

посміхався, а одному з таких слухачів порадив поглибити знання географії, мов, і математики — настільки вважав своє вчення всеосяжним.

Одначе ніде його не буде «пошановано» так, як у Радянському Союзі. Мало не всі його твори дозволено до друку й їх вивчали в університетах СРСР. Одначе Гегель потрапив під гостре перо Карла Маркса. Той побачив у його творах «кінець німецької класичної філософії», а Володимир Ленін, читаючи у Гегеля пояснення Бога, на берегах книжки напише: «Бога жалко! Сволочь идеалистическая!». Приблизно такі самі коментарі лунатимуть у радянських вишах упродовж сімдесяти років. Доповнюватиме їх зауваження К. Маркса: «[Гегель] — хороший засіб для отримання головного болю».

Історія — саморозвиток об'єктивного духу. У першу чергу, це політична історія, а не мистецтво, релігія чи філософія. Останні є допоміжними факторами, але не розвиваються самі по собі.

Сенс та цінність буття окремої людини полягає тільки в її підлеглих історичній силі, особливо державі. Світовий дух діє через окрему людину, часто проти цілей та спрямувань останньої. Існує «хитрість розуму», яка діє так, щоб окрема людина у кожній стадії розвитку робить історично правильне. Таким чином, великі історичні особистості — інструменти світового духу.

Індивіди, народи, епохи — необхідні стадії переходу у великому світо-історичному процесі. Світова історія не є дном радості. Періоди радості є тільки чистими листками у ній. Світова історія є кінцевим пунктом, який у нейтралізованому сенсі є водночас початком. Подорож духу порівнюється із подорожжю Одиссея, який повертається до свого вихідного пункту, але вже у зміненій формі.

Історія здійснила у визначений час історично необхідне та розумне. «Все що є розумним, є реальним, все що є реальним, є розумним.» Як зазначив Адорно: «після Аушвіца це не може бути дійсним». Коли Гегелю вказували на нерозумність та погане у світі, він казав, що ці речі не мають реальності, вони є тільки явищами. Отже, масові вбивства не мають реальності (для порівняння — вчення про зло у Платона).

Здійснення демократичних вимог мислилося Гегелем у вигляді компромісу зі становим ладом, у рамках конституційної монархії. Також Гегель визначає три фази розвитку свободи:

- східна деспотія — тільки одна особа вільна;
- грецько-римський світ — деякі є вільними;
- християнсько-германська спільнота, де у принципі всі

вільні (недарма, його, гегелівська, філософія виникла у Німеччині). Таким чином, дух повертається до себе назад.

Погляди Гегеля на право і державу були в основному сформульовані у його останній прижиттєво опублікованій роботі «Філософія права» (1821), у ній його філософська система застосовувалася до цих сфер.

Досягнувши у теоретичному мисленні і у свободі волі справжнього самовизначення у своїй суті, дух підноситься над своєю суб'єктивністю; він може і повинен проявити свою сутність предметно-дійсним чином, стати духом об'єктивним. Перше об'єктивне прояв вільного духу є право. Воно є здійснення вільної особистої волі, по-перше, по відношенню до зовнішніх речей - право власності, по-друге, по відношенню до іншої волі - право договору, і, нарешті, по відношенню до свого власного негативному впливу через заперечення цього заперечення - у праві покарання. Порушення права, лише формально і абстрактно відновлюваного покаранням, викликає у душі моральне вимога реальної правди і добра, які протиставляються несправедливої і злій волі як борг (*das Sollen*), що говорить їй в її совісті. З цієї роздвоєності між боргом і неналежне дійсністю, дух звільняється в дійсній моральності, де особистість знаходить себе внутрішньо пов'язаної або солідарної з реальними формами морального життя, або, по гегелівській термінології, суб'єкт усвідомлює себе як одне з моральної субстанцією на трьох ступенях її прояви: у сімействі, громадянське суспільство і державі. Держава, за Гегелем, - вищий прояв об'єктивного духу, досконале втілення розуму у житті людства; Гегель називає його навіть богом - правда, у переносному сенсі, метафорично. Як здійснення свободи кожного в єдності всіх, держава, взагалі, є абсолютна самоціль розумної волі.

ДЖЕРЕЛА:

Кірюхін Д. І. Вступ до філософії релігії Гегеля. Філософія як спекулятивна теологія. — К.: ПАРАПАН, 2009. — 204 с.; Гайм Рудольф. Гегель и его время. Лекции о первоначальном возникновении, развитии, сущности и достоинстве философии Гегеля. Перевод с немецкого П. Л. Соляникова. — СПб., 2006. — 392 с.;

ГЕГЕМОНИЯ

ГЕГЕМОНИЯ (грец. *ἡγεμονία* - провід, управління, керівництво) - першість, перевагу в силі, вплив. Історично термін застосовувався для позначення верховенства найсильнішого міста-держави з союзу грецьких полісів.

Також термін використовується у багатьох інших контекстах,

наприклад теорія гегемонії марксистського філософа Антоніо Грамші.

Гегемон (грец. ἡγεμών - вожатий, провідник, керівник, наставник) - особа, держава або суспільний клас, здійснюють гегемонію. Історично термін використовувався для позначення звання керівника або воєначальника, намісника, рідше - імператора. На Другому Коринфському конгресі Олександр Македонський був проголошений гегемоном Коринфського союзу. У Новому Завіті прокуратор Іудеї Понтій Пілат називається титулом гегемон (игемон).

Як приклад можна привести провінцію у федерації (Пруссія (королівство) у Німецької імперії) або людини в установі (Наполеон I у Французькому консулаті).

Починаючи з XIX ст., особливо в історичній публіцистиці, «гегемонія» позначає верховенство однієї держави над іншим (наприклад, європейська гегемонія Першої Французької Імперії).

ДЖЕРЕЛА:

Политика. Толковый словарь. — М.: «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир». Д. Андерхилл, С. Барретт, П. Бернелл, П. Бернем, и др. Общая редакция: д. э. н. Осадчая И. М. 2001.;

ГЕЛБРЕЙТ ДЖОН КЕННЕТ (15 ЖОВТНЯ 1908 - 29 КВІТНЯ 2006 рр.)

Канадсько-американський економіст, політичний діяч і політолог. Кейнсіанець та інституціоналіст, прихильник американського лібералізму і прогресизму. Його книги на економічні теми були бестселерами протягом 1950-1970 рр. Гелбрейт був плідним автором, написав чотири десятки книг і понад тисячу статей з різних тем.

Джон Гелбрейт критикував думку, що на економічному ринку сили знаходяться у стані вільної конкуренції. Він вважав, що «суспільство споживання» розвиває економічний дисбаланс,

направляючи занадто багато ресурсів на виробництво споживчих товарів і недостатньо - на громадські потреби і інфраструктуру. Гелбрейт критикував думку, яку висувалася захисниками монетаризму, що державні витрати не здатні знизити безробіття. Його підхід до розвитку громадського сектора був у згоді з економічним вченням Кейнса. У своїй книзі «Суспільство достатку» (1958) він документально підтверджує тенденцію вільно-ринкового капіталізму створювати приватні пишності і для громадян злиднів.

Він твердо вірив у роль уряду в економічному плануванні. Він доводив, що мотивація великих корпорацій залежить від впливу «техноструктури» або відомчого управління, і такими корпораціями управляє прагнення до безпеки і розширення, а не гонитва за максимальним прибутком. Реклама бачилася йому почасти як важливий засіб досягнення влади на ринку і закріплення експансії. З іншого боку, корпорації є елементом постійного стримування, своєюрідною «врівноважувальною» силою» інших фірм, профспілок, споживчих груп і урядів. Також він вважав, що у сучасній економіці жінки перетворилися у клас прихованої прислуги.

У книзі «Економічна теорія і цілі суспільства» Дж. К. Гелбрейт відзначає, що корпорації, керовані техноструктурою становлять планувальну підсистему економіки, а дрібні фірми - ринкову підсистему. При цьому плануюча підсистема експлуатує ринкову, породжуючи при цьому нерівність у прибутку. Дж. К. Гелбрейт вважає, що в економіці СРСР провідні позиції також зайняла техноструктура, що у кінцевому підсумку повинно було привести до еволюційної конвергенції ринкової і планової економічної систем. У цій книзі він вводить категорію «самоексплуатації» - так він називає діяльність роботодавця який працює у своїй фірмі підприємця. Мало хто з сучасних економістів може похвалитися такою успішною і різноманітною кар'єрою як Джон Гелбрейт. У сімдесяті роки, коли майбутнє людства стало виглядати у похмурих тонах, Гелбрейт віддав належне футурології, ставши разом з З. Бжезинським, Е. Тоффлером і Ж. Фурастьє одним з творців «Римського клубу» - організації, яка зайнялася осмисленням перспектив і плануванням розвитку сучасної цивілізації.

У своїй останній книзі «Економіка невинного обману», що вийшла у світ 26 лютого 2004 р., він ставить під сумнів цілий ряд загальноновизнаних тез, на яких стоїть сучасна економічна теорія. На думку Гелбрейта, відмінність між «приватним» і «державним» секторами економіки здебільшого є вигадкою, а не реальністю. Він

також не згоден з тим, що акціонери і директора реально відіграють І, нарешті, як відомий дисидент, різко критикує політику своєї країни, включаючи війну США у В'єтнамі і вторгнення в Ірак у 2003 р.

Одна з найвідоміших праць у галузі економіки і політології вважається трилогія з економіки «Американський капіталізм» (1952 р.), а також «Суспільство достатку» (1958 р.) і «Нове індустріальна держава» (1967 р.).

Гелбрейт викладав у Гарвардському університеті протягом багатьох років, був активним у політиці, працював в адміністрації президента Франкліна Рузвельта, Гаррі Трумена, Джона Кеннеді і Ліндона Джонсона. Був послом Сполучених Штатів Америки в Індії при президентові Кеннеді.

Гелбрейт був одним з небагатьох лауреатів, що одержали Президентську медаль Свободи двічі. У 1946 р. від Трумена, а в 2000 р. від Біла Клінтона.

ДЖЕРЕЛА:

Джерела: Блауг М. Гелбрейт, Джон // 100 великих економістів после Кейнса — СПб.: Економікус, 2009. — С. 70-73. — 384 с.; Голбрейт Джон Кеннет / Сарычев В. Г. // Гоголь — Дебит — М.: Советская энциклопедия, 1972 — (Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров; 1969—1978, т. 7).; Ногаев И.В. Экономический прагматизм Джона Кеннета Гэлбрейта: К 100-летию со дня рождения. — США - Канада: экономика, политика, культура., 2008. № 10. — С. 77 – 90.

ГЕНЕАЛО́ГІЯ

ГЕНЕАЛО́ГІЯ (дав.-гр. γενεαλογία — «родовід», що дослівно перекладається як: дав.-гр. γενεά — «сім'я», дав.-гр. λόγος — «наука») — родознавство, допоміжна історична дисципліна, що вивчає походження та родинні зв'язки осіб, родовід якоїсь людини, історію родів і сімей. Для вивчення родоводу використовують усні перекази, історичні записи, генеалогічний аналіз та інші джерела, які можуть підтвердити родинну спорідненість та виявити родовід членів сім'ї. Результати генеалогічних досліджень відображаються у графіках або за допомогою розписів. Пов'язана з такими суміжними науками, як геральдика, дипломатика, краєзнавство, евгеніка, історія та інші.

Історична наука розгалужує генеалогію на історичну та практичну.

В обох випадках методика генеалогічного пошуку підчинена інтересам спадкового права, доведенню станових прав, встановленню родинних зв'язків.

Прагнення до сімейної історії, як правило, формуються через

декілька мотивів, у тому числі бажання визначити місце своєї сім'ї в історії, почуття відповідальності, щоб зберегти минуле для майбутніх поколінь та почуття самовдоволення.

Генеалози, як правило, досліджують свій родовід, або родовід свого подружжя. Професійні генеалози також проводять дослідження для інших, видають книги, вчать, або виробляють свої власні бази даних. Вони можуть працювати у генеалогічних компаніях, які надають програмне забезпечення або виробляють матеріали корисні для любителів та інших професійних генеалогів. Вони допомагають дізнатися не тільки, де і коли жили люди, але і їхній спосіб життя, біографію та мотивацію у тих чи інших ситуаціях. Це часто зумовлено застарілим законодавством, старими політичними кордонами, міграційними тенденціями, соціально-економічними, історичними або релігійними умовами.

Вже давньогрецька та римська міфологія, праці античних авторів, перекази Стародавнього Сходу містить генеалогічну інформацію.

У сучасних енциклопедичних словникових статтях термін генеалогія починається з біблійного ветхозавітного розділу. У Біблії розповідається про походження та спорідненість усіх численних народів, про релігійну традицію в юдаїзмі (священниче право служіння левітів і хасидські династії) та про родовід засновника християнства Ісуса Христа (Мт. 1:1-15, див. родовід Ісуса Христа), про нащадків Мухаммеда в ісламі тощо.

Розповіді про походження народів, династій і знатних родин (монархічне право аристократії) отримали широке розповсюдження у багатьох країнах Європи у ранньому Середньовіччі, тому розквіт генеалогії припадає на розвиток феодалізму. Коли у суспільстві з'явилась власність і почалося обговорення питання її успадкування, особливо важлива було знати ступені споріднення.

В Англії та Франції у XVI ст.. з'явилися державні посади, що відповідали за правильність складання родоводів. Відомий метод генеалогів є аналіз окремих біографій відомих осіб, що стало простим способом досліджень у складанні родоводу і у непрофесійних істориків.

Український родовід: Одним із перших дослідників українського родоводу був Яків Маркевич, який залишив «Генеалогіческие замѣтки». Найбільше питань української генеалогії опрацювали Олександр Лазаревський, Григорій Милорадович, Вадим Модзалевський. Зверталися у своїх дослідках до питань української

генеалогії історики Осип Бодяньський, Микола Костомаров, Петро Єфименко, Вячеслав Липинський, Михайло Грушевський, Дмитро Багалій, Іван Крип'якевич, Олександр Оглоблин, Климкевич Роман та інші.

Один із перших генеалогів України є шляхтич Єрлич Йоахим. Пізніше стали відомими — Мазаракі Д., Полетика Г., Полетика В., Чепка А., Маркович О. М., Максимович М., Астряб М., Василенко М., Горленко В., Жданович Я., Каманін І., Лукомський В., Новицький П., Стороженко О., Стороженко М., Тройницький М., Дашкевич Я., Яковенко Н., Собчук В. Д., Войтович Л., Кривошея В. В., Чернецький Є. А., Служинська З. та інші.

Перший український доктор наук з генеалогії є Сенютівич-Бережний Вячеслав. Сучасним і єдиним поки-що в Україні офіційно визнаним спеціалістом у цій галузі історичної науки є Томозов Валерій Вячеславович. У незалежній державі Україна почалося викладання спецкурсів генеалогії у вишах. Дослідження походження сукупно всього народу є етногенезом (наприклад, етногенез українців).

Існують програмні системи управління генеалогічними дослідженнями та аналізом, зокрема під вільними ліцензіями розповсюджуються продукти: LifeLines, GRAMPS. Цікавою також є програма — «Древо Життя» та інші подібні.

Генеалогія історична допомагає досліджувати соціальне походження, політичну історію, ролі певних родів й осіб у подіях окремих історичних епох та країн, сприяє науковим дослідженням демографічних процесів й соціально-психологічних аспектів, вивчати соціальні та правові стосунки. У цьому дослідженні використовуються всі пам'ятки людської діяльності письмові, речові, усні. За змістом класифікують групи: родовідні книги з генеалогічними розписами (генеалогічні дерева та таблиці), інші джерела складання родоводу (інформація про життя особи та її оточення).

Відомі генеалоги Дюшен А., Ансельм П., Дагдейл В., Ріттерсгаузен Н., Шпінер Ф.-Я., Імхоф Я.-В., Гаттерер Й.-Х., Вілль Й.-А., Лоренц О., Форст-Баттагліа О., Татищев В. М., Міллер Г.-Ф., князь Щербатов М., Новіков М., Спиридов М., Хавський П., Гастев М., князь Лобанов-Ростовський О. Б., князь Долгоруков П. Д., Руммель В. В., Голубцов В., Савьолов Л., Строев П. та інші.

У XVIII ст. почалося викладання генеалогії як науки, видаються довідники, підручники та посібники. У XIX ст. приділяти стали увагу генеалогії не аристократичних родин. У XX ст. почали друкувати часописи з генеалогії, генеалогія перетворилася на спеціальну

історичну дисципліну, а у 1951 р. у Німеччині видається «Генеалогічний довідник дворянства», в Україні доби СРСР розвій української генеалогії був насильницьки пригнічений політичним режимом. Натомість на еміграції виникли фахові видання «Рід та знамено» (1948 р.), «Бюлетень УГГТ» (1963 р.); та генеалогічні установи «Інститут родознавства», «Українське генеалогічне і геральдичне товариство»(УГГТ). У незалежній державі Україна почали друкувати від 2000 р. «Генеалогічні записки Українського генеалогічного товариства». Виникли наукові товариства генеалогів: «Російське генеалогічне товариство» (Петербург), «Історико-родовідне товариство» (Москва), «Секція генеалогії Українського геральдичного товариства» (Україна), «Українське генеалогічне товариство» (Україна) та інші. Від 1952 р. кожні два роки відбувається Міжнародний конгрес генеалогів та геральдистів, у 1971 р. утворена Міжнародна конфедерація генеалогів та геральдистів, у 1998 р. виникла Міжнародна академія генеалогії, у 1995–1997 рр. генеалогічні конференції «Пам'яті Модзалевського В.».

Генеалогія практична регулює спадкове право через результати дослідження походження роду та його історії зі спорідненням з іншими родинами (див. у статті «Романови» розділ «Юридичний аспект»).

Графічна фіксація родоводу поширилася у Середньовіччі по пропозиції іспанця Ж. Соса графічно зображувати генеалогічний матеріал, що передбачало записи генеалогічної легенди про походження роду, що удосконалив німець С. Кенуле фон Страдоніц, котре встоялося до нині у науці.

Залежно від мети поділяють на висхідні (генеалогічні таблиці предків) та низхідні (генеалогічні таблиці нащадків). Відповідно змісту генеалогічну інформацію поділяють на чоловічу (див. «Майорат», «Прімогенітура») та змішану.

Висхідні родовідні таблиці мають варіанти, коли містяться відомості лише про прямих пращурів з чоловічої лінії (гілля) родовідного дерева, та коли вказують, крім прямої чоловічої лінії родоводу особи й братів, сестер кожного з материнською лінією.

Низхідний родовід з чоловічої лінії родоводу має різновиди, коли містяться всі нащадки чоловічої статі, нащадки не лише чоловічої, але й жіночої статі (тільки з їх чоловіками без нащадків від їх шлюбу).

До того ж низхідний родовід передбачає внесення інформації про всіх нащадків від родозасновника (родоначальника) чоловічої та жіночої статі.

Найстародавнійший вид доведення своїх станових прав компактний — це ім'я в картуші (колі), на стовбурі містилися гілки (родинний зв'язок), а від гілок відходили плоди (нащадки); з таблицями споріднення кількох родів. Популярності набули форми фіксації родовідного матеріалу — поколінні розписи з основними біографічними відомостями (див. «Біографістика»). Герольди та юристи напрацювали етапи збір досьє на кожного представника роду, складання на основі досьє бази з генеалогічними картками на кожну особу роду з резюме.

Що покликано було також юридично затвердити родове шляхетство, у зв'язку з чим виникло й судове переслідування за підробку родоводу. У компетенцію відомих державних інституцій входив нагляд за цим: «Палата родовідних справ» (Франція), «Герольдмейстерська контора» (Росія) та інші.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Енциклопедія історії України / редкол.: В.А. Смолій та ін.; Інститут історії України НАН України. — Київ: Наукова думка, 2004. — Т. 2: Г — Д. — 528 с.; Українська радянська енциклопедія. — 1-е видання. — Т. 3. — Київ, 1962.; Л. Гайдай Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях. — Луцьк: Вежа, 2000.; Т. Недосекіна Український родовід як джерело вивчення історії України. Посібник із складання родоводу для вчителів, школярів та початківців. — Дніпропетровськ: Видавничий центр ДЮНБ, 2010. — 42 с.; Служинська З., Шамено М., Генеалогія, ч. 1. Львів, 2000 р.; Томазов В. В., Родовід. Науково-методичний посібник. Київ, 2001 р.; Томазов В. В., Становлення української генеалогії як наукової дисципліни. Початковий етап «Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та практики», 2001 р., ч. 1, № 6(7).; Генеалогія // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — Санкт-Петербург, 1890—1907.; Аксенов А. И., «Очерк истории генеалогии в России». В кн.: «История и генеалогия». Москва, 1977 г.

ГЕНЕРАЛЬНА СТАРШИНА

ГЕНЕРАЛЬНА СТАРШИНА — вищий командний склад козацько-повстанської Визвольної армії (1648-1654 рр.) та Війська Запорізького, члени якого водночас переймалися й цивільно-правовими та адміністративними проблемами. У часи Гетьманату вся реальна влада у Козацькій Україні перебувала у руках генеральної старшини, яка перетворилася на державну адміністрацію у центрі і у регіонах Гетьманщини. До генеральної старшини за чинами та посадами належали: гетьман, генеральний обозний, генеральний писар, генеральний суддя, генеральний підскарбій, генеральний осавул,

генеральній хорунжий.

Дорадчим голосом на радах Генеральної старшини користувалися бунчукові товариші, які допомагали генеральним старшинам у виконанні їх обов'язків і, водночас, слугували кадровим резервом військово-козацької еліти.

Генеральна старшина виконувала різноманітні завдання, поставлені перед нею гетьманом, але кожен її член мав також своє місце в ієрархії і свої обов'язки. За гетьманом йшов генеральний обозний, що відповідав за артилерію, генеральний писар, двоє генеральних суддів, а після 1728 р. - двоє генеральних підскарбіїв. Група нижчих за рангом урядовців - два генеральних осавули, генеральний бунчужний і генеральний хорунжий - виконували здебільшого церемоніальні функції винесення корогов і бунчука гетьмана. Виконували вони і різноманітні судово-адміністративні завдання, поставлені гетьманом. Примикали до Генеральної старшини і бунчукові товариші. Після скасування Росією залишків української державності посади Генеральної старшини було ліквідовано.

Гетьман і Генеральна старшина діяли через ряд центральних адміністративних органів, найважливішим з яких була Генеральна військова канцелярія. Реорганізована за часів Петра I й очолювана генеральним писарем, канцелярія мала такі структури і функції: записувала й обнародувала всі укази царя та універсали гетьмана, наглядала за їх виконанням і розслідувала усі скарги проти офіційних осіб. Канцелярії підпорядковувалися Генеральний військовий суд і час від часу - Генеральна скарбова канцелярія, на яку покладалися обов'язки збирання податків з населення, відання прибутками і видатками, військовими і ранговими маєтностями. Згодом ці установи потребували дедалі більше чиновників, що привело у середині XVIII ст. до зародження української бюрократії.

На початковому етапі утвердження цієї інституції, генеральних старшин обирали на козацьких радах, але в часи Б. Хмельницького їх почав призначати сам гетьман, а після утвердження російської влади в Україні призначав уряд Московії. Генеральна старшина була скасована разом із скасуванням в Україні Гетьманщини, а отже й державності.

ДЖЕРЕЛА:

Історія держави і права України: Академічний курс: У 2 т.: Підручн. для студ. юридичн. спец. Вузів / Ред. В.Я. Тацій, А.Й.Рогожин; Академія правових наук України, Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. - К.: Ін Юре. - 2000 - Т.1. - 2000. - 646 с.; Історія держави і права України: Академічний курс: У 2 т.: Підручн. для студ. юридичн. спец. Вузів / Ред. В.Я. Тацій, А.Й.Рогожин; Академія

правових наук України, Нац. юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - К.: Ін Юре. – 2000 - Т.2. - 2000. - 577 с.; Кузьминець О. Історія держави і права України: Навчальний посібник / Олександр Кузьминець, Валерій Калиновський, Петро Дігтяр,. - К.: Україна, 2000. - 427 с.

ГЕНОЦІД

ГЕНОЦІД (од грец. Γένος — род, плем'я та лат. Caedo — убиваю) — цілеспрямовані дії з метою знищення повністю або частково окремих груп населення чи цілих народів за національними, етнічними, расовими або релігійними мотивами. До таких дій належать:

- а) вбивство членів цієї групи;
- б) нанесення тяжких тілесних або психічних ушкоджень членам такої групи;
- в) навмисне створення членам групи життєвих умов, які розраховані на повне або часткове знищення групи;
- г) дії, розраховані на унеможливлення народження дітей в середовищі групи;
- д) насильницька передача дітей цієї групи іншій групі.

В Україні згідно з Кримінальним кодексом від 2001 р. є стаття 442. Геноцид.

Геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому у такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу, — карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

Публічні заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів — караються арештом на строк до шести місяців або позбавленням волі на строк до п'яти років.

Геноцид — крайня форма дискримінації.

З 1948 р. геноцид вважається міжнародним злочином, але у обмеженому розумінні (Конвенція, Стаття II). Офіційна політика винищення у Радянському Союзі за класовим чи соціальним походженням (куркулів, офіцерів тощо) була частково винесена за дужки цього означення геноциду. Проте у початковій версії Конвенції

(1946 р.) визначення геноциду включало також злочини, здійснені з «політичних» мотивів, але у подальшому вони були вилучені під тиском Радянського Союзу через побоювання Сталіна перед відповідальністю.

Разом з тим за часів Сталіна щодо українців проводилися цілеспрямовані дії з метою їх повного або часткового знищення (або знешкодження) саме за етнічними (національними) мотивами.

Термін винайдений був Рафалом Лемкіном у 1943 р. Він походить з грецької γένος (genos — родина, сім'я, плем'я — саме як у «генетика» тощо) та латинської caedere (вбивати — так, як і у суїцид, екоцид, «пестицид» тощо).

Проте, хоча суть геноциду полягає в умислі злочинців будь-яким способом знищити окремі групи населення чи цілих народів за расовими, національними, політичними або релігійними мотивами, від інших масових вбивств людей це поняття відрізняє саме наявність зазначених мотивів злочинців.

Існує й інше розуміння геноциду, яке відрізняється від попереднього тим, що не надає такого великого значення мотивам геноцидодіїв, а спирається на дії та їхні наслідки — знищення спільноти чи її частини. Різної у тлумаченні геноциду призводить до застосування інших термінів на позначення реальних історичних подій. Одним з них є «етноцид».

Існують також відмінності тлумачення геноциду між різними країнами, особливо між тими, що є правонаступниками держав, влада яких вчиняла геноцид, та тими, людиність яких зазнала геноциду. Крім цього існують суттєві відмінності в оцінці певних дій та їхніх наслідків з погляду історичних наук і з погляду юридичного.

Бухенвальд не був табором знищення, хоча йому приписують величезне число смертей

Рафал Лемкін у своїй праці «Axis Rule in Occupied Europe»(1944 р.), ввів термін «геноцид», комбінуючи грецькі «Genos» (γένος) — «народ» і латинське «cidere»- «вбивати».

Лемкін визначає геноцид наступним чином: «Взагалі кажучи, геноцид не обов'язково означає негайне знищення нації, крім випадків, коли здійснюються масові вбивства всіх членів нації. Він, скоріше, означає скоординований план різних дій, спрямованих на знищення суттєвих основ життя національних груп, з метою їх знищення. Метою такого плану буде розпад політичних і соціальних інститутів, культури, мови, національних почуттів, релігії та економічного існування національних груп, а також знищення особистої безпеки, свободи, здоров'я, гідності та навіть життя осіб, що належать до таких груп».

У преамбулі до Конвенції про геноцид («СРРСГ») зазначається, що випадки геноциду мали місце протягом всієї історії, але терміна «геноцид» не існувало, доки Лемкін не ввів його і на «Нюрнберзькому судовому процесі» не почалося переслідування осіб, винних у Голокості, який Організація Об'єднаних Націй визначила як злочинців геноциду у рамках міжнародного права у Конвенції про геноцид.

Під час інтерв'ю з Лемкіним, журналіст запитав його про те, як він зацікавився геноцидом. Він відповів: «Я зацікавився темою геноциду тому, що він траплявся багато разів. Це сталося з вірменами, після цього Гітлер почав діяти».

Лемкін також близький родич жертв геноциду, він втратив 49 родичів під час Голокосту. Тим не менш, його робота з визначення геноциду як злочину належить до 1933 р., і це було викликано Сумаїльською різаниною в Іраку.

Після Голокосту, який було скоєно нацистською Німеччиною та її союзниками до і під час Другої світової війни, Лемкін успішно агітував за загальне визнання міжнародних законів, що визначають і забороняють геноцид.

У 1946 р. перша сесія Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй прийняла резолюцію, яка підтвердила, що геноцид є злочином за міжнародним правом, але не містила юридичного визначення цього злочину. У 1948 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про запобігання і покарання за злочини геноциду (СРРСГ), яка визначила злочин геноциду вперше.

«СРРСГ» була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 р. і вступила у силу 12 січня 1951 р. (резолюція 260 (III)). Вона містить міжнародно визнане визначення геноциду, яке було включене

до національного кримінального законодавства багатьох країн, і також знайшло відображення у Римському статуті Міжнародного кримінального суду.

Перший проект Конвенції включав політичні вбивства, але ці положення були вилучені через наступні заперечення з боку деяких країн, включаючи СРСР, постійного члена Ради Безпеки, на знак політичного та дипломатичного компромісу. СРСР стверджував, що визначення, що зазначені у Конвенції, повинні слідувати етимології терміна і, можливо, боявся більшої міжнародної уваги до власної «великої чистки». Інші країни побоювалися, що занесення політичних груп до дефініції призведе до міжнародного втручання у внутрішню політику. Однак провідний учений з питань геноциду William Schabas стверджує: «Ретельний розгляд не підтверджує популярне у літературі твердження, що спротив включенню політичного геноциду була радянською махінацією».

Радянські погляди поділяла низка інших держав, для яких важко встановити будь-який географічний або соціальний спільний знаменник: Ліван, Швеція, Бразилія, Перу, Венесуела, Філіппіни, Домініканська Республіка, Іран, Єгипет, Бельгія і Уругвай. Виключення політичних груп обстоювалося неурядовими організаціями, Всесвітнім єврейським конгресом, що відповідало баченню природи злочину геноциду Рафаелем Лемкіним».

Конвенція набула чинності на міжнародному рівні 12 січня 1951 р. після того, як мінімум 20 країн стали її учасниками. У той час, однак, тільки два з п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН стали учасниками договору: Франція і Китайська Республіка. Радянський Союз ратифікував у 1954 р., Великобританія у 1970 р. і Сполучені Штати у 1988 р., Китайська Народна Республіка у 1983 р. Ця тривала затримка у підтримці Конвенції з боку найбільш могутніх країн світу робила Конвенцію слабкою протягом більше чотирьох десятиліть. Тільки у 1990 р. міжнародне право про злочин геноциду набуло повноцінної сили.

Резолюція № 1674, прийнята Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй від 28 квітня 2006 р., «підтверджує положення пунктів 138 і 139 підсумкового документа Всесвітнього саміту 2005 р., що стосуються відповідальності щодо захисту народів від геноциду, військових злочинів, етнічних чисток і злочинів проти людяності». Після резолюції Рада почала діяти в напрямку захисту цивільних осіб під час збройному конфлікті.

Відтоді як Конвенція набула чинності у січні 1951 р. Близько 80

держав-членів Організації Об'єднаних Націй прийняли законодавство, що інкорпорує положення СРРСГ в їх національне право.

Від усіх підписантів Ковенції вимагається запобігати і карати акти геноциду, як у мирний, так і у воєнний час, хоча деякі перешкоди роблять реалізацію цих вимог складною. Зокрема, деякі підписанти, а саме, Бахрейн, Бангладеш, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, США, В'єтнам, Ємен і колишня Югославія, підписали договір з умовою, що без їх згоди проти них до Міжнародного Суду не може бути подано ніяких претензій з приводу геноциду. Незважаючи на офіційні протести з боку інших підписантів (зокрема, Кіпру та Норвегії) щодо етичних та правових підстав цих застережень, імунітет від судового переслідування, що вони надають, застосовується час від часу, як у випадку, коли Сполучені Штати відмовилися визнавати можливість висунення звинувачень у геноциді проти них колишньою Югославією після війни у Косово 1999 р. Прийнято вважати, що, принаймні з часів Другої світової війни, геноцид є незаконним відповідно до звичаєвого міжнародного права як імперативна норма, так само, як і відповідно до міжнародного договірної права. Акти геноциду, як правило, загалом важко довести в ході судового переслідування, тому що потрібно встановити зв'язок відповідальності. Міжнародні кримінальні суди і трибунали працюють в першу чергу тому, що відповідні держави нездатні або не бажають переслідувати злочини такої величини самі.

Починаючи з 2002 року, Міжнародний кримінальний суд може здійснювати свою юрисдикцію, якщо національні суди не хочуть або не в змозі розслідувати геноцид, виступаючи таким чином «судом останньої інстанції», залишаючи основну відповідальність за здійснення юрисдикції щодо ймовірних злочинців окремим державам. Через проблеми США з визнанням юрисдикції МКС Сполучені Штати бажають продовжувати використання спеціально скликаних міжнародних трибуналів для таких розслідувань і потенційних переслідувань.

Стосовно української людності політика геноциду й етноциду активно здійснювалася у ХХ ст. Ознаки геноциду мають дії урядів різних країн стосовно кримських татар, українських німців, українських поляків, українських циган, українських греків, українських болгар, українських росіян. Але наймасовішим було вбивство голодом етнічних українців СРСР (в УРСР та РРФСР) у 1932–1933 рр.. Це тривалий час замовчувалося і не визнавалося. Тепер про нього більше дізналися широкі верстви українського суспільства. Голодомор поволі визнається іншими націями саме геноцидом. Інший геноцид на

території Європи, що призвів до масових жертв, вчинено стосовно євреїв, зокрема українських євреїв. Він відбувався в інший спосіб (розстріл, спалення) і відомий як «голокост». Отже, обидва наймасовіші геноциди у Європи ХХ ст. відбувалися на території сучасної України стосовно українських громадян (української нації).

Сучасна Російська Федерація (на відміну від Німеччини й Польщі) не визнає злочинних дій уряду Радянського Союзу стосовно українців. Антиукраїнська політика у різних суспільно-політичних умовах за різних міжнародно-політичних обставин проявляється по-різному: раніше — у цілеспрямованій організації голодомору, тепер — в його невизнанні.

Коренями геноциду є уявлення про від природи дану чи історично сформовану суспільну нерівність етнічних, расових, релігійних, культурних, мовних, територіальних, соціально-класових та інших груп і спільнот, а також бажання збільшити життєво важливий природний чи суспільний ресурс однієї спільноти (групи) за рахунок іншої. Одні народи вважаються богообраними, історичними, месіанськими, призначеними для панування над іншими, інші — небогообраними, неісторичними, немесіанськими, призначеними для підлеглості іншим.

На основі таких уявлень будуються різні ідеї, гіпотези, концепції, теорії, вчення, що обґрунтовують правомірність, доцільність чи необхідність знищення в той чи інший спосіб певної суспільної групи, виправдовують і схвалюють геноцид.

Історія геноциду — 1) напрямок історичних досліджень, що розвивається в Україні і світі, 2) реальні події суспільного буття, що класифікуються як явище геноциду.

Геноцид здійснювався у різних частинах світу і у різні часи. Упродовж останніх 100 р. до найчисельніших жертв геноцид призвів на територіях тоталітарних політичних режимів (зокрема, в умовах нацистської Німеччини, комуністичних СРСР, Китаю, Кампучії, під час правління Саддама Хусейна в Іраку, в Османській імперії у часи Першої світової війни). Упродовж останніх десятиліть, у 1980–1990 рр. геноцид учинявся під час так званих «етнічних воєн» та «етнічних чисток» в Африці, Азії й Європі. Найближчі до України території, де нещодавно провадилася політика геноциду — боснійсько-герцеговинська частина колишньої СФРЮ та кавказький регіон колишнього СРСР. Одним із напрямів зовнішньої політики України є запобігання геноцидові.

«Цей геноцид не супроводжується масовими розстрілами, але супроводжується примусом людей до депортації, порушенням їх

ключових прав і повним безправ'ям перед державною машиною», — Айдер Муждабаев, заступник головного редактора кримсько татарського телеканалу АTR.

Конвенція про запобігання та покарання злочину геноциду. Прийнята та запропонована до ратифікації та підписання Генеральною Асамблеєю ООН, резолюція 260 А (III) від 9 грудня 1948 р., вступила у силу 12 січня 1951 р.

ДЖЕРЕЛА:

Генеральний секретар ООН Кофі Аннан «Вимагаючи спільної сильної дії» (виступ у Стокгольмі 26 січня 2004 р.); Чирков О. Історія України та етнічна будова її людності: взаємна зумовленість розвитку у ХХ ст. (національний та загальносвітовий виміри) // Українознавство. — 2011. — №. 1 (38). — С.: 202–208.; Козицький Андрій. Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у ХХ столітті (причини, особливості, наслідки). Посібник для студентів вишів рекомендований МОН, молоді та спорту України. — Львів, «Літопис». — 2012.

ГЕОПОЛІТИКА

ГЕОПОЛІТИКА (від грец. γη — земля + πολιτική — мистецтво управління державою); політологічна концепція, що вбачає у політиці засадничу, визначальну роль географічних факторів: просторове розташування країни, розмір території, наявність чи відсутність, обмеженість природних ресурсів, клімат, кількість населення. Існує класична геополітика та критична (постмодерна).

Геополітика — наука, яка розглядає вплив географічних чинників на внутрішню й особливо зовнішню політику держав і націй. Однак таке тлумачення вже не є актуальним. На сьогодні є цілий ряд наукових шкіл, які по-своєму трактують цей термін. Різні розуміння сутності геополітики можна об'єднати у 2 групи: 1) традиційне (класичне), 2) сучасне (розширене).

Геополітика це мистецтво і практика використання політичної влади над певною територією. Традиційно, цей термін застосовувався в основному у плані впливу географії на політику, але його використання розвинулася за останні сто років достатньо, щоб охопити ширший зміст. У наукових колах, вивчення геополітики припускає аналіз географії, історії та соціальних наук з урахуванням просторової політики і моделей на різних рівнях (від рівня держави на міжнародному).

Геополітика — це цілеспрямована діяльність суб'єкта міжнародних відносин у контексті всього спектра зовнішніх і внутрішніх факторів, що дають змогу цьому суб'єкту здійснювати контроль над простором із метою реалізації своїх життєво важливих

інтересів.

Геополітика — це одна з галузей зовнішньої політики. Вона поділяється на ряд окремих підгалузей. Політика балансу сил — запобігання домінування у міжнародній системі одного, або групи держав. Отто фон Бісмарк з цього приводу висловився надзвичайно вдало: «Вся політика може бути зведена до формули — постарайся бути серед трьох у світі, де править крихкий баланс п'яти держав. Це єдиний справжній захист проти формування ворожих коаліцій».

В історичному контексті геополітику розглядають як науку про вплив географічного середовища на політичне життя держав. «Цей напрям аналізу світових процесів бере початок з другої половини ХІХ ст.» «З цього часу можна вести мову про існування геополітики як науки, а саме: про формування предмета її дослідження, понятійно-категоріального апарату, кола інтересів та обширу закономірностей існування певної території як геополітичної реальності».

Формування геополітики у самостійний напрям політичних досліджень пов'язане з іменами Фрідріха Ратцеля та Рудольфа Челлена, який є автором терміна геополітика.

Геополітика почала формуватися з початку ХХ ст. в умовах швидкої інтернаціоналізації світових економічних процесів, виходу на світову арену США як провідної держави, визвольних рухів в Азії, а потім і в Африці. Після першої світової війни (у 1922 р.) у Німеччині був створений Інститут Геополітики. Геополітичні концепції німецької школи, яку очолював Карл Гаусгофер, а саме, «теорія життєвого простору» значним чином виправдовували німецьку агресію і розв'язання другої світової війни.

Геополітика постала як специфічна галузь знань, в якій обґрунтовується досягнення державами своїх цілей, забезпечення життєво важливих інтересів у зв'язку з ресурсами географічного середовища. Вона поєднала стратегічні інтереси держав з економіко-географічним вивченням ресурсного потенціалу територій.

У зв'язку зі змінами, що відбувалися у міжнародних відносинах та у світовій економіці після Другої світової війни (зокрема поява ядерної зброї, двополярність світу, національно-визвольні рухи, неоколоніалізм), формувалося ширше розуміння геополітики. У США і Західній Європі в післявоєнний період геополітика набуває двох нових значень: як геостратегія у вирішенні конкретних зовнішньополітичних та військових завдань; як пояснення районування політичних процесів регіонального і глобального рівнів. На такій основі формувалась концепція стримування СРСР, «теорії доміно» для пояснення процесів

у колишніх колоніях. Переважна більшість сучасних політологів визнають роль географічного чинника в політиці, але не вважають його вирішальним.

Геополітичні інтереси країн поширюються на міжнародні води світового океану, Антарктиду, космічний простір. Наприкінці ХХ ст., у зв'язку з розпадом світової соціалістичної системи і її центра — СРСР та трансформацією двополярного світу у багатополюсний, а також з посиленням та стрімким розвитком інформатизації, предметне поле геополітики суттєво розширюється, охоплюючи новітні явища буття людства, зокрема веб-ресурси інформації та електронні засоби масової комунікації.

У СРСР геополітика довгий час розглядалась як ідеологічне підґрунття «агресивної зовнішньої політики імперіалізма», що виправдовувала територіальну експансію «імперіалістичних держав».

Російський вчений Андрій Зубов вважає, що ніякої геополітики як науки не існує, бо народи і країни самостійно обирають тих, з ким їм вигідно співпрацювати.

ДЖЕРЕЛА:

Горенко А. М. Соціально-політичний вимір європейської інтеграції та Україна / НАН України; Ін-т історії України. — К., 2002. ; Кисельов М. Геополітика // Філософський енциклопедичний словник. — К., 2002. — С. 1123–113.: Крисаченко В. Геополітика // Науковий інструментарій українознавця. Довідник — К.: ННДІУВІ, 2012. — С. 4-5.; Луценко А. В. Геополітичні ідеї в Україні: Джерела та еволюція: автореф. ... дис. канд. політ. наук. — К., 2009.; Політологічний енциклопедичний словник. За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. — К., Генеза, 1997.; Український геополітичний словник.— К., 2010.; Чирков О. Загальноінститутський методологічний семінар [Про розвиток геополітичної складової терміносистеми українознавства та інше] // Українознавство. — № 4. — 2009.— С.221-222.

ГЕРАКЛІТ ЕФЕ́СЬКИЙ (535 - 475 рр. до н. е.)

Грецький філософ - досократик. Єдиний відомий твір — «Про природу». Автор відомих виразів: «Усе плине, усе змінюється» та «Не

можна двічі ввійти в одну і ту саму ріку». За оцінкою Аристотеля, Геракліт — один із перших філософів природи, натурфілософ.

Гераклітові належить філософський прозовий твір «Про природу» (не плутати з однойменною праце Анаксимандра). Відомо, що його праця поділялася на три частини: «Про космос» (всесвіт), «Про державу», «Про бога». Виклад думок у цьому творі затемнений стилістично загадковістю, тому ідеї його не цілком чіткі, темні (недарма Геракліта називали «темним»). Проте мова Геракліта, на відміну від Анаксимена, проста й невимушена, багата метафорами і порівняннями, значно міфологізована. Дослідники відзначають, що у Геракліта міфології більше, ніж у мілетських філософів.

У вченні Геракліта основою наук вважається логос. Саме Геракліт вперше вводить у філософську термінологію це поняття, яке у нього означає загальний закон буття, основу світу. Геракліт стверджує: все здійснюється за логосом, який є вічним, загальним і необхідним; вища мета пізнання — пізнання логоса, а разом з тим пізнання вищої єдності світобудови і досягнення вищої мудрості, бо ознака мудрості — здатність погодитися з твердженням логосу, що все єдине. При цьому Геракліт вказує, що пізнання логосу та мудрості дається не всім, хоча всі люди від природи розумні.

Розуміння логосу як об'єктивного закону світобудови, як принципу порядку і міри приводить Геракліта до відкриття субстанційно-генетичного начала всього існуючого у вогні. Вогонь у Геракліта є не тільки те, що лежить в основі всього існуючого, але й те, з чого все виникає. «Все існуюче, — вказує Геракліт, — завжди було, є і буде вічно живим вогнем, який з часом то спалахує яскравіше, сильніше, то згасає».

Логос у Геракліта — це закон Всесвіту. Згідно з цим законом, все абсолютно змінне, у світі нічого не повторюється, все минуще і одноразове — «все тече». Геракліт — один із перших філософів, хто помітив, що одне й те саме є водночас відмінне і навіть протилежне. Він вказував, що суттєва зміна — це зміна у свою протилежність, що одна протилежність виявляє цінність іншої, а суперечливість зближує протилежності.

Гераклітівський вогнелогос притаманний не тільки всій світобудові, а й людині, її душі. Душа має при цьому два аспекти: речово-натуральний і психічно-розумовий. Завдяки тому, що душа вогняна, вона має самозростаючий логос. У соціальній філософії Геракліта закладаються основи демократії. Він підкреслює, що народ у державі вище за все і має ставити закон, він має боротися за нього, як

за свій власний дім. Це необхідно робити тому, що всі людські закони живляться від єдиного божественного закону — логосу.

ДЖЕРЕЛА:

Ахутин А. В. Античные начала философии. — СПб.: Наука, 2010.; Бакина В. И. Космологическое учение Гераклита Эфесского // Вестник Московского университета. — Сер.7. — Философия. — 1998. — № 4. — С.42-55.; Дынник М. А. Диалектика Гераклита Эфесского. — М., 1929.; Кабисов Р. С. Логос Гераклита и наука логики // Философия и общество. Philosophy and society. — М., 1998. — № 3. — С.135-154.; Кессиди Ф. Х., Кондзёлка В.В. Гераклит и Древний Восток // Философские науки. — 1981. — № 5. — С.94-100.; Кессиди Ф. Х. Гераклит и диалектический материализм // Вопросы философии. — 2009. — № 3. — С.142-146.

ГЕРДЕР ЙОГАНН-ГОТФРИД (25 СЕРПНЯ 1744 — 18 ГРУДНЯ 1803 рр.)

Німецький філософ, фольклорист, письменник і мислитель, один з визначних представників німецького Просвітництва.

Після закінчення теологічного факультету Кенігсберзького університету у 1764–1769 рр. був пастором у Ризі. У 1770–1771 рр. у Страсбурзі зблизився з молодим Гете. З 1771 р. придворний проповідник у Бюккебурге, з 1776 р. — у Веймарі. Згодом стає одним із натхненників руху «штурмерів» і відмовляється від раціоналістичної програми Просвітництва, проголошеної Лессінгом і Мендельсоном, підкреслюючи натомість важливу роль чуттєвості у житті людини. Його твір «Ідеї до філософії історії людства» (ч. 1-4, 1784–1791, скорочений рос. пер. 1829) пройнятий ідеєю своєрідності різних епох людської історії, прагненням зрозуміти їх як щось органічно виростає на певній національному ґрунті і у специфічному переплетенні природних умов і культурних традицій. Вищим принципом розвитку людства Гердер вважав здійснення гуманності, тобто розуму і справедливості («Листи про заохочення гуманності», 1794–1797 рр.).

Бачачи у гуманності відмітний принцип людини, спочатку властивий йому і характеризує його природу, Гердер розглядає у зв'язку з цим положення людини в органічному світі як «першого вільновідпущеника природи», що має двояке походження — природне і духовне; з точки зору цих ідей Гердер малює широку картину розвитку людства від стародавності (Китай, Індія та інші країни Древнього Сходу) до ХІУ ст.

У роботах «Про новітню німецьку літературу. Фрагменти» (1766–1768 рр.), «Критичні ліси» (1769 р.) Гердер розглядає літературний процес у залежності від історичного та духовного розвитку кожного народу. У роботах «Дослідження про походження мови» (вид. 1772, рос. Пер. 1909), «Шекспір» і «Уривок з листування про Оссіану і піснях стародавніх народів» (опубліковано у збірнику «Про німецькому характері та мистецтві», 1773, вид . спільно з Гете) Гердер створює теорію народної поезії, що стала літературним маніфестом «Бурі і натиску». У збірнику «Народні пісні» (1778–1779; 2 изд. «Голоси народів у піснях», 1807) Гердер включив народні пісні всього світу, розташувавши їх тематично, щоб довести рівність народів в їх поетичному самовираженні. У роботі «Про вплив поетичного мистецтва на звичаї народів у старі та нові часи» (1781) Гердер висунув теорію генія, творчість якого завжди самобутня. Підготувавши своїм вченням рух романтизму, Гердер у 1790-ті рр. виступав, однак, проти характерної для романтизму ідеалізації Середньовіччя. В останні роки життя Гердер з позицій емпіризму різко полемізував з теорією пізнання і естетикою Іммануїла Канта «критичного періоду» («Метакритика критики чистого розуму», 1799; «Каллігона», ч. 1-3, 1800).

Досліджуючи фольклор, Гердер був, власне, першим німецьким фольклористом і вважав, що кожна нація має свою літературну традицію, яка пов'язується з міфологією. Він обстоював діалектичну ідею становлення та розвитку світу, як органічного цілого. Історію людського суспільства розумів, як продовження історії природи. Неабияку наукову цінність становлять мовознавчі дослідження Гердера «Дослідження про походження мови», 1772 р. («Abhandlung über den Ursprung der Sprache») та історична чотири томна праця «Ідеї до філософії історії людства», 1784–1791 рр («Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit»). У Росії творчістю Гердера захоплювалися в гуртку Миколи Михайловича Карамзіна; частково це пояснюється тим, що Гердер приділяв значну увагу вивченню культури слов'янських країн, зокрема фольклору

слов'янських народів.

Оригінальна просвітницька програма була окреслена Гердером у «Щоденнику моєї подорожі у 1769 р.» У цій праці Готфрід Гердер пророкував Україні велике майбутнє:

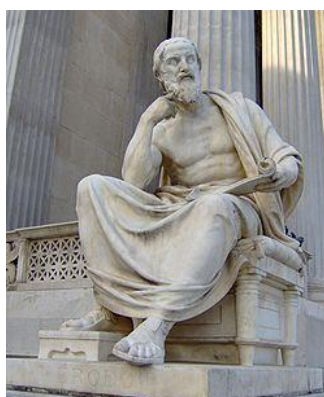
Україна стане колись новою Грецією: прекрасне небо цього народу, весела вдача, музичний хист, родюча земля та ін., колись прокинуться: так із багатьох диких народів, якими також були колись греки, постане культурна нація і її межі простягнуться до Чорного моря, а звідти на весь світ.

Праці Гердера справили велике враження на ймовірного автора «Історії Русів» — Андріана Чепу, про що свідчить його лист до Василя Полетики: «Одно из лучших моих занятий есть мысли о бессмертии души, о будущей жизни...Некоторые сочинения о сей материи читаю и утверждаю себя в той надежде, что я не умру, но жив буду и повею дела Господня. Более всех мне по душе доказательства Гердерна, из природы почерпнутыя.» Маркович Яків Михайлович конспектував Гердера готуючись до написання другої частини праці «Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях».

ДЖЕРЕЛА:

Мысли, относящиеся к философической истории человечества, по разумению и начертанию Гердера (кн. 1—5). — СПб., 1829.; Сид. Пред. и примеч. В. Зоргенфрея, ред. Н. Гумилёва. — П.: «Всемирная лит-ра», 1922.;

ГЕРОДОТ ГАЛІКАРНАСЬКИЙ (МІЖ 490 І 480 ДО Н. Е. — БЛИЗЬКО 425 ДО Н. Е.)

Давньогрецький історик, названий Цицероном «батьком історії». Один з перших географів і вчених-мандрівників. На підставі побаченого на власні очі і почутих розповідей створив перший загальний опис відомого тоді світу. Автор «Історії» у дев'яти книгах,

присвячених опису греко-перських воєн з викладом історії держави Ахеменідів, Єгипту та ін., містить перший систематичний опис життя і побуту скіфів.

Відомостей про Геродота небагато. За свідченнями Діонісія Галікарнаського, Геродот народився у малоазійському місті Галікарнас незадовго до походу Ксеркса у Грецію (бл. 484 до н. е.) і дожив до Пелопоннеської війни (431 до н. е.). Він походив з багатой і знатної родини, що мала великі торговельні зв'язки. Разом із дядьком Паніасом брав участь у боротьбі проти царя Лігдама II. Після поразки Геродот був змушений залишити батьківщину і переселився на острів Самос.

У 464 до н. е. Геродот відправився у подорож, початковою метою якої був збір точних відомостей про греко-перські війни. Результатом стало велике дослідження про народи, про які греки у той час ще мало що знали. Традиція приписує Геродоту тривалі подорожі країнами Сходу: він відвідав Єгипет, де піднявся по Нілу на південь аж до острова Елефантини (поблизу суч. Асуана), був у Месопотамії, Палестині, Фінікії, добирався до великих просторів північного узбережжя Чорного моря, відвідав грецькі колонії на території сучасної України, оглянув більшу частину північного узбережжя Африки та більшість островів Середземного моря, відвідав Персію. Сам Геродот описує як очевидець особливості суворішого, ніж у Греції, клімату Скіфії, йому відоме планування Вавилону і те, яким способом зведені його стіни, наводить дані про відстані між єгипетськими містами у долині Нілу і докладно розповідає про звичаї єгиптян.

У середині 440-х рр. до н. е. Геродот кілька років провів в Афінах, де він (як і в інших містах материкової Греції) виступав з публічними читаннями окремих книг «Історії». Приховану полеміку з Геродотом можна знайти у його молодшого сучасника Фукідіда, який підкреслював, що його власна праця позбавлена вигадок, не настільки приємна для слуху і створена не для того, щоб звучати у швидкоплинному змаганні.

У 444-443 рр. до н. е. Геродот разом з філософом Протагором Абдерським і архітектором Гіпподамом Мілетським взяв участь у заснуванні загальногрецької колонії Турії на півдні Італії (звідси його прозвання Турієць). «Історія» обривається описом облоги Сеста (478 до н. е.) і виглядає незавершеною; на підставі чого вважається, що Геродот помер між 430 і 424 до н. е.

Монументальна праця Геродота присвячена історії греко-перських воєн і описові країн і народів, що воювали з персами, —

перший історичний твір стародавнього світу, що дійшов до нас, і одночасно перший в історії античної літератури пам'ятник художньої прози. Геродот уперше співвідніс події грецької історії з ширшою, всесвітньою перспективою. Спочатку він мав назву «Історія» (гр. дослідження, вишукування); у III ст. до н. е. олександрійські вчені розділили його на 9 книг, давши кожній з них ім'я однієї з дев'яти муз:

I. Клію.; II. Евтерпа.; III. Талія.; IV. Мельпомена.; V. Терпсіхора.; VI. Ерато.; VII. Полігімнія.; VIII. Уранія.; IX. Калліопа.

Виклад подій греко-перських воєн об'єднує у Геродота окремі географічні й етнографічні нариси, так звані логоси. Геродот починає оповідання розповіддю про долю Лідійського царства і переходить до історії Мідії до воцаріння Кира, у зв'язку з походами Кира описує Вавилон і звичаї його жителів, а також плем'я масагетів, що жили за рікою Аракс. Історія завоювання Єгипту Камбісом дає йому привід розповісти про цю країну: так складається знаменитий єгипетський логос; історія невдалого походу Дарія на скіфів переростає в опис способу життя і традицій племен, що населяли причорноморські степи.

Це перший опис Скіфії і народів, що її населяють, який дійшов до нас. Опис створений головним чином на розпитах знаючих осіб з числа грецьких колоністів (немає доказів, що Геродот побував у кримських і приазовських містах). Характеристику скіфських рік Геродот починає з Істра (Дунаю), що «тече через усю Європу, беручи початок в землі кельтів». Він вважає Істр найбільшою з відомих рік, до того ж завжди повноводною, влітку й взимку. Після Істра найбільша ріка — Бористен (Дніпро). Геродот правильно вказує, що тече вона з півночі, але нічого не говорить про дніпровські пороги, отже, не знає про них. «Біля моря Бористен — уже могутня ріка. Тут до нього приєднується Гіпаніс (Південний Буг), що впадає в той самий лиман». Геродот дав відомості про західні береги Чорного моря від устя Дністра до Босфору і більшої частини узбережжя Балканського півострова.

У своїх описах Геродот переказує багато міфів про походження скіфського народу; у яких значна роль відводиться Гераклові. Опис Скіфії він закінчує розповіддю про шлюби скіфів з войовничими жінками з племені амазонок, чим і можна, на його думку, пояснити скіфський звичай, що полягає у тому, що дівчина не може вийти заміж, поки не уб'є ворога.

В екзотичній фауні Північної Африки його цікавить почасти незвичайність зовнішнього вигляду і поведінки тварин, але ще більше

характер зв'язків, що виникли між людиною і тваринами. Цей взаємозв'язок у Єгипті набагато тісніший, ніж у Греції, і накладає на людину незвичайні зобов'язання. Геродот замислюється над «договором», укладеним єгиптянином з кішкою, ібісом і крокодилем, і його дослідження дозволяють йому зробити разючі відкриття не щодо тварини, а щодо людини. Його картина Єгипту, хоч якою б чудесною або неповною вона не була, все-таки в основному підтверджується сучасними істориками або, у всякому разі, вважається ними правдоподібною.

Подібні описи окремих місцевостей і народів зближують «Історію» із працями іонійських вчених-логографів і, зокрема, з творами Гекатея Мілетського, на які Геродот неодноразово посилається. Однак, на відміну від логографів, у канву історичного оповідання Геродот включає епізоди-новели, близькі усним переказам, що існували серед східних народів. Віра у всемогутність долі, широта історичної і просторової перспективи, неспішність оповідання додають «Історії» епічного характеру. Геродота називали «великим наслідувачем Гомера».

Твір Геродота пронизує тема мінливості долі і заздрості божества на щастя людей. Подібно Есхілу у трагедії «Перси», Геродот засуджував перських царів за надмірну зухвалість і прагнення порушити світовий порядок, що звелів персам жити в Азії, а еллінам у Європі. Іонійське повстання 500 до н. е., Геродот вважав проявом необачності і гордині. При описі війн Геродот використовував спогади очевидців, матеріали написів, записи оракулів; він відвідував місця боїв, щоб точніше реконструювати хід битв. Неодноразово він відзначав заслуги роду Алкмеонідів, до якого належав Перікл.

Геродота звинувачували у перекручуванні історії, поговорювали, що він намагається вигородити Афіни за рахунок Спарти, і у тому, що це так і було, немає ніяких сумнівів. І все-таки одна з найкращих якостей Геродота — це його широта і неупередженість. Ми не знайдемо у нього і тіні зневаги до інших народів.

Стиль Геродота ясний і простий, мова поетична. Твір призначався для читання вголос, публічного або сімейного, і аж ніяк не для усамітненого вивчення. При читанні Геродота виникає така повнота сприйняття древнього світу, якої не зміг дати жоден інший античний твір.

«Історія» Геродота посідає 28 рядок у Рейтингу 100 найкращих книг усіх часів журналу Ньюсвік.

Римський оратор Марк Туллій Цицерон назвав Геродота

«батьком історії» (*Pater historiae*). Цей титул дотепер неодмінно додається до імені великого грека. Світ в описі Геродота запаморочливо різноманітний, людське щастя — мінливе. Мудрі, простодушні і вигадливі розповіді про країни, міста, долі і звичаї — невичерпне джерело для нових літературних творів. Збережені численні грецькі рукописи наступних століть відображають безперервну рукописну традицію, що сходиться до античних видань тексту. В епоху Відродження Лоренцо Валла (1479) переклав «Історію» на латинську мову.

ДЖЕРЕЛА:

Надеждин Н. И. Геродотова Скіфія, пояснена через зрівняння з місцевостями. — Одеса, 1842. — 114 с.; Рибаків Б.А. Геродотова Скіфія: Історико-географічний аналіз. — М.: Наука. 1979. — 248 с.; Борухович В.Г. Історична концепція єгипетського логоса Геродота. // Античний світ і археологія. Вип. 1. — Саратов, 1972.; Кузнецова Т. И., Міллер Т.А. Антична епічна історіографія: Геродот. Тит Лівій. — М.: Наука, 1984. — 213 с.

ГЕРМЕНЕВТИКА ПОЛІТИЧНА

ГЕРМЕНЕВТИКА ПОЛІТИЧНА (грецьк. *hermeneutikos* — пояснючий) — одна з галузей практичної політології, зорієнтована на тлумачення, інтерпретацію політичних текстів. Активно розробляється у Німеччині, Австрії, Швеції, США.

У 20-х рр. минулого століття німецький вчений В. Дільтей розглядав герменевтику як «мистецтво розуміння письмово фіксованих життєвих проявів». Сучасні представники філософії політики трактують герменевтику як одну з методологічних основ гуманітарного знання.

Герменевтика політична має справу з політичними документами (законами, програмами, заявами, статтями, дослідженнями тощо). Вона забезпечує їх ідентичне тлумачення всіма зацікавленими суб'єктами політичного життя.

Герменевтика політична виходить з того, що розуміння тієї або іншої письмово чи усно вираженої політичної думки (ідеї) реалізується через її інтерпретацію, тлумачення і між ними має бути взаємозалежність, а не протилежність. Конфлікт між поясненням, розумінням того чи іншого прояву політичного життя — це вираз різних способів (форм) політичного буття, і він має бути пояснений відповідними поняттями.

Тому герменевтика політична наголошує на чіткій визначеності не тільки сфери дій тих чи інших способів інтерпретації, а й меж, порогів можливостей розуміння у політиці. Останнє становить центр

методології германевтика політична. Можливі напрями використання германевтики політичної: інтерпретація, виявлення значення та сенсу різних політичних текстів; тлумачення політичної символіки; виявлення причин та механізмів політичного впливу; дослідження механізмів виникнення, поширення та згасання політичних упереджень, залежності політичної психології та мислення від історії та ситуації; вивчення та критика ідеологічної свідомості, яка відіграє велику роль у політичній орієнтації; аналіз мотивації політичної поведінки, яка не ототожнюється з об'єктивною зовнішньою детермінацією; дослідження всіх проблем комунікації і діалогу; розробка ефективних і різноманітних шляхів політичної соціалізації (певна річ, що вони не зводяться до прямого навчання, безпосередньої трансляції досвіду).

Важливо те, що у сфері політичної реальності термін «розуміння» має два взаємопов'язані, але різні значення. По-перше, воно виступає як гносеологічна процедура, як метод вивчення політичних явищ, процесів.

По-друге, воно має служити і онтологічним процесом освоєння суб'єктом політики тієї сфери реальності, в якій йому потрібно діяти, і здійснюється як її тлумачення, ієрархізація цінностей, якими вона володіє.

Це особливо важливо для ситуації, яка склалася у сучасній Україні, коли продовжується становлення політичної сфери і трансформація суб'єктів політики та політичної влади, політичних інститутів, оновлюються механізми (способи) їх функціонування і взаємодій, уся система державного управління, яка потребує багато у чому нового понятійного апарату, бо він був некритично запозичений з інших політичних мов і галузей знання і тільки частково створювалися нові словосполучення. З огляду на сказане особливо досилюється значення іманентного розуміння і тлумачення нових понять, збагачення ними мови політики, політиків, державних діячів та громадян країни.

ДЖЕРЕЛА:

Алексеева Т. А. Современные политические теории. — М., 2000; Політологічний енциклопедичний словник. — К., 1997.; Гадамер Х.-Г. Истина і метод: Основи філос. герменевтики: Пер. з нім. / Заг. ред. і вступ. ст. Б. Н. Безсонова. - М.: Прогресс. - 1988 - 704 с.

ГЕРОНТОКРАТІЯ

ГЕРОНТОКРАТІЯ (gerontocracy), або «влада старців» — форма державного управління, в якій влада належить особам, що за віком

перевершують основний вік працездатного населення країни.

Часто зустрічається у різноманітних політичних структурах, коли політична влада всередині панівного класу накопичується з віком, тому найстарші мають найбільшу владу. Ті, що мають владу не обов'язково займають формальні посади лідерів, проте часто домінують (керують) останніми.

Стабільність геронтократії для зовнішнього спостерігача сприймається як сила (міцність), яка є більш прийнятна для соціальних інститутів, пов'язаних із певними принципами (ідеологією), яка не змінюється з часом. Проте в тих соціальних інститутах, які мають справу зі швидкими змінами, доцільнішим є використання молодих лідерів.

З віком кожна людина набуває життєвого досвіду. Якщо людина не втрачає здатності до навчання новому, то вона з віком значно підвищує свій кругозір і загальний освітній рівень (крім професійного рівня).

Проте з віком кожному людину чекають певні негаразди, пов'язані зі здоров'ям. Більшість людей після 60-70 рр. починає втрачати не лише здоров'я, а й здатність об'єктивно оцінювати зовнішню ситуацію.

Неадекватність реакції старої людини на різноманітні прояви соціального життя примусило суспільство запровадити інститут виходу на пенсію.

Таким чином, держава вважає практично всіх пенсіонерів потенційно «недієздатними» членами суспільства, подібними до дітей, які є фактично недієздатними (до повноліття).

Політична діяльність не вимагає «фізичної праці» і великого фізичного навантаження.

Тому у різноманітних політичних інститутах влади практично відсутній віковий ценз, оскільки «інтелектуальна праця» меншою мірою залежить від фізичного здоров'я. Проте відсутність об'єктивної методики оцінки інтелекту може призвести до того, що політичний лідер втрачає здатність до логічного мислення, проте лишається на своїй посаді. У цьому випадку можна говорити про недієздатність лідера партії/держави.

ДЖЕРЕЛА:

Сахно Е. Г. «Геронтократия и геронтофобия». Философия старости: геронтофобия. Сборник материалов конференции. Серия «Symposium», выпуск 24. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002. - С.77-79.; Геронтократия // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб.,

1890—1907. Амосов Н. М., Преодоление старости, — «Будь здоров», Москва, 1996, 190 с.; Дильман В. М., Почему наступает смерть, — «Медицина», Ленинград, 1972.

ГІДЕНС ЕНТОНІ (НАРОДИВСЯ 18 СІЧНЯ 1938 Р.)

Народився у Едмонтоні м. Лондон (Англія). Його батько його був клерком Лондонської ради пасажирського транспорту. У 1959 р. — отримав академічне звання бакалавра в університеті Халл (Hull University), одержавши диплом у царині соціології й психології.

З 1961 р. — почав роботу викладачем соціальної психології в університеті Лечестера. Саме там він познайомився з Норбертом Еліасом і почав працювати над теоретичною базою свого погляду.

З 1969 р. — викладає у Кембриджському університеті, де став одним із засновників Комітету із соціальних і політичних наук при економічному факультеті, який пізніше перетворився у повноцінний соціологічний факультет. Є одним із засновників відомого наукового видавництва «Політі Пресс».

З 1970 р. — старший викладач соціології у Кембриджському університеті.

У 1974 р. — магістр Лондонської школи економіки й політичних наук (London School of Economics); доктор філософії Кембриджського університету. Працював в університеті Лейчестера і у Кембриджському університеті. Від 1985-1987 рр. — до нині, є професором соціології у Кінг Коледжі, Кембридж (Великобританія). Від 1997 р. — став радником англійського прем'єр-міністра Тоні Блера. Бере активну участь у політичних дебатах на стороні лівоцентристського крила лейбористської партії. Постійно бере участь у діяльності мозкового центру «Пулней Нетуорк». У 2002 р. — став лауреатом премії принца Астурійського за досягнення у соціальних науках. У 1997–2003 рр. — був директором Лондонської школи економіки й політичних наук. У червні 2004 р. — за наукові досягнення йому був даровано довічно

особисте перство, право іменувати себе бароном Гіденсом, титул пера Англії. Барон Е. Гіденс є автором 34 книг і біля двохсот статей. Його праці присвячені соціальній теорії та історичній соціології[8]. Його інтелектуальні праці перекладені на 29 різних мов світу; середня продуктивність пана Ентоні Гіденса становить більше як одна книги на рік. За даними на 2007-й р., він перебував на 5-му місці у списку авторів, що найбільше часто згадуються у соціології.

Відомий як творець соціальної «теорії структурації». Його теорія структурації найпривабливіша для пострадянських країн. Для нього соціальні системи — це репродукована соціальна практика, що не мають структур, але несуть на собі структурні властивості. Згідно з ним структура у соціальних системах проявляється у «відбитках» пам'яті та «репродуктивній праці», що орієнтують поведінку інформованих публічних діячів здібних до ерудиції. Він прив'язує структуру (у вигляді правил і ресурсів) до макро- соціальних систем і до мікро- рівнів пам'яті, і це поєднання розглядає як власне наукове досягнення.

Він робить спробу поєднати концепції класиків соціології — К. Маркса, Е. Дюркгейма та М. Вебера, знайти те спільне і притаманне їм. Визначаючи фундаментальні характеристики суспільства епохи модерну, він намагається сконструювати підстави для нової соціологічної концепції. Новим інструментом соціального пізнання повинна стати викладена ним теорія структурації. Поняття «структурації» дає можливість описати взаємодію структур і соціальної дії. Упродовж останніх років у соціології спостерігається постійний інтерес до теоретичних концепцій, зосереджених на розв'язанні проблеми поєднання агента (тобто індивіда як суб'єкта дії) та соціальної структури. Зокрема, сюди можна віднести теоретичні побудови Е. Гіденса, М. Арчера, П. Бурдьє, Д. Локвуда, Н. Музеліса, П. Штомпки та ін.. Загалом ці теорії постулюють себе як такі, що запропонували адекватне пояснення взаємних конституючих впливів людей/агентів та суспільства/соціальної структури, без надання засадничої переваги тій чи іншій стороні. Звичайно, питання адекватності таких пояснень залишається відкритим і потребує критичного розгляду. Проте відразу слід зазначити, що насамперед увагу дослідників привернула концепція структурації Е. Гіденса, як найбільш провокативна й контрверсійна.

Хоча Е. Гіденс почав наукову діяльність із перегляду робіт класиків соціальної теорії («Капіталізм і сучасна соціальна теорія», 1971 р.), але на його теоретичні погляди вплинула філософія М.

Гайдеггера (концепція інтерпретації часу й буття). Він використовує постулат М. Гайдеггера, що ні простір, ні час не можуть бути розглянуті у сучасній філософії й соціальної теорії й трактуванню І. Канта, як рамки «структури» соціальних об'єктів і їх діяльності. Поняття простору й часу можуть інтерпретуватися тільки як постійне спадкоємне змішання присутності й відсутності. У першу чергу він виступає проти аксіоматичних теорій «функціоналізму» і «еволюціонізму». За його визначенням «функціоналізм» є доктриною, що:

- постулює наявність «потреб» у соціальних систем і суспільств.

- забезпечує визначення шляхів, по яких суспільства задовольняють ці потреби, представляє як пояснення того, чому частки й конкретні соціальні процеси відбуваються так, як вони відбуваються.

Подібне трактування «функціоналізму», відповідно Е. Гіденса, містить у собі як «нормативний функціоналізм» Т. Парсонса, так і «конфліктний функціоналізм» Р.К.Мертонса.

Е. Гіденс стверджує, що функціоналізм ґрунтується на неправильному поділі соціальної статичності й динаміки, синхронізації й діахронізації. Це призводить до шереху грубих логічних помилок. При вивченні систем діахронічно ми аналізуємо, як вони змінюються в часі, що у рамках функціональної традиції неминуче призводить до ідентифікації часу із соціальними змінами. Він активно заперечує функціональне трактування тільки у контексті просторово-тимчасових відносин (зрозумілих ним відповідно до філософської концепції М. Гайдеггера) і розумітися як один з елементів серед інших в обладнанні соціальної системи. До того ж, полемізуючи з поглядами Маркса, він стверджує, що поняття влади й свободи (волі) не є опозиційними. Навпаки, влада лежить глибоко в основі природи людського агента і «вільна діяти інакше». Влада, відповідно до теорії структуризації, визначається як породжувана «в і через» відтворення структур домінування. Також Е. Гіденс виступає проти ототожнення суспільства з національною державою. Скоріше слід говорити про «соціальні системи й інституції, які можуть бути (а можливо й ні) обмежені національними кордонами».

Е. Гіденс відкидає соціологічний позитивізм Е. Дюркгейма й протиставляє йому близький до М. Вебера метод «подвійної герменевтики», в основі якого лежить уявлення, що соціологи, на відміну від представників природничих наук, повинні інтерпретувати соціальний світ, уже підданий інтерпретації самими акторами. У теорії

структурації він пробує створити моністичне уявлення про соціальну реальність, у якій елімінується опозиція діяльного (суб'єктивного) і структурного (об'єктивного) аспектів. Із цією метою він вводить концепцію «дуальності структури», згідно з якою структура є одночасно засобом здійснення діяльності та її результатом. В останніх працях Е. Гіденс вивчає відмінності між традиційною й пост-традиційною культурами (премодерном і модерном) з погляду їх впливу на ідентичність, інтимні відносини й політичні інститути.

У НАУКОВІЙ КАР'ЄРІ Е. ГІДЕНСА МОЖНА ВИДІЛИТИ ТРИ ПЕРІОДИ:

У 1970-і рр. він займається виробленням нового уявлення про соціологію на підставі критичного аналізу класиків, сформулював принципово нове розуміння соціології, під нову концепцію автор підвів досить солідний теоретичний і методологічний базис (серед найважливіших його робіт того часу слід виділити «Капіталізм і сучасна суспільна теорія», «Нові правила соціологічного методу»);

Наприкінці 1970-х рр. і у 1980-х рр. його головна увага прив'язана до створення і розвитку теорії структурації, він розробив теорію структуризації — метод аналізу улаштування й потенціалу дії без визначення первинного з них (серед найважливіших його робіт того часу слід виділити «Центральні проблеми соціальної теорії», «Улад суспільства». З розробкою теорії структурації пов'язаний також перегляд традиційного розуміння раціональності (зокрема, через поняття «практичної свідомості» — нерелексованого знання, яке, тим не менше, індивід вміє ситуативно застосовувати. Цей тип свідомості співіснує з «дискурсивною», яка якраз втілює понятійно означене знання, хоча межі між ними не завжди надто чіткі;

А з початку 1990-х рр. Е. Гіденс звертається до тем модерну, глобалізації й політичних проблем, він сконцентрувався на питаннях сучасного улаштування суспільства, глобалізації й політичних взаємодій. Саме у цей час він зайнявся критикою доби постмодерну й обговоренням нового «утопічно-реалістичного» методу політичної взаємодії («Наслідок модерну», «Модерн і самоідентифікація», «Трансформація інтимності», «За гранню правого й лівого», «Третій шлях: Відновлення соціальної демократії».

ДЖЕРЕЛА:

Гидденс, Э. Социология / Пер. с англ.; науч. ред. В.А.Ядов; общ. ред. Л.С.Гурьевой, Л.Н.Посилевича. — М.: Эдиториал УРСС, 1999. — 703 с.; Гидденс, Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации. — М.: Академический проект, 2005.; Гидденс Э. Политика, управление и государство // Рубеж (альманах социальных исследований). 1992. № 3. С. 78—107.; Гидденс Э. Пол, патриархат и

развитие капитализма // Социологические исследования. 1992. № 7. С. 135–140.; Гидденс Э. Стратификация и классовая структура // Социологические исследования. 1992. № 9. С. 112–123.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ (англ. globalization) — процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації. У ширшому розумінні — перетворення певного явища на планетарне, таке, що стосується всієї Землі. Основними наслідками глобалізації є міжнародний поділ праці, міграція у масштабах усієї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних та технічних процесів, а також зближення культур різних країн. Це об'єктивний процес, який носить системний характер, тобто охоплює всі сфери життя суспільства. У результаті глобалізації світ стає більш зв'язаним і залежним від усіх його суб'єктів. Відбувається збільшення як кількості спільних для груп держав проблем, так і кількості та типів інтегрованих суб'єктів.

Провісником глобалізації стала поява Великого шовкового шляху, що з'єднав Китай і Римську імперію. Утворення власне глобального ринку почалось із Великих географічних відкриттів європейцями і підштовхувалось їх військово-політичною та економічною експансією по планеті. Глобалізація, зокрема утворення планетарного ринку, дещо призупинялася у періоди поділу людства на ворожі табори (Семирічна війна, Війна за незалежність США, Велика Французька революція і Наполеонівські війни, світові війни) та холодної війни, коли економічний і культурний розвиток окремих суспільств планети, таких як СРСР та КНР, відбувався відособлено від розвитку решти людського співтовариства.

Особливих темпів глобалізація набрала у останні десятиліття ХХ ст. і на початку ХХІ ст. З одного боку це пов'язано з падінням залізної завіси та інтеграцією Китаю в світову економіку, з іншого — із швидким розвитком інформаційних технологій, завдяки яким зросли можливості доступу до будь-якої інформації у світі.

Хоча глобалізація — об'єктивний процес, оцінки його ходу і наслідків тривалий час викликають активну політичну дискусію, а ставлення до змін, спричинених нею у локальних і національних спільнотах, активізує політичну боротьбу у різних державах. Глобалізація на сучасному етапі, має як палких прихильників, так і опонентів.

У 1983 р. Теодор Левітт, професор Гарвардської школи бізнесу опублікував статтю «Глобалізація ринків», тому сучасну популярність і

широкий вжиток терміну часто приписують йому.

Процес розповсюдження інформаційних технологій, продуктів і систем у всьому світі, несе за собою економічну і культурну інтеграцію. Прибічники цього процесу вбачають у ньому можливість подальшого прогресу за умови розвитку глобального інформаційного суспільства. Опоненти попереджають про небезпеку глобалізації для національних культурних традицій та поглиблення соціальної нерівності.

Прискорення темпів глобалізації призвело до виникнення у світі опозиційного до неї політичного руху антиглобалізму. Антиглобалісти звинувачують глобалізацію у збільшенні соціальної нерівності, зниканні традиційного суспільного устрою (зокрема доморобництва) й деградації довкілля. Невдоволення глобалізацією характерне як у розвиткових, так і у економічно розвинених країнах. Перенесення виробництва з країн Заходу у Третій світ через дешевшу робочу силу призводить до ліквідації робочих місць і безробіття у світі Першому. Наприклад, на Середньому Заході США глобалізація виробництв і їхня оптимізація спричинила зниження конкурентоспроможності місцевих підприємств промисловості та сільського господарства, знижуючи цим якість життя їхніх працівників.

Дехто також вбачає зростаючу загрозу у впливі глобалізації на культуру. Рівнобіжно з глобалізацією економіки та торгівлі, культура імпортується та експортується також. Проблема у тому, що більші й потужніші держави, такі як США, можуть підбити культури слабших, призводячи до того, що їхні традиції та цінності зникнуть. Цей процес також інколи відносять до американізації або Макдональдизації.

Глобалізація, зумовлена доцентровими тенденціями світових інтеграційних процесів, покликана консолідувати планетарне співтовариство на ґрунті єдиного у глобальному масштабі економічного простору. У геометричній прогресії всеохоплююча економічна інтеграція у період XXI ст., формує єдину транснаціональну систему господарства — глобальний економічний моноліт. Процес інтернаціоналізації виробництва настільки втягує народи, країни, регіони у єдиний світовий мегасоціум, що це само собою, треба сподіватись, нівелює у майбутньому суть і обрис національно-державних утворень.

Державні структури з часом почнуть розчинятися, їх військово-політичні потенції — самоанулюватися, міждержавні кордони — руйнуватися. Загальна економічна інтеграція, усуваючи міжнаціональні бар'єри, руйнуючи міждержавні кордони, розчиняючи

власне самі національно-державні утворення, об'єктивно покликана трансформувати ці утворення в єдину, цілісну, неподільну міжнаціональну спільність — глобальний соціомоноліт — з єдиним наднаціональним центром координації, управління, контролю.

Доцентровий вектор інтеграційних процесів однозначно диктує формування моноцілісного світового устрою.

Перспектива формування цілісного, неподільного світу у процесі глобальної економічної інтеграції — об'єктивна неминучість, зумовлена природною ходю суспільної еволюції. Отже, — вона виправдана. Насамперед тому, що у міру формування соціально-економічного у глобальному вимірі моноліту зникнуть будь-які підстави для міжнаціонального суперництва, ворожнечі і конфліктів. Цілісний, неподільний світ на ґрунті єдиного економічного простору тим хороший, що він виключить з життя людського можливість зіткнення у вигляді руйнівних війн. Відтак доцентрова тенденція глобалізаційних процесів об'єктивно покликана забезпечити самовиживання людської цивілізації і її прогрес. Дослідники виділяють три ракурси глобалізації як соціального явища: соціально-політичний, соціально-економічний, соціокультурний. Термін «глобалізація» має багато змістовних значень, теорій та підходів. На думку Яна Недервіна, у соціальних науках існує стільки концепцій глобалізації, скільки дисциплін:

«Якщо ми розглядаємо глобалізацію як багатовимірний процес, то всі ці підходи до теми достатньо релевантні. Глобалізацію можна розуміти, як нескінченний синтез багатьох дисциплінарних підходів». Наприклад, дослідниця В. Воронкова сутність глобалізації бачить у «перетворенні людства на єдину структурно-функціональну систему, організовану за універсальними принципами». На думку західного соціолога В. Бека, «глобалізація — це ідеологія панування світового ринку, ідеологія неолібералізму».

Далі у дослідженні наводяться приклади визначення процесів глобалізації західних авторів. Але існуюча полісемантичність поглядів вказує, на думку М. Чешкова, на кризу глобалізації як науки, що не встановила ні предмет, ні суб'єкт власного дослідження, у зв'язку з цим залишається відкритим питання про сутність глобалізації.

Глобалізація охоплює практично всі сфери суспільної діяльності, включаючи політику, ідеологію, культуру, спосіб життя, самі умови існування людства. Глобалізація виражається у таких процесах:

- зміцнення зв'язків між найвіддаленішими куточками планети, небувале поширення по всій планеті ідей та інформації, технологій,

культури, ціннісних орієнтацій, способу життя, поведінки.;

- зростаюча інтенсивність взаємозв'язків у сфері торгівлі, фінансів, міграції населення у наслідок розвитку всеосяжних систем транспорту та комунікацій.;

- виникнення спільних для світового співтовариства проблем, процес зростання загальнолюдських інтересів у всіх сферах людського буття, стертя граней між місцевими й всепланетарними подіями.;

Початок глобалізації знаменували події після 1945 р.

Друга світова війна стала глобальною війною, у яку тією чи іншою мірою були залучені всі континенти.

У 1945 р. була створена ООН, а також могутні наддержавні фінансові установи — Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк.

Науково-технічна революція стала впливовим суспільним явищем.

Другий період 1970 — 1990-ті рр., тривав на тлі розвалу радянського блоку, а згодом і самого СРСР, завершення «холодної війни». У цей період людство усвідомило наявність глобальних проблем і здійснило спроби їх вирішення. З початку XXI ст. розпочався третій період глобалізації:

- 11 вересня 2001 р., після атак на США, глобального характеру набула боротьба проти світового тероризму;

- у 2007 р. свідченням глобального характеру економіки стали спільні дії центробанків провідних держав та початок світової фінансової кризи.

У багатьох бідніших країнах глобалізація є результатом діяльності закордонного бізнесу, що експлуатує працівників цих країн, з метою отримати перевагу над конкурентами завдяки нижчій заробітній платні працівників.

Прикладом таких потогінних виробництв є підприємства, що виробляють спортивне взуття, зокрема — компанія Nike. У бідних країнах будуються фабрики де працівники згодні працювати за низьку платню. Потім, якщо закони праці у таких країнах змінюються на користь працівників, то фабрики закриваються і переїжджають до інших країн з привабливішими умовами для ведення бізнесу.

Вирішення головних питань, що передують в світі глобальних інтересів. У першу чергу, позбавитись «кореня» проблеми, а вже потім вирішувати наслідки. В ідеальному варіанті, глобалізація має принести позитивні результати для всього людства, але тільки у тому випадку якщо швидко і надійно вирішиту проблему «мінусів», таких як

Макдольнизація. Основна проблема стоїть у тому, що усунення недоліків потрібно вирішувати зараз. Але це не знаходить чинного місця у списку проблем, яке вирішує людство. Велика увага приділяється питанню «миру», «голоду» африканських народів, «глобального потепління» і. т. д. Несумнінно, це є великі проблеми які потребують негайного рішення. Але у цей же час, ми повинні, ще у зародку вирішити проблему мінусів глобалізації. Людство намагається прибрати вже результат, у той час як повинно усунути саму проблему.

ДЖЕРЕЛА:

Дейвіс Н. Європа. Історія. — К., 2000.; Політична історія України. — К., 2008.; Всесвітня Історія. Новітній період (1939–2011 рр.) Щупак І. Я. 2011.; Бжезинский З. Великая Шахматная Доска. — М., 2005.; Богатуров А. Системная история международных отношений. В 2 томах. — М., 2006.; Голобуцкий А., Шевчук О. Судный век: Информатизация, глобализация, терроризм и ближайшее будущее человечества — К., 2004.; Стиглиц Дж. Ю. Глобализация: Тревожные тенденции. — М., 2003.; Людина і соціум у глобалізованому світі: монографія / Чаплигін О. К., Корабльова Н. С., Дорошкевич А. С., Маркозова О. О. / за ред. проф. Чаплигіна О. К. — Х.: ХНАДУ, 2012. — 340 с.; Буряк В. В. Динамика культуры в эпоху глобализации: ноосферный контекст: монография / В. В. Буряк. — Симферополь: ДИАЙПИ, 2011. — 462 с.; Буряк В. В. Глобальное гражданское общество и сетевые революции. / В. В. Буряк. — Симферополь: ДИАЙПИ, 2011. — 152 с.; Огневой В. В. Уродливое дитя марксизма. Вертикаль, 2009.; Глобальні модерності / За ред. Майка Фезерстоуна, Скота Леша і Роланда Робертсона / Пер. з англ. Т.Цимбала. — К.: «Ніка-Центр», 2008. — 400 с.; Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі: монографія / Б. М. Юськів. — Рівне: видавець О. М. Зень, 2009. — 476 с.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

Сучасне людство вступило у третє тисячоліття свого розвитку, яке породило нові проблеми й виклики, загострило увагу до традиційних глобальних проблем.

Впровадження у виробництво найновіших досягнень науки і техніки, поява нових технологій, енергоджерел і матеріалів) призвели, з одного боку, до глибоких якісних змін у житті суспільства.

Людство вступило в епоху науково-технічної революції, що посилює антропогенний вплив на природу, який має суперечливий характер. У ньому переплелись позитивні й негативні явища: вдосконалення технологій і зростання виробництва, що сприяють повнішому задоволенню потреб людей, раціональнішому користуванню природними ресурсами, збільшенню виробництва продуктів харчування тощо.

З іншого - забруднюється природне середовище, знищуються ліси, посилюється ерозія ґрунтів, випадають кислотні дощі,

зменшується озоновий шар навколо землі, погіршується стан здоров'я людей тощо. Певні труднощі виникають і з самого життя та діяльності людини.

За своєю сутністю, масштабністю і значимістю вони різні: одні мають локальний характер і не потребують для вирішення величезних зусиль, ресурсів та коштів; інші - спричиняють вплив у межах певного регіону, і також не становлять суттєвих труднощів. Проте є й такі, які зачитають інтереси всього людства, несуть загрозу всім землянам, всьому живому на Землі. Це проблеми планетарного порядку. Вони, у найбільшій мірі, турбують людство, змушують його замислюватися над своїм майбуттям, шукати шляхи, методи й засоби їх вирішення.

Термін «глобальні проблеми» з'явився у 60-х рр. ХХ ст. Спочатку на Заході, згодом - на Сході, у колишньому Радянському Союзі. Як тоді, так і тепер, серед науковців, філософів не існувало єдиної, загальноприйнятої, універсальної думки на природу і причини їх виникнення, оцінку та шляхи вирішення.

І по цей день існує розбіжність стосовно чисельності глобальних проблем. Західні дослідники (зокрема, представники «Римського клубу») вважають, що сучасному людству загрожує близько сотні глобальних проблем. Вітчизняні - нараховують таких близько трьох десятків. Набагато істотнішим є встановлення серед них пріоритетних, які необхідно вирішувати у першу чергу, і як вирішувати. Мова йде про конкретні наукові, техніко-технологічні, матеріально-ресурсні шляхи, методи й засоби їх вирішення та затрати, які має понести людство.

Науковці єдині у тому, що глобальні проблеми загрожують людському буттю. Особливо резонансними є екологічні. Тому стан сучасної екології є постійним об'єктом роздумів мислителів. На думку А.Печчеї та М.Ф.Реймерса, людина сама створила ці проблеми, «у ній всі початки і кінці». Якщо людина не зміниться, то ніщо не вбереже її від долі динозаврів. Дослідники свідомі того, що глобальні проблеми - найважливіші. Сукупність їх може варіюватися, але гострота їх та життєва значимість для суспільства й цивілізації величезна.

Глобальні проблеми є об'єктом вивчення багатьох наук (природничих, соціально-гуманітарних, в тому числі й філософських). Кожна з них, окрім філософії, досліджує один або декілька аспектів проблеми.

Філософія прагне до комплексного, всебічного їх дослідження, націлює людину (людство) на їх гуманістичний аспект, встановлює їх концептуальний зв'язок з людською діяльністю та загальними

тенденціями розвитку. Філософська теорія спрямовується на випрацювання та забезпечення методології, методів і методик дослідження цих проблем.

Завдяки філософському знанню стає можливим дослідити наукові й соціальні шляхи їх вирішення. Філософське знання забезпечує комплексний, системний підхід, інтеграцію науки і практики. Як теоретичний світогляд, філософія займається дослідженням і розробкою світоглядних аспектів глобальних проблем, актуалізує їх у контексті глобального світогляду і, таким чином, доносить до людини (людства).

Філософське дослідження глобальних проблем виходить із об'єктивного статусу їх існування. В їх основі лежить суперечність між людиною (суспільством, людством) та існуючою дійсністю, спроможністю природного й суспільного середовища задовольняти людські потреби, інтереси й бажання. Це реальні, а не ілюзорні проблеми. А відтак, їх аналіз має бути об'єктивним, а шляхи вирішення - реалістичними. Вони реально й дієво впливають на сучасний розвиток, темпи прогресу і несуть загрозу (в разі їх не вирішення) майбутньому людства.

Глобальні проблеми вимагають для свого вирішення кооперації зусиль усіх країн і народів, оскільки вони не знають кордонів, зачіпають усіх, заважають усім нормально жити та діяти. Вони настільки ємкі і складні, що жодне суспільство, країна самотійно вирішити їх не в змозі. Тому міжнародне кооперування зусиль та ресурсів землян - життєва необхідність. Це й глобалізує світ, сприяє єднанню, цілісності й взаємозалежності суб'єктів цивілізаційного процесу, поглибленню міжнародних відносин і співробітництва. Це виклик, який ставить життя перед сучасниками, а, можливо й майбутніми поколіннями. Нині знову актуальним стало гасло: «бути чи не бути» людству.

Не менш гострі дискусії точаться щодо причин породження глобальних проблем. Деякі Західні мислителі, громадські й політичні діячі вважають, що основна причина їх виникнення пов'язана з кризою людини та її духовності тобто («коріння глобальної кризи у людині»). Втрата «людських якостей», прагнення до наживи, багатства і почестей за будь-яку ціну руйнують моральність, високу духовність, культуру поведінки, гуманність, почуття обов'язку та «розв'язує руки» «до всездозволеності». Людина дійшла до межі, стала сама собі ворогом і готова знищити себе.

Ряд вчених, екологів, філософів пов'язують виникнення

глобальних проблем з науково-технічною революцією, яка кардинально змінила техніко-технологічний потенціал людства, революціонізувала військову справу, спричинила стрибкоподібний перехід від зброї групового, до зброї масового враження. Надзвичайно потужні засоби діяльності наносять велику шкоду природі, не дають змоги їй своєчасно відтворюватися.

Загострення глобальних проблем пов'язується і з подальшим удосконаленням інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

Думається можна погодитися, що позиція західних дослідників багато у чому має сенс. Дійсно, від самої людини, її якостей, НТР, її технологічних продуктів та їх використання і застосування у значній мірі залежить виникнення, загострення та вирішення глобальних проблем. Проте, абсолютизація цих факторів недоречна. З одного боку, створюється враження, що найстрашнішим злом для сучасної цивілізації є людина та науково-технічна революція, з іншого, - проводиться думка, що розвиток науки і техніки автоматично вирішить всі проблеми і, на цій підставі, буде створено нову цивілізацію («глобального співтовариства» або синтетичну).

Дослідження причин цих проблем знайшло своє відображення і в марксистській філософській та науковій літературі. Її представники вбачають причини виникнення й загострення глобальних проблем не в НТР, використанні техніки й технологій, а у соціальних факторах, суспільних відносинах та державному устрою (ладі). Головна причина - марнотратна експлуатація природних ресурсів, стихійність соціально-економічного розвитку ряду країн.

Значна частина вчених вважає, що глобальні проблеми - закономірний результат розвитку нашої цивілізації. З одного боку, це побічний продукт виникнення й загострення загально цивілізаційних проблем, які в силу обставин не вирішувалися, набуваючи кризово-катастрофічних проявів, а з іншого - породження сучасної епохи (наслідок крайнього загострення суперечностей).

Склалася принципово нова ситуація, коли нерівномірність розвитку стосується не лише окремих регіонів земної кулі, а й окремих галузей суспільного виробництва й діяльності. Непомірні бажання досягнути максимальних прибутків та влади спричинили гіпертрофований розвиток людства.

Це стало об'єктивною тенденцією розвитку світу, хоча й цілі такого розвитку різні. Для індустріально й техніко-технологічно розвинених країн пріоритетними стали ті сфери і галузі, які забезпечують величезні прибутки, панування, авторитет і силу у

світовому масштабі. Для деяких країн брак коштів, ресурсів змушує їх концентрувати свої зусилля й ресурси на одній чи декількох сферах суспільного життя.

Водночас причина виникнення й загострення глобальних проблем не лише у різних суперечностях, а й у інтернаціоналізації життєдіяльності сучасної цивілізації. Глобалізація, встановлення лідерами цивілізації загальних правил, стандартів сприяють появі нових глобальних проблем. І хоча інтернаціоналізація суспільного життя породжує великі позитиви, все ж за ними слід бачити й негативи. Спроби «підігнати» всіх під єдині стандарти веде до втрати етнонаціональної, культурної самобутності, зникнення мови, національної культури тощо. Добре, коли такі правила орієнтовані на загальнолюдські цінності і в них не проглядаються подвійні стандарти.

Ситуація, що склалася нині у світі, його відкритість і закритість, зняття політичних, державних меж і кордонів, вільне пересування громадян породили цілий ряд глобальних проблем: тероризм, наркоманію, токсикоманію, СНІД тощо. І у даному випадку прогрес людства несе у собі побічні продукти регресу, породжує нові глобальні проблеми.

По-перше, аналіз цих проблем, логічно змушує вказати на шляхи, методи й засоби їх вирішення. Спроби відсторонитися від них сприяють їх загостренню, переростанню із кризових у катастрофічні, що неминуче призведе до загибелі людства, всього живого на Землі.

По-друге, вирішення глобальних проблем лежить у площині радикальної перебудови сучасного світу, утвердження якісно нових ціннісних орієнтацій, спрямованих на глибоку демократизацію й гуманізацію суспільних відносин, випрацювання загально планетарної парадигми розвитку, мислення й культури людства.

По-третє, глобальні проблеми можливо вирішити лише на основі міжнародного співробітництва й кооперації та принципів мирного співіснування. Тільки спільними зусиллями людство в змозі перемогти таке зло, як сучасні глобальні проблеми та утвердити імператив дій: «від міжнародного співробітництва до всезагальної безпеки».

В-четвертих, вирішення глобальних проблем немислимо й неможливо без розвитку науки, науково-технічного прогресу. Тільки на базі наукового дослідження тих чи інших явищ природи, суспільства можливо розкрити сутність та причини виникнення проблем, а відтак - дати об'єктивні «рецепти» їх вирішення. Незнання (поверхові знання) продукують і відповідний тип дій та його ефективність.

Глобальні проблеми зачитають всі сторони нашого життя. Їх успішне вирішення - у комплексному науковому дослідженні, яке забезпечує випрацювання теоретичної «моделі» глобальної ситуації, вказує на шляхи вирішення, дає методологію їх розв'язання. Успішне вирішення глобальних проблем також вимагає наукової кооперації, міжнародної співпраці, співробітництва вчених і наукових шкіл та їх високої відповідальності.

В-п'ятих, ефективно вирішення глобальних проблем вимагає і наукової філософської методології, формування планетарного мислення. Результати дослідження членів Римського клубу (А.Печчеї, Г.Кана, Ч.Рейча, Т.Роззака, Д.Медоуза, Дж.Форрестера, Ж.Фураст'є та інших) засвідчили, що одними лише природничо-науковими, економічними чи технологічними засобами (методами) цих проблем не вирішити. Недостатньо і природничо-наукового, технократичного мислення. Потрібен комплексний підхід, використання методів, засобів, принципів різних наук, у тому числі й філософських. Діалектична методологія має бути покладена в основу формування планетарного мислення.

У-шостих, вирішення глобальних проблем вимагає наукового прогнозування та наукового моделювання, моніторингу розвитку глобальних ситуацій. Людство повинно навчитися завбачувати появу тих чи інших проблем, мати наукові сценарії їх можливого розвитку, працювати на упередження цих проблем. Слід навчитися не стільки «гасити пожежі», скільки не допускати їх виникнення. У цьому стратегія, мета і запорука майбутнього розвитку нашої цивілізації.

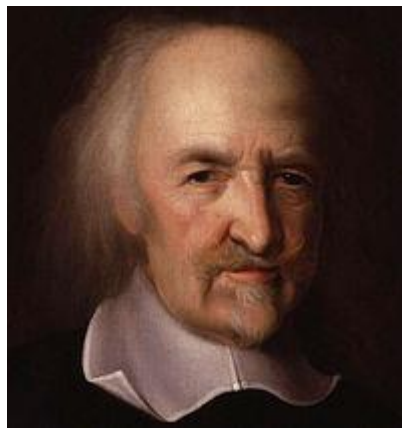
Останнє полягає у тому, що всі ці заходи, прийоми, методи, наукові теорії вирішення глобальних проблем, прогнозування й моделювання ситуацій та сценаріїв можливого розвитку і таке інше без доброї волі землян є ніщо. Необхідна їх добра воля, щоб практично застосовувати їх, дотримуватися їх у планетарному масштабі, жити і діяти у відповідності до них. Без практичного втілення самі геніальні теорії, методи, соціальні рецепти мертві, і залишаються геніальними лише на папері. Свою силу й життєдайність вони отримують лише у практиці, практичних діях людства. До того ж, вирішити їх інакше неможливо. І у цьому сенсі людство ставить, і змушене ставити тільки ті питання, які у змозі вирішити, оскільки лише у практичних діях можливості перетворюються у дійсність.

ДЖЕРЕЛА:

Власов В.І. Глобалізація і глобальна продовольча проблема // Економіка АПК. -2004. -№ 1. - С.15-22.; Власов В. Тенденції та проблеми глобальних процесів у

світовій продовольчій сфері // Економіка України. -2006. -№ 3. - С. 75-80.; Гайдучький, А. П. Міжнародні інвестиційні процеси у розв'язанні глобальної продовольчої проблеми. // Актуальні проблеми економіки. - 2006. - № 1. - С. 111-121.; Зевин Л. Проблемы регулирования глобальных экономических процессов. // Мировая экономика и международные отношения. - 2002. - N7.-С.38-45.; Ковалев Е. Глобальная продовольственная проблема. // Мировая экономика и международные отношения. - 2004. - №10.- С.26-34., Ляшенко Д. Глобальні проблеми сучасності. // Географія та основи економіки в школі. - 2004. - №2.-С.25-29.; Ляшенко Д.О. Глобальні проблеми сучасності та їх можливий прояв в Україні // Український географічний журнал. - 2002. - №3.-С.63-68.

ГОББС ТОМАС
(5 КВІТНЯ 1588 — 4 ГРУДНЯ 1679 рр.)

Англійський філософ. Належав до школи Соціального договору у традиції реалізму. Основними інтересами Гоббса були політична філософія, історія, етика та геометрія. На формування його ідей значно вплинули Платон та Аристотель. Послідовниками його стала вся подальша Західна політична філософія.

Народився Томас Гоббс у графстві Глостершир у сім'ї, що не вирізнялась особливо глибокою освіченістю. Його батько був запальним парафіяльним священиком, що через сварку з сусіднім вікарієм біля дверей храму втратив роботу. Виховувався Томас Гоббс заможним дядьком. Він добре знав античну літературу та класичні мови. У віці 15 років він вступив до Оксфордського університету, який закінчив у 1608 р.

У 1610 р. Томас став наставником лорда Гардвіка з аристократичної родини Вільяма Кавендіша (пізніше графа Девонширського). До кінця життя залишався пов'язаним зі своїм учнем, який став його покровителем. Завдяки йому познайомився з Беном

Джонсоном, Френсісом Беконом, Гербертом Чарберсі та іншими видатними людьми. Після смерті графа Девонширського був наставником його сина, мандрував з ним по Італії (де у 1636 р. відвідав Галілео Галілея) і у 1637 р. повернувся до Англії.

Томас Гоббс — класичний представник англійської філософії періоду англійської революції, він послідовно розробляє систему раціоналістичної філософії, яка охоплює не тільки вчення про буття, пізнання, а й вчення про суспільство, державу. На формування поглядів Гоббса значно вплинули Ф. Бекон, а також Г. Галілей, П. Гассенді, Р. Декарт, І. Кеплер.

Своє вчення про раціональність пізнання він виклав у праці «Про тіло» (1655), де обґрунтував тезу про чуття як початкову стадію пізнання. Він вбачає мету пізнання в раціональному досягненні сутності, причин явищ. Визнання раціонального методу він обґрунтовує посиланнями на досягнення механістичного природознавства в Європі. Широко застосовуючи факти з історії нової науки, Гоббс доводить, що тільки опираючись на розум, систематичне мислення, можна досягти істини. Саме Гоббс висуває тезу про надуманість теорії двох істин (віри та розуму) і проголошує існування лише однієї — істини розуму, науки. Поняття істини він визначає як властивість наших знань бути відповідними властивостям речей. Він стверджує, що істина — це властивість наших суджень і заперечує визначення істини як властивості об'єктів. Тому ні чуття, ні вроджена інтуїція, дані одкровення не можуть бути істинними, якщо вони дані не у формах судження про світ.

Гоббс на відміну від Декарта, який ототожнював матерію з розповсюдженістю, робить висновок, що розповсюдженість, простір є властивістю матеріальності взагалі, а не тіла зокрема. Такими властивостями, чи акциденціями, є рух, спокій, колір та ряд інших. Доказом факту, що простір є властивістю матерії, а не тіла, він вважає здатність тіла змінювати свою форму. Ця мінливість фіксується стосовно незалежного простору, а відповідно до цього простір не може бути властивістю тіла, це незалежна від тілаакциденція.

Гоббс створив першу завершену систему механічного матеріалізму, що відповідав характеру та вимогам природознавства того часу. У полеміці з Декартом відкинув існування особливої субстанції, що мислить, доводячи, що річ, яка мислить є чимось матеріальним. Геометрія і механіка для Гоббса — ідеальні зразки наукового мислення взагалі. Природу Гоббс сприймає як сукупність подовжених тіл, що відрізняються між собою величиною, фігурою,

місцезнаходженням та рухом. Рух він розуміє як механічний — як переміщення. Чуттєві якості Гоббс розглядає не як властивості самих речей, а як форми їх сприйняття. Гоббс розмежовував протяжність, реально властиву тілам, і простір як образ, створений розумом («фантазма»); об'єктивно-реальний рух тіл і час як суб'єктивний образ руху.

Гоббс розрізняв два методи пізнання:

- «логічну дедукцію раціоналістичної механіки»;
- індукцію емпіричної «фізики».

Відправною позицією міркувань Гоббса про суспільство та державу є поняття «природний стан людей». Введення цього поняття дало змогу філософії створити першу абстрактно-ідеальну модель суспільства, яку можна було використовувати у вигляді порівняльного еталону для фіксації подібностей та відмінностей між різними станами суспільства, державами тощо. Природний стан людей охарактеризовано у Гоббса як можливість одних людей перешкоджати у досягненні своїх цілей іншим людям. Саме таке становище осіб, які здатні ставити перед собою цілі та діяти, їх досягаючи, призводить до природної прихованої війни між усіма людьми. Вихід з неї було знайдено в організації суспільства. Однак суспільство може існувати лише на збіганні інтересів людей. А досягти цього можна тільки на шляху домовленості, яка є штучною та формальною. Таким чином, людям був потрібен механізм забезпечення виконання таких домовленостей. Ним стала суспільна влада, володарі. Влада здатна існувати лише в разі відмови людей від права повного володіння собою. Саме таким чином на місце природних законів через утворення держави вводяться закони штучні, суспільні.

Основою поглядів Гоббса на право, його відношення до регулювання відносин між людьми за будь-якими правилами є правило еквіваленту, еквіваленту рівності і справедливості.

Ці параметри досягаються тим, що розум і інстинкт самозбереження спонукають людей закріпити у суспільстві, обов'язкові до виконання, закони і правила, які саме ж суспільство винайшло. Закон миру є першим і всі інші закони повинні відповідати йому, вести до миру. Еквівалент рівності і справедливості засновано на тому, що всі люди взаємно відмовляються від своєї природної свободи, від неконтрольованої свободи. По суті суспільство починає жити за правилом, яке було сформульовано ще в Стародавні часи — «не роби іншим того, чого не хочеш собі» і це не просто моральна приказка чи рекомендація або повчання, це основа права, на якій

тримається уся система.

Ідеальна правова система, за Гоббсом, повинна відповідати основним моральним законам, людським цінностям, «природним законам». І цими законами повинно керуватися не тільки суспільство, а й політична влада, яка «має право на все, але з тим обмеженням, що як підлеглий Бога вона зобов'язана дотримуватися природних законів». У своїх працях Гоббс розглядає не лише правову систему а й державний механізм, який повинен бути сформований раціонально. На думку Гоббса, мінімально він повинен містити рівний для всіх суд присяжних, гарантії права на захист, відповідність покарання своєму злочину та інші основні державні інститути.

Взагалі, систематизоване вчення про державу і право було вперше розроблене саме Гоббсом, він вперше розробив теорію, основою якої була не релігія і забобони, а наука, розум і досвід. Його роботи значно вплинули на становлення і розвиток юридичної і політичної науки Нового часу.

Етика Гоббса походить від незмінної чуттєвої «природи людини». Основою моральності Гоббс вважав «природний закон» — прагнення до самозбереження та задоволення потреб. Доброчесність зумовлена розумним розумінням того, що сприяє і що заважає досягненню добра. Моральний обов'язок за своїм змістом збігається з громадянським обов'язком, що впливає з суспільного договору.

Перша абстрактно-ідеальна модель суспільства у філософії була створена саме завдяки Гоббсу. Введення поняття «природний стан людей» створило такий – собі порівняльний еталон завдяки якому можна порівнювати різні стани суспільства і держави. «Природний стан людей», за Гоббсом, є основою будь-яких роздумів і міркувань про суспільство і державу. Можливість людей заважати іншим людям у досягненні своїх цілей і є цим самим «природним станом». Такий устрій суспільства створює «війну всіх проти всіх». Зупинити цю «війну», за вченням Гоббса можна лише організувавши суспільство, створивши домовленість між людьми. Домовленість є штучною і формальною, тож, забезпечити її виконання може лише головний володар, верховна влада, яка зможе існувати лише після того, як суспільство відмовиться від певних своїх прав. На думку Гоббса лише у такий спосіб закони штучні і соціальні можуть утвердити свої позиції у суспільстві, виштовхнути його природний устрій.

Усі думки та погляди науковця на подальший розвиток держави містяться у його творах «Про громадянина» і "Левіафан, чи матерія, форма і влада держави" (1651 р.) До написання цих творів

його підштовхнула впевненість у тому, що політична наука зможе з часом викоринити із суспільства війни і суперництво, замість кровопролиття встановить благоденство, і працюючи, намагався створити ідеальний варіант держави в якому буде правити розум, не буде свавілля, основою політики буде наука.

За думкою Гоббса (спираючись на твір «Левіафан і ...»), держава є величезною потворою – Левіафаном, душею держави є верховна влада, судді і чиновники – суглоби, радники – пам'ять, закони – розум і воля, нагороди і покарання – нерви, смута у державі – хвороба Левіафана, а громадянська війна – його смерть, добробут – сила чудовиська, безпека народу – заняття. Гоббс вважає, що після утворення держави на основі суспільного договору виникає ще й політична влада, що логічно відображено в його визначенні поняття держава – «Держава є сукупною особою, за дії якої зробила себе відповідальною шляхом обопільного договору величезна кількість людей з тим, щоб ця особа могла використовувати силу і засоби цих людей для їх миру і захисту так, як вважатиме необхідним».

Для нормального виконання своїх функцій, тобто контролю за дотриманням суспільного договору політична влада повинна бути абсолютною – суверенною, їй належить виключне право законотворчості, здійснення контролю за їх виконанням, призначення чиновників на виборні посади та збирати податки.

Однак занадто необмежена влада правителя теж була непотрібна, Гоббс вважав що, як Бог — логічна першопричина Всесвіту — залишається поза компетенцією управління світом та його природними законами, і державний суверен так само: він є засновником державної влади не втручається у структуру політичного механізму, що працює на засадах природних і позитивних законів діяльності.

Також, за Гоббсом, влада держави не закінчується на поліцейсько-охоронних функціях, на його думку держава повинна «заохочувати всякого роду промисли, як судноплавство, землеробство, рибальство, і всі галузі промисловості, що пред'являють попит на робочі руки» силоміць примушувати до праці фізично здорових людей, тікаючих від роботи. Їй слід займатися виховно-просвітительською діяльністю (особливо тлумаченням підданим, як безмежна влада суверена і як безумовні їхні обов'язки перед ним)». Держава є гарантом свободи для своїх підданих, гарантом можливості робити усе, що не забороняє закон договору. Після утворення договірної суспільства Гоббс вирізняє такі типи держави:

- Монархія – такий державний устрій, за якого уся влада знаходиться в одних руках, в руках монарха;
- Аристократія – держава, в якій право вибору є лише у обраних;
- Демократія – там, де право голосу і вибору має кожен громадянин.

Найкращою формою державної влади з усіх існуючих він вважав необмежену монархію, що є стабільною та дуже надійною. Однак він не заперечував можливість досягнення основної цілі – безпеки індивідів і в інших типах держави, таких як аристократія і демократія. У своєму творі він пише так: «Там, де відома форма правління вже установилася— не доводиться міркувати про те, яка з трьох форм правління є найкращою, а завжди варто вибирати, підтримувати і вважати найкращою існуючу».

ДЖЕРЕЛА:

Кулачинський М.М. До питання про особливості політичного вчення Томаса Гоббса // Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. — Одеса, 2001. — Вип. 11. — С. 313—318.; Кулачинський М.М. Суспільна роль релігії за оцінкою Т. Гоббса та Ж. Боссюе // Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. — Одеса, 2002. — Вип. 12. — С. 423—43.; Камбуров В. Г. Идея государства у Гоббса. - Киев 1906.; Немченко И.В. Томас Гоббс о причинах и характере английской революции середины 17 в. // Записки історичного факультету Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. - Одеса, 1999. - Вип. 9. - С. 233-246.

ГОЛЬ ШАРЛЬ АНДРЕ ЖОЗЕФ МАРІ (22 ЛИСТОПАДА 1890 — 9 ЛИСТОПАДА 1970 рр.)

Французький генерал, перший президент П'ятої республіки у 1958–1969 рр. Він організував у Лондоні рух «Вільна Франція» (пізніше «Бойова Франція»), і воював проти нацистів у 1940–1944 рр., був

главою тимчасового уряду Франції 1944–1946 рр., лідером власної партії. У 1958 р. національні збори доручили йому сформувати уряд на час економічної відбудови Франції і вирішити проблему кризи в Алжирі. Він став президентом наприкінці 1958 р., змінив конституцію у бік зміцнення президентської влади і працював до 1969 р.

З початку Першої світової війни 12 серпня 1914 р лейтенант де Голль бере участь у війні у складі 5-ої армії Шарля Ланрезака, розташованій на північному сході. 15 серпня у Дінані він отримує перше поранення, після якого повертається до війни лише у жовтні. 10 березня 1915 р. поранений удруге у битві при Мениль-ле-Юрлю, а при поверненні отримує статус капітана і командира роти. У Верденській битві при селі Дуомон у 1916 р. він поранений утретє. Залишаючи поле битви, він, вже нібито помертвоні, отримує шану від армії. Проте де Голль не помирає, а потрапляє у полон до німців; його лікують у госпіталі на Майні і утримують у різних фортецях. Усього де Голль перебував у німецькому полоні 32 місяці.

Шарль де Голль робить п'ять невдалих спроб втекти. Разом з ним у полоні був М. М. Тухачевський, у майбутньому маршал Червоної Армії, з яким де Голль спілкується на воєнно-теоретичні теми. У полоні він вивчає Німеччину, що у подальшому йому допомогло у воєнному командуванні. Саме тоді, у 1916 р., він пише свою першу книгу «Чвари у таборі ворога», де вперше висловлює думку, що політика мусить переважати над війною.

Звернення де Голля «До всіх французів», 1940

З 1919 - 1921 рр. де Голль знаходиться у Польщі, де викладає теорію тактики у колишньому училищі імператорської гвардії у Рембертові біля Варшави, а у липні—серпні 1920 р. нетривалий час воює на фронті радянсько-польської війни; у 1919–1921 рр. у чині майора (військами РРФСР у цьому конфлікті командує, за іронією долі, як раз Тухачевський). Відхиливши пропозицію про постійне місце у Війську Польському і повернувшись на батьківщину, він 6 квітня 1921

р. одружується на Івонні Вандру, а 28 грудня 1922 р. у них народжується син Філіпп, названий на честь маршала Філіппа Петена. Де Голль викладає у військових училищах Сен-Сіра, а у 1922 р. йому дозволили викладати у Вищій військовій школі. 15 травня народжується дочка Елізабет, у 1928 р. — Анна, що хворіла на синдром Дауна і померла у 1948 р. Внаслідок цього де Голль стає меценатом Фонду дітей з синдромом Дауна.

У 1930 р. підполковник, а згодом полковник де Голль стає значним військовим теоретиком. Його роботи того часу: «За професійну армію», «На вістрі шпаги», «Франція та її армія» та інші. У них ідеться про необхідність розвитку танкових військ, його роботи подібні до робіт німецького теоретика Гудеріана. На жаль, книги де Голля не зацікавили французьких головнокомандувачів.

До початку Другої світової війни де Голль мав чин полковника. 14 травня 1940 р. йому доручили командування 4-м полком (5000 солдатів і 85 танків). З 1 червня він одночасно виконував обов'язки бригадного генерала, але офіційно його не встигли утвердити, і після війни він отримував пенсію від Четвертої республіки як полковник. 6 червня прем'єр-міністр Поль Рейно призначив де Голля заступником міністра закордонних справ на період війни. На цій посаді генерал не прийняв умови перемир'я, а 17 червня, після переходу влади до Петена, емігрував до Британії.

Саме цей момент став переломним у біографії де Голля. У «Мемуарах надії» він пише: «18 червня 1940 р., відгукуючись на заклики своєї Батьківщини, позбавлений будь-якого шансу на порятунок своєї душі і честі, де Голль, один, нікому не відомий, мав взяти на себе відповідальність за Францію». У цей день BBC передає радіозвернення де Голля «До всіх французів» з заявою: «Франція програла битву, але це не означає, що вона програла війну! Ми нічого не втратили, адже ця війна — світова. Прийде день, коли Франція поверне собі свободу і велич... Ось чому я звертаюсь до всіх французів об'єднатися навколо мене в ім'я дії, самопожертви і надії».

Генерал звинувачував уряд Петена у зраді і заявив, що «з повним усвідомленням обов'язку виступає від імені Франції». З'явилися й інші заклики де Голля. Так де Голль встав на чолі «Вільної Франції» — організації, покликаної чинити опір окупантам і колабораціоністському режиму Віші.

Спочатку йому довелось зіткнутися з чималими труднощами. «Спочатку я був ніким... У Франції — нікого, хто міг би за мене ручатися, і не був відомим у країні. За кордоном — ніякої довіри до

мене і жодного виправдання моєї діяльності». Формування «Вільної Франції» було зтяжним. Але хто знає, щоб було б, як би за нього не поручився прем'єр-міністр Британії Вінстон Черчилль. Саме прагнення Черчилля створити альтернативу вішістським капітулянтам привело його до того, що він визнав де Голля «главою всіх вільних французів» (28 червня 1940 р.).

30 червня у розмові з Морісом Шуманом де Голль сказав: «Я вважаю, що Росія вступить у війну раніше Америки, але врешті-решт обидві ці країни візьмуть у ній участь... Гітлер мріє про Україну. Він не зможе утриматись від спокуси вирішити долю Росії, і це буде початком його загибелі...»

Великим успіхом «Вільної Франції» стало встановлення безпосередніх контактів з СРСР 22 червня 1941 р. За 1941–1942 рр. розросталася мережа партизанських організацій в окупованій Франції. З жовтня 1941 р., після перших масових розстрілів заручників німцями, де Голль закликає французів до загального страйку і до масових акцій непокори.

У воєнному відношенні головна задача полягала у переведенні на сторону французьких патріотів «Французької імперії» — значних колоніальних володінь в Африці, Індокитаї, Океанії. Після невдалої спроби захопити Дакар де Голль створює у Браззавілі (Конго) Раду Оборони Імперії, маніфест про створення якої починається зі слів: «Ми, генерал де Голль, голова вільних французів, постановляємо...» До Ради входять по-антифашистськи налаштовані воєнні губернатори французьких колоній (переважно африканських). У цей момент де Голль підкреслює національні та історичні корені свого руху. Він створює орден Визволення, головним знаком якого стає лотаринзький хрест з двома перекладинами — стародавній символ французької нації. Декрет про створення ордену нагадує королівську Францію.

Дії де Голля викликали роздратування на Заході. В уряді Рузвельта відкрито говорили про «так названих вільних французів», «блискучу отруйну пропаганду» і тих, хто заважає проводити війну. 7 листопада 1942 р. американські війська висаджуються на території Алжиру та Марокко й ідуть на переговори з французькими воєначальниками, котрі підтримували Віші. Де Голль намагався переконати керівництво Англії та США, що співпраця з вішістами у Алжирі призведе до втрати моральної підтримки союзників у Франції. «Сполучені Штати,— говорив де Голль,— вносять у великі справи стихійні відчуття й складну політику». Суперечності між патріотичними ідеалами де Голля та рузвельтівською байдужістю до вибору

союзників стали одними з найважливіших перешкод для проведення скоординованої політики у Північній Африці.

Переїхавши 1943 р. до Алжиру, де Голль разом з маршалом Жіро створюють уряд Франції у вигнанні. Відтоді рухом Опору керують з цієї африканської країни. Для Франції, зокрема для де Голля, Алжир — окрема сторінка. Генерал неодноразово пов'язував свою долю з цим задумливим краєм помаранчевих пустель і сповненого магії минулого. Військо де Голля веде активні дії у Північній Африці та Італії, а згодом бере безпосередню участь у звільненні Франції.

Де Голлеві Франція завдячує тому, що відразу після війни вона не перетворилася на політичний додаток США. Рішучість і швидкість, з якими генерал встановив у Франції владу національного уряду, дали змогу уникнути задуманого американцями запровадження режиму AMGOT — Спільний військовий уряд на окупованих територіях. Висадившись 6 червня 1944 р. на нормандському узбережжі, генерал на поліг, жорстко натиснувши на головнокомандувача союзного війська Ейзенхауера, на якнайшвидшому звільненні Парижа, тоді як свою армію він скерував на схід, не заходячи до столиці.

Генерал з'явився у Парижі наступного ж дня після його звільнення. Він одразу ж зайняв будівлю Військового міністерства на вулиці Сен-Домінік. Таким чином він хотів засвідчити, що Республіка не припиняла свого існування, а уряд Віші був лише тимчасовим відхиленням. Після цього він вирушив до Ратуші, де виголосив історичну промову, в якій наголосив на чільній ролі французів у звільненні країни. Так він хотів показати американцям, англійцям та іншим союзникам, що не дозволить панування у Франції когось іншого, крім титульної нації.

Вже восени 1944 р. Франція вступила в новий період своєї історії. Він триватиме до кінця 1946 р., до прийняття нової конституції, й називатиметься Тимчасовим режимом. 9 вересня 1944 р. генерал Шарль де Голль сформував новий коаліційний Тимчасовий уряд, до якого увійшли учасники руху Опору. Вся повнота влади була фактично зосереджена у руках голови Тимчасового уряду генерала де Голля. Можна сказати, що з цієї дати починається відлік де Голля — першої людини у державі. У 1944–1946 рр. він — голова Тимчасового уряду Франції. З 1947 р. керував діяльністю заснованої ним політичної партії «Об'єднання французького народу» (ОФН).

Дії Тимчасового уряду де Голля у 1944–1946 рр. сприяли відродженню французької держави у нових історичних умовах. Однією з першочергових проблем повоєнної Франції було питання про новий

конституційний устрій Франції. Його мали вирішити Установчі збори, вибори до яких було призначено на 21 жовтня 1945 р. Одночасно у країні проходив референдум, який мав на меті визначити статус і повноваження майбутнього парламенту, а також виявити ставлення до політичної системи Третьої республіки. Референдум відкрив ідею повернення до Третьої республіки.

Тимчасовий уряд прагнув поліпшити економічне становище країни. У 1944–1945 рр. було націоналізовано ряд вугільних шахт, заводи авіаційних компаній, автомобільної фірми «Рено», окремі значні фірми, підприємства енергетики, морський транспорт, Французький банк і чотири найбільших кредитних банки. Збільшувалася зарплата робітникам і службовцям, пенсії ветеранам війни, скасовувалися податки на зарплату низькооплачуваних робітників. Колабораціоністи (особи, які співробітничали з фашистами) виганялися з державного апарату. Корінне населення колоній допускалося до адміністративних посад у себе на батьківщині; деякі його представники могли обиратися до французького парламенту.

13 листопада 1945 р. Установчі збори знову обрали генерала де Голля главою Тимчасового уряду. У грудні уряд представив на обговорення бюджет на 1946 р. Депутати-соціалісти запропонували скоротити на 20% військові витрати. Їх підтримали комуністи. Генерал рішуче протестував, він був переконаний у нездатності коаліційного уряду справитися з труднощами економічного й міжнародного порядку, які очікували країну. 20 січня 1946 р. генерал подає у відставку. Главою уряду було призначено соціаліста Ф. Гуена. До уряду увійшли сім соціалістів, шість комуністів, шість католиків. У Франції розпочався період правління трьохпалатного блоку.

І майже одразу де Голль засновує чергову політичну силу «під себе» — Об'єднання французького народу). Поштовхом до цього стало неприйняття Національними зборами задуманого ним проекту нової Конституції та очевидне ігнорування французами політичних процесів у державі. Новий рух одержує приголомшливу перемогу на парламентських виборах восени 1947 р. За задумом де Голля нова політична сила повинна була являти собою не партію, а політичний блок, до якого він закликав усіх, крім «сепаратистів» — Комуністичної партії. Ця остання стала головним суперником RPF на виборах.

«Народно-Республіканський рух» спільно з іншими партіями Установчих зборів розробили проект, який у вересні 1946 р. Установчі збори прийняли як новий проект конституції. Його було схвалено в результаті референдуму, що відбувся 13 жовтня. За новою

конституцією парламент поділявся на дві палати — Національні збори й Раду республіки. В руках першої палати була, власно кажучи, зосереджена вся влада. Вона приймала закони й контролювала діяльність уряду. Президентів республіки, якого обирали на сім років, надавалися другорядні функції. 24 грудня 1946 р. нова конституція набрала сили.

16 січня 1947 р. відбулися вибори президента Французької республіки. Ним став правий соціаліст Венсан Оріоль. Так розпочала своє існування Четверта республіка. Четвертій республіці дісталася дуже складна «економічна спадщина». Першому урядові на чолі з соціалістом Полем Рамадьє були потрібні великі капіталовкладення для пожвавлення економіки. За умов їхнього дефіциту уряд Четвертої республіки провадив політику «програмування економічного розвитку», що передбачало надання кредитів, податкових пільг, державних замовлень тощо. Щодо приватного капіталу програмування мало рекомендаційний характер. Як наслідок прискорилися темпи економічного розвитку країни. 1948 р. промисловість перевершила довоєнний рівень, а у 1958 р. випуск промислової продукції зріс у 2,5 рази порівняно з довоєнним рівнем. У сільському господарстві цей рівень було досягнуто у 1950 р. Вже у 1947 р. уряд схвалив перший план модернізації і реконструкції економіки, а з 1954 р. — другий. Виникли нові галузі промисловості — атомна, електронна, хімічна, нафтодобувна й нафтопереробна.

Блок партій «третьої сили» значно змінив зовнішню політику країни. У березні 1948 р. Франція виступила з ініціативою утворення Західного Союзу, до якого виявили бажання увійти Велика Британія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург. Вони домовилися про співробітництво в економічних, соціальних, культурних сферах і надання взаємної військової підтримки. 1948 р. Франція приєдналася до «плану Маршалла». За рахунок зовнішніх позик і кредитів за «планом Маршалла» у період із 1946 - 1958 рр. країна одержала 12 млрд. доларів. У червні 1949 р. Франція стала членом НАТО. У квітні 1951 р. Франція, Італія, Бельгія, Голландія, Люксембург і ФРН уклали договір про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі. Утворення цього об'єднання зміцнило міжнародні позиції Франції, сприяло налагодженню торгового, економічного, культурного співробітництва. 1957 р. у Римі було підписано угоду про перетворення Об'єднання вугілля і сталі на «Загальний ринок».

Проте політична боротьба у країні не вщухала. У 1952 р. Франція підписала договір про Європейську оборонну спільноту, —

фактично йшлося про створення «Європейської армії». Цей договір наштовхнувся у Франції на сильну протидію політичних сил.

У 1953–1958 рр. стали для генерала своєрідним, за його власним висловом, «випробуванням пустелею». Усамітнившись у маєтку у Коломбе-ле-Дез-Егліз, він заглиблюється у спогади й створює один з найвидатніших зразків французької мемуаристики — «Спомини про війну». Фактично це був час самопізнання, осмислення пройденого шляху, намагання досягнути майбутнє. Де Голль багато подорожує (Північна Африка, Сахара, Антильські острови, французькі території у Тихому океані) та іноді приймає відвідувачів у своєму паризькому кабінеті на вулиці Сольферіно.

Наступний етап життя генерала тісно пов'язаний з Алжиром. З 1958 р. він майже постійно мешкає в цій північноафриканській країні. Де Голлю спадає на думку запропонувати алжирцям новий принцип співіснування з Францією. 8 січня 1961 р. відбувся референдум, на якому мешканці Алжиру повинні були визначитися — жити їм у незалежній державі чи у французькій колонії. 75% сказали «так». Утім, не все було так просто. Генералові довелося вступити у боротьбу одразу з кількома силами, які не хотіли відокремлення Алжиру: рухом алжирських французів, партією FLN та хунтою французьких генералів. Перемови між де Голлем та його прибічниками, з одного боку, та Жоржем Помпідю, FLN та головою Міністерства у справах Алжиру Луї Жоксом, з другого, тривали більш як рік і закінчилися славетною Євіанською угодою, за якою Франція визнавала результати референдуму, і Алжир таким чином ставав незалежною країною.

Де Голль став президентом Республіки. Значною мірою посприяла цьому алжирська криза. Держава виявилася недієздатною перед обличчям можливого спалаху нової — африканської — війни. 29 травня 1958 р. тодішній президент Французької Республіки Рене Коті закликав «найвидатнішого з-поміж французів» посісти найвищу в державі посаду. Де Голль згодився сформувати уряд, який був ухвалений Національними зборами. Депутати згодилися на все, навіть на конституційну реформу. Нова конституція Франції, прийнята 28 вересня 1958 р., значно звузила повноваження парламенту і значно розширила права президента. Глава держави практично одержав можливість одноосібно визначати внутрішню і зовнішню політику країни. 21 грудня 1958 р. президентом Французької Республіки було обрано Шарля де Голля, прем'єр-міністром став М.Дебре (1959–1962 рр.). Оцінюючи створення П'ятої республіки, демократичні сили Франції вважали, що це «режим особистої влади» генерала де Голля.

Прихильники генерала створили нову політичну партію «Союз на захист нової республіки» (ЮНР). ЮНР провела у парламент 188 своїх представників, домігшись перемоги над іншими партіями. Головною проблемою П'ятої республіки залишалася проблема Алжиру. Де Голль бачив своє завдання у відновленні величі Франції. Вона уявлялася йому могутньою державою, яка провадить незалежну політику. Колоніалізм був перешкодою на шляху до вирішення цього завдання. 1960 р. де Голль надав незалежність 14 африканським колоніям. З Алжиром було складніше, але генерал діяв рішуче і пішов на конфронтацію з ультраколоніалістами, хоча вони й сприяли його приході до влади. Ультра створили «Організацію таємної армії» (ОАС) і розпочали відкритий терор проти прихильників незалежності Алжиру; декілька замахів було організовано і на де Голля. Але президент спирався на підтримку більшості французів. У 1962 р. було підписано угоду з Тимчасовим урядом Алжиру. Франція надала Алжиру незалежність і попрощалась із колоніальною імперією.

Режим П'ятої республіки вирізнявся посиленням втручання держави в сферу економіки і соціальних відносин. За допомогою державних законів, субсидій та інших пільг швидкими темпами розвивалися нові галузі, пов'язані з науково-технічним прогресом,— атомна і ракетна, виробництво ЕОМ, радіоелектроніка. Було здійснено докорінну реконструкцію металообробної, хімічної, авіаційної промисловості. Зросло виробництво товарів масового споживання (автомобілів, холодильників, телевізорів). Посилювалися заходи до стабілізації фінансової системи. Було проведено девальвацію франка, внаслідок чого курс іноземних валют відносно французької зріс на 17,55%, випущено акції внутрішньої позики. У 60-ті рр. практично зник зовнішньоторговельний дефіцит.

Результатом «голлізму» як економічної політики стало те, що з нульової позначки у 1958 р. (рік обрання де Голля Президентом) золотий запас Франції зріс до \$4,5 млрд у 1965 р. Країна не тільки повністю розрахувалася зі своїми зовнішніми боргами, а й перетворилася на кредитора, який займав на той час третє місце у світі за експортом капіталу. Завдяки жорсткій фінансовій стабілізації «твердий» франк став однією з конвертованих світових валют. У ці роки за середньорічним економічним зростанням — 5,5% — Франція поступалася лише Японії. Обсяг промислового виробництва зріс майже на 60%, обсяг експорту — на 88%. Значно підвищився рівень життя населення, його накопичення стали чи не основним джерелом внутрішніх інвестицій. Рівень безробіття був низьким, як ніколи. Вдвічі

зросла кількість представників науки і культури.

Стосовно економічної політики де Голля, то «ліві» нерідко трактують «голлізм» в економіці переважно як максимальне наближення до радянської командно-адміністративної моделі, тобто як масову націоналізацію та застосування планового начала. Насправді «націоналізація» у формі знаменитого «дирижизму» — це зовсім не радянський директивний етатизм, тобто одержавлення, а реальне підпорядкування продуктивних сил загальнонаціональним інтересам. Де Голль розумів, що структура національної економіки, попри універсальні механізми, унікальна. Оптимальні для даної території, демографічної структури населення, його менталітету, рівня кваліфікації робочої сили міжгалузеві пропорції, питома вага державного і приватного секторів, імпортно-експортна модель, податкова й фінансова системи мають формуватися цілеспрямовано. Тому приватизацію у Франції проводили саме з метою покращення менеджменту, а стратегічним інвестором і співвласником часто виступала сама держава.

Зокрема, значні державні бюджетні асигнування спрямовувались на розвиток найперспективніших наукомістких галузей виробництва. Була проведена широкомасштабна реформа сільського господарства, вирішене вкрай актуальне і для України завдання підвищення рентабельності і товарності цієї стратегічної галузі.

Завдяки зусиллям де Голля за рахунок зняття торговельних бар'єрів вдалося різко збільшити обсяги експорту сільськогосподарської продукції. Чудово усвідомлюючи неухильність наростання процесів економічної глобалізації, Президент Франції як головний критерій ефективності діяльності підприємства розглядав його конкурентоспроможність на зовнішніх ринках. Тому у момент технологічної реконструкції та оновлення, коли підприємство ще не може «на рівних» змагатися з іноземними ТНК, лише «набирає висоту», воно одержувало максимальну підтримку держави. А після завершення структурної перебудови та якісного покращення систем технологічного й управлінського забезпечення «Верховний комісаріат плану, модернізації та оснащення» поступово перейшов до суто стратегічного планування економічного й соціального розвитку. Держава «відпускала у вільне плавання» свою власність шляхом продажу контрольних пакетів акцій — переважно чинній раді директорів, тим самим здійснюючи приватизацію не як денационалізацію, а як максимальне підпорядкування приватного

бізнесу загальнонаціональним інтересам.

У 1968-му р. загинула післявоєнна Франція, народилася нова — Франція Фуко, Дельоза, Денюв, Помпиду та багатьох інших. Усі керманічі сучасної Франції, актори, режисери, композитори, письменники, правозахисники — вихідці з 1968-го. І дозволив його, не придушив Шарль де Голль. Разом із затвердженням нової Конституції та наданням незалежності Алжиру — це його найбільша заслуга. А головне — за десятиліття президентства де Голля чисельність французів збільшилось з 45 до 50 мільйонів! А це, погодьтесь, врешті-решт, найдосконаліший показник ефективності економічних реформ.

У зовнішній політиці де Голль мав на меті три основних завдання: відродити велич Франції, зміцнити її незалежність і самостійність, послабити вплив США в Європі. Негативно ставлячись до комуністичного режиму, він пішов на зближення із СРСР, щоб створити противагу США.

У 1966 р. президент заявив про вихід Франції з військової організації НАТО при збереженні участі в політичних структурах Північно-Атлантичного блоку. Де Голль приділяв першорядну увагу модернізації збройних сил, їхньому оснащенню сучасною зброєю. Франція створила атомну бомбу, атомні підводні човни, балістичні ракети. Президент заперечував проти перетворення ЄЕС на національну організацію й наполягав на створенні «Європи батьківщин», виступав проти прийняття до ЄЕС Великої Британії, вважаючи її провідником впливу США в Європі. Здійснюючи курс на зближення з ФРН, він залишався принциповим і послідовним противником неофашистських і реваншистських тенденцій.

Всі ці серйозні здобутки стали можливими завдяки тому, що, на відміну від постійного повторення заявлених тез типу «маємо те, що маємо» або «політика — це брудна справа», Шарль де Голль жив і діяв за принципом: «політика — справа честі», а інколи й «мистецтво неможливого».

Невдала спроба перебудови Сенату призвела до відставки генерала 28 квітня 1969 р. Він знов усамітнюється у своєму маєтку і продовжує писати мемуари. Через півтора року він помер. Це був останній подих старої Франції. «Почуваюсь я досить непогано, — запевнив він журналістів на прес-конференції 1965 р. — Та будьте впевнені: колись я таки помру!» Шарль де Голль помер 9 листопада 1970 р.

Після його смерті, тодішній президент Франції сказав: «Франція овдовіла». Що ж до комуністичної партії Франції, то де Голль був

переконалий, що вона є недостатньо «національною і французькою», і називав лівих «сепаратистами», «іноземною партією», «агентами Рад».

Після відставки та смерті де Голля всесвітня непопулярність залишилась у минулому, його визнають перш за все як значну історичну постать, національного лідера, такого, як Наполеон I. Хоча більшість французів згадують його як генерала де Голля. Неприязнь до цієї постаті виникає хіба що у лівих.

Партія «Об'єднаних на підтримку республіки», створена де Голлем, після низки реорганізацій залишається впливовою силою у Франції. Ця партія зараз називається «Союз за президентську більшість» або «Союз за народний рух» (UMP), яку зараз представляє экс-президент Франції Ніколя Саркозі.

Шарль де Голль — людина, яка уособлювала стару колоніальну систему, свого часу дала свободу найбільшій колонії; людина, яка починала блискучу кар'єру у відомстві зрадника Петена, згодом викреслила зі сторінок історії режим Віші та провела блискучі демократичні перетворення; людина, яка зробила все, аби на чолі Франції не стали союзники, власною рукою ввела Париж до клубу ЄС і поклала початок грошовій реформі, яка тридцять років потому призведе до остаточного зникнення франка і появи євро. Де Голль став своєрідним живим містком між старою і новою Францією. «Держава, гідна величі Франції, не має друзів», «Союзники — це іноземці, завтра вони можуть стати ворогами», «Війна — проти наших ворогів. Мир — проти наших друзів».

Він дозволяв собі не тільки говорити про велич Франції, але й відстоювати її навіть тоді, коли країна була окупована, а сам де Голль знаходився у вигнанні. Генерал застерігає від того, щоб Франція і весь Старий Світ не перетворилися на сателіта чи то СРСР, чи то Нового Світу.

Де Голль робив все для того, щоб створити «незалежну європейську Європу» національно суверенних країн та загальноєвропейські збройні сили.

ДЖЕРЕЛА:

Ш. де Голль. Мемуари надії. «Новая и новейшая история», 1993, № 5; Н.Н.Молчанов. Генерал де Голль, М., «Международные отношения», 1973, 2-е изд. 1980, 3-е вид. 1988; найновіше перевидання 2003 р. під назвою «Де Голль».; Де Голль и голлисты на пути к власти. М., «Высшая Школа», 1990; А. Пейрефит. Таким был де Голль (пер. Божовича В. І.). - 2002.; М.Ц.Арзаканян. Де Голль (Жизнь замечательных людей). М.: Молодая гвардия, 2007.І

ГОЛЬБАХ ПОЛЬ АНРІ
(8 ГРУДНЯ 1723 — 21 СІЧНЯ 1789 рр.)

Французький філософ німецького походження, письменник, просвітитель, енциклопедист, іноземний поважний член Петербурзької Академії Наук.

Автор книги «Система природи» — найбільш систематично виклав принципи матеріалізму XVIII ст. Повністю відходячи відтеологічних концепцій буття, він використовує принцип «редукції» — усі явища розглядає як виявлення природних сил.

Природа, за Гольбахом, є сукупністю різних видів матерії. Виступаючи проти картезіанства, яке вводило рух у матерію за допомогою поняття «Бог», він висуває тезу, що рух і є існуванням матерії. На відміну від схожого погляду Спінози, Гольбах доводив, що рух не може бути «модусом» матерії, а навпаки, саме рух, взаємодія є джерелом усіх властивостей, враховуючи і ті, які Декарт і Спіноза вважали первинними (просторовість, вага).

Обґрунтовуючи ідею універсальності руху, Гольбах часто посилається на Толанда. Він вирізняє два головні різновиди руху. З одного боку, рух, який переміщує тіла у просторі (механічний рух), і з другого — внутрішній рух, який називають енергією, що має своїм джерелом взаємодію не даних чуттям частинок (молекул), з яких складаються тіла.

З поняттям «універсальності руху» пов'язане вчення Гольбаха про абсолютний детермінізм. Критикуючи Юма, Гольбах доводить, що необхідними можуть бути лише причини та наслідки, а не віра в їх існування. Поняття «необхідність» ми створюємо як узагальнення причин та наслідків, які дають нам можливість розглядати будь-який процес, будь-які зміни, які ми відчуваємо. Вирізнення окремих явищ є закономірним, як і рух, що виникає, підкоряється константним законам. Саме як дію різних законів ми відчуваємо різні явища. Протікання руху, змін у одних і тих самих основах буття зумовлює

існування універсальних законів природи, які виявляють себе нам через відхилення, спричинені конкретною необхідністю. Тому для Гольбаха не існує випадковості як властивості природи: випадковість — це прояв нашого незнання.

Світ у цілому Гольбах розглядає як систему причин та наслідків, у якій те, що в одному вилажу є причиною, у іншому — є наслідком. Саме через цю систему причин і наслідків слід розглядати людину. Кожна людина як певний механізм може бути розглянена у вигляді системи із внутрішніми процесами, на яку діють зовнішні механічні та енергетичні сили. Людина, суспільство утворюють свої енергетичні сили, які діють на космос і можуть вносити зміни у всесвіті взагалі, а не тільки у своєму бутті. Тому для Гольбаха дуже важливо знайти такий спосіб існування людини, суспільства, який узгоджується зі світом у цілому.

ДЖЕРЕЛА:

Момджян Х. Н. Французское Просвещение XVIII века. Фонтель, Мелье, Монтескье, Вольтер, Руссо, Ламетри, Дидро, Гельвеций, Гольбах, Вольней, Марешаль. - М.: Мысль 1983. - 447 с.; Леонычев Г. Поль Анри Гольбах. 250 лет со дня рождения. // Наука и религия. - 1973. - № 12. - С. 87—99.; Личный враг бога. // Календарь атеиста. 1964. / Сост. Пинчук Л. Т., Филиппов Л. А. — М.: Политиздат, 1964. - С. 15-16; Кочарян М. Т. Гольбах и современность. - Ереван, 1987.; Акулов И. Б., Малюк О. П. Поль Гольбах — критик религиозных догматов. Из истории свободомыслия и Атеизма. / ИНА АОН при ЦК КПСС. - Серия: «Из истории свободомыслия и атеизма». - М.: «Мысль», 1975. — 119 с.; Александров Г. Ф. История западноевропейской философии. Учебник для университетов и гуманитарных факультетов ВУЗов. - 2-е, изд. доп. - М., Л.: АН СССР, 1946. - 513 с.

ГРАМШІ АНТОНІО (22 СІЧНЯ 1891 — 27 КВІТНЯ 1937 рр .)

Італійський революціонер, теоретик марксизму, засновник і керівник Італійської комуністичної партії.

Антоніо Грамші народився на острові Сардинія та був четвертим з семи дітей у родині дрібного службовця Франческо

Ґрамші (албанця з походження). Ще в юності у Ґрамші проявився інтерес до літератури. Раніше захоплення соціалізмом брата Дженнаро суттєво вплинуло на його подальший розвиток.

У 1897 р. його батько за підозрою у зловживанні службовим положенням був посаджений до в'язниці на 5 років. Незабаром після цього його мати з дітьми переїхала у Ґіларцу, де Антоніо закінчив початкову школу. У 11 років він на два роки поступив на роботу у податкову службу у Ґіларце, щоб допомогти своїй родині, надзвичайно обмеженої у матеріальному плані. Однак він продовжив навчатися самостійно і врешті-решт повернувся до школи, де виявилися його блискучі здібності по більшості предметів.

Вигравши державну стипендію, вчився у Туринському університеті, але університету не кінчив через проблеми зі здоров'ям.

У 1913 р. вступив до Італійської Соціалістичної Партії (1892-1994 рр). Дописував до соціалістичних газет «Ґрідо дель пополо» і «Аванті!», займався просвітницькою діяльністю серед робітників Турина. Після антивоєнного повстання у Турині у серпні 1917 р. Ґрамші було обрано секретарем міської секції соціалістичної партії.

В умовах післявоєнного революційного підйому в Італії Ґрамші виступав ініціатором руху за створення фабрично-заводських рад, що стали своєрідною формою боротьби італійських робітників за владу у 1919-1920 рр. Під впливом ідей французького синдикаліста Жоржа Сореля Ґрамші писав, що фабрично-заводські ради допомогли згуртуватися робітничому класу та дозволили робітникам усвідомити своє місце у виробничій сфері, а також набути навичок, необхідних для створення нового суспільства та держави нового типу у період, коли буржуазія більше не у змозі гарантувати розвиток продукційних сил.

У цей період він — разом Пальміро Тольятті, Умберто Террачіні та іншими молодими соціалістами — видавав і редагував газету «Ордіне нуово». Саме у статтях, опублікованих в «Ордіне нуово», Ґрамші на основі ретельного аналізу структури італійського суспільства розпочав теоретичну роботу над питанням рушійних сил революції в Італії і висунув завдання боротьби за союз промислового пролетаріату Півночі зі селянством Півдня, наголошуючи, що такий союз є найважливішою передумовою успішної боротьби за гегемонію пролетаріату в конкретних італійських умовах.

На XVII з'їзді соцпартії у Ліворно (січень 1921 р.) стався розлам, і ліве крило партії (числом від третини до чверти делегатів) сформувало самостійну комуністичну партію. Одним із лідерів молоді партії став Ґрамші. З травня 1922 р. до листопада 1923 р. Ґрамші, як

делегат до III (Комуністичного) інтернаціоналу від Італії, жив і працював у Москві. Обраний депутатом, у 1924 р. Грамші повернувся до Італії, де очолив італійську компартію і повів боротьбу за перетворення її з сектантського угруповання перших років на партію, базовану на масовому русі.

На початку 1920-х рр. в Італії поступово установлювалася фашистська влада. 27-30 жовтня 1922 р. Національна Фашистська Партія організувала «похід на Рим», що після нього король Віктор Еммануїл III доручив лідеру партії Беніто Муссоліні сформувати уряд. Уже до того фашисти мали 36 місць у парляменті з 535 (для порівняння: комуністи мали 15), їх підтримувала Народна партія, що того ж 1922 р. взяла участь у формуванні уряду разом з фашистами. Проте влітку наступного 1923 р. вона поділилася думками з фашистами і на виборах 1924 р. пішла з власним списком. 18 листопада 1923 р. був прийнятий «закон Ачербе», що давав преференції у формуванні складу парляменту партії-переможниці на виборах: так у квітні наступного року фашисти отримали $\frac{2}{3}$ депутатських місць. 2 жовтня 1925 р. було створено фашистські «корпорації», що об'єднали найманих працівників і роботодавців, поклавши таким чином край профспілковому руху.

Після 9 листопада 1926 р., згідно із «Законом про захист держави», в Італії були розпущені опозиційні партії, закриті опозиційні газети та позбавлені мандатів депутати з нефашистських партій. Депутати-комуністи були заарештовані. Серед них був і Грамші.

Спочатку першого секретаря компартії відправили на о. Утіка, де його у купі з багатьма «неблагонадійними» було інтерновано. У 1928 р. трибунал засудив Грамші до 20 років ув'язнення, і його відправляють спочатку до однієї в'язниці, потім до іншої.

Більшу частину свого строку він провів у в'язниці Турі (поблизу міста Барі). На свободу вийшов внаслідок амністії через одинадцять років — смертельно хворим. Помер у лікарні Квізізана у Римі.

Тіло Грамші кремовано, його поховано у загальній могилі на цвинтарі Верано. По війні Грамші перепоховують на римському протестантському (англійському) цвинтарі.

Спочатку через інтенсивну партійну роботу, а пізніше через ув'язнення і погіршення здоров'я Грамші не мав часу для розробки цілісної теорії, для написання книжок чи навіть памфлетів. Його теоретичні знахідки і відкриття розкидані по сторінках 29 зошитів, які він вів у фашистській тюрмі між 1929 р. і 1935 р. У цих зошитах він спробував вивчити кілька важливих питань, котрі хотів, коли з'явиться

можливість, дослідити в низці книг. Цими питаннями стали вивчення і викладання філософії, народна освіта, боротьба за політичну владу, захоплення й утримання влади, природа держави, роля політичних партій і партійне будівництво, роля інтелектуалів в історії та їхнє місце у суспільстві, економіка й економічний детермінізм, журналістика тощо.

Грамші вживає поняття «громадянське суспільство» подібно до німецького філософа Георга Гегеля, себто як сукупність суспільної діяльності та інститутів, що є частиною держави, але що — на відміну від «політичного суспільства» (державного апарату) — не є інструментом безпосереднього владарювання. До цих інститутів належать опозиційні партії, профспілки, добровільні об'єднання громадян, школа, церква. Громадянське суспільство, це — царина, в якій панівна суспільна кляса «організовує» згоду по через ідеологічно-культурну гегемонію (на відміну від політичного суспільства, де панування організовано по через примус).

Термін «гегемонія» є запозиченим у російських соціал-демократів кінця XIX ст.: ті послуговувались ним у дискусії про провідну роль робітничої кляси підчас майбутньої революції у Росії. Запозичивши власне термін, Грамші вживав його, описуючи політичний устрій, який у Європі 1920-1930 рр. суттєво відрізнявся від дореволюційної, царської Росії. Панування буржуазії у Західній Європі, базоване не тільки на примусі, а й на своєрідній згоді, створювало умови, що унеможливлювали прихід пролетаріату до влади у спосіб, продемонстрований Жовтневою революцією, — по через штурм влади (маневреної війни). Боротьба на Заході мала бути тривалою, мала набути форми позиційної війни, що розгортається навколо боротьби за гегемонію (панівне місце у суспільстві). Ця боротьба заходить ув історії не вперше: інші суспільні кляси за інших історичних обставин змагалися за суспільний провід.

Боротися за гегемонію для пролетаріату (Італії) означає завоювати довіру у найбільшого селянства й інтелектуалів — ці верстви населення мають спочатку пізнати, а згодом і визнати в пролетаріаті силу, що, вдаючись до мови образів, кличе суспільство в майбутнє, утворивши з ним національно-народний союз. У цьому союзі робітнича кляса, як керівна кляса, має піднятися над своїми вузькокорпоративними інтересами та має включити до кола своїх інтересів інтереси союзників, подолати егоїстичну тенденцію дбати лише про себе. Лише у такий спосіб, піднявшись морально, ця кляса, що претендує на владу, матиме авторитет і зможе повести за собою

инші кляси.

Гегемонія означає не тільки опанувати провідне місце у політико-економічному житті суспільства, але також мати авторитет у народних мас, культурне та моральне лідерство («культурна гегемонія» або «ідеологічна гегемонія»). Без авторитету панування може означати лише диктатуру. Міць гегемонії знати зі згоди народних мас із політикою панівної кляси.

У буржуазному суспільстві культурно-ідеологічну гегемонію здійснюють інтелектуали (або «працівники розумової праці») почерез інститути «громадянського суспільства» — у буржуазному суспільстві це школи, церкви, засоби масової інформації, об'єднання громадян тощо. Інтелектуали, що обслуговують панівну клясу, працюючи в сфері громадянського суспільства, можуть бути «традиційними інтелектуалами», «успадкованими» з попередніх історичних епох (наприклад, священиків), так і виховуватися самою панівною клясою (наприклад, шкільні вчителі, офіцери, журналісти, письменники, філософи, політтехнологи тощо). Останніх Ґрамші назвав «органічними інтелектуалами».

Розмірковуючи над ролею, що її мають у суспільстві інтелектуали, Ґрамші запропонував поняття «органічні інтелектуали». Він протиставив їх традиційним інтелектуалам, що сприймають себе — помилкою — як окрему суспільну клясу, а насправді є найманим розумовим працівниками панівної кляси. Органічні інтелектуали є найактивнішою частиною своєї кляси, що, всупереч традиційним інтелектуалам, не просто вивчають і пояснюють суспільне життя, а увиразнюють настрої та досвід, що їх маси неспроможні висловити самі.

Органічні інтелектуали пролетаріату як революційної кляси завжди є революційною інтелігенцією. Організаційною формою цієї інтелігенції є комуністична партія, де відбувається її відбір.

За Ґрамші, всі люди є інтелектуалами, коли займають активну життєву позицію, поєднуючи теоретично-ідеологічну роботу з практичною боротьбою за інтереси своєї кляси. З дальшим розгортанням революційних суспільних перетворень, з дальшим долученням мас до управління власним життям і суспільством загалом, «функції» інтелектуалів виконуватиме повсякчас більше людей: вони самостійно розроблятимуть і втілюватимуть в життя політичні та господарські завдання, організовуватимуть суспільні процеси і керуватимуть ними. Це означатиме справжню демократизацію — процес, покликаний унеможливити формування

б'юрократії, яка зароджується саме за монополізації права приймати суспільно важливі рішення малим гуртом інтелектуалів.

Сучасний Державець, так само як макіявеллівський Державець, не є конкретною фізичною особою, це — не диктатор, не «просвітлений» абсолютний монарх, а організація — політична партія, формоутворення «колективної волі». Конкретною формою пролетарської колективної волі є комуністична партія. Саме її мав на увазі Грамші, коли писав про Сучасного Державця. У своїй політичній діяльності Сучасний Державець має зосередитися на двох головних завданнях: по-перше, формувати національно-народну колективну волю; по-друге, здійснювати інтелектуально-моральну реформу (неможливу без підвищення життєвого рівня людности, а відтак завжди пов'язану з економічною реформою).

Марксизм й історичний матеріалізм Грамші позначав терміном «філософія практики», що його він запозичив у свого співвітчизника Антоніо Лабріолі. Так він підкреслював особливість марксизму як вчення, що у ньому теорія має перебувати у нерозривній єдності з практикою. Марксизм може допомогти масам стати головними дієвими особами історії, адже виробляє критичне мислення і цілісне світобачення, що спонукає до активних дій.

Грамші виступав проти двох — вельми впливових у його дні — теоретичних позицій, що вели до пасивности, що її можна виразити фразою «ми маємо ставитися до життя по-філософські». Першою був ідеалізм італійського гегельянця Бенедетто Кроче, другою — спрощений і механістичний варіант марксизму російського більшовика Ніколая Бухаріна (Грамші залишив чимало критичних заміток на популярний підручник марксистської соціології «Теорія історичного матеріалізму» останнього).

Грамші критикував перебільшення значення економіки і застерігав від прийняття тієї точки зору, що економіка є єдиним вирішальним фактором в історії. Він наголошував на тому, що культура має не менше значення для утримання буржуазії при владі, ніж її економічне панування. Економічний детермінізм, що на практиці проявлявся у відокремленні економічної боротьби від політичної, він вважав наслідком спрощеного розуміння історичних закономірностей та недооцінки ролі в історії людської волі.

Чільне місце у «Тюремних зошитах» Грамші займають статті, замітки та нариси, присвячені проблемам італійської історії. Його історичні дослідження відрізняє широта тематики: в них розглядаються проблеми історії Італії від епохи Відродження (XV-XVI

ст.) до періоду фашизму (1922-1943 рр.). Вони пов'язані внутрішньою єдністю, хоча у них і бракує завершеного аналізу деяких проблем.

Головною метою історичних досліджень Грамші була наукова розробка проблеми гегемонії пролетаріату. З розробкою цієї проблеми тісно пов'язані всебічні дослідження, присвячені епосі Рісорджименто, — періоду боротьби за національне визволення й об'єднання Італії у ХІХ ст., а також роботи, присвячені іншим періодам історії Італії. На конкретних історичних прикладах Грамші показує, що союз зі селянством визначає політичний успіх тієї сили, що здійснює керівну роль у цьому союзі. Грамші створює цільну концепцію Рісорджименто. Його він розглядає як буржуазну революцію, що залишилася незавершеною головне тому, що в Італії не здійснили революційних перетворень на селі.

Нова національна держава постала наслідком «пасивної революції»: італійська ліберальна буржуазія боялася активної участі народних мас (насамперед селянства) в об'єднавчому русі, а італійські революційні демократи (Партія дії), що виступали за створення республіки, відштовхували від себе селянські маси тим, що не наважувалися вирішувати аграрне питання у революційний спосіб. Збереження февдальних пережитків, слабкість демократичних сил зумовили внутрішнє безсилля ліберально-монархічного режиму, що чітко проявилися по першій світовій війні. Така історичне «спадщина» Рісорджименто полегшила захоплення влади фашистами.

Фашистський наступ у 1920 рр. змусив італійського марксиста звернутися до аналізу його масової бази; а нею, на думку Грамші, були розчаровані секції дрібної буржуазії, що стали зряддям у руках великих землевласників, частини промислової буржуазії й елементів державної бюрократії. Фашизм став новою базою об'єднання італійської держави.

Грамші прагнув виявити всі ті кардинальні проблеми, що не були вирішені у боротьбі за національне об'єднання і продовжували гальмувати економічний і політичний розвиток країни. Він досліджував в історичному пляні проблему розриву між містом і селом, Північчю і Півднем, інтелектуалами та народом. Особливо велику увагу Грамші приділяв вивченню проблеми відсталості Півдня Італії — так званому південному питанню, яке він розглядав насамперед як питання селянське. За Грамші, сільськогосподарський Південь був по суті колонією промислової Півночі — саме нещадна експлоатація селян Півдня уможливили капіталістичний поступ на Півночі.

ДЖЕРЕЛА:

Антоніо Грамші. В'язничні зошити. Вибрані записи / Пер. з італ. — Київ: Вперед, 2014. — 241 с.; Егерман Э. Я. Антонио Грамши о крестьянском вопросе в Италии // Вопросы философии. — 1950. — № 1.; Лопухов Б. Р. А. Грамши. — М., 1963.; Мизиано К. Ф. Великая Октябрьская социалистическая революция и проблемы рабочего движения Италии в работах А. Грамши 1919—1920 гг. // Новая и новейшая история. — 1957. — № 2.; Францев Ю. П. Грамши и проблема идейного воспитания масс // 40 лет Итальянской коммунистической партии: Сб. — М., 1961.; Хигерович Р. Бойцов не оплакивают: Повесть об Антонио Грамши.— М.: Политиздат, 1979. — 416 с.; Серебряков С. Л. Гражданское общество, свобода, ответственность / Серебряков С. Л. // Социально-гуманитарные знания. — 2003. №3. С. 122—135.

ГРЕЦІЇ СТАРОДАВНЬОЇ ПОЛІТИЧНА ДУМКА

Розвиток політико-правової думки у Древній Греції можна розділити на три етапи:

Ранній період (IX - VI ст. до н. е.) пов'язаний з виникненням давньогрецької державності. У цей період спостерігається помітна раціоналізація політико-правових уявлень і формується філософський підхід до проблем держави і права; Період розквіту (V - перша половина IV ст. до н. е.) - це час розквіту давньогрецької філософської і політико-правової думки; Період еллінізму (друга половина IV - II ст. до н. е.) - час розпочатого занепаду давньогрецької державності, попадання грецьких полісів під владу Македонії та Риму.

1.Ранній період політичної думки Стародавньої Греції:

На ранній стадії свого розвитку погляди стародавніх народів на світ носять міфологічний характер. У ці часи політичні і правові погляди ще не виділилися у самостійну область і являють собою складову частину цілісного міфологічного світогляду. У міфі панує уявлення про божественне походження існуючих відносин влади і порядку. Право і закон ще не виділилися в особливу сферу норм і існують у вигляді аспекту релігійно схвалюваного порядку приватної, суспільного і державного життя. У законах цього часу тісно переплетені міфологічні, релігійні, моральні, соціально-політичні моменти, і законодавство у цілому зводиться до божественного першоджерела. Закони приписуються або прямо богам, або їх ставленикам - правителям. Політичні та правові вчення з'являються лише в ході досить тривалого існування ранньокласових суспільств і держав. Стародавні міфи втрачають свій сакральний характер і починають зазнавати етичної і політико-правової інтерпретації.

Особливо це виявляється у поемах Гомера і Гесіода. Згідно з їх трактуванні, боротьба богів за владу над світом і зміна верховних богів

(Уран - Крон - Зевс) супроводжувалася зміною принципів їхнього правління і владарювання, що виявлялося не тільки у взаєминах між богами. Але і в їх відносинах до людей, у всьому порядку, форми та правила земної суспільного життя.

Характерні для поем Гомера і Гесіода спроби раціоналізації уявлень про етичне, морально-правовому порядку у людських справах і відносинах отримують подальший розвиток у творчості семи мудреців Стародавньої Греції. До них зазвичай зараховувалися Фалес, Піттак, Періандр, Біант, Солон, Клеобул і Хілон. У своїх коротких висловах (гномах) ці мудреці сформулювали вже цілком раціональні і світські за своїм духом етичні й політичні сентенції. Мудреці наполегливо підкреслювали основне значення панування справедливих законів у полісного життя. Багато хто з них самі були активними учасниками політичних подій, правителями або законодавцями і доклали чимало зусиль для практичної реалізації своїх політико-правових ідеалів. Дотримання законів, на їхню думку, - істотна відмінна риса благоустроєного поліса.

Так, найкращим державним устроєм Біант вважав такий, де громадяни бояться закону у тій же мірі, в якій боялися б тирана. З ідеєю необхідності перетворення суспільних і політико-правових порядків на філософських засадах виступили Піфагор, піфагорійці (Архіт, Лізис, Філолай тощо) і Геракліт. Критикуючи демократію, вони обґрунтовували аристократичні ідеали правління «кращих» - представників розумової та моральної еліти.

Визначальну роль у всьому світогляді піфагорійців відіграло їхнє вчення про числа. Число, за їхніми уявленнями - це початок і сутність світу. Виходячи з цього вони намагалися виявити цифрові (математичні) характеристики, притаманні моральним і політико-правовим явищам. При висвітленні проблем права та справедливості піфагорійці першими почали теоретичну розробку поняття «рівність», настільки істотної для розуміння ролі права як рівної міри при регулюванні суспільних відносин.

Справедливість, згідно піфагорійцям, полягає у відплаті рівним за рівне. Ідеалом піфагорійців є поліс, в якому панують справедливі закони. Законослухняність вони вважали високою чеснотою, а самі закони - великою цінністю.

Найгіршим злом піфагорійці вважали анархію. Піфагорійські уявлення про те, що людські стосунки можуть бути очищені від чвар і анархії і приведені у належний порядок і гармонію, надалі надихали багатьох прихильників ідеального ладу людського життя.

Автором однієї з таких ідеальних моделей поліса був Фалей Халкедонський, який стверджував, що всякого роду внутрішні заворушення виникають через питання, що стосуються власності. Щоб досягти досконалого пристрою полісного життя, необхідно зрівняти земельну власність усіх громадян.

Думки протилежної піфагорійській дотримувався Геракліт. Світ утворився не через злиття, а через поділ, не через гармонію, а через боротьбу. Мислення, згідно Геракліту, властиво всім, однак, більшість людей не розуміють всі керуючого розуму, якого треба дотримуватися. Виходячи з цього він поділяє людей на мудрих і нерозумних, кращих і гірших.

Принципово загальним для підходів Піфагора і Геракліта є вибір ними інтелектуального критерію для визначення того, що є «кращий», «благородний» і т.п. Соціально-політична нерівність виправдовується Гераклітом як неминучий, правомірний і справедливий результат загальної боротьби. Критикуючи демократію, де править натовп і немає місця кращим, Геракліт виступав за правління кращих. На його думку для формування і прийняття закону зовсім не обов'язково загальне схвалення на народних зборах: головне у законі - його відповідність загального логосу (всеуправляючому розуму), розуміння чогось одному значно доступне, ніж більшості.

2. Період розквіту політико-правової думки Стародавньої Греції:

Розвитку політико-правової думки у V ст. значною мірою сприяло поглиблення філософського і соціального аналізу проблем суспільства, держави, політики і права. У повчаннях Демокріта зустрічається одна з перших спроб розглянути виникнення і становлення людини, людського роду і суспільства як частини природного процесу світового розвитку. У ході цього процесу люди поступово під впливом потреб придбали всі свої основні знання та вміння, необхідні для суспільного життя.

Таким чином, людське суспільство з'являється лише після довгої еволюції як результат прогресивної зміни вихідного природного стану. У цьому сенсі суспільство, поліс, законодавство створені штучно, а не дані за природою. Однак саме їх поява являє собою природно-необхідний, а не випадковий процес.

У державі, за Демокрітом, представлені загальне благо і справедливість. Інтереси держави понад усе, і турботи громадян мають бути спрямовані до його кращому влаштуванню і управлінню.

Для збереження державної єдності потрібно єднання громадян, їх взаємодопомога, взаимозахист і братерство.

Закони, за Демокритом, покликані забезпечити впорядковане життя людей у полісі, але щоб дійсно досягти цих результатів, необхідні відповідні зусилля і з боку самих людей, їх покору законам. Закони, відповідно, потрібні звичайним людям для того, щоб приборкати властиві їм заздрість, розбрат, взаємне заподіяння шкоди. З цієї точки зору мудрій людині подібні закони не потрібні.

В умовах зміцнення і розквіту античної демократії політико-правова тема широко обговорювалася і була пов'язана з іменами софістів. Софісти були платними вчителями мудрості, у тому числі і у питаннях держави і права. Багато з них були видатними просвітителами своєї епохи, глибокими і сміливими новаторами в області філософії, логіки, гносеології, риторики, етики, політики і права.

Софісти не склали якоїсь єдиної школи і розвивали різні філософські, політичні та правові погляди. Розрізняли два покоління софістів: старших (Протагор, Горгій, Продік, Гіппій та ін) і молодших (Фрасімах, Калликл, Ликофрон та ін.) Багато хто з старших софістів дотримувалися загалом демократичних поглядів. Серед молодших софістів поряд з прихильниками демократії зустрічаються прихильники інших форм правління (аристократії, тиранії).

Сократ був принциповим і основним критиком софістів. Вже за життя він був визнаний наймудрішим з усіх людей. Сперечаючись з софістами, він разом з тим сприймав ряд їхніх ідей і по-своєму розвинув розпочате ними просвітницьке справу.

Сократ займався пошуками раціонального, логічно-понятійного обґрунтування об'єктивного характеру етичних оцінок, моральної природи держави і права. Обговорення морально-політичної проблематики Сократ підняв на рівень понять. Тим самим закладалися основи власного теоретичного дослідження у даній області.

Сократ розрізняв природне право і закон поліса, але він вважав, що і природне право і полісний закон є поняттями розумного початку. Своім понятійним підходом Сократ прагнув відобразити і сформулювати саме цю розумну природу моральних, політичних та правових явищ. На цьому шляху він прийшов до висновку про торжество розумного, справедливого і законного.

У плані практичної політики сократовські ідеї означали правління знаючих, тобто обґрунтування принципу компетентного

правління, а у теоретичному плані - спробу виявити і сформулювати морально-розумну основу і сутність держави.

Учнем і послідовником Сократа був Платон. Держава трактується у нього як реалізація ідей і максимально можливе втілення світу ідей у земному суспільно-політичному житті - у полісі.

У своєму діалозі «Держава» Платон, конструюючи ідеальну справедливу державу, виходить з тої відповідності, яка, за його уявленнями, існує між космосом у цілому, державою і окремою людською душею. Справедливість у тому, щоб кожен спочатку займався своєю справою і не втручався у чужі справи.

«Держава виникає, коли кожен з нас не може задовольнити сам себе, але потребує ще багато у чому», - писав Платон. Визначаючи поліс, як спільне поселення, обумовлене загальними потребами, Платон докладно обгрунтовує положення про те, що найкраще задоволення цих потреб вимагає поділу праці між громадянами держави. Ідеальна держава Платона – це справедливе правління кращих. Цим він поділяє природно-правове положення Сократа про те, що законне і справедливе одне і те ж, оскільки в їх основі лежить божественне начало. Подальший розвиток і поглиблення античної політико-правової думки після Платона пов'язане з ім'ям його учня і критика - Арістотеля. Він зробив спробу всебічної розробки науки про політику. Політика як наука у нього тісно пов'язана з етикою. Наукове розуміння політики припускає, Арістотель - це розвинуті уявлення про моральність, знання етики.

Об'єктами політичної науки є прекрасне і справедливе, але такі об'єкти як чесноти вивчаються і в етиці. Тому етика постає як початок політики, як вступ до неї. Арістотель розрізняє два види справедливості: рівність і розподіл. Критерієм рівності і справедливості є «арифметична рівність», сферою застосування цього принципу - область громадянського-правових угод, відшкодування збитків, покарання і т. п. Розподіляти справедливість слід по принципу «геометричної рівності», що означає розподіл загальних благ по гідності, пропорційного внеску того чи іншого члена спільноти. Тут можливо як рівне, так і нерівне об'єднання наділене відповідними благами (владою, честю, грошима).

Результатом етичних досліджень, суттєвими для політики, є положення про те, що політична справедливість можлива лише вільним і рівним людям, які належать до однієї спільноти, і мають на меті їх самозадоволення.

Арістотель у своїй праці «Політика» пише: «Суспільство, що

складається з кількох селищ, є цілком завершеною державою, яка досягла, можна сказати, у повній мірі самодостатній стан і виникла заради потреб життя, тобто – існуючий стан заради досягнення блага життя». Людина за своєю природою істота політична, і лише у державі може бути завершеним розвиток цієї політичної природи людини.

3. Період еллінізму політичної думки Стародавньої Греції:

Криза давньогрецької державності чітко проявився у навчаннях про державу і право періоду еллінізму. В останній третині IV ст. до н. е. грецькі поліси втрачають свою незалежність і потрапляють спочатку під владу Македонії, а потім Риму. Походи Олександра Македонського поклали початок еллінізації Сходу і формуванню елліністичних монархій.

Вчення Епікура, стоїків і Полібія були відображенням політико-правової думка цього періоду. За своїм філософським поглядам Епікур був продовжувачем атомістичного вчення Демокріта. Природа, на його думку, розвивається за своїми власними законами, без участі богів. Етика - сполучна ланка між його фізичних та політико-правових уявлень. Етика Епікура носить індивідуалістичний характер. Свобода людини - це її відповідальність за розумний вибір свого способу життя.

Головна мета державної влади і підстави політичного спілкування, за Епікуром, полягають у забезпеченні взаємної безпеки людей, подолання ними взаємного страху, неспричинення ними один одному шкоди. Справжня безпека досягається лише завдяки тихого життя і видаленні від натовпу. Виходячи з цього держава і закон трактуються Епікуром як результат договору людей між собою про їх загальну користь - взаємну безпеку.

Засновником стоїцизму був Зенон. Світобудова у цілому, згідно стоїцизму, управляється долею. «Доля» як керуючий та пануючий початок є одночасно «розумом світобудови, або законом всього сущого у всесвіті». Доля у повнавчаннях стоїків виступає у ролі такого «природного закону», який має у той же час божественний характер і зміст. В основі громадянського життя лежить, на думку стоїків, природний потяг людей один до одного, їх природний зв'язок між собою. Держава, виступає як природне об'єднання, а не штучне, умовне, договірне утворення.

Відштовхуючись від універсального характеру природного закону, стоїки обгрунтовували уявлення про те, що всі люди - громадяни єдиної світової держави і що «людина»- громадянин всесвіту.

Вчення стоїків зробило сильний вплив на погляди Полібія -

грецького історика і політичного діяча. Для нього характерний державницький погляд на події, згідно з якими той або інший елемент держави відіграє визначальну роль у всіх людських стосунках. Полібій пише: «Хоча кожна влада має повну можливість і шкодити іншій, і допомагати, проте у всіх положеннях вони виявляють належну однаковість, і тому не можна було вказати кращого державного ладу».

Історію виникнення державності і наступної зміни державних форм Полібій зображує як природний процес, що відбувається по «закону природи». Всього є шість основних форм держави, які у порядку їхнього природного виникнення і зміни займають наступне місце у рамках повного їх циклу: царство, тиранія, аристократія, олігархія, демократія, охлократія.

Звичаї і закони характеризуються Полібієм в якості двох основ, притаманних кожній державі. В цьому плані він підкреслював взаємозв'язок і відповідність між добрими звичаями та законами, рівнем моралі людей і правилами їх державного життя.

ДЖЕРЕЛА:

Нерсисянц В.С. Політичні вчення Древньої Греції. М.: Наука, 1979.; Історія політичних і правових вчень. Підручник під ред. О.Е. Лейста. М.: Дзеркало, 1999.; Історія політичних і правових вчень. Підручник під ред. В. С. Нерсисянца. М.: Инфра-М, 1996.; Історія політичних і правових вчень. Хрестоматія. під ред. О.Е. Лейста. М.: Городец, 2000.; Вернан Ж.-П. Походження давньогрецької думки. М.: Наука, 1988.

ГРОМАДЯНИН

ГРОМАДЯНИН — людина певної країни. Ця приналежність є формально юридично оформленою. Як член певного соціуму громадянин має певні права та обов'язки, щодо цього соціуму і підпорядковується певним (прийнятим у громаді).

Громадянин — це людина, яка належить до певної країни, де вона має відповідний юридичний статус, або співвідносить себе з нею. Громадянин має певні права, а також відповідні обов'язки. Поняття громадянин визначає місце людини у державі. З юридичної точки зору громадянин — це загальне поняття, а індивідуальне поняття громадянина вміщено у його громадянській позиції — у певному ставленні до різних суспільних явищ і процесів з урахуванням інтересів суспільства та держави. Власне від умов соціалізації у суспільстві, від родинного виховання, від рівня розвитку особистої культури й освіченості залежить рівень громадянськості певної особи. Формування громадянськості відбувається у процесі соціалізації особи через

систему суспільних відносин.

Громадянин — фізична особа, правовий статус якої зумовлений належністю до громадянства певної держави. Громадяни становлять найчисельнішу категорію населення. Вони також володіють повнішим обсягом прав і свобод, ніж інші категорії населення — іноземці та особи без громадянства. Громадянин — це завжди людина. Але в юридичному значенні не кожна людина може бути громадянином. Це зумовлено певними відмінностями у правовому статусі громадянина і людини. Права останньої мають природній та невідчужуваний характер, тоді як права громадянина визначаються належністю людини до громадянства певної держави. При цьому правові статуси громадянина і людини багато у чому збігаються і переплітаються. Тому чимало конституцій країн світу, у тому числі України, містять загальні розділи про права, свободи та обов'язки людини і громадянина.

Громадянин — людина, що має стійкий правовий зв'язок з конкретною державою, що проявляється у взаємних правах та обов'язках.

ДЖЕРЕЛО:

Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемчушенка. — К.: ТОВ «Видавництво “Юридична думка”», 2007. — 992 с.

ГРОМАДЯНСТВО

ГРОМАДЯНСТВО — формально зафіксований правовий статус людини, зв'язок людини (фізичної особи) з певною державою, належність до цієї держави. Громадянство передбачає певну сукупність взаємних політичних, соціальних та ін. прав та обов'язків. Громадянство — це структурний елемент правового статусу особи, який розкриває головний зміст людини і держави, взаємовідносин з державою та суспільством.

Головні аспекти громадянства:

- постійний правовий зв'язок між людиною і державою, який виявляється у їх взаємних правах і обов'язках;
- об'єкт конституційного права (ст. 25 КУ), що являє собою можливість людини вступити у відповідні відносини з державою та припинити їх;
- як один із елементів правових норм, що регламентують вище зазначені відносини і фактично становлять собою основний інститут у межах генерального інституту конституційно-правового статусу людини і громадянина.

Існують два основних способи набуття громадянства: філіяція та натуралізація.

ФІЛІАЦІЯ:

Перший спосіб є первинним і передбачає, що особа отримує громадянство за народженням. Таким чином отримує громадянство переважна більшість осіб. У ст. 6 «Європейської конвенції про громадянство» 1997 р. з цього приводу зазначено: «кожна держава-учасниця передбачає у своєму внутрішньодержавному праві, що її громадянство набувають такі особи: діти, один із батьків яких на час народження цих дітей має громадянство цієї держави-учасниці, за винятком будь-яких випадків, що можуть бути передбачені в її внутрішньодержавному праві для дітей, які народилися за межами держави; діти, народжені на її території, які інакше стали б особами без громадянства, а також знайдені на її території немовлята, які інакше стали б особами без громадянства».

Щодо набуття громадянства за народженням, то держави використовують або принцип ґрунту, або принцип крові.

Принцип ґрунту передбачає, що дитина отримує громадянство держави, на території якої вона народилася, незалежно від громадянства батьків. При цьому, відповідно до ст. 3 Конвенції про скорочення без громадянства 1961 р., народження дитини на кораблі або на повітряному судні залежно від обставин вважається таким, що мало місце на території цієї держави, під прапором якої цей корабель плаває, або на території цієї держави, в якій це повітряне судно зареєстровано. Цей принцип використовують у більшості держав Латинської Америки.

Однак, згідно з Факультативним протоколом про набуття громадянства до Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. і Факультативним протоколом про обов'язкове розв'язання спорів до Віденської конвенції про консульські зносини 1963 р., принцип «права ґрунту» не поширюється на членів сімей працівників представництв, які народжуються у країні перебування.

Принцип крові передбачає, що дитина отримує громадянство держави батьків незалежно від місця народження. Цей принцип використовують у деяких державах Європи (зокрема, Польща) та Азії.

Однак варто зауважити, що більшість держав використовують змішану систему, яка поєднує два вищеназвані принципи. До таких належать Велика Британія, Індія, США, Україна, Росія.

НАТУРАЛІЗАЦІЯ:

Що ж до натуралізації (укорінення), то це вторинний (похідний)

спосіб набуття громадянства. Цей спосіб належить до вольових, оскільки, як правило, потребує виконання певних формальностей з боку такої особи.

Є три основні види натуралізації:

- за клопотанням особи;
- на підставі закону чи іншого внутрішньодержавного акта;
- на підставі міжнародного договору.

Потрібно наголосити, що такий поділ не є однозначним, оскільки деякі види набуття громадянства можна віднести відразу до двох чи навіть трьох видів.

За клопотанням особи: Надання громадянства за клопотанням особи є найбільш розповсюдженим способом натуралізації. Він передбачає, що особа, яка хоче набути громадянство, звертається до компетентних органів держави з відповідним клопотанням. При цьому вказана особа має виконати низку умов, які передбачені у національному законодавстві держави, громадянство якої вона хоче набути. До них, як правило, відносять проживання на території держави впродовж певного періоду (5, 7, а іноді й 10 років), знання державної мови, наявність достатніх засобів для існування, здобутих законним шляхом. Висувають й інші вимоги: відсутність деяких хвороб, судимостей, вихід із попереднього громадянства тощо. Однак за певних підстав особа не мусить виконувати всі з вищезгаданих умов, і їй надається громадянство не у загальному, а у спрощеному порядку.

У ст. 6 Європейської конвенції про громадянство 1997 р. з цього приводу зазначено, що кожна держава-учасниця у своєму внутрішньодержавному праві спрощує процедуру набуття її громадянства для таких осіб:

- а) другий з подружжя, що перебуває у шлюбі з її громадянином;
- б) діти одного з її громадян, батьківство яких встановлено через визнання, у судовому порядку або шляхом подібних процедур;
- в) діти, один із батьків яких набуває чи вже набув її громадянства;
- г) діти, усиновлені одним із її громадян;
- д) особи, що народилися на її території та законно і постійно на ній проживають;
- е) особи, що законно і постійно проживають на її території впродовж певного періоду, який розпочався до досягнення ними 18 років, причому тривалість цього періоду визначається

внутрішньодержавним правом відповідної держави-учасниці;

ж) особи без громадянства та особи, визнані як біженці, що законно та постійно проживають на її території.

Національне законодавство може передбачати додаткові випадки, за яких громадянство набувають у спрощеному режимі. Так, наприклад, законодавство Росії передбачає, що особа, яка була громадянином СРСР і після його розпаду не набула іншого громадянства, може набути громадянство Російської Федерації навіть у випадку, коли вона взагалі не проживає на території цієї держави.

До цього виду набуття громадянства також треба віднести відновлення у громадянстві, яке може відбуватися двома шляхами: реінтеграції та репатріації. У першому випадку мається на увазі відновлення громадянства особи, яка його раніше втратила або вийшла з нього. У другому - відновлення громадянства особи через повернення у державу громадянства, якщо вона опинилася на території іншої держави внаслідок обставин, що не залежать від її волі. Такий спосіб відновлення громадянства найчастіше застосовують стосовно біженців, військовополонених та інтернованих осіб.

Надання громадянства на підставі закону чи іншого внутрішньодержавного акта, хоча і належить до вольового способу набуття громадянства, однак не завжди відбувається за ініціативою особи. Воно може бути наслідком укладання шлюбу, усиновлення, встановлення опіки, визнання батьківства, вступу на військову чи державну службу. Так, національні законодавства більшості держав Латинської Америки містять положення про те, що жінка, яка виходить заміж за іноземця, набуває громадянство свого чоловіка.

Однак у Конвенції про громадянство заміжньої жінки 1957 р. зазначається, що ні укладення, ні розірвання шлюбу між ким-небудь з її громадян та іноземцем, ні зміна громадянства чоловіком під час існування шлюбного союзу не будуть відобразитися автоматично на громадянстві дружини. Таким чином, цей документ передбачає, що будь-яка зміна громадянства жінкою при її вступі у шлюб можлива лише за її згодою.

До цього виду набуття варто також віднести дарування громадянства. Такий спосіб передбачає набуття громадянства шляхом вираження вдячності державою щодо особи за особливі заслуги перед нею.

НА ПІДСТАВІ МІЖНОРОДНОГО ДОГОВОРУ:

Надання громадянства на підставі міжнародного договору, як правило, має місце у випадку територіальних змін: обміну

територіями, переходу частини території однієї держави до іншої, об'єднанні та відділенні держав. У рамках цього виду натуралізації розрізняють; оптацію, трансферт.

Оптація - це вид натуралізації, при якому особа, котра проживає на території, що переходить до іншої держави, може вибрати або залишитися на певній території і набути нового громадянства чи переїхати на іншу територію своєї держави, зберігши попереднє громадянство. Як приклад оптації можна назвати обмін територією між СРСР та Польщею на підставі угоди, укладеної 6 липня 1945 р., а також між СРСР та Чехословацькою Республікою відповідно до угоди від 29 червня 1945 р. Так, ст. 2 Протоколу до останнього договору передбачала, що громадяни Чехословацької Республіки, які проживають у прикордонній зоні, у разі переїзду у СРСР набувають його громадянства.

Трансферт дуже схожий на оптацію, однак у цьому випадку вибір громадянства відбувається примусово. Потрібно зазначити, що міжнародне право забороняє автоматичну зміну громадянства. Про це, зокрема, згадується у ст. 4 Європейської конвенції про громадянство 1997 р. та у низці інших документів. Проте останнє не стосується правонаступництва, саме у цьому разі найчастіше має місце трансферт. Прикладом є надання громадянства ФРН усім громадянам НДР у 1990 р. під час об'єднання Німеччини.

ПРАВОВІДНОСИНИ З ПИТАНЬ ГРОМАДЯНСТВА:

1) носять постійний характер, тобто вони не припиняються навіть тоді, коли громадянин залишає територію країни своєї громадянської приналежності; 2) правовий характер цих відносин заснований на Конституції та Законах і виключає будь-які політичні зобов'язання громадян; 3) є документально оформленим зв'язком, для підтвердження якого особа має пред'явити паспорт чи інший документ, що підтверджує громадянство. Проте, втрата документів не означає втрату громадянства.

Українське громадянство регулюється Законом про громадянство України та Конституцією України.

ДЖЕРЕЛА:

Закон України «Про громадянство України» (редакція від 20.06.2007); Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. - Х.: Право, 2008.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО — це історичний тип у розвитку

людського суспільства, його конкретна якісна характеристика; це сфера самовиявлення і реалізації потребта інтересів вільних індивідів через систему відносин (економічних, соціальних, релігійних, національних, духовних, культурних). Структурними елементами цієї системи є організації (політичні партії, громадські об'єднання, асоціації) та різні об'єднання (професійні, творчі, спортивні, конфесійні тощо), що охоплюють всі сфери суспільного життя і є своєрідним регулятором свободи людини.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ІДЕЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:

Виокремлення і, відповідно, дослідження поняття «громадянське суспільство» було започатковано в епоху Платона та Аристотеля і призвело у подальшому до появи цілісного вчення про суспільство, державу та людину. Вчені та мислителі епохи Відродження та Нового часу приділили значну увагу дослідженню проблемгромадянськості та взаємовідносин людини з владою. Значний внесок у вирішення цих проблем зробили: Т. Гоббс, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, Т. Мор, Е. Роттердамський, А. Сен–Сімон.

Т. Гоббс писав що, первісний стан людини «за межами громадянського суспільства, який можна назвати природнім станом, не може бути нічим іншим, як війною всіх проти всіх».

Г. В. Ф. Гегель звернув увагу на той факт, що природним станом є стан некультурності, насилля та несправедливості. Саме тому, обов'язковим є вступ людей у громадянське суспільство, оскільки лише у ньому правове відношення набуває дійсності». Гегель говорив про громадянське суспільство, визначаючи його як антагоністичне, яке роздирають протилежні інтереси, «війна всіх проти всіх». Він виділив три основні моменти громадянського суспільства:

а) субстанціальний (до якого належать землероби — дворяни та селяни);

б) промисловий (фабриканти, торговці, ремісники);

в) загальний (до якого належать чиновники).

Основна ідея цих двох філософів полягала у визнанні того факту, що «правильна» та «мудра» держава має бути громадянською, тобто людяною, а не звірячою.

Такий стан, автоматично призводив до певної ідеалізації держави. Це стало поштовхом для розвитку ідеї про те, що справжнім громадянським суспільством може бути лише антидержавна опозиція. Красномовними прикладами «історичної живучості» цієї ідеї, є, по-перше, ідеї перших соціалістів–утопістів Т. Кампанелли, Т. Мора, Т. Мюнцера, які мріяли побудувати ідеальне суспільство з назвою «Місто

сонця», ізолювавши його від злого світу на далекому острові «Утопія»; по-друге, ідеї «комуністичного раю» на землі, що поширилися у 30–40 рр. XIX ст.

Представники цієї течії по-різному бачили шляхи реалізації зазначеної мети. Так, виходячи з позицій християнської моралі, В. Вейтлінг пропагував «християнський комунізм». Е. Кабе заперечував насильницькі методи, відстоюючи значимість так званого «мирного комунізму». На противагу їм, інші філософи розповсюджували ідеї народного повстання (Т. Дезамі, Л. Бланкі та інші).

Ідея розмежування громадянського суспільства і держави, виникнувши наприкінці XVIII ст. в Європі, у XIX ст. почала активно розроблятися науковцями на теоретичному рівні. Результатом цього стала еволюція сутності поняття «громадянське суспільство». Традиційне застосування цього терміну на створення мирного політичного устрою, що управляється на основі закону, поступилася місцем його застосуванню на позначення окремої інституціональної сфери життя, яка не відповідала існуючим на відповідній стадії суспільного розвитку інститутам державної влади.

У період з 1750 р. по 1850 р., зазначене поняття стало предметом наукових досліджень та дискусій.

Проблематика громадянського суспільства, наприкінці 80–х рр. XX ст. набула змісту «соціалістичного громадянського суспільства». Це відбулося внаслідок розпаду Радянського Союзу та процесу дезінтеграції колишніх його суб'єктів. За таких умов на громадській організації покладалося завдання допомогти «символічно скріпити державу, яка розвалювалася, і забезпечити атомізованих індивідів життєво необхідними послугами». Створювані на той час неурядові організації виконували переважно соціальні та культурні функції, компенсуючи тим самим недостатність державної присутності у цих сферах.

У сучасних поглядах на громадянське суспільство можна виділити такі моменти:

- по-перше, воно характеризується тим, що у ньому є місце як для консервативних, так і для радикальних сил, які виступають його необхідними компонентами;

- по-друге, відносним соціальним консенсусом за системою базових соціальних цінностей (права людини, демократія, плюралізм, правова держава, верховенство закону, власність, соціальна захищеність тощо);

- по-третє, діалогом різних політичних сил, спрямованих на

підтримку, постійне відновлення, відтворення соціального консенсусу згідно із соціальними умовами, які змінюються.

Одна із задач громадянського суспільства полягає у регулюванні горизонтальних зв'язків, що повинно робитися з позиції доцільності.

ДЕФІНІЦІЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА:

Гегель дає наступне визначення громадянського суспільства:

Громадянське суспільство – це система інститутів і відносин, яка знаходиться між сім'єю і державою, це сфера задоволення потреб індивіда, яка ґрунтується на праці і власності, і містить у собі протиріччя багатства і злиденності.

Громадянське суспільство — сфера недержавних суспільних інститутів та відносин. Громадянське суспільство — це все те у суспільстві, що не є державою та державним.

Громадянське суспільство - теоретична категорія для аналізу й пояснення явищ реальної дійсності і свідчить, що громадянське суспільство – агреговане поняття, котре позначає специфічну сутність суспільних комунікацій, соціальних зв'язків, інститутів і цінностей. Головними суб'єктами такого суспільства є: громадянин зі своїми громадянськими правами і громадські (неполітичні й недержавні) організації-асоціації, об'єднання, рухи і громадські інститути.

Громадянське (цивільне) суспільство – це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації і самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності.

Громадянське суспільство – це сукупність суб'єктів (особа, сім'я, громадські об'єднання та політичні партії, трудові колективи тощо), які не входять у структуру держави і вступають у різноманітні суспільні відносини, в тому числі і з державою, але існують як відносно незалежні суб'єкти для задоволення своїх потреб та інтересів.

Громадянське суспільство — це насамперед сукупність громадян одного суспільства, одного регіону, однієї країни чи регіонального об'єднання. У будь-якому разі, на практиці, ГС не досягається індивідуально, лише спільноту. Таку спільноту можна розглядати як утворену на добровільних, волонтерських засадах і сукупних особистих зацікавленнях громадян від імені членів спільноти (організації).

Громадянське суспільство — це середовище стабільного функціонування людини у всіх його проявах, яке ґрунтується на відчутті

свободи дій, це цілісна суспільна система, організований загал.

Основним показником дієвості громадянського суспільства є гарантоване ним забезпечення прав і свобод людини, які визнані як загальнолюдська цінність.

АСПЕКТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:

З погляду захисту і реалізації індивідуальних і групових інтересів громадянське суспільство — це система добровільних громадських організацій, засобів формування суспільної думки, тиску на політичну сферу, а також інших міжгрупових і міжособистісних стосунків, які створюють можливості для реалізації членами суспільства своїх інтересів. Тут важливою є здатність людини свідомо і добровільно об'єднуватися із собі подібними, на яку звернув увагу Алексіс де Токвіль.

З точки зору структури суспільної системи громадянське суспільство — це своєрідний соціальний простір, в якому люди взаємодіють як автономні індивіди, а, взаємодіючи, утворюють складну, багаторівневу мережу громадянських зв'язків і взаємозалежностей, які і творять власне соціальне життя і власне суспільство, якому не потрібен примус з боку політичних структур, щоб функціонувати.

З погляду взаємовідносин з державою громадянське суспільство — це сфера автономного існування, самовияву, самореалізації і самоорганізації індивідів, яка захищена законами від прямого втручання та регламентації з боку державної влади; це сукупність неполітичних, недержавних відносин у суспільстві: економічних, соціальних, духовних, етнічних, релігійних тощо.

АТРИБУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:

- наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери громадського (цивільного) життя і громадської думки;

- організоване громадське (публічне) життя вільних і рівних індивідів, чиї права захищені конституцією та законами;

- незалежні від держави, добровільні асоціації, автономність яких усвідомлена на індивідуальному і колективному рівні;

зорієнтована на громадські інтереси та публічну політичну діяльність, - - наслідком якої є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва.

Окрім загальних атрибутів, які властиві будь-якому суспільству зріле суспільство характеризується також відносною автономією його інститутів і організацій, саморегуляцією, складною організацією,

відкритістю, плюралізмом, високою мобільністю і динамічністю.

ОЗНАКИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:

- опосередкування потреби та задоволення одиничного за допомогою його праці та за допомогою праці та задоволення потреб усіх останніх, систему потреб;

- дійсність того, що міститься у цьому загальному свободи, захисту власності за допомогою правосуддя;

- піклування про запобігання того, що залишилося у цих системах випадковості, та увага до особливого інтересу як до загального за допомогою правоохоронних органів та корпорації.

- розмежування компетенції держави і суспільства, незалежність інститутів громадянського суспільства від держави у рамках своєї компетенції;

- демократія і плюралізм у політичній сфері;

- ринкова економіка, основу якої складають недержавні підприємства;

- середній клас як соціальна основа громадянського суспільства;

- правова держава, пріоритет прав і свобод індивіда перед інтересами держави;

- ідеологічний і політичний плюралізм;

- свобода слова і засобів масової інформації.

УМОВИ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:

- володіння кожним його членом конкретною власністю чи участь його у володінні власністю, право використовувати її, розпоряджатися нею на свій розсуд;

- автономія особи, доволі високий рівень її соціального, інтелектуального, психологічного розвитку, її внутрішня свобода і здатність до повної самостійності при активній участі в роботі того чи іншого інституту громадянського суспільства;

- наявність права, яке закріплює та охороняє цю автономію;

- структурованість суспільства, суспільних відносин, які відображають багатство і різноплановість інтересів представників різних груп та прошарків;

- забезпечення свободи особи та особистої ініціативи;

- відповідальність за наслідки власної дії;

- здатність індивідів до громадського співробітництва заради індивідуальної і спільної вигоди та громадянського миру.

РІВНІ СФОРМОВАНOSTІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:

- абсолютне громадянське суспільство — як вища ціль і ступінь суспільного розвитку;

- відносне громадянське суспільство — як потенційно можливе в рамках існуючого рівня розвитку виробничих сил, як ідеальна модель, де є умови для задоволення певної системи потреб і специфічних історичних інтересів населення;

- реальне громадянське суспільство — як конкретно-історична форма його існування в одній окремо визначеній країні. Слід також відмітити, громадянське суспільство утворюють лише вільні та рівні індивіди та створені ними добровільні асоціації, зорієнтовані на громадські справи, а також вільна преса як засіб комунікації та самовираження.

ПРИНЦИПИ:

- економічний і політичний плюралізм;
- особиста свобода;
- публічність і загальна поінформованість;
- справедливість і суворе дотримання законів;
- верховенство права в усіх сферах суспільного життя; відповідальність перед законом як державних органів, так і громадських організацій та громадян;

- підзаконність державної влади, обмеженість сфери її діяльності, невтручання держави у справи громадянського суспільства;

- охорона державою невід'ємних природних прав людини та громадянських свобод, що з них випливають; визнання пріоритетності прав та інтересів особи, непорушності її честі та гідності, гарантування умов для їх захисту;

- рівність закону для всіх і рівність усіх перед законом;

- взаємна відповідальність держави і особи, правова відповідальність офіційних осіб за дії, які вони чинять від імені держави;

- поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, їх взаємна урівноваженість і відкритість;

- незалежність судів та суддів, наявність ефективної системи захисту;

- наявність ефективних форм контролю за дотриманням законів та інших нормативно-юридичних актів.

ФУНКЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:

- самоорганізація громадського механізму для виконання суспільних прав;

- противага владним структурам, головного заборона проти можливих спроб узурпації влади;

- засіб соціалізації, що зменшує відчуженість індивідів та

орієнтує їх на «суспільно корисні справи»;

Політичні партії як невід'ємна частина громадянського суспільства безпосередньо впливають на державну політику та відіграють провідну роль у формуванні політичної культури громадян. Саме через партії виражається воля різних верств населення в органах влади, досягається відповідальність урядових структур перед народом. Головна риса, яка відрізняє політичні партії від інших організацій, — це прагнення до заміщення державних посад своїми представниками.

Як будь який феномен має позитивні та негативні аспекти, так і феномен громадянського суспільства має негативні та позитивні аспекти.

Наприклад, відомо багато прикладів країн з сильним та дієвим громадянським суспільством, де слабкість політичних партій ставить під загрозу систему у цілому як таку.

Американський дослідник Айвен Догерті у своїй статі «Демократія поза балансом. Громадянське суспільство не може змінити політичні партії», яка була опублікована у часописі «Парламент» № 5 від 2001 р. наводить наступні приклади, коли у країні де політичні партії на порядок менше розвинуті, ніж саме громадянське суспільство.

У Бангладеш, незважаючи на велику кількість лобістських та правозахисних громадських організацій, триває політична криза, що призводить до злидарювання країни та її громадян. Здається, що на шляху від воєнної диктатури до всенародно обраної влади окремі політичні лідери мало чого навчились. Провідні політичні сили Бангладеш, зі свого боку, зробили чимало для посилення політичної кризи. Вплив багатьох політичних лідерів спрямовується переважно на вузько партійні цілі, а громадянське суспільство безпорадно залишається обабіч цих цілей. Крім того, тенденційні спроби роз'єднання громадянського суспільства вказують на реальну загрозу, яку об'єднане та незалежне громадянське суспільство становить для тих, хто намагається підірвати чи зруйнувати демократію. Без проведення політичних реформ та створення більш відкритої та прозорої парламентської системи доля демократії та добробут народу Бангладеш залишатимуться під загрозою.

Без правової держави немає громадянського суспільства і без громадянського суспільства немає правової держави.

Правову державу можна визначити як таку форму організації і діяльності публічно-політичної влади, яка функціонує згідно з

принципом верховенства права, за якої діють усталені правові норми, встановлені у порядку, що визначений Основним законом країни, гарантуються права і свободи людини, владні структури не втручаються у сферу громадянського суспільства. Правова держава — це держава, в якій панує право, де діяльність усіх її органів та посадових осіб здійснюється на основі та у межах, визначених правом, де не тільки особа відповідальна за свої дії перед державою, а й держава несе відповідальність перед особою за результати своєї діяльності.

Цінність правової держави полягає в утвердженні принципу суверенітету народу, визнанні його джерелом будь-якої влади, у гарантованості прав і свобод особи, підпорядкованості державних структур правовим нормам. Ідея панування закону у житті народу, суспільства, держави має давні традиції. Ще Платон писав, що він бачить близьку загибель тієї держави, де закон не має сили і перебуває під владою. Подібну думку висвітлював і Аристотель: там, де відсутня влада закону, зазначав мислитель, немає сенсу говорити про будь-яку форму державного устрою. Адже у такому суспільстві панує або хаос і анархія, або свавілля володаря-деспота. Ідеї правової держави пізніше були розвинуті передовими представниками західноєвропейської політичної думки XVII — XIX ст.

Філософська основа правової держави була сформульована Кантом, який розглядав державу як об'єднання багатьох людей, підпорядкованих правовим законам. Обстоюючи принцип взаємної відповідальності держави і громадян за дотримання законів, філософ стверджував, що кожний громадянин повинен мати таку саму можливість примусити володаря до точного і безумовного виконання закону, як і володар — громадянина. Формування правової держави є загальносвітовою тенденцією. Воно вимагає послідовного втілення у практику державного врядування низки важливих принципів.

ЦЕ - верховенство права в усіх сферах суспільного життя; відповідальність перед законом як державних органів, так і громадських організацій та громадян; підзаконність державної влади, обмеженість сфери її діяльності, невтручання держави у справи громадянського суспільства; охорона державою невід'ємних природних прав людини та громадянських свобод, що з них випливають; визнання пріоритетності прав та інтересів особи, непорушності її честі та гідності, гарантування умов для їх захисту; рівність закону для всіх і рівність усіх перед законом; взаємна відповідальність держави і особи, правова відповідальність офіційних

осіб за дії, які вони чинять від імені держави; поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, їх взаємна урівноваженість і відкритість; незалежність судів і суддів, наявність ефективної системи захисту; наявність ефективних форм контролю за дотриманням законів та інших нормативно-юридичних актів.

Умовою наявності ефективних форм контролю за дотриманням законів та інших нормативно правових актів, як і реалізація інших принципів правової держави, є створення системи державного врядування на засадах поділу влад. Окремі науковці наголошують на тому, що статус правової держава може мати тоді, коли держава забезпечує верховенство права. Борінштейн визначає правову державу як таку, яка забезпечує режим панування права і створює надійні гарантії від адміністративного втручання у процеси життєдіяльності суспільства, що відповідають ідеалу самореалізації особистості у вільному суспільстві.

Правова держава — держава, в якій панує верховенство права, де діяльність усіх її органів і посадових осіб здійснюється на основі та у межах, визначених правом, де не тільки особа відповідальна за свої дії перед державою, а й держава несе відповідальність перед особою за результати своєї діяльності.

Правову державу не можна проголосити. Правова держава повинна скластися як результат економічних, політичних реформ, правових інтересів, реальної зміни характеру взаємовідносин між суспільством, державою, особою.

Для правової держави характерні різні принципи правової поведінки громадян і державної влади: громадянам дозволено все, що не заборонено законом, а владним структурам, навпаки, дозволяється лише те, що прямо передбачено законом.

Це означає, що за вільними і формально рівними між собою громадянами визнається право вступати у відносини, керуючись лише власною волею, а не чийось дозволами, утворювати інститути громадянського суспільства.

Проте такий стан речей вимагає від громадян високого рівня правової культури, усвідомлення не тільки своїх прав, але і обов'язків, поважання прав і свобод інших громадян.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ:

Згідно з міжнародними оцінками, громадянське суспільство в Україні залишається неконсолідованим та значно відстає у своєму розвитку від громадянського суспільства європейських країн у цілому та постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи зокрема.

Поряд із внутрішніми факторами, як то низький рівень громадянської активності та організаційної спроможності організацій громадянського суспільства, зовнішнім обмеженням для розвитку громадянського суспільства є недостатньо сприятливе законодавче середовище.

Україна на законодавчому рівні визнала важливість утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави. Саме таку норму містить Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики України», ухвалений у 2010 р.

Україна має ряд міжнародних зобов'язань щодо забезпечення права на свободу об'єднання, свободу мирних зібрань та доступу до інформації й інші як основи розвитку громадянського суспільства.

Основні законодавчі перешкоди діяльності громадських та благодійних організацій в Україні.

Право бути засновниками як громадських, так і благодійних організацій надано законодавством виключно фізичним особам. Відсутність у юридичних осіб права створювати громадські організації значно гальмує розвиток неприбуткових представницьких бізнесових асоціацій, які у розвинених демократичних державах є вагомим сегментом громадянського суспільства. Територія діяльності громадських та благодійних організацій обмежена на законодавчому рівні існуванням територіальних статусів. Наявність територіального статусу фактично означає, що громадська організація не може проводити заходи або приймати у члени осіб, що мешкають поза місцевістю, де зареєстрована організація. У реєстрації Об'єднання об'єднання громадян може бути відмовлено, якщо його назва, статутний або інші документи, подані для реєстрації об'єднання, суперечать вимогам законодавства. Це дає можливість органами легалізації надто широко тлумачити підстави для відмов. Додатково блокує громадську активність передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення адміністративна відповідальність за керівництво об'єднанням громадян, яке не легалізоване у встановленому законом порядку або якому відмовлено у легалізації, та участь у такому об'єднанні.

ВИМОГИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ДЛЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯКІ СЛІД РЕАЛІЗУВАТИ В УКРАЇНІ:

1. Прості процедури реєстрації організацій громадянського суспільства;
2. Податкові стимули для діяльності організацій громадянського суспільства та їх підтримки з боку індивідуальних та

корпоративних донорів;

3. Правові можливості забезпечити існування організації через її господарську діяльність;

4. Прозорі процедури державної фінансової підтримки громадських організацій;

5. Правові гарантії вільного доступу організацій громадянського суспільства до надання соціальних послуг за рахунок бюджетних коштів;

6. Процедури залучення організацій громадянського суспільства до формування та реалізації державної політики.

Так, в Україні на 10 тис. населення зареєстровано лише 14 громадських організацій. У той же час, в Угорщині на 10 тис. населення діють 46 організацій, у Хорватії – 85, а в Естонії – 201. Благодійна діяльність в Україні має відносно низький рівень розвитку. Наприклад, станом на 2010 р. Україна посідала лише 150 місце у світовому рейтингу благодійності серед 153 держав і, відповідно, останнє місце з 26 держав у регіоні Центральної та Східної Європи. За даними Всесвітньої служби Геллапа, у 2010 р. 5% українців надавали благодійні пожертви, 19% українців допомагали незнайомим людям – менше допомагали лише мешканці Мадагаскару і Камбоджі.

ДЖЕРЕЛА:

Анікін В. Державна етнополітика та формування громадянського суспільства / В. Анікін // Політичний менеджмент: наук. журнал / голов. ред. Ю.Ж.Шайгородський — 2004 — № 5 — с. 63-70.; Аристотель Політика // Сочинения в четырех томах. — М.: Мысль, 1983 — Т. 4 — с. 375–642.; Бойчук М.А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії / М.А.Бойчук — К: Атлант ЮЕМСі, 2007.;

ГРОЦІЙ ГҮГО

(10 КВІТНЯ 1583 — 28 СЕРПНЯ 1645 рр.)

Нідерландський юрист та поет, один із основоположників сучасного міжнародного права («Вступ до голандської юриспруденції», «Про право війни і миру»).

Трактат «Про право війни і миру» мав величезний успіх і до 1775 р. витримав 77 видань переважно латиною, а також нідерландською, французькою, німецькою, англійською та іспанською мовами. У цій праці вперше було теоретично розглянуто та обґрунтовано саму ідею міжнародного права. Між іншим маючи сам досвід посланця Гуго Гроцій розробив положення про права посла, які в цілому й досі є загальноприйнятими.

Гуго Гроцій — нащадок вихідця з Франції. Його дід, бургундський шляхтич, одружився у Франкфурті-на-Майні з дочкою голландця де Грота, і від нього взяв прізвище Groot, а батько, Йоган, приїхав до Нідерландів і оселився у місті Делфті, де зайняв посаду бургомистра. Тут 10 квітня 1583 р. і народився Гуго Гроцій.

Гуго Гроцій належав до університетської інтелігенції: батько його був куратором, а дядько, Корнеліс, ректором Лейденського університету. Гуго Гроцій у вельми ранньому віці виявив виняткові наукові здібності і вже у 14 років вражав своїми знаннями вчених і правителів. Будучи у почті посланця Нідерландів Ольденбарневельде у Парижі, він так здивував своїми знаннями короля Генріха IV, що той вигукнув у присутності придворних: «От диво Голландії!».

Гроцій присвятив себе вивченню витворів давніх класиків та права і 1598 р., тобто у 15-річному віці, в Орлеанському університеті одержав ступінь доктора права. Займаючись виданням праць грецьких і латинських авторів під керівництвом видатних французьких гуманістів Скалігера й Казобона, він також працював адвокатом в Гаазі. У 1604—1604 рр. Гроцій написав трактат «Про право здобичі», частину якого було надруковано 1609 р.

Зайнявши офіційну посаду радспенсіонарія, себто синдика Роттердама (1613 р.), Гроцій спілкував у релігійно-політичній боротьбі між «гомаристами» й «армініанами» (за іменами професорів Лейденського університету — Гомара і Армінія, лідерів ворожих партій). Він приєднався до «армініанів».

Боротьба велася з великою жорстокістю і закінчилась перемогою «гомаристів». Гуго Гроція було засуджено на довічне ув'язнення (це сталося 17 травня 1618 р.) у замку Левенстейн (на річці Маасі). Там він перебував близько двох років і звільнився за допомогою своєї дружини Марії. Він утік до Франції, де король Людовік XIII призначив йому пенсію.

У Франції він написав свій знаменитий трактат «Три книги про право війни і миру», який було надруковано 1623 р. У дальшому Гроцій займався правом («Вступ до дослідження права Голандії», 1631

р.), історією і частково релігійно-політичними питаннями.

Намагання по смерті Моріца Оранського здобути дозвіл повернутися на батьківщину без принизливого прохання про помилування виявилися даремними, і Гроцій 1632 р. оселився у Гамбурзі. Він відмовився від голландського громадянства і 1634 р. посів пост шведського посланця при французькому дворі. Але дипломатична діяльність його не була успішною, здебільшого внаслідок ворожого ставлення до нього з боку кардиналів Рішельє і Мазаріні.

Не зважаючи на добре ставлення до нього шведської королеви Христини, у 1644 р Гроцій звільнився з посади шведського посланця. Наступного року він поїхав до Швеції. Там він відхилив призначення його державним радником. Незабаром він виїхав до Любека. Судно, на якому він плив, зазнало аварії неподалік від Гданська. Гроцій застудився і захворів. Його перевезли до Ростока, де у серпні 1645 р. він помер. Поховано Гроція у рідному Делфті, усипальниця розташована у Новій церкві (Нівекерк).

Багато часу протягом всього свого життя Гроцій присвячував вивченню давніх авторів. Ним були, зокрема, видані «Збірник Стобея» (грецький текст з латинським перекладом Гроція, 1622 р.), «Уривки з грецьких трагедій і комедій» (1625 р.), твори Тацита зі своїми примітками (1640 р.).

Великий інтерес мають також історичні праці Гроція. У ранньому трактаті «Про давнину і лад Батавської республіки» (1610 р.) він не тільки викладає історію створення голландської держави, але головним чином прагне виправдати та навести підстави так званого «відокремлення» Сполучених Провінцій (Нідерландів) від іспанської монархії. У творі «Про походження американських народів» (1642—1643 рр.) Гроцій висловлює припущення про те, що американські народи пішли від північних норманів, що спускалися морем вздовж берегів Гренландії до Північної Америки. Як першоджерело для дослідження історії боротьби Сполучених Провінцій проти посягань на їхню незалежність з боку Іспанії може служити хроніка Гроція, що була опублікована посмертно у 1657 р.) під назвою «*Annales et historiae de rebus Belgicis*».

Гроцій також захоплювався богослов'ям та поезією. Смерть Христа він розглядав не як спокуту гріха, а як справедливу повчальну кару, яка свідчить про гнів Бога з приводу морального (а не фізичного) гріхопадіння. Ця тема, що знайшла відображення у його поемі «Адам-вигнанець», як вважається, надихнула Мільтона на створення поеми

«Втрачений рай».

Трактат «Про право здобичі» — одна з ранніх праць Гуго Гроція. Її було написано у 1604—1605 рр. та частково опубліковано 1609 р. під назвою «Вільне море, або про право, що належить голландцям у сфері торгівлі з Індією» (тому часто її називають просто «Вільне море»). Тут він захищав право вільного плавання кораблів під усіма прапорами у відкритому морі, доводячи безпідставність зазіхань на виключне морське панування спочатку Іспанії і Португалії, а згодом і Англії. Праця «Про право здобичі», яка містить викладення основ міжнародного права, є первинним нарисом системи, розвинутої Гроцієм у подальшому в його головному трактаті — «Про право війни і миру». Загалом, у цьому трактаті, проте як майже в усіх працях Великого голландця, неважко знайти основний її напрямок — захист інтересів Голландії, — молодій, але швидко прогресуючій морській державі.

У посвяті, якою починається трактат Гуго Гроція «Про право війни і миру», вказано, що вона написана «зادля захисту Справедливості». Виявити начала справедливості у міжнародних відносинах — ось та основна мета, якої він прагне, проводячи своє дослідження. Безглузді жорстокість і підступ, що супроводжують війни між сучасними йому державами, зокрема Тридцятирічну війну, зустрічають осуд з боку Гроція. Він заявляє, що серця людей «втомлені війною», прагнуть встановлення загального миру.

Оскільки війнам між державами з тих чи інших причини запобігти неможливо, то вони, за глибоким переконанням Гроція, повинні вестися відповідно до принципів права і гуманності. Гроцій вступає у суперечку з тими, хто стверджує, ніби у міжнародних відносинах все вирішує сила і що під час війни всі закони припиняють свою дію. Він намагається інакше вирішити проблему співвідношення війни і миру. Вирішення цієї глобальної проблеми стикалося з розв'язанням питання про те, чим узагалі є право. Працюючи над цим, Гроцій висловлює думку про існування двох видів права: норм, що виникли «шляхом встановлення», і норм, що впливають «із самої природи». Неважко зрозуміти, що Гроцій має на увазі ідею про існування так званого природного права. «Матір'ю природного права є сама природа людини», — стверджує Гроцій. Це право не залежить не тільки від людської сваволі, але й від волі бога.

Розвиваючи цю думку, Гроцій зауважує, що норми природного права не розходяться з волею бога. Більше того, бог вимагає їхнього виконання. Джерелом природного права Гроцій вважає, як

зазначалося вище, людську природу, а саме контрольоване розумом прагнення людини до спілкування. Принципи природного права відповідають основним потребам співжиття людей. Це право впливає зі здорового глузду, котрим та чи інша дія, у залежності від її відповідності або протиріччя розумній природі людини, визнається або морально ганебною, або морально необхідною.

Ця особливість поглядів Гроція обумовлює своєрідність його підходу до виявлення значення примусу для права. «Право не має свого зовнішнього здійснення, якщо воно позбавлене сили для приведення до життя». Однак, цьому певною мірою суперечить інше твердження Гуго Гроція: «Не можна казати, що право, позбавлене підтримки силою, не мало б ніякої дії, адже дотримання справедливості надає совісті спокою, несправедливість же спричиняє страждання і муки, подібні до стану душ тиранів, що описаний Платоном». Гроцій у своєму трактаті не зміг вдало пов'язати ці два принципи. Одним з елементів примусу, як відомо, є покарання за вчинені людиною злочини. Гроцій висловлює у цієї галузі нові, прогресивні для свого часу тези. Зокрема, це твердження про відповідність міри покарання тяжкості вчиненого злочину. «Ніхто не має бути покараний понад свою провину», — говорить Гроцій. Як бачимо, тут зачіпається і питання наявності вини. Гроцій ставить питання про кримінальну відповідальність виключно за винні дії. Гроцій також переконаний, що покарання не повинно бути метою існування права, це є лише міра профілактики проти злочинів. При виявленні цілей покарання, слід зважати на три аспекти: користь для злочинця, користь потерпілого і користь всього суспільства. Користь для злочинця полягає у тому, що покарання сприяє його виправленню і позбавляє злочин для нього будь-якої «привабливості». Користю для потерпілого і суспільства у цілому є гарантія неповторення аналогічних злочинів з боку тієї ж особи або інших осіб.

Також Гроцій ставить собі таке питання: як же визнаються ці принципи, що вкоренилися у природі людині? Тобто, іншими словами, які правила можна і потрібно вважати природним правом? Даючи відповідь на це питання, Гроцій пише, що належність чогось до природного права доводиться або «з перших начал» (*a priori*), або з «впливаючих звідси наслідків» (*a postreiori*). Перше доведення складається за Гроцієм у виявленні за допомогою тільки логічних міркувань відповідності цього правила поведінки до людської природи. Доведення же «від наслідків» полягає у виявленні дослідним шляхом того, що визнається природним правом. Загальнопоширений

наслідок, як зауважується у праці, передбачає загальну причину, а такою причиною «загального переконання» може бути тільки «загальний сенс». Гроцій вважає, що тільки перший з наведених шляхів виявлення природного права дає можливість досягти найкращих результатів, адже користуючись доведенням «від наслідків» можна зробити висновки, що мають не абсолютну, а лише певну вірогідність. Однак Гроцій не зневажає і такий спосіб доказу. Як приклад, можна навести декілька правил поведінки, котрі, як стверджує Гроцій, випливають з природного права: утримання від чужого майна, повернення чужої речі та отриманої з неї вигоди, дотримання обіцянок, відшкодування збитків за наявності вини у особи, що спричинила їх, здійснення заслуженого покарання.

Гроцій відрізняв право волевстановлене. Воно «змінюється у часі і різне у різних місцях». За джерелом походження, вчений поділяв його на право божественне (встановлене волею бога) і право людське (встановлене людьми). Гроцій проголошує бога творцем законів божих, котрі викладені у священному писанні. Закон божий був тричі даний людям: одразу по створенні людини, потім для спасіння людини після потопу і востаннє — через Христа, заради остаточного очищення людського роду.

Людське ж право, за Гроцієм, має свої підрозділи. До нього входить право внутрішньодержавне, що встановлюється цивільною владою. З цього логічне постає питання про те, що собою являє держава. Гроцій дає вельми ґрунтовну відповідь. Виникнення держави він пояснює тією ж природною схильністю людини до спілкування. Люди первісно об'єдналися у державу, переконавшись на досвіді у неспроможності окремих розділених сімей протистоянню насильству. Гроцій підкреслює, що люди вчинили це «не за божим велінням, а добровільно». Таким чином, він дотримується так званої договірної теорії походження держави, котра стала типовою для буржуазних природно-правових концепцій. У згоді з цією теорією, Гроцій так визначає державу: «Держава є досконалий союз вільних людей, укладений задля дотримання права і загальної користі».

Однак, поряд із цим Гроцій висловлює думку про існування верховної влади, яка приводить до дії весь державний організм, яка не знаходиться під чиїмось контролем, окрім самого носія цієї влади. Ця влада зайнята досягненням загальнодержавного інтересу, тобто досягненням народного блага, проте не завжди в прийнятний для народу спосіб. У свою чергу, народ, за Гроцієм, повинен підкорятися владі, і не має права на виявлення у будь-якій спосіб невдоволення

нею. Народ добровільно віддається під владу володаря, і не має права виходу з-під неї у подальшому. Таким чином, Гроцій заперечує тезу про верховенство народу. У цьому його твердженні відбивається побоювання революційних виступів народних мас, характерне для тих буржуазних кіл, представником яких він був.

Цікаво простежити, як пов'язує Гроцій природне право із внутрішньодержавним. Необхідність виконання вимог внутрішнього державного права обумовлена суспільним договором. Але обов'язок виконання самого договору впливає з природного права, яке наказує дотримуватись даних обіцянок. Звідси виходить, що «природа може бути ніби прародителькою внутрішньодержавного права».

Другий елемент людського права — це право, обов'язкову силу якому надає воля усіх народів або багатьох з них. Його Гроцій називає правом народів. Звідки ж походить, за Гроцієм, цей вид права? Відповідь на це міститься також у творі «Про право війни і миру». Згідно з ним, права у галузі міжнародних відносин створюються за взаємною згодою держав із міркувань користі. Таким чином, тут ми стикаємось з таким самим мотивом, як і при встановленні внутрішнього державного права. Вважаючи, що право народів набуває сили з угоди держав, Гроцій разом з тим в якості його джерел називає саму природу, закони божі і людську мораль.

Серед інститутів, безпосередньо впроваджених правом народів, Гроцій називає інститут посольства. Він присвятив посольській справі доволі велику частину у своїй праці. Гуго Гроцій закріпив за послами основні права, якими вони володіють і нині. Це дипломатична недоторканність, екстериторіальність послів і право бути прийнятим тим сувереном, до якого посланця було відряджено.

Дотримання права народів є не менш необхідним, ніж дотримання внутрішньодержавних законів. Неможливо погодитися, пише Гроцій, з тими, хто вважає, що під час війни припиняється дія будь-якого права.

Визначаючи війну як «стан боротьби силою», Гроцій стверджує, що під таке визначення підпадають і «приватні», і «публічні» війни. Приватні війни — це такі, котрі ведуться особами, не наділеними суспільною владою. Публічні ж війни є такими, що ведуться органами суспільної влади. Але у трактаті «Про право війни і миру» йдеться головним чином про публічні війни. Гроцій не виражає думки про недозволеність усякої війни, він навпаки визнає цей процес як природний. У Гроція ми зустрічаємо розділення війн на справедливі і несправедливі.

Справедливою визнається війна, що є відповіддю на правопорушення. Наприклад, Гроцій вважає оправданими воєнні дії, вживані народом з метою самооборони і захисту свого надбання. Такі війни, як вважає вчений, не суперечать природному праву, адже передбачливість і піклування про самих себе не суперечать природі суспільства. До несправедливих війн Гроцій відносить насамперед війни загарбницькі. Він вважає неправомірними напади, що здійснюються одними державами проти інших із егоїстичних міркувань власної користі, заради оволодіння чужими родючими землями та іншими багатствами, з метою підкорення і обертання на рабів іншоплеменних народів всупереч їхньої волі. Не можна вважати правомірними і військові дії і у деяких інших випадках, коли, наприклад, до них звертається якась держава через непевне побоювання зростаючої могутності сусідів, котрі нічим не виказують своїх агресивних намірів.

Якщо причини розв'язання війни не є поважними, тоді, як зазначено у трактаті, навіть, якщо війна була розпочата у належному порядку (з дотриманням формальностей), усі пов'язані з нею дії несправедливі за внутрішнім сенсом. Призвідники несправедливої війни відповідні за її наслідки.

Розглянувши питання про ті обставини, за яких держава починає справедливую війну, Гроцій зупиняється на припустимих способах ведення такої війни. Він наводить свої думки з приводу того, що дозволене щодо супротивника. Гроцій намагається пом'якшити жорстокість війн. Він радить уникати у війні вбивств, коли для цього є принаймні найменша можливість. Він пропонує виявляти милосердя до тих, хто виступає на боці ворога випадково або примусово. Що стосується людей, не винних ні у чому, то їх Гроцій радить не тільки не вбивати, але й всіляко запобігати створенню таких умов, за яких їхнє життя було б у небезпеці. Під час війни треба щадити дітей, жінок та старих, а також релігійних служителів, науковців, мирних землеробів, торговців і інших. Слід гуманно ставитися до полонених, вбивство яких є ганебною справою. Також Гроцій висловлюється і за встановлення цілої низки обмежень щодо знищення і загарбання під час війни майна, що належить ворожому народу, одержання влади над переможеними.

При висвітленні проблем війни і миру Гроцій торкається питання про договори, що укладаються державами, і про обіцянки, що даються одним одному. Гроцій відстоює святість таких договорів і обіцянок, сумлінність у взаєминах ворожих сторін і за додержання

досягнутих ними домовленостей. Роздуми Гуго Гроція про те, що дозволено і чого не слід робити під час війни, цікаво поєднані з зауваженнями про позицію, якої слід додержуватись нейтральним країнам. Обов'язок цих країн полягає в утриманні від сприяння тому, хто веде несправедливу війну. У сумнівних випадках нейтральним державам рекомендовано надавати рівні послуги (окрім військової допомоги) обом сторонам.

Війна, за словами Великого голландця, несе великі нещастя. Тому коли нема впевненості у справедливості війни, що може розпалитися, треба віддати перевагу мирові. Як вважає Гроцій, існує три способи запобігання війни. Суперечка, що готова перетворитися на війну, може бути, по-перше, вирішена за допомогою переговорів. По-друге, сторони можуть обрати третейського суддю. По-третє, спір можна вирішити за допомогою жеребу. Навіть справедливі війни, заявляє Гроцій, треба починати обачно. Існують ситуації, за яких буває доцільно відмовитися від цих війн. Коли війна вже стала неминучою, то вона йде заради укладення миру. Про мир Гроцій неодноразово говорить на протязі всього свого твору, закликаючи до запобігання війни по мірі можливості. Закликами про дотримання сумлінності і миру він закінчує свій твір.

ДЖЕРЕЛА:

Политика. Толковый словарь. — М.: «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир». Д. Андерхилл, С. Барретт, П. Бернелл, П. Бернем, и др. Общая редакция: д.э.н. Осадчая И. М.. 2001.; Александренко В. Н. Очерки по истории науки международного права. А. Джентили и Г. Гроций / Журнал Министерства народного просвещения. — 1906. — № 5. — С. 109—124.

ГРУПИ ІНТЕРЕСІВ

«Групою інтересів» у політиці, згідно з «Політологічним енциклопедичним словником», є «об'єднання людей, які, виходячи з певних інтересів або потреб, висувають вимоги до суспільства у цілому з метою підтримати або поліпшити свої позиції, досягти певних цілей». При цьому як «інтереси», на нашу думку, слід враховувати лише ті, що фактично представлені на політичному рівні або потенційно відстоюватимуться. Типом групи інтересів у політиці ми вважатимемо сукупність істотних рис, притаманних певній кількості політично активних груп у суспільстві.

У політичній науці склалася досить розгалужена типологія груп інтересів, що враховує різноманітні риси їхньої будови та діяльності. Так, з погляду походження та ступеня організованості виділяють

анемічні й інституційні групи інтересів. Перший тип характеризує об'єднання, що виникають стихійно як спонтанна реакція на ту чи іншу ситуацію (наприклад, юрби, демонстрації, мітинги). На думку французького політолога П. Шампаня, їх передусім вирізняє відсутність постійних організованих дій членів від імені цієї групи. Включення таких груп у політичні відносини з державою є непостійним. Їхня внутрішня структура зазвичай нестійка та нерідко немовби формується знову, без збереження наступності з колишніми формами організації. Недостатність організаційних можливостей не тільки знижує ефект діяльності груп інтересів, а й визначає практично постійне прагнення до використання сили.

На противагу анемічним інституційні групи – це формальні об'єднання з певною організаційною структурою, усталеними функціями та професійним кадровим апаратом. Їхня цілеспрямована діяльність є ефективнішою. Групи цього типу (наприклад, адміністративні органи церкви, армії, представництва автономій у федеральних центрах тощо, на думку О.Лісничука та Б.Сторощука, виконують широке коло завдань, зокрема мають цілі, що виходять за межі представництва інтересів. Проблемною рисою щойно викладеної типології є неврахування проміжних форм і ступенів організації груп інтересів.

Іншим критерієм виділення типів груп інтересів є спеціалізація їхньої діяльності. Згідно з ним виділяють неасоціативні й асоціативні групи. Джерелом виникнення перших виступає неформальне або добровільне об'єднання людей на родинній (як у збірці за редакцією Т. Семигіної, релігійній, соціокультурній основі. Їхня діяльність також, як і в анемічних групах, непостійна, погано структурована й не завжди ефективна. Асоціативні ж групи являють собою добровільні об'єднання, що спеціалізуються на представництві інтересів і націлені на вирішення певних завдань (профспілки, підприємницькі асоціації, рухи за цивільні права). Проте істотною вадою цієї типології є відсутність уваги до змістовної спрямованості інтересів, що відстоюються групами у політичній сфері.

За характером діяльності, згідно з працею В. Цвиха «Профспілки і громадянське суспільство: особливості парадигми відносин», групи інтересів можна поділити на одноцільові й багатоцільові. Наприклад, структури першого типу, що прагнуть забезпечити прийняття певного законодавчого акта у парламенті, складаються й існують лише для досягнення цієї мети. А після або розпадаються, або переорієнтуються на іншу, не менш конкретну

мету. Діяльність багатоцільових груп багатопрофільна й не обмежена специфікою тих або інших завдань. Так, багато груп тиску можуть не тільки взаємодіяти з урядом із приводу прийняття рішень у певній сфері управління, а й брати участь у виборчих кампаніях тощо. Такий спосіб типологізації, на думку автора, обмежується складністю визначення цілей груп інтересів, що завжди залишає простір для помилкового віднесення до певного розряду.

Досить поширені також градації груп інтересів за сферами управління громадянським суспільством (наприклад, спілки споживачів в економічній сфері, творчі союзи у сфері культури тощо), територіальними ознаками (групи, що формуються та діють тільки в певних регіонах), рівнем і масштабом діяльності (наприклад, групи тиску, що діють у центральних або місцевих органах влади). Зазначений поділ надмірно деталізує групи політичних інтересів, виокремлює як типи всі групи, що існують у суспільстві.

Багатоскладовість сучасного (громадянського) суспільства передбачає наявність двох і більше сегментних макроутворень. Сегментарність у політичному сенсі означає, що політичні суперечності здебільшого збігаються з лініями соціального чи етнічного поділу суспільства, його «внутрішніми кордонами». Сегменти, на думку О. Лісничука⁴, проявляють себе у такий спосіб, що їхні специфічні інтереси здатні концентруватись і конкурувати із загальносуспільними. Така конкурентність може досягати рівня, коли загальносуспільна єдність перетворюється на номінальну. Ця точка зору акцентує увагу на класичній для американської політології проблемі груп «громадського» та «приватного» інтересу. Проте за цією типологією складно визначити окремі групи, які для кожного багатоскладового суспільства є унікальними.

Окрім того, на нашу думку, не слід акцентувати увагу на відмінностях між групами інтересів і групами тиску, адже, наприклад, з погляду французького дослідника Р.-Ж. Шварценберга, можна стверджувати про існування спадковості між групами інтересів і групами тиску, а також що процес вивчення груп тиску – це аналіз зовнішньої динаміки групи інтересів у політичному просторі й що група тиску є групою інтересів, яка спричиняє тиск.

Отже, група інтересів може розглядатися «не стільки як стабільна структура, скільки як динамічне поле взаємодій індивідів, що пульсує на підґрунті їхніх інтересів. При цьому, вважає М. Лапін, інтерес виступає переважно як «вимір за шкалою можливостей», а група інтересів може бути представлена як «мережа інтересів», що

виражає життєві шанси, можливості розширити доступ до ресурсів, вийти за тісні межі наявних статусів.

Окремий спосіб типологізування груп інтересів – їх розподіл за типами соціального капіталу, що є у суспільстві. Політична дійсність постає перед нами простором об'єктивованих відмінностей, пов'язаних із перерозподілом між агентами (групами інтересів) різних видів політичного капіталу. Політичні агенти, використовуючи термінологію П. Бурдьє, і індивідуальні, і колективні, конструюють свої практики (політичні рішення), пов'язані з існуючим соціальним порядком. У політичних діях-рішеннях реконструюється набутий раніше соціокультурний досвід. Такий підхід до типологізації – один із найабстрактніших, бо концепція політичного капіталу не передбачає емпіричного обґрунтування, а є скоріше гіпотетико-дедуктивною.

Однією з перспективних, на думку автора, може стати типологія груп інтересів, що враховує соціально-культурне середовище їх функціонування. Групи інтересів і групи тиску інституційно та процесуально пов'язані з соціокультурним простором і визначаються культурною традицією, що вказує на важливі або неважливі, позитивні чи негативні позиції політичних опонентів. Підтвердити цю тезу можна, поєднавши типологію груп інтересів за ступенем організованості та спеціалізації з класичною типологією політичних культур та побудувавши систему залежності між типами політично-культурного середовища й типами груп інтересів/тисків, що у них переважають. Наприклад, активістська культура ініціює появу інституційних та асоціаційних груп, культура підданства – неасоціаційних груп інтересів або груп тиску і т.д.

Окрім того, значні результати у встановленні якісних характеристик груп інтересів у політиці обіцяє «трансформаційна» типологія, що орієнтована на визначення ступеня впливу динамічної специфіки перехідних суспільств. Тут вітчизняні вчені вже здійснили певний поступ. Як стверджують у працях Я. Жаліло, В. Лупацій та А. Сменковський, а також Л. Панченко, у перехідних системах, де інститути громадянського суспільства ще не зміцніли, інтегровані суспільно-політичні та політико-економічні інтереси часто підміняються вузькогруповими інтересами політичних суб'єктів. Тому є можливість типологізації груп інтересів за критерієм їх належності до перехідного або усталеного демократичного суспільства.

У трансформаційних процесах сьогодення, за оцінками політологів, соціологів і філософів, нині домінує специфічна тенденція щодо реформування політичних груп (зокрема, груп інтересів),

виражена в концепції структурування громадянського суспільства. Воно дасть змогу перетворити аморфну масу індивідів на дієві соціально-політичні групи, спроможні сформулювати власні політичні інтереси та внести їх у публічний і владний простір. Тож можна буде ефективно враховувати ці специфічні політичні інтереси в спільних проектах політичного майбутнього. Тому наявні ідеї та проекти розвитку типології, пов'язані з існуванням різних типів колективності, зокрема в межах політичних груп, певною мірою спрямовані в майбутнє.

Системну цілісність та уникнення деструктивних конфліктів між різними категоріями інтересів і їхніми носіями забезпечує система політичного представництва, яка артикулює й агрегує політизовані інтереси, інформує про них владні центри, забезпечує легітимацію політичної системи та режиму. Групи інтересів виступають одним із елементів системи політичного представництва.

У цьому контексті можна окреслити предметні особливості типологізації наявних груп. Перший тип тісно пов'язаний із проблемами ідентичності та її обслуговування. Насамперед це групи інтересів латентного політичного рівня: етнічні спільноти, мовні групи, регіональні соціальні утворення, культурні сегменти. Другий тип – групи інтересів, утворені за клієнт-патрональним принципом, зорієнтовані на спільні колективні дії для отримання політичної ренти. До цієї категорії належать так звані політичні чи номенклатурні клани, різноманітне вітчизняне лобі (передусім галузеве та регіональне), політичні «холдинги» й олігархічні об'єднання. Перший тип груп безпосередньо пов'язаний із багатоскладовою структурою українського соціуму, а другий – з особливостями повсякденної політичної практики. Вивчення діяльності цих груп, що мають першочерговий масштабний вплив на центри прийняття рішень, дає змогу отримати адекватне уявлення про головних реальних і потенційних учасників політичного процесу.

Потрібно обговорювати специфіку, причини, ситуації прийняття рішень і вибір тактик політичної боротьби групами інтересів, аналізуючи їхні методи діяльності в структурі влади та стосовно влади за видами, цілями, стилями артикуляції інтересів (тобто вказувати на процедури прийняття політичних рішень групами інтересів). А також досліджувати загальну природу процесу прийняття політичного рішення та дій груп інтересів (тобто про соціокультурні чинники, їхні рівні та обсяги, наслідки та посередників, відповідно порівнюючи їх).

Перспективним засобом удосконалення існуючих

типологізацій є процедури аналізу еквівалентної функціональності у різних локальних просторах груп інтересів і політичного рішення (порівняння наслідків цих, на перший погляд, різновекторних «політичних утворень» та політичних рішень груп інтересів і рішень, що приймаються після виступів груп інтересів/груп тиску, тобто політичних рішень влади).

Використовуючи основні концепції груп інтересів [теорії соціального порядку і конфлікту (Д. Трумен), теорії непередбачуваних наслідків (М. Олсон), теорії обміну (Р. Солсбері), а також погляди Р. Дарендорфа на проблеми групової мобілізації] для інтерпретації суспільних і політичних реалій в Україні, слід враховувати, що згадані теоретичні побудови виникли як узагальнення досвіду переважно європейсько-північноамериканського метакультурного ареалу, в якому групи інтересів тривалий період розвиваються як інститут громадянського суспільства з його тенденцією до зростання свободи й, зокрема, свободи самовиявлення громадян. У посткомуністичному світі (особливо на теренах СНД) такий досвід поки що відсутній. На сучасному етапі розвитку українського суспільства групи інтересів відіграють роль однієї з провідних форм самоорганізації соціуму й водночас виступають провідними політичними акторами.

Подальших досліджень потребує й аналіз латентних функцій груп інтересів у суспільстві – сприяння адаптації політичної системи до вимог, що висувуються незадоволеними, адже сам процес «вислуховування» політичною системою (владою), а також акт демонстрації вимог групами інтересів уже є певною достатньою процедурою зняття можливого соціального конфлікту. Отже, систематизація різноманіття типологій груп інтересів є чинником побудови евристичної теорії громадянського суспільства та держави.

ДЖЕРЕЛА:

Бурдые П. Дух государства: генезис и структура бюрократического поля // Поэтика и политика. Альманах Российско-французского центра социологии и философии Института социологии Российской академии наук. – М.: Институт экспериментальной социологии, СПб.: Алетейя, 1999. – С. 125–166.; Корпоративні інтереси і вибір стратегічних пріоритетів економічної політики / Я.А. Жаліло, В.С. Лупацій, А.Ю. Сменковський. – К.: Нац. ін-т стратег. дослідж., Центр антикриз. дослідж., 1999. – 60 с.; Лапин Н.И. Социокультурный подход и социально-функциональные структуры. // Социологические исследования. – 2000. – № 7. – С. 3–12.; Лісничук О.В. Групи інтересів у багатоскладовому суспільстві. Політологічний аналіз: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 2000. – 20 с.; Панченко Л.М. Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського

суспільства: Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / АПН України. Ін-т вищ. освіти. – К., 2003. – 19 с. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Генеза, 1997. – С.83.;

ГРУПИ ТИСКУ

Поряд з явними формальними політичними суб'єктами, такими, як державний апарат, партії, політичні еліти, політичні лідери у політичному процесі беруть участь і сховані, непрямі неформальні суб'єкти. Ці суб'єкти одержали назву «групи тиску». Групи тиску – це добровільні суспільні об'єднання людей, що формуються з метою вираження й відстоювання своїх інтересів за допомогою цілеспрямованого впливу на інститути публічної влади.

Групи тиску відомі протягом всієї політичної історії, однак найбільшого поширення вони досягають в умовах ринку й зрілого громадянського суспільства. Детальна стратифікація дає безліч зацікавлених груп зі своїм економічним, професійними й іншими запитами, політичним забезпеченням яких і займається кожна група тиску.

Найяскравішою формою прояву діяльності груп тиску є лобізм. Слово «lobbi» в англійській мові означає криту прогулянкову площадку, коридор. З XVII ст. цим терміном почали називати вестибюль, коридор, прогулянкову площадку у палаті громад, інакше кажучи, – кулуари парламенту. Політичного значення цей термін набув у США, де він означав покупку за гроші голосів, діяльність осіб, які тиснуть на членів парламенту на користь того або іншого політичного рішення, що має важливі економічні наслідки. Практика лобізму нерідко виражалася у прямому або прихованому підкупі представників владних структур. Лобіювання інтересів у такій формі ставило під сумнів легальність статусу такої діяльності. Надалі у більшості країн світу були встановлені жорстке нормативне регулювання й контроль діяльності лобістських груп.

У сучасному світі групи тиску мають досить широке застосування й впливають на всі сторони суспільного життя. У політичній сфері найсильніше відчувається вплив груп тиску, що поєднують різні категорії й соціальні верстви населення: спілки підприємців, торговців, фермерів, молоді, національних меншостей, жінок, найманих робітників тощо. Як і масові партії, масові групи тиску намагаються об'єднати максимально можливу кількість членів, тому що сила групи принципово визначається її чисельністю. Чисельність групи в тисячі або навіть мільйони людей вимагає наявності сильної

ієрархічної організації.

Політична роль груп тиску визначає три основних способи взаємодії з політичними партіями: 1) підпорядкування політичним партіям; 2) підпорядкування партій групам тиску; 3) рівноправні співробітництва для досягнень спільних цілей.

Групи тиску діють на двох різних рівнях. З одного боку, вони здійснюють прямий тиск на урядові органи – Кабінет міністрів, членів парламенту й високопоставлених чиновників. З іншого боку, вони здійснюють непрямий тиск на громадськість із метою створення суспільної думки.

Найважливішу роль у сучасних державах з ринковою економікою виконують такі групи тиску, як підприємницькі спілки й об'єднання. Залежно від конкретної країни вони відрізняються формами зв'язку між собою і державними органами, але скрізь мають розвинену структуру, яка займається виробленням рекомендацій урядовим органам з питань національної оборони, розвитку ядерної енергетики, відносин із профспілками, боротьби з безробіттям, інфляцією тощо.

Водночас з підприємницькими союзами у боротьбі за відстоювання своїх інтересів беруть участь також і такі об'єднання великого бізнесу, як дослідницькі й пропагандистські організації. Значним впливом користуються різні благодійні (філантропічні) фонди. Вони виконують як вузькокласові, так і загальносоціальні функції у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення.

Важливі соціальні й політичні функції в політичній системі виконують приватні клуби. Поєднуючи у своїх рядах провідних підприємців, фінансистів, видних політичних діячів, впливових журналістів, вони, будучи закритими за своїм характером, сприяють консолідації еліти суспільства, формуючи у неї спільні соціально-політичні погляди й уявлення при виробленні, обговоренні і прийнятті найважливіших політичних рішень.

Важливу роль у захисті інтересів найманих робітників виконують професійні спілки. Як громадські організації вони об'єднують людей праці однієї й тієї ж професії або зайнятих в одній з галузей виробництва. У сучасних умовах тісніше переплетення економічних і соціально-політичних протиріч у національних і міжнародних масштабах підсилює прагнення підприємців уникати великих соціально-трудова конфліктів, вишукувати різні норми «кооперації», «співробітництва» із профспілками, розвивати політику соціального партнерства, згладжувати гостроту трудових конфліктів.

Розглядаючи різні види й типи груп тиску, можна виділити три основних критерії, за якими вони відрізняються від інших об'єднань і спільностей громадянського суспільства.

Перший критерій – існування жорстких організаційних структур, тобто на основі спільності інтересів усередині групи встановлюються регулярні, стабільні інституціоналізовані відносини.

Другий критерій – вираження й захист спільних інтересів і прагнень, тобто групи тиску спеціально організуються для того, щоб захищати особисті, особливі інтереси своїх членів.

Третій критерій – здійснення тиску. Будучи непрямим політичним суб'єктом, не ставлячи завдання завоювання, утримання й здійснення влади, групи тиску прагнуть змінити урядову політику, використовуючи різні форми впливів.

ДЖЕРЕЛА:

Политическая социология. – Ростов н/Д.: Феникс, 2001. С. 275 – 276.;
Политология. Учебн. посіб. для вузів. Під ред. А. А. Радугіна. - М.: Изд. ЦЕНТР, 1997.
С. 153.; Политическая социология. – Ростов н/Д.: Феникс, 2001. С. 269.;
Политология. Учебн. посіб. для вузів. Під ред. А. А. Радугіна. - М.: Изд. ЦЕНТР, 1997.
С. 158.

ГРУШЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО СЕРГІЙОВИЧ (17 ВЕРЕСНЯ 1866 — 24 ЛИСТОПАДА 1934 рр.)

Український історик, громадський та політичний діяч. Голова Центральної Ради Української Народної Республіки (1917–1918). Дійсний член Чеської АН (1914), ВУАН (1923) та АН СРСР (1929), багаторічний голова Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові (1897–1913), завідувач кафедри історії Львівського університету (1894–1914), автор понад 2000 наукових праць.

У липні 1886 р. Грушевський створює письмове звернення до ректора Київського університету Св. Володимира з проханням

зарахувати його на історичне відділення історико-філологічного факультету.

Роки навчання, Грушевський згадує із певним розчаруванням, то був час занепаду Київського університету. Російська влада нещодавно провела університетську реформу, аби не допустити «вільних» думок у студентів. Викладачі, втомлені численними нагінками та можливістю переслідування з боку влади, намагались уникати співпраці із студентами.

В університеті Михайло Грушевський працював під керівництвом Володимира Антоновича. За його керівництва, Грушевський написав чимало невеликих історичних есе, зокрема, статтю «Южно-русские господарские замки у половине XVI века» (1887 р.), що була опублікована різними газетами й журналами. На третьому курсі Грушевський написав наукову роботу «История Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV века», яку 1890 р. було удостоєно золотої медалі.

У 1890–1894 рр.— професорський стипендіат Університету Св. Володимира. У цей час Грушевський їздить у наукові подорожі до Москви та Варшави, аби працювати у місцевих архівах. У травні 1894 р. захистив магістерську дисертацію «Барское староство. Исторические очерки».

Наприкінці свого університетського навчання, Грушевський долучається до українського руху. Володимир Антонович вводить його до складу київської «Громади», таємної організації, що згуртувала довкола себе справжніх патріотів України. У межах громадівської діяльності, Грушевський опікувався українським гуртком у київській духовній семінарії. В нього вдома часто відбувались таємні сходи семінаристів.

У 1894 р., за рекомендацією В.Антоновича, Грушевський призначається на посаду ординарного професора кафедри «всесвітньої історії з окремим узагальненням історії Східної Європи» Львівського університету. 12 жовтня 1894 р., Грушевський зробив свій перший вступний виклад у Львівському університеті. Цей виступ із ентузіазмом був сприйнятий українською громадськістю, велика зала ледве зуміла вмістити всіх охочих. На цій посаді Грушевський пропрацював до 1914 р.

У Львові Грушевський розпочав активну науково-організаційну діяльність у Науковому товаристві ім. Шевченка (НТШ), з яким почав співпрацювати ще у 1892 р. Очолив Історико-філософську секцію Наукового товариства імені Шевченка, створив і очолив Археографічну

комісію НТШ (1896—1913 рр). Грушевський залучає до роботи у НТШ студентів, молодих викладачів. Він займається редагуванням «Записок Наукового товариства імені Шевченка», і саме завдяки його організаторським здібностям вдалося видати більш ніж 100 томів. В цей час він знайомиться з Іваном Франком і разом вони привертають міжнародну увагу до україністики.

На початку 1897 р. Михайла Грушевського обирають головою НТШ (1897—1913 рр.). Під його керівництвом розроблялися статuti НТШ (1896, 1898, 1901, 1903, 1904), в основу яких були покладені суто наукові, а не політичні і культурні завдання, що викликало опозиційні настрої щодо нього. Реорганізуючи НТШ в академічну установу світового рівня (створення бібліотек, музеїв, збирання архівного матеріалу), Грушевський сприяв переходові української науки у Східній Галичині від поодиноких індивідуальних історичних пошуків до організованого, колективного й систематичного вивчення історії України та створив власну наукову школу (І.Крип'якевич, В.Герасимчук, С.Томашівський, І.Джиджора, М.Кордуба, І.Кревецький, Ом. Терлецький), яка виконувала освітню (підготовка істориків-професіоналів) і дослідницьку (вивчення широкого кола проблем історії України) функції.

26 травня 1896 р., у м. Скала (нині смт Скала-Подільська) Михайло Грушевський обвінчався з Марією Вояківською.

Протягом 1897—1898 рр. М. Грушевський пише I-й том своєї фундаментальної праці — «Історія України-Руси», наприкінці 1898 р. ця робота була надрукована у Львові. Незабаром Грушевський видає ще два томи своєї праці. Ця робота була щиро прийнята у Галичині, проте заборонена російським урядом.

Перебуваючи у Галичині, Грушевський намагався триматися осторонь від політики, проте 1899 р. він разом з Іваном Франком увійшов до Української національно-демократичної партії та очолив міське відділення. Але незабаром, через небажання відлучатись від наукової роботи, вийшов із неї.

Для розвитку української літератури Грушевський разом з І.Франком заснував і видавав «Літературно-науковий вістник» (Львів, 1898—1905, Київ, 1905—1907), був одним з організаторів Української видавничої спілки (1899). У 1904 р. власним коштом відкрив приватну вчительську семінарію у м. Коломия. Восени 1905 р., Михайло Грушевський виїжджає в Україну, у цей час він відвідує Київ, Одесу та Харків.

Револьюційні події у Росії 1905 р., що призвели до послаблення

політики царату щодо національного розвитку українців, а також тиск польських чиновників зумовили повернення Грушевського до Києва.

Влітку 1906 р. Грушевський виїхав до Петербурга, де тоді працювала Перша Державна Дума, і взяв активну участь у діяльності Української Фракції, Українського Клубу та у роботі редакції заснованого тоді «Украинского Вестника».

Наприкінці 1906 р. до Києва переноситься видання «Літературно-наукового вістника» і Грушевський публікує у ньому статті присвячені українському рухові. Був одним з організаторів та редакторів газети «Рада» (1906) і часопису «Україна» (1907—1914). Після організації Українського Наукового Товариства у Києві весною 1907 року, був обраний його головою. У той же час Грушевський очолював і львівське товариство, постійно перебуваючи то у Києві, то у Львові.

У вересні 1907 р. за участі Грушевського, що увійшов до його керівництва, створене нелегальне позапартійне українське громадське об'єднання — Товариство українських поступовців, що згуртувало сили українства й до 1917 р. було єдиною діючою українською організацією ліберального напрямку. Свою політичну платформу Грушевський базував у той час на принципах конституційного парламентаризму й автономії України.

Початок Першої світової війни Грушевський зустрів у своєму маєтку у селі Криворівня у Карпатах. Через воєнні дії він не зміг одразу вирушити до Києва. Його маршрут пролягав через Угорщину, Австрію, а далі Румунію, що на той момент була нейтральною державою. Російська влада була вороже налаштована до вченого і по його поверненні 11 грудня 1914 р. Грушевського заарештовано жандармерією у Києві за звинуваченням в австрофільстві та причетності до створення Легіону Українських січових стрільців.

Відправлений на заслання до Симбірська (нині м. Ульяновськ), склав головування в УНТ. Завдяки клопотанню Петроградської АН, Грушевському було дозволено переїхати до м. Казані та займатися науковою роботою із заборону викладацької діяльності.

31 березня 1916 р. вчена рада Львівського університету позбавила його посади професора. У вересні 1916 р. переїхав до Москви, де розгорнув активну громадсько-політичну діяльність. Відновив роботу московської філії Товариства українських поступовців, брав участь у роботі видавництва «Украинская жизнь». Прагнув об'єднати опозиційні українські сили. Продовжував наукову роботу, працював в архіві МЗС Росії, Румянцевській бібліотеці (нині Російська

державна бібліотека) над матеріалами до 8-го тому «Історії України-Руси».

Михайло Грушевський на військовому параді у Києві взимку 1917 р.

4 березня 1917 р. у Києві засновується Українська Центральна Рада. 20(07) березня 1917 р. УЦР у Києві заочно обрала Грушевського головою (одностайно обраний 19(06) квітня 1917 р. на Всеукраїнському національному конгресі). Грушевський приєднався до Української партії соціалістів-революціонерів.

Викликаний телеграмою, 26(13) березня він повертається із Москви до Києва. У Києві намагався надати стихійному українському рухові організованості, ставив питання про культурне відродження українського суспільства (заснування національних шкіл, політичних товариств). 27(14) березня виступив на Київському кооперативному з'їзді з вимогою національно-територіальної автономії України у федеративній Російській республіці, вважаючи це найближчим шляхом до самостійності України.

23(10) червня 1917 р., Грушевський брав участь у проголошенні I Універсалу УЦР. Звернувся до всіх українців із закликом самостійно організуватися та братися до негайного закладення підвалин автономності. Як голова УЦР добивався від Тимчасового уряду поступок Україні. 7 листопада (25 жовтня) 1917 р. збройний переворот більшовиків у Петрограді і невизнання ними УЦР поклали край сподіванням Грушевського про перетворення Росії на федеративну республіку. 20(07) листопада 1917 р. УЦР під головуванням Грушевського III Універсалом проголосила Українську Народну Республіку.

Наступ більшовиків на Київ викликав появу IV Універсалу УЦР.

22(09) січня 1918 р. (фактично 24(11) січня 1918 р.) на засіданні УЦР під головуванням та на пропозицію Грушевського УЦР проголосила УНР самостійною, вільною і суверенною державою українського народу. 7 лютого (25 січня) 1918 р. разом з урядом УНР Грушевський залишив Київ, а 10 лютого (28 січня) 1918 р. прибув до Житомира, де добивався ратифікації мирного договору з Німеччиною та надання УНР військової допомоги у боротьбі з більшовиками. На пропозицію Грушевського 25(12) лютого 1918 р. на засіданні Малої ради в Коростені гербом УНР був затверджений тризуб. 9 березня 1918 р. Грушевський вернувся до Києва.

По поверненні до Києва, Грушевський приділяв значну увагу конституційному процесові в Україні. Під його керівництвом розроблялася Конституція незалежної УНР(прийнята 29 квітня 1918 р.), згідно з якою верховним органом влади УНР проголошувалися Всенародні збори, які безпосередньо здійснювали вищу законодавчу владу в УНР і формували вищі органи виконавчої та судової влади. Скликати Всенародні збори і проводити їх мав голова, обраний Всенародними зборами.

29 квітня 1918 р. у Києві відбувся державний переворот і влада перейшла до рук гетьмана Павла Скоропадського. У зв'язку з державним переворотом, здійсненим П.Скоропадським, Грушевський перейшов на нелегальне становище. У підпіллі займався науковою працею, брав участь в обговоренні питання про заснування УАН, при цьому відстоював думку, що її необхідно засновувати на базі УНТ. Відмовився від пропозиції увійти до складу академії, створеної гетьманом П.Скоропадським. У цей час Грушевський написав 4, 5 і 6-ту частини «Всесвітньої історії», а також праці «Старинна Історія. Античний світ», «Середні віки Європи». На початку лютого 1919 р., після взяття Києва більшовиками, Грушевський виїхав до Кам'янця-Подільського, де видавав часопис «Життя Поділля».

У березні 1919 р. переїжджає до м. Станіслав (нині м. Івано-Франківськ), що був столицею Західної Облaсті Української Народної Республіки. У цей завершив написання підручника під назвою «Історія України, приладжена до програм вищих початкових шкіл і низших класів шкіл середніх», опублікований у 1919 р.

У березні 1919 р. емігрував до Чехословаччини. Жив у Празі, потім у Відні як представник закордонної делегації УПСР. Розгорнув широку публіцистичну й наукову діяльність.

Був одним із засновників громадської міжнародної організації — комітету незалежної України та заснував Український соціологічний

інститут (УСІ; діяв спочатку у Празі, потім у Відні). У цей час Грушевський переглянув свої погляди з питань державного будівництва. Запропонував концепцію української національної держави-республіки з безкласовим соціальним ладом («Початки громадянства. Генетична соціологія», 1921).

25 серпня 1921 р. повідомлялося про розкол у таборі Українських лівих есерів за кордоном та створення двох груп, які включили кожна-одну з партій: на чолі з М. Грушевським у Відні та на чолі з М. Шаповалом — у Празі.

4 вересня 1921 р. у харківській газеті «Вперед» повідомлялося, ЦК Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) виключив Грушевського з рядів партії, заявивши, що його виїзд до УСРР став зрадою партії, оскільки Грушевський не погодився з рішенням про рееміграцію з ЦК УПСР.

На еміграції Грушевський проводив роботу над великим науковим проектом — багатотомною «Історією української літератури». Перші томи цієї роботи були надруковані у 1923 р., останній, 6-й том, лишився в рукописі і був надрукований тільки у 1995 р.

Від 1931 р. змушений був жити у Москві. У січні 1934 р. Володимир Затонський виступив на сесії ВУАН, зробивши основний акцент на критиці академіка Грушевського. Близькість до російських кадетів, орієнтація на німецький імперіалізм у боротьбі з «навалою більшовизму», звинувачення у дворушництві, сумнівність наукової порядності — далеко не повний перелік «гріхів», які посипалися на вченого.

23 березня 1931 р. Грушевського заарештували як «керівника Українського націоналістичного центру», вигаданого чекістами. Коли він відмовився визнавати ті «свідчення», які з нього «вибили» слідчі погрозами ув'язнити його доньку Катерину, 5 січня 1933 р. справу екз-голови Центральної Ради закрили зі зловісним, водночас, поясненням-вердиктом — з огляду на його... смерть.

Виконання цього вироку відтермінували до 24 листопада 1934 р., коли Грушевський справді помер у Кисловодську від сепсису через три дні після операції з видалення фурункула. Операцію цю провів головний лікар місцевої лікарні, котрий хірургом... не був, перед цим він відмовив Грушевському у проханні бути прооперованим його давнім і перевіреним другом. Наприкінці 1934 р. Грушевський відпочивав у одному з кисловодських санаторіїв і несподівано захворів на карбункул. Серце зупинилось о другій годині дня.

Наступного дня газета «Вісті» від Ради Народних Комісарів УСРР вмістила повідомлення про смерть. У постанові Раднаркому зазначалося: «Зважаючи на особливі наукові заслуги перед Радянською Соціалістичною Республікою академіка Грушевського М. С., Рада Народних Комісарів УСРР постановила: Поховати академіка Грушевського М. С. у столиці України — Києві. Похорон взяти на рахунок держави. Для організації похорону утворити урядову комісію в такому складі: тт. Порайко (голова), Богомолець, Палладін, Корчак-Чепурківський. Призначити сім'ї академіка Грушевського М. С. персональну пенсію 500 крб. на місяць».

Тіло Грушевського перевезли до Києва, поклали у головній залі Української Академії Наук, а 29 листопада відбулися похорони. Похований на Байковому кладовищі Києва (ділянка № 6, біля Вознесенської церкви). Автори пам'ятника скульптор І.В.Макогон і архітектор В.Г.Кричевський.

Міф про президентство:

У сучасній українській спільноті існує міф про Грушевського — президента УНР, запроваджений Дмитром Дорошенком[8]. Міф прижився у публіцистиці й у науковій літературі. Тільки у вересні-жовтні 2004 р. чимало друкованих і електронних ЗМІ знову розтиражували «президентство» Грушевського.

З погляду формального, юридичного, а відтак і наукового, Грушевський не був президентом Української Народної Республіки. Такої посади в УНР не існувало, також її не передбачала Конституція, яка була ухвалена в останній день функціонування Центральної Ради. Невідомий жодний акт, учинений Грушевським як президентом УНР.

Водночас кваліфікація Грушевського «президент Ради» була тоді досить поширеною, особливо у газетних публікаціях. Це ймовірно пов'язане з тим, що ще одне значення слова президент — голова. Зокрема Грушевський послуговувався візиткою, де був напис французькою мовою «President du Parlement D'Ukraine» (президент парламенту України — тодішній відповідник сучасного Голови Верховної Ради України), а також пізніше підписувався «бувший президент Української Центральної Ради».

У протоколах засідань Ради він називався українським словом «голова». Таким чином Грушевський був не головою УНР, а головою Центральної Ради УНР.

Найповніший реєстр усіх, хто титулував його президентом, склав історик Павло Усенко у праці «Чи був Михайло Грушевський президентом України?».

ДЖЕРЕЛА:

Кучеренко М. О., Панькова С. М., Шевчук Г. В. Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського) / Наук. ред. Л. Винар; відп. за випуск Т. Хоменко. — К.: Вид-во «Кий», 2006. — 662 с.; Плохій С. Великий переділ: незвичайна історія Михайла Грушевського. — К., 2011.; Козловський С. Історіософські погляди М. С. Грушевського на період княжої Русі та їх вплив на формування державницького напрямку львівської історичної школи / Сергій Козловський // Українська державність: історія і сучасність. Збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених. — Маріуполь: Вид. МДУ, 2009. — Ч. I — С. 68-70.; Иваницкая С. Г. М. С. Грушевский в годы Первой мировой войны: аспекты общественно-политической и публицистической деятельности // Клио. — 2009. — № 2 (45). — С. 109-117.; Верба І.В. Грушевський Михайло Сергійович // Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. — Київ : Наукова думка, 2004. — Т. 2:Г-Д. — С. 688.

ГУВЕР ГЕРБЕРТ К.

(10 СЕРПНЯ 1874 – 20 ЖОВТНЯ 1964 рр.)

Тридцять перший президент Сполучених Штатів Америки з 1929 - 1933 рр. Герберт Гувер був першим президентом, Батьківщина якого знаходилася на захід від Міссісіпі. Перед приходом у Білий дім він не займав ніякої виборчої посади.

Народився Гувер у Вест Бранче, штат Айова. Батько був простим ковалем і торгував землеобробними знаряддями. Дві обставини на все життя залишилися в пам'яті майбутнього президента: релігійне виховання у дусі квакера і досить рання смерть батьків, яка заставила молодого юнака думати про власне життя з молодю.

З 1891 - 1895 рр. він вивчає геологію у Стенфордському університеті, який щойно відкрив двері для студентства. Там він познайомився з своєю майбутньою дружиною Лу Генрі і у 1899 р. вони одружилися. Після університетської освіти Гувер майже 20 років працював інженером гірничої справи і комерсантом за кордоном. Мав головне бюро в Лондоні, де і застала його Перша світова війна. Він

присвячує себу гуманним цілям – надає допомогу Бельгії, допомагає Радянській Росії, яка постраждала від голоду 1921 р.

Президент Вільсон, після вступу Сполучених Штатів Америки у війну, призначає Гувера у 1917 р. міністром з продовольчої програми, якою він досить успішно керував в інтересах як забезпечення своєї країни, так і не забував і союзників. Після війни він підтримує Вільсона у його бажанні вступити до Ліги Націй. У 1921 р. уже Гардінг призначає його міністром торгівлі. Як міністр торгівлі він розвивав статистику і господарський аналіз, досліджував ринки і вивчав промисловість. Цікавили Гувера у цей час і інформаційний обмін у лабіринтах ділового світу. Він підтримує кооперацію між підприємцями і профспілками, проводив активну політику боротьби проти безробіття. Гувер підтримував програму житлового будівництва, будівництва доріг і відкриття нових авіаліній.

Після відмови Куліджа брати участь у повторних виборах Гувер виставляє свою кандидатуру.

На президентських виборах 1928 р. кандидат від республіканців Герберт Гувер, який асоціювався у суспільній думці з економічним бумом 1920-х рр., здобув переконливу перемогу у п'яти південних штатах, а також у штаті Нью-Йорк і в усіх західних і прикордонних штатах країни. Його суперник Альфред Сміт, кандидат від Демократичної партії і католик, зіткнувся з анти-католицькими настроями, виступами проти введеного сухого закону, а також корупційними скандалами.

Гувер переконливо переміг Альфреда Е.Сміта, губернатора Нью-Йорка і католика з перевагою у 6 млн. голосів. У Конгресі знову появилася переконлива більшість республіканців.

На початку свого правління Гувер домігся від Конгресу створення Федерального фермерського управління і збирався провести реформи в антитрестовському законодавстві, у розподілі електроенергії, на залізничному транспорті, на фондовій біржі і у банківській сфері.

Однак після жовтневого біржового краху 1929 р. почався найважчий період у розвитку історії Сполучених Штатів Америки, так звана економічна криза, або – «Велика депресія». Іншими словами – це неофіційна назва світової економічної кризи 1929-1933 рр. Вона почалася з «чорного четверга» 24 жовтня 1929 р., коли на Нью-Йорській фондовій біржі розгорілася паніка, яка пов'язана була з мосовою продажою акцій і падінням її курсу.

У «чорний вівторок» 29 жовтня стався біржовий крах, в результаті якого всі банки США почали вимагати срочної уплати міжнародних боргів, в тому переліку і репарацій, які зв'язані були з Першою світовою війною, і, особливо ссуд, представлених Німеччині на промисловий розвиток.

У 1931 р. розпочалися переговори між Німеччиною і Австрією про створення митного союзу. Франція в цьому діловому діалозі помітила перші кроки до об'єднання цих країн, який вона не підтримувала, і у травні 1931 р. відкликає свої авуари з віденського банку «Кредитанштальт». Банк заявив про свою неплатеспособність, а протягом наступних днів спрацювала знаменита політика «доміно» іншими банками Австрії і Німеччини.

Як показала практика реального життя, згідно світових стандартів – спроба підтримувати доходи трудящих всупереч економічним реаліям чревата у майбутньому глибоким спадом в усіх сферах життєдіяльності трудящих.

Одним із мотивів Федеральної резервної системи протягом останніх років ХХІ ст., було не допустити повторення помилок 1930-х рр., включаючи дефляційну грошову політику. Дефляції дійсно вдалося уникнути, і це важливо, але історичний досвід свідчить, що сама по собі дефляція не викликає значних депресій.

Професори Ендрю Аткесон з Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі і Патрік Кехо з Принстона вивчили зв'язок дефляції і депресії в 17 країнах за 100 років. Вони прийшли до висновку, що дані, за винятком Америки 1930-х рр., «не свідчать про зв'язок дефляції з економічною депресією». З цього випливає, що саме у 1930-і рр. існували особливі фактори, що підсилили цей зв'язок.

«У своїх роботах я показав, – пише Ендрю Аткесон, – що економічна політика дозволяє пояснити, по-перше, те, чому депресія виявилася такою глибокою, а по-друге, чому дефляція зробила у 1930-і рр. такий деструктивний вплив. Ключову роль зіграла політика президента Герберта Гувера, який заохочував освіту і зміцнення картелів у промисловості, а також штучно підтримував зарплати на рівні вище ринкового».

Ставлення Гувера до конкуренції істотно відрізняється від прийнятого в сучасній економічній науці. У наші дні економісти зазвичай виступають за інтенсивну конкуренцію, так як вона знижує ціни для споживачів і дозволяє вижити тільки найефективнішим виробникам.

Але Гувер вважав, що в Америці 1920-х рр. конкурентів було надто багато. Він вірив, що узгоджена політика виробників, а також галузеві кодекси «добрсовісної конкуренції» приведуть до кращих економічних результатів.

Не дивно, що ініціативи Гувера, що допомагали промисловцям узгоджувати свою поведінку, привели до зростання концентрації в промисловості та істотним монополістичним перекосам, які з'явилися ще у 1920-і рр., ще при Куліджу і Гардінгу.

Не менш своєрідними були погляди Гувера на політику в галузі заробітної плати. Він справедливо вважав, що високі зарплати і високий рівень життя супроводжують один одного, але робив з цього факту своєрідні висновки.

Сьогодні значна частина економістів вважають високі реальні зарплати є наслідком високої продуктивності праці, яка, в свою чергу, обумовлена високою якістю робочої сили, серйозними капіталовкладеннями і ефективними технологіями.

Іншими словами, і високі реальні зарплати, і високий рівень життя мають один і теж джерело – високу продуктивність.

Гувер інтерпретував цей зв'язок інакше. Він вірив, що підвищення зарплат веде до зростання рівня життя, але, як видно, не враховував тієї обставини, що непропорційне зростання зарплат відбиває у бізнесменів полювання створювати нові робочі місця.

Економічні погляди президента визначили порядок зустрічей з капітанами індустрії, проведених наприкінці 1929 р. На них Гувер радив керівникам General Motors, Ford, US Steel, DuPont та інших компаній не скорочувати зарплати.

Президент заявив, що збереження зарплат на поточному рівні дозволить пережити спад менш болісно і спростить переговори з профспілками.

Потім він попросив профспілкових лідерів не влаштовувати страйків і не вимагати зростання зарплат. Промисловці погодилися підтримати програму президента і зафіксували зарплати.

Падіння цін і продуктивності укупі з державною програмою фіксації зарплат суттєво підвищили вартість праці. Незабаром після консультацій з Гувером почалося швидке падіння промислового виробництва. За один рік - з жовтня 1929-го - вересень 1930 рр. - число годин, відпрацьованих в промисловості, впало на 30%.

Таким чином, промислове виробництво різко скоротилося вже через рік після початку депресії – ще до серйозного стиснення грошової пропозиції, на яке робили акцент при поясненні причин

депресії Мілтон Фрідман і Анна Шварц, і набігу вкладників на банки, на який робить акцент голова ФРС Бен Бернанке.

Коли промисловий спад прискорився, провідні промисловці попросили Гувера підтримати скорочення зарплат, пропорційне зниження загального рівня цін.

Президент не підтримав цю пропозицію, незважаючи на критику з боку ділових кіл, незадоволених тим, що президентська програма підтримувала зарплати значно вище ринкового рівня.

Ця гіпотеза узгоджується з висновками економічного історика Кертиса Саймона, вивчила газетні оголошення про пошуки роботи у 1930 р.

Саймон виявив, що безробітні були згодні на набагато нижчу зарплату, ніж платили компанії. До початку депресії розриву між рівнем запитуваних та виплачуваних зарплат практично не існувало.

Восени 1931 р., коли кількість відпрацьованих годин впало приблизно на 40%, промисловці стали знижувати зарплати, але у реальному вираженні вони залишалися високими через прискоренням дефляції. При цьому трудова політика Гувера вплинула на промисловість, але не на сільське господарство, в якому працювало приблизно стільки ж людей. Зайнятість в аграрному секторі на початку 1930-х рр. майже не змінювалася.

Депресія і безробіття не зайшли б так далеко, якби Гувер не вговорив бізнесменів зафіксувати зарплати. Звичайно, програма Гувера - не єдиний фактор, що викликав депресію. Щоб глибше зрозуміти клінічну картину Великої депресії, потрібне подальше вивчення негнучкості зарплат та інших можливих причин, але те, що обмеження конкуренції здатне ввергнути економіку в депресію, можна вважати встановленим.

Що це означає стосовно нинішньої економічної політики? Треба сказати, що більшість економістів і політиків стурбовані тим, що доходи низько – і середньооплачуваних працівників останні 30 років ростуть повільніше, ніж у високооплачуваних. Тепер ми знаємо, що політика, націлена на підвищення зарплат без зростання продуктивності, веде до втрати робочих місць, особливо в галузях з високою глобальною конкуренцією. Існують альтернативні способи допомоги працівникам, наприклад підвищення продуктивності за рахунок освітніх грантів, які збільшують доступність вищої та середньої освіти та знижують його вартість.

Ідея Барака Обами направити \$ 12 млрд. на підтримку муніципальних коледжів з метою підвищення кваліфікації робітників і

продуктивності праці – відмінний крок у цьому напрямку. Підвищення кваліфікації за допомогою курсів, середньої спеціальної або вищої освіти дійсно ведуть до зростання доходів найманих працівників в довгостроковій перспективі.

Гувер вирішив пом'якшити удари кризи за допомогою стимулювання приватновласницької ініціативи, заохочення гуманітарних заходів, що вживаються управлінськими структурами на місцях, і приватної благодійної діяльності. Він переконував підприємців не знижувати рівень виробництва і заробітну плату, а профспілкових діячів умовляв не наполягати на підвищенні оплати праці.

Навесні 1930 р. Конгрес виділив по плану Гувера 750 млн. доларів на громадські роботи. Підприємці лише кілька місяців змогли виконувати обіцянки підтримувати виробництво і не знижувати заробітної плати, але починаючи з травня-червня 1930 р., вони були змушені скоротити виробництво. Збільшення числа безробітних різко скоротило загальний фонд заробітної плати. Розвиток подій за кордоном не сприяло поліпшенню ситуації. Вважаючи, що економічна криза має переважно закордонні коріння, Гувер запропонував ввести мораторій на виплату заборгованості за іноземними позиками і репараціях. Він домовляється перенесення виплати репарацій на один рік, але було уже пізно. Банківський колапс у Німеччині відчули інші країни. В США і Німеччині вкладчики в терміновому режимі почали забирати свої збереження і банки закривалися. До 1932 р. закрилась майже половина банків у США. Фермери не могли продати зібраний урожай, багато промислових підприємств, залишившись без кредитування, стали банкрутами.

В Європі, де демократизація після Першої світової війни зняла ряд проблем в класових суперечностях, став проявлятися політичний екстремізм – прихильність в ідеології і політиці до крайніх поглядів і засобів у досягненні певних цілей. Страх, який знову ожив в свідомості людей перед комуністичним переворотом приводить до встановлення край правих мілітаристських режимів фашистського змісту не лише у Німеччині, але і на Балканах.

У кінці 1931 р. Гувер був змушений піти на збільшення частки державної допомоги економіці. У січні 1932 р. за його ініціативою Конгрес прийняв рішення про створення корпорації фінансування реконструкції для видачі позик на порятунок залізниць, банків, кредитно-будівельних асоціацій і інших фінансових інститутів. При цьому Гувер категорично заперечував проти прямої федеральної

допомоги безробітним і наклав вето на прийнятий Конгресом закон про надання прямої допомоги фізичним особам і про значне розширення громадських робіт. У липні 1932 р., число безробітних досягло 12 млн. чоловік, але президент наполягав, що пряма федеральна допомога «деморалізує» громадян. Все більша частина громадськості вважала його позицію жорстокою і нелюдською, зійшла нанівець і репутація Гувера як вдалого менеджера.

На початок кампанії за переобрання у 1932 р. рівень промислового виробництва становив лише 50% від рівня середини 1929 р., 12 млн. чоловік залишалися безробітними, багатьом підприємствам загрозувало закриття.

Гувера вороже зустрічала аудиторія виборців під час передвиборних поїздок по країні, поразка на виборах стала неминучою. Суперник Гувера, кандидат від Демократичної партії Ф. Рузвельт отримав переважну більшість голосів виборців (472 голоси проти 59 за Гувера).

Традиційно Гувера прийнято звинувачувати як президента, який не зумів запропонувати ефективної стратегії виходу із ситуації, на зразок Нового курсу його наступника Рузвельта. Багато істориків, однак, вважають, що Гуверу просто не пощастило: на піку кризи жодні заходи не допомагали, і самий діяльний президент наткнувся б на межі своїх повноважень, а реформи Рузвельта були здійснені і стали ефективними, коли нижча точка депресії була вже позаду. Крім того, Рузвельт продовжив і значно підсилив ряд заходів, вжитих ще адміністрацією Гувера.

Надалі Гувер був критиком етатистської політики Рузвельта, а потім виступав за те, щоб не втручатися у Другу світову війну і надати всю Європу Гітлеру.

При Трумені і Ейзенхауері Гувер головував у комісії з реформи державного апарату, написав багато публіцистичних і історичних творів і до кінця свого довгого життя загально реабілітувався в очах громадськості. Америка подякувала своєму президенту - йому були влаштовані державні похорони.

ДЖЕРЕЛА:

Всемирная история». Книгу видруковано в Китаї. – 2008. – 576 с.; Американские президенты: 41 исторический портрет от Джорджа Вашингтона до Билла Клинтона. - 1997. – 640 с.; Стародубов В.П. Супердержавы XX века. Стратегическое противоборство. – М.: 2001. – 509 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка: Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г.Лисенко., В.В.Сокирська.– Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 633 с.

ГУЛЯНИЦЬКИЙ ГРИГОРІЙ (р. н. невід. — 1679 рр.)

Український військовий і державний діяч Гетьманщини. Шляхтич з роду Гуляницьких гербу Остоя, представник козацької старшини. Учасник Хмельниччини (1648–1657 рр.), українсько-російської війни, міжусобних воєн часів Руїни. Полковник ніжинський (1656–1659 рр.), наказний гетьман Сіверський (1658–1659 рр.), полковник корсунський (1662–1664 рр.), староста носовський (? — 1679 рр.).

Народився у м. Корсунь, нині м. Корсунь-Шевченківський Черкаської області. Походив з шляхетської родини. У 1653 р. Гуляницький спричинився до відновлення Корсунського Свято-Онуфріївського монастиря.

Під час Визвольної Війни Гуляницький у 1649 р. та у серпні 1654 р. (разом з Марком Леоновичем і Іваном Дяченком) за дорученням Богдана Хмельницького очолював українське посольство до Москви.

Після Переяславської Ради Гуляницький був полковником корсунським (1662–1664 рр.) та ніжинським (1655–1659 рр.). Його також було назначено гетьманом Сіверським (1658–1659 рр.), а також старостою носовським (? — 1679 рр.).

Григорій Гуляницький був активним прихильником гетьмана Івана Виговського та його незалежницької політики. Під час Руїни брав участь у придушенні антигетьманського заклоту під керівництвом Якова Барабаша і Мартина Пушкаря 1657–1658 рр. Гуляницький зокрема намагався умовити у листі до Івана Безпалого 1 (10) липня 1659 р. не зраджувати Виговського:

«Дивуємося тому не помалу, що ваша милість, уродився з нами разом вольним народом і скормився заразом у Малій Русі, вітчизні нашій, та проливаючи чималу кров свою за вольність всього

війська запорізького, тепер самі добровільно у неволю піддаєтеся і з нами, братією своєю, з якими разом хліб їли і проти всякого ворога стояли, війну ведете і на своїх же кровних ближніх наступаєте. Розсудіть, чи є те добро чините? А на милість Божу просимо і нагадуємо, щоб ви опам'яталась і до нас, всього війська запорізького, приступили, щоб душевною і тілесною ворог не тішився, а ми сумнінням нашим зобов'язуємося і на душу беремо, обіцяємося, що волосина з голови жодному не спаде, і вічно все, що ви чинили, буде забуто, і по панові гетьманові нашому теж обіцяємо, що не тільки мститися не буде, але і всякому, до нас, що всьому війську запорізькому звернувся, ласку особливу покаже».

Активний учасник російсько-української війни (1658–1659 рр.). У 1659 р. під час війни з Москвою, загін Гуляницького захопив Лубни, потім Гадяч, Конотоп. Чіткою, принциповою була позиція наказного гетьмана Гуляницького і у переговорах з московськими послами Булгаковим і Байбаковим на початку 1659 р. Гуляницький дорікав їм, що цар Олексій «безперервно війська свої на нас посилає і многі міста випалили і висікли; краще бути у турка, ніж у москалів...».

Ці слова записали самі послы у своєму звіті. Він також закликав царським послам довести, що вони хочуть миру та вивести московські війська з України.

У Конотопі Гуляницький і його загін протягом трьох місяців боронив Конотопську фортецю від московських військ під командуванням князя Олексія Трубецького і таким чином допоміг гетьманові Івану Виговському залучити підтримку союзників і розгромити війська Трубецького під Конотопом. Однак після зречення Івана Виговського його було усунено з полковництва.

У 1659 р. Гуляницький перейшов на бік гетьмана Ю. Хмельницького. Разом з С.Богдановичем-Зарудним і Г.Лісницьким став ініціатором укладення Слободищенського трактату у 1660 р.

За гетьманування Павла Тетері кілька разів їздив з посольством до Варшави. Затятий ворог Москви Гуляницький у Варшаві переконував сенат і короля у необхідності здійснити похід коронного війська на чолі з королем у Лівобережну Україну, щоб схилити темтешнє козацтво на бік Речі Посполитої. У 1663–1664 рр. Гуляницький брав участь у поході польсько-української армії під командуванням Яна II Казимира і Павла Тетері на Лівобережну Україну.

За звинуваченням у 1664 р. польського коронного гетьмана Стефана Чарнецького — Гуляницький заарештований і без суду

ув'язнений разом з митрополитом київським Йосипом Тукальським і Юрієм Хмельницьким у фортеці Мальборк (Пруссія).

У 1667 р. — Гуляницький був звільнений і приєднався до гетьмана Петра Дорошенка. З 1675 р. Гуляницький перебуває на службі у польського короля. У 1679 р. його звинувачено у зраді і розстріляно поляками.

ДЖЕРЕЛА:

Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. — Т. 1.-3. — К., 1990-1993р.; Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — Київ, 2006.; Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XVI до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. — Київ, 2008.; Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ V. Козацька ера. § 1. Козацька революція 1648–1657 рр. // — Київ, 1997.; Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ V. Козацька ера. § 2. Руїна (1658–1686) // — Київ, 1997. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. — Розділ V. Козацька ера. § 3. Мазепа і мазепинці // - Київ, 1997.

ГУМАНІЗМ

ГУМАНІЗМ — це система ідей і поглядів на людину як на найбільшу соціальну цінність, створення умов для її повноцінного життя і фізичного та духовного розвитку. Історія, проте, знає чимало кривавих періодів, коли людей масово і без суду розстрілювали, прикриваючись саме ідеалами гуманізму, та ще й «вищого ґатунку». У більшовицькій філософії сформувався також поняття «нашого» та «їхнього» гуманізму. При цьому поняття «нашого», «соціалістичного гуманізму» увібрало у себе ненависть до інакодумства та культ сили, нібито потрібний для побудови «світлого майбутнього».

Християнський і соціалістичний гуманізм. В основі християнського гуманізму містяться згадані дві заповіді любові: «Люби Господа Бога всім серцем твоїм, усією душею твоєю, всією силою твоєю і всіма помислами твоїми» та «Люби ближнього твого, як себе самого». На перший погляд, ідея безкорисливої любові до ближнього начебто не має прямого зв'язку з першою заповіддю. Але насправді це її опора і фундамент. Бо якщо Бог є втіленням ідеалів добра, то саме відданість їм, любов до них, готовність жити згідно з цими ідеалами є передумовою любові до ближнього. У цьому сенсі правомірним буде стверджувати, що чим людина ближча до Бога, тим вона ближча до людей, які її оточують.

Варто зауважити, що фашистська ідеологія відкидала лише другу заповідь любові. Перша формально зберігалася, оскільки створювала фашизмові образ ідеології цивілізованої, європейської.

Комунізм пішов далі, не маскуючи своєї сутності під християнство: у своїй антилюдській ідеології він заперечував саму віру у Бога. Усе «відносне», — стверджували комуністичні ідеологи, — а отже, немає і не повинно бути вічного прагнення людини до ідеалів добра.

У цей спосіб повністю відкидалася морально-етична захищеність людини, заперечувалися самі засади гуманізму. Бо якщо і я, і більшість людей навколо мене — гуманісти, тобто вірять у вічні християнські цінності, то я і всі інші люди відчуваємо себе більш-менш захищено і надійно. Якщо ж усі ми втратили зв'язок з ідеалами добра, з вірою у них, то таким способом перетворюємося на потенційних ворогів самим собі. І тоді єдиною силою, котра врятує нас усіх від самих себе, регулюватиме наші стосунки, стає влада тирана, сила «згори». Тому «законодавцем моралі» на довгі роки став партійний керівник: відбувається тотальна деградація моралі.

Відродження суспільства пов'язане з очищенням поняття гуманізму. Головною рушійною силою у процесах оновлення є людина, а тому величезної ваги набуває процес її гуманізації, тобто відродження поваги до неї, її духовності, морально-етичних засад життя, прав. Сутність процесу — у відході від культу сили та реабілітації абсолютних вартостей, котрі становлять «золотий фонд» справжнього гуманізму. Боротьба за їх утвердження є складовою філософії та політики нашого державотворення.

Необхідно зазначити, що християнський гуманізм у європейській культурі трансформувався у гуманізм соціальний. У його основі — ідеали лібералізму і рівності людей, що йдуть від поняття їхньої рівності перед Богом. Як і націоналізм щодо етносу, так і гуманізм стосовно людини є реакцією на підневільне становище. Гуманізм — це найперше піднесення людини, визволення її з рабства і забезпечення їй умов для повноцінної самореалізації.

Проте ідеологія гуманізму має також інше обличчя, коли він стосується людини, яка вже здобула свободу і володіє правом рівності. У такому випадку гуманізм приводить людину до самозвеличення і втрати нею відчуття присутності Вищого Авторитету, Бога — до антропоцентризму і самозосередженості. Цей прометеїзм нерідко межує з атеїзмом або й зливається з ним. Людина сьогодні витісняє Бога навіть в енцикліках пал. Самозадоволений раціоналізм підтримує у людині високу думку про себе і штовхає її до найстрашнішого гріха — гордині, відчуження її від своєї сутності.

Любов до ближнього. Чи не найважчим для засвоєння компонентом душі є любов до ближнього. Християнин розв'язує це

питання на основі віри: любов, чесність, доброта, справедливість тощо є тими ідеалами, які він все життя намагається утверджувати у собі та у навколишньому світі. Він любить усіх. Людині з матеріалістичним мисленням важко змусити себе полюбити вбивцю, злодія, дармоїда. Однак тут не йдеться про тотальну любов. По-перше, почуття любові взагалі не може бути зреалізованим до кінця. По-друге, не можна ні любити, ні навіть терпіти зло. Воно передбачає осуд, і це — вимога моралі. По-третє, у найгіршій людині є зло і якісь зерна добра. А це означає, що нам може не вистачити сил полюбити бандита чи дармоїда, але добра душа, засуджуючи зло, знайде у ньому і щось добре. І це добре намагатиметься побачити у кожній людині й саме за це полюбити її.

Людина — завжди таємниця, і до неї треба ставитися дуже обережно. Це намагання побачити добро у кожній людині є основою любові до всіх. Вважають, що наша душа вимірюється саме тим, наскільки вона навіть у найгіршій людині вміє відшукати елемент добра і за це полюбити її. Таким чином, простежуємо тут певну роздвоєність предмета і почуття щодо нього— ненавидіти у людині зло і любити добро. Задля тієї краплі добра, котру помічаємо, мусимо допомогти людині переборювати у собі зло, мусимо її розуміти і справедливо, милосердно, шануючи її гідність, ставитися до неї. Активна позиція щодо зла полягає саме у цьому.

Таке намагання є тяжкою працею для душі, і через це так нелегко змусити себе любити людей. Усі ми християни, але бути християнином зовсім не те саме, що бути добрим самарянином. У цьому сум'ятті ми часто сприймаємо світ і людей лише в одному кольорі — чорному або білому. Християнська філософія, однак, бачить усе у розвитку — від чорного до білого. Любити людей — означає допомагати їм долати цей шлях.

У проблемі ставлення до людини, що скоїла зло, є ще й суспільний аспект: якщо людина виховується зовнішнім середовищем, пристосовуючись до життя, яке твориться суспільством, то закон справедливості вимагає вбачати у її злочині також частку вини самого суспільства, членом якого є кожен з нас. Людина — індивідуальна, завжди повинна відповідати за свої вчинки, але існують також «вчинки суспільства», його реальний моральний стан, і воно теж повинно нести відповідальність за скоєний людиною злочин. Ця обставина, серед інших повинна братися до уваги при вирішенні проблеми смертної кари. Не почуттям помсти, а потребою зупинити зло керується християнин у своєму ставленні до злочину. Тому стосовно вбивць

граничним заходом можна вважати довічне ув'язнення.

ДЖЕРЕЛА:

Гайденко П. П. Фр. Бэкон и практическая ориентация науки Нового времени // Проблема методологии научного исследования в философии нового времени. — М., 1989. — С. 37-55.; Гришко В. Г. «Две книги» Галилео Галилея // Историко-астрономические исследования. — М., 1989. — Вып. 2. — С. 114 –154. Горфункель А. Х. Эразм и итальянская ересь XVI в. // Эразм Роттердамский и его время.- М., 1989. — С. 197—205.; Девятайкина Н. И. Мировоззрение Петрарки: этические взгляды. — Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1988.- 205 с.; Доброхов А. Л. Данте Алигьери. — М.: Мысль, 1990. — 208 с.; Корелин М., Гуманизм // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб.,

ДАЛЬ РОБЕРТ АЛАН (17 ГРУДНЯ 1915 – 5 ЛЮТОГО 2014 рр.)

Американський політолог, один із засновників теорії плюралістичної демократії. У центрі наукової уваги – проблеми трансформації політичних систем, співвідношення свободи, рівності та демократії. Автор терміну «поліархія», під якою розуміється особливий тип політичного режиму, що характеризується двома основними ознаками: плюралістичністю і опозиційністю. Основні роботи – «Вступ до теорії демократії» (1956), «Плюралістична демократія у США» (1967), «Поліархія: участь і опозиція» (1971), «Демократія в США» (1972), «Демократія, свобода та рівність» (1986).

«Поліархія: участь і опозиція» (1971) – відома політична робота, що присвячена проблемі визначення характеристик інституціонального аспекту демократії.

Р. Даль відзначає, що поява у середині – наприкінці ХХ ст. цілої низки теорій демократії (ціннісної, раціонально-утилітарної, інституціональної, економічної, модернізаційної та ін.) призвела до розмивання змісту самого поняття «демократія», під яким стали

розуміти і форму політичної організації суспільства, засновану на визнанні народу основним джерелом влади, і певний філософський, світоглядний ідеал людського буття, і форму політичної участі, і моделі діяльності різних суспільних інститутів, і багато чого іншого. Тому для характеристики демократії саме як форми політичного режиму (на відміну від «демократії» як ідеального типу влади), американський політолог Р. Даль запропонував використовувати новий термін – «поліархія» (гр. *poli* – множинність, *arche* – влада). Невід’ємними ознаками поліархії, за Далем, є такі характеристики політичної системи, як плюралістичність і опозиційність.

Роберт Даль виділив низку умов, що є необхідними для існування сучасної політичної демократії (або, за Далем, «поліархії»): 1) Контроль за рішеннями уряду конституція покладає на офіційних осіб, які обираються народом.; 2) Дані офіційні особи періодично обираються шляхом чесних виборів, що виключають будь-який примус.; 3) Практично все доросле населення має право обирати офіційних осіб.; 4) Практично все доросле населення має право претендувати на виборні посади.; 5) Громадяни мають право висловлювати свою думку, не побоюючись переслідування з політичних мотивів.; 6) Громадяни мають право одержувати інформацію з альтернативних інформаційних джерел, що захищені законом.; 7) Громадяни мають право створювати незалежні асоціації й організації, включаючи політичні партії та групи інтересів.

«Поліархія – це специфічний вид режиму для управління сучасною державою – режиму з характеристиками, які виразно відрізняють його від усіх інших режимів, що існували до XIX ст., а також від більшості сучасних режимів, що встановилися в націях-державках – режим, заснований на відносно високій терпимості до опозиції (до тих, хто протистоїть діям уряду), на широких можливостях впливати на поведінку уряду й навіть на можливості зміщення мирним шляхом різних офіційних осіб.

ДЖЕРЕЛА:

Политология. Словарь. — РГУ. В.Н. Коновалов. 2010.; Политическая наука: Словарь-справочник. сост. Проф. пол. Наук Санжаревский И.И. 2010.

ДАОСІЗМ

ДАОСІЗМ — китайське традиційне вчення, в якому присутні елементи релігії містики, гадань, шаманізму, медитацій, а також традиційної філософії й науки. Послідовників даосизму називають

даосами. Вважають, що цю течію заснував Жовтий імператор(родоначальник всіх китайців).

В історії даосизму відбувся поділ учення на філософський даосизм (дао цзя), що розвинувся у неодаосизм, і релігійний (дао цзяо), що включив алхімію, демонологію, лікування. За час свого існування даосизм не створив єдиної церкви, а догматичні положення його ортодоксальних напрямів не сформувалися у конкретний, спільний для всіх вірян догмат. Це відбилося на поліморфізмі даоської доктрини, особливостях ритуальної діяльності і організаційних рівнях. Проте даосизм є цілісним соціокультурним феноменом, що робить значний вплив на життя сучасного китайського суспільства.

Даосизм виник у VI ст. до н. е. і є однією з двох корінних китайських релігійно-філософських систем (іншою є конфуціанство), які значно вплинули на розвиток китайської культури. Ціль даосизму, як філософії виражається у трактаті «Дао де цзін» («Книга шляху і благодаті») Лао-цзи. Іншими найранішими представниками даосизму є Чжуан-цзи та Ле-цзи. У політиці і виживанні, даос шукає дієвого шляху найменшого спротиву і скромності. Всі крайні позиції ведуть до своїх протилежностей. Все є у русі, за винятком самого Дао (Шляху), який визначає рівновагу між протилежностями їнь та ян.

За твердженням даосів, світ у цілому і людина зокрема характеризуються трьома видами життєвої енергії: шен (дух), ци (дихання) і цзін (життєва субстанція). Під час медитації людина прагне до злиття мікрокосму (її) з макрокосмом (всесвітом). З цією метою людина повинна позбутися від дуалістичного сприйняття дійсності; іншими словами, вона має ототожнити своє Его зі всім всесвітом, тобто позбутися від суб'єктно-об'єктної свідомості. Отже, даоська медитація глибоко містична. Містичний союз зі всім сущим не піддається раціональному поясненню; збагнення здійснюється безпосередньо через досвід. Таким чином, затверджується фундаментальне положення даосизму, згідно з яким розказане Дао не є достеменним Дао. Те, що пізнається під час медитації не піддається словесному вираженню. Якщо все перебуває у процесі постійної зміни, ідентифікація власного «Я» стає ілюзією, явною помилкою, але рано чи пізно людина буде вимушена змиритися з реальністю змін. Проте даосизм не схильний вдаватися до мудрувань і акцентує увагу на практичному здійсненні цієї концепції. Людина повинна переконатися на власному досвіді у суті питання, тобто усвідомити дійсну реальність і відчутти себе частиною потоку Дао.

Подібно до водного потоку, життя людини повинне протікати шляхом найменшого опору. Отже, ідеалом даосів є існування, вільне від проявів пристрастей і амбіцій. Проте серйозною перешкодою на шляху до звільнення від мирських бажань є освіта, бо знання збільшує схильність до бажань і амбітних прагнень. Саме тому даоси розробили теорію мислення, що перешкоджає підвищенню інтелектуального і освітнього рівнів. Природна простота (пю) виявляється у спонтанних вчинках (ву-вей), які відбивають природну гармонію. У процесі ву-вей особа виражається у своїй первозданній простоті й єднанні з навколишнім світом. У цьому випадку свідомість не встигає проявити свій раціональний початок і підсвідомість бере на себе функції управління особою. Вказані якості сприяють усвідомленню природи всіх живих істот і місця людини на цьому світі. Подібно до буддистів, даоси співпереживають всім живим істотам. Де (чеснота) і Ч'і (енергія) являють собою силу беззусильної дії доступної для даоса.

Як релігія, даосизм наголошує на алхімічних відносинах між макрокосмом і мікркосмом, шукаючи формулу безсмертя за допомогою: **контролю дихання; дієти; вправ; сексуальної стриманості; хімічних еліксирів.**

У даосизмі розвинулось священство, величезний ієрархічний пантеон «богів» і безліч священних текстів і ритуалів пов'язаних з різними сектами. Пізніше повстало чернецтво. З часів китайської культурної революції (1966–1968 рр.) релігійний даосизм активно практикується головним чином на Тайвані. Філософський даосизм викликав зацікавлення на Заході, особливо І Чінг, містичний твір, який має за мету пояснити значення випадкових подій.

ДАО — БУКВАЛЬНО -ШЛЯХ, У ДАОСИЗМІ - ДУХОВНІСТЬ.

Дао означає Шлях осягнення законів природи, її закономірностей. Вчення закликає людей жити за природними законами, відповідно до Дао, універсальним гармоніювальним принципом. Дао трактується як абсолютна категорія, що не піддається опису, одвічний всесвітній принцип. На початку «Дао де цзін» сказано: «Дао, про яке можна говорити, не є достеменним Дао». Дао безтілесне і не піддається плотському сприйняттю, воно скрізь і ніде, безформне і безіменне, нескінченне і вічне, порожнє, але невичерпне. Воно — прабатько всього, включаючи богів. Все народжується з Дао і все вирушає у Дао. Саме Дао знаходиться у безкінечному циклічному кругообертанні: не досягаючи межі воно знов спрямовується до витоку. Дао — вищий закон буття, але не буття, як таке; воно поза

буттям, за його межами, але це не Бог, не надприродна сила, бо Дао природне хоча і неосяжне.

Про Дао згадують як про «початок і матір десяти тисяч речей», тобто сутнісну основу буття. Проте Дао не є буттям, але це і не небуття. Це те, що є першопричиною. У цьому відношенні його доречно порівняти з буддійським поняттям шуньяти (порожнечі). Дао універсальне, всепроникне і не піддається руйнуванню. З точки зору метафізики Дао — це джерело, що породжує все суще, і одночасно кінцева мета будь-якого прояву. Воно не володіє фіксованою субстанціальною основою, а лише забезпечує прояв і згасання існування. Згідно з даоською філософією, відпочинок передує руху, а достаток спокою — дії. Дао є основою будь-якого процесу. Саме по собі воно нерухоме, але є початком будь-якого руху. У цьому сенсі Дао означає абсолютну природність.

Де — буквально відвага аб мораль. Сила, або порядок речей у всесвіті.

Дао непізнаване, але всюдисуще. Те, про що можна говорити, називається Де (проявлена потужність). Це поняття демонструє Дао у дії, проявляє його потенційну енергію в об'єктах творіння. Якщо Дао — це тотальна суть світу, то Де — це загальний космічний принцип, що визначає для кожного об'єкта належну форму і послідовність майбутніх йому трансформацій, це втілення певного внутрішнього життєвого принципу породженого Дао, того, що зв'язує кожного з Дао, це прояв тотальної суті світу в реальності. Якщо суб'єкт або об'єкт дотримуються дао (іншими словами, діють природним чином), їх наповнює енергія (де). При цьому не йдеться про якусь силу, що прагне до насильницьких змін, що суперечило б самій суті вчення, а про природну силу, що повністю виявляє природний потенціал. За аналогією з водою, Дао подібне до потоку, силу перебігу якого представляє де.

У-Вей — буквально не-дія — розуміння того, коли потрібно діяти та не діяти, перебуваючи у гармонії з Дао

Ключовий термін, що позначає утримання від активних дій, — у-вей. Його можна перекласти як невтручання, хоча саме слово зовсім не має на увазі абсолютної пасивності. Навпаки, це дія, але здійснена відповідно до двох принципів: — жодне зусилля не має бути витраченим даремно; — не слід робити нічого, що не відповідає законам природи. У-вей слід було б перекласти як спонтанна або природна дія. Це те, що людина робить інтуїтивно, не плануючи. Це дія, мотивована реальними обставинами, а не фантазіями. Часто ми

діємо всупереч своїй натурі з єдиною метою — довести яку-небудь ідею або принцип. У такі моменти особа внутрішньо суперечлива: емоції підказують одне, раціональний початок — інше, свідомість — третє. У таких умовах вчинок малоефективний і неприродний оскільки є результатом компромісу між різними сферами свідомості. у-вей втілює спонтанну і природну поведінку. Діючи таким чином, ми не задаємося питанням правочинності вчинку, а просто здійснюємо його.

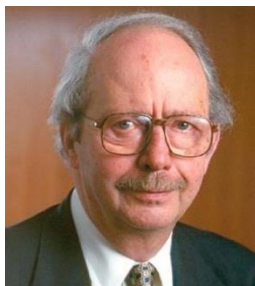
У-вей — це якість, яка дозволяє неупереджено дивитися на речі, мистецтво бути самим собою, навичка природної поведінки і упевненості у своїх силах. у-вей проявляється тоді коли людина не дотримується умовних стереотипів поведінки і не замислюється над тим, що робить. Іншими словами, людина підкорюється наказам підсвідомості, не втрачаючи час на логічний аналіз і свідому оцінку ситуації. Слід зазначити принципову різницю між мораллю даосів і конфуціанців. Згідно з Конфуцієм, етичні норми повинні визначатися законними актами що регламентують суспільну поведінку. Релігійний даосизм: Складає частину традиційних народних вірувань Китаю, у якій провідне місце займають фігури, пов'язані із даоською ідеологією: Лао-цзи, Хуан-ді, Три пречистих (Сань цін en:Three Pure Ones), Вісім Безсмертних та інші святі.

ДЖЕРЕЛА:

Торчинов Е. А. Даосизм: опыт историко-религиозного описания. — СПб.: Лань, 1998. — 448 с.; Элиаде М., Кулиано И. Словарь религий, обрядов и верований. Розділ «Даосизм». Васильев Л. С. История религий Востока. — М., 1988.; Васильев Л. С. Культы, религии, традиции в Китае. М., 2001.; Вонг Е. Даосизм. / Пер. с англ. Ю. Бушуевой. — М., 2001.

ДАРЕНДОРФ РАЛЬФ

(1 ТРАВНЯ 1929 - 17 ЧЕРВНЯ 2009 рр.)

Німецько-британський соціолог, політолог, політичний діяч, прихильник теорії ліберального суспільства і держави, відомий як автор теорії соціального конфлікту, лорд. Професор Берлінського

наукового центру соціальних досліджень (WZB). Він був головою Німецького соціологічного товариства, депутатом бундестагу, парламентським статс-секретарем при міністрі закордонних справ ФРН, членом Єврокомісії, директором Лондонської школи економіки і політичних наук. У 1993 р. барон Дарендорф став членом палати лордів британського парламенту. Помер після важкої хвороби у Кельні.

Вивчав філософію і класичну філологію у Гамбургському університеті, соціальні науки у Лондонській школі економіки. У 1954 р. захистив дисертацію по темі «Некваліфікована праця у британській промисловості». Перші книги Дарендорфа — публікації його дисертацій з соціальної філософії, присвячених критиці Маркса і марксистській теорії суспільства. Серед них — «Маркс в перспективі. Ідея справедливості у мисленні Карла Маркса» (1953) і «Соціальні класи і класовий конфлікт в індустріальному суспільстві» (1957). Дарендорф працював викладачем і дослідником на кафедрах соціології у Гамбурзі (з 1958), Тюбінгені (з 1960) і Констанці (з 1966), співробітником американського Центру вищих досліджень в області наук про поведінку (1957—1958 рр.), запрошеним професором Фонду Рассела Сейджа (1986—1987 рр.).

У 1970—1974 рр. він — комісар Європейського економічного співтовариства, у 1974—1984 рр. директор Лондонської школи економіки, з 1988 р. ректор Сент-Ентоні-коледжу Оксфордського університету.

Незважаючи на те, що Дарендорф після війни спочатку був членом СДПН, а також короткочасно членом Соціалістичного союзу німецьких студентів, який очолював Гельмут Шмідт, Дарендорф відомий у своїй політичній діяльності перш за все як генератор ідей лібералізму. Після того як він одного разу вже виставляв свою кандидатуру у регіональних списках Вільної демократичної партії, його остаточно вибрали у 1967 р. у ВДП. Разом з тодішнім секретарем Карлом-Херманном Флах він займався у значній мірі програмною переорієнтацією партії у кінці 1960-х - 1970-х рр. Відомим він став також завдяки суспільним дискусіям (на які рідко наважувалися подібні йому) з адептами руху 1968 р., наприклад, з Руді Дучке.

У 1968 р. Дарендорф став депутатом від лібералів до ландтагу землі Баден-Вюртемберг, але 28 жовтня 1969 р. він відмовився від свого мандата, коли вступив у Бундестаг, який він вже 25 серпня 1970 р. знову покинув. Деякий час він працював при першому уряді Віллі Брандта в якості парламентського державного секретаря у міністерстві

закордонних справ, до тих пір поки у 1970 р. не виїхав до Брюсселя як комісар Європейського економічного співтовариства (при голові Мальфатті) із зовнішніх відносин і зовнішньої торгівлі. При голові комісії Ортолі він був відповідальним за дослідження, науку і освіту аж до своєї відставки у 1974 р.

У 1974 р. Дарендорф повернувся у науку і керував прославленою Лондонською школою економіки (до 1984 р.). З 1984 - 1986 рр. працював в Університеті Констанци, а у 1986-1987 рр. - у Нью-Йорку, запрошеним професором Фонду Рассела Сейджа. З 1987 - 1997 рр. він був ректором Сент-Ентоні-коледжу Оксфордського університету, з 1991 - 1997 рр. на додаток до цього - проректором цього університету.

У 1982 р. він був проведений королевою Єлизаветою II у кавалери Ордену Британської імперії, з яким для британських громадян пов'язаний дворянський титул «Сер».

У 1988 р. Дарендорф прийняв британське громадянство, у 1993 р. він був проведений у довічні пери і отримав титул барона Клер Маркет у столичному окрузі Вестмінстер. Клер Маркет - це ринок при Лондонській школі економіки, який служив також місцем стоянки автомашин. Поблизу раніше стояв замок Джон Ерла Клера, який жив там до 1617 р. Дарендорф вибрав титул, як зазвичай, сам і цим показав своє ставлення до Лондонській школі економіки.

З 1982 - 1987 рр. Дарендорф був головою правління близького до ВДП Фонду Фрідріха Науманна. З тих пір як він став британським громадянином, він вступив в Ліберально-демократичну партію і з 1993 р. був членом палати лордів. У Німеччині він був Радником баденською газети. Дарендорф отримав у 1989 р. премію Зигмунда Фрейда за наукову прозу. Він був послом ініціативної нової соціальної ринкової економіки. У 1997 р. йому вручили нагороду Теодора Хойса за його політичну і гуманітарну діяльність на протязі всього життя. У 2002 р. він був відзначений як перший носій нагород Університету Франкфурта, міста Франкфурта і Дрезденського Банку.

ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ:

Конфлікт є природним результатом будь-якої системи управління. Суть соціального конфлікту полягає у відмінності соціальних позицій і ролей в суспільстві: у одних є влада і право управляти, у інших таких привілеїв немає. В результаті загострення протиріч всередині суспільства може бути обумовлено рядом причин: диспропорція в розподілі влади і відсутність вільних каналів перерозподілу влади.

Однак конфлікти у суспільстві можна регулювати і керувати ними. Для цього існують соціальні інститути, які виробляють правила поведінки для конфлікуючих сторін. Подолання конфлікту поділяється на кілька етапів: усвідомлення своїх інтересів протилежними групами, об'єднання і перерозподіл влади. Підсумком будь-якої конфліктної ситуації стають соціальні зміни у суспільстві.

У книзі «Суспільство і демократія в Німеччині» (1969 р.) Дарендорф описує політичний спектр Німеччини кінця ХІХ-початку ХХ ст.

ДЖЕРЕЛА:

Дарендорф Р. Гражданская ответственность интеллектуалов: против нового страха перед просвещением // Полис (Политические исследования). — 1997. — № 6.; Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы. — М., 2002.; Дарендорф Р. Тропы из утопии. — М., 2003.; Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта // Социологические исследования. — 1994. — № 5. — С. 142–147.

ДВОПАЛАТНИЙ ПАРЛАМЕНТ

ДВОПАЛАТНИЙ ПАРЛАМЕНТ (Бікамералізм або Двопалатна система) - структура парламенту (а іноді й інших представницьких органів), при якій він складається з двох палат.

Палати парламенту розрізняються за складом, порядком формування, повноваженнями. Як правило, одна з палат є верхньою, інша — нижньою. Це означає, що закони спочатку приймаються нижньою палатою, а потім надходять на ухвалення верхньою. Верхня палата зазвичай не має права вносити в закон зміни, її завдання — прийняти або відхилити його.

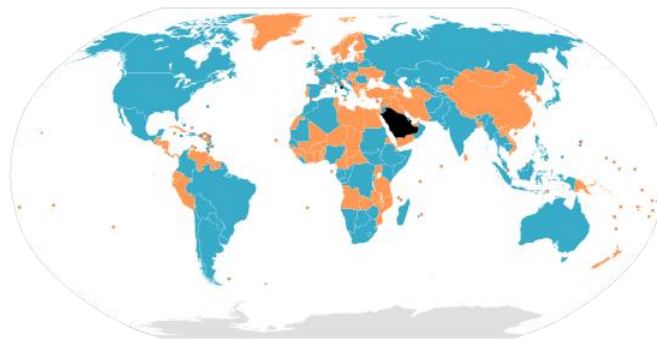
На практиці це призводить до того, що політично важливішою є нижня палата, оскільки у ній відбувається основне обговорення кожного законопроекту. Крім того, зазвичай саме перед нижньою палатою звітує уряд країни. У той же час якщо у президента або голови уряду є право розпустити парламент, воно, як правило, розповсюджується лише на нижню палату. Проблема структурної організації парламентів становить одну з центральних складових теорії парламентаризму. Від її вирішення залежать ефективність діяльності цього органу державної влади, його професійність, характер представництва у ньому, законодавчий процес тощо. У цьому контексті одним із найважливіших структурно-організаційних питань, що пов'язані з процесом функціонування парламентів, є питання щодо визначення оптимальної кількості у ньому палат.

Країни з двопалатним парламентом.

Країни з однопалатним парламентом.

Країни без парламенту.

До початку XIX ст. верхні палати парламентів мали аристократичний характер і формувалися шляхом призначення чи шляхом наслідування. Перші виборні верхні палати з'явилися в Європі у першій половині XIX ст. Ними стали Сенат у Бельгії (1831 р.) та Перша палата Нідерландів (1815 р.). На думку В. Шаповала, головною ознакою побудови парламентів значної кількості зарубіжних країн є їх двопалатність або бікамералізм.

Бікамералізм є домінуючою родовою ознакою структури сучасних європейських парламентів, за винятком таких країн: Швеція, Данія, Португалія, Греція, Люксембург, Угорщина, Македонія, Болгарія, Словаччина, Литва, Естонія, Латвія. У державах Латинської Америки та Карибського басейну діє приблизно рівна кількість однопалатних та двопалатних парламентів. Дві палати мають законодавчі органи Аргентини, Бразилії, Болівії, Гаїті, Колумбії, Венесуели, Мексики, Парагваю, Уругваю, Чилі, Ямайки, Домініканської Республіки.

Нині існують всі підстави для того, щоб говорити про наявність двох основних моделей організації парламентів: двопалатні та однопалатні парламенти.

Двопалатність як основна тенденція, чи основна ознака сучасних парламентів, у світі не є домінуючою. А тому однопалатність не слід розглядати як своєрідне відхилення від загального правила. У цьому сенсі варто вести мову про фактор політико-правової «доцільності», який враховується при визначенні моделі організації парламентів, а також про вплив політико-правових традицій у тій чи іншій державі.

Більш поширеною теорією щодо класифікації зв'язку форми держави із застосуванням однієї з моделей організації парламенту є

орієнтація на встановлення зв'язку між формою державного устрою та формою організації парламенту. У цьому сенсі, як правило, застосовується така формула: федеративній державі відповідає двопалатна модель парламенту, а унітарній — однопалатна.

Для переважної більшості федеративних держав двопалатний парламент вважається майже обов'язковою ознакою. Такий зв'язок федеративного устрою з двопалатними парламентами пояснюється тим, що ідея розподілу парламенту на дві палати багато у чому була зумовлена намаганням поєднати в одному представницькому органі загальнонаціональні інтереси та інтереси суб'єктів федерації, чи забезпечити, як правило, характерну для федерацій подвійну участь народного представництва.

Ще більше питань щодо правомірності застосування наведеної вище формули виникає у разі звернення до практики використання моделі двопалатних парламентів в унітарних державах. Так, багато держав, які на конституційному рівні проголошено унітарними, вже тривалий час мають двопалатні парламенти. Найбільш показовим прикладом такої політико-правової конструкції «унітарна держава — двопалатний парламент» може бути Велика Британія, Франція, Італія, Іспанія, Норвегія, Польща та ін.

Таке звернення до світової практики парламентаризму є особливо актуальним у сучасних вітчизняних умовах, оскільки, висувачи аргументи проти двопалатної моделі організації парламенту в Україні, доволі часто застосовують тезу щодо несумісності унітарного державного устрою з двопалатністю. Але таке доведення неможливості співіснування принципів унітаризму та парламентської двопалатності, власне, суперечить об'єктивним політико-правовим фактам.

Ще одним підходом, який встановлює певну політико-правову залежність між формою держави та моделлю організації парламенту, є той, що ґрунтується на встановленні взаємозв'язку між структурою парламенту та типом політичного режиму. Однак з усіх зазначених вище він є найбільш вразливим для критики. Дійсно, парламентаризм є невід'ємною частиною демократичного політичного режиму. Але з цього аж ніяк не випливає, що ту чи іншу модель організації парламенту можна визначити як більш демократичну. Говорячи про наявність двох типів структурної організації парламентів, на наше переконання, було б змістовною помилкою прагнути окреслити один із них як більш, а другий — як менш демократичний.

Проблема запровадження двопалатного парламенту в Україні має свою попередню історію. Починаючи з перших років незалежності ідея бікамералізму неодноразово обговорювалася як можлива модель взаємовідносин між центром та регіонами.

Наприклад, можливості створення двопалатного парламенту аналізувалися ще у квітні 1992 р. на одному із засідань комісії з розробки Конституції України, яка «дійшла висновку, що доцільно назвати орган законодавчої влади «Національні збори», віддати перевагу двопалатній структурі парламенту, обидві палати якого обиралися б на однаковий строк» ("Голос України", 25 квітня 1992 р.). Крім того, за часів президентства Леоніда Кравчука було створено сім варіантів двопалатних конституційних проектів, один з яких було винесено на всенародне обговорення. Спроби створення двопалатного парламенту проявлялися у низці законопроектів. Згідно з одним з них, майбутній парламент мав бути двопалатним і складатися із Сенату і Палати представників.

Вибори Сенату мали би проводитись по 27 виборчих округах, від кожного з яких за мажоритарною системою обиратимуться два депутати. Палата ж представників повинна б формуватися з 200 депутатів, обраних за партійними списками. Але ідеї двопалатності у партійному та й у депутатському корпусі традиційно мали набагато більше опонентів ніж прихильників.

Наприкінці 1995 р. політичного року оголошувалося, що робоча група Конституційної комісії завершила проект нової Конституції країни, який було передано до розгляду Конституційної комісії. Один із пунктів - створення двопалатного парламенту - Національні збори або Верховна Рада, яка складається з Палати депутатів та Сенату.

Слід зазначити, що двопалатність тоді лобювалася представниками місцевих управлінських та політичних еліт. Це було пов'язано з намаганням закріпити у майбутній Конституції інститут місцевого самоврядування та зробити майбутній парламент двопалатним, сподіваючись, що одна з палат буде представляти там регіональну еліту. Але, як правило, ці пропозиції мали переважним чином економічно вмотивований характер з елементами дієвого легального впливу на процес формування центральної політики щодо регіонів. Втім все ж таки 28 травня 1996 р., коли розпочався розгляд проекту Конституції у першому читанні, Верховна Рада прийняла рішення про однопалатний парламент. Як відомо, дискусії оновилися під час чергової політичної кризи 2000 р., коли 16 квітня було

проведено доволі маніпулятивний референдум за народною ініціативою. «Причина — протиріччя між гілками влади та їхні повноваження. Але Референдум 2000 р. не мав доленосних наслідків для впровадження політичної реформи і не став підставою для конституційних змін. У той же час про необхідність формування двопалатного парламенту у країні тоді висловилося близько 82 %.

Таким чином, історія питання двопалатності свідчить, що у країні так і не була проведена повноцінна дискусія щодо доцільності реформування парламенту у даному напрямку, тим паче не досягнуто консенсусу ані на рівні еліт, ані на рівні регіонів.

Класична модель двопалатності передбачає формування верхньої палати за територіальним або регіональним представництвом і нижньої палати - за політичним або індивідуальним депутатським представництвом. Як правило, ця модель найбільш притаманна федеративному устрою держав і практично найбільш відповідає вимогам законодавчого їх забезпечення. Враховуючи унітарність України, застосування такої моделі призведе до інституціонального конфлікту форми і змісту, бо вони ні в якому разі не будуть співпадати, що у свою чергу неминуче призведе до пошуку нових компромісних моделей двопалатності.

Одним із ключових питань є проблема розподілу повноважень, сфер та зон відповідальності, які залежатимуть від того, яку республіку буде мати країна: парламентську, президентську або змішану, з якими повноваженнями будуть президент, парламент та уряд.

В умовах нинішньої політичної взаємної нетерпимості з боку всіх політичних сил це може стати повним колапсом законотворення. Відповіді на ці питання є актуальними тому, що нинішня конфігурація політичної системи не сприяє адекватному представництву регіональних інтересів, не створює баланс інтересів між різними політичними гравцями.

Структура парламенту є однією з важливих характеристик як самого парламенту, так і держави загалом, що справляє досить значний вплив на рівень ефективності діяльності вищого представницького органу держави, його здатність відображати соціальні і політико-територіальні впливи, які існують у суспільстві. Верховна Рада України може складатися з двох палат: верхньої та нижньої.

Нижня палата створюється за пропорційною системою обрання депутатів від політичних партій та їх блоків, і її основною

функцією є стратегічне спрямування розвитку держави та відповідність цьому спрямуванню законодавчих актів. Верхня палата створюється за принципом представництва існуючих у суспільстві інтересів територій. Її основною функцією є тактичне спрямування законодавчих актів на реалізацію суспільно значимих інтересів громад, а також як механізм протидії політичному волюнтаризму окремих політичних сил, які представлені у нижній палаті парламенту.

Така модель двопалатності, при якому нижня палата парламенту узгоджує і схвалює законодавчі акти до розгляду, а верхня палата їх розглядає і приймає, надає ефективної дієвості процесу державотворення. Це обумовлено тим що:

1. наявність нижньої палати не дозволяє зашкодити суспільному інтересу при прийнятті нових правил і норм;
2. верхня палата спрямовує їх на досягнення стратегічних цілей без погіршення існуючого стану суспільства.

Введення двопалатного парламенту потребує суттєвої ревізії усієї Конституції України. Має бути врахований цілий ряд факторів, таких як виборча система, перегляд перерозподілу функцій між гілками влади, повноваження органів місцевого самоврядування та ін. Верхня палата парламенту має отримати повноваження чи то за рахунок поділу повноважень нинішньої Верховної Ради між двома палатами, чи за рахунок передачі деяких повноважень президента. Потребує обговорення і те, з яких регіональних представників і яким чином формуватимуть верхню палату. Все це може призвести до порушення цілісності Конституції.

Одним з позитивних аргументів на користь двопалатності є можливість представництва регіонів та сприяння з боку центрального уряду у розв'язанні регіональних проблем. Але водночас без реформи місцевого самоврядування цей позитив може буде зведеним до мінімуму. Головною проблемою залишається децентралізація повноважень між центром та регіонами, стосунки між якими можуть стати ще більш суперечливими.

В ідеалі, як свідчить світовий досвід, наприклад Польщі, запровадження бікамералізму потребує одночасно адміністративної реформи та реформ місцевого самоврядування. Але запровадження двопалатного парламенту має наступні вкрай важливі наслідки:

1. Посилюється система стримувань та протидії не лише між різними гілками влади, а й в середині парламенту. Верхня палата є запобіжником олігархізації усього процесу державного управління та законотворчого процесу, надмірної партизації, враховуючи, що сучасні

партії України не виконують функції представництва інтересів різних верств населення, стратегічного розвитку країни. Важливим наслідком є зростання можливостей впливу президентських структур на діяльність парламенту в цілому та забезпечення стабільності законодавчого процесу.

2. Верхня палата, на відміну від Нижньої, виконує функцію регіонального представництва. Це додає можливості для створення майданчиків для публічного обговорення нагальних питань та випуску «пари» у разі зростання напруженості між центром і регіонами.

3. Створення системи «м'якого» асиметричного бікамералізму в умовах унітаризму наблизить країну до стандартів європейської демократії.

Головним ризиком в умовах двопалатності залишається процес регіоналізації країни, послаблення контролю з боку уряду над бюджетними процесами, спроможність двох палат ефективно працювати над законопроектами, контролювати виконавчу владу. Є очевидним, що рішення про формування в Україні двопалатного парламенту фактично означатиме зміну державного устрою країни. Це передбачає ретельного опрацювання законодавства і обговорень. Крім того, потрібен консенсус різних політичних сил як всередині Верховної Ради, так і між різними гілками влади щодо того, як мають здійснюватися ці зміни.

ДЖЕРЕЛА:

Шаповал В. Двопалатність: мета, функції // Віче. — 1992. — № 9. — С. 14 ;
Березюк О. Однопалатний парламент : недолік чи перевага // Право України. — 1997. — № 3. — С. 72.; Святоцький О., Чушенко В. Питання теорії і практики конституціоналізму в Україні // Право України. — 1998. — № 2. — С. 20.; Цвік М. В. Взаємодія законодавчої, виконавчої гілок влади та референдуму в системі народовладдя // Вісник АПрН України. — 1995. — № 3. — С. 34.; Шемшученко Ю. Проблеми розбудови української державності // Право України. — 1997. — № 1. — С. 13.; Назаренко Є. Закон у системі нормативних актів України // Право України. — 1995. — № 12. — С. 17.

ДВОПАРТІЙНА СИСТЕМА

ДВОПАРТІЙНА СИСТЕМА, біпартизм — домінування у політичному житті двох потужних політичних партій які змагаються за владу, одна з них перебуває при владі, а інша — в опозиції. Перемога однієї з партій забезпечує гомогенну парламентську більшість, стабільність уряду, робить ефективною його працю, створює умови для громадянської єдності.

Партія, що програла на виборах, становить основу опозиції. Типовими прикладами біпартизму є партійні системи Великобританії та США.

ФОРМАЛЬНА (ШТУЧНА) ДВОПАРТІЙНІСТЬ:

Термін, який застосовується для визначення такого типу двопартійних систем, існування яких засноване на примусі й забороні діяльності політичних партій. Так, наприклад, у Нігерії після одного з військових переворотів державою офіційно було декларовано створення двох політичних партій і на період «стабілізації демократії» у країні заборонялась діяльність будь-яких інших партій. У Бразилії (з 1964 -1979 рр.), Уругваї (з 1973 - 1985 рр.) після військових переворотів законодавство дозволяло лише діяльність двох партій. При тому одна з них розглядалась як правляча, а друга — як опозиційна. У Колумбії у 1957 р. дві традиційні партії — Консервативна та Ліберальна — підписали угоду про паритетне правління. Ще одним специфічним прикладом формальної двопартійності була Болгарська Народна Республіка, в якій існували дві легальні партії — правляча комуністична партія та її «молодший партнер» Болгарський землеробський народний союз. Характерною особливістю цих двопартійних систем є обмеження рівня політичної конкуренції та свободи. Такі партійні системи отримали назву «обмежених (штучних) партійних систем».

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Р. Політичні партії. Енциклопедичний словник. — Львів: Астролябія. — 2005. — 488 с.; Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій та партійних систем: Навчальний посібник. — Львів: Тріада плюс. — 2004. — 528 с.; Обушний М. І., Примуш М. В., Шведа Ю. Р. Партологія: Навчальний посібник / За ред. М. І. Обушного. — К.: Арістей. — 2006. — 432 с.

ДВОРЕЦЬКИЙ ВАСИЛЬ ФЕДОРОВИЧ (1609 – Р. С. НЕВІД. РР.)

Київський полковник, активний учасник повстання Богдана Хмельницького. Місце і ранні роки життя Дворецького невідомі.

У 1649 р. служив реєстровим козаком Київської сотні. З початком повстання Богдана Хмельницького, став діяльним його учасником. Зблизившись з гетьманом - у 1653 р. був призначений наказним київським полковником. Кілька разів їздив до Москви у складі посольств Хмельницького.

У 1658 р., гетьман Іван Виговський відібрав у Дворецького, як у активного прихильника промосковської партії, київський полк. Але, фактично, Дворецький продовжував керувати полком і бився проти Виговського.

У 1659 р. став досконалим Київським полковником і претендував на пост гетьмана. Брав участь у відбитті нападу на Київ наказного гетьмана Данила Виговського. Як записано у «Летописце Дворецьких»: «І полковник київський ВАСИЛЬЄВ Федорович Дворецький заедно з воєводами був, жону і діти утративши, і ВСІ набитки свої. Якого жона з дітми у Каневі в неволі літ пултора була, аж війною през отміну отшукав їх. А він з царськими людми завше ізмінніков, ходячи, воював. Військо ізміннічее проти Ніколского монастир і на Шкавіці все збита».

У 1660 р. брав участь у поході Василя Шереметева на Львів. У Чуднівській битві потрапив у полон до татар, де пробув два роки. Пізніше Василь Федорович згадував: «а Василь Дворецький полком своим Київським заедно з Москвою будучи в осаді осем тижнів і два дні, ден і ноч біючіся, аж всех заедно ляхи і орда в сповнений взяли. Князя Григорія Афанасовіча Козловського і князя Щербатова і Акінфіна, і Дворецького Василя Феодоровича до короля їх побрав до Кракова і відвезено ноемврія третього дня».

На Чорній раді у 1663 р., коли були вибори гетьмана, Василь Федорович підтримав Івана Брюховецького. У 1663 - 1668 рр. був правою рукою гетьмана Брюховецького.

У 1664 р. був одним з керівників гарнізону Глухова, захищаючи місто від армії короля Яна II Казимира. У 1665 р. за старанну службу цар Олексій Михайлович проводить Дворецького у дворяни. Про нього є згадка в «Історії» Соловйова:

«До Переяслава і Ніжину козаки робили по два нападу, але даремно. До Остру приступив полковник Василь Дворецький, але не міг взяти міста завдяки допомозі, надісланій з Києва Шереметевим. «Після зради Брюховецького у 1668 р., за наказом останнього був позбавлений чину полковника, заарештований і кинутий до в'язниці. Близько року Дворецький сидів у чигиринській в'язниці: «седіл у вязеню у турмі чигиринській у Кайданов окований заедно з воєводами

царськими у замку рок і кілька неділі у Дорошенка в неволі. За то є його з полковництва київського Бруховецькій ізкінул, а Дорошенко грузнемо його мучив, ж при царській величності стояв. Потім з Чигирини при воєводах утік до його милості пана Демія Ігнатовича, гетьмана царського, до Батурина і звідтіл у царського пресвітлого величності був з малим сином своїм Юрасем Дворецьким». Втікши 3 травня 1669 р.

13 травня Василь Федорович прибув до Переяслава, звідки попрямував до Москви, де удостоївся прийому і пожалувань від царя Олексія Михайловича. Повернувшись до Києва, у 1670 р.

Василь Федорович вступив у конфлікт з київським полковником Костянтином Солониною. Солонина звинуватив Дворецького у розпалюванні «смути» у полку і заарештував колишнього полковника.

У 1670 - 1671 рр. у цій справі було проведено розслідування, в якому брали участь гетьман Дем'ян Многогрішний і стольник Артемон Матвеев.

Розслідування показало хибність звинувачень і Дворецький був виправданий. У 1671 - 1672 рр. Василь Федорович керував організацією оборони київських передмість.

Мав сина Івана Васильовича, який був полковим Київським суддею, і сина Юрія.

Василь Дворецький, разом з сином Іваном, є автором так званого «Літописця Дворецьких» - цінного пам'ятника з історії Війська Запорозького середини XVII ст.

У «Летописце» відстоюється необхідність зміцнення російсько - українського союзу і засуджується політика гетьманів Івана Виговського, Юрія Хмельницького, Павла Тетері, Петра Дорошенка.

Гетьмана Виговського автор називає гетьманом «лядзского духу» і «всієї Україні изводителей і згубцу». Павла Тетерю характеризує, як «згубца і розорителя всій Україні, єдної думки з Виговським».

ДЖЕРЕЛА:

Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. – Т. 1.-3. – К., 1990-1993р.; Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – Київ, 2006.; Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XVI до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. – Київ, 2008.; Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ V. Козацька ера. § 1. Козацька революція 1648–1657 рр. // — Київ, 1997.; Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ V. Козацька ера. § 2. Руїна (1658–1686) // — Київ, 1997.; Яковенко Н.

ДЕБАТИ ПОЛІТИЧНІ

ДЕБАТИ ПОЛІТИЧНІ (фр. *debat*) — чітко структурований і спеціально організований публічний обмін думками між двома сторонами з актуальної теми. Цей різновид публічної дискусії учасники дебатів спрямовують на переконання у своїй правоті третьої сторони, а не одне одного. Тому вербальні і невербальні засоби, що використовуються учасниками дебатів, мають на меті отримання певного результату — сформуванню у слухачів позитивне враження від власної позиції.

Популярність дебатів сьогодення пов'язана з політичними дебатами. Першими телевізійними дебатами були теледебати між Дж. Кеннеді та Р. Ніксоном у ході передвиборчої президентської кампанії у США у 1960 р.. Можна сказати, що після цього дебати міцно ввійшли у політичне життя як на американському континенті, так і в Європі. Перші теледебати в Україні також викликали велику зацікавленість.

Історія політичних дебатів починається з античної Греції, коли дебати використовували як демократичний метод обговорення законів. Сучасні політичні дебати засновані на дебатах у британському парламенті, що веде свою історію з 1265 р.

У США протягом президентських виборів стало традицією проведення дебатів між основними кандидатами від Демократичної та Республіканської партій. Основні теми таких дебатів — найсуперечливіші проблеми сьогодення. Роль цих дебатів така, що кажуть (вибори можуть бути виграні чи програні на основі цих дебатів).

Засідання палати громад британського парламенту (1834)

У листопаді та грудні 2004 р. відбулися одні з найвідоміших політичних дебатів в Україні — між тодішніми кандидатами на посаду Президента України Віктором Ющенком і Віктором Януковичем.

Судові дебати (рос. прения) — самостійна частина судового розгляду, що настає після закінчення судового слідства (у кримінальному процесі) чи з'ясування обставин і перевірки їх доказами (у цивільному процесі); у ній суб'єкти процесу підводять підсумки тому, що мало місце на судовому слідстві, аналізують досліджені докази. Учасники дебатів не вправі посилатися у своїх виступах на докази, що не були предметом розгляду. При необхідності вони можуть клопотати про поновлення судового слідства. Суд не має права обмежувати тривалість судових дебатів. Починає судові дебати сторона обвинувачення (обвинувальна промова прокурора у кримінальному процесі) або позивач в інших видах судового процесу. Право останньої репліки у них завжди належить підсудному та захисникові (у кримінальному процесі) чи відповідачеві та його представникові (у цивільному процесі).

Репліки (від лат. Replico — заперечую) — частина дебатів сторін, що полягає у запереченнях, якими обмінюються сторони у судовому процесі після проголошення основних промов і з приводу сказаного у них.

Дебати — командна, рольова інтелектуальна гра, суть якої полягає у тому, що обрані команди аргументовано доводять тезу, запропоновану до обговорення, а інші — опонують їй.

Як гра — дебати демократичні, оскільки передбачають чесність, рівність можливостей, повагу до опонента, толерантність і, одночасно, критичне мислення. Участь у дебатах, зокрема навчальних, дає учасникам змогу відчувати переваги такого способу обговорення дискусійних питань.

Обов'язок кожної з команд кваліфіковано та у межах певних часових рамок представити свою позицію, власні аргументи «за» чи «проти». Гру оцінює суддя або колегія суддів, які визначають переможця у раунді.

В Україні дебати з'явилися у 1994 р., коли міжнародним фондом «Відродження» була започаткована програма «Дебати Карла Поппера».

Наразі однією з небагатьох організацій, яка розвиває дебати в Україні, є ВМГО «Федерація дебатів України». Також функціонує ВМГО «Дебатна Академія».

Аналогом для побудови навчальних дебатів стали судові та політичні дебати. Учасники, що беруть участь у таких дебатах, готують себе до активної участі у житті громади, суспільства, держави, в якій вони живуть.

Під час звернення із запитанням (зауваженням тощо) у навчальних дебатах прийнято одну руку підняти, а іншою триматися за потилицю — це данина історії. У палаті лордів британського парламенту під час звернення таким чином парламентар притримував власну перуку.

ДЖЕРЕЛА:

Навчання дебатів: Збірка матеріалів для керівників дебатних клубів та вчителів, які навчають дебатів і дискусій / Автор-укладач: І.Сущенко. — К.: 2003. — 32 с. ; І. Сущенко. Дебати в школі. Як навчити учнів аргументації та публічному мовленню. Посібник для вчителів; Організація та проведення дебатів для дітей і молоді: Навчально-методичний посібник / Упор. Д. Таран, А. Коновалов. — Х.: ХМЦДМ, 2008 — 58 с.; Сухонос, В. В. Промови у кримінальному судочинстві, їх форма і зміст.

ДЕІДЕОЛОГІЗАЦІЯ

ДЕІДЕОЛОГІЗАЦІЯ — тимчасові процеси певної втрати впливу різних ідеологій на практику. Деїдеологізація відбувається у результаті згасання ідеологічної боротьби між державами, класами, націями, елітами, окремими владними групами. Як правило, це явище тимчасове. Виникають нові ідеології, модернізуються традиційні, загострюється протистояння країн і військово-політичних блоків, боротьба за владу і спостерігаються процеси протилежні — реїдеологізація, коли роль ідеологій у суспільному житті різко підвищується.

Теорія деїдеологізація як політологічна та ідеологічна проблема розпочала свою історію із середини 50-х рр. ХХ ст. (праці Е. Шилса, Р. Арона) і апогею розвитку досягла у 70-х рр. ХХ ст. (праці Д. Белла, С. Лінсета, Т. Парсонса, А. Шлезінгера та ін.). Ця теорія базувалася на тезі, що світ повинен звільнитися від впливу будь-яких ідеологій, що означатиме кінець ідеологічної ери, коли революційні пристрасті стихнуть, а домінуватиме «демократично-ліберальний конформізм». В індустріальному й постіндустріальному суспільствах ідеологічні рішення втрачають сенс. Вони є результатом всебічного наукового аналізу і повної інформації. Теорія деїдеологізації посилено пропагувалася поряд з теоріями «єдиного індустріального суспільства», «конвергенції», «стадій зростання». Але практика останньої чверті ХХ ст. показала, що ідеології не втрачають свого

значення, вони модернізуються, продовжують виконувати роль ідейного стимулу діяльності держав, націй, політичних партій, еліт.

Наприкінці 80-х років українська духовна еліта протестної орієнтації, налякана тоталітарним ідеологічним тиском, спочатку висунула гасла повної деідеологізації українського суспільства (заперечення ролі ідеологій загалом замість заперечення диктатури марксистсько-ленінської ідеології), а потім, у середині 90-х рр. — «реідеологізації» (коли стало зрозуміло, що без ідеології, без ідеалів не можна спрямувати маси на реформи). Отже, українська еліта повторила «гіркий» досвід світу і Європи 60-70-х років ХХ с.

ДЖЕРЕЛА:

Кара-Мурза С. Г. Идеология и мать ее наука. М., 2002. С. 9.; Современная социал-демократия. Словарь-справочник. - М.: Политиздат, 1990, с. 260-261.; Политология: Словарь-справочник / М.А. Василик, М.С. Вершинин и др. — М.: Гардарики, 2001. — 328 с.

ДЕКАБРІСТИ НА ТЕРЕНІ УКРАЇНИ

ДЕКАБРІСТИ — перші російські дворяни-революціонери, які 14 (26) грудня 1825 р. збройною силою прагнули встановити у Росії конституційний лад.

Вони боролися за повалення царату та скасування кріпацтва. Основні гасла декабристів були гаслами буржуазної революції, яка змітає феодалізм і дає можливість розвинути капіталістичному ладу. Особливістю російського історичного розвитку було те, що почин у боротьбі проти феодалізму взяли на себе революціонери з дворян.

Основною причиною декабристського руху стала криза феодально-кріпосницької системи, франко-російська війна 1812 р., яка призвела до активного поширення західноєвропейських ідей, глибшого ознайомлення з соціальним та політичним життям Європи. Цілі рухи декабристів відображали історичні завдання, що виникли у розвитку Росії того часу. Рух декабристів виник на ґрунті російської дійсності.

Першому таємному товариству декабристів передувало створення більш ранніх організацій. Всі вони послужили школою майбутнього руху, його безпосередньою передумовою.

Після війни 1812 р. виникають 4 ранні переддекабристські організації: дві офіцерські артілі: у Семенівському полку, серед офіцерів Головного штабу (Священна артіль), Кам'янець-Подільський гурток Володимира Раєвського та Товариство російських лицарів Михайла Орлова та Матвія Дмитрієва-Мамонова.

Про Семенівську артіль свідчить декабрист Іван Якушкін — один із її засновників. Вона склалася у гвардійському Семенівському полку у 1814 р., коли гвардія з Парижа рушила до Петербурга. У артіль входило, за спогадами І.Д.Якушкіна, 15 — 20 офіцерів, які щодня обідали разом. Після обіду вони грали у шахи, читали вголос іноземні газети та стежили за подіями в Європі (таке проведення часу було нововведенням). Полковий командир генерал Потьомкін протегував артелі, але через кілька місяців після виникнення артілі Олександр І наказав йому припинити існування артілі, зауважиши, що такі збіговиська офіцерів йому дуже не подобаються.

Офіцерську Священну артіль заснував офіцер Генерального штабу Олександр Миколайович Муравйов. Створення офіцерської артілі було справою звичайною. Новим було спілкування ідейного характеру і виникнення ознак політичного об'єднання. Іван Пушчин писав: «Постійні наші бесіди про предмети громадські, про зло існуючого у нас порядку речей і про можливість зміни, бажаної багатьма потай, надзвичайно зблизили мене з цим мислячим гуртком».

Товариство («Орден») російських лицарів засновано у 1814 р. за задумом генерал-майора Михайла Орлова. До «Ордена» були причетні племінник російського просвітника Новікова М.І. — Михайло Новіков, поет-партизан Денис Давидов, Микола Тургенєв. «Пункти вчення, що викладається у внутрішньому Ордені» (оригінальна назва рос. «Пункты преподаваемого во внутреннем Ордене учения»), написані рукою Михайла Орлова, містять конституційний проект поміркованого змісту.

Одним із провідних осередків декабристського руху був Київ. У 1816 р. був створений Союз спасіння, таємна організація, яка ставила за мету шляхом військового перевороту встановити конституційну монархію та скасувати кріпосне право. До складу організації входили 30 осіб, серед яких були Сергій Трубецькой і Павло Пестель. Але єдності між членами товариства не було, що призвело до його розпаду.

На основі Союзу спасіння створено 1818 р. Союз благоденства з членством понад 200 осіб. Центральні органи містилися спочатку у Москві, а потім у Петербурзі. Товариство мало філії у Кишиневі, Тульчині, Полтаві.

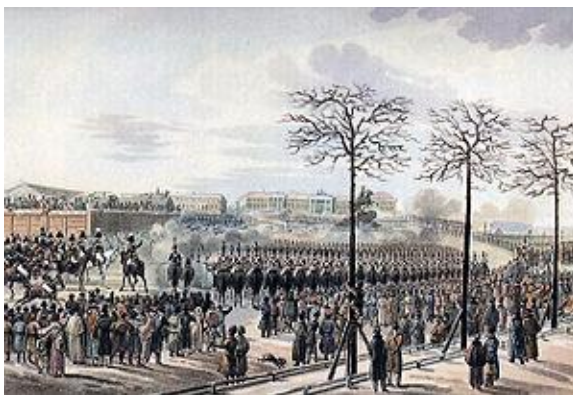
У 1821 р. внаслідок реорганізації своїх об'єднань майбутні декабристи створили два осередки: Північне товариство з центром у Петербурзі та Південне, засноване у Тульчині (з 1821 р. керівниками

були П.І.Пестель, М.П.Бестужев-Рюмін, С.І.Муравйов-Апостол, С.Г.Волконський та ін.).

Незабаром, крім Тульчинської управи, були засновані ще Кам'янська на чолі з В.Л. Давидовим та С.Г. Волконським та Васильківська, яку очолив С.І. Муравйов-Апостол. Хоч учасники таємних товариств обговорювали й узгоджували питання спільних дій, між двома організаціями були значні розходження. Південне товариство було радикальніше за Північне, яке обмежувалося у своїх планах поваленням абсолютизму й установленням конституційної монархії.

Водночас з Південним товариством в Україні діяла ще одна таємна організація — Товариство об'єднаних слов'ян, утворена братами Андрієм і Петро Борисовими та Юліаном Люблінським у Новограді-Волинському 1823 р. Намагаючись зібрати в єдине ціле всі опозиційні сили, у вересні 1825 р. Товариство об'єднаних слов'ян об'єдналося з Південним товариством, перетворившись на його філію.

Поряд з декабристськими товариствами в Україні у 1821-1825 рр. існувало Малоросійське таємне товариство на чолі з відомим масоном Василем Лукашевичем. Він входив також до ТОС і Союзу благоденства.

Повстання 14 грудня 1825 р.

Декабристи надавали великого значення створенню конституційних проектів. Складені декабристами програмні документи виявляють глибокі ідейні протиріччя в їх середовищі.

Проект конституції Північного товариства передбачав перетворення Росії на конституційну монархію, федерацію 15 держав. Передбачалася також скасування кріпосного права на умовах наділення селян землею з розрахунку 2 десятини на двір. Закріплювалося велике землеволодіння.

Пестель виступав проти федеративного устрою держави, був прихильником єдиної централізованої республіки. Самодержавство мало бути ліквідоване. Проголошувалося повне знищення кріпацтва. Пестель високо цінував особисту свободу людини. Визволення селян без землі, тобто надання їм тільки особистої свободи, вважав уявним визволенням. Пропонував визволення селян з землею.

Після тривалих дискусій Південне і Північне товариства визначили час спільного виступу — літо 1826 р. (цар мав прибути на військові маневри в Україну). Але несподівана смерть Олександра I у Таганрозі (листопад 1825 р.), невизначеність у питанні успадкування російського престолу (зречення Костянтина від престолу, яке імператорська родина зберігала у таємниці) підштовхнули змовників до негайних дій.

14 (26) грудня 1825 р. у день присяги військ та Сенату на вірність новому цареві, Миколі I, члени Північного товариства організували у Петербурзі повстання. Відповідно до плану, передбачалися дії у трьох напрямках: 1) захоплення Зимового палацу та арешт царської родини; 2) оволодіння Петропавлівською фортецею, що тримала центр Петербурга під прицілами своїх гармат; 3) встановлення контролю за діями Сенату, оголошення Маніфесту до народів Росії, у якому повідомлялося про повалення царського режиму та програма майбутніх суспільних реформ: знищення кріпацтва, ліквідацію рекрутства, проголошення громадянських свобод і скликання Установчих зборів.

З самого початку свого здійснення план зазнав невдачі. Сенатори рано-вранці присягнули імператору і роз'їхалися по домівках. Першим прибув на Сенатську площу лейб-гвардії Московський полк на чолі з Бестужевим Олександром Олександровичем та його братом М.О.Бестужевим, пізніше — рота лейб-гренадерів під проводом О.М.Сутгофа, потім гвардійський морський екіпаж під керівництвом М.О.Бестужева і Арбузова Антона Петровича, значна частина лейб-гренадерів на чолі з М.О.Пановим. Всі були зі зброєю, але артилерії не було. Народ, який зібрався на площі (декілька десятків тисяч людей), співчував повстанцям. Повстанці (понад 3 тис. солдатів на чолі з 30 офіцерами) чекали появи С.П.Трубецького, обраного диктатором, але він не з'явився. Декабристи діяли нерішуче, втрачаючи ініціативу і час. О.І.Якубович і О.М.Булатов, боячись пролиття крові, не наважилися зі своїми збройними формуваннями на захоплення Зимового палацу та Петропавлівської

фортеці. Був обраний новий диктатор — князь Євген Оболенський, який тричі намагався (марно) зібрати військову раду.

Микола I перехопив ініціативу — повстанців оточили урядові війська. У їхньому розпорядженні були 36 гармат і кавалерія. Микола I віддав наказ стріляти по повстанцях картеччю. До вечора повстання було придушене. 14 грудня 1825 р. загинули 1271 осіб, з них жінок — 9, дітей — 19, мешканців міста — 903.

ПОВСТАННЯ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ПОЛКУ:

Намагаючись виправити становище та продовжити боротьбу, 29 грудня 1825 р. члени Васильківської управи С.І. Муравйов-Апостол і М.П. Бестужев-Рюмін підняли повстання Чернігівського піхотного полку у с. Триліси поблизу Василькова на Київщині. Проте вже 3 січня 1826 р. біля с. Ковалівки повстанці зазнали поразки у бою з переважаючими силами лояльних Миколі I військ.

СЛІДСТВО І СУД НАД ДЕКАБРИСТАМИ:

У ніч на 15 (27) грудня 1825 р. у Петербурзі розпочалися арешти. 579 чоловік були притягнуті до слідства у справі декабристів. Слідчі та судові процедури відбувалися у глибокій таємниці.

За підрахунками Б.Л.Модзалевського і А.А.Сіверса, з 579 осіб, залучених до слідства у справі декабристів, повністю виправдали половину - 290 (34 особи звільнені з виправдувальними атестатами, 115 осіб визнані такими, що не належали до таємних товариств, відомості про 120 осіб комітет залишив «без уваги», 10 осіб згадані в ході слідства через непорозуміння, 11 були донощиками). З решти 289 осіб були визнані винними 131 чоловік.

1 липня 1826 р. організовано Верховний кримінальний суд для винесення вироку учасникам повстання. Суд сформував з числа своїх членів ревізійну комісію на чолі зі М.Сперанським для перевірки матеріалів слідства. Комісія розробила 11 разрядів злочинів. Верховному кримінальному суду підлягали 121 осіб. 117 визнали свою провину, 4 - не визнали (М.І.Тургенєв, князь Ф.П.Шаховський, М.Р. Цебриков, О.Ю.Горський - останній не ввійшов до жодного розряду і засуджений не був).

5 декабристів були страчені: (П.І.Пестель, С.І.Муравйов-Апостол, М.П.Бестужев-Рюмін, П.Г.Каховський, К.Ф.Рилєєв. 88 декабристів заслано на каторгу, 18 - на поселення, один - на життя у Сибір, 4 - у фортечні роботи, 15 - розжалувані у солдати, 124 - переведені в інші полки або місця служби, віддані під нагляд поліції або для подальшого слідства, 4 - вислані за кордон, доля 9 осіб

залишилася невизначеною, а 21 особа померли до або під час слідства.

Солдати (понад 1000 осіб) були покаранні шпіцрутенами і переведені в інші полки. На Кавказ відправили весь штрафний Чернігівський полк.

ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ ДЕКАБРИСТІВ:

Відсутність єдиного центру і керівництва повстанським рухом.

Непідготовленість виступів.

Повільність і нерішучість у діях повсталих.

Відсутність єдності у лавах декабристів, розбіжності у їхніх поглядах.

Відсутність підтримки з боку народних мас.

ДЕКАБРИСТСЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ:

Українці (брати Муравйов-Апостол Іполіт Іванович, Муравйов-Апостол Матвій Іванович, Муравйов-Апостол Сергій Іванович, брати Борисови, Волконський Сергій Григорович, Люблінський Юліан Казимирович, Горбачевський Іван Іванович та інші) виявились найактивнішими ідеологами й учасниками декабристського руху. Саме у Тульчині й Києві розроблено, обговорено і затверджено один з програмних документів декабристів Руську Правду, яка є першим проектом новітньої конституційної думки на українських землях.

Повстання декабристів було першим організованим виступом озброєної опозиції проти самодержавства у Росії. Це була перша спроба знищення самодержавства дворянами, що були його опорою. Приклад декабристів став високим моральним зразком боротьби для наступних поколінь. Ідеї декабристів, що особливо стосуються прав народу про вільне життя, вплинули на формування і розвиток українського визвольного руху.

ДЖЕРЕЛА:

Нечкина М.В. Декабристы. - М.: Наука, 1982.; Довнар-Запольский М.В. Тайное общество декабристов: Исторический очерк, написанный на основании следственного дела. М., 1906. 340 с.; Гордієнко Д. Тарас Шевченко і декабристи // Шевченкознавчі студії: Збірник наукових праць. Вип. 10 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. — К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2007. — С. 131–138.; Дружинин Н.М. Избр. труды: Революционное движение в России в 19 веке. — М., 1985.; Декабристы рассказывают. — М.: Молодая гвардия, 1975.; Трубецкой С.П. Материалы о жизни и революционной деятельности. Письма и дневники. — Иркутск, 1987.; Лунин М.С. Сочинения, письма, документы. — Иркутск: Восточно-Сибирское книжное издательство, 1988.; Басаргин Н.В. Воспоминания, рассказы, статьи. — Иркутск: Восточно-Сибирское книжное издательство, 1988.; Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / Наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. К., 2005. Т. 4. 202 с.; Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / Упор. Г. Д. Казьмирчук, Ю.

В. Латиш; наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. Т. 6. К., 2009. 204 с.; Латиш Ю.В. Декабристи в Україні. Історіографічні студії. Київ, 2014. - 237 с.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ — документ про проголошення державного суверенітету України. Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р.

Декларація приймалася у роки розвалу СРСР. Міжнародна напруга в азійських і кавказьких республіках подекуди виплеснулася у криваві міжетнічні сутички. 11 березня 1990 р. Литва вже проголосила свою незалежність від СРСР, Латвія і Естонія активно готували відновлення незалежності. На вулицях українських міст Українська Міжпартійна Асамблея вже вела реєстрацію громадян Української Народної Республіки.

12 червня 1990 р. була прийнята Декларація про державний суверенітет РРФСР, основною метою якої був перерозподіл владних повноважень і власності від союзного центру до республіки. Перебуваючи під тиском суспільних настроїв, XXVIII з'їзд КПУ прийняв резолюцію «Про державний суверенітет Української РСР» (16 липня 1990 р.). Оскільки більшість у Верховній Раді УРСР формально склали комуністи, депутати Верховної Ради УРСР прийняли Декларацію на виконання резолюції з'їзду.

Проте Декларація про державний суверенітет України далеко випередила декларації Росії і комуністів. По-перше, це фактично була програма побудови незалежної держави. По-друге, Декларація надала поштовх і напрямок процесу утворення національних держав на теренах падаючої комуністичної імперії. За місяць Верховна рада Білоруської РСР прийняла декларацію про суверенітет республіки, яка повторювала тези української декларації про побудову самостійної держави.

Практично всі положення Декларації суперечили чинній на той час Конституції УРСР. Однак це не означало революційної зміни поглядів комуністів. Заключним в Декларації стало положення про те, що принципи Декларації про суверенітет України будуть використані для укладення нового союзного договору.

День прийняття Декларації був оголошений святковим і вихідним на території України. За відсутності інших ритуалів у першу річницю прийняття Декларації комуністичні керівники урочисто несли

квіти до пам'ятників Леніну, які обов'язково були у центрі кожного міста.

У преамбулі Декларації підкреслювалося, що Верховна Рада УРСР проголошує суверенітет України як «верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки у межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах».

Поштова марка в честь прийняття Декларації про державний суверенітет України

Одним з головних положень Декларації було положення про громадянство. Проголошувалося, що Україна має своє громадянство, де «всі громадяни рівні перед законом, незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять». Громадяни всіх національностей становлять народ України.

Декларація проголошувала економічну самостійність України. У документі підкреслювалося намір створити банківську, цінову, фінансову, митну та податкову системи, сформувати державний бюджет, а при необхідності ввести власну грошову одиницю.

Декларація визнавала самостійність республіки у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації.

Україна проголошувала свій намір стати у майбутньому постійно нейтральною державою, яка не буде брати участі у військових блоках і зобов'язується дотримуватися трьох неядерних принципів: не застосовувати, не виробляти і не набувати ядерної зброї.

Декларація проголошувала право України безпосередньо реалізувати відносини з іншими державами, укладати з ними

договори, обмінюватися дипломатичними, консульськими, торгівельними представництвами.

У суспільстві Декларація була сприйнята неоднозначно. Українська Міжпартійна Асамблея, яка вже вела реєстрацію громадян Української Народної Республіки, сприйняла її як пропагандистський акт КПУ.

У п. I Декларації УРСР подана як «суверенна національна держава», хоч за чинною у той час конституцією вона була союзною республікою з обмеженим суверенітетом. Зокрема, вона не мала власних збройних сил, не мала дипломатичних стосунків з країнами поза радянським блоком, не мала права самостійно визначати соціальний лад. За офіційною ідеологією вона була інтернаціональним утворенням. Для конституювання УРСР як держави їй бракувало своїх громадян і суверенної влади.

Якщо Четвертий Універсал Центральної Ради проголосив Українську Народну Республіку державою українського народу, то у Декларації український народ посідає маргінальне становище. Він згадується окремо від «всіх національностей, що проживають на території Республіки». Якщо «всім національностям» Декларація гарантує вільний національно-культурний розвиток, то українцям УРСР лише «забезпечує національно-культурне відродження». Але гарантії вільного розвитку не передбачено.

Єдиним джерелом влади в УРСР Декларація проголосила народ України. А народ України визначений як громадяни республіки всіх національностей. На час прийняття Декларації Конституція УРСР була чинною. Отже, УРСР не мала свого громадянства. Її територію всуціль заселяли громадяни СРСР, відтак народу України не існувало. Джерелом влади при прийнятті Декларації була КПУ, але не як самостійна партія, а як регіональний підрозділ КПРС.

Проте прийнятий документ не одержав статусу конституційного акту. Українська РСР залишалася у складі СРСР, тому міжнародні організації та країни світу не визнали її державну незалежність. Причиною цього стало відсутність у Верховної Ради УРСР повноважень на ухвалення рішення про вихід республіки зі складу Радянського Союзу, тобто на проголошення незалежності Української РСР. Відповідно до вимог Конституції СРСР і Української РСР, тільки народ Української РСР, як володар всієї повноти влади у республіці, мав право приймати таке рішення на референдумі. Чинні норми міжнародного права також зобов'язували Верховну Раду Української РСР провести республіканський референдум.

Декларація про державний суверенітет України стала основою для «Акту проголошення незалежності України». 24 серпня 1991 р. Верховна Рада Української РСР фактично вдруге проголосила Україну незалежною демократичною державою, прийнявши «Акт проголошення незалежності України», підтриманий всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 р. Декларація являла собою правовий фундамент для Конституції, законів України, визначення позиції республіки при укладанні міжнародних угод.

27 липня 1990 р. Сенат Республіки Польща прийняв ухвалу з приводу проголошення Україною власного державного суверенітету. У цьому документі, зокрема, відзначається: «Поляки, які свободу і незалежність Вітчизни вважають своїми основними цінностями, цілком розуміють той переломний момент в історії України, – сусіда, з яким бажають жити як рівні і близькі собі народи, а також розвивати співпрацю у всьому...».

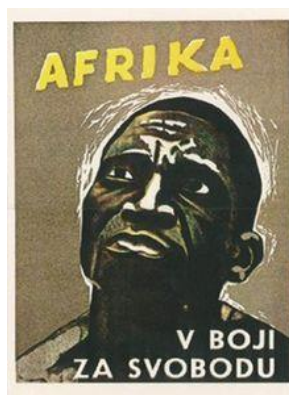
ДЖЕРЕЛА:

Заставний Ф. Д. Українська діаспора (розселення українців у зарубіжних країнах). – Львів: Світ, 1991. – С. 63.; Стехун Л. М Україна: короткий географічний огляд. — Х. : Ранок, 2000. — 112 с.; Політологічний енциклопедичний словник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ — процес надання незалежності та повного суверенітету домініонам, підмандатним територіям, колоніям.

Політику зламу колоніальних імперій проголосила Атлантична хартія 1941 р., коли в обмін на підтримку у Другій світовій війні США зажадали відкритого доступу на ринки колоніальних країн.

Чехословацький плакат «Африка у бою за свободу»

Вирішальний злам колоніальної системи (деколонізація) відбувся у 1947 р. (незалежність Індії) і 1960 р. — незалежність низки африканських володінь. Країни, що звільнилися від колоніальної залежності, отримали назву країн Третього світу. І у постколоніальний період розвинені західні країни зберігають своє економічне панування над багатьма країнами Третього Світу, у першу чергу, у вигляді нееквівалентного торгового обміну (неоколоніалізм). Країни Третього Світу виступають у ролі джерел дешевої сировини і резервуарів дешевої робочої сили, що дає можливість західним корпораціям мінімізувати тут свої витрати. Неоколоніальному закабаленню сприяє те, що розвинені країни контролюють товарні і фінансові ринки, підтримують вигідні їм валютні курси. Західні товари поступають на ринки країн, що розвиваються, нерідко за монополю високими цінами, що особливо стосується високотехнологічної, фармакологічної і військової продукції.

Слабкі корумповані режими країн Третього Світу нерідко перебувають під політичним контролем розвинених країн і не здатні добитися справедливого співвідношення цін, забезпечити контроль за поверненням валютної виручки і збільшити збирання податків для розвитку власної освітньої і наукової сфери. Хронічно росте заборгованість більшості країн, що розвиваються.

Передумовами деколонізації були: розгром Німеччини, Італії та Японії у Другій світовій війні; послаблення контролю метрополій над своїми колоніями (особливо Францією і Голландією), зростання впливу і потенціалу колоній (особливо англійських домініонів); розгортання масового національно-визвольного руху, який у більшості країн набув збройного характеру; вплив «холодної війни».

У ПРОЦЕСІ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ МОЖНА ВИДІЛИТИ КІЛЬКА ЕТАПІВ:

На першому етапі (1943-1956 рр.) процес деколонізації охопив головню Азію й Північну Африку. Європейські країни відмовились від своїх мандатів на управління Палестиною та Йорданією (Англія), Ліваном та Сирією (Франція). Було вирішено долю італійських і японських колоній і підмандатних територій. Англія надала незалежність Індії (1947 р.), попередньо розділивши її на дві держави - Індію й Пакистан, острову Цейлон (Шри-Ланка) і Бірмі. Проголосили свою незалежність Індонезія (17 серпня 1945 р.), В'єтнам (2 вересня 1945 р.). Свою незалежність вони відстояли у тривалій збройній боротьбі.

У 1953 р. Франція визнала незалежність Камбоджі й Лаосу. У 1946 р. США надали незалежність Філіппінам. Після провалу франко-

англійської агресії проти Єгипту у 1956 р. Англія визнала повний суверенітет Судану, а Франція - незалежність Тунісу й Марокко. На першому етапі колонізатори намагались зберегти під своєю владою значну частину володінь. Незалежність здобули лише ті держави, які утримати в колоніальному стані стало неможливо. Проте після 1956 р. Англія і 1958 р. Франція пішли шляхом відмови від своїх колоніальних володінь.

На другому етапі (кінець 50-х- початок 60-х рр.) процес деколонізації охопив в основному Африку. У 1957 р. Англія надала незалежність Гані, Малайзії, а у 1958 р. - Гвінеї. Переломним став 1960 р., який назвали «роком Африки». Цього року звільнилися 17 країн: Габон, Дагомея, Верхня Вольта, Берег Слонової Кості, Чад, Центрально-Африканська Республіка, Конго (Браззавіль), Республіка Конго (Заїр), Камерун, Мавританія, Малі, Нігерія, Мадагаскар, Сенегал, Сомалі, Того. У наступні роки розпочався процес деколонізації британських і володінь на Сході Африки. У 1961 р. незалежність отримала Танганьїка, у 1962 р. - Уганда, у 1963 р. - Кенія, у 1964 р. - Занзібар, Замбія, Малаві, у 1965 р. - Гамбія. Таким чином, до середини 60-х рр. більшість країн Тропічної Африки звільнилася від колоніального гніту.

Під час третього етапу (70-ті рр.) впала остання найстаріша колоніальна імперія - португальська. Першою після тривалою збройної боротьби здобула незалежність Гвінея-Бісау (1973). Після повалення військової диктатури у Португалії у результаті «революції гвоздик» (квітень 1974 р.), незалежність здобули й інші португальські колонії: Острови Зеленого Мису, Ангола, Мозамбік, Сан-Томе і Прінсіпі.

На цьому деколонізація не завершилась. Під час четвертого етапу (80-90-ті рр.) здобули незалежність останні уламки колоніальних імперій. Так, у 1980 р. було остаточно врегульовано і проблему Південної Родезії (Зімбабве), у 1982 р. Англія надала незалежність Белізу, у 1990 р. під тиском світової громадськості ПАР надала незалежність Намібії, у 1997 р. Китай відновив свій суверенітет над Гонконгом, у 1999 р. - над Макао. Таким чином, на порозі XXI ст. колоніальні імперії відійшли у минуле. Однак, здобувши політичну незалежність, молоді держави не стали економічно незалежними. Головною їхньою проблемою стала відсталість, з якою більшість молодих держав не можуть впоратись. Війни, епідемії, голод, фінансова заборгованість, етнічні й територіальні проблеми стали звичними явищами.

Друга світова війна призвела до послаблення метрополій і до зростання потенціалу колоній. Вона сприяла розгортанню

національно-визвольного руху в колоніях. Занепад ролі європейських держав (метрополій) на фоні становлення наддержав - СРСР та США - створив умови для падіння колоніальної системи. Спочатку незалежність проголосили найбільші колонії (Індія, Пакистан, Індокитай). Однак у метрополіях прагнули будь-якими засобами зберегти залишки імперій - символ могутності. Після безславного закінчення війни Англії і Франції проти Єгипту (1956 р.) крах колоніалізму став неминучим. У 1958 р. президент Франції Шарль де Голль рішуче поставив крапку в історії французького колоніалізму. Надала своїм колоніям незалежність і Англія. І, нарешті, у 70-ті роки впала найстаріша колоніальна імперія - португальська.

Великий вплив на визволення країн справила "холодна війна", яка давала можливість маневрувати між великими державами і сприяла падінню колоніалізму. Нові держави не бажали безоглядно йти за наддержавами. Це їхнє прагнення самостійності стало важливим чинником послаблення біполярної системи світу, і, відповідно, закінчення «холодної війни».

Отримавши політичну незалежність, нові країни не стали економічно самостійними. Колишні метрополії і США продовжували диктувати ціни на сировину і продовольство. Але залежність була тепер не наслідком політичного тиску, а результатом відсталості. Країни Азії, Африки і Латинської Америки залишались аграрно-сировинними придатками, залежали від постачання машин, обладнання, притоку зовнішніх інвестицій. Ця відсталість закріплювалась пануванням традиційного укладу життя, неписьменністю більшої частини населення, нерозвинутістю комунікацій і засобів зв'язку. Подолання відсталості, як генеральний напрям руху країн, що визволились, примушувало їх запобігати однозначній орієнтації на наддержави, а це відволікало від вирішення внутрішніх проблем.

Проблема відсталості посилилась після Другої світової війни завдяки підвищенню темпів зростання населення. Демографічний вибух відбувся у момент, коли тільки починалась трансформація традиційних соціально-економічних інститутів. Аграрне перенаселення в ряді регіонів призвело до справжньої катастрофи. Використання всіх земель, придатних для сільськогосподарського виробництва, вирубування лісів, виснаження джерел прісної води породили проблему урбанізації. З 1950 - 1980 р. 350 млн. мешканців села стали городянами, оселяючись в основному у районах, які оточують великі міста. Високі темпи зростання населення ускладнили розв'язання

проблеми відсталості, прибутки на душу населення у деяких країнах стали меншими порівняно з колоніальним періодом. Висока народжуваність зумовила омолодження населення (діти у віці до 15 років складають половину населення країн). Щоб домогтись виходу із відсталості, потрібно підвищувати грамотність населення. А при такій кількості підлітків це потребує великих витрат на освіту.

Наслідком високих темпів народжуваності є безробіття, яке сприяє збереженню низької заробітної плати і не стимулює впровадження нових технологій, гальмує технічний прогрес.

Під тиском демографічного вибуху і політики урядів, спрямованої на модернізацію суспільства, традиційний уклад життя почав руйнуватися. Нові відносини співіснували зі старими суспільними, економічними й політичними відносинами. Економік стала багатоукладною, соціальна структура - строкатою, причому велика частина населення опинилась у перехідному маргінальному стані. Це призводило до соціально-політичної нестабільності. Відбувались революції, державні перевороти, військові заволодіння громадянські війни, міждержавні конфлікти, що стало характерною рисою розвитку країн Азії, Африки, Латинської Америки.

Розуміння економічної залежності у країнах «третього світу» спочатку базувалось на уявленні, що світова економіка існує виключно за рахунок їхньої експлуатації, яка здійснюється шляхом заниження цін на сировину країн "третього світу" і завищення цін на готову продукцію розвинених країн. З цього випливало, що досягти економічної незалежності можна в результаті імпорто-тозамінної індустріалізації та підвищення цін на сировину. Останнє найбільш повно проявилось у діяльності Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК). Створена в 1960 р., вона, встановивши контроль над світовим експортом нафти, почала у 70-ті рр. підвищувати ціни на неї, діючи як міжнародний картель або синдикат. Дії ОПЕК викликали в світі енергетичну кризу, збільшивши прибутки країн ОПЕК. Дуже швидко цей шлях досягнення економічної незалежності виявився малоефективним.

Імпортозамінна індустріалізація для багатьох країн була нездійсненна в силу незначного внутрішнього споживання: 40% країн в світі мають територію, меншу 100 тис. кв. км із населенням до 3 млн. осіб. Крім того, цей курс означає збереження відсталості у галузі технологій. Індустріалізація, яка проводилась без врахування можливостей, вела до фінансової заборгованості, а її тягар перекладався на плечі населення. Спроби штучно підвищити ціни на нафту теж виявились приреченими на невдачу. Високі ціни

стимулювали зростання добування нафти і, відповідно, сприяли падінню цін, а імпортери нафти стали домагатись її економного використання і переходу на нові енергозберігаючі технології. У результаті країни ОПЕК змушені були скорочувати добування нафти, щоб зберегти ціну, а це призвело до падіння прибутків. Енергетична криза найсильніше вдарила по країнах, що розвиваються.

Поступово у країнах «третього світу» переконались у необхідності перегляду стратегії розвитку. Суть нової стратегії полягає в тому, щоб не протидіяти світовій економіці, а пристосувати її до своїх потреб. Першими це усвідомили латиноамериканські країни. У 1974 р. група країн «третього світу» стала ініціатором скликання спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН з економічних питань, де було прийнято декларацію про встановлення нового світового економічного порядку (НСЕП). Його суть полягає у перерозподілі фінансових і технологічних ресурсів на користь країн, що розвиваються. Основою для таких домагань стала теза про відповідальність розвинутих країн. Країни Заходу не погодились із звинуваченнями, але висловили готовність сприяти модернізації. У момент розгортання дискусій становище країн «третього світу» погіршилось. Спробу розв'язати проблеми за допомогою зовнішніх позик призвели до зростання боргу країн «третього світу» (1980 р. борг складав 400 млрд. доларів США, а 1988 р.-1120 млрд. доларів США).

Залишався один вихід: форсовано розвивати експортний потенціал і сприяти ввезенню іноземного капіталу. Ці заходи дали поштовх розвитку новим структурам. їх підтримували МВФ і МБРР. Пільгові кредити видавались цими установами при умові проведення ринкових реформ:

- стабілізації грошового обігу;
- ліквідації дефіциту бюджету;-
- приватизації нерентабельних підприємств держсектору;
- введення вільних цін;- лібералізації зовнішньої торгівлі.

Революція в економічній політиці країн «третього світу» призвела до падіння майже одночасно з революціями у Східній Європі просоціалістичних режимів і припинення соціалістичних експериментів у країнах «третього світу».

Отже, подолання відсталості виявилось для країн Азії і Африки не тільки економічною проблемою. Цей процес став, по суті, взаємодією цивілізацій. Адже відсталість була пов'язана з пануванням традиційних столітніх укладів. Їх подолання означало модернізацію суспільства. Модернізація виявилась ні чим іншим, як спробою

впровадити елементи чужої цивілізації. Така цивілізаційна взаємодія породила неймовірні колізії, якими так багатий «третій світ», коли за фасадом парламентських інститутів виявлялися родоплемінні відносини, коли раптово з'являлися «ісламські республіки», що закріплювали у своїх конституціях безправ'я жінок і тілесні покарання і т.д. При цьому спроба прискорити модернізацію, нав'язати традиційному суспільству чужі для нього Цінності, інколи викликали бурхливу консервативну реакцію. Приклад цьому - ісламська революція в Ірані.

У розв'язанні всіх проблем країни «третього світу» йшли кожна своїм шляхом. У них були різні стартові позиції і не однакові темпи розвитку. У результаті диференціація між країнами «третього світу» зростає. Серед них найлривабливіше виглядають арабські держави Персидської затоки, але, як це не парадоксально, багатство обернулось консервацією у цих країнах патріархально-кланового ладу і необмежених монархій.

Найбільш динамічно у соціальному, економічному і політичному плані розвивались нові індустріальні держави Гонконг, Сінгапур, Тайвань, Південна Корея, потім до них приєдналися Індонезія, Малайзія, Філіппіни. Використовуючи іноземні капітали і технології, значні трудові ресурси на місцях, їм вдалося створити розвинуту обробну промисловість, яка працює в основному на експорт і успішно конкурує на ринках країн Заходу.

Відносно розвинутими є нині країни Латинської Америки. У більшості своїй вони вже індустріально-аграрні. Найменш розвинутими залишаються країни Тропічної і Південної Африки (крім ПАР). Не дивлячись на всі труднощі, модернізація країн «третього світу» йшла семимильними кроками. їм вдалося створити вітчизняну промисловість, впровадити нові технології, а «зелена революція» зняла загрозу масового голоду. Вони домоглися визнання своїх проблем, як проблем глобальних. їх голос чітко звучить на всіх світових форумах. Змінилась їх соціальна структура. Значна частина працездатного населення вже працює за наймом, з'явився місцевий підприємницький капітал, середній клас, відійшло у минуле всесилля поміщиків і родової знаті. Нерівномірно, але загалом зріс рівень життя. Поступово формуються соціально-економічні умови для укорінення демократичних інститутів. Цей процес збігся з демократичними перетвореннями у Східній Європі і завдяки цьому більше половини населення світу стало жити в умовах політичної свободи. Такі динамічні зміни - ще один феномен ХХ ст.

ДЖЕРЕЛА:

Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи і Америки (1945-2002) : навчальний посібник. - Вінниця, 2003.; Історія сучасного світу: соціально-політична історія XV -XX століть : навчальний посібник / за ред. Ю. А. Горбаня. - 2-ге видання, доповнене і перероблене. - К., 2003.; Лях В Постіндустріальне суспільство як нова парадигма соціального розвитку: проблема і перспективи // Генеза. - 1944. - № 4.; Орлова Т. В. Історія сучасного світу : навчальний посібник. - К., 2008.; Сич О. І., Мінаєв А. В. Світ у другі половині XX - на початку XXI ст.: основні тенденції політичного та соціально-економічного розвитку : навч. посіб. -Чернівці : Наші книги, 2010.; Черныш А. М. Политические теории мира. - Одесса, 2005.; Чигирин Ю. Ю. Політична ідеологія: минуле, сучасне, майбутнє. - К., 2004.

ДЕМОГРАФІЧНА ПОЛІТИКА

ДЕМОГРАФІЧНА ПОЛІТИКА — це діяльність органів державного управління і соціальних інститутів, спрямована на створення сталих кількісних та якісних параметрів відтворення населення з метою подолання негативних демографічних тенденцій.

Найбільш поширений і близький за вживанням термін — політика народонаселення. Нерідко ці поняття використовують як тотожні, як синоніми, не надаючи їм різного значення. У широкому сенсі демографічна політика іноді ототожнюється з політикою народонаселення, у вузькому сенсі — розглядається як одна з її складових, разом з регулюванням умов праці працездатного населення і умов життя всього населення.

У найважливіших теоретичних монографіях 70-х — 80-х рр. також пропонувалося розмежовувати вказані поняття, розглядати одне як частина іншого. Так, у першому виданні «Системи знань про народонаселення» (1976) політика народонаселення визначалася як частина соціально-економічної політики, як діяльність, спеціально направлена на регулювання виробництва і Відтворення головної продуктивної сили суспільства, суб'єкта суспільного виробництва, тобто людини, населення. Її сфера — умови праці і життя людей.

Суб'єкт демографічної політики - держава як засіб державного впливу на відтворення населення в потрібному для суспільства напрямі. Об'єкт - складні і важкопередбачувані демографічні процеси - народжуваність і смертність, заходи щодо оптимізації їх співвідношення з точки зору досягнення найтривалішого періоду активної творчої діяльності і середньої тривалості життя людини. Більшість здійснюваних у сфері демографічних відносин явищ: шлюбність, розлученість, міграція були і залишаються, в основному, особистою справою індивіда, подружньої пари, сім'ї. Тому управління

демографічною поведінкою не може спиратися на будь-яке адміністрування, примус чи заборони.

Вплив демографічної політики на демографічні процеси у суспільстві може бути прямим (обмеження законодавчим шляхом міграції, оформлення шлюбів чи народження дітей, планування підготовки спеціалістів) або непрямим (підвищення рівня життя, залучення населення до створення умов для збільшення кількості дітей у сім'ї, пропаганда тих чи інших професій). Для обґрунтування політики важливо постійно вивчати й оцінювати демографічну ефективність і наслідки заходів, що здійснюються. Одним з головних її напрямів є розробка політики, яка буде оптимальною з точки зору відтворення населення, врахування джерел засобів існування, становища жінки, типу стосунків між подружжям...

- вплив на умови праці (визначення меж працездатного віку, масштабів зайнятості працездатної частини населення, тривалість робочого дня і робочого тижня, турбота про охорону праці, кваліфікаційна і спеціальна підготовка, профорієнтація і ін.);

- поліпшення життєвих умов всіх верств населення (підвищення реальної заробітної плати або рівня доходів, поліпшення житлових умов, забезпечення можливості користуватися побутовими послугами і досягненнями культури, медичним обслуговуванням; збільшення вільного часу і ін.);

- дія на відтворення населення (природне відновлення поколінь, міграційна рухливість, соціальна мобільність).

Останній елемент трактувався більшістю учених (і трактується досі) як, власне, демографічна політика. У сукупності заходів, що впливають на демографічні процеси, пропонувалося виділяти два основні напрями:

- зміна характеру процесів природного відновлення поколінь (народжуваності, брачності, розводимості, вікової структури, смертності) в їх тісному взаємозв'язку;

- вплив на міграцію населення (міграція, імміграція, еміграція, географічний розподіл, щільність населення і так далі); міграційна політика, що проводиться державою, органічно зв'язувалася з політикою в області розселення населення по території країни.

У англо - і франкомовній літературі, у міжнародних документах широкого поширення набув термін «політика населення», представлений у всіх версіях багатомовного словника з демографії. Цей термін широко використовується в офіційних документах,

рекомендаціях і аналітичних доповідях ООН. Але однозначного трактування цього терміну немає. Широкий або вузький підхід до змісту основних понять пов'язаний в основному з поглядами на предмет демографії і межі що вивчаються цією наукою явищ. З інших, близьких за змістом термінів найбільшого поширення набули контроль народжуваності і планування сім'ї, а останнім часом — сімейна політика.

Термін «контроль народжуваності», або регулювання народжуваності, використовують для опису дії держави на процес народжуваності, головним чином з метою зниження її рівня і скорочення темпів зростання населення у країні. Термін був введений; у оборот Маргарет Сенджер, що відкрила у 1916 р. у Нью-Йорку першу в Америці клініку з попередження вагітності.

Термін «планування сім'ї» використовується у двох основних смислових контекстах., На макрорівні під плануванням сім'ї розуміється діяльність державних і недержавних організацій (програми, комплекси заходів), направлена на створення умов для реалізації відповідального батьківства, для досягнення кожною сім'єю бажаного числа дітей. На практиці ця діяльність в основному направлена на стимулювання обмеження народження дітей у сім'ях, тому програми планування сім'ї іноді називаються програмами контролю народжуваності.

На мікрорівні під плануванням сім'ї розуміється ухвалення подружньою парою (індивідом) добровільних рішень про величину сім'ї, зокрема, про число дітей у ній, і дії, сприяючі реалізації таких рішень. Морально-етичною і правовою основою планування сім'ї є плановане (відповідальне) батьківство — надання сім'ї можливість вільно і відповідально визначати бажане для неї число дітей і проміжки між їх народженнями (календар народжень). Таке право проголошене у цілому ряду міжнародних угод і розглядається як одне з основних прав людини. Планування сім'ї допомагає не тільки досягати бажаного числа дітей у сім'ї і зберегти їх, але і вибирати час народження дітей з урахуванням віку батьків і соціально-економічних умов, регулювати інтервали між народженнями, уникнути небажаної вагітності, незапланованих народжень, сприяє зниженню материнської і дитячої смертності, зміцненню здоров'я матері і дитини, скороченню вторинного безпліддя. Ефективність планування сім'ї залежить від інформованості людей про методи контролю дітородіння, від доступності і прийнятності цих методів для різних категорій сімей.

Термін «сімейна політика» використовується все частішим і частішим як самостійний термін для позначення діяльності державних і інших служб із соціального захисту сім'ї, з надання адресної підтримки сім'ям певних типів.

У вітчизняній науковій літературі і суспільно-політичній лексиці цей термін активно використовується приблизно з середини 80-х рр. Почало активній розробці змісту сімейної політики, її цілей, форм і методів поклав регіональний демографічний семінар з проблем сімейною політики, що проходив в Юрмале (Латвія) у 1988 р. На жаль, матеріали семінару не були опубліковані. Ні у «Демографічному енциклопедичному словнику», виданому у 1985 р., ні у «Багатомовному демографічному словнику», підготовленому під егідою Міжнародного союзу з вивчення народонаселення (англійська версія вийшла у 1982 р.), термін «сімейна політика» не був представлений.

Проте правомірність такого терміну мало у кого з фахівців викликає сумнів. Термін все частіше використовується у наукових публікаціях, у матеріалах; що містять концептуальні підходи до реалізації соціальної і Демографічної політики.

Точної і загальноприйнятої дефініції поки немає, сам характер вживання поняття «Сімейна політика» свідчить про те, що фахівці не наполягають на строго однозначному вживанні даного терміну, розглядають сімейну політику як область одночасно і соціальної і демографічної політики, акцентуючи увагу, залежно від професійних інтересів, на демографічних, соціальних, культурних, медичних і інших аспектах.

Сімейну політику можна визначити як цілеспрямовану діяльність державних органів і інших соціальних інститутів, покликану створювати оптимальні умови для виконання сім'єю її функцій, гармонізувати відносини між особою, сім'єю я суспільством.

Сім'я може і повинна бути об'єктом міждисциплінарного дослідження; знання про сім'ю, її проблеми і закономірності розвитку, отримані соціологами, демографами, економістами, складають інформаційну і методологічну основу для формулювання цілей і завдань сімейної політики, для розробки механізмів і конкретних програм її реалізації.

Практично всі аспекти соціальної і демографічної політики так чи інакше зачіпають інтереси сім'ї. У сімейну політику включаються заходи як загальносоціальної, так і демографічної спрямованості: статеве виховання у сім'ї і школі, підготовка молодожонів до

сімейного життя, матеріальна підтримка молодій сім'ї (житло, кредити, допомога, пільги, тривалі оплачувані відпустки по вагітності і пологам, по догляду за дитиною), розвиток багатопрофільних «Служб сім'ї» (діагностика відносин між подружжям, між батьками і дітьми, профілактика сімейних конфліктів, підвищення рівня культури сімейних відносин у педагогічних і сексуальних питаннях), сприяння вступу до браку самотніх і розведених, розвиток служб планування сім'ї (підбір доступної і надійної контрацепції, медико-генетическое консультування, переривання вагітності сучасними, найменш шкідливими способами, лікування безпліддя і тому подібне), масові видання популярної літератури з питань сім'ї і шлюбу, пропаганда сімейних цінностей засобами масової інформації, культури, мистецтва і тому подібне.

Структура демографічної політики, як і будь-якій іншій політичній діяльності, включає два найважливіших і взаємозв'язаних компоненту: визначення і виклад системи цілей і розробку і реалізацію засобів для їх досягнення. Цілі і завдання політики формулюються, як правило, у політичних програмах і деклараціях, у планах, у стратегічних цільових програмах і планах оперативної діяльності урядів і інших виконавських органів, у законодавчих і інших правових актах. - Цілі демографічної політики зазвичай зводяться до формування бажаного режиму відтворення населення, збереження або зміни тенденцій в області динаміки чисельності і структури населення, темпів їх змін, динаміки народжуваності, смертності, сімейного складу, розселення, внутрішньої і зовнішньої міграції, якісних характеристик населення.

Цілі можуть бути задані у вигляді цільової вимоги (словесний опис цілей), цільового показника або системи показників, досягнення яких інтерпретується як реалізація цілей демографічної політики. Серед показників, апробованих у практиці різних країн, найрідше зустрічається власне чисельність населення (наприклад, у КНР — не перевищити чисельність у 1200 млн чоловік у 2000 р. або у Румунії часів Н. Чаушеську — досягти чисельності в 30 млн чоловік). Країни, що розвиваються, як цільовий показник найчастіше вибирають зниження темпів зростання населення за певний період, зниження загального або сумарного коефіцієнта народжуваності. У всесвітньому плані дій в області народонаселення (Бухарест, 1974) і у Рекомендаціях з його подальшого здійснення (Мехіко, 1984) країнам з високим рівнем смертності пропонувалося використовувати як цілі демографічної політики досягнення певних рівнів середньої тривалості життя або

зниження дитячої смертності. У розвинених країнах для регулювання притоки іноземців практикуються імміграційні квоти — обмеження на в'їзд і натуралізацію іноземців.

Об'єктами демографічної політики можуть бути населення країни у цілому або окремих регіонів, соціально-демографічні групи, когорти населення, сім'ї певних типів або стадій життєвого циклу. Основні напрями демографічної політики включають державну допомогу сім'ям з дітьми, створення умов для поєднання батьківства з активною професійною діяльністю, зниження захворюваності і смертності, збільшення тривалості життя, поліпшення якісних характеристик селища, регулювання міграційних процесів, урбанізації і розселення, соціальну підтримку інвалідів, немолодих і непрацездатних і тому подібне. Ці напрями повинні бути узгоджені з такими важливими сферами соціальної політики, як зайнятість, регулювання доходів, освіта і охорона здоров'я, професійна підготовка, житлове будівництво, розвиток сфери послуг, соціальне забезпечення.

Демографічна політика не може і не повинна підміняти собою соціальну і, економічну політику. Спроби вирішувати соціально-економічні проблеми заходами демографічної політики ніколи не приводили до бажаних і ефективних результатів.

ДЕМОГРАФІЧНА ПОЛІТИКА Є КОМПЛЕКСОМ РІЗНИХ ЗАХОДІВ:

- економічних (оплачувані відпустки і різна допомога при народженні дітей; допомога на дітей залежно від їх числа, віку, типу сім'ї; позики, кредити, податкові і житлові пільги і так далі)
- адміністративно-правових (законодавчі акти, що регламентують укладання шлюбу, розлучення, положення дітей у сім'ях, аліментні обов'язки, охорону материнства і дитинства, аборти і використання засобів контрацепції, соціальне забезпечення непрацездатних, умови зайнятості і режим праці працюючих жінок-матерей, внутрішню і зовнішню міграцію і тому подібне)
- виховних і пропагандистських мір, покликаних формувати громадську думку, норми і стандарти демографічної поведінки, певний демографічний клімат у суспільстві.

Принципова особливість демографічної політики полягає у дії на динаміку демографічних процесів не прямо, а опосередковано, через людську поведінку, через ухвалення рішень у сфері укладання шлюбу, сім'ї, народження дітей, вибору професії, сфери зайнятості, місця проживання. Заходи політики впливають як на формування

демографічних потреб, що обумовлюють специфіку демографічної поведінки, так і на створення умов для їх реалізації.

Особливу складність демографічній політиці як частини соціального управління додає необхідність враховувати і погоджувати інтереси різних рівнів: індивідуальних, сімейних, групових і суспільних; локальних, регіональних і загальнодержавних; економічних, соціально-політичних, екологічних і етнокультурних; найближчих, середньострокових і довгострокових. Демографічну політику не можна розглядати у відриві від аналізу динаміки чисельності, структури і розселення населення. Конкретна демографічна ситуація, її тенденції і перспективи обумовлюють і певний характер і цільову спрямованість політики.

Цілі і системи заходів з регулювання відтворення населення визначаються пануючими ідеологічними концепціями, особливостями соціальної системи, що склалася, типом державного управління, рівнем економічного розвитку і ресурсними можливостями, якістю життя, культурними і релігійними нормами і традиціями.

Погляди на принципи, зміст і особливості практичної реалізації політики в області народонаселення зазнають певні зміни, залежать від поглядів тих або інших учених і політиків на зміст демографічної науки, на роль держави в регулюванні соціальних процесів.

Необхідність підтримувати певні пропорції між населенням, ресурсами і навколишнім середовищем завжди усвідомлювалася як важливе і складне управлінське завдання. Демографічна політика має давню історію і багатий досвід практичної реалізації: від підстави стародавніми греками колоній для розселення швидко приростаючого населення або встановлення привілеїв трьохдітним сім'ям римськими імператорами до політики «одна сім'я — одна дитина» у сучасному Китаї.

Виникнення античної держави з його законами, з суспільною нерівністю і економікою, побудованою на праці рабів з його украй низькою продуктивністю, зумовило зародження і розвиток демографічної політики як державної політики. Розробляючи і реалізуючи закони, життя, що упорядковують, і співіснування мільйонів людей, держава пряма або побічно регулювало і демографічну поведінку індивідумів і сімей. Так, в одному з якнайдавніших правових актів — зведенні законів вавилонського царя Хаммурапі (приблизно 1760 р. до н.е.) — 68 статей з 282 було присвячено сімейному праву. Зростання чисельності населення стародавніх держав у сприятливі роки, коли війни і стихійні лиха,

епідемії і неврожаї не скорочували населення, вимушувало до контролю його зростання шляхом стимулювання розосередження населення аж до примусової еміграції.

Вже в IV-V ст. до н.е. відчувалося перенаселення у невеликих старогрецьких містах-державках, що спонукало вимушену еміграцію надлишку населення і приймало форму періодичної підстави колоній. Грецьку колонізацію Середземномор'я і причорномор'я (а витоки її йдуть до VIII ст. до н.е.) можна, мабуть, вважати першою формою цілеспрямованого регулювання чисельності і розміщення населення. Переселення жителів з густонаселених районів у малонаселені з лишком землі для підтримки «оптимальної» пропорції між кількістю землі, продовольством і населенням пропонувалося у V ст. до н.е. старокитайським філософом Конфуцієм (551-479 рр. до н.е.) і його послідовниками як ефективна державна міра. Конфуцій говорив своїм учням: «Якщо багатство розподілити рівномірно, то не буде бідних, якщо в країні встановити гармонію, то населення не здаватиметься нечисленним».

Проблема обмеження чисельності населення, небезпека надмірного зростання народонаселення, яка періодично вставала у державах античного миру, знайшла віддзеркалення у висловах і роботах видатних грецьких мислителів того часу: Сократа (ок. 470-399 до н.е.), Платона (427-347 рр. до н.е.) і Арістотеля (384-322 рр. до н.е.).

Великий вплив на формування поглядів на політику в області відтворення населення надавали релігійні доктрини, що цілком замінювали як регулятори поведінки правові норми. Християнство засуджувало аборт і дітовбивство, але заохочувало стриманість. Релігійні доктрини Сходу, що переважали у Китаї, Індії, Персії, у цілому наказували продовження роду і дітородіння, але у буддизмі (і у меншій мірі в індуїзмі) обітниця безшлюбності вважалася високим духовним ідеалом.

Економічні умови, що у середні віки змінилися, сприяли появі у селян стимулів до великої сім'ї — виховання дітей коштувало дешево, а робоча сила у господарстві була потрібна, тим більше що податками обкладалося, як правило, тільки доросле населення. Відношення до чисельності населення, до сім'ї визначалося високим рівнем смертності, епідеміями, що відносили, сотні тисяч життів. У XVII ст. Франція однієї з перших в Європі починає проводити політику заохочення зростання населення. Її мотиви обумовлювалися і ученням меркантилізму і демографічною ситуацією. Франція зазнала великих втрат у 30-річній війні з Німеччиною (1618-1648 рр.), а також втрачала

населення через значну еміграцію, викликану релігійними переслідуваннями гугенотів.

До середини XVIII ст. посилювалися економічні передумови популяціонізму, пов'язані з розширенням мануфактурного виробництва і збільшенням попиту на робочу силу. Це підтримувало подальше розповсюдження ідей бажаного зростання населення. Вони знайшли своє віддзеркалення у працях великих французьких просвітителів Же.-Ж. Руссо (1712-1778 рр.), Ш. Монтеск'є (1689-1755 рр.), Д. Дідро (1713-1784 рр.), у працях Гельвеція, Моо, Юма і інших мислителів.

Лише Вольтер (1694-1778 рр.), мабуть, критично відносився до ідей про зростання населення, співвідносивши проблему населення з проблемами добробуту і духовного розвитку.

Багато росіян державні діячі й учені XVII-XIX ст. підтримували ідею збільшення населення. У кріпосній Росії існував закон, за яким кожна сім'я платила подати («тягло»). Звідси виникала зацікавленість держави у ранніх браках, оскільки збільшення числа нових сімей забезпечувало притоку нових доходів у казну. Ранні браки і висока народжуваність схвалювалися церковними догматами, що формували установки і поведінку населення.

Найбільш цілісний і систематизований виклад необхідних і можливих мерів політики населення у Росії був представлений у трактаті М.В. Ломоносова «Про збереження і розмноження російського народу» (1761 р.). Він пропонував провести заходи, направлені на створення сприятливих умов для народження дітей у браку і зовні, на скорочення дитячої смертності, на припинення еміграції. Заходи були як культурно-освітнього характеру, так і адміністративно-правового (перегляд церковних правил і звичаїв).

При імператриці Катерині II (мабуть, не без впливу трактату Ломоносова, як і не без впливу того, що здійснювалося у Франції, а раніше — у Римі) були скасовані «вінцеві пам'яті» (по суті, мито за вінчання), полегшений вступ до браку вдовам і дружинам засланих, при виборах на суспільні посади перевагу почали надавати тим, у кого більше дітей. Указ Катерини від 1774 р. повелівав не вінчати малолітніх з дорослими дівами. Указ 1784 р. Синоду наказував у проповідях схилити народ до прихильного відношення до позашлюбних дітей. Були установлені будинки для підкидьків і незаконнонароджених.

Майже всі прогресивні діячі Росії того часу (державознавці, медики, філософи і письменники) розділяли популяціоністские

позиції (А.П. Волинський, А.Н. Радіщев, В.Н. Татіщев і ін.). У той же час історик і публіцист М.М. Щербатов вважав швидке збільшення селянського населення одним з чинників розповсюдження бідності у Росії.

На рубежі XVIII-XIX ст. на зміну популяціонізму прийшла інша, протилежна доктрина, що доводить необхідність заборони зростання населення. Вона отримала назву «мальтузіанство», що походить від імені її творця Томаса Роберта Мальтуса (1766-1834 рр.). Економічною передумовою антипопуляціонізму був промисловий переворот, що активно здійснювався. Він вів до появи «зайвих робочих рук і ротів», накопичення щодо надмірного населення.

Мальтус, запозичуючи ідеї англійця М. Хейла і італійця Дж. Ортеза про зростання населення у геометричній прогресії і ряд інших економічних ідей і теорій, пояснював причини виникнення бідності і пауперизму перенаселеністю і безрозсудним розмноженням робочого класу, висловлювалися за попередження надлишку населення, зокрема розповсюдження у народі норм християнського аскетизму, утримується від вступу до браку і приборкання «інстинкту розмноження».

Наприкінці XIX ст. знов з'являються передумови для відродження популяціоністських ідей. Економічна і географічна експансія, що супроводжувала боротьбу за розділ миру на сфери впливу, підвищила роль чисельності населення як чинника сили, можливості створення великої армії. Низька народжуваність в багатьох країнах Європи і зниження приросту населення сприяли тому, що демографічні проблеми стали предметом обговорень на засіданнях парламентів.

Відомий французький демограф Жак Бертільон. (1851-1922 рр.) оголосив теорію Мальтуса «ганебною», вимагав законодавчими методами впливати на збільшення народжуваності. Розвиток поглядів на демографічну політику у XX ст. відбулося в Італії та Німеччині. Експансія, боротьба за життєвий простір були стрижнем геополітики італійського і німецького фашизму, яка принесла незліченні біди народам Європи, привела до втрат десятків мільйонів людей, загиблих у другій світовій війні.

Популяціоністська демагогія складала важливу ланку ідеологічного арсеналу фашизму. Так, виступаючи у палаті депутатоз (1927 р.), італійський дуче Муссоліні заявив у своїй промові: «Не основним, але таким, що передрішає чинником політичною, а також економічній і моральній потужності націй є їх демографічна

потужність». Їм була написана брошура «Чисельність як сила», в якій він вважав, що висока народжуваність відрізнятиме фашистський народ від інших європейських народів і указуватиме на його життєздатність, на його волю до продовження життєздатності у століттях.

Політика населення Гітлера, подібно до політики Муссоліні, диктувалася двома міркуваннями: 1) велике населення було необхідне для задоволення потреби, що росте, у «гарматному м'ясі»; 2) демографічний компонент був важливою складовою частиною «расової теорії».

Для демографічної «освіти» у Німеччині була величезним тиражем випущена пропагандистська брошура «Вимираючий народ». У мільйонах екземплярів цієї брошури всі помилки списувалися на епоху «лібералізму і марксизму». Були заборонені протизаплідні засоби і аборти, рекламувалася і заохочувалася позашлюбна народжуваність.

Фашизм на довгі роки скомпрометував ідеї демографічної політики, які і зараз нерідко пов'язують тільки з тоталітаризмом (фашизмом або комунізмом), з його агресивністю, що потребує мільйонних армій для затвердження своїх ідеологій серед інших територій і народів.

Історія демографічної політики показує, що вона була слабким інструментом і не могла помітно впливати на відтворення населення. Суспільно-економічні умови, як правило, зводили нанівець всі зусилля демографічної політики, якою відводили нерідко помилкову роль головних ліків для лікування хворих економік і соціально-політичних систем.

Післявоєнний розвиток демографічної політики (50 - 60 рр.) визначався багато в чому дискусіями навколо програм планування сім'ї у країнах третього світу і практичною діяльністю, пов'язаною з їх реалізацією. Соціально-політичною передумовою появи такого акценту у демографічній політиці була істотна зміна політичної карти світу, звільнення від колоніальної залежності десятків країн, що розвиваються, перш за все в Африці і Азії. Традиційно висока народжуваність у них, практично не регульована на рівні сім'ї, у поєднанні з медициною, що знижується у результаті розвитку і охорони здоров'я, породили феномен, що отримав назву «Демографічний вибух». Швидке зростання населення виявилось серйозною проблемою для національних економік, що розвиваються, поступово набуваючи характеру глобальної проблеми.

Багато політиків і учені побачили у плануванні сім'ї і регулюванні народжуваності єдино доступне для убогої економіки колишніх колоній і засіб гальмування зростання населення, що оперативно реалізовувався, не заперечуючи при цьому і важливості соціальних і економічних перетворень. Виступаючи на відкритті III. Міжнародній конференції з сімейного планування (Бомбей, 1952), колишній президент Індії С. Радхакрішнан закликав до планування сім'ї для зниження смертності і збереження здоров'я матерей і дітей, підкреслюючи, що розвиток економіки і зміни соціальної системи — «довгострокові лікувальні засоби».

Колишній президент Міжнародного банку реконструкції і розвитку Ю.Р. Блек у 1961 р. в обігу до економічної і соціальної Ради ООН писав, що «зростання населення загрожує звести до нуля всі наші зусилля з підняття рівня життя у багатьох країнах».

У колективній праці «Криза народонаселення і використання світових ресурсів» (Гаага, 1964 р.), що включав статті видних державних і суспільних діячів і вчених різних країн світу, для протистояння зростанню населення і зростаючому тиску населення на наявні ресурси пропонувалося проводити активну демографічну політику, ухвалювати на державному рівні рішення, пов'язані з регулюванням народжуваності.

У все більшому числі країн, що розвиваються, стурбованих високими темпами зростання населення, що утрудняють економічний розвиток, з 60-х рр. отримує визнання і підтримку політика контролю народжуваності. До 1975 р. у 34 країнах Африки, Азії і Латинської Америки діяли державні програми, що базувалися на розповсюдженні практики планування сім'ї і орієнтовані на зниження народжуваності і скорочення темпів зростання населення.

Більшість країн, що розвиваються, намічали як офіційну мету скорочення загального коефіцієнта народжуваності з 35-45% у 1965-1970 рр. до 15-25% до 1985 р., наприклад: Індія — до 25% до 1984, Єгипет — до 24% до 1984 і тому подібне. Прийняті програми припускали зниження народжуваності у результаті популяризації і розповсюдження практики обмеження подружжям дітородіння, включали санітарну освіту і консультування з питань планування сім'ї, забезпечення населення протизаплідними засобами, пропаганду переваг малодітної сім'ї, стимулювання малодітності економічними і адміністративними заходами. Деякі країни (Індія, Малайзія, непал, Пакистан і ін.) як один з методів обмеження величини сім'ї вирішували добровільну стерилізацію і забезпечували її проведення.

У багатьох країнах, що узяли офіційний курс на зниження народжуваності, програми планування сім'ї увійшли складовою частиною у національні плани економічного розвитку, тобто, по суті своїй, вони ширше за комплекс заходів з обмеження народжуваності.

У 1969 р. XV сесія Комісії з народонаселення рекомендувала не обмежуватися тільки фінансуванням програм контролю над народжуваністю, а використовувати ці засоби для дослідження взаємодії соціально-економічного і демографічного розвитку.

Програми планування сім'ї підтримувалися і підтримуються різними спеціалізованими і регіональними установами ООН, а також поряд неурядових організацій: Міжнародною федерацією з планування сім'ї, Радою з народонаселення і ін. Низький культурно-освітній рівень населення і відсутність соціально-економічних стимулів до внутрісімейного обмеження дітородіння не завжди дозволяють успішно здійснювати програми планування сім'ї. Реалізація їх гальмується також браком фінансових і технічних коштів, недоліком кваліфікованих фахівців для служб планування сім'ї. У 70-х рр. у вирішенні питань регулювання розмірів сім'ї як частині проблеми збереження здоров'я матери і дитини включився Дитячий фонд ООН ЮНІСЕФ спільно з ВІЗ.

Регіональні конференції з народонаселення у Мехіко (1970), Аккрі (1971), Токіо (1972), Бейруті (1973) і Каїрі (1973) підкреслили у своїх резолюціях, що політика народонаселення — складова частина політики і планування розвитку. У 1974 р. Комісія з народонаселення прийняла документ «Діяльність ООН в області народонаселення», в якому у число п'яти основних напрямів оперативній діяльності ООН увійшли політика в області народонаселення і програми планування сім'ї.

Прийнятий на Міжнародній конференції з народонаселення у Бухаресті (1974 р.) Усесвітній план дій в області народонаселення звернув увагу урядів на те, що політика народонаселення не замінює соціально-економічний розвиток, а є частиною його. План передбачав створення у кожній країні органу, народонаселення, що займається проблемами, а також систематичну оцінку ефективності політики народонаселення.

При підведенні підсумків реалізації Плану на Міжнародній конференції з народонаселення у Мехіко (1984 р.) був узагальнений досвід розробки політики в області народонаселення у різних країнах, проаналізовані тенденції, перспективи і цілі політики. У Рекомендаціях з подальшого здійснення Всесвітнього плану дій в області

народонаселення (Мехіко, 1984), були намічені нові орієнтири у політиці народонаселення, зокрема, з досягнення певних рівнів тривалості життя і зниження смертності, причому диференційовано для розвинених країн, і країн, що розвиваються.

Урядам було рекомендовано підтримувати планування сім'ї у рамках програм охорони здоров'я матери і дитини як один з методів скорочення пологів у дуже ранньому або пізньому віці матери, збільшення інтервалів між народженнями і зменшення числа народжень вищого порядку; виділяти необхідні ресурси на надання послуг в області планування сім'ї, покращувати якість і підвищувати ефективність послуг в області планування сім'ї; забезпечити, щоб всі подружні пари і окремі особи користувалися основним правом людини вільно і відповідально вирішувати питання про число своїх дітей і про частоту їх народження, а також мати доступ до необхідної для цього інформації, освіти і засобів. Число урядів, підтримуючої мети і програми планування сім'ї, збільшилося з 97 у 1976 р. до 125 у 1988 р., а число країн, де обмежується застосування засобів планування сім'ї, скоротилося за цей же період з 15 до 7.

Для того, щоб мати можливість отримувати і узагальнювати інформацію про демографічну політику різних країн світу, ООН проводить періодичні опити урядів з питань політики у сфері населення. Всього було проведено сім таких опитів — 1963, 1972, 1976, 1978, 1982, 1988, 1993 рр. Результати опитів були проаналізовані, систематизовані і лягли в основу спеціально створеного Банку даних про політику в області населення. Банк містить постійно поповнювану інформацію про 174 країни (див. табл. 10).

Експерти Європейської Економічної Комісії у документах, підготовлених у 1990 р., відзначали необхідність розробки для всіх країн єдиної бази даних, що дозволяє здійснювати моніторинг політики населення, важливим напрямом якої виступає політика в області сім'ї і народжуваності. Виділялися такі її розділи.

1. Фінансова допомога сім'ям: 1) сімейна допомога; 2) гранти на освіту; 3) субсидії на житлі, спеціальні цільові позики певним категоріям сімей; 4) податкові пільги сім'ям з дітьми.

2. Політика допомозі жінкам у здійсненні їх подвійної ролі: 1) відпустки матерям і батькам у зв'язку з народженням і вихованням дітей; 2) спеціальні пільги жінкам в області зайнятості (робота вдома, неповний робочий час, гнучкий графік роботи і так далі); 3) розвиток системи дошкільної освіти.

3. Політика допомоги самотнім батькам: 1) особливі пільги в забезпеченні дитячими дошкільними установами; 2) фінансова допомога.

4. Політика підвищення стабільності сімей: 1) регулювання мінімального віку вступу до браку; 2) законодавче регулювання розлучень.

5. Політика планування сім'ї: 1) забезпечення засобами контрацепції; 2) політика в області абортів.

Дискусійним на Заході залишається питання про те, якими повинні бути розміри сімейної допомоги і інших пільг і компенсацій, щоб вони не ослабляли трудову мотивацію і не знижували ступінь участі батьків в суспільному виробництві, не підривали економічні функції заробітної плати, не перекладали на суспільство особисту відповідальність самих батьків за сім'ю і їх дітей.

Завершуючи розмову про сучасну демографічну політику (ДП), слід зазначити і новий акцент у постановці проблем політики в області народонаселення, пов'язаний з висловлюваними пропозиціями про необхідність світової політики населення, доповнюючої національні політики, або правильніше сказати, що формулює загальні підходи і узгодження цілей в її проведенні на національному рівні. На думку ряду учених, немає сумніву, що планета не здатна містити необмежену кількість населення через обмежені розміри і вичерпані природні ресурси. Тенденція поліпшення матеріального рівня життя неминуча. Вона збільшує витік природних ресурсів і приводить до того, що подальше зростання населення досягається ціною погіршення умов життя. Нові відкриття у науці і нові технології можуть, звичайно, ослабити гостроту цього питання, але не можуть зняти його з порядку денного, якщо продовжиться зростання населення.

Диференціація економічних стандартів різних верств населення, що росте, країн і цілих континентів, загроза погіршення навколишнього середовища, безрозсудність гонки озброєння і так далі також надають негативну дію на якість умов життя людей.

Ідея світової політики, або як мінімум координації національних політик в області народонаселення не так вже фантастична, як вона може показатися на перший погляд. Проблеми народонаселення носять глобальний характер, так само як і екологічні і енергетичні проблеми, тому вирішення таких проблем цілком може і повинно бути знайдено на рівні ООН у формі компромісу і узгоджених стратегічних дій національних урядів і міжнародних організацій.

Якщо проблема світової політики населення — це все-таки поки проблема теоретична, швидше, проблема завтрашнього дня, то проблема тісної інтеграції політики населення і соціально-економічної політики — це проблема, вирішення якої шукають і національні уряди, і міжнародні організації.

КОНЦЕПЦІЯ СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ВКЛЮЧАЄ:

- створення оптимальних умов для сімейно-шлюбної орієнтації молоді;
- необхідність перегляду чинного законодавства відносно різних пільг матерям, тобто їх потрібно узгоджувати з реальною економічною ситуацією в країні;
- врахування не лише материнства і пов'язаних з ним проблем, але й батьківства як складової частини сімейного життя і повноцінного дитинства;
- вивчення труднощів спільного подолання виникаючих проблем.

1. «Діти України» (1995), що ввійшла складовою частиною у потужну загальноєвропейську програму «Діти 90-х рр.» і виконувалась у 14 країнах Європи за спільною методологією. Передбачала охорону здоров'я, виховання, соціальний захист знедолених, доплата сім'ям, трудове навчання.

2. «Українська родина» - розрахована була на період до 2000 р. і передбачала концентрацію зусиль Уряду, державних установ, громадських неурядових організацій з метою поліпшення соціального і духовного розвитку родини, ця програма допомагала підвищити авторитет родини, патріотичний дух українського суспільства консолідувати націю навколо національної ідеї. Опікування молоддю.

Необхідність послідовного розв'язання проблем молоді сприяє зосередженню демографічної політики на молодих сім'ях і таких, де виховуються неповнолітні діти, батьки яких не беруть участі у суспільно-корисній праці та громадському житті.

Регулювання міграційних процесів від масштабів та інтенсивності яких багато у чому залежить характер і розвиток демографічних процесів. Зміцнення здоров'я, збільшення тривалості життя.

ДЖЕРЕЛА:

Борисов В. А. Демография – М.: Издат. дом NOTA BENE, 1999. – 272 с.; Боярский А. Я. Основы демографии: Учебное пособие. – М.: Статистика, 1980. – 295 с.; Демографічна криза в Україні – К.: Інститут економіки НАН України, 2001. – 560 с.; Кислий О. Є. Демографічний вимір історії. – К.: Арістей, 2005. – 328 с.; Мальтус Т.

Опыт о законе народонаселения // Антология экономической классики // М.: ЭКОНОМ, 1993. – 458 с.; Медков В. М. Основы демографии: Учебное пособие. Серия «Учебники и учебные пособия». – Ростов-на-Дону: «Феникс», 2003. – 448 с.; Прибиткова І. М. Основы демографії: посібник для студентів гуманітарних та суспільних факультетів вищих навчальних закладах – К.: «Артек», 1995. – 256 с.

ДЕМОКРАТИЧНИЙ СОЦІАЛІЗМ

ДЕМОКРАТИЧНИЙ СОЦІАЛІЗМ — вид соціалізму, що підкреслює свою демократичність. Прихильники цієї ідеології вважають, що громадська власність і контроль за засобами виробництва повинні комбінуватися з демократією. У плані економіки погляди прихильників демосоціалізму варіюються від підтримки змішаної економіки до передачі всіх засобів виробництва в розподілену серед трудових колективів власність.

Уперше термін «демократичний соціалізм» використовував у 1888 р. Бернардом Шоу.

До Першої світової війни його використовували Едуард Бернштейн і Отто Бауер, у міжвоєнний період — Карл Каутський і Рудольф Гільфердінг.

У післявоєнний час демократичний соціалізм стає офіційною доктриною соціал-демократичного руху.

Контури цієї концепції намічені у Франкфуртській декларації Соціалістичного інтернаціоналу (1951), у програмних документах західноєвропейських соціал-демократичних, соціалістичних, лейбористських партій кінця 50-х — початку 60-х рр.

Так, Годесбергська програма (1959) Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПГ) орієнтує своїх членів на соціалізм. В «Основній програмі» стрижневу роль відіграє поняття соціалізму як «постійного завдання». Ні у цієї, ні в іншій програмі немає чіткого розмежування між соціалізмом як рухом, соціалізмом як теорією й соціалізмом як станом. Під категорією соціалізму як постійного завдання розуміється насамперед такий рух до соціалізму, яке не припускає наявності переломного моменту, якісного стрибка, що знаменує перехід до соціалізму-стану. Саме сприйняття соціалізму як стану суспільства не допускається, так само, як немає й терміна побудови соціалізму.

Згідно з концепцією демократичного соціалізму соціалізму можна досягти лише на базі, у межах і засобами послідовної демократії в усіх сферах життя суспільства — політичній, економічній, соціальній. Будь-які інші форми боротьби вважаються як такі, що деформують соціалістичну мету і роблять її недосяжною. Соціалізм проголошується загальнодемократичною течією, яка ґрунтується на

соціальному партнерстві, співробітництві всіх класів і верств у здійсненні реформ, покликаних забезпечити «загальний добробут», «свободу особи», «справедливий розподіл національного доходу». В економічній сфері постулюються регулювання державою виробничого комплексу шляхом програмування, оподаткування, участі у прибутках, сприяння «соціалізації господарства», різних форм участі трудящих в управлінні виробництвом як на підприємствах, так і в межах всього суспільства. Політичною передумовою реалізації ідей демократичного соціалізму оголошується «плюралістична демократія» як різноманітність форм розподілу влади і контролю за владою, забезпечення всіх прав і свобод громадян, багатопартійності, панування закону. Передбачаються також соціальні права трудящих (на працю, освіту, відпочинок, лікування, житло, соціального забезпечення), ліквідація всіх форм гноблення, дискримінації й експлуатації. Під впливом істотних зрушень, які відбулися в останні десятиріччя як в економіці, так і в соціальній структурі більшості країн світу, спостерігається подальший розвиток та уточнення концепції демократичного соціалізму. Першочергового значення набувають питання модернізації виробництва на основі використання досягнень науково-технічної революції, розв'язання проблем зайнятості і соціального захисту, екологічних проблем, проблеми збереження миру на землі й запобігання регіональних конфліктів.

ДЖЕРЕЛА:

Социализм: XXI век / под ред. И. И. Миговича. Киев, 2013.; Мінаєв А.В. Генеза та розвиток соціалістичних ідей в XIX – на початку XXI ст. (короткий історичний огляд) // Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія». – Чернівці, 2007. – Вип. 4. – С. 121-139.; Шарки Л. Л., Соціалізм в Австралії. Точка зору комуністів на «демократичний соціалізм», пер.(переведення) з англ.(англійський), М., 1958; Критика сучасних буржуазних, реформістів і ревізійністських економічних теорій, М., 1960;

ДЕМОКРАТИЧНИЙ ЦЕНТРАЛІЗМ

ДЕМОКРАТИЧНИЙ ЦЕНТРАЛІЗМ — принцип побудови політичної партії ленінського типу для виконання головної мети цієї партії — захоплення влади у державі, у політикумі якої ця партія займає безумовну меншість.

Основні принципи демократичного централізму сформульовані Леніним у його брошурі «Що робити?» (1902), розвивають централізовано-ієрархічний принцип побудови партії і держави. Принцип демократичного централізму, як наріжний, був

подкадений в основний керуючий документ – Статут КПРС і проіснував разом з ним до розпаду побудованого з цим принципом тоталітарної держави СРСР.

Офіційно, за Леніним, Статутом КПРС, демократичний централізм базується на чотирьох засадах:

- Виборність усіх партійних посад та органів знизу-доверху
- Звітність вищих партійних органів перед нижчими
- Партійна дисципліна — обов'язкове підпорядкування меншості рішенням більшості
- Обов'язковість виконання членами партії рішень вищих партійних органів.

ВТІЛЕННЯ У СРСР:

Леніну вдалося провести свої ідеї на II з'їзді РСДРП (1903), розколоти партію на дві (більшовики та меншовики) і таким чином створити партію революціонерів-підпільників-змовників-заколотників, що строго підкорюється його авторитету вождя та дисципліні. Та поступово витіснити з керівництва більшовиків прихильників більш демократичного устрою партії. Після приходу до влади Й. В. Сталіна розвиток і практичне втілення демократичного централізму призвело до:

- централізації (узурпації) влади у вищих керуючих органах (Політбюро ЦК КПРС) та партійному апараті (партноменклатури, партійної бюрократії);
- керівництві ними нижчих органів, політичному диктаті;
- довічна (на все життя) та абсолютна влада вождя-диктатора (Й. Сталіна);
- повна відсутність або придушення свободи слова та критики. «Звітність» верхів низам існувала у «звітній доповіді ЦК» черговому партійному з'їзду раз у п'ять років.;
- кооптації членів нижчих органів до вищих замість виборів;
- одноосібний контроль фінансових потоків, партійної каси;
- святе збереження партійної таємниці, яка стає навіть вище державної таємниці;
- а принцип «підпорядкування меншості більшості» — призвело у 1930-х рр. до повалення «старої ленінської гвардії» («більшовиків») масою нових кадрів «сталінського призиву», вигнання з партії та з держави тих, хто створив революцію, показових судових процесів над ними; безсудних масових розстрілів та індивідуальних терористичних вбивств (як наприклад вбивство Троцького).

Втілення на практиці та панування демократичного централізму у купі з так званою «диктатурою пролетаріату» (диктатура однієї партії - РСДРП(б)-ВКП(б)-КПРС, а точніше її керівництва та її карних органів ВЧК-ОГПУ-НКВС) стало умовою формування і важливою складовою тоталітарної держави у СРСР.

Після смерті Сталіна партія і радянська держава продовжили існування та функціонування на засадах демократичного централізму. Коротка так звана «Хрущовська політична відлига» наприкінці 1950-х—початку 1960-х рр. ознаменувалася пропагандистською тезою М. С. Хрущова та ліберального крила керівництва КПРС про «порушення Сталіним норм партійної демократії» та «поверненням до ленінських норм». Але ця спроба поміркованої лібералізації зазнала швидкої поразки з боку консервативної партноменклатури і реставрації сталінських принципів побудови Партії та держави.

У 1977 р. ці принципи доповнилися новою («брежнєвською») редакцією Конституції СРСР, де головною новацією була славнозвісна Стаття 6 про центральну та керівну роль КПРС у державі. У такому вигляді політичний устрій КПРС-СРСР проіснував до його повної деградації та розпаду у 1991 р.

ДЖЕРЕЛА:

Буржуазна соціологія на межі ХХ століття / Відп. ред. В. Н. Іванов. - М., 1986.; Вятр Е. Соціологія політичних відносин. - М., 1989.; Історія політичних і правових навчань / Відп. ред. В. С. Нерсесянц. - М., 1991.

ДЕМОКРАТІЯ

ДЕМОКРАТІЯ — політичний режим, за якого єдиним легітимним джерелом влади у державі визнається її народ. При цьому управління державою здійснюється народом, безпосередньо (пряма демократія), або опосередковано через обраних представників (представницька демократія).

Іноді демократію визначають також як набір ідей і принципів, що стосуються свободи, власне, вона і являє собою інституціональну свободу. У формулюванні 16-го президента США Авраама Лінкольна, демократія — врядування «іменем народу, силами народу і для народу».

Запозиченне з грецької мови; грец. δῆμοςράτiα етимологічно «народне управління» є складним словом, утвореним з основ іменника грец. δῆμος «народ» і χράτew «правити, володіти; бути сильним», пов'язаного з χράτος «сила, влада».

У новогрецькій грец. Δημοκρατία отримала нове значення і використовується на позначення республіки як форми державного правління.

Саме слово «δημοκρατία» сформувалося у наприкінці VII ст. до н. е. — на початку IV ст. до нашої ери на позначення політичної системи, яка тоді існувала у деяких грецьких містах-державах, зокрема у Мегарах та Афінах («Необмежена свобода», Афінська демократія).

Демократія виникла у Стародавній Греції, стародавні греки були також першими дослідниками її феномену. Крім того в Елладі був поширений такий поділ держав за формами правління: «один керівник» (монархія), «перший, найкращий, здатний + сила, влада» (аристократія) і «народне правління» (демократія). Однак, у Стародавній Греції (так само як і у Стародавньому Римі) рабів і чужоземців не відносили до громадян — демосу. Те саме стосується і деяких середньовічних держав, які називали демократіями, адже влада належала народу (виборність влади), але при цьому певну, досить велику, частину суспільства просто не відносили до народу, представники цієї решти не мали права голосу. Тому деякі дослідники вживають такі терміни, як рабовласницька демократія (до якої відноситься й Афінська демократія), феодална демократія, буржуазна демократія, соціалістична демократія тощо.

Інколи демократію називають договірною формою правління, а інколи — перевернутою формою народного врядування, згідно з поділом усіх форм правління на шість можливих типів: тиранія як спотворена форма монархії, олігархія як спотворена форма аристократії та охлократія як спотворена форма народовладдя. Чиста демократія не викликала захоплення ані у філософів-аристократів, таких як Сократ зокрема, ані у прибічників мішаної форми правління, таких як Аристотель. Її часто протиставляли, так званим, складеним державним устроєм (де було змішано елементи монархічного, аристократичного та демократичного правління), типовим для Класичної Греції та Республіканського Риму.

У сучасному світі все ще змішують поняття демократії (народовладдя) з конкретним проявом її — формою державної влади, яка є зручною у сучасному світі з ринковою економікою, зокрема у США та країнах Західної Європи. Тому кажуть, що демократія обов'язково включає такі елементи:

- виборність органів влади;
- поділ державної влади на три гілки законодавчу, виконавчу та судову;

- підпорядкування меншості більшості;
- захист прав меншості;
- наявність політичних прав і свобод.

ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ:

Головна суперечність демократії — суперечність між ідеєю демократії як повновладдям народу і неможливістю її практичного здійснення. Британський філософ Карл Поппер вважав демократію не тільки неможливою, але й недоцільною. Демократія у прямому її розумінні неможлива навіть суто технічно, бо немає таких механізмів, які б забезпечували пряме народоправство з будь-якого питання на всіх рівнях. Недоцільна, оскільки абсолютна більшість народу некомпетентна у вирішенні конкретних справ управління державою. Багатоманітні концепції демократії спрямовані на вирішення цієї суперечності.

Історично першою такою концепцією та формою її практичного втілення була класична ліберальна демократія. Головна ідея лібералізму — ідея індивідуальної свободи. У зв'язку з цим ліберальна демократія на перший план ставить громадянську свободу, яка ґрунтується на реалізації особистих прав і свобод індивіда. Наявність в індивіда громадянських та політичних прав і свобод надає йому можливості впливати на державу з метою задоволення особистих і спільних потреб. Ліберальна демократія не заперечує безпосереднього волевиявлення народу, але віддає перевагу представницькій демократії, основні елементи якої — конституційність та обмеження політичного панування. Воля народу делегується представникам, котрі під час прийняття політичних рішень виражають цю волю самостійно і під власну відповідальність. Демократію розуміють як відповідальне правління. Лібералізм виник як ідеологія буржуазії, тому концепція класичної ліберальної демократії відбиває передусім інтереси класу буржуазії.

Сучасний різновид ліберальної демократії — концепція плюралістичної демократії (від лат. Pluralis — множинний), яка ґрунтується на врахуванні інтересів усіх соціальних верств. Основні ознаки: конкуренція і взаємодія різних політичних сил і відкритий характер прийняття рішень через представницькі органи влади. До недоліків цієї концепції відносять те, що для задоволення інтересів і потреб певних соціальних груп необхідно надавати певні пільги і привілеї, що суперечить принципу рівності всіх перед законом. Нереально те, що все населення буде представлено у політичних

партіях, що ці об'єднання будуть рівними за своїм політичним впливом.

Концепція корпоративної демократії близька до концепції плюралістичної демократії, але обмежує представництво лише найвпливовішими об'єднаннями, які не конкурують між собою, а співпрацюють під контролем держави.

Концепція партисипаторної демократії спрямована на забезпечення реальної участі якомога ширших верств населення у здійсненні влади, громадянського контролю над прийняттям рішень, що буде сприяти досягненню справжньої свободи і рівності. Оскільки неможливо перейти до прямої демократії, пропонується змішана форма політичної організації з елементами прямої і представницької демократії.

У сучасних умовах тотальної глобалізації суспільства сформувалася концепція космополітичної демократії, яка спрямована на осмислення місця демократії у космополітичному суспільстві, її розвиток всередині країн, між державами та на глобальному рівні.

Існує ряд концепцій елітарної демократії, які намагаються поєднати теорію демократії і теорію еліт.

Будучи складним системним утворенням, демократія із зовнішнього боку виражається у відповідних формах, а із внутрішнього — складається із інститутів. В умовах демократичної держави такі форми та інститути виступають водночас і ключовими механізмами здійснення її влади.

ДЕМОКРАТІЇ ПРИТАМАННІ ТАКІ ФОРМИ:

По-перше, вона може здійснюватися через реалізацію і гарантування захищених законом демократичних прав людини і громадянина.

Це впливає зі ст. 3 Конституції України, згідно з якою людини, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Отже, демократична держава покликана забезпечити весь комплекс прав людини і громадянина, передбачених чинним законодавством в усій багатоманітності їх прояву: закріплених як у Конституції України (особистих, політичних, соціально-економічних, соціально-культурних тощо), так і в галузевих актах. Реалізація і гарантування усього комплексу цих прав є головною формою здійснення демократії.

По-друге, діяльність системи державних органів ґрунтується на демократичних принципах. Існування демократії неможливе без здійснення принципів плюралізму, гласності, поділу і децентралізації

влади. Саме через застосування цих та інших принципів здійснюють народний характер влади і можливі прогресивні перетворення.

По-третє, демократія виражається у відповідних формах здійснення народовладдя. Згідно з ст. 5 Конституції України народ здійснює владу як безпосередньо (пряма форма: вибори, референдум, громадські ініціативи та обговорення тощо), так і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (представницька форма, реалізується через обрані народом органи первинного народного представництва).

Порівняння підходів до реалізації демократії у різних країнах показує, що кожен з них по-своєму унікальний. Разом з тим, можливо провести різні класифікації: за домінуючою гілкою влади, за регіональною ієрархією влади, за числом партій і т. д. Подальше узагальнення дозволяє виявити базові політичні інститути, необхідні (хоча, можливо, недостатні) для досягнення ідеальної демократії.

Практична реалізація демократії залежить від безлічі обставин, особливо від чисельності населення і розміру території. У порівнянні з великими адміністративними одиницями, невеликі одиниці більш однорідні за складом і надають кращі можливості для безпосередньої участі у політичному житті. У компактних спільнотах можливо організувати ефективні дискусії і надати широкі можливості для громадян впливати на проведену політику. Тому меншим за розміром структурам простіше задовольнити критерії демократії. У той же час із зменшенням розміру знижується реальний обсяг влади і можливостей для вирішення проблем, особливо з питань оборони та економіки. Один із шляхів вирішення цього протиріччя лежить у поділі сфер впливу між адміністративними і громадськими одиницями різних рівнів, зокрема, шляхом наділення міст і регіонів автономією. Найпоширеніший метод полягає у використанні у великих одиницях представницьких форм правління.

ТИПОЛОГІЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ СИСТЕМ:

Між політичними інститутами у різних демократичних країнах є значні відмінності. Нижче перераховані основні типи демократичних систем.

ДОМІНУЮЧА ГІЛКА ВЛАДИ:

Парламентська демократія. Уряд призначається законодавчим органом влади. Уряд і його глава (прем'єр-міністр) також можуть бути підзвітні церемоніальному главі держави (монарху, президенту чи спеціальному органу). У парламентській республіці

глава держави періодично обирається парламентом, або цю посаду суміщає голова уряду.

Президентська республіка. Президент вибирається народом безпосередньо і є главою виконавчої влади.

Існують також змішані системи.

РЕГІОНАЛЬНА ІЄРАРХІЯ ВЛАДИ:

Унітарна держава. Політична влада зосереджена у руках центрального уряду, який визначає обсяги владних повноважень регіональних органів влади.

Федерація. Згідно з конституцією, влада поділена між центральним урядом і щодо автономними регіональними урядами.

СТРУКТУРА ЗАКОНОДАВЧОЇ ВЛАДИ:

Однопалатний парламент. Нормативні акти приймаються на засіданнях за участю всіх членів парламенту.

Двопалатний парламент. Законодавчі збори складаються з двох палат, які формуються і функціонують окремо. Одні нормативні акти можуть вимагати схвалення тільки однієї палати, інші — обох палат.

СИСТЕМА ВИБОРІВ ДО ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІВ:

Мажоритарна виборча система. Територія поділена на округи, кожен з яких має право на одного представника у законодавчих зборах. Цим депутатом стає кандидат, який набрав більшість голосів.

Пропорційна виборча система. Політичні партії у законодавчих зборах отримують число місць, пропорційне числу набраних ними голосів.

Групова виборча система. Певні групи населення висувають своїх депутатів згідно з заздалегідь обговореною квотою.

ЧИСЛО ПРОВІДНИХ ПАРТІЙ:

Двопартійна система. У політичному спектрі домінують дві великі партії.

Багатопартійна система. Призначенню уряду зазвичай передують формування правлячої коаліції з двох або більше партій, представлених у законодавчих зборах.

На сьогоднішній день для багатьох ліберальних демократій характерна наявність таких інститутів.

Виборні державні посади. Сучасні демократії є представницькими: згідно з основними законами, безпосередній контроль над прийняттям нормативних актів та політичних рішень здійснюють обрані громадянами особи.

Вільні, чесні і такі, що регулярно проводяться, вибори, в яких має право брати участь кожен громадянин (як виборець і як кандидат),

у поєднанні з безперервною відкритою політичною конкуренцією між громадянами та їх об'єднаннями.

Чуйність уряду. Проведена політика залежить від результатів виборів і від уподобань виборців.

Свобода самовираження. Громадяни мають право безкарно висловлювати свої думки, у тому числі, критикувати владу, політичну систему, суспільно-економічний лад і переважну ідеологію.

Доступ до альтернативних і незалежних джерел інформації. Громадяни мають право шукати та отримувати інформацію від інших громадян, з книг, ЗМІ тощо. Альтернативні джерела інформації повинні існувати, бути доступні і не підконтрольні будь-якої однієї політичної групи.

Автономія громадських організацій. Громадяни мають право засновувати відносно незалежні спільноти або організації, у тому числі, політичні партії.

Загальне охоплення громадянства. Кожен дорослий житель, що постійно проживає в країні і підкоряється її законам повинен мати всі права громадянина.

Політична система, що включає наведені вище сім інститутів, називається «поліархією». Головними особливостями поліархії є можливість політичної конкуренції, забезпечення права на участь в політиці і управління на основі коаліції. Таке правління протилежне диктатурі, коли при виборі політичного курсу домінують переваги однієї групи. Важливу роль відіграє потреба конкуруючих еліт, які повинні заручитися підтримкою з боку широких верств населення, що нехарактерно для олігархії.

Протягом ХХ ст. політологи схилилися до думки, що значна кількість країн підтримували перераховані вище інститути у належній мірі і тому на практиці можуть вважатися демократичними. У той же час, країна може відповідати стандарту поліархії, навіть якщо у ній відсутнє пропорційне представництво, референдуми, попередні вибори партій, соціальна рівність або демократія на рівні місцевого самоврядування. Як зазначає Роберт Даль, ідеал демократії пред'являє вкрай високі вимоги, і ймовірно з часом поліархія почне вважатися недостатньо демократичною системою.

В авторитарних державах влада зосереджена у руках правлячої групи, яка у своїх діях не відчуває обмежень, обумовлених відповідальністю перед керованими. Більшість авторитарних режимів минулого відрізнялися від представницької демократії за рядом параметрів:

- Вибори до органів влади або не проводилися, або були без альтернативними, або не приводили до зміни влади навіть у разі формального перемоги опозиції;

- Влада виборних осіб часто була обмежена могутніми новообраними організаціями (армією, церквою, партією);

- Опозиція відкрито переслідувалася;

- ЗМІ контролювалися державою, піддавалися цензурі і системним репресіям.

У той же час політологи відзначають, що на рубежі 1990 рр. у світі виросло число гібридних режимів (що отримали у літературі назви «імітаційна демократія», «авторитарна демократія», «електоральний авторитаризм» тощо), що мають ознаки як авторитаризму, так і демократії. У таких режимах проводяться періодичні вибори і існують елементи політичної конкуренції, так що опозиція здатна кидати виклик, послаблювати і іноді навіть перемагати правлячі сили на виборах, у законодавчих органах, у суді і у ЗМІ. Однак умови конкуренції для правлячих сил та опозиції носять нерівний характер через системні зловживань адміністративними ресурсами і порушень прав прихильників опозиції.

Автократи можуть використовувати номінально демократичні інститути з метою власної легітимації і мобілізації суспільства на свою підтримку. Особи, які погодилися на співпрацю з режимом, отримують в обмін винагороди та поступки. Пов'язані з цим переговори часто проводяться на спеціальних, контрольованих владою, форумах з обмеженим доступом, зокрема, парламентах .

Суттєвим показником є ступінь розвиненості правової держави. Згідно з політологом Адамом Пшеворським, демократія — це насамперед визначеність процедур при невизначеності результатів. На думку політологів і громадських діячів, у ліберально-демократичній країні, громадяни за допомогою демократичних процедур виробляють правила взаємодії різних суб'єктів суспільства і формують механізми державної влади, яка діє згідно з цими правилами.

Така модель принципово відрізняється від системи, при якій влада сама встановлює порядок взаємодії суб'єктів суспільства і формує необхідні для цього механізми управління. У неправовій державі окремі органи влади можуть скасовувати або обходити закони, які регулюють повноваження цих органів. Це, зокрема, відкриває можливості для маніпуляцій системою правосуддя і ЗМІ, щоб винагороджувати лояльних режиму і карати опозицію без огляду на правові процедури.

На думку політологів Freedom House та Радіо «Свобода», сучасні авторитарні режими також навмисно спотворюють суть демократії, трактують її як нав'язування. Заходом чужих цінностей, перешкоджають роботі правозахисних міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, ЄСПЛ) і виховують у молоді вороже ставлення до демократичних цінностей.

Деякі політологи виділяють в окрему категорію Делегативна демократію, при якій виконавча влада почасти підпорядковує собі законодавчу і слабо враховує переваги виборців у проведеній політиці, проте зміна влади залишається можливою, а цивільні права під захистом.

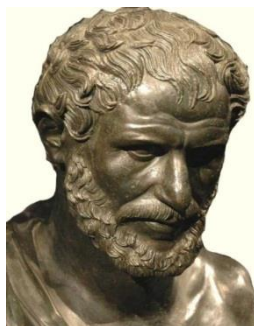
Перелік основних релігій за країнами з представницькою демократією охоплює всі світові і безліч національних релігій. У ряді країн це християнство, в Індонезії — іслам, у Монголії — буддизм. У найбільш населеній демократичній державі — Індії — переважає індуїзм. Багато релігій стверджують про здатність кожної людини до морального вибору, що історично сприяло поширенню ідей про рівність і, як наслідок, про демократію.

Деякі християни висловлюють сумнів у тому, що їхня релігія сумісна з демократією, на тих підставах, що вся влада від Бога, паства повинна коритися пастирям, і тільки монарх підзвітний Богу як помазаник. З іншого боку, протестантизм вчить, що всі люди рівні перед Богом, а значить і перед владою; що Бог закликав людей бути священиками і царями, а значить і наділив їх правом на самоврядування; що Бог дав людям життя і віру, а значить і невідчужувані права і свободи. Якщо зрозуміліше висловитись то протестантизм вчить завжди виконувати і підпорядковуватись владі якщо її прийняті закони не суперечать біблійним законам віри. Для них є добротною демократичне управління не виходячи за рамки Божих законів. Католицизм стверджує, що суспільство і держава існують заради створення умов, необхідних для самореалізації людини (персоналізм), і що влада повинна бути якомога ближче до громадян (принцип субсидіарності). Православний богослов Феофан (Прокопович) вважав, що влада спочатку розділена серед народу, який має право заснувати будь-яку форму правління. Філософ Г. П. Федотов бачив православну демократію як продовження традицій Новгородської Республіки. У православ'ї також поширена концепція соборності, яка заохочує участь кожного у пошуку істини, хоча розглядає лише одностайну згоду, засновану на любові і повазі до інших, у якості прийняттого методу прийняття рішень.

ДЖЕРЕЛА:

Лобер В. Демократия: от зарождения до современности. — М., 1991.; Салмин А. М. Современная демократия. — М., 1992.; Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Колодій А., Копейчиков В., Цвік М. Народовладдя як основа представницької демократії // Українське право. — 1995. — №1(2). — С.14-23.; Сенчук В.В. Поняття та ознаки демократичної держави: теоретико-правовий аспект // Держава і право. Юрид. і політ. науки. — 2009. — Вип. 44. — С. 110-117.

ДЕМОКРИТ АБДЕРСЬКИЙ (ПРИБЛИЗНО 460—370 рр. до н. е.)

Давньогрецький філософ-матеріаліст, засновник атомістичної гіпотези пояснення світу, що обстоював численність планет у Всесвіті.

Демокрит народився у місті Абдери у Фракії. Він багато мандрував світом, вивчив філософські та натурфілософські ідеї різних народів (Єгипет, Вавилон, Персія, Індія, Ефіопія).

Демокрит - матеріаліст, людина енциклопедичних знань. Працював у всіх напрямках: в етиці, математики, фізики, астрономії, медицині, теорії музики. Він створив вчення про атом. Атом - «неподільний», від грецького або цілісна натура. Атом не виникає і не гине, не піддається змінам із зовні, а перетворюється на геометричне тіло, без фізичних властивостей. Він вічний. Вважав, що матерія складається з атомів, але заперечував подільність матерії. Атом відрізняється формою, порядком проходження, положенням у просторі, величиною і вагою. Нескінченне різноманіття атома. Представляв, що атом - маленькі фігурки, статуетки, не видимі і не відчуються людиною. Душа складається з атомів, вогняних, тонких, круглих, гладких. Після смерті вони розпадаються на безсмертні атоми.

Мислення - вищі форми атома, хоча носить тілесний характер, заснований на відчуттях. В етиці він вважав, вищим блаженством

бачити всі звільненим від чуттєвого і випадкового. Історичний розвиток, як прогрес, і є обов'язковою потребою людей. У ті часи, коли місто Абдери у Фракії, потребує сильних союзників, прилучився до персів, там народився майбутній великий філософ Демокріт. Але незабаром перський цар зазнав поразки від греків і втік до Абдери, де знайшов порятунк. Райдужний прийом і приємне перебування у місті перського царя забезпечили місцеві багатії всупереч волі народу, який не бажав союзу з персами.

Древні історики філософії Філософрат і Діоген Лаертський свідчать, що серед знаті, що приймала Ксеркса, був і батько Демокріта. Бажаючи винагородити гостинних абдерітов, Ксеркс залишив у деяких сім'ях кілька перських жерців-магів як вчителів та наставників для дітей. У тому числі і сім'я Демокріта. Таким чином, східна мудрість була першим, що досягнув Демокріт. Вирішальне ж вплив на формування ідей. Демокріта надали не східні мудреці, а прибулий з Мілету в Абдери Левкіпп, вірним учнем, якого і став Демокріт.

Відомості про Левкіппа досить скупі. Деякі вчені навіть ставлять його існування під сумнів, але багато фактів свідчать про зворотне. Левкіпп вчився у елейцев, що відбилося на його учня, увібравши багато погляди цій західно-грецької школи. Левкіпп, щиро ненавидів персів, які підкорили його рідне місто і по-звірячому придушили повстання у ньому, прищепив своєму учневі волелюбність. Ряд авторів вважає що, першим слухачем і учнем Демокріта був Протагор.

Протагор був бідний і працював носильником. Випадково він зустрів Демокріта, який, визначивши, що у нього є ряд здібностей, зі словами «ти можеш зробити разом зі мною більш значні і кращі справи!». Взяв Протагора в учні. Однак ми не маємо прямих свідчень того, що Протагор був учнем Демокріта, але той факт, що Протагор багато чого запозичив у Демокріта не викликає сумніву. Можливо, вони разом слухали лекції Левкіппа. Для всіх розповідей про Демокріта та його учнів характерні дві деталі: повага до праці і атеїзм. Відомий випадок, коли Демокріт, бачачи здібності раба, викупив його і зробив своїм учнем. На початку Пелопоннеської війною Демокріт відвідав Афіни, де він використав «кожну хвилину для того, щоб навчитися мудрості».

Це викликало у Цицерона, незважаючи на його зневагу до матеріалістичної філософії, повагу до Демокріту з Абдер. Вчення Демокріта знайшло багато послідовників. Молодший софіст Антифонт зумів переробити погляди Демокріта у софістичної дусі. Іншими послідовниками Демокріта були абдеріти Анаксарх, Гекатей

Абдерського, Біон, а також вихідці з інших міст - Несса і Метродора з Хіос, Аполлодор Кізікенській і Навсіфан Теосській. Всі ці учні часто розвивали окрему бік вчення Демокріта, у цілому не погоджуючись з його поглядами.

Дійсними ж продовжувачами вчення Демокріта були Епікур. Близько 1 ст. н. е.. був написаний роман у формі листування між Гіппократом і абдерітами і між Гіппократом і Демокритом. В основі роману лежать реальні факти, але в ньому є й доля вимислу. У романі розповідається про те, як абдеріти закликали великого лікаря Гіппократа для того, щоб він вилікував нібито знавіснілого Демокріта. Приїхавши в Абдери, Гіппократ побачив Демокріта і зрозумів, що той зовсім не є божевільним, а всього лише занурений у наукові дослідження. Між двома вченими відбулася бесіда на тему соціальних протиріч і ролі людини у світі. Після цієї зустрічі Гіппократ і Демокрит листувалися, обмінюючись у своїх листах своїми науковими дослідженнями.

Згідно з деякими джерелами Демокрит прожив понад 100 років. Під кінець життя він втратив зір, що дозволило йому заглибитися у дослідження істини. Існує навіть легенда про те, що Демокрит сам позбавив себе зору. Коли Демокрит відчув, що він вже зовсім немічний, він, подібно Анаксагору, добровільно пішов з життя. Демокрит залишив величезну спадщину. Його праці охоплюють всі галузі науки і філософії, відомі тоді. Проте практично всі його твори загинули. До нас дійшли лише їх фрагменти, що цитуються древніми авторами й інші свідчення. Основними творами Демокріта були «Великий міро строй» та «Малий міро строй». Також він написав болем 50 трактатів і 9 книг причин.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ:

РОЗУМІННЯ БУТТЯ - Знаменитий грецький філософ Демокрит приймає тезу про те, що буття є щось просте, розуміючи під ним неподільне - атом. Він дає матеріалістичне трактування цього поняття, мислячи атом як найменшу, далі не ділимо фізичну частку. Таких атомів Демокрит допускає незліченна безліч, тим самим, відкидаючи твердження, що буття - одне. Атоми, по Демокриту, розділені порожнечою; порожнеча - це небуття і, як таке, непізнаване: відкидаючи твердження Парменіда про те, що буття не множественно.

Демокрит, поряд з Левкіппом, вважається одним із засновників давньогрецького атомізму. На перший погляд вчення атомізму гранично просто. Початок всього суцього - неподільні частки-атоми і порожнеча. Ніщо не виникає з неіснуючого і не знищується у

неіснуюче, але виникнення речей - є з'єднання атомів, а знищення - розпад на частини, у межі на атоми. Все виникає на деякому підставі і за необхідності; причина виникнення - вихор, який і іменується необхідністю. Відчуваємо ми тому, що у нас потрапляють «видики», що відділяються від речей. Душа - сукупність особливих атомів. Кінцева мета людини - душевний добробут, при якому душа перебуває у спокої і рівновазі, не бентежить ні страхом, ні марновірством, ні якою б то не було іншою пристрастю. Все, що існує, - це атоми і порожнеча. У нескінченній порожнечі-просторі рухаються, поєднуючись між собою, нескінченне за кількістю та формами тільця; останні відрізняються один від одного формою, порядком, поворотом. Виникає питання - що змушує нас стверджувати, що є якісь неподільні тільця, що матерія не ділена до нескінченності?

Левкіпп і Демокріт були уважними слухачами Зенона і від них не вислизнули ні сильні ні слабкі сторони його міркувань, зокрема, зміст апорій проти безлічі: якщо розділити тіло на нескінченне число частин, то або ці частини не будуть мати величини - і тоді їх сума, тобто вихідне тіло звернеться ні у що, або вони будуть мати величину - але тоді їх сума буде нескінченно велика. Але й те, й інше безглуздо. Однак апорія не виникає, якщо припустити існування межі подільності - неподільний далі атом. Атоми досить малі, але ж найпростіше спостереження показує, що матерія дійсно ділена на досить малі, навіть не помітні оком частинки. Такі порошокинки, видимі у промені світла, що падає у темну кімнату. Демокріт не говорив, що ці видимі через вікно, підняті (вітром) порошокинки (і є ті частинки), з яких складається вогонь або душа, або що взагалі ці порошокинки суть атоми, але він казав: «Ці пилинки існують у повітрі, але так як вони не помітні з-за дуже малої величини, то і здається, що вони не існують, і тільки промені сонця, проникаючи через вікно, виявляють, що вони існують. Подібним же чином існують і неподільні тіла, дрібні й неподільні через занадто малої величини» (Левкіпп).

Таким чином, дозволені відразу дві проблеми. Множинність сущого не веде більше до суперечностей: будь-яке тіло можна розділити на кінцеву безліч частинок, що мають величину, а потім знову з них скласти. А «буття» еліатів знаходить втілення в атомі: він єдиний, неподільний, незмінний, незнищимо, відповідаючи всім вимогам Парменидового «буття». Тільки атомів багато. А для того, щоб вони могли існувати як безліч, необхідна порожнеча, яка відділяла б один атом від іншого і обумовлювала можливість переміщення атомів - руху.

ГНОСЕОЛОГІЧНА ПОЗИЦІЯ - Задача наукового пізнання, згідно Демокріту, щоб явища, що спостерігаються звести до області «щирого сущого» і дати їм пояснення виходячи з загальних принципів атомістики. Це може бути досягнуте за допомогою спільної діяльності відчуттів і розуму. Гносеологічну позицію Демокріта Маркс сформулював у такий спосіб: «Демокріт є тільки не віддалявся від світу, а, навпаки, був емпіричним натуралістом». Зміст вихідних філософських принципів і гносеологічні установки визначили основні риси наукового методу Демокріта:

- а) У пізнанні виходити від одиничного;
- б) Будь-які предмет і явище розкладені до найпростіших елементів аналіз) і з'ясовні виходячи з них (синтез);
- в) Розрізняти існування «по істині» і «відповідно до думки»;
- г) Явища дійсності - це окремі фрагменти впорядкованого космосу, що виник і функціонує у результаті дій чисто механічної причинності.

Математика по праву повинна вважатися у Демокріта першим розділом власне фізики і впливати безпосередньо за канонікою. Справді, атоми якісно однорідні і їхні первинні властивості мають кількісний характер. Однак було б неправильно трактувати вчення Демокріта як різновид піфагореїзму, оскільки Демокріт хоча і зберігає ідею панування у світі математичної закономірності, але виступає з критикою апіорних математичних побудов піфагорійців, вважаючи, що число повинне виступати не законодавцем при-роди, а витягатися з її. Математична закономірність виявляється Демокрітом із явищ дійсності, і у цьому сенсі він передбачає ідеї математичного природознавства. Вихідні початки матеріального буття виступають у Демокріта у значній мірі як математичні об'єкти, і відповідно до цього математиці приділяється видне місце у системі світогляду як науці про первинні властивості речей. Однак включення математики у підставу світоглядної системи зажадало її перебудови, приведення математики у відповідність з вихідними філософськими положеннями, із логікою, гносеологією, методологією наукового дослідження. Створена у такий спосіб концепція математики, називана концепцією математичного атомізму, виявилася істотно відмінною від попередніх.

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ - Вчення Демокріта було закономірним результатом всього попереднього розвитку філософської думки. Згідно з ученням Демокріта-Всесвіт, що складається з атомів речовин і порожнечі, є рухомою матерією. Вона реальна, як і буття. Атоми, які перебувають у постійному русі, з'єднуючись, утворюють всі речі. Коли

атоми роз'єднуються, речі гинуть. Атоми це носії множинності, а порожнеча-це втілення єдності. Порожнеча безмежна, атом ж має певну форму і розмір. Атом не сприймається чуттєво і зовні схожий на порошок, що носить у повітрі, тільки набагато менше. Число атомів і їх конфігурацій нескінченно. Атоми перебувають у постійному русі, що є основою мірообрання. Вічний рух полягає у постійному сталкванні, відштовхуванні, зчепленні, розщепленні, падінні атомів. Рух - це викликано вихором. Рух - це викликано початковим вихором.

Теорія атомарної будови світу Демокріта була найбільш переконливою за своїми принципами, які були створені раніше. Ідея нескінченної кількості світів у Всесвіті нерозривно пов'язана з ім'ям Джордано Бруно. Однак вона була лише відродженням ідей Левкіппа і Демокріта. Вони стверджували, що у Всесвіті одночасно існує безліч різних і однакових світів. Вони розташовані на різних відстанях один від одного, знаходяться на різних стадіях розвитку. Все у Всесвіті, на думку Демокріта, відбувається за законом необхідності. Під цим поняттям він розумів нескінченний ланцюг причинно-наслідкових зв'язків. А знайти причини різних явищ, на думку Демокріта, є основним завданням мудреця. Виникнення нашого світу було зумовлене необхідністю. Різноманітність його було зумовлено різноманітністю атомів і їх поєднань. Вони утворили першопричини речовини: вогню, воду, землю, повітря. Вода і земля-це суміш елементів, з якої можуть виходити будь-які інші елементи, у тому числі живі. Атоми вогню безпосередньо пов'язані з рухом. При швидкому русі атоми розжарюються, тобто приймають у себе атоми вогню. І навпаки, швидкорухомі атоми вогню повідомляють рух інших атомів. Рух атомів вогню у Демокріта становить сутність життя, розуму і психіки людини. Атоми вогню складають розум, а значить, і душу людини. Все живе на Землі виникло з неживої матерії. На думку Демокріта, від сонячних променів поверхню ще напіврідкої Землі здулася. «Деякі вологі речовини спучилися у багатьох місцях, у цих місцях виникли гнильні бульбашки, покриті тонкою шкіркою». У цих кульках, внаслідок нагрівання і виникли живі організми. Коли бульбашки збільшилися до належних розмірів, вони лопнули і з'явилися тварини. Ті тварини, у яких переважали атоми вогню, стали птахами, ті ж, у кому було більше землистих речовин, стали сухопутними, тварини з переважанням вологих речовин стали рибами. Прямо з землі з'явилися дерева і трави. Коли ж земля засохла, вона перестала народжувати великих тварин, які стали вже «народжуватися від взаємного змішання».

РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ЛЮДИНИ - Демокріт вважав, що людина-продукт природи. Земля, насичена вологою і атомами вогню, породила все живе, у тому числі і людей. Нутрощі людини формувалися з необхідності. Примітно, що Демокріт не поділяє внутрішні органи людини і тварин. На його думку, тіла і людини, і тварин складаються з однієї і тієї ж матерії. Про порошок, що рухається у променях сонця, Демокріт говорив як про модель рухомих атомів душі. Душу людини складають вогняні атоми. Велика концентрація цих атомів, то є душа, відрізняє людину від тварин. Рух атомів душі є джерелом життя і свідомості. Однак душа не замкнена у тілі, а знаходиться у тісному з ним зв'язку. Подих забезпечує людині рівновагу. Вона вирівнює кількість вогнених атомів, що йдуть з видихом і приходять з вдихом. Заперечення окремим від тіла душі, що було властиво поглядам орфіків, підтверджує атеїстичний характер вчення Демокріта. Рухом атомів Демокріт пояснює і такі явища як смерть і старість. Людина для Демокріта-це не тільки душа і тіло, це цілий мікрокосмос. Зовні ми знаємо людину, однак, ми повинні зрозуміти те, що нам у ньому не ясно. У пошуку відповіді на це питання Демокріт бачив сенс життя будь-якого філософа.

Процес пізнання людини складається з відчуттів і з розумного пізнання. Перше, чуттєве пізнання, Демокріт вважає «темним», так як воно затемнюється обманом відчуттів. Друге ж, розумне пізнання, він називає «світлим», так як воно глибше проникає в суть речей. Ці два шляхи пізнання, через відчуття і розум, виступають у Демокріта як два рівні пізнання, вищий і нижчий. Причому вони взаємно доповнюють один одного. Це говорить про те, що Демокріт, хоча і несвідомо, але оперував поняттям порогу відчуття. На його думку, наприклад, немає у природі гострого смаку, а виникає він лише у «думці», коли на органи почуттів впливає речовина, атоми якого гострі, незграбної форми. Таким чином, всі відчуття (тепле і холодне, колір, смак, запах) існують лише «на думці», а «по істині» існують атоми і порожнеча. У цьому і є труднощі пізнання - розум не може знайти істину без почуттів, а почуттям довіряти не можна. Труднощі пізнання обумовлює також індивідуальні почуття людини. Демокріт, усвідомлюючи всю складність відносин суб'єкта до об'єкта, ставив важливу проблему, яка дістала у філософії Нового часу назву проблеми «первинних і вторинних якостей». Первинні якості - це фігура, порядок і положення атомів. Вони існують і осягаються розумом. Вторинні якості - це властивості речей, які сприймаються чуттєво (тепло, холод, запах і т.д.). Вони існують «на рівні думок».

Один з перших у Стародавній Греції Демокріт створив логічне вчення. Суть логічного вчення Демокріта полягає в тому, що критеріями істини є «вчинене відчуття», «досконалий розум», чуттєва практика. Виступаючи проти чистого дедуктивного методу, Демокріт став основоположником індуктивної логіки. Демокріт поділяв все живе на те, що існує за необхідності, на те, що можливе і на те, що у рівній мірі існує або не існує (наприклад, людина їде або не виїжджає). Застосовуючи метод поділу складного на більш прості компоненти, Демокріт виділяв елементи мислення. Такі як, чуттєве сприйняття і судження. Часто Демокріт користувався і методом аналогії.

ОЦІНКА КОНЦЕПЦІЇ ФІЛОСОФА Твори Демокріта, що містять енциклопедичні знання, справили величезний вплив на сучасників філософа з Абдер і особливо на наступні покоління. Приблизно між III та V ст н. е. справжні твори Демокріта зникли. Про нього ми дізналися із свідчень Платона, Арістотеля, Лукреція, Цицерона. Майже всі інші згадки часів античності про Демокріта трактують його вчення з точки зору ідеалізму і захисту релігії, що призводило до спотворення істинних думок філософа.

В епоху раннього феодалізму наукові та філософські ідеї античності набули поширення на сході. В епоху Відродження вчення Демокріта також актуально. Воно дало поштовх вченню Джордано Бруно про «мінімум». Піднімається, буржуазія Нового часу, заперечуючи авторитет церкви, відроджує атомістики Демокріта. Вчення Демокріта набуло поширення і у Росії. М. Ломоносов був знавцем Демокріта. Карл Маркс захистив докторську дисертацію, в якій чітко визначив відмінність філософії Епікура від філософії Демокріта. Однак завжди існувало чимало противників матеріалістичного і атеїстического вчення Демокріта. Це призвело до того, що часто погляди стародавнього філософа або замовчувалися, або спотворювалися.

Атомістика Демокріта є революційним вченням античності. Вона відповідає на питання, на які інші теорії не давали однозначної відповіді, і з'явилася апогеєм розумового руху античності.

ДЖЕРЕЛА:

Лекції з античної філософії, Мамардашвілі М.К., М., 1997.; Як я розумію філософію, Мамардашвілі М.К., 2-е вид. М., 1992.; Історія філософії: Захід-Росія-Схід (Книга перша. Філософія стародавності і середньовіччя). М., 1996.; Бертран Рассел, Історія західної філософії: У 2 томах, Том 1, М., 1993.; Ісаєв А.А., Філософія: Навчальний посібник. - Сургут: Інформаційно-видавничий центр Сургая, 1997.;

Навчальний посібник з культурології, видавництво Російської економічної академії імені Г.В. Плеханова, М., 1994.

ДЕМОСФЕН **(384 – 322 рр. до н. е.)**

Демосфен - давньогрецький оратор, логограф, політичний діяч. Зараховується до канону 10 ораторів, визнаний найвидатнішим представником грецької риторики, блискучим стилістом і видатним політиком. Із 351 до н. е. лідер антимакедонського угруповання. Закликав греків до боротьби проти царя Македонії Філіппа II, домігся створення антимакедонської коаліції грецьких полісів, яка не привела до успіху, і у 338 до н. е. установилося правління Македонії у Греції. Після смерті Александра Македонського організував повстання, що не мало успіху, і, щоб не потрапити до рук македонців, отруївся.

Демосфен народився в Афінах, у заможній родині власника зброярні. Після смерті батька Демосфена-старшого у віці семи років втратив статок через несумлінних опікунів. Демосфен вирішив домогтися відновлення своїх прав у суді і з цією метою вправлявся у красномовстві в Ісея. У віці 20 років він розпочав процес з повернення спадку і виграв його, однак розтраченого майна не одержав. У результаті він став логографом, складаючи промови для клієнтів — спочатку для приватних процесів, а потім також і для політичних, які принесли йому славу. Через вади вимови терпляче працював над дикцією, вправлявся під керівництвом актора Сатира, зачитувався Ісократом, Фукідідом і Платоном.

Став відомий як оратор близько 354 до н. е., коли виступив із першою політичною промовою «Про податні округи» у якій закликав афінян до реформування податкової системи і розширенні військового флоту, необхідного для боротьби з експансією македонського

правителя Філіппа II. Незабаром Демосфен стає лідером антимакедонської партії й у своїх знаменитих політичних промовах, які отримали назву «філіппіки» попереджав афінян про загарбницьку політику Філіппа II, закликав греків захищати волю і демократичний лад, боровся проти олігархічних промакедонських угруповань, на чолі яких серед інших знаходився його головний супротивник Есхін. Енергійна діяльність Демосфена призвела у 340 до н. е., до об'єднання грецьких держав під керівництвом Афінів, а його найзначнішим політичним досягненням було схилення Фів до укладання союзу з Афінами проти Філіппа II, який підкупом і обіцянками намагався забезпечити дружбу фіванців з огляду на стратегічне розташування їхньої країни.

Битва при Херонеї (338 до н. е.) визначила перемогу македонців. У надгробній промові на честь полеглих у цьому бою, Демосфен прославляє політику Афінів, їх боротьбу за волю і демократичний лад, таврує продажних політиків із промакедонського табору. Після поразки Демосфен зайнявся внутрішніми справами Афінів, у тому числі відбудовою фортифікацій.

На знак визнання його заслуг Ктесіфонт виступив із пропозицією нагородити Демосфена золотим вінком. Цьому заперечив Есхін, який поставив у провину Ктесіфонту неправомірність пропозиції і при цьому нападав на Демосфена. Демосфен відповів відомою промовою «Про вінок», у якій, захищаючи Ктесіфонта, дав звіт про своє життя і протиставив власну діяльність в інтересах держави промакедонській політиці Есхіна і його прибічників. Вінок був йому присуджений.

Втягнений у справу Гарпала, скарбника Александра Македонського, Демосфен знову став перед судом у 324 до н. е. і був звинувачений у розтраті 20 талантів, котрі він мав направити на державні потреби, і був покараний штрафом у 50 талантів. Оскільки він не міг їх заплатити, то був ув'язнений, звідки йому вдалося втекти. Він оселився на острові Егіна і тріумфально повернувся в Афіни після смерті Александра Македонського, де знову закликав до боротьби з Македонією. Штраф урочисто було вирішено уплатити за державні кошти як приношення Зевсу.

Коли у 322 до н. е. Афіни у битві при Кранноні зазнали поразки у Ламійській війні, новий правитель Македонії Антипатр зажадав смерті Демосфена. Він втікає від переслідувачів на острів Калаврія, сучасний Порос, і переховується у храмі Посейдона. Але знайшлися зрадники, які добровільно погодилися розшукати втікача. Серед них

особливо відзначався садизмом і аморальністю Архій, який був відомий як актор афінського театру. Він навіть отримав прозвіско «мисливець за втікачами». Узнавши, що Демосфен знаходиться на острові Калаврія у храмі Посейдона і молиться про свій захист, Архій приводить у храм фракійських найманців і переконує Демосфена відправитися з ним до Антипатра, що той нічого не вкоїть з втікачем. У відповідь Демосфен сказав наступне: «До цих пір, ти не зміг, Архій розворушити мої емоції своєю акторською грою у театру, а тепер ти не зможеш мене обманути своїми обіцянками!. Пачекай хвилину, я маю дещо написати рідним». Після цих слів, Демосфен зайшов у середину храму, взяв тростникове перо, ніби збирався щось писати, підніс його до рота і прикусив. У тростниковому пері бів сильнодіючий яд. Переступивши поріг храму, він пошатнувся і впав мертвим. Це сталося 12 жовтня 322 р. до н. е. На постаменті статуї Демосфена співгромадяни викарбували такі рядки: **«Будь у тебе, Демосфене, сила, рівна розумові, Воїнству македонянам Греції не скорити б».**

ДЖЕРЕЛА:

Фролов Э .Д. Политические деятели античности, средневековья и нового времени.- Л.: Изд-во ЛГУ, 1963.; Флоров Э .Д. Социально-политическая борьба в Афинах в конце V в. до н. э. – Л.: Мзд-во Лгу, 1964.; Бозескул П. Афинская демократия.- М.: Соцэкзис, 1920.; Плутарх. Избранные жизнеописания. В 2-х т. – М.: Правда, 1987 – Т.1.; Боннар А. Греческая цивилизация. – Кн. 1.- Ростов-на-Дону, 1994.; Демократія: Антологія / Упорядник О.Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – 1108 с.; Балух В.О. Історія античної цивілізації. – Т.1. Стародавня Греція: Підручник. – Чернівці: 2007 – 656 с.

ДЕПОРТАЦІЯ

ДЕПОРТАЦІЯ — примусове переселення, вигнання чи висилка з постійного місця проживання або з держави окремих осіб чи народів. Застосовується як засіб карного чи адміністративного покарання.

Термін депортація виник у карному законодавстві Франції у ХУІІІ - ХІХ ст. для позначення особливих видів заслання. Уперше депортація політично неблагонадійних у Гвіану була встановлена Законом про підозрілих 1791 р. Депортація, у тому числі й довічна, передбачалася кримінальним кодексом Франції 1810 р. й полягала у посиланні й довічному перебуванні поза межами континентальної території, у місцях депортації, визначених законом від 23 березня 1872 р. Цей закон передбачав створення центрального табору депортації на острові Ну й укріпленого місця (фортеці) для депортованих на півострові Дюко (Нова Каледонія). Депортація використалася не тільки

для покарання карних злочинців-рецидивістів, але й для розправи з революціонерами (у 1872 р. захоплені комунари були депортовані на острови Новокаледонійського архіпелагу).

В історичному значенні депортації у Франції не застосовується з 1880 р. Проте застосовувались інші види заслань — транспортація (комплексне покарання у вигляді каторжних робіт у Гвіані й інших заокеанських територіях Франції) і релігація (додаткове покарання у вигляді заслання, що застосовувалася до найнебезпечніших рецидивістів після від'їзду ними з покарання у в'язницях метрополії).

Масову кампанію депортації й геноциду французських й франко-акадських поселенців було проведена британцями при офіційній підтримці влади на території сучасної Канади. Депортація й геноцид торкнулися франкомовних жителів колишніх французьких територій (Акадія й Нова Шотландія) в Атлантичній Канаді, що перейшли під юрисдикцію Великобританії. Усього з 1755 по 1763 рр. за наказом британського губернатора Чарльза Лоренса було депортовано понад 10 000 осіб, більше половини з яких загинуло у трюмах кораблів, що перевозили їх до в'язниць тих британських колоній у Північній Америці, які згодом створили США, і на Фолклендські острови. Спочатку кампанію було прозвано «Великий переполох». Термін «депортація» став застосовуватися пізніше.

Депортації народів широко застосовувались у СРСР, будучи своєрідним інструментом радянської демографічної й національної політики. Насильному переселенню у віддалені райони СРСР піддавалися як окремі особи, так і цілі народи, визнані офіційною владою соціально небезпечними.

Розпочавшись у 1920-х рр. з виселення терських козаків, депортації досягли максимуму у першій половині 1930-х рр., коли у Сибір та на крайній Північ було депортовано мільйони селян з України, Білорусі, південних областей Росії.

З початком Другої світової війни у 1939–1940 рр. примусового виселення зазнало населення Західної України, Західної Білорусі та Прибалтики. Із захопленням Радянським Союзом Західної України, Західної Білорусі та Прибалтики у 1939–1940 рр., депортації торкнулись і народів, що мешкали на цих землях.

Уже восени 1939 р. перша хвиля депортації охопила польських осадників, які виселялися разом із сім'ями. Протягом грудня 1939 р. — березня 1940 р. із Західної України та Західної Білорусі було депортовано понад 137 тисяч осіб. Їх виселяли у північно-східні області РРФСР, Комі АРСР і Казахстану.

Друга хвиля депортації прокотилась у квітні 1940 р., коли було вивезено заможних селян — «куркулів» (до 6 тис. сімей із Західної України та Західної Білорусі). Всього із Західної України у 1939–1940 рр. було вислано до Сибіру, Поволжя, Казахстану та на Північ, за різними підрахунками, від 10 до 20% населення. Чимало невинних людей, яких німецько-радянська війна застала у місцевих тюрмах, було знищено.

Депортація торкнулася і прибалтійських народів, зокрема з 14 по 18 червня 1941 р. з Литви було вислано у віддалені райони Сибіру і Крайньої Півночі близько 34 тисячі чоловік.

У воєнні 1941–1944 рр. у віддалені райони Сибіру депортовані були німці, а також представники народів, країни яких входили у гітлерівську коаліцію (угорці, болгары, фіни). Депортація радянських німців під час другої світової війни — серія заходів радянського керівництва з усунення радянських німців з життя країни. Підрозділялися на депортацію та «вилучення» з лав РСЧА.

28 серпня 1941 р. було прийнято Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про переселення німців, які проживають у районах Поволжя». Їх депортацію у Сибір і Казахстан було проведено у вересні 1941 р. За поволзькими німцями до кінця року послідувало переселення на схід всіх інших радянських німців, які проживали в Європейській частині СРСР. 367 000 німців було депортовано на схід (на збори давалося два дні): у республіку Комі, на Урал, у Казахстан, Сибір і на Алтай. Частково німці були відкликані з діючої армії. У 1942 р. почалася мобілізація радянських німців у віці від 17 років у робочі колони. Мобілізовані німці будували заводи, працювали на лісозаготівлях й у рудниках.

У липні 1941 р. у війська надійшов наказ про зняття військовослужбовців-німців рядового складу з відповідальних посад. Німців прибирали з посад снайперів, радистів, спостерігачів, кулеметників, автоматників, мінометників, перших номерів артилерійських розрахунків. Їх ставили на другорядні посади стрільців, візників і т. ін. Цей наказ до початку серпня у цілому був виконаний.

Масове вилучення німців з армії тривало з 8 вересня і до кінця 1941 р. Підставою для цього стала директива наркома оборони № 35105с від 8 вересня 1941 р. Директива наказувала вилучити всіх німців з бойових частин і підрозділів і направити їх у будівельні батальйони.

Із відвоюваної Червоною армією території СРСР протягом 1944 р., за звинуваченням у колабораціонізмі з рідних земель було насильно виселено кримських татар, калмиків, інгушів, чеченців, карачаєвців, балкарців, ногайців, турків-месхетинців, понтійських

греків. У серпні-вересні 1945 р. депортації піддалися китайці, що перебували там, японці й російські емігранти.

Реабілітація депортованих народів у СРСР почалася з 1957-1958 рр., остаточно ж обмеження були скасовані 14 листопада 1989 р. Декларацією Верховної Ради СРСР.

Відповідно до Протоколу № 4 до Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, ніхто не може бути висланий з території держави, громадянином якого він є й жодному громадянину не може бути заборонений в'їзд на територію своєї держави.

Відповідно до статті 7 Римського статуту міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. «депортація або насильницьке переміщення населення» відноситься до числа злочинів проти людяності й тягнуть за собою міжнародну кримінальну відповідальність.

ДЖЕРЕЛА:

Національні меншини України у ХХ ст.: Політико-правовий аспект. - К., 2000. - С. 179.; Совершенно секретно! Только для командования: Документы и материалы. - М., 1967. - С. 104.; Возгрин В. Исторические судьбы крымских татар. - М., 1992. - С.269.

ДЕПУТАТСЬКИЙ МАНДАТ

Термін «мандат» латинського походження, означає доручення («ex mandato – за дорученням»), наказ (mandatus – судовий наказ) направлений від імені держави нижчому суду або юридичній чи фізичній особі з приписом виконати певний обов'язок. Крім того, під мандатом розуміється також документ, що посвідчує повноваження особи, органу, установи та ін., яким вони надані.

Mandatum (доручення) із самого початку був договором, який виник на шляхах міжнародної торгівлі, у силу якого одна сторона, яка визначалась як довіритель (mandator), давала доручення іншій стороні, іменованою повіреним (mandatarius), безоплатно виконати певні дії матеріального та юридичного характеру. Безоплатність (ця умова перестала виконуватися тільки у посткласичному та юстиніанівському праві) була інтегральним елементом договору – доручення. Доручення могло бути дано як в інтересах самого довірителя (mandatum *te gratia*), так і в інтересах третьої особи (*aliena gratia*) у різних комбінаціях і переплетіннях цих інтересів. Обов'язки повіреного полягали у тому, щоб належно виконати покладене на нього доручення і передати довірителю результати своєї діяльності. Обов'язки довірителя полягали в тому, щоб відшкодувати повіреному

його витрати і можливі збитки, а також узяти на себе борги, які могли виникнути у процесі діяльності повіреного.

Згідно з класичною теорією представницького мандата, яка сповідується і у конституційному праві України, кандидати у депутати за допомогою акту виборів стають «представниками Українського народу у парламенті».

Проілюструємо це на прикладі України. Відповідно до чинної Конституції і до Закону «Про вибори народних депутатів України» у редакції від 11.06.2009 р. (ч. 3 ст. 1; ч. 1 ст. 42) кандидатів у депутати може висувати партія або виборчий блок партії, а вибори депутатів здійснюються за пропорційною системою: депутат обирається за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків політичних партій у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі. «Народний депутат України є обраний відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України» представник Українського народу у Верховній Раді України і уповноважений ним протягом строку депутатських повноважень здійснювати повноваження, передбачені Конституцією України та законами України» (ч. 1 ст. 1 Закону «Про статус народного депутата України»).

Вкажемо і на відмінності у припиненні мандата. Якщо припинення цивільного мандата здійснюється шляхом скасування, то припинення парламентського мандата, як правило, іншими способами, визначеними в законодавстві. Згідно зі статтями 2, 4, 5 Закону «Про статус народного депутата України», повноваження народного депутата припиняються: 1) з моменту відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання; 2) у разі: а) особистої письмової заяви про складання депутатських повноважень; б) припинення його громадянства; в) смерті.

Для народного представництва характерним є виникнення певних правових відносин між народними представниками і виборцями. Вони відрізняються від представництва, що регулюється нормами цивільного та інших галузей права тим, що правовідносини народного представництва пов'язані з волею виборців [4, с. 26]. У зв'язку з цим, ще у XVIII ст. англійський мислитель Джон Локк писав, що представник народу повинен слідувати інтересам своїх виборців. Зазвичай, депутат не повинен вступати у конфлікт з волею виборців та керуватися у своїх діях загальнодержавними інтересами [9, с. 80]. Характер зв'язку депутата з виборцями залежить від тієї системи представництва (мажоритарна, пропорційна, змішана), яка

законодавчо закріплена у тій чи іншій державі. Відомі британські дослідники Лейкман Е. та Ламберт Дж. стверджували, що вдалий вибір виборчої системи може забезпечити формування представницького органу, який відображає основні напрями суспільної думки. В Україні Законом «Про вибори народного депутата України» вибори депутатів здійснюються за пропорційною виборчою системою, тому співпраця парламентарів і виборців здійснюється у порядку персонального представництва. Тоді, як у США конгресмен представляє інтереси громадян свого виборчого округу або штату. Члени Конгресу працюють як представники та захисники інтересів своїх виборців. Для тісного зв'язку з виборцями конгресмени часто виїждять у свій виборчий округ, зустрічаються з виборцями і громадськими групами, говорять по телефону з виборцями та місцевими посадовими особами, отримують листи та ін.

Певних аргументів потребує визначення парламентського мандату як публічної функції. Сучасна конституційна доктрина презюмує постулат, згідно з яким обрані представники народу правильно передають волю країни. У будь-якому випадку ніхто юридично не правомочний заявляти заперечення проти їх дій або оспорювати їх рішення. Отже, сутність мандату представника полягає у здійсненні публічної функції парламентом, яка закріплена у Конституції. Як особа, яка посідає суспільну посаду, депутат володіє відповідними повноваженнями, визначеними конституцією та законодавством. Як член державного органу – парламенту – депутат має право особисто брати участь у виконанні завдань останнього. Членство у парламенті забезпечує депутату його посада.

Термін «парламентський (депутатський) мандат» ні доктринально, ні нормативно не визначений, так, наприклад, як це зроблено у цивільному праві (ст. 237, 238, 242, 244, 248, 250 Цивільного кодексу). Але, звичайно, його елементи можна знайти у конституційному законодавстві будь-якої держави. Для прикладу, вкажемо ст. 78, 79, 80, 81 Основного Закону України. Виходячи з вищевикладеного, можна запропонувати дефініцію поняття «парламентський мандат», під яким належить розуміти публічну функцію, якою член парламенту уповноважується шляхом виборів, зміст якої визначається Конституцією і, згідно з якою, кожен парламентарій, представляючи всю націю, бере участь у здійсненні суверенітету народу.

ДЖЕРЕЛО:

Георгіца А. Сучасний парламентаризм: проблем теорії та практики / А. З. Георгіца. – Черні- вці: Рута, 1998. – 484 с.

ДЕРЖАВА

ДЕРЖАВА — політичне утворення з визначеною територією, економікою і політичною владою.

Кожна держава має свою територію та кордони, які можуть розширюватися, проводить власну незалежну внутрішню і зовнішню політику на світовій політичній арені, має міжнародне визнання та державну символіку: герб, прапор і гімн. У склад держави не можуть входити республіки. Якщо певна республіка прагне вийти у склад держави, вона може це зробити тільки ставши адміністративно-територіальною одиницею держави, адміністративно-територіальні одиниці не мають права виходити зі складу держави.

Поняття держава означає, що на певній території де-факто і де-юре встановлена влада даної держави, у повному обсязі ходить офіційна валюта держави, у державних установах використовується державна мова, а також на ній проживають громадяни держави. Держава у політико-географічному, військовому і економічному відношенні не може бути залежною. Держава, спираючись на волю нації, самостійно вирішує, до яких політико-географічних, військових і економічних союзів, груп, альянсів чи об'єднань вона прагне приєднатися.

Держава — формальний інститут, який є формою організації політичної спільноти під управлінням уряду; суб'єкт політики, ядро політичної системи.

Часто звертаються до поняття «суверенна держава» — це тип держави, який характеризується суверенітетом, незалежністю і самостійністю у зовнішніх і внутрішніх справах. Суверенна держава — особлива політико-територіальна організація, що володіє суверенітетом спеціального апарату управління і примусу та здатна надавати своїм велінням загально обов'язкового характеру.

Для відмежування держави від інших організацій, у тому числі додержавного періоду розвитку суспільства, важливо з'ясувати, появу чого розглядають як появу власне держави.

Р. Л. Карнейро, наприклад, під державою має на увазі автономну політичну одиницю, що включає багато громад у рамках своєї території і має централізований уряд з повноваженнями збору податків, призову людей на роботу чи війну, а також видання і виконання законів.

У свою чергу, Л. Ю. Грінін визначає державу як поняття, за допомогою якого описується система спеціальних інститутів, органів і правил, що забезпечує зовнішнє і внутрішньо-політичне життя

суспільства; як відокремлену від населення організацію влади. У цьому він вбачає відмінності ранньої держави від спільнот недержавного типу, у тому числі аналогів ранньої держави. На думку вченого, держава характеризується: а) суверенністю (автономністю);

б) верховенством, легітимністю і реальністю влади в рамках певної території та кола осіб;

в) можливістю примушувати до виконання своїх вимог, а також змінювати відносини і норми.

Для М. Данилевського держава — істотний інструмент політичної незалежності, але остільки це необхідно для реалізації потенцій культурно — історичного типу. Для А. Тойнбі «універсальна» держава, тобто та, що отримала самостійну закінчену форму, — початок, що протистоїть суспільству, вимушений інструмент його самозбереження на етапі надлому, коли це суспільство вже не у змозі своїми засобами справлятися з силами розладу.

Н. Макіавеллі бачив у державі втілення вищої влади, необхідної для наведення порядку і зміцнення безпеки громадян, які самі по собі нездатні це зробити і, більше того, віддаються всіляким злобливим підступам один проти одного. Держава, її влада необхідні для введення у прийнятне русло конфліктів, як загального постійного стану людства. При цьому дослідник вважав державу вільною від моральних обмежень у досягненні своїх цілей і стримуванні злобливого егоїзму громадян.

Подібним чином розглядав державу Т. Гоббс, вбачаючи у ній основний засіб припинення «війни всіх проти всіх». Причиною появи держави він вважав усвідомлення постійної загрози загибелі, яке змушує людей погодитися на абсолютну владу держави; підпорядкування їй є безумовним, вона не може бути усунена підданими.

М. Вебер запропонував розуміти державу як інститут, що володіє монополією на застосування узаконеного насильства. Проте багато дослідників (Р. Карнейро і Е. Геллнер та ін.) висловлюють сумнів у тому, що дана ознака є надійним критерієм державності.

Окрім того поняття «держави» можна розуміти як державний апарат, тобто систему органів державної влади.

ФОРМА ДЕРЖАВИ:

Форма (лат. Formal — структура, система організації) держави — це поєднання способу організації і здійснення державної влади, методів її здійснення та форм зворотного зв'язку органів держави із

населенням. Тобто форма держави — специфічна політична організація суспільства.

Форма держави є юридичною конструкцією, яка складається з таких взаємопов'язаних елементів як:

Форма державного правління — спосіб, або порядок організації та взаємодії вищих органів державної влади;

Форма державного устрою — порядок організації територіального устрою, тобто поділу держави на певні складові частини, та співвідношення держави, як цілого, з її складовими частинами;

Форма державного режиму — порядок здійснення державної влади певними способами і методами.

Форми держав світу відрізняються великим розмаїттям, це пояснює той факт, що вони складаються під впливом різних історичних, політичних, соціальних, економічних, культурних, релігійних природно-географічних чинників.

Історія знає такі способи утворення нових держав, що тепер лишилися у минулому, як заснування держав на незаселених територіях або попри наявне на них місцеве населення, якщо ці території розглядаються як придатні для набуття (приклад: бурські держави у Південній Африці).

У теперішньому світі поява нової держави передбачає добровільне або інше усунення попередньої державної влади.

Нова держава може виникати шляхом злиття, коли дві (чи більше) держави з припиненням власної незалежності зливаються в одну (приклад: заснування Північнонімецького Союзу у 1867 р., з якого у 1871 р. постав Німецький Рейх; злиття Єгипту і Сирії в Об'єднану Арабську Республіку 1958 р.).

У випадку сецесії територія держави розпадається і постає нова держава або відокремлена частина приєднується до іншої держави (приклад: відділення Панами від Колумбії у 1903 р.). Для появи нової держави вирішальним є факт наявності ефективної державної влади, який є предметом особливої уваги міжнародної спільноти.

Проте у ході деколонізаційних процесів ХХ ст. визнання спільнотою держав деяких нових держав (зокрема, з огляду на прийняття до Об'єднаних Націй) мало місце попри помітну неефективність нової державної влади в інтересах права народів на самовизначення. Натомість не має вирішального значення згода

попередньої державної влади: становлення нової держави часто відбувається у суперечці з нею.

ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ:

Основні функції держави, які реалізуються протягом всього її існування, без яких розвиток та існування держави неможливе: економічна; політична; гуманітарна; правоохоронна; інформаційна; охорони здоров'я населення; оборонна та ін.

Додаткові (неосновні) функції — це напрямки діяльності держави, які є складовими основних функцій і завдяки яким вони реалізуються.

Основні функції держави, залежно від різних критеріїв, можна класифікувати на різні групи.

ЗА ТЕРИТОРІАЛЬНОЮ СПРЯМОВАНІСТЮ:

Внутрішні функції, реалізація яких здійснюється всередині країни і які забезпечують внутрішню політику держави: економічна; політична; соціальна; екологічна; гуманітарна; правоохоронна та ін.

Зовнішні функції, реалізація яких здійснюється на міжнародній арені, які забезпечують зовнішню політику держави: дипломатична, пов'язана із встановленням і підтриманням відносин з іноземними державами; міжнародного співробітництва у різних сферах; природоохоронна; підтримання міжнародного правопорядку; захист держави від зовнішніх посягань та ін.

ЗА СФЕРОЮ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ:

Економічні функції: захист різних форм власності; розвиток виробництва; створення умов для забезпечення прав громадян на підприємницьку діяльність; розпорядження об'єктами державної власності та ін.;

Політичні функції: розробка внутрішньої політики держави; створення умов для розвитку демократії; забезпечення прав громадян на вільну, у тому числі опозиційну політичну діяльність; охорона і захист конституційного ладу та ін.;

Гуманітарні функції: розвиток науки і культури; Забезпечення освіти та виховання населення; розвиток національної самосвідомості народу; охорона культурної спадщини та ін.;

Соціальні функції: забезпечення соціального захисту громадян; створення системи загальнодержавного та недержавного соціального страхування; створення мережі спеціальних закладів для догляду за непрацездатними; створення умов для забезпечення громадян, які потребують соціального захисту, житлом та ін.;

За часом виникнення: постійні, які реалізуються державою на всіх етапах існування (основні функції); тимчасові, які реалізуються у

певних умовах. Так, у разі стихійного лиха чи техногенної катастрофи держава приймає міри по ліквідації негативних наслідків, що виникли, допомагає постраждалим та інше. Але здійснення такої функції припиняється після відновлення причиненої шкоди і досягнення поставленої мети.

ДЕРЖАВА ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СВОЇХ ФУНКЦІЙ ВИКОРИСТОВУЄ РІЗНІ ФОРМИ:

Правотворчу — створює необхідні закони і підзаконні нормативні акти, що регулюють суспільні відносини у різних сферах;

Організаційну (виконавчу) — забезпечує виконання приписів нормативно-правових актів;

Правоохоронна — за допомогою спеціальних правоохоронних органів забезпечує законність і правопорядок у народному господарстві та інших відносинах;

Правозастосовну — шляхом видання компетентними органами актів застосування права, які є обов'язковими для виконання адресатами;

Контрольно-наглядову, за допомогою якої здійснюється нагляд за точним і однаковим виконанням законів усіма суб'єктами. Цю форму забезпечують органи Антимонопольного комітету та його регіональних відділень, Контрольно-ревізійної служби, прокуратури, органів галузевого нагляду та ін.

Згідно Конституції України: Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

ОСНОВНІ ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ

Теологічна теорія виникла за часів глибокої давнини. Відповідно до неї державний устрій було даровано людям вищими силами на виконання божественного задуму влаштування світу. Усяка влада, таким чином, походить від Бога. Верховний правитель є або уособленням божества, або його представником на землі. Згідно з ученням одного з яскравих представників цього напрямку — середньовічного католицького філософа Фоми Аквінського (XIII ст.) будь-яке посягання на владу правителя є посяганням на самого Бога і заздалегідь приречене на невдачу. Поняття «держава» і «влада правителя» ототожнюються, і ні в якому разі не можуть розглядатися окремо одне від одного. Лише свята церква, як пряме представництво Бога на Землі, може критикувати правителя або позбавляти його влади під приводом того, що дії правителя не відповідають божественній волі.

Антропологічна (патріархальна) теорія. Давньогрецький філософ Аристотель, який уперше сформулював цю теорію у IV ст. до

нашої ери, указував, що людина за своєю природою є «істотою політичною». Вона не може жити без суспільства, і з цієї необхідності в об'єднанні виникає сім'я. Сім'ї об'єднуються у селище, а селища у місто-державу. У XIX ст. ці погляди розвинулися у патріархальній теорії англійця Роберта Філмера, згідно з якою держава виникла у процесі механічного з'єднання родів у племена, а племен — у більш велику спільноту.

Договірна теорія. Теорію суспільного договору Томаса Гоббса, Джона Локка, Жан-Жака Руссо було сформульовано у XVI — XIX ст. Згідно з цією теорією держава виникає з об'єктивної потреби людей у спеціальному механізмі, який міг би регулювати відносини між індивідами, вирішувати соціальні конфлікти. Виходячи з цієї необхідності люди домовилися між собою про передачу своїх політичних прав (або їхніх частин), загальній організації, створивши таким чином державу.

Психологічна теорія. Автори — французький дипломат граф Жозеф Артюр де Гобіно, який опублікував у 1853 — 1855 рр. «Все про нерівність людських рас» і англійський письменник у XIX ст. Х'юстон Стюарт Чемберлен. Держава виникає з психологічної потреби більшості людей як організація, створена для управління суспільством творчою меншиною, вона покликана бути основою адекватної ієрархічної соціально-політичної структури. Походження держави пов'язується з людською психікою, якій притаманна потреба копіювати дії та підкорятися лідеру — видатній особі, яка здатна керувати суспільством. Держава є організацією для здійснення такого керівництва.

Жозеф Артюр де Гобіно та Х'юстон Стюарт Чемберлен вважали, що за своєю природою людство поділяється на два основних психічних типи: ті, кому за їх психічними якостями визначено панувати у суспільстві; ті, хто має потребу у поводитиреві, кому визначено Небом перебувати у послуху.

Теорію завоювання було розроблено у XIX ст. Людвігом Гумпловичем, К. Оппенгеймером, Е. Тюрінгом, Карлом Каутським. Походження держави пов'язується з притаманними історії розвитку людства війнами, що є проявом закону природи, який передбачає підкорення слабких сильними. Для закріплення такого підкорення і створюється держава як особливий апарат примусу.

Історико-матеріалістичну теорію походження держави було розроблено у XIX ст. Карлом Марксом і Фрідріхом Енгельсом. Поява держави зумовлюється економічними причинами: суспільним

поділом праці, виникненням приватної власності та розшаруванням суспільства на соціальні верстви з протилежними економічними інтересами. Економічно пануючий у суспільстві клас сконцентрував у своїх руках не лише власність, але і необхідну для її захисту політичну владу. У цих умовах громадянське самоврядування, що існує при родовому ладі, поступово замінилося спеціальною політичною організацією — державою, за допомогою якої економічно пануючий клас захищає свої інтереси, підтримуючи своє привілейоване положення у суспільстві і придушуючи опір експлуатованих класів.

Гідравлічна («іригаційна») теорія Вітфогеля передумовою ранньої державності вважає перехід до іригаційного землеробства. Його впровадження не тільки сприяло зростанню обсягу сільськогосподарської продукції, а ще й створювало необхідні організаційні умови розгалуженого державного апарату. Вітфогель пов'язував деспотичні форми держав азіатського способу виробництва з будівництвом іригаційних споруд, для чого необхідні були жорстке централізоване управління і підпорядкування. Деспотизм він називав «гідравлічною» цивілізацією.

Нині дуже поширена думка, що будь-яка з відомих теорій не може повністю охопити передумов виникнення держави і висвітлює лише певну групу причин її появи. Лише у своїй сукупності теорії досить повно відтворюють картину передумов та процесів виникнення держави. Зі зникненням розподілу суспільства на класи і класової боротьби необхідність у державі відпадає і вона зникає, замінюючись федерацією.

ДЖЕРЕЛА:

Самолук В., Філіп'єв А., Мартинюк Р. Основи правознавства: Навчальний посібник. — Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2006. — 253 с.; Гусарев С. Д., Олійник А. Ю., Слюсаренко О. Л. Теорія права і держави: Навчальний посібник.-К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008 . — 270 с.; Алексеев С. С. Теория права. — М., 1994.; Кириченко В. М. — Теорія держави і права — 2010.;

ДЕРЖАВА ПРАВОВА

ПРАВОВА ДЕРЖАВА— форма організації державної влади, за якої верховенство в усіх сферах життя належить правовому закону. У правовій державі всі — і державні органи, і громадяни — однаковою мірою відповідальні перед законом. У ній реалізуються всі права людини; здійснюється розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову.

Тобто це така організація суспільства, де закон і правовий порядок мають пріоритет над державою та іншими інститутами політичної і соціальної влади, а не навпаки. А основні права особи та її соціальна безпека складають зміст свободи, заснованої на законах, які приймаються і піддаються зміні законним шляхом.

Концепція правової держави, визнана зараз ідеальною моделлю належного політичного устрою, є певним узагальненням різних традицій. У юридичній доктрині та практиці різних країн склалися власні, хоча й подібні у ключових ідеях, концепції правової держави. Йдеться насамперед про німецьку Rechtsstaat, англійську rule of law, французьку Etat de droit концепції.

Правова держава є альтернативою авторитаризму, тоталітаризму і анархії. Правова держава передбачає поступову демократизацію суспільства, встановлення правових основ будівництва державності, дотримання правопорядку і принципу законності. Людина є вищою соціальною та політичною цінністю. Держава покликана затвердити гуманістичні начала, забезпечити і захистити свободу, честь і гідність людини.

Правова держава насамперед є державою як соціальним інститутом, тобто їй притаманні у першу чергу риси держави взагалі.

Поняття «правова держава» було вжито ще у XIX ст., хоча витоки обох слід шукати у давнині. Вже відомі мислителі античності (Платон, Аристотель та ін.) зверталися до пошуків принципів, форм і конструкцій узгодженої взаємодії влади і права.

АНТИЧНИМИ АВТОРАМИ БУЛО ВИРОБЛЕНО НИЗКУ ПОЛОЖЕНЬ ПРО ПРАВОВУ ДЕРЖАВУ:

- про владу закону, як поєднання сили і права (Аристотель, Солон);
- про відрізнення правильних і неправильних форм правління (Сократ, Платон);
- про відрізнення природного і позитивного права та їх співвідношення (Аристотель, Демокрит);
- про рівність людей за природним правом (римські юристи, стоїки);
- про право, як мірило справедливості, що регулює норми спілкування (софісти, Цицерон та ін.);
- про державу, як правове об'єднання людей (Цицерон);
- про сфери приватного і публічного права, про юридичну особу, суб'єкт права (римські юристи).

Символічним вираженням уявлень про державну владу, що визнає право, тобто про справедливу державну владу, став образ богині правосуддя із зав'язкою на очах, із мечем і терезами правосуддя. Він уособлює єднання сили і права: охоронюваний богинею правопорядок рівною мірою є обов'язковим для усіх. Образ правосуддя виражає зміст і ідею не лише справедливого суду як спеціального органу, а й ідею справедливої, правової, державної влади.

Філософську основу сучасної теорії правової держави заклав німецький філософ Іммануїл Кант, у вченні якого центральне місце посідає людина як член суспільства і як особистість. Хоча словосполучення «правова держава» у його працях не вживалося (воно звучить у нього як «правовий державний устрій»), Кант наполягав на узгодженні дій держави з правом, підкоренні її правовим законам.

Уперше термін «правова держава» було вжито німецькими вченими К. Т. Велькером (1813), І. Х. Фрайхер фон Аретином (1824). Створення юридично завершеного поняття «правова держава» пов'язують з ім'ям Р. Моля, який ввів його до загального державно-правового і політичного вжитку. У 1829 р. він навів визначення правової держави як конституційної держави, що має ґрунтуватися на закріпленні у конституції прав і свобод громадян, на забезпеченні судового захисту особи.

Отже, історично правова держава — це конституційна держава. Вона виникає як реакція на абсолютну монархію, як вимога обмеження діяльності центральних державних органів відповідними загальними правовими актами, сформульованими представницькими органами.

ОЗНАКИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ:

Крім звичайних ознак, характерних для будь-якої держави, соціальна правова держава, як вища форма політичного буття, яку виробило людство, має низку специфічних ознак:

1. Пов'язаність державної влади правом і його панування у всіх сферах суспільного життя: свобода може бути досягнута лише у тому разі, якщо державна влада обмежується (переборюється) правом, ставиться під контроль права, функціонує у поєднанні та у взаємодії з громадянським суспільством у рамках права; у Конституції України (ст. 8) записано: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права».

2. Відповідність закону праву (правовий закон) і його верховенство, тобто право як міра свободи і справедливості набуває відпрацьований в законі зміст; конституційний закон має пряму дію.

3. Пов'язаність законом рівною мірою як громадян та їх об'єднань (комерційних і некомерційних), так і державних органів, посадових осіб. Стосовно громадян та їх об'єднань діє загально-дозвільний принцип: «дозволено все, крім прямо забороненого законом».

4. Законодавче закріплення і реальне забезпечення основних прав людини — наявність налагодженого правового механізму їх охорони і захисту (включаючи рівень прямого конституційного захисту).

5. Побудова відносин особи та держави на основі взаємної відповідальності, як особа є відповідальною перед державою, так і держава відповідає перед особою за невиконання обов'язків.

6. Поділ державної влади між законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади: їх незалежність і єдність; недопустимість підміни функцій один одного; дійовість механізму «стримувань і противаг».

7. Законний (легальний) шлях прийняття законів та їх змін — шлях виявлення волі народу безпосередньо (референдум) або опосередковано (через представницький орган). Уся повнота законодавчої влади у представницькому органі здійснюється представниками народу, обраними з його осередку.

8. Наявність ефективних форм контролю і нагляду за здійсненням законів та інших нормативно-правових актів — налагоджена робота прокуратури, міліції, служби безпеки, податкової адміністрації та інших правоохоронних і контрольно-наглядових органів.

9. Можливість особи домагатися конкретного мінімуму соціальних благ завдяки гарантуванню державою її соціальної безпеки — мінімальний (достатній) рівень життя кожному громадянину та його підвищення.

10. Можливість громадян домагатися забезпечення державою їх соціального захисту, підняття рівня соціально-економічних прав громадян до рівня основних прав — формування соціального середовища, яке створює умови для сприятливого індивідуального розвитку особи, рівності стартових можливостей (а не матеріальної рівності) за допомогою державної системи просвітництва та освіти,

податкової політики, регулювання ринку праці та контролю за умовами праці та ін.

11. Здійснення державою соціальної допомоги громадянам, не спроможним (не зі своєї вини) відповідати за свій добробут — йдеться про забезпечення гарантованого життєвого рівня соціально ранимих верств населення — старих, непрацездатних (хворих), безробітних з незалежних від них причин. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

12. Забезпечення державою соціальної функції власності — власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству: завдавати шкоди правам, свободам і гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі (ст.ст. 13, 41 Конституції України).

13. Проведення державою політики соціальної поступки — вирішення всіх питань на шляхах згоди і порозуміння різноманітних соціальних груп, глибокої поваги до особи незалежно від її соціального стану, захисту від усякого посягання на її життя, здоров'я і особисту гідність.

Визнання держави правовою означає підкорення будь-яких форм державної діяльності праву, передовсім Конституції, головне призначення якої у демократичному суспільстві — бути основним обмежувачем державної влади заради збереження основних прав і свобод громадян, слугувати гарантом саморозвитку і самоорганізації основних інститутів демократичного суспільства. Обмежуючи державну владу правом, Конституція зберігає тим самим проголошену нею свободу, яка є основним призначенням права.

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА:

У теоретичному відношенні принцип верховенства права можна розглядати у двох аспектах:

По-перше, у широкому розумінні як принцип правової організації державної влади у суспільстві у цілому, тобто «верховенства права над державою», коли він практично ототожнюється із засадами правової державності. Подібним чином цей принцип розглядається у правових системах, які користуються англійською конструкцією верховенства чи пануванням права (rule of law) подібно до континентальної моделі правової держави. Наприклад, проблема «американського досвіду» підтримання верховенства права включає вирішення широкого кола питань: конституціоналізму, федералізму, поділу влади, громадянських прав,

судового захисту, судової системи, кримінального судочинства, адміністративного права тощо.

По-друге, у вузькому контексті співвідношення права і закону у регулюванні суспільних відносин у сенсі «верховенства права над законом». Саме на такий підхід орієнтує ст. 8 Конституції України, яка закріплює визнання і дію принципу верховенства права, роз'яснюючи відповідно до цього його зміст як:

1) найвищу юридичну силу Конституції України, яка передбачає, що закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй;

2) пряму дію норм Конституції України, яка передбачає гарантування звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України.

Наразі верховенство права передбачає необхідність виходу за межі принципу законності, інакше питання про «верховенство права» позбавляється будь-якого самостійного сенсу. Безперечно, у правовій державі суспільні відносини функціонують в умовах презумпції законності, що, проте, у складних правових ситуаціях не виключає необхідності розширення її тлумачення до верховенства права шляхом урахування ще й інших, «надпозитивних» правових чинників. Тому принцип верховенства права не підміняє та не скасовує принцип законності, а тільки поглиблює його від вимог суто формального додержання норм у напрямку пошуку власне правового («органічного», «ідеального») змісту права. Адже навіть з моменту свого виникнення принцип верховенства права тлумачився у широкому контексті як божественний чи природний закон, призначення якого вбачалося в обмеженні світської влади.

Отже, безпосередньою підставою для адекватного розуміння змісту принципу верховенства права є усвідомлення відмінностей між усталеним для вітчизняного правознавства принципом законності і власне принципом верховенства права.

ПОНЯТТЯ ПРАВОПОРЯДКУ:

Правопорядок — це фактичний стан правовідносин у певному суспільстві, який полягає у досягнутому рівні впорядкованості суспільного життя різноманітними юридичними засобами, що ґрунтуються на правовому законі. Ознаки правопорядку:

— правопорядок виступає метою і фактичним результатом існування права, що у свою чергу є для нього основою, необхідною передумовою;

- правопорядок існує лише за наявності правозаконності;
- правопорядок передбачає високоузгоджену дію механізму правового регулювання;
- правопорядок нерозривно пов'язаний з правовою державою
 - важливим супутником правопорядку є також соціальний характер держави;
 - правопорядок є станом суспільного життя, який характеризує взаємне розташування, зв'язки, взаємодію окремих елементів соціальних систем, у першу чергу правової. Правопорядок виступає однією з ознак і умов існування правової держави. Натомість реальний правопорядок може досягти належного рівня лише у правовій державі, де він перестає бути простим закономірним (останній можливий, зокрема, і в антидемократичній державі), а стає порядком, заснованим на праві. Це взаємозумовлені явища.

Тільки у правовій державі з'являються всі передумови до появи правопорядку. Йдеться про панування права в усіх сферах життя, яке передбачає наявність правового законодавства, пріоритет прав людини та реальне функціонування всієї правової системи на правових засадах, а також демократичний характер держави, розвиненість громадянського суспільства, незалежний і ефективний суд, високий рівень правової культури населення, що в сукупності робить можливим верховенство права і правопорядок як стан упорядкованості суспільного життя на основі права.

Оригінальна концепція Костенко. Виходячи з принципу соціального натуралізму, український вчений-юрист О. М. Костенко визначає правову державу як «державу, в якій панує верховенство законів природного права».

ДЖЕРЕЛА:

Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / Упор. С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд, О. Волкова, А. Череве. – К.: Книги для бізнесу, 2008. – 992 с.; Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 672 с.; Кириленко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.; Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Х.: Консум, 2002. – 160 с.; Філонов О. В. Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін: Навч. посіб. / О. В. Філонов, В. М. Суботін, В. В. Пашутін, І. Я. Тодоров. – К.: Знання, 2008. – 215 с.

ДЕРЖАВНА МОВА

ДЕРЖАВНА (ОФІЦІЙНА) МОВА — правовий статус мови, вживання якої обов'язкове в офіційних документах та загалом в

публічних сферах суспільного життя у державі (законодавство, управління, судочинство, освіта тощо).

Державна мова постає як мова національності, яка самовизначилася у даній державі. Вживання державної мови закріплюється традицією або законодавством.

Термін державна мова з'явився у часи виникнення національних держав. В однонаціональних державах немає необхідності юридичного закріплення державної мови. Статус державної (офіційної) мови у багатонаціональних країнах, закріплюється законодавчо (конституцією) як правило, за мовою більшості населення. З другого боку, у деяких країнах статус державних надано двом і більше мовам незалежно від чисельності мовних меншин.

У таких країнах федеративного устрою як Канада або Швейцарія, статус державної (офіційної) мови визначається також окремо на регіональному рівні. Це призводить на практиці до того, що, наприклад, у провінції Квебек (Канада) підприємства федерального підпорядкування виконують федеральний закон про мови і надають послуги англійською і французькою мовами, а підприємства провінційного підпорядкування — лише французькою. Підприємства ж муніципального рівня (аналог укр. ЖЕКів) виконують місцеве муніципальне розпорядження й обирають федеральний чи провінційний закон як мови виконувати. Так на території Великого Монреаля переважно під цим впливом мовного суверенітету місто поділилося на більш ніж десять маленьких міст, які керуються федеральним або провінційним законом про мови.

У країнах, де лише одна мова має статус державної, забороняється дискримінація громадян за мовною ознакою, носії інших мов мають право користуватися ними для задоволення своїх потреб. Державна мова не є втручанням у приватний та інші мовні аспекти життя громадянина, що не є сферою державного офіційного спілкування.

В Україні державна мова закріплена Конституцією України, а саме ч. 1 ст. 10 Конституції, яка визначає, що «Вживання мов в Україні детально регулюється». Законом Української РСР «Про мови в Українській РСР», відповідно до частин 2 та 3 статті 2 вищевказаного закону встановлено, що «Державна мова в Україні українська».

ДЖЕРЕЛА:

Державна мова // Енциклопедія «Українська мова». Теоретико-методологічні засади аналізу мовної політики в державному управлінні;

ДЕРЖАВНИЙ ПЕРЕВОРОТ

ДЕРЖАВНИЙ ПЕРЕВОРОТ — насильницька та неконституційна зміна влади у державі або збройний виступ армії проти державної влади у результаті таємної змови. Державний переворот, як правило, є зміною при владі однієї фракції правлячої верхівки на іншу. Така зміна влади здійснюється, зазвичай, невеликою групою людей, частіше — але не завжди — військовими і не має підтримки більшості населення. Державний переворот може здійснюватися під керівництвом однієї або кількохполітичних партій, нездатних отримати владу іншим, демократичним шляхом (себто, через вибори).

З огляду етимології «переворот» — це те саме, що й революція (лат. *Revolutio* — поворот, переворот). Однак в політичній історії поняття «революція» застосовують до масштабних і тривалих процесів, що ведуть до глибоких, якісних змін в розвитку явищ суспільства, тоді як «переворот» застосовують власне до події зміни влади, що її наслідки не обов'язково є революційними за своїми масштабами або призводять до тріумфу у суспільстві реакційно-консервативних сил.

ВІДОМІ ДЕРЖАВНІ ПЕРЕВОРОТИ:

Термідоріанський переворот (27/28 липня 1794 р.) — державний переворот у Франції, що призвів до повалення якобінської диктатури і встановлення Директорії (1795–1799 рр.). На чолі заколотників стояв головнокомандувач республіканської національної гвардії Поль Баррас.

Державний переворот Наполеона Бонапарта (10-11 листопада 1799 р.) — державний переворот, що його здійснив у Франції генерал Наполеон Бонапарт за підтримки промислової буржуазії. Переворот встановив режим консульства. Влада перейшла до тимчасового уряду, що складався з трьох консулів (Бонапарт, Сієс, Роже-Дюко).

Гетьманський переворот (29/30 квітня 1918 р.) — переворот у Києві, коли гетьман Павло Скоропадський захопив владу в Україні, усунувши Українську Центральну Р аду. Результатом стала поява маріонеткової Української держави, окупованої військами Центральних держав.

Військовий переворот у Чилі (11 вересня 1973 р.) — державний переворот, внаслідок якого було повалено демократично обрану владу, вбито президента Сальвадора Альєнде та встановлено військову хунту на чолі з генералом Авґусто Піночетом.

ПАЛАЦОВИЙ ПЕРЕВОРОТ:

Палацовий переворот — змова обмеженого кола осіб, наближених до правлячої особи (зазвичай монарха), або командирів ґвардійських частин. Історії відомі кілька періодів, що їх можна охарактеризувати як епохи палацових переворотів. У середині III ст. н. е. Римська імперія пережила період «салдатських імператорів», коли за 33 роки, з 235 по 268 рр., на троні змінилося 14 імператорів. В епоху палацових переворотів у Російській імперії за 37 років, з 1725 по 1762, верховні правителі змінювалися п'ять разів, причому майже у кожному випадку у результаті змови.

ВІДОМІ ПАЛАЦОВІ ПЕРЕВОРОТИ

Переворот 1762 р. — палацовий переворот у Росії 9 липня 1762 р., що під час його було скинуто імператора Петра III і на престол зійшла його дружина Катерина II. За тиждень за загадкових обставин скинутий імператор помер.

Вбивство Павла I (23/24 березня 1801) — вбивство російського імператора у результаті змови за участі ґвардійських офіцерів. Новим імператором було проголошено сина Павла, Александра.

Усунення від влади Н. С. Хрущова (14 жовтня 1964 р.) — внутрішній переворот у Політбюро ЦК КПРС, внаслідок якого було звільнено з усіх керівних постів Микиту Хрущова. Місце першого секретаря ЦК КПРС і фактичного керівника СРСР зайняв Леонід Брежнєв.

ПУТЧ:

Заколот, де керівну та вирішальну роль відіграють військові, отримав назву «путч» (від нім. *putsch*), відповідно, режим, що прийшов до влади за допомогою путчу — хунтою. У результаті такого захоплення влади політичне управління у країні переходить до військових. Путч здійснюється шляхом військової змови та у більшості випадків із залученням обмеженого контингенту військ. Путчисти зазвичай зазнають невдачі.

ВІДОМІ ПУТЧІ:

Корніловський заколот (25-29 вересня 1917) — невдала спроба російського генерала Лавра Корнілова встановити контрреволюційну диктатуру.

Каппівський путч (10-17 березня 1920) — спроба консервативних сил Німеччини скинути уряд Веймарської республіки. Свою назву отримав від імен одного з керівників путчистів — юнкера (землевласника) Вольфганга Каппа.

«Півний путч» (8-9 листопада 1923) — невдала спроба державного перевороту, що її здійснила організація ветеранів першої

світової війни «Кампфбунд» на чолі з Адольфом Гітлером та генералом Еріхом Людендорфом у Мюнхені (Німеччина).

«Травневий переворот» (12-14 травня 1926) — захоплення влади у Польщі Юзефом Пілсудським, що фактично встановив у країні військову диктатуру.

«Липневий путч» (25-30 липня 1934) — невдала спроба австрійських націонал-соціалістів за допомогою членів німецької СС скинути уряд австрофашистів.

«Травнева криза» (13-29 травня 1958) — спроба військового перевороту французького генерала Рауля Салана під час Алжирської війни.

«Путч генералів» (22-25 квітня 1961) — остання, невдала спроба французьких військових в Алжирі зупинити рух до незалежності цієї країни. На чолі заколотників стояли генерали Едмон Жуо, Моріс Шалль, Рауль Салан та Андре Зеллер.

«Серпневий путч» (19-21 серпня 1991) — спроба державного перевороту у СРСР, коли самопроголошений Державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС) намагався усунути від влади президента СРСР Михайла Горбачова.

ДЖЕРЕЛА:

«Революция (переворот)», большая советская энциклопедия., М.: Сов.энциклопедия.; о. н. Глазунов. Государственный переворот. Стратегия и технология.москва, 2007.

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНА СИМВОЛІКА - зовнішня атрибутика країни у формі знаків, символів, кольорів тощо, яка репрезентує національно-державницьку ідею. Основними атрибутами державності є герб, гімн та прапор. З найдавніших часів жовто-блакитні барви символізували Київську Державу ще до християнізації Русі. Після прийняття християнства ці кольори освячувалися образом животворного Хреста. З часів нашестя татарських орд Батия ця символізація зникла, але згодом відродилася в церковних оздобах, на гербах українських міст. Майже всі герби міст Київщини й України загалом обрамлялися жовто-блакитними кольорами. З XVIII ст. полкові й сотенні козацькі прапори Війська Запорозького все частіше виробляються з блакитного полотна, на якому жовтою фарбою наносять хрест, зорі, зброю, постаті святих. Державний герб УНР (тризуб на синьому тлі) був ухвалений 12 лютого 1918 р. Малою Радою у Коростені. 22 березня 1918 р. тризуб та жовто-блакитний прапор були затверджені

Центральною Радою. За гетьманського уряду П.Скоропадського порядок кольорів у прапорі було змінено на синьо-жовтий.

У 1917-1920 рр. «Ще не вмерла Україна» (музика М.Вербицького, текст П.Чубинського) як єдиний державний гімн законодавче не був затверджений, використовувалися й інші гімни. Процес розробки зовнішньої атрибутики сучасної Української держави також не завершений.

15 січня 1992 р. музична редакція Державного гімну була затверджена Верховною Радою України. 28 січня 1992 р. постановою ВР державним прапором України затверджено синьо-жовтий стяг, а 19 лютого 1992 р. ВР затвердила тризуб як малий герб України та головний елемент великого Державного герба.

«Державний Прапор України - стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів». Стаття 20 Розділу I Конституції України

Жовто-блакитні барви символізували Київську Державу ще до християнізації Русі. Після прийняття християнства ці кольори освячувалися образом животворного Хреста. Після нашестя татарських орд Батия ця символізація зникла, але згодом відродилася в церковних оздобах, на гербах українських міст. Майже всі герби міст Київщини й України загалом обрамлялися жовто-блакитними кольорами. З XVIII століття полкові й сотенні козацькі прапори Війська Запорозького все частіше виробляються з блакитного полотна, на якому жовтою фарбою наносять хрест, зорі, зброю, постаті святих.

Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська

Запорізького законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України). Стаття 20 розділу I Конституції України.

З найдавніших часів тризуб шанується як магічний знак, свого роду оберіг. Це зображення археологи зустрічали у багатьох пам'ятках культури, датованих першими століттями нашої ери. Відомий серед народів Сходу і Середземномор'я з найдавніших часів, на українських землях з II ст. Існує до 30 теорій походження і значення тризуба (сокіл, якір, символ триєдинства світу тощо). Тризуб, родовий знак Рюриковичів часів Київської Русі. Перша згадка у літописах про ці знаки належить до X ст.

Посли київського князя Ігоря (912-945 рр.) при укладанні договору з візантійцями мали свої печатки з тризубами. За часів Київської Русі тризуб стає великокнязівським знаком - його зображення археологи знаходять на монетах, печатках, посуді, цеглі, настінних розписах. Київський князь Володимир Святославович (980-1015 рр.) карбував тризуб на монетах, де з одного боку зображувався портрет володаря, а з іншого - тризуб і напис «Володимир на столі, а це його сребро». Тризуб символізував поділ Всесвіту на небесне, земне й потойбічне, поєднання Божественного, Батьківського й Материнського - священних начал, трьох природних стихій - повітря, води й землі.

У грудні 1917 р. Українська Центральна Рада прийняла тризуб в якості герба УНР. Фактично це було схвалено 18 січня 1918 р., а 1 березня проголошено закон про герб, на виконання якого 22 березня 1919 р. було викладено опис герба з тризубом як головним його елементом.

З 22 січня 1919 р. згідно з законом про Злуку тризуб увійшов у крайовий герб Західної області УНР. Залишався він головним елементом герба гетьманської держави П.Скоропадського, а також Директорії.

Уперше конституційне тризуб був оформлений як державний герб у травні 1920 р. Всеукраїнською Національною Радою, а вдруге спеціальною «Урядовою Комісією по виготовленню Конституції Української Держави» 1 жовтня того ж року. У 1939 р. тризуб став державним гербом Карпатської Русі, що проголосила самостійність після розпаду Чехословацької республіки. У радянській Україні тризуб

піддавався офіційній дискредитації, попри це залишаючись символом національно-визвольного руху.

Великого Державного герба в Україні ще не затверджено

У січні 2001 р. до Верховної Ради України надійшов законопроект «Про великий Державний герб України (реєстр. №5274-1). Документом пропонується затвердити великий Державний герб України який є зображенням на синьому щиті золотого Знаку Княжої Держави Володимира Великого (малого Державного герба України); над щитом - відтворення великокняжого вінця і синьо-золотого шатра. По обидва боки щита від щита зображено щитотримачів: справа - золотого лева, зліва - козака з мушкетом. Під щитом - стрічка, що поєднує національні кольори, - синій та жовтий; під стрічкою - золоті колоски пшениці, скріплені кетягом калини.

Як вказується у пояснювальній записці до великого Державного герба України, його автори пропонують обрати згідно з Конституцією основними елементами майбутнього головного символу країни елементи, що відображають складний історичний шлях розвитку української державності, що відповідають канонам світової геральдики, потребам найновітнішої історії і правовим нормам.

Автори ескізу великого Державного герба України зазначають, що він має стати символом новітньої української держави, який фокусує у собі основні етапи його становлення і багатовікового розвитку, служить втіленням провідної національної ідеї - ідеї соборності українських земель і їх демократичного республіканського ладу.

«Державний Гімн України - національний гімн на музику М.Вербицького із словами, затвердженими законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України». Стаття 20 розділу I Конституції України. 6 березня 2003 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про Державний гімн України», запропонований президентом Леонідом Кучмою. Законопроектом пропонувалося затвердити як Державний гімн Національний гімн на музику Михайла Вербицького зі словами тільки першого куплета і приспіву пісні Павла Чубинського «Ще не вмерла Україна». У той же час перша строфа гімну, згідно з пропозицією президента, звучатиме «Ще не вмерла України і слава, і воля».

Цей закон підтримали 334 народних депутати, проти висловилися 46 з 433, що зареєструвалися для голосування. Не брали участі в голосуванні фракції Соцпартії і Компартії. З прийняттям цього закону Стаття 20 Конституції України набула завершеного вигляду. Національний гімн на музику М.Вербицького отримав слова, віднині затвержені законом.

Державні символи Президента України

З метою запровадження атрибутів української державності Указом Президента від 29 листопада 1999 р., було постановлено, що офіційними символами глави держави є: Прапор (штандарт) Президента України, Знак Президента України, Гербова печатка Президента України, Булава Президента України.

ДЖЕРЕЛА:

Скотинський Т. Український герб та прапор. – Львів, 1935. – С. 17 – 18.;
Леонід К. В справі герба України // Нлях. – 1918. – Ч. 2. – Лют. – С. 33 – 40. (Окрема відбитка: К., 1918.) ; Літопис Гадяцького полковника Григорія Граб'янки. – К., 1992.

– С. 26.; Герасименко Василь. Витоки та правила вживання державної символіки України // Освіта - 1996. - 21 серп. - С.5.; Про державний герб України: Постанова Верховної Ради України. 19 лют. 1992 р. // Голос України. - 1992. - 21 лют. (N31). - С.2.; Конституція України. – К., 1996.; Антоненко Л. Наш тризуб: його історична доля // Хрещатик. - 1995. – 1 верес.; Багринець В. Символ соборної України: [Герб] // Державність. - 1992. – N. 4. - С.16-18.; Багринець В. Що означає герб України: [Документи про історію герба Ук-раїни] // Укр.слово. - 1996. - 8 серп. - С.12.; Братко-Кутинський О. Статус і назви тризуба: [Історія тризуба] // Молода гвардія. - 1991. - 12 лист.; Витоки та правила вживання державної символіки України: [До нового навчального року] // Освіта. - 1993. - N24 (13 серп.). - С.4-5.;

ДИПЛОМА́ТІЯ

ДИПЛОМА́ТІЯ — засіб здійснення зовнішньої політики держави, що являє собою сукупність невоєнних практичних заходів, прийомів і методів, застосовуваних з урахуванням конкретних умов і характеру розв'язуваних задач; офіційна діяльність глав держав і урядів, міністрів закордонних справ, відомств іноземних справ, дипломатичних представництв за кордоном, делегацій на міжнародних конференціях по здійсненню цілей і задач зовнішньої політики держави, захисту прав та інтересів держави, його установ і громадян за кордоном.

З поняттям дипломатія пов'язують мистецтво ведення переговорів для запобігання чи врегулювання конфліктів, пошуків компромісів і взаємоприйнятих рішень, розширення і поглиблення міжнародного співробітництва.

Слово «дипломатія» походить від грецького «diploma» (документ, складений удвоє), у Стародавній Греції так називалися здвоєні дощечки, на воскових поверхнях яких писали текст грамот про повноваження посланця або послання іншого важливого змісту. Потім дощечки складали до купи цими поверхнями, щоб не пошкодити текст.

Особливим видом повсякденної державної діяльності дипломатія стала на зламі XVI—XVII ст. з появою при дворах монархів постійних дипломатичних представників, а у системі державних органів — спеціальних відомств, головними завданнями яких були листування і підтримка контактів між володарями, прийом іноземних делегацій і послів, ведення переговорів. Так, наприклад, в Англії вперше слово «дипломатія» використано у 1645 р.

У 1693 р. відомий німецький філософ, математик і мовознавець Г. Лейбніц опублікував працю «Зведення дипломатичного права», де було вжито латинське слово «diplomaticus», яке з того часу почало означати «той, що стосується міжнародних відносин».

Термін «дипломатія» у сучасному розумінні вперше подав Франсуа де Кальєр, видатний французький дипломат доби Людовіка XIV, у своїй книзі «Про способи ведення переговорів з монархами», опублікованій у 1716 р. Ф. де Кальєр був послом Людовіка XIV у кількох європейських країнах, учасником складних, однак успішних для Франції переговорів. Найчастіше слово «дипломатія» вживається для окреслення:

- державної діяльності у галузі зовнішніх відносин;
- сукупності установ та осіб, які займаються державною діяльністю у галузі зовнішніх зносин;
- професії дипломата.

МЕТОДИ ДИПЛОМАТІЇ:

- офіційні й інші візити та переговори на вищому (саміти) і високому рівні;
- дипломатичні конгреси, конференції, наради і зустрічі;
- підготовка і проведення двосторонніх і багатобічних міжнародних договорів і інших дипломатичних документів;
- участь у роботі міжнародних організацій і їхніх органів;
- повсякденне представництво держави за кордоном, здійснюване її посольствами і місіями;
- дипломатичне листування;
- публікація дипломатичних документів;
- висвітлення в пресі позиції уряду по тим чи іншим міжнародним питанням.

Міжнародне право забороняє втручання дипломатичних представників у внутрішні справи країни перебування. Органи і відповідальні особи, що несуть дипломатичну службу, користуються у країні перебування загальновизнаними правами і дипломатичними привілеями (іммунітет і недоторканність дипломатичного персоналу і приміщень, право шифрованого переписування і дипломатичного закритого зв'язку, право підйому прапора держави, митні привілеї й ін.).

ІСТОРІЯ ДИПЛОМАТІЇ

Дипломатія як метод врегулювання встановлення відносин між групами людей існувала, очевидно, ще у доісторичні часи. На думку Г. Нікольсона, ще у XVI ст. теоретики запевняли, що першими дипломатами були ангели, так як вони виконували обов'язки послів між небом і землею .

Навіть у доісторичні часи, цілком ймовірно, бували випадки, коли одна плем'я воювало з іншим плем'ям і для того, щоб підібрати

поранених і поховати вбитих, велися переговори про тимчасове припинення битви. Вже тоді було ясно, що подібного роду переговори були б неможливі, якби посол одного боку був з'їдений іншою стороною до того, як він передав послання. Звідси, ймовірно, і з'явилися певні права та привілеї для переговорників. Особистість подібного роду посланців або вісників, належним чином уповноважених, повинна була бути у деякому відношенні особливою. З цих звичаїв виникли ті привілеї, якими користуються сучасні дипломати.

У рабовласницькому суспільстві, що постійно використовувало військові завоювання для поповнення робочої сили, переважали воєнні засоби здійснення зовнішньої політики держав. Дипломатичні зв'язки підтримувалися лише епізодично посольствами, що направлялися в окремі країни з визначеною місією і поверталися після її виконання.

В умовах феодальної роздробленості одержала поширення «приватна» дипломатія феодальних суверенів, що у проміжках між війнами укладали мирні договори, вступали у військові союзи, укладали династичні шлюби. Широку дипломатичну зв'язку підтримувала Візантія. У середині XV ст. з розвитком міжнародних відносин поступово з'являються постійні представництва держав за кордоном.

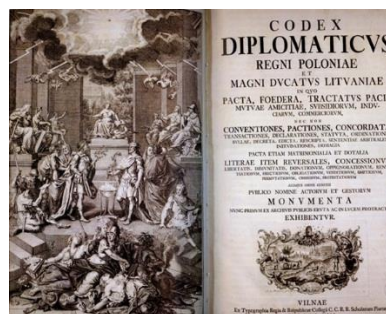
Особливості дипломатії буржуазних держав нової і новітньої історії визначаються новими цілями їхньої зовнішньої політики — боротьбою за завоювання зовнішніх ринків, за поділ, а потім і за переділ світу, за світове економічне і політичне панування. У нових умовах значно розширюються масштаби дипломатичної діяльності, що стає більш динамічною і використовується державою для створення ширшої опори серед керівництва і правлячої еліти іноземних держав, для встановлення контактів з визначеними політичними партіями, ЗМІ. Дипломатія, поряд з воєнними засобами, зіграла важливу роль у боротьбі за здійснення цілей антифеодальних, демократичних і національно-визвольних рухів, в утворенні національних держав у Латинській Америці і на Балканах, в об'єднанні Німеччини, Італії. Дипломатія великих капіталістичних держав обслуговувала їх експансіоністські агресивні цілі.

Про дипломатію, у справжньому розумінні цього терміна, можна говорити лише з появою держави, хоча її витоки сягають часів родових общин. Ще в античний період вожді общин були обізнані з практикою ведення дипломатичних переговорів перед розв'язанням

війни. Тож виникає потреба забезпечити певну недоторканність осіб переговорного процесу. Особиста недоторканність вісників та посередників поклала початок розвитку інституту недоторканності, який став одним з головних принципів дипломатичного права у майбутньому. Отже, інститут дипломатії є одним із найстаріших у відносинах між державами. Він виник з розвитком стосунків між державами стародавнього світу, такими, як Ассирія, Вавилон, Єгипет, Індія, Греція і Рим. Особливо активно розвивався інститут переговорів та обмін посольствами в Єгипті. Дипломатичним листуванням у Єгипті займалася особлива державна канцелярія з іноземних справ. Серед відомих пам'яток стародавньої дипломатії особливий інтерес, як за об'єктом, так і за змістом, становлять Тель-Амарнське листування і договір єгипетського фараона Рамзеса II з царем хетів Хаттушилем II, укладений у 1296 р. до Р. Х.

Цікавим джерелом історії дипломатії цього періоду є закони Ману. Незважаючи на те, що закони Ману є збірником законів стародавньої Індії, вони приділяють багато уваги особистим якостям дипломатів, від яких залежить успіх дипломатичних місій. Найдавнішою формою мирних міжнародних відносин і міжнародного права у Греції була «проксенія», тобто гостинність. Конфлікти, що виникали між общинами і полісами, вирішували за допомогою спеціально уповноважених осіб, або послів. Подальшого розвитку інститут посольства набув під час воєн між Грецією і Персією. У період Стародавньої Греції починає формуватися багатостороння дипломатія, яку у теорії міжнародного права іноді називають «конференційною дипломатією». Прикладом цього є проведення у 482 р. до Р. Х. у Спарті конгресу делегатів Пелопоннеського Союзу. У Стародавньому Римі досить широко використовується інститут посольства. Приймати і відряджати посольства завжди було прерогативою найвищих органів держави: спочатку королів, пізніше Сенату, а потім також імператорів. Наприклад, у період Республіки склад делегації затверджував Сенат. В період Римської імперії (I—V ст.) докорінно змінюються зовнішня політика і дипломатія. Такі питання, як оголошення війни, укладення миру, приймання і скерування посольств, належали винятково до відання імператора. Дипломатія перетворилася на відповідну службу чиновників. В епоху Середньовіччя в жорсткій боротьбі формуються національні держави. Дипломатія Середньовіччя мала італійський, а точніше, візантійський відтінок. При візантійському дворі було Відомство іноземних справ, яке підпорядковувалось Першому міністру (*Magister officiorum*) і складалося з великого штату, куди входили

перекладачі з усіх мов. Були вироблені певні правила посольської справи, які запозичували всі держави, що мали відносини з Візантією. Посол був представником володаря і міг вести переговори лише в межах наданих йому повноважень. Переломним моментом в історії дипломатії і дипломатичного права стала поява постійних дипломатичних представників. Необхідність у них породили взаємовідносини міст-держав Північної Італії. Першість у цьому належить Венеції, Мілану, Неаполю і Рагузі (тепер Дубровник), розташованій на березі Адріатичного моря, а також Франції. У XVIII ст. починають виразно формуватися норми дипломатичного права, які стосуються, передусім, привілеїв та імунітетів. Ці норми передбачали непоширення кримінальної, цивільної та адміністративної юрисдикції держави перебування щодо дипломатичних представників чужоземних держав. Після укладення Вестфальського миру, який зафіксував систему європейської політичної рівноваги, інститут посольства набуває вже стабільної форми. Одночасно формується поняття про дипломатичний корпус як про певну корпорацію дипломатів іноземних держав, які перебувають при дворі глави держави за місцем перебування. Отже, європейські держави починають усвідомлювати, що вони є членами єдиної політичної системи, одного міжнародного співтовариства.

Дипломатичний кодекс 1758 р.

Особливо відчутний поштовх на шляху розвитку дипломатичного права мав Віденський конгрес, який відбувся 1815 р. Фактично він провів першу кодифікацію норм цього інституту. Раніше історія дипломатії не знала такої кількості глобальних і регіональних проблем (тероризм, наркобізнес, екологічна безпека, збройні конфлікти тощо) та залучення великої кількості держав для їх розв'язання. Крім цього, значний вплив на міжнародні відносини і безпосередньо на дипломатію мають засоби масової інформації, які

щораз більше стають «четвертою» владою, яка, у свою чергу, нічим не поступається законодавчій і виконавчій. В умовах ядерної небезпеки людство почало розуміти, що війна вже не є ефективним і прийнятним засобом вирішення спорів, і що лише переговори, тонка та вміла дипломатія можуть врятувати світ від загибелі, а існуючі міжнародні проблеми настільки ускладнилися, що вимагають участі професіоналів (дипломатів).

ФОРМИ ДИПЛОМАТІЇ:

Дипломатія є надзвичайно кодифікованою і формалізованою діяльністю, що здійснюється на підставі Віденської конвенції про дипломатичні відносини 1961 р.

ФУНКЦІЇ ДИПЛОМАТІЇ:

Представництво; Дипломатичне спілкування і листування (комунікація); Проведення переговорів; Здобуття розташування; Видобуток інформації; Розробка рекомендацій.

МЕТОДИ І ЗАСОБИ ДИПЛОМАТІЇ:

офіційні й інші візити та переговори на вищому (саміти) і високому рівні; дипломатичні конгреси, конференції, наради і зустрічі; підготовка і проведення двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів і інших дипломатичних документів; участь у роботі міжнародних організацій та їх органів; повсякденне представництво держави за кордоном, здійснюване її посольствами і місіям; дипломатичне листування; публікація дипломатичних документів; висвітлення в пресі позиції уряду по тим чи іншим міжнародним питанням.

ДИПЛОМАТИЧНА СТРАТЕГІЯ:

Реальний світ дипломатичних переговорів дуже відрізняється від інтелектуальних дебатів у світі, де питання вирішується шляхом переговорів. Хоча дипломатичні угоди іноді можуть бути досягнуті серед ліберальних демократичних держав, апелює до вищих принципів, найдієвіший у світі дипломатії традиційно є вплив жорсткої влади.

Взаємодію сил і дипломатії можна проілюструвати з переговорами з профспілками. Якщо профспілка не готова на страйк, то Спілка нікуди не збирається, і керівництво організації не має абсолютно ніякого стимулу дати згоду на об'єднані вимоги. З іншого боку, якщо керівництво не бажає приймати зазнавати збитків, то компанія буде на домовленість з профспілкою, і керівництво буде змушене погодитися на будь-яку вимогу. Те ж саме відноситься і до дипломатичних переговорів. Є також стимули в дипломатії, щоб діяти розумно, особливо якщо підтримка інших учасників не вимагається.

Отримати користь від переговорів можна набагато меншу, натомість збільшити ворожість з іншими учасниками процесу. Це так звана м'яка сила.

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ІМУНІТЕТ:

Дипломатичні зв'язки також розглядаються як священні, і дипломатам вже давно було дозволено перетинати кордони з документами без обшуку. Механізмом для цього є так звана «Дипломатична пошта». Хоча радіо та цифрового зв'язку стали більш стандартними для посольств, дипломатичної пошти, як і раніше досить часто, а деякі країни, включаючи Сполучені Штати, оголосили весь контейнери в якості дипломатичної пошти довести чутливого матеріалу (часто будівельні матеріали) у країні.

У періоди ворожості, дипломати часто знятий з міркувань особистої безпеки, а також у деяких випадках, коли приймаюча країна є дружньою, але є загрози з боку внутрішніх дисидентів. Посли та інші дипломати іноді нагадав тимчасово своїх країнах, як спосіб висловити невдоволення з приймаючою країною. В обох випадках, нижче рівня співробітників все ще залишаються насправді робити бізнес дипломатії.

ПРИНЦИПИ І ОСОБЛИВОСТІ ДИПЛОМАТІЇ:

Міжнародне право забороняє втручання дипломатичних представників у внутрішні справи країни перебування.

Органи і відповідальні особи, що несуть дипломатичну службу, користуються у країні перебування загальновизнаними правами і дипломатичними привілеями (імунітет і недоторканність дипломатичного персоналу і приміщень, право шифрованого переписування і дипломатичного закритого зв'язку, право підйому прапора держави, митні привілеї й ін.)

ДЖЕРЕЛА:

Попов В.И. Современная дипломатия: теория и практика. Издательство «Междун. Отношения». – 2010; Абдулхан Ахтамзян. Азбука дипломата. Учебное пособие. - Издательство «МГИМО-Университет». - 2014 ; Дангулов Савва. Дипломаты. – Молодая гвардія. – 1967.; Майский М. Воспоминания советского дипломата. – Изд. «Международные отношения». – 1987.

ДИРЕКТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

ДИРЕКТОРІЯ УНР — найвищий орган державної влади відродженої Української Народної Республіки, який діяв з 14 листопада 1918 р. - 10 листопада 1920 р.

Директорія УНР прийшла на зміну гетьманату, який було повалено 14 грудня 1918 р.

СКЛАД ДИРЕКТОРІЇ:

Володимир Винниченко — голова Директорії (14 грудня 1918 — 13 лютого 1919 рр.)

Симон Петлюра — Головний Отаман; голова Директорії (13 лютого 1919 — 10 листопада 1920 рр.).

Федір Швець — 15 листопада 1919 р. виїхав з дипломатичними дорученнями за кордон, передавши всю повноту влади Симону Петлюрі. 25 травня 1920 р. постановою уряду УНР був виведений зі складу Директорії.

Панас Андрієвський — 4 травня 1919 р. вийшов зі складу Директорії УНР (постанова Директорії про вибуття від 13 травня 1919 р.).

Андрій Макаренко — 15 листопада 1919 виїхав з дипломатичними дорученнями за кордон, передавши всю повноту влади Симону Петлюрі.

Євген Петрушевич — як президент УНР з 22 січня 1919 - кінця червня 1919 р.

Склад Директорії у другій половині 1919 р. Зліва направо: Андрій Макаренко, Федір Швець, Симон Петлюра

ГОЛОВИ РАДИ МІНІСТРІВ ДИРЕКТОРІЇ

Володимир Чехівський (26 грудня 1918 — 13 лютого 1919 рр.)

Сергій Остапенко (13 лютого 1919 — 9 квітня 1919 р.)

Борис Мартос (9 квітня 1919 — 27 серпня 1919 р.)

Ісаак Мазепа (27 серпня 1919 — 26 травня 1920 рр.)

В'ячеслав Прокопович (26 травня 1920 — 10 листопада 1920 р.)

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА:

У початковий етап існування Директорії у виробленні її політичного курсу активну роль відіграв Володимир Винниченко. Відразу після зайняття Києва (14 грудня 1918 р.) Директорія оприлюднила ряд свідоцтв, спрямованих проти поміщиків і буржуазії.

Була прийнята Постанова про негайне звільнення всіх призначених при гетьмані чиновників. Уряд мав намір позбавити промислову й аграрну буржуазію виборчих прав. Владу на місцях передбачалося передати Трудовим радам селян, робітників та трудової інтелігенції. Через такий радикалізм Директорія залишилася без підтримки переважної більшості спеціалістів, промисловців та чиновників державного апарату. Революційна стихія селянства виявилася неспроможною протистояти наступові регулярних радянських військ і стала перероджуватись у руйнівну анархію.

26 грудня 1918 р. Директорія видала Декларацію, з прийняттям якої почалася аграрна реформа та в якій Директорія УНР заявила про намір експропріювати державні, церковні та великі приватні землеволодіння для перерозподілу їх серед селян. Було задекларовано про вилучення землі у поміщиків без викупу, але щоб їх заспокоїти, було обіцяно: компенсацію затрат на різноманітні (агротехнічні, меліоративні тощо) вдосконалення, раніше проведені у маєтках; оголошено про недоторканність земель промислових підприємств і цукрових заводів; за землевласниками залишались будинки, де вони до цього жили, породиста худоба, виноградники; конфіскації не підлягали землі іноземних підданих. Але, попри ці досить помірковані заходи, поміщики і буржуазія в Україні були незадоволені політикою Директорії, яка відкрито ігнорувала їхні інтереси. У руках деяких заможних селян залишилися ділянки площею до 15 десятин землі. Але більшість селян розцінили ці заходи як пропоміщицькі, і це у свою чергу розширювало простори для більшовицької агітації.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА:

Директорії вдалося досягнути розширення міжнародних зв'язків УНР. Україну визнали Угорщина, Чехословаччина, Голландія, Ватикан, Італія і ряд інших держав. Але їй не вдалося налагодити нормальних стосунків з країнами, від яких залежала доля УНР: радянською Росією, державами Антанти та Польщею.

31 грудня 1918 р. Директорія запропонувала Раді Народних Комісарів РСФРР переговори про мир. Раднарком погодився на переговори, попри те, що не визнавав Директорію представницьким органом українського народу. Під час переговорів радянська сторона відкинула звинувачення у веденні неоголошеної війни, лицемірно заявивши, що ніяких регулярних російських військ в Україні немає.

Зі свого боку, Директорія не погодилася на об'єднання Директорії з українським радянським урядом і відмовилася прийняти інші вимоги, що означали самоліквідацію УНР.

ЕКОНОМІЧНА СИТУАЦІЯ ЗА ЧАСІВ ДИРЕКТОРІЇ:

По причині критичного політичного та військового становища у республіці Директорії не вдалося налагодити управління економікою. Великі економічні втрати, яких зазнало господарство України у результаті першої світової війни та революційних подій, були катастрофічними. Значно знизився рівень видобутку вугілля. У 1918 р. було видобуто 34,8 % вугілля порівняно з 1913 р., а у 1919 р.— лише 20,5 %. Загострювався паливний голод. Залізо-рудна і марганцева промисловість у 1919 р. майже повністю припинила свою діяльність. Різко скоротила виробництво машинобудівна промисловість України. Істотно зменшилося виробництво цукру. У поганому становищі перебували й інші галузі харчової промисловості. Все це негативно відбивалося на матеріальному становищі населення, особливо міського. Тисячі робітників, рятуючись від голодної смерті, тікали з міст у село. Торгівля набула спотворених форм.

4 січня 1919 р. законом Директорії українська гривня була визнана єдиним законним засобом оплати на території УНР. Хоча територія, яку контролювала Директорія була порівняно невеликою, гривня мала більшу купівельну вартість ніж «керенки», більшовицькі рублі чи «денікінки». Щоб підняти функціональне значення українських грошей і довіру до них у населення, тогочасний міністр фінансів Борис Мартос випускав на ринок час від часу значну кількість цукру, борошна, спирту та інших продуктів, які були у розпорядженні уряду.

Українське селянство, яке на початку боротьби з гетьманщиною підтримало Директорію, почало виявляти невдоволення її економічною політикою. Поштовх до поглиблення конфлікту дав земельний закон Директорії, виданий 8 січня 1919 р., згідно з яким земля залишалася у власності держави. Держава мала керувати державним фондом землі утвореним з вивласнених земель. Земельні наділи, які на той час перебували у власності селян і не перевищували 15 десятин залишались непорушними. Нові земельні наділи мали надаватися у вічне користування малоземельним і безземельним селянам і складати від 5 до 15 десятин. Але згідно з даним законом під вивласнення підпадало багато селянських господарств, які на той час мали більше 15 десятин.

Але реалізація земельного закону Директорії могла бути здійснена лише на дуже обмеженій території України, оскільки на більшості території республіки велася війна з більшовиками, Денікіним і Польщею. Більшовики закликали селянство забирати землю у свої руки негайно, бо, мовляв, Директорія передасть землю у руки «куркулів».

ПАДІННЯ ДИРЕКТОРІЇ:

У кінці 1918 р. на початку 1919 р. значна територія країни, включаючи Київ, була захоплена більшовиками. Роздані селянам землі вони почали відбирати і передавати у «совхози» та сільськогосподарські «комуни». Все селянство було зобов'язане здавати державі всю сільськогосподарську продукцію, за винятком обмеженої норми, залишеної для особистого споживання. Селяни почали усвідомлювати, що на обіцянки більшовицької пропаганди не можна покладатися, і запізно повертати свої симпатії до Директорії. По всій Україні вибухали повстання проти більшовиків, але було вже запізно. У квітні 1919 р. на Правобережжі були розгромлені війська Директорії, і станом на весну 1919 р. на території України (крім Надзбурччя і західних областей) знову було встановлено радянську владу.

ДЖЕРЕЛА:

Історія державної служби в Україні: У 5 т. / Авт. колектив: О.Г.Аркуша, О.В.Бойко, Є.І.Бородін, В.С.Віднянський, П.П.Гай-Нижник та інш. - К.: Ніка-Центр, 2009. - Т.1. - 544 с.; Історія державної служби в Україні. У 5 т. - К.: Ніка-Центр, 2009. - Т.1. - С.475-507.; Акт Злуки УНР і ЗУНР: втілення і крах ідеалу Соборної України // Історичний календар 2010. - Вип.13. - К., 2009. - С.17-27; // Соборність (Ізраїль). - 2009. - №1. - С.63-81.

ДЖАЛАЛІЙ ФИЛОН ПРОКОПОВИЧ (р. н. невід.— 1659 рр.)

Військовий дія, полковник прилуцький, черкаський, кропивнянський, дипломат, один із видатних полководців Визвольної

війни сподвижник Б. Хмельницького. За походженням — татарин. Народився на Черкащині, (за версією Івана Ле у Вереміївці).

Служив сотником Переяславського полку. 24 квітня 1648 р. очолив повстання козаків у Кам'яному Затоні. Згідно з творами Кащенко та Рігельмана він особисто усунув одного з очільників, надісланих Потоцьким, Івана Барабаша, що поклато край сумнівам і остаточно спонукало реєстрових до знищення супроводжуючого рейтарського загону та переходу на бік Хмельницького.

Один із найближчих сподвижників Богдана Хмельницького, учасник багатьох битв, починаючи з 1648 р. У битві під Берестечком — наказний гетьман. Виконував важливі дипломатичні доручення, очолював перше посольство України у Туреччині до Стамбула у жовтні — листопаді 1648 р., де було укладено союз із Туреччиною. У вересні 1650 р. — очолював українське посольство до молдавського господаря Василя Лупула. У 1654 р. посварився з гетьманом через відмову присягати Московії після Переяславської ради. Хоча є інформація, що Ф. Джалалія був серед організаторів Переяславської ради. Загинув, імовірно, під час Конотопської битви 1659 р. на посаді полковника Черкаського полку. За іншими даними був убитий Пушкарем після невдалого замаху на Виговського. Филон Джалалія належав до тих сподвижників Богдана Хмельницького, які пройшли з ним від початку повстання і до смерті самого гетьмана. Як вважають дослідники, за походженням своїм він був із кримських татар. Підлітком, а може, ще в дитинстві, він потрапив до козаків у полон, визнав православ'я і навіки залишився запорізьким лицарем.

Гетьман Хмельницький вдало використовував його татарське походження і його знання татарської та турецької (вони близькі) мов. І коли постало питання, кому очолити українське посольство на переговорах у Стамбулі, Хмельницький, не довго вагаючись, доручив цю місію Филону Джалалії, на якого цілком покладався і на полі бою, і у справах дипломатичних.

З Хмельницьким він познайомився задовго до повстання, коли служив у реєстрі. З деяких джерел випливає, що саме він допомагав майбутньому гетьманові викрадати у наказного гетьмана Барабаша королівську грамоту, прикриваючись якою, той мав змогу збирати під свої прапори вільне козацтво. У пору, коли Хмельницький формував перші повстанські полки, сотник Филон Джалалія перебував у складі війська І. Барабаша та І. Караїмовича, яке йшло Дніпром, на чайках, - допомагати полякам приборкувати бунтівників. Але ні битися з ним, ні навіть довго агітувати його Хмельницькому не довелося. Джалалія

одразу ж перейшов до повстанців, особисто вбив І. Караїмовича, що намагався згуртувати навколо себе старшину, аби протистояти Хмельницькому, й очолив полк реєстру, який від 24 квітня 1648 р. став полком Визвольної армії. А десь за місяць, коли формувалась територіальна адміністрація, козацька Рада призначила Джалалію полковником прилуцьким, з центром у місті Прилуки, що на півдні Чернігівщини.

Полковник Джалалія відзначався особливою суворістю у ставленні до ворогів, але також був дуже вимогливим до підлеглих. Його полк уславився саме своєю військовою дисципліною, що не раз допомагала козакам у надзвичайно складних ситуаціях. Навряд чи Джалалію так любили, як, скажімо, Д. Нечая, якого навіть поляки вважали за найшляхетнішого з-поміж повстанської старшини; навряд чи шанували, як Богуна чи Кривоноса. Але слухалися беззастережно. І довіряли. Ніхто ніколи не мав сумніву у тому, що на цього суворого чоловіка можна покласти у будь-якій ситуації. І це не раз підтвердилося під час Берестецької битви.

Відомо, що полк Джалалії йшов у перших лавах і у битві під Жовтими Водами, і у Корсунській кампанії. При цьому полковник вражав усіх особистою хоробрістю. А ще - Хмельницький відчув, що в особі полковника має ідейного прихильника. І Джалалія зостався ним навіть у часи, коли серед повстанської старшини сформувалася досить сильна опозиція.

Восени 1648 р. гетьман Хмельницький поклав собі дипломатичне закріпити військові досягнення весняно-літньої кампанії. Для цього треба було, щоб кримські татари й далі залишалися союзниками - хай навіть не дуже й надійними - повстанців, а Туреччина зберігала нейтралітет. Не заважаючи при цьому кримському хану виступати проти поляків, чого так домагалися - з огляду на вплив Стамбула на Бахчисарай - польські дипломати.

Переговори обіцяли бути нелегкими, оскільки Туреччина вважала козаків своїми традиційними ворогами. Та все ж посольство було сформоване - і 14 жовтня, на чолі з полковником Ф. Джалалією вирушило до Стамбула.

Деякі дослідники, наприклад, І. Крип'якевич, вважають, що під час цього візиту було вкладено договір між Україною і Туреччиною про дружні, союзницькі відносини.

Мабуть, так воно й справді було, бо навесні 1649 р. до Переяслава, де тоді перебувала ставка гетьмана, прибуло турецьке посольство і - на розвиток попередніх угод та домовленостей - уклало

«Договір між турецьким цісарем і Військом Запорозьким та народом руським про торгівлю на Чорному морі».

Неважко здогадатися, що і знайомився з цим проектом угоди, і брав участь у переговорах з турецькими послами полковник Джалалія.

До речі, цей договір про торгівлю немає нічого спільного з традиційними для нашої доби відповідними договорами. Не слід забувати, що Чорне море було постійною ареною морських битв, які завжди починалися чи кінчалися на узбережжях.

Тому, по суті, він став своєрідним договором про мир. У ньому зумовлювалося право України заснувати - без перешкод з боку Туреччини – «кілька портових міст нижче порогів, аж до злиття Бугу з Дніпром». А головне, - посилаючись на цей договір, козаки мали право рішучіше боротися з татарським свавіллям.

Між іншим, на цьому дипломатична діяльність Джалалії не скінчилася. На певний час він став послом з особливих доручень. І коли у 1650 р. виник конфлікт між гетьманом і молдавським господарем Василем Лупулом, який не тільки зрікся обіцянки віддати за сина гетьмана свою доньку, а й відновив союз із Польшею, - до Ясс прибув Джалалія. Він вручив Лупулові ультиматум, дуже схожий на оголошення війни Молдові. Джалалії зручно було виконувати цю місію ще й тому, що недавно він вкладав договір про дружбу зі Стамбулом, а Молдова була під турецьким протекторатом.

Проте дипломатична діяльність аж ніяк не заважала Джалалії підтримувати репутацію одного з найкращих воїнів, найталановитіших командирів Визвольної армії. Цікава деталь. На час трагічної для повстанців Берестецької битви, вирушаючи у погоню за ханом, що відходив з військами на Поділля, у бік Криму, гетьман Богдан Хмельницький доручив командування військом саме Джалалії. Випадковість? Ні. Джалалія був достатньо вольовою людиною, щоб придушити якісь незгоди чи погасити паніку, і міг серйозно протистояти всім опозиційно настроєним полковникам.

Прийнявши булаву наказного гетьмана, полковник Джалалія зумів зібрати воєдино напіврозгромлені, розпорошені полки, що давало змогу уникнути безпосереднього оточення і вивільнити частину війська для оборони на головному напрямку. Цілу ніч по тому тривала злива, та це не завадило Джалалії кинути всі сили на укріплення табору. Літописці засвідчують, що вранці поляки були вражені, побачивши, що ще вчора такі розгублені повстанці стоять тепер у міцному таборі із возів, який до того ж обведено глибоким ровом та високим валом. Відома й фраза одного з польських

командирів: «Лише чернь здатна так працювати». А польське військо, стомлене битвою, тим часом цілу ніч проспало. Оскільки доля Хмельницького, що, як уже мовилось, він кинувся навздогін татарам, була невідомою, козаки скликали Раду й почали вимагати виборів нового гетьмана.

Й обрали Джалалію. Хоч він уперто відмовлявся, за що йому погрожували стратою. І погрози ці не були простим залякуванням. «Тому, що Хмельницький був відсутнім, - занотував у своєму дослідженні «Історія війни козаків проти Польщі» П'єр Шевальє, - козаки передали команду над своїм військом офіцерові на прізвище Джеджелій, якого всі боялися за його жорстокість». Як бачимо, навіть така вада характеру, як жорстокість, не могла зупинити козаків у їхньому виборі. Навпаки, вони розуміли, що тільки непохитна твердість і жорстокість нового наказного гетьмана дозволить їм зберегти у таборі дисципліну, налагодити його оборону, уникнути зневіри і паніки. Вже за кілька годин після виборів Джалалія очолив великий загін повстанців, який вирвався з табору, зім'яв ворожі сторожові пости і, нав'язавши полякам бій, зумів захопити кілька сотень полонених, чим вразив і своїх, і ворогів. А згодом поляки вжили заходів, щоб таких вилазок надалі не було, і тоді Джалалія, як досвідчений дипломат, почав схилитися до переговорів. Важко сказати, на що він важив: чи то справді сподівався домогтися лицарського перемир'я, чи тільки прагнув виграти час. Але частині козаків, особливо офіцерів, це не сподобалося.

«Козацькі ватажки бачили, що миру можна досягти лише за їх рахунок (тобто видавши їх полякам на розправу - В.С.), через те й протистояли цьому, - пише П'єр Шевальє, - використовуючи всю свою владу: побачивши, що Джеджелій... схиляється до мирного розв'язання, вони скинули його»

Джалалія, справді, мусив віддати булаву І. Богуну. Згодом знову прийняти її і ще раз віддати. Та хай там як, але Джалалія зумів вивести з оточення рештки свого полку і прибути з ним до містечка Паволоча, де містилася ставка гетьмана.

Під час підписання Переяславської угоди полковник Джалалія був серед тих, хто цю угоду готував, хто вів переговори з іноземними посольствами, в тому числі й з російським. Він заприсягнувся на вірність російському цареві.

Але як склалася його доля після возз'єднання з Росією, особливо по смерті Хмельницького, — невідомо. А хотілося б знати. Адже Филон Джалалія, цей талановитий полководець і дипломат, є

однією з небагатьох постатей, що дружньо поєднують історію українців і кримських татар, яким випало жити сьогодні в єдиній державі, за єдиною Конституцією та під єдиним прапором.

ДЖЕРЕЛА:

Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. – Т. 1.-3. – К., 1990-1993р.; Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – Київ, 2006.; Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XVI до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. – Київ, 2008.; Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ V. Козацька ера. § 1. Козацька революція 1648–1657 рр. // — Київ, 1997.; Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ V. Козацька ера. § 2. Руїна (1658–1686) // — Київ, 1997.; Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. — Розділ V. Козацька ера. § 3. Мазепа і мазепинці // - Київ, 1997.

ДЖОНСОН ЛІНДОН Б. (27 серпня 1908 – 22 січня 1973 рр.)

Тридцять шостий президент Сполучених Штатів Америки. Обирався до Палати представників і до Сенату. У 1955 р. обраний лідером більшості у сенаті. У 1960 р. обраний віце-президентом. Заступив на посаду президента у 1963 р., після замаху на президента Кеннеді. Обраний президентом у 1964 р.

Народився 27 серпня 1908 р., біля Стоунуолла у штаті Техас. Його батько, Семюель Джонсон молодший, був фермером, маклером, пізніше службовцем на залізничному транспорті. Тимчасово він обирався депутатом від демократичної партії у палату представників Техасу. Мати – Ребекка Бейнс, залишила посаду журналістки,

присвятивши себе сім'ї. Ліндон Джонсон мав трьох сестер і брата. Всі вони не росли у бідності, як пізніше він любив це повторювати. Умови життя були досить скромними, але водопроводу і електромереж не було у перших десятиріччях ХХ ст. у горбистій місцевості Техасу, до якої Джонсон був прив'язаний все своє життя. Але економічні можливості сім'ї були обмежені, і для того щоб здобути освіту, сім'я Джонсонів нерідко залазила у борги.

Закінчив школу у Джонсон-ситі, пізніше – Південно-західний педагогічний коледж (штат Техас, Сан-Маркос). Після закінчення освіти викладав майстерність полеміки і риторики у школі імені Сема Х'юстона (Х'юстон).

У 1931 р. конгресмен Р. Клеберг запросив Ліндона Джонсона на посаду свого секретаря. У серпні 1935 р. Джонсон був призначений техаським уповноваженим національної адміністрації у справах молоді. У вересні 1934 р. Джонсон познайомився з Клаудією Алтою Тейлор, яку у сім'ї називали «леді птиця». Вони одружилися через два місяці після знайомства і прожили 45 років, аж до кончини тридцять шостого президента США.

У 1937 р. його було обрано у палату представників США від 10-го виборчого округу Техасу. Джонсон отримав призначення у впливові комітети Конгресу і став активним поборником Нового курсу. Як вірний представник інтересів свого техаського виборчого округу і рідного району, Джонсон направив більше як 70 млн. доларів на заходи по працевлаштуванню і на проект будівництва греблі. Це допомогло підняти і економічний рівень сім'ї, дякуючи різноманітним подякам у вигляді дарунків і морально сумнівним підказкам про капіталовкладення.

У 1941 р. він почав свою першу кампанію по виборах у Сенат США. Не зважаючи на підтримку Рузвельта, у ході попередніх виборів Джонсон зайняв друге місце серед 29 претендентів. Як член Комітету збройних сил палати представників і старший лейтенант запасу Джонсон у 1942 р. отримав нагороду за участь у бойових діях на Тихому океані, де перебував у статусі спостерігача.

Він став у 1942 р. членом комітету палати представників у справах військово-морського флоту, а у 1947 р. - членом комітету з військових сил. Брав участь, також, у роботі спеціального комітету з військової політики і об'єднаного комітету з атомної енергії.

У 1948 р. Джонсон був обраний у Сенат, перемігши з незначною перевагою у 87 голосів свого конкурента. Там він зблизився з впливовим демократом Р. Расселом з Джорджії, і отримав два

призначення - у комітет з військових сил і комітет із зовнішньої торгівлі і торгівлі між штатами. У 1951 р. він був вибраний заступником лідера, а у 1955 р. – лідером демократів у Сенаті. У 1954 р. він був переобраний у Сенат на новий термін.

У 1960 р. Джонсон вирішив балотуватися на пост президента від Демократичної партії. Він заявив свою кандидатуру 5 липня, за декілька днів до скликання національного конвенту партії. У першому турі первинних виборів він зазнав серйозної поразки, а у другому програв Джону Кеннеді і був призначений кандидатом у віце-президенти. Після перемоги Кеннеді на президентських виборах 1960 р. Ліндон Джонсон вступив у повноваження віце-президента 20 січня 1961 р.

22 листопада 1963 р. Кеннеді був вбитий, і з цього дня Джонсон приступив до виконання обов'язків президента. Джонсон (що їхав у тому ж кортежі машин, що і президент) приступив до виконання обов'язків президента, принісши присягу на борту президентського літака, що стояв на аеродромі Далласа, безпосередньо перед вильотом до Вашингтона.

Однією з перших ініціатив Джонсона було створення «Великого суспільства», в якому не буде бідності. Конгрес виділив на цю програму близько мільярда доларів.

У 1964 р. був прийнятий Акт про цивільні права, що знищив расову сегрегацію на Півдні США. Була заснована державна медична страховка. На президентських виборах 1964 р. Джонсон із значною перевагою знову переміг, не зважаючи на те, що Південь, невдоволений відміною сегрегації, вперше за 100 років голосував за республіканця - відомого «яструба» Холодної війни Баррі Голдуотера.

Джонсон повторно вступив на посаду у січні 1965 р., менш ніж через 2 роки після смерті Кеннеді, тому мав право балотуватися і на наступний термін.

У 1966 р. Джонсон добився вживання заходів по створенню «вчительського корпусу», програми житлових субсидій сім'ям, що мають потребу, програми «Зразкових міст», нових заходів боротьби із забрудненням води і повітря, програми будівництва сучасніших автомагістралей, збільшення виплат по соціальному страхуванню, нових заходів в області медичної і професійної реабілітації.

Проте пізніше програма створення «Великого суспільства» була згорнута у зв'язку з початком війни у В'єтнамі.

Під час другого терміну Джонсона знов почали загострюватися проблеми, пов'язані з правами чорношкірих американців. У серпні

1965 р. у негритянському районі Лос-Анжелеса відбулися сутички, у результаті яких загинуло 35 осіб. Влітку 1967 р. сталися найбільші виступи афро-американського населення. У Нью-Арку (штат Нью-Джерсі) загинули 26 осіб, у Детройті – 40. 4 квітня 1968 р. був вбитий лідер руху за цивільні права Мартін Лютер Кінг. Після цього у 125 містах, у тому числі і у Вашингтоні, почалися заворушення негритянського руху.

Через втручання у війну у В'єтнамі перед осінніми виборами у Конгрес популярність Джонсона значно впала.

Головною подією періоду президентства Джонсона стала війна у В'єтнамі. США підтримували уряд Південного В'єтнаму у його боротьбі з комуністичними партизанами ФНВПВ, які, у свою чергу, користувалися підтримкою Північного В'єтнаму. У серпні 1964 р. після двох інцидентів у Тонкинській затоці Джонсон наказав завдати у відповідь ударів з повітря по Північному В'єтнаму і добився прийняття Конгресом резолюції про підтримку будь-яких дій, які президент визнає необхідними для «відсічі нападу на збройні сили США і запобігання подальшій агресії» у Південно-Східній Азії.

У 1965 р. у рамках проголошеної «доктрини Джонсона» були направлені війська у Домініканську Республіку. Тобто, «доктрина Джонсона» – це намагання президента США обґрунтувати введення американських військ у Домініканську Республіку, про що Джонсон заявив офіційно у 1965 р. Сам Джонсон виправдовуючи інтервенцію, стверджував, що комуністичні елементи намагалися узяти під контроль рух бунтівників. «Ми не будемо сидіти склавши руки в кріслі – качалці і дозволяти комуністам створювати який-небудь уряд у Західній півкулі. Якщо вони збираються піддавати ризику американських людей, то там куди будуть делегуватися американські громадяни, разом з ними буде йти і їх прапор, щоб захистити їх», - говорив у ЗМІ Ліндон Джонсон. Доктрина означала, Сполучені Штати Америки присвоїли собі право, порушуючи суверенітет, здійснювати силову політику на вирішення проблем внутрішнього життя держав Західної півкулі для захисту інтересів своїх громадян. Окремим пунктом у доктрині було недопущення приходу до влади комуністів у країнах Західної півкулі.

Влітку 1965 р. Джонсон прийняв рішення про збільшення американського контингенту у В'єтнамі. Чисельність американських збройних сил у В'єтнамі збільшилася з 20 тисяч при Кеннеді до майже 540 тисяч до кінця президентського терміну Джонсона.

В'єтнамська війна (1959 – 1975 рр.) – війна між Північним В'єтнамом, який був налаштований у дусі комуністичної ідеології і всебічно підтримуваним Радянським Союзом та Китайською Народною республікою і Південним В'єтнамом (підтримуваним Сполученими Штатами Америки, Австралією, Новою Зеландією, Південною Кореєю та рядом інших капіталістичних країн.

Війна почалася як громадянська війна у Південному В'єтнамі; надалі у неї втрутилися Північний В'єтнам і США за підтримки низки інших країн. Таким чином, з одного боку війна велася за возз'єднання двох частин В'єтнаму і створення єдиної і нероздільної держави, а з іншої сторони - за збереження незалежності Південного В'єтнаму. По мірі розвитку подій В'єтнамська війна виявилася пов'язаною з громадянськими війнами у Лаосі і Камбоджі, що йшли паралельно. Всі бойові дії у Південно-Східній Азії, які проходили з кінця 1950 рр. і до 1975 р., відомі також як Друга індокитайська війна.

ВІЙНУ МОЖНА УМОВНО РОЗДІЛИТИ НА ТРИ ОСНОВНИХ ПЕРІОДИ:

Партизанська війна у Південному В'єтнамі (1955 – 1964 рр.).

Повномасштабне військове втручання США (1964 – 1973 рр.).

Завершальний етап війни (1973 – 1975 рр.).

У 1954 р. колишній імператор Бао Дай проголошує прем'єра Республіки В'єтнам Нго Дінь З'єма своїм спадкоємцем. Ревний католик, З'єм був ярим антикомуністом та вважався за особу, яка не заплямувала себе ганебними зв'язками з колоніальним французьким режимом. Він був одним з небагатьох знаменитих в'єтнамських лідерів, хто міг похвастатися такими даними. Проте, історик Луу Доан Хьянг помітив, що З'єм уособлював собою дуже вузьке авторитарне екстремістське коло націоналістично налаштованих та пов'язаних кумівством представників в'єтнамської еліти.

З початком літа 1955 р. він організує компанію огульних звинувачень комуністів, у ході якої комуністи та інші антиурядові елементи були заарештовані, кинути у в'язниці, були піддані тортурам та багато хто з них був закатованим. У серпні 1956 р. З'єм віддав розпорядження розповсюдити застосування страти на своїх супротивників за політичні погляди. Усі опозиційні рухи, які протистояли режиму Нго Дінь З'єма отримала прізвисько В'єтконг. За оцінками експертів у 1955-1957 рр. жертвами політичних репресій у Південному В'єтнамі стало 12 000 чоловік, яких було страчено та близько 40 000 політичних опонентів було ув'язнено.

У цей час масові переходи місцевого населення крізь демаркаційну лінію проходили постійно у обох напрямках. Приблизно

52 000 в'єтнамців емігрувало з півдня на північ до Демократичної Республіки В'єтнам й близько 800 000 мирних мешканців у більшості своєї католики, використовуючи французькі та американські літаки та судна, втекли з півночі до Республіки В'єтнам. Пізніше З'єм став з користю використовувати цей людський матеріал, надаючи перевагу представникам з північної та центральної частин країни при призначенні їх на ключові посади у своїй адміністрації.

На референдумі про майбутнє монархії, З'єм за допомогою свого рідного брата - голови таємної поліції Нгу Дінь Нгу - сфальсифікував результати опитувань, отримавши 98,2% голосів, включаючи 133% голосів у Сайгоні. Коли американці дружньо спробували порадити йому бути трошки скромнішим тримаючи голоси виборців, що підтримують владу, у межах 60-70 відсотків, З'єм відкинув їх пропозиції та продовжував наполягати на оголошенні тих результатів, які на його думку відображали підтримку його авторитету. 26 жовтня 1955 р. він оголосив про створення нової держави Республіки В'єтнам, на чолі із собою. Немаловажне значення мало те, що його кандидатуру підтримувала адміністрація Ейзенхауера, яка бажала мати стійкого борця з комуністами у цьому регіоні.

Будучи католиком, З'єм постійно пригнічував простих в'єтнамців, які у більшості своєї були буддистами, та на його думку свого часу підтримували французьку колоніальну владу.

У травні 1957 р. З'єм здійснив офіційний десятиденний візит до Сполучених Штатів, де на його честь був проведений військовий парад у Нью-Йорку. Президент США Дуайт Ейзенхауер пообіцяв продовжувати надавати усі види допомоги, але незважаючи на великі почесті та вихваляння, у приватній бесіді державний секретар Джон Фостер Даллес стверджував, що З'єму на жаль просто немає альтернативи.

Розкол у радянсько-китайських взаємовідносинах у другій половині 50-х рр. призвів до загострення політичної боротьби у лавах в'єтнамських комуністів та врешті-решт до зниження впливу північнов'єтнамського сусіда, якій протягом 1954 р. втілюючи у життя політичний тиск на уряд Хо Ши Міна, намагався упокорити того з міжнародним рішенням щодо розділу країни та відмовитися від боротьби за об'єднання В'єтнаму.

«Ні у якому разі не утягуйтеся у бойові дії, це призведе нас до поразки. Не забирайте землю у селянина. Підкреслюйте націоналістичні ідеї більш ніж комуністичні. Не протиставляйте себе масам, якщо Ви можете цього уникнути.

Будьте вкрай обережні у своїх діях. Якщо вбивство противника неминуче, використовуйте ніж, проте ніколи не гвинтівку або гранату. Простіше за все вбити кулею чи бомбою невинну людину, яка стала свідком акції, але загибель невинних відверне від нашого руху простих людей. Якщо вбивство все ж таки трапилося, впевнитися, що селяни розуміють чому це трапилося».

У квітні 1956 р. останній французький солдат залишає В'єтнам. 3 грудня 1956 р. Ханой уповноважив своїх представників на Півдні на початок партизанської війни малої інтенсивності, у відповідь на проголошення З'ємом кампанії боротьби з комуністами, у ході якої тисячі місцевих лідерів та прихильників В'єтміна були закатовані або вислані до концентраційних таборів. Північно-в'єтнамська комуністична партія до цього моменту трималася лінії щодо стримування спалаху агресивності серед своїх прихильників, намагаючись добитися проведення всев'єтнамських виборів згідно з рішеннями Женевської конвенції.

Близько чотирьох сотень урядових представників було вбито лише у 1957 р., і насильство поступово нарощувалося. Разом з терором розв'язаним проти місцевих керівників. Невдовзі акції розповсюдилися також проти інших верств суспільства: шкільних вчителів, робітників охорони здоров'я та робітників сільського господарства.

Відповідно до одного оцінювання, до 20% керівного апарату південнов'єтнамських селищ було вбито бійцями руху опору. Висуванці З'єма – у більшості своєї чужаки з інших місць - яких ненавиділи селяни за їх корумпованість та зловживання. Партизани намагалися повністю знищити урядовий контроль над сільською місцевістю країни та підмінити його тіньовими урядами.

У січні 1959 р. Центральний комітет Комуністичної партії Північного В'єтнаму видав таємний наказ про початок широкомасштабної війни проти уряду та збройних сил південнов'єтнамців. Північний В'єтнам розпочав масові перекидання озброєних повстанців та поставки зброї та матеріальних засобів підпільному руху використовуючи так звану стежку Хо Ши Міна.

У травні уряд З'єма прийняв закон, згідно з яким політичні противники підпадали під покарання аж до смертної кари.

На фоні зростання непопулярності режиму З'єма призвело до того, що 12 грудня 1960 р. всі південнов'єтнамські угруповання, які боролися проти режиму З'єма, були об'єднані у Національний фронт звільнення Південного В'єтнаму (НФЗПВ), що одержав у країнах Заходу

широку популярність як В'єтконг, який контролювався комуністичною партією півдня. Завдяки підтримці Північного В'єтнаму партизани діяли усе більш успішно.

Параноїчна поведінка З'єма, розв'язувані ним репресії, корупція та деспотія влади відвернули від нього значну частину населення країни. Як доповідав головний військовий радник генерал-лейтенант Лайонел Мак Гарр, значна частина населення півдня відверто або потай підтримує комуністів. Таким чином, ніщо так не сприяло ідеї об'єднання країни та скинненню ненависного режиму З'єма, як сам З'єм.

З перемогою Джона Кеннеді на президентських виборах 1960 р., він визначив головну задачу свого перебування на посту голови держави: подолати перевагу Радянського Союзу у галузях освоєння космосу та розвитку ракетних програм. Незважаючи на застереження свого попередника, Дуайта Ейзенхауера, з приводу зростаючої проблеми навколо Лаосу та В'єтнаму, Кеннеді більш уваги акцентував на вирішенні європейських та латиноамериканських питань. У своїй інавгураційній промові він пообіцяв «заплатити будь-яку ціну, витерпіти будь-яку скрутність, подолати будь-які труднощі, підтримати будь-якого друга, протистояти будь-якому ворогу для того лише щоб утримати свободу».

У червні 1961 р. під час зустрічі з радянським головою Микитою Хрущовим у Відні обговорюючи головні проблеми американо-радянських взаємовідносин, Джон Кеннеді був дуже розчарований поглядами радянського лідера на ситуацію навколо В'єтнаму. Прецедент наслідків корейської війни породив на світ ідею обмеженої або локальної війни.

Безвихідь у протистоянні обох світових систем нашпигованих ракетно-ядерною зброєю підштовхнуло Кеннеді на думку створення нового інструменту ведення війни - сил спеціальних операцій. Застосування елітних підрозділів високонавчених професіоналів, озброєних та забезпечених за останнім словом техніки, за його задумом змогло би допомогти вирішити проблеми у країнах третього світу, яким загрожувала комуністична експансія. «Ведення контрпартизанської війни такого типу військами, як рейнджери та морські котики, - говорив Кеннеді, - зможуть бути корисними у специфічних війнах схожих на в'єтнамську».

Політика адміністрації Кеннеді будувалася на становищі, яке утворилося за попередні роки Холодної війни. До 50 000 вояків знаходилося у Кореї, створюючи форпост боротьби проти комунізму

на Далекому Сході. Крім цього, Кеннеді довелося зіткнутися з критичним становищем у політиці у результаті поразки кубинських повстанців під час вторгнення у бухті Свиней, будівництво Берлінської стінки та політична криза у Лаосі, яка загрожувала перемогою комуністів у цієї країні. Усе це підштовхувало Президента до прийняття рішучих заходів щодо недопущення втрати американського впливу на союзників, зупинення подальшого просування «червоної хвилі» на Сході. Кеннеді покладав надії на те, що успішна боротьба з комуністами у В'єтнамі зможе посилити позиції США у світі.

У травні 1961 р., віце-президент США Ліндон Джонсон відвідав з офіційним візитом Сайгон та у промові проголосив З'єма «азійським Вінстоном Черчиллем». Коли його запитали, чому він це зробив, Джонсон відповів, що З'єм саме той, хто їм необхідний. Джонсон запевнив президента Південного В'єтнаму, що вони отримують будь-яку допомогу, яка допоможе їм перемогти комуністів.

Політика Кеннеді по відношенню до Південного В'єтнаму базувалася на його впевненості, що З'єм та збройні сили Республіки В'єтнам обов'язково подолають комуністичній опір самостійно, без озброєного втручання американців. Кеннеді був категорично проти введення американських військ у В'єтнам. Він наполягав на тому, що безпосереднє втручання збройних сил США у внутрішній конфлікт В'єтнаму врешті-решт призведе до негативних наслідків, як у політичній, так й у військовий сфері.

Тим часом, професійна якість збройних сил Південного В'єтнаму жадало найкращого. Погане начальство, корумпованість, постійне втручання з боку політичного керівництва вигравали саму негативну роль на збройні сили. Частота нападів партизан зростала з кожним днем, разом з цим повна некомпетентність уряду Півдня продовжувала служити коренем усіх проблем.

Радники президента Максвелл Тейлор та Уолт Ростоу рекомендували послати американських військових до Південного В'єтнаму під виглядом працівників-рятувальників для ліквідації наслідків повеней, проте Кеннеді відмовився, але разом з цим значно збільшив військову допомогу за рахунок військових консультантів. У квітні 1962 р., відомий своїми антивоєнними поглядами, економіст-радник президента Джон Кеннет Гелбрейт, попередив Кеннеді про загрозу нарощування американської військової присутності у південній частині В'єтнаму, висловлюючи: «якщо ми намагаємось повторити долю французьких колоніальних військ, то ми вмиємося кров'ю, як й вони».

До 1963 р. кількість американських військових вже нараховувала 16 000 чоловік, у той час, як при Ейзенхауері було лише 900.

Урядом країни у 1961 р. була розпочата Стратегічна Сільська Програма, за допомогою якої, шляхом переселення селянства в спеціально відведені місця, уряд З'єма намагався вирішити головну державну проблему. Головною метою цієї програми ставилося: примусовим ізолюванням селян від комуністичного впливу в обладнаних та охоронюваних селищах-таборах надати простим людям можливостей безпечної праці, отримання освіти, забезпечення їм охорони здоров'я, тим самим поліпшив ставлення селянства до уряду та ліквідувавши головну проблему — спроможність підтримки населенням партизанів В'єтконга.

Проте, програма практично провалилася, так й не встигнувши розпочатися: селяни категорично відмовлялися покидати рідні домівки та залишати землю на якій століттями мешкали та працювали їх батьки й родини. Корумпованість сільської влади, високі податки для селян також залишалися одними з головних факторів, що впливали на провал урядової програми, й навіть на умови зростання руху опору та збільшення кількості вбивств представників уряду на селі.

Нездатність південнов'єтнамської армії до виконання бойових завдань, боягузтво та побоювання за прийняття рішення з боку командування, наочно було продемонстровано 2 січня 1963 р. у битві при Апбак, у ході якої маленький загін В'єтконгу вщент розгромив велику та добре оснащену частину південно в'єтнамських збройних сил, посилену вертольотами та бронетранспортерами.

Керівником операції був командир 4-го корпусу генерал Хуань Ван Као, один з найвідданіших генералів З'єма, який був призначений на високу посаду скоріше за релігійні та вірнопідданські гідності, ніж за свої командирські якості, який вважав своїм головним завданням утримати власні війська від змови проти З'єма.

Поразка південнов'єтнамців у битві при селі Апбак викликала голосний резонанс у США. Це був перший випадок, коли В'єтконг успішно протистояв урядовій армії у відкритому бою, а також перший випадок, коли поразка (у якій до речі загинуло 3 та поранено 8 американських інструкторів) широко освітлювалася у американській пресі.

Політична еліта Сполучених Штатів стала схилитися до думки, що З'єм не є той фігурою, яка буде здатна перемогти комуністичний

рух на півдні, більш за це — мати навіть справи з урядом Північного В'єтнаму. Він був стурбований лише боротьбою з можливими заколотами.

Ще більшу стурбованість принесла розв'язана урядом З'єма 8 травня 1963 р. бойня на головне буддистське свято — Весак — день народження Гаутами Будди, у ході якої проти мирної демонстрації буддистів була застосована зброя, внаслідок чого загинуло 9 беззбройних ченців. У ряді міст країни прокотилися буддистські заворушення, кілька ченців зробили самоспалення, що викликало великий резонанс у країнах Європи й США. З'єм спростовував провину своїх підлеглих у злочині. Але масові арешти й бешкетування проти буддистської церкви продовжувалися протягом літа та осені.

Все це спричиняло занепокоєність американського уряду, який розділився у своїх думках стосовно майбутнього Президента Південного В'єтнаму: департамент зовнішніх справ підтримував заколотників, у той час, як міністерство оборони намагалося утримати владу З'єма будь-якою ціною.

ЦРУ увійшло у контакт з особами, що планували озброєний заколот проти правлячої верхівки З'єма з натяками, що уряд США не буде протистояти такому розвитку подій, й змова ніяким чином не буде впливати на подальшу підтримку з боку американців.

1 листопада 1963 р. у ході успішного перевороту, який очолив генерал Зионг Ван Мін, Президент Південного В'єтнаму Нго Дінь З'єм був скинутий й наступного дня разом зі своїм братом Нго Динь Нху, головою тайної поліції держави були без суду та слідства страчені.

Через 20 діб, 22 листопада 1963 р., доля З'єма спіткала самого Джона Кеннеді, який загинув від рук заколотників у Далласі, Техас.

Незабаром, посол Сполучених Штатів у Республіці В'єтнам Генрі Кабот Лодж відвідав заколотників та привітав їх з перемогою, сподіваючись що військові зможуть подолати кризу й придушити комуністичний рух у країні. Генералітет США прогнозував навіть успішну перемогу до початку 1964 р.

Однак, хаос внаслідок перевороту набирив оберти. Південний В'єтнам увійшов у період вкрай нестабільної кризи. Протягом наступних півтора років у Сайгоні раз у кілька місяців відбувався черговий переворот, генерали змінювали друг друга, скидаючи владу попередника та проголошуючи себе наступним лідером країни. Ханой негайно скористався перевагами ситуації, що склалася, значно посиливши допомогу В'єтконгу, що дозволило партизанам НФВПВ

розширювати підконтрольні їм території, у той час, як південнов'єтнамська армія загрузла у політичній боротьбі.

Віце-президент Сполучених Штатів Ліндон Джонсон, який після вбивства Джона Кеннеді став 36-м Президентом країни та головним пріоритетом своєї роботи проголосив соціальний захист американців, вже 24 листопада 1963 р. сказав, що «битва проти розповсюдження комунізму повинна вестися з усією міццю та рішучістю об'єднаними зусиллями вільного світу».

Політична ситуація у В'єтнамі тим часом ускладнювалася з кожним днем. Заколотники на чолі з генералом Ван Мінь були скинуті вже через 3 місяці - у січні 1964 р. - іншим представником генералітету Південного В'єтнаму генералом Нгуен Ханхом.

2 серпня 1964 р. військовий корабель Сполучених штатів есмінець «Меддокс», який виконував розвідувальне завдання навколо берегів Північного В'єтнаму у зоні Тонкінської затоки, за ствердженнями американців підпав під раптову атаку малих торпедних катерів ймовірно північнов'єтнамського військово-морського флоту. Через дві доби, 4 серпня у цьому ж регіоні, при дуже туманних обставинах, «Меддокс», на цей раз з іншим американським кораблем «Тернер Джой» підпадають під повторну атаку.

Навіть до кінця не з'ясувавши, а тим більше не дочекавшись розслідування обставин інциденту, Ліндон Джонсон, заручившись підтримкою з боку Конгресу, який видав Резолюцію про Тонкінську затоку, віддає наказ на так звану акцію відплати - американські ВПС проводять бомбардування території незалежної держави - Північного В'єтнаму. Як було з'ясовано пізніше з матеріалів опублікованого у 2005 р. таємного документу — ніякого інциденту 4 серпня не було. Й незважаючи на гучноголосі запевнення Президента США про те, що «американські хлопці не повинні брати участь у цій війні! Я вважаю, що самі азійські хлопці повинні захистити свої країни», на думку багатьох істориків, Джонсон та його прибічники усвідомлено ввели американську громадськість в оману та втягнули країну у тривалу війну за незрозумілі цілі власної закордонної політики". Пізніше один із дослідників В'єтнамської війни, Джордж С. Херрінг, наполягав на версії, що міністр оборони США Макнамара та Пентагон, мабуть, ненавмисно брехали про обставини Тонкінського інциденту, але вони шукали те, що їм буде потрібне як привід для акцій помсти Північному В'єтнаму.

Кількість особового складу збройних сил США, який дислокувався на території півдня зроста майже у 9 разів — з 2 000 у

1961 р. до 16500 у 1964 р. Відповідно й сили опору зростали з неймовірною швидкістю. З моменту свого утворення у 1959 р. В'єтконг мав військові загони загальною чисельністю приблизно 5 000 чоловік; через 5 років — наприкінці 1964 р. їх було вже біля 100 000 військових.

З 2 березня 1965 р. після розв'язаних бойовиками В'єтконгу боїв за казарми морських піхотинців у Плейку, а також операцій «Flaming Dart», «Rolling Thunder» та «Arc Light» збройні формування США розпочинають широкомасштабну участь у бойових діях проти партизанів. Інтенсивність бомбардувань Демократичної Республіки В'єтнам зростає утричі. Лише у період з березня 1965 р. - листопад 1968 р. у ході проведення операції «Роллінг Тандер» американські ВПС скинули на в'єтнамську територію більш ніж мільйон тон бомб, ракет та снарядів. Таким шляхом Сполучені Штати намагалися примусити уряд Північного В'єтнаму припинити надавати допомогу Національному Фронту Визволення Південного В'єтнаму під загрозою повного руйнування інфраструктури та промисловості країни. Разом з цим, американці стараються підтримати моральний дух своїх союзників на Півдні країни.

Але бомбардування незалежної держави не було лише одним з методів досягнення цілей. У ході проведення довготривалої повітряної операції «Коммандо Хант» за мету ставилося зруйнувати військові об'єкти, бази та шляхи постачання повстанців як на території усього В'єтнаму так й за його межами. В особливості під удари авіації підпадала так звана стежка Хо Ши Міна, яка проходила по території Лаосу та Камбоджі й слугувала головним каналом підтримки В'єтконгу. Проте, мета операції так ніколи й не була досягнута, незважаючи на висловлювання колишнього начальника штабу ВПС США генерала Кертіса Лі Мея, який люто підтримуючи ідею килимових бомбардувань та застосування хімічної зброї й бактеріологічної зброї проти противника, стверджував, що він таким чином збирається «краще вбомбити в'єтнамців у кам'яну добу», ніж поступитися.

Різка ескалація участі американських регулярних військових у веденні бойових дій офіційно розпочалася зранку 31 січня 1965 р., коли 18-те тактичне повітряне крило з військово-повітряної бази на Окінаві по тривозі поспішно було передислоковане на базу ВПС Південного В'єтнаму Дананг. Незабаром до Південного В'єтнаму були перебазовані ще кілька американських регулярних військових формувань. З цього розпочалося поступово нарощування військової присутності США та стартувало планування тривалої повітряної операції «Флемінг Дарт», завданням якої було - перетинаючи з півдня

17-у паралель здійснювати планомірне бомбардування ДРВ. План операції був розроблений за тиждень до нападу в'єтнамських партизан на базу ВПС у Плейку 6 лютого 1965 р.

7 лютого 1965 р., перші 49 бойових літаків, винищувачів-бомбардувальників F-105 «Thunderchiefs», злетіло у повітря з авіабази Дананг та спрямували атаквальні дії для знищення цілей у сусідній державі.

У свою чергу В'єтконг провів серію атак по повітряних базах американців, які підрозділи охорони південнов'єтнамської армії були не здатні відбити, внаслідок чого було прийнято рішення про посилення охорони військових баз за рахунок підрозділів Корпусу морської піхоти США. Громадськість Сполучених Штатів підтримала цю думку й вже 3 березня 1965 р. перша група морських піхотинців у кількості 3500 чоловік прибула до В'єтнаму, тим самим розпочавши активну фазу участі військових США в наземних операціях проти В'єтконгу.

Лідер Демократичної Республіки В'єтнам Хо Ши Мін відреагував на це по-східному філософськи: «якщо американці хочуть вести війну 20 років - вони отримають війну на 20 років, якщо вони захочуть миру - ми забезпечимо мир та запросимо їх на обідній чай». Головною думкою північнов'єтнамців було й залишалося об'єднати В'єтнам в єдину країну та зберегти власну незалежність, а не знищувати некомуністичні уряди Південно-Східної Азії.

Первісною метою базування американських військових у Південному В'єтнамі була суто охоронна функція. Але незабаром, до кінця року чисельність військовослужбовців досягла вже 200 000 й відношення командного складу контингенту різко змінилося на більш агресивне. У травні армія Південного В'єтнаму зазнала нищівної поразки від партизан В'єтконгу у битві при Бін Зіа, яку обидві сторони вважають корінною у війні (за офіційними в'єтнамськими даними битва при Бін Зіа відбулася у грудні 1964-січні 1965 рр.).

У попередніх боях комуністи діяли за партизанською тактикою - раптовий напад та швидкий відхід. Цього ж разу між сторонами, що протистояли розгорнулися бойові дії за класичною схемою. Через місяць армія Південного В'єтнаму зазнає ще одну разючу поразку у битві при Донг Хоа. Моральний дух південнов'єтнамської армії стрімко падав, кількість дезертирів неухильно зростала.

Генерал Вільям Вестморленд проінформував командувача Тихоокеанським флотом адмірала Гранта Шарпа, що ситуація стає критичною та виходить з-під контролю. Він наполягав на тому, що

американські збройні сили з їх енергійністю, мобільністю та вогневою міццю зможуть легко нанести поразку легкоозброєним та слабо навченим солдатам В'єтконга. З такими закликами Вестморленд запропонував відсторонити збройні сили Південного В'єтнаму від ведення бойових дій з-за їх ненадійності, покласти на них лише функції забезпечення й охорони та діючи за його планом продовжити всі бойові дії силами Збройних сил США, які були задіяні у в'єтнамській війні. План генерала складався з трьох головних фаз:

До кінця 1965 р. Збройні сили США за підтримкою збройних сил вільного світу обов'язково припиняють тактику поступок та переходять до активних дій.

ЗС США та союзники розпочинають рішучі наступальні дії з метою перехоплення ініціативи, розгрому партизанських та регулярних формувань противника. Фаза закінчується, коли противник виснажений, вичерпав свої бойові можливості, вигнаний з густонаселених місць та перейшов до оборонної тактики.

Якщо противник продовжує опір, протягом 12-18 місяців після завершення другої фази, наступить повний розгром В'єтконга у віддалених та блокованих військами регіонах країни.

Вестморленд хвалебно пообіцяв, що, діючи за цим планом, він доб'ється рішучої перемоги вже до кінця 1967 р. Попри це, уряд Джонсона не квапив події та не оголошував офіційно про зміну політики у ставленні до В'єтнаму, наполягаючи на послідовному виконанні своїх зусиль. Але запропонований план був ухвалений Джонсоном, тим самим ініціював різку зміну курсу американської правлячої адміністрації від функцій допоміжних до переходу на рішучу боротьбу з партизанським рухом. Будь-яка думка про спроможність уряду Південного В'єтнаму самостійно впоратися із ситуацією, яка склалася, навіть не ставилася на розгляд.

Середній вік військовослужбовців американських збройних сил, що брали участь у бойових діях, був 22 роки, у порівнянні з Другою світовою війною, де середній вік був 26 років. А середній вік тих, хто загинув, — 22,8 роки.

Постійні відправлення навчених військових виснажували частини. Тривалість відрядження у В'єтнам для проходження дійсної служби військовослужбовцем складала один рік. Особовий склад проходив прискорену підготовку на території США, якість якої залишалася бути кращою, а безпосередньо на території В'єтнаму не існувало безпечних тилових місць, як це було у часи Другої світової війни та Кореї. Особовий склад у стані постійного стресу зловживав

наркотиками, й на ствердження одного з колишніх солдат вони палили марихуану тому, що їм не було чого робити.

Тим часом Вашингтон наполягав на підтримці своїх позицій у В'єтнамі за рахунок направлення військових контингентів за інших країн. Австралія, Нова Зеландія, Республіка Корея, Таїланд та Філіппіни погодилися з відправленням військ, у той час, як головні партнери США у НАТО, такі як Велика Британія та Канада відхилили дану пропозицію.

У той же час політична ситуація у Південному В'єтнамі з приходом до влади президента Нгуен Ван Тью та віце-президента Нгуен Као Кай розпочала поступово стабілізуватися. Тью, дуже підозрілий та нерішучий лідер залишався у влади до свого скинення у 1975 р., тим самим завершив серію постійних військових заколотів, які потрясли країну з моменту вбивства З'єма.

Адміністрація Джонсона використовувала політику мінімальної відвертості при освітленні подій у В'єтнамській війні у засобах масової інформації. Офіцери по зв'язкам з громадськістю з відома своїх начальників всіляко приховували негативні факти у війні, а підкреслювали лише дані про досягнення прогресу у боротьбі з В'єтконгом. З часом, таке дозування інформації зруйнувало віру американців до офіційної влади, які бачили тисячі поранених та покалічених ветеранів у себе вдома. Врешті-решт це призвело до того, що у жовтні 1967 р. біля Пентагону пройшли перші мітинги протесту проти В'єтнамської війни. Поліція провела розгін демонстрації під час якою серед тисяч протестуючих 680 було заарештовано.

У січні 1968 р. незважаючи на початок свята Тет (Нового року за місячним календарем), який має дуже велике значення для жителів країн Південно-Східної Азії, В'єтконг при підтримці в'єтнамської народної армії раптово розпочав широкомасштабний наступ на більш ніж 100 міст В'єтнаму, у тому числі здійснили зухвалі атаки на штаб-квартиру генерала Вестморленда та посольство США в Сайгоні.

Незважаючи на попередню розгубленість, американські та південнов'єтнамські підрозділи швидко змогли організуватися для проведення контратак. У колишньої столиці В'єтнамської імперії Хюе, повстанці захопили імператорську фортецю та більшу частину міста. Розпочалась битва за Хюе, в результаті запеклих боїв близько 80% міста було зруйновано. У ході протистояння загинуло чимало місцевих мирних мешканців, в тому числі, в так званій бойні у Хюе, від рук комуністів загинуло щонайменше 6000 південнов'єтнамських жителів.

Тетський наступ став початком кінця політичної кар'єри Ліндона Джонсона, чий рейтинг стрімко знизився з 48 до 36%.

Поразка збройних сил Південного В'єтнаму та США стала зворотнім пунктом в історії втручання американців у В'єтнамську війну та створило великий вплив на громадську думку серед американців. Деякі порівнювали це за своїми масштабами з катастрофою під Перл-Харбором.

Невдовзі Вестморленд стає начальником штабу армії США, але його прохання щодо збільшення військового контингенту на 200 000 чоловік врешті-решт призвело до його відставки й призначенні генерала Крейтона Абрамса на цю посаду.

10 травня 1968 р. незважаючи на існуючі протиріччя розпочалися мирні переговори між США та Демократичною Республікою В'єтнам, які тривали безрезультатно 5 місяців доки Джонсон не віддав наказ припинити бомбардування Північного В'єтнаму.

«Ескалація війни у В'єтнамі, розпочата Джонсоном, розколола країну на два непримиримих табори, коштувала життя щонайменш 30 000 американцям доки він не пішов з посади Президента й вщент зруйнувало його президентський імідж». Роберт Даллек.

С приходом до влади Президента Ніксона, він розпочав запровадження в життя так званої «доктрини Ніксона» — поступове виведення американських військ з В'єтнаму у той час як військові операції поступово скорочувалися, обмежуючись лише проведенням незначних за масштабом бойових дій, в основному спрямованих на порушення шляхів забезпечення комуністів та передачу усієї території країни під повний контроль південнов'єтнамських військ.

Цей процес також отримав ім'я «В'єтнамізація». Звернувшись за допомогою до урядів Радянського Союзу та Китайської Народної Республіки Ніксон також продовжив ведення переговорів, паралельно створив умови для ведення переговорів між супердержавами.

Тим часом антивоєнний рух зростав час від часу. Незважаючи на звернення Ніксона до більшості, яка зберігала мовчання, підтримати війну, американці висловлювалися категорично проти.

Бойня в Сонгмі, яку організували військовослужбовці армії США, під час якого були зґвалтовані та вбиті цивільні люди спровокувало ненависть серед противників участі американців у веденні війни.

Починаючи з 1969 р. американські війська поступово залишали свої місця дислокації у прикордонних регіонах та переміщалися у

прибережну смугу. Як наслідок, кількість втрат у 1970 р. була майже в 2 разі нижчою, ніж у попередньому році.

Незважаючи на бажання правлячого принца Камбоджі Нородома Сіанука, який оголосив у 1955 р. своє рішення про невтручання країни у В'єтнамську війну, намагаючись не допустити втягування Камбоджі у регіональний конфлікт, комуністи користуючись цим, міцно облаштувалися на землі Камбоджі, перетворивши її на свою передову базу для проведення військових операцій у сусідній країні.

Проте, під тиском з боку Вашингтону, принц був вимушений відмовитися від свого рішення у 1969 р. й розпочав переслідування комуністів. Користуючись цим, президент Ніксон розпочав таємну кампанію бомбардувань, під назвою «Операція Меню». Метою ставилося знищення партизанських баз, таборів та шляхів просування повстанців повздовж камбоджійсько-в'єтнамського кордону. Військове втручання США у внутрішні справи було грубим порушенням міжнародного права, попри те, що офіційно уряд Сполучених Штатів запевняв «про повагу до суверенітету, нейтралітету та територіальної цілісності Королівства Камбоджа».

Однак, у 1970 р. Сіанук був зміщений з керівника країни проамериканськи налаштованим прем'єр-міністром Лон Нолом. Кордони країни були закриті й збройні сили США разом з південно-в'єтнамськими військовими розпочали проведення широкомасштабних операцій проти партизан.

Але, невдовзі, новини про втручання американських військових викликали нову хвилю протестів серед американської спільноти. Під час масової демонстрації в Огайо 4 студентів з університету Кента було вбито солдатами Національної гвардії, що викликало небувалу хвилю протесту у Штатах. Разом з цим, реакція адміністрації Ніксона залишалася абсолютно індиферентною, чим провокувала антивоєнний рух на акції ще більшого розмаху.

У 1971 р. до газети «Нью-Йорк Таймс» попала цілком таємна інформація про протизаконні операції американських збройних сил у Південно-Східній Азії, які у ході розслідування Верховний Суд США визнав достовірними.

У лютому 1971 р. південно-в'єтнамські військові розпочали широкомасштабну операцію «Лам Сон 719» з метою виведення з ладу шляхів комунікацій партизанських загонів південно-в'єтнамського В'єтконгу через Лаос з Північним В'єтнамом, або так звану «стежку Хо Ши Міна».

Операція закінчилася повним фіаско. Ледве зустрівши опір з боку декількох північно-в'єтнамських дивізій, південно-в'єтнамські вояки у повному безладі негайно повернули назад; танки та інша бронетехніка кидалися прямо вздовж шляхів, усіяних трупами військових, в'єтнамські солдати у паніці утікали та у буквальному сенсі слова чіплялися за американські вертольоти з надією втекти з поля бою та зберегти власне життя. Американці були вимушені розстрілювати усю кинуту техніку, намагаючись не допустити її попадання в руки противника. Половина військових армії Південного В'єтнаму була або вбита, або потрапила в полон до партизан. В'єтнамізація закінчилася ганебним провалом. Як пізніше писав Карноу, «помилки були просто монументальні. Південнов'єтнамські вищі військові лідери, яких 10, а то й 15 років навчали американці, які закінчували американські військові коледжі та навчальні центри але ж нічого не засвоїли».

З 1971 р. Австралія та Нова Зеландія вивели свої війська з В'єтнаму. Американські військові продовжували поступово скорочували свою присутність. Але на загальному фоні зростаючої політичної кризи в країні, масових антивоєнних демонстрацій протесту у військах дислокованих у В'єтнамі військова дисципліна падала просто на очах, поширювалися акції непокори серед військовослужбовців.

Збройні сили захлинула хвиля злочинів, наркотики вживалися у відкриті, солдати відмовлялися виконувати накази офіцерів та сержантського складу й навіть вбивали тих командирів, яким не довіряли. За деякими американськими джерелами щонайменше 230 офіцерів було вбито за таких обставин, в більшості своєї шляхом підризу ручними гранатами, та доля 1 400 командирів, що загинули, залишається під сумнівом.

Навесні 1972 р. південнов'єтнамська армія знову розпочала широкомасштабний наступ на комуністів (за іншою версією, північно-в'єтнамська армія організувала повномасштабне вторгнення у Південний В'єтнам за участю чотирнадцяти дивізій), але повстанці швидко відреагувавши нанесли серію контрударів та розгромили противника. Лише підтримка з повітря американською авіацією змогли зупинити просування В'єтконгу та врятувати армію Південного В'єтнаму від повного розгрому.

Останній солдат армії США залишив територію В'єтнаму у серпні 1972 р. За іншою інформацією, американські вояки все ще

продовжували гинути на території Південного В'єтнаму у жовтні 1972 р.

За період 1961 – 1975 рр. було убито 230 тис. південно-в'єтнамських солдатів, 1 млн. північно-в'єтнамських, 4 мільйони чоловік цивільного населення (Міністерство Робочої Сили, Інвалідів Війни і Соціальних Справ В'єтнаму оприлюднило цифри 3 квітня 1995 р.) і 58193 американських солдатів.

Камбоджа, сусідня країна, територією якої пересувалися північно-в'єтнамські війська і їх військові припаси, піддавалася бомбардуванням США в 1969 – 1975 рр., при цьому загинуло більш ніж 150 тис. чоловік.

Південний В'єтнам пережив багато політичних змін у своєму короткому житті. Спочатку, держава була конституційною монархією, з імператором Бао Дай на чолі. Але в'єтнамська монархія була непопулярною через співпрацю монархів з французькими колонізаторами.

У 1955 р. відбувся референдум, який був фіктивним опитуванням, з результатами 98% голосів на користь скасування монархії. В Сайгоні, Нго Дінь З'єм отримав 133% голосів. Цей референдум скасував монархію і зробив прем'єр-міністра Нго Дінь З'єма першим президентом. Незважаючи на успіхи в політиці, економіці і соціальні зміни в перші 5 років, Нго Дінь З'єм швидко став диктатором. З мовчазної згоди уряду Сполучених Штатів, офіцери АРВН на чолі з генералом Зіонг Ван Мінь організували державний переворот і вбили його у 1963 р. Військові мали короткотривалий уряд, поки генерал Нгуєн Хань не повалив Міна у січні 1964 р.. До кінця 1965 р., відбулося кілька переворотів, цивільні особи на чолі урядів дозволили робити видимість громадянського правління, а не військової хунти.

У 1965 р. цивільний уряд добровільно подав у відставку і передав владу військовим, в надії на те, що це принесе стабільність і єдність нації. Обрані Установчі збори з представництвом військових вирішили змінити державну систему на парламентську систему з сильним президентом. Було обрано двопалатну Національну Асамблею, що складалася з сенату і палати представників, які були обрані у 1967 р. Військовому уряду, спочатку не вдалося забезпечити стабільність. Через внутрішні конфлікти і політичну недосвідченість викликану різними фракціями в армії розпочалась череда переворотів і контр-переворотів один проти одного. Ситуація стабілізувалася у середині 1965 р., коли голова В'єтнамських ВПС Нгуєн Као Кі став

прем'єр-міністром, з генералом Нгуєн Ван Тіу в якості номінального глави держави.

Зустріч президента Джонсона з радянським прем'єром О. Косигіним, червень 1967 р

У 1967 р., Південний В'єтнам провів свої перші вибори за новою системою. Після виборів, Південний В'єтнам перейшов до президентської системи. Військові призначили Нгуєн Ван Тіу в якості свого кандидата, і його було обрано. Тіу швидко прибирає владу до своїх рук на велике розчарування тих, хто сподівався на епоху більшої політичної відкритості. Його було переобрано президентом у 1971 р., отримавши підозріло високі 94% голосів виборців. Тіу правив до останніх днів війни, пішовши у відставку у 1975 р. Зіонг Ван Мінх останній президент країни, беззастережно здався комуністичним військам через кілька днів після вступу на посаду.

У червні 1967 р. відбулася зустріч на вищому рівні президента Джонсона з радянським прем'єром О. Косигіним в Гласборо (штат Нью-Джерсі), що проклала дорогу до договору 1968 р. про нерозповсюдження ядерної зброї, затвердження якого президент добивався впродовж трьох років.

23 січня КНДР захопила поблизу своїх берегів американське судно-розвідник «Пуебло» з екіпажем з 82 чоловік. Тижнем пізніше партизани НФВПВ за підтримки північно-в'єтнамської армії почали, так званий, Тетський наступ, одночасно атакували багато військових об'єктів і міста Південного В'єтнаму. Одне з найбільших міст країни Хюе було майже повністю захоплене, крім того, партизанам удалося

захопити територію американського посольства в Сайгоні, що дістало широкий резонанс в засобах масової інформації США. Ця атака поставила під серйозний сумнів доповіді американських посадових осіб і воєначальників про успіхи, нібито досягнуті у В'єтнамі. Генерал Вільям Вестморленд, командувач американськими військами у В'єтнамі, запросив про додатковий напрям туди ще 206 тисяч солдатів.

Унаслідок своєї низької популярності Джонсон не став висувати свою кандидатуру на президентських виборах 1968 р. Він намагався політично захистити свою спадщину, підтримуючи на виборах свого віце-президента Хьюберта Хемфрі, який після смерті Роберта Кеннеді хотів виграти на виборах і запропонував, доходячу до смішного, власну компанію «політика радості».

За п'ять днів до президентських виборів 30 жовтня 1968 р. Джонсон об'явив про початок мирних переговорів з Північним В'єтнамом. Цим він хотів щоб за Хемфрі пішов народ, але для перемоги демократів цього було уже мало. Перемогу на виборах отримав Річард Ніксон.

20 січня 1969 р. пройшла інавгурація Ніксона, після чого Джонсон і його популярна дружина «леді птиця», яка у роки «великого суспільства» енергійно виступала за покращення умов життя бідних американців, у січні 1969 р., відбули на своє ранчо в Техасі. Фізично втомлений і психологічно надломлений, без будь яких ілюзій, він пішов з великої політики, писав мемуари і інколи виступав з лекціями в Університеті штату Техас.

Помер 22 січня 1973 р. у рідному місті Стоунволл від третього інфаркту, причиною якого стало тривале куріння. Вдова Джонсона Клодія Алта (відома як «Леді Берд») Джонсон померла у 2007 р. На честь Джонсона названий космічний центр в Х'юстоні. 27 серпня — день народження Джонсона в Техасі є вихідним днем.

Хоча є інше бачення президентської кар'єри Джонсона. У численних опитуваннях про наслідки його діяльності, починаючи з Франкліна Д. Рузвельта, Ліндон Б. Джонсон постійно займає одно з останніх місць.

Більшість американців вважають 36-го президента хитрим опортуністом, який намагався домінувати і маніпулювати суспільною свідомістю американців. Він впував країну в єдину війну, Сполучені Штати програли.

Драматичні події початку його президентської діяльності, які зв'язані з насильницькою смертю Кеннеді, засмутили Джонсона. Його президентська біографія – це постійні студенські і расові заворушення,

це вбивство лідера за громадянські права і лауреата за права миру Мартіна Лютера Кінга і Роберта Ф. Кеннеді, який був надією молодого покоління.

Далека війна у в'єтнамських джунглях, яка коштувала для Сполучених Штатів Америки майже 100 тисяч загиблих, перекреслила обіцянки миру, свободи і благоустрю, які обіцяв американцям Джонсон. В'єтнам став Немезідою Америки, а президент – зрадником «американської мрії».

Історичні дослідження намагаються справедливо оцінити особистість 36-го президента США. Як справедливий реформатор Ліндон Б. Джонсон поряд з Авраамом Лінкольном і Франкліном Д. Рузвельтом відноситься до великих президентів Сполучених Штатів Америки.

Однак людина, яка протягом майже двадцяти років обіймала посаду сенатора, яка була віце-президентом, президентом і в значній мірі формувала долю країни, назавжди залишиться президентом, якого не любила Америка. Його ім'я назавжди залишиться пов'язаним з американським падінням у В'єтнамі. Як і в'єтнамська війна, Джонсон на довгий час був витіснений з колективної пам'яті Америки, і навіть його позитивний вклад у справу розбудови держави критикувався у консервативній Америці 70 - 80 рр.

ДЖЕРЕЛА:

Колпакиди А., Прохоров Д. Очерки истории российской военной разведки. Кн.1. – М.: 2000. – 462 с.; Колпакиди А., Прохоров Д. Очерки истории российской военной разведки. Кн.2. – М.: 2000. – 448 с.; Хью Броган. Джон Кеннеди. – Ростов – на – Дону, 1997. – 384 с; Американские президенты: 41 исторический портрет от Джорджа Вашингтона до Билла Клинтона. – Ростов – на – Дону, 1997. – 640 с.

ДИСИДЕНТСТВО

У 60—70-х рр. у Радянському Союзі виникло примітне явище, коли політику уряду стала відкрито критикувати невелика, але дедалі більша кількість людей, яких звичайно називали дисидентами й які вимагали ширших громадянських, релігійних і національних прав. Як після десятиліть терору, в атмосфері жорсткого контролю й при всіх наявних засобах ідеологічної обробки міг зародитися цей гідний подиву виклик режимові? Дисидентство великою мірою виросло з десталінізації, з послаблення «паралічу страху», що їх розпочав Хрущов. Його обмежені викриття страхітливих злочинів сталінської доби викликали розчарування та скептицизм відносно й інших сторін

режиму. Тому спроба Брежнєва обмежити лібералізацію викликала протести й опозицію, особливо серед інтелігенції.

Помітний вплив на формування інакодумства справляли зовнішні фактори. Передусім це стосується антикомуністичних виступів у країнах «соціалістичного табору», зокрема у 1956 р. в Угорщині, потім Польщі, Східній Німеччині, розгортання світового правозахисного руху, стимульованого прийнятою у 1948 р. та розповсюдженою в Україні з 1963 р. «Загальною декларацією прав людини».

Дисидентський рух плинув у СРСР трьома потоками, що часто зливалися. Завдяки легшому доступу до західних журналістів найбільш відомим був московський правозахисний, або демократичний, рух, що переважно складався з представників російської інтелігенції, серед провідників якої були такі світочі, як письменник Олександр Солженіцин та фізик-ядерник Андрій Сахаров. Іншою формою «антигромадської поведінки» був релігійний активізм. На Україні, як і в інших неросійських республіках, дисидентство викристалізовувалося у змаганнях за національні й громадянські права, а також за релігійну свободу.

Серед західних аналітиків українського дисидентського руху існує розбіжність щодо умов, котрі спонукали людей до відкритого протесту. Олександр Мотиль доводить, що до зародження дисидентства на Україні, як і у Радянському Союзі взагалі, спричинився насамперед політичний курс радянського керівництва, особливо хрущовська «відлига» й намагання Брежнєва покласти їй край. Відверто проукраїнська лінія Шелеста, поза всяким сумнівом, давала українській інтелігенції додаткову спонуку висловлювати невдоволення Москвою. Всеволод Ісаїв та Богдан Кравченко підкреслюють, що дисидентство було тісно пов'язане насамперед із соціальноекономічною напруженістю. З огляду на організований Москвою величезний вплив на Україну росіян вони вважають, що конкуренція за вигідну роботу між привілейованими російськими прибульцями та амбіційними українцями часто схиляла останніх до підтримки вимог дисидентів надати Україні більшої самостійності. Так чи інакше, у даному контексті дисидентство було найновішим проявом вікового протистояння між українською інтелігенцією та бюрократією російської імперії.

ШЕСТИДЕСЯТНИКИ:

Спочатку осередок українських дисидентів складала «шестидесятники» — нове плідне покоління письменників, що

здобувало собі визнання. До нього належали Ліна Костенко, Василь Симоненко, Іван Драч, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Микола Вінграновський, Алла Горська та Іван Дзюба. Пізніше до них приєдналися Василь Стус, Михайло Осадчий, Ігор та Ірина Калинці, Іван Гель та брати Горині. Вражаючою рисою цієї групи було те, що її члени являли собою зразковий продукт радянської системи освіти й швидко робили собі багатообіцяючу кар'єру. Деякі були переконаними комуністами. Хоча дисиденти діяли переважно у Києві та Львові, вони походили з різних частин України. Більшість складали східні українці, проте багато з них мали ті чи інші зв'язки із Західною Україною, де свого часу навчалися чи працювали. Інша варта уваги риса полягала у тому, що чимало інтелігентів були у своїх сім'ях першими, хто залишив село й приєднався до лав міської інтелігенції. Звідси й той наївний ідеалізм та складна аргументація, часто притаманні їхнім заявам. Загалом вони становили дуже аморфний і неорганізований конгломерат людей. На Україні налічувалося не більше тисячі активних дисидентів. Проте їх підтримувало й співчувало їм, напевне, багато тисяч.

Євген Сверстюк писав у 1993 р.: «Серед ознак шестидесятників я б поставив на перше місце юний ідеалізм, який просвітлює, підносить і єднає. ...Другою ознакою я б назвав шукання правди і чесної позиції. ... Поетів тоді називали формалістами за шукання своєї індивідуальності. Насправді - за шукання істини - замість ідеї спущеної зверху для оспівування. Як третю ознаку я б виділив неприйняття, опір, протистояння офіційній літературі та всьому апаратіві будівничих казарм.»

На останній хвилі відлиги встигло розквітнути багато талантів, які потім страждали за це. У 1962 р. побачила світ перша поетична збірка Василя Симоненка, одного з найяскравіших поетів «українського відродження». Починаючи з 1965 та 1973 рр. у Мюнхені були опубліковані інші його твори, але автор цих видань не побачив. У 1963 р. невідомі злочинці жорстоко побили його і того ж року він помер. Однією з найобдарованіших представниць шестидесятників стала Ліна Костенко. У своїй творчості вона звертається до історичного минулого, одвічних проблем духовності українського народу.

Характеризуючи найяскравіших представників літератури того часу Є.Сверстюк писав, що незважаючи на спільні риси, кожен з них відрізнявся своєю творчою індивідуальністю: "Іван Світличний виводив соцреалізм на загальнолюдський простір та демонтував теорію партійної літератури. Іван Драч приніс перші вірші незвичайні

та незрозумілі так, наче його й не вчили, про що і як треба писати. Василь Симоненко заговорив з Україною у тоні надзвичайної щирості та відвертості. Микола Віграновський тривожно заговорив про свій народ, і метафори його звучали апокаліптично. Ліна Костенко зрідка виступала зі своїми віршами, але то були вірші такої сили звучання, наче вся радянська поезія для неї неістотна».

Зовсім не те і не так, як навчали в інституті малювали Віктор Зарецький, Алла Горська, Галина Севрук, Панас Заливаха.

ПРОЯВИ ДИСИДЕНТСТВА:

Проти чого ж виступали українські дисиденти і яких цілей прагнули досягти? Як і у кожній групі інтелектуалів, тут існувала велика різноманітність і відмінність у поглядах. Іван Дзюба, літературний критик і один з найвидатніших дисидентів, однаково прагнув здобути як громадянські свободи, так і національні права. Він чітко висловив свою мету: «Я пропоную . одну-єдину річ: свободу — свободу чесного публічного обговорення національного питання, свободу національного вибору, свободу національного самопізнання і саморозвитку.

Але спочатку і насамперед має бути свобода на дискусію і незгоду». Націонал-комуніста Дзюбу непокоїла велика розбіжність між радянською теорією та дійсністю, особливо у галузі національних прав, тому він закликав власті усунути її для блага як радянської системи, так і українського народу. На відміну від нього історик Валентин Мороз продовжував інтелектуальні традиції українського інтегрального націоналізму, відкрито виражаючи свою відразу до радянської системи та надію на її крах. Проте взагалі українські дисиденти закликали до проведення у СРСР реформ, а не до революції чи відокремлення, й виступали проти національних репресій на Україні та за громадянські права у СРСР.

ДЖЕРЕЛО:

Карасевич А.О., Левківський К.М. Політичні портрети України: дисидентський рух. Навчальний посібник. – Умань.: 2014. – 706 с.

ДІАЛÉКТИКА

ДІАЛÉКТИКА (грец. Διαλεκτική — «мистецтво сперечатись», «міркувати») — метод філософії, що досліджує категорії розвитку.

Слово «діалектика» походить із Стародавньої Греції завдяки популярності діалогів між Платоном та Сократом — точніше: діалог між людьми, які намагаються переконати один одного, та який дав назву діалектичному методу у філософії.

МАТЕРІАЛІСТИЧНА ДІАЛЕКТИКА:

Принципи діалектики — вихідні, об'єктивні за змістом ідеї матеріалістичної діалектики, що поряд із законами діалектики, категоріями діалектики відображають найзагальніші закономірності процесу розвитку предметів і явищ об'єктивної реальності й виконують методологічну функцію у науковому і філософському пізнанні. Насамперед матеріалістична діалектика спирається на принцип матеріалістичного монізму, тобто визнає, що світ, всі предмети і явища мають єдину матеріальну основу, що матерія первинна і вічна, а дух вторинний. Наступний принцип — принцип єдності діалектики буття і діалектики мислення. Це означає, що матеріалістична діалектика визнає здатність мислення людини пізнати цей світ, адекватно відобразити його властивості. Ці принципи є вихідними не тільки для матеріалістичної діалектики, а і для сучасної матеріалістичної філософії у цілому.

Принципами власне діалектики можна назвати принципи загального зв'язку і загального розвитку явищ у світі. Визнання загального зв'язку явищ у природі, суспільстві і мисленні вимагає системного дослідження цих явищ, на противагу метафізичному методу, який розглядає світ у сукупності ізольованих явищ.

Визнання принципу загального розвитку означає не тільки визнання діалектикою наявності розвитку у природі, суспільстві і мисленні, а й відображає глибинну сутність процесу руху матерії як саморуху, формоутворення нового, як саморозвитку матерії. У пізнанні цей принцип вимагає дослідження предметів і явищ дійсності: а) об'єктивно, б) у русі, в) у розвитку, г) у саморусі, д) у саморозвитку, тобто через дослідження суперечностей цих предметів і явищ, розвитку цих суперечностей і, таким чином, з'ясування внутрішніх джерел руху і розвитку. Це означає, що діалектика виходить із визнання того факта, що предмети і явища мають у своїй основі протилежності, існують через єдність цих протилежностей. Узагальнюючи можна сказати, що діалектика спирається на принцип єдності і боротьби суперечностей, на принципи переходу кількісних змін у якісні, на принцип заперечення заперечення. Як бачимо, у філософському розумінні цієї проблеми основні закони діалектики і виступають як основоположні, фундаментальні принципи і буття, і усвідомлення об'єктивної дійсності. Є й інше розуміння цієї проблеми, коли до принципів включають також причинність, цілісність, системність. У ширшому тлумаченні — це і принципи відображення,

історизму, матеріальної єдності світу, практики, невичерпності властивостей матерії тощо.

ГЕГЕЛОВА ДІАЛЕКТИКА:

До Гегеля логіка, як правило, розглядалась як наука про суб'єктивні форми мислення. Гегель не заперечує існування такої форми дисципліни, її корисності для пізнання, називає її наукою про елементарні форми і закони правильного мислення — формальна логіка. Гегель намагається подолати суб'єктивістське тлумачення логічних форм і дати їх об'єктивне тлумачення як форм живого, реального змісту, форм розвитку всього конкретного змісту світу і його пізнання. Тому він ставить перед логічною наукою універсальне завдання досліджувати всі загальні закономірності розвитку пізнання, мислення як першооснови усього, що існує.

Гегель поділяє свою логіку на об'єктивну, в яку включає вчення про буття і сутність, та на суб'єктивну логіку — вчення про поняття (зовні схожу на традиційну формальну логіку, хоч цей поділ і носить умовний характер). Вся логіка, за його думкою, має об'єктивне значення, збігається з наукою про речі, що досягаються у думках.

Наука про буття, за Гегелем, розглядає реальність, яка дана людині в її чуттєвому сприйнятті. Синтез чуттєвого сприйняття відбувається у діяннях, які перетворюють фрагменти уявлень про буття в єдину цілісну дію щодо внесення змін у дійсність.

Наука про сутність доводить, що діяння можуть будуватися не тільки під час використання даних органів чуття. Свідомі зміни буття можуть здійснюватися у результаті використання понять про чуттєво не дане — сутність. Кожний предмет складається із двох головних властивостей: бути внутрішньо диференційованим, складовим з різних частин, властивостей і бути цілим, єдиним, неподільним під час взаємодії з іншим предметом. Усвідомлення факту, що предмети внутрішньо диференційовані, а разом з цим — єдині, дає змогу використовувати їх, враховуючи чуттєво не дані властивості для чуттєво даних змін і, навпаки, істина полягає у тому, щоб розуміти предмет як ціле.

Вчення Гегеля про поняття поглиблювало аристотелівську теорію про форму, яка формує інші форми. Усе, що існує, перебуває у процесі формування того, що ще не існує. Разом з цим те, що не існує, перебуває у формі поняття в тому, що існує, в зародковому стані. Тому володіння поняттям уможливорює розглядати існуюче як вже неіснуюче, недійсне, вмираюче буття. Дійсне буття, те, яке пробиває собі дорогу в існуючому (яке визначає суть того, що є, через те, що

буде) межує із випадковістю, тими умовами, обставинами, які ніколи не відтворюються, зникнуть як риштування після побудови храму.

Дійсне буття завжди є інтегруючий результат розмаїття минулого, тому поняття про нього дається у формі конкретної ідеї майбутнього.

Гегель розвиває діалектичну думку про те, що будь-яке начало є нерозвинений результат, а результат є розвиненим началом. Мислення починається з відчуття, походить з емпірії, але це тільки вихідний рівень мислення, початковий етап власної діяльності. Думки, поняття, категорії, що досліджуються Гегелем, утворюють шаблі мислення, що само себе визначає.

Найявні загальні поняття перебувають у безперервному русі, у переходах від одних до інших аж до протиставлення самих собі. У протиставленнях понять відкривається властивість мислення здійснювати переходи від одного до іншого. Розвиток понять відбувається шляхом переходу від однобічностей, абстракцій, бідних змістовно, до понять, багатих різноплановим змістом.

Гегель розглядає загальні поняття, історично сформовані у процесі пізнавального розвитку, такі, як буття, ніщо, становлення, якість, кількість, межа, сутність, тотожність, відмінність, протилежність, суперечність, необхідність, випадковість, можливість і дійсність тощо. Гегелю вдалося довести, що усі загальні поняття взаємопов'язані між собою, що вони фіксують різні ступені поглиблення людиною розуміння сутності усього існуючого.

Логіка Гегеля є системою, логічна конструкція і зміст її розвиваються шляхом руху від абстрактного (буття) до конкретного (ідея). Цей метод руху логічної науки уявляється Гегелем рухом самої об'єктивності.

Гегелівська ідея розвиває сама себе за правилами діалектичної тріади: теза — антитеза — синтез. Кожна логічна категорія, як і кожний розділ всього курсу логіки, як і кожна частина філософської системи, у цілому розвиваються тріадичним порядком: буття — сутність — поняття, чутливість — розсудок — розум, одиничне-особливе-всезагальне... Тріадичність самодіяльності поняття — це принцип гегелівської філософії, впливає з його діалектичного методу. Діалектичний синтез протилежностей здійснюється або підкоренням протилежних сторін, категорій третьою, вищою (причина — дія — взаємодія), або встановленням субординації (співпорядкування).

Гегель відрізняв два підрівні діалектичної логіки: розсудкову діалектику, яка здатна звести разом і протиставити протилежні начала,

але не може їх синтезувати, показати їх взаємопереходи, та розумну діалектику, що вміє це зробити. Розвиток останньої є найбільшим історичним досягненням Гегеля. Узагальненим виразом розумної діалектики стали три основні закони: переходу кількісних змін в якісні, єдності і боротьби протилежностей, заперечення заперечення.

ДІАЛЕКТИКА ЯК НАУКА:

Діалектика включає у себе вчення про загальний зв'язок явищ та їх розвитку, про протиріччя буття і мислення, перехід кількісних змін у якісні, перервах поступовості, перегонах, запереченні заперечення і т. д. Як філософська наука, вона має тривалу історію, йдучи корінням часів античності, але як би заново відкриваючи в ідеалістичній формі у працях представників німецької класичної філософії Канта і Гегеля.

Термін «діалектика» у школі Сократа-Платона означав уміння вести бесіду так, щоб розкрити протиріччя у судженнях супротивника і знайти таким шляхом істину. Вже у такому підході містився зародок сучасного розуміння діалектики як вчення, що розглядає матеріальний світ і світ ідей у русі, протиріччях, розвитку.

До діалектики належить об'єктивна і суб'єктивна діалектика. Об'єктивна діалектика - це діалектика реального світу, природи і суспільства, вона висловлює безперервний розвиток і зміну, виникнення і знищення явищ природи і суспільства. Суб'єктивна - це відображення об'єктивної діалектики, діалектики буття у голові людини, в її свідомості. Іншими словами, об'єктивна діалектика панує в усій природі, а суб'єктивна діалектика, діалектичне мислення є тільки відображенням пануючого в усій природі руху шляхом протилежностей. Це означає, що залежність тут така: діалектика речей визначає діалектику ідей.

Діалектика як вчення про розвиток розглядає три кола проблем: особливості, що відрізняють розвиток від всяких інших типів змін, питання про джерело розвитку і його форми.

Говорячи про історію діалектики, слід зазначити, що геніальні здогадки про загальну мінливість, рух і розвиток світу висловлювали ще давньогрецькі філософи. До наших днів дійшов крилатий вислів Геракліта про те, що не можна двічі увійти в одну й ту ж річку. Вже цим Геракліт підкреслив мінливість і плинність світу.

У середні віки, коли філософія майже на тисячу років перетворилася на служницю богослов'я, активний початок у світі приписували Богу, тому проблеми розвитку природи практично не розглядали, не аналізували. І лише в епоху Відродження, у вченнях М. Коперника, Д. Бруно і Г. Галілея знову постає питання про

нескінченність природи, її розвиток, рух, незліченність світів, зв'язок усіх явищ і предметів один з одним.

Проте у найбільш повній, систематизованій формі діалектика була розвинена у вченні німецького філософа Гегеля, який, теоретично підсумувавши історію діалектики, просунувся набагато далі своїх попередників. Він розробив на ідеалістичній основі систему діалектичного світобачення, діалектичний метод і діалектичну логіку, відкрив основні закони діалектики. Власне кажучи, діалектика Гегеля - це перша систематична критика того способу мислення, який зараз визначається як метафізичний.

В основі діалектики Гегеля лежить ідеалістичне уявлення про те, що джерело будь-якого розвитку укладене в саморозвитку поняття, а отже, має духовну природу. За Гегелем, «лише в понятті істина є стихією свого існування» і тому діалектика понять визначає собою діалектику речей. Остання є лише відбита, відчужена форма справжньої діалектики, діалектики понять.

К. Маркс не відразу прийшов до матеріалістичної діалектики, хоча роздуми про діалектику є у його ранніх роботах, у підготовчих зошитах до докторської дисертації. Розробка принципів, категорій і законів діалектики йшла поряд з освоєнням раціонального змісту і критикою ідеалістичної діалектики Гегеля. У чому ж відмінність діалектики Гегеля і діалектики Маркса?

«Мій метод дослідження не той, що у Гегеля, - писав Маркс, - бо ж я - матеріаліст, а Гегель - ідеаліст. Гегелівська діалектика є основною формою будь-якої діалектики, але лише після звільнення її від її містичної форми, а це якраз і відрізняє від неї мій метод». (Маркс К., Енгельс Ф. Твори. 2-е изд. Т. 32. С. 448.). Тому, на думку К. Маркса, завдання полягало у тому, щоб перевернути діалектику Гегеля з голови на ноги і розкрити під містичною оболонкою її раціональне зерно.

Більш докладно аналіз протилежності діалектики Гегеля діалектиці Маркса буде здійснено в процесі розгляду законів і категорій діалектики.

Тут же слід особливо підкреслити, що діалектика є не лише наукою, але і методом пізнання світу.

ЩО ТАКЕ МЕТОД?

У загальному плані метод пізнавальної діяльності - це спосіб досягнення певних результатів у пізнанні світу. Метод пізнання задається об'єктом дослідження, його особливостями. Іншими словами, пізнані закономірності руху і розвитку дійсності становлять

об'єктивну сторону методу, а що виникають на їх основі прийоми, способи і форми дослідження - суб'єктивну. Самі по собі об'єктивні закони не складають методу. Їм є вироблені на основі цих законів прийоми і способи дослідження дійсності та отримання нових знань.

Єдність світу передбачає існування загальних прийомів і способів пізнання, загальних методів. Таким загальним методом і є діалектика. Якщо діалектику як науку, як загальну теорію розвитку ми використовуємо для пояснення якихось явищ, то для отримання нових знань ми використовуємо її як метод пізнавальної діяльності.

Проте в історії розвитку філософського методу, крім діалектичного, існує й інший альтернативний метод - **метафізичний**.

Під метафізикою розуміються навчання, які розглядають світ несуперечливим, незмінним своїй основі, а предмети і явища в ньому - поза зв'язку один з одним. Рух і розвиток метафізики зводять найчастіше до чисто кількісним змінам.

З цієї точки зору метафізика як метод являє собою антидіалектику. Їх протилежність простежується за трьома основними напрямками. По-перше, для діалектики світ являє собою єдине взаємопов'язане ціле, для метафізики, навпаки, речі ізольовані, відірвані одна від одної, існують поза зв'язків та відносин між собою. По-друге, з діалектичної точки зору світ перебуває у постійному русі та розвитку, метафізика ж або заперечує розвиток, або спрощує його, зводячи, зокрема, до круговороту. По-третє, діалектика бачить джерело руху і розвитку у самому предметі, у його внутрішніх суперечностях, метафізика - у зовнішніх факторах, що існують поза предметами і речами, вважаючи їх внутрішньо несуперечливими, і в кінцевому рахунку часто приходять до ідеї першопоштовхів.

Слід сказати, що метафізичний метод мислення мав своє історичне виправдання, оскільки був пов'язаний з певною, початковою стадією розвитку природознавства, коли воно більше спиралося на аналіз, тобто розкладання предметів на складові частини. Аналіз вимагав розглядати речі як закінчені, дані поза зв'язком з іншими.

Це відповідає епосі, коли природознавство займалося, головним чином, накопиченням фактичних даних, їх емпіричним описом і класифікацією. Але розкладання речей на окремі частини, класи правомірно тільки в обмежених межах, коли необхідно виокремити окремий предмет із загальної зв'язку явищ, розділити ціле на частини. Це необхідний і виправданий метод дослідження, але за ним повинен слідувати другий - виявлення зв'язків і відносин, загальних закономірностей і протиріч, від чого метафізика вже

відмовляється, неправомірно зупиняючись на півдорозі. Діалектика ж вимагає досліджувати явище, не виключаючи його із загальної зв'язку, не ігноруючи його взаємодій і взаємозумовленості.

Метафізика нерідко виявляється у вигляді перебільшення моменту стійкості, спокою, що призводить до виправдання застою, до догматизму. Головною ознакою догматизму при вирішенні теоретичних і політичних проблем є відмова від визнання конкретності істини, тобто залежності від умов, часу і місця. Положення, колишні істинними для свого часу і обставин, догматик перетворює на незмінні догми, нібито придатні на всі часи і для всіх народів. У результаті догматизм веде до застою у науковій думці і громадській діяльності.

З іншого боку, абсолютизація мінливості, руху, заперечення всякого, у тому числі і відносного спокою ведуть до релятивізму. Яскравим прикладом релятивізму може служити вислів давньогрецького філософа Кратіля, який говорив, що не можна не тільки двічі, але й один раз ступити в одну і ту ж річку. Цей філософ перебільшував мінливість речей, за якою губилися їх відносна стійкість, постійність, рівновага.

Говорячи про діалектику, ми визначили її передусім як вчення про загальний зв'язок явищ та їх розвитку. У цій характеристиці виділяються два головних принципи діалектики - загальний зв'язок і розвиток. Тому наступне важливе питання, яке слід розглянути, це сутність принципів діалектики.

Принципи діалектики — це її вихідні (загальні, універсальні) теоретичні положення, на основі яких відбувається синтез відповідних понять у наукову систему. Вони відображають підвалини буття й пізнання, виражають їх найфунда-ментальніші особливості й відношення; виконують нормативну і регулюючу функції, орієнтуючи і спонукаючи людей до дії; виводяться з пізнання й супроводжують його; є способом розгляду й розуміння предметів.

До основних принципів діалектики відносять принцип розвитку й принцип взаємозв'язку.

Принцип взаємозв'язку вказує на те, що все у світі перебуває у постійному взаємозв'язку. Зміст цього принципу виражається категоріями відношення, зв'язку, відокремлення, взаємодії, співіснування.

Принцип розвитку вказує на те, що матерія не просто існує і рухається у просторі й часі, але й змінюється у певному напрямку (це ж стосується і духовного життя). При найближчому розгляді цього принципу виявляється, що він перебуває у тісному зв'язку з

попереднім принципом взаємозв'язку. Адже зв'язки існують завдяки руху (переносу матерії, енергії, інформації), а рух, в свою чергу, реалізується у взаємозв'язках. У поняттях зв'язку більше виражений статичний момент, а у взаємодії — динамічний. Взаємодія веде до руйнування, а у кінцевому підсумку — до перетворення чогось у щось.

ДЖЕРЕЛА:

Кант И. Критика чистого розуму. — Соч. в 6-ти т. — М.: Академиздат, 1964. — Т.3. — С.11-19, 31-68.; Філософія. Курс лекцій: Навчальний посібник / за ред Бичка І.В., Осічнюка Ю.В., Табачковського В.Т. та інш. — К.: Либідь, 1991. — С.226-256.; Філософія: Навчальний посібник / за ред. Надольного І.Ф. — К.: Вища школа, 2000. — С.222-260.; Філософія: Підручник / за ред Заїченка Г.А. — К.: Вища школа, 1995. — С.205-247.; Філософія: Посібник для студентів вищих навчальних закладів/ Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. — К.: Академія, 2001. — С. 130-135; 137-145.

ДІАСПОРА

ДІАСПОРА (грец. Διάσπορά — «розсіяння») — етнічна, у першу чергу релігійна (конфесійна) та мовно-культурна спільнота або сукупність індивідів, які існують та зберігаються за межами свого материнського регіону, і котрі усвідомлюють свою генетичну або духовну з ним єдність.

Поняття походить мовно з давньогрецької, але змістовно — з іудейської традиції (мається на увазі розсіяння євреїв по світу та існування компактними релігійно-етнічними громадами). В Європі це поняття стало набувати широкого вжитку у ХІХ ст. Часто ним не зовсім коректно зветься будь-які національні меншини.

Первісно у Новому Заповіті та у євреїв, що розмовляли грецькою, «діаспорою» звалася сукупність євреїв, що з часів Вавилонського полону у ІУ ст. до н.е. були розсіяні поза межами Палестини серед язичницьких племен та народів — в Єгипті та Малій Азії.

Тенденція існування компактними громадами посилилась після римської навали і знищення держав Юдея та Ізраїль (1-ша та 2-а «Юдейські війни») та примусового розселення євреїв по території Римської імперії, починаючи з 1 ст. нашої ери. З цього ж часу цю назву євреї-християни почали перенести на єдиновірців, що мешкали поза межами церковних громад.

УНовий час ця назва використовувалася гернгутерами (гуситами — послідовниками Моравської церкви), котрі звали так усіх братів, що мешкали поза межами секти. В ХІХ віці назву Діаспора

почали використовувати католики для позначення католицьких громад в іновірних країнах.

В Україні термін «діаспора» інколи трактується неоднозначно. В одних випадках під ним розуміють усіх без винятку українців, розсіяних по всьому світу; в інших — лише дисперсні (розпорошені) їх частини, що не становлять якоїсь спільноти; нарешті, діаспорою вважають усіх українців поза Україною, за винятком тих, котрі проживають у сусідніх державах на споконвічній етнічній території. Неоднозначне тлумачення поняття «діаспора» призводить до розмаїття його визначень.

На Заході, наприклад, найчастіше вдаються до поєднання етноніма та політоніма («українські канадці», «україноканадці») або етноніма і громадянства («українець Канади», «українець США»), а при визначенні діаспорної групи — до термінів «українська етнічна група», «українська імміграція», «канадські вихідці з України» тощо. Через таку різноплановість учені віддають перевагу універсальному термінові — «українська діаспора».

За своєю структурою діаспора виступає у двох основних формах: дисперсій — невеликих вкраплень в іноетнічному масиві; компактних утворень — суцільних етнічних районів. Щодо природи діаспор, то вони утворюються або шляхом міграцій, або внаслідок насильницького відторгнення частини етносу від основного масиву.

В історії української еміграції простежуються два основних напрямки, кожен з яких має кілька хвиль. За напрямком її умовно поділяють на східну і західну.

СХІДНА ДІАСПОРА:

Східна діаспора утворювалася шляхом переселення українців до внутрішніх губерній Російської імперії (внутрішня колонізація), пізніше — до республік колишнього СРСР. Поодинокі міграції зафіксовані ще у XVI ст., коли українські козаки разом із російськими землепрохідцями освоювали простори Сибіру, Далекого Сходу, Камчатки та Чукотки.

Масові ж переселення мають більш визначений час та ґрунтовніше мотивування.

До східної діаспори (а вона налічує до 10 млн осіб) слід залучити і українців Берестейщини, Курщини, Кубані, Придністров'я тощо, історичною долею відрізаних від колись цілісного етнічного масиву, й етнічні вкраплення у населення Прибалтики, Москви та Санкт-Петербурга, і цілі етнічні райони у Башкортостані, Закавказзі, Казахстані та Середній Азії, де у 20-ті рр. утворилася так звана «Сіра

Україна», і великий клин у Сибіру та на Далекому Сході, що дістав назву «Зелена Україна».

ЗАХІДНА ДІАСПОРА:

До західної української діаспори (понад 5 млн осіб) слід додати також українців Холмщини, Перемишлянщини, Надсяння, Підляшшя, Пряшівщини, Мараморошчини та Сучавщини, свого часу відокремлених від суцільного українського етнічного масиву, і давні компактні утворення в Угорщині, Югославії, Австрії, Німеччині, й етнічні вкраплення в населення Великобританії, Франції, Італії, Бельгії та інших європейських країн, і суцільні райони та навіть провінції у Канаді, США, Аргентині, Австралії.

Кількісна характеристика західної діаспори виглядає нині таким чином.

У США проживає близько 2 млн осіб, половина з яких — у штаті Пенсильванія, до 20% — у штатах Нью-Джерсі, Нью-Йорк, менше — у Мічигані, Огайо та Коннектикуті.

Серед них спостерігається стійка тенденція до збереження національних цінностей, зокрема, мови.

У Канаді мешкає близько 1 млн україноканадців, в основному у провінціях Манітоба, Саскачеван, Альберта, Онтаріо (2,3%), де створені національні громадські організації, школи, відділення університетів. Українська діаспора у Канаді також прагне зберігати національні традиції.

Подібне спостерігається також в інших країнах, але у менш відчутних проявах: в Аргентині та Бразилії, де проживає приблизно по 300 тис. українців, у Парагваї (понад 10 тис.), Венесуелі (понад 4 тис.), Уругваї (10-15 тис.), Австрії (понад 5 тис.), Бельгії (4 тис.), Великобританії (понад 30 тис.), у Данії, Іспанії, Греції, Італії, Люксембурзі (приблизно по 1 тис. осіб).

Особливе місце серед країн української діаспори займає Югославія.

Українські переселенці (нині їх налічується близько 36 тис.) перебралися до Воєводини ще у XVIII ст., утворивши у місті Руський Керестур свій значний осередок.

Ще давніша українська діаспора у Болгарії. Українці почали прибувати до неї ще у IX–X ст. — ченці, купці, студенти, а головне — викладачі Києво-Могилянської академії, котрі започаткували там традицію викладання курсів з актуальних гуманітарних проблем. Пізніше у числі таких просвітників був видатний письменник, учений та громадський діяч Михайло Драгоманов.

Загальна динаміка чисельності та розміщення українців у світі має наступний вигляд:

С та н о м н а	сучасна Україна	Російська імперія/СРСР(без України)	Європа	Америка	Загал ом
1 7 1 9 р.	4,9 млн	448 тис	379 тис	-	5,8 млн
1 8 5 8 р.	12,8 млн	2,2 млн	941,5 тис	-	16,1 млн
1 9 2 6 р.	27,6 млн	8,4 млн	745,8 тис	<500 тис	37,2 млн
1 9 7 9 р.	36,5 млн	5,9 млн	490 тис	1,3 млн	44,1 млн
1 9 8 9 р.	37,4 млн	11 млн	853 тис	>2,5 млн	51,9 млн

Українська діаспора, розсіяна по всьому світові, являє собою могутній етнічний куш, котрий живиться культурою материнського

регіону України — і від того, як проходитимуть етнокультурні процеси в Україні, багато у чому залежить життя української діаспори: як східної, так і західної.

ДЖЕРЕЛА:

Український Науковий Інститут Гарвардського Університету. Українці в американському та канадському суспільствах. Соціологічний збірник, за ред. В.Ісаєва. —Кембрідж, 1976.; Томилов Н. А. Современные этнические процессы в южных и центральных зонах Сибири. // Советская Этнография, 4, 1978; Кубійович В. Укр. діаспора в ССРСР в світлі переписів населення // Сучасність, ч. (210). — Мюнхен, 1978; Чорний С. Українці в Євразії. Чисельність і розміщення за переписами 1897—1990 рр. — Київ, 2002; Марунчак М. Біографічний довідник до історії українців Канади. — Вінніпег, 1986; Лановик Б., Траф'як М., Матейко Р. та ін. Українська еміграція: від минувшини до сьогодення / За ред. проф. Б. Лановика. Т., 1999; Українці Австралії: Енциклопедичний довідник. — Сідней, 2001; Мости в Україну / Укладачі: Володимир Білецький, Віра Боднарук, Богдан Боднарук. — Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім. — 2005. — 116 с.; Віра Боднарук, Володимир Білецький. Літературні вечори в Українському Інституті Модерного Мистецтва Чикаго, 1973—2006. — Донецьк: Український культурологічний центр, НТШ-Донецьк, ТУМ-Чикаго — 2006. — 140 стор.; Закордонне українство і Донеччина: вчора, сьогодні, завтра //Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Донецьк, 19 грудня 2008 р. — Донецьк: Донецьке обласне відділення Товариства «Україна-Світ», Український культурологічний центр, НТШ-Донецьк, 2008. 312 с.

ДІДРО ДЕНІ (5 ЖОВТНЯ 1713 — 31 ЛИПНЯ 1784 рр.)

Французький філософ та енциклопедист епохи Просвітництва.

Народився 5 жовтня 1713 р. у містечку Лангр у родині ремісника. Початкову освіту отримав у ліцеї короля Людовіка Великого (тобто Луї XIV). У 1732 р. отримав ступінь магістра гуманітарних наук, вирішив відмовитися від кар'єри священика та стати юристом. Почав

вивчати юриспруденцію, але покинув навчання. Його привабила можливість стати письменником. Етап юнацьких пошуків несхвально сприймався батьками, що призвело до конфліктів. Дені обірвав зв'язок з батьком і деякий час вів богемний спосіб життя, набираючись власного життєвого досвіду.

У 1742 р. у Парижі познайомився з Руссо, з яким склалися дружні стосунки. Серед кореспондентів Дені Дідро була Софі Волленд, з якою він охоче листувався, розвиваючи свої філософські думки та даючи тверезі оцінки паризькій дійсності, протиріччя та ганебні явища якої впадали у око.

У 1743 р. Дені Дідро одружився з жінкою, що походила з ревної католицької родини. Антуанета була старша за віком від 30-річного письменника на 4 роки, і не мала посагу. Цей шлюб не схвалив батько Дідро, що погіршило відносини між ними. Єдиною дитиною, що дожила до дорослого віку була донька письменника.

Дені Дідро як письменник мав популярність і славу, але це не дало матеріального статку. Навіть обрання у члени Французької академії наук не поліпшило матеріального стану літератора. Родина не була у змозі дати за дочкою посаг. Тому письменник вирішив продати найдорожче, що створив за життя і що мав — власну бібліотеку.

Продаж бібліотеки Дідро несподівано став приводом для політичного втручання російської імператриці Катерини II. Бажаючи підвищити власний статус в очах паризького аристократичного суспільства, Катерина II демонстративно придбала бібліотеку письменника за значні гроші, зробила Дідро бібліотекарем, надіслала йому зарплатню відразу за кілька років наперед. Крім того, вона залишила бібліотеку письменника у Парижі до його смерті. Книги перевезли до орендованого будинка у Парижі з правом письменника користуватися ними. Справа отримала значний розголос, який Катерина II вдало використала собі на користь. На запрошення Катерини II у 1773 р. він приїхав до Російської імперії, де на прохання цариці написав «План університету або школи публічного викладання наук для російського уряду» і поради: «Про школу для молодих дівчат», «Про особливе виховання», «Про публічні школи» та інші, де розглянув весь спектр педагогічних проблем, відомих на той час. Дідро виступив з проектом державної системи народної освіти на принципах загального, безкоштовного, початкового навчання. Він прагнув забезпечити фактичну доступність школи, вважав за необхідне організувати матеріальну допомогу держави дітям бідняків

(безкоштовні підручники та харчування у початковій школі, стипендії у середній та вищій школі).

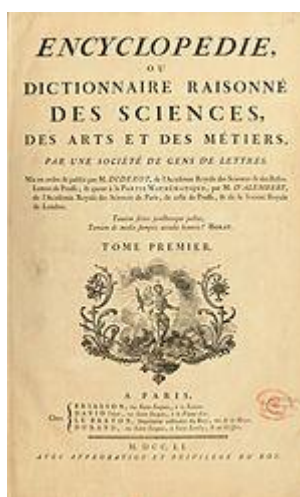
Російська імперія, царат в особі Катерини II лише використовували ідеї просвітництва заради зміцнення власних позицій. Усе радикальне і сміливе у просвітництві влада імперії відкидала негайно. Ані Дідро, ані Катерина II не здійснювали — із міркувань безпеки — записів власних бесід. Красномовним було повне мовчання письменника про ці бесіди згодом та дратівливі зауваження імператриці про Дідро у листуванні до Гріма. Але зміст дратівливих зауважень імператриці Катерини II на той час не розголошували. Помер 1784 р. у Парижі.

ДІЯЛЬНІСТЬ ДІДРО:

«Наш девіз такий: ніякої пощади дурням, злочинцям і тиранам».

Дені Дідро

Вийшовши з в'язниці, Дідро став редактором «Енциклопедії, або Тлумачного словника наук, мистецтв і ремесел» (1751–1780 рр.). Дідро зумів, разом з іншими просвітителями, зробити Енциклопедію системою наукового знання тієї епохи і зброєю у боротьбі з релігійною ідеологією та феодалізмом, чим нажив впливових ворогів.

Перша сторінка Енциклопедії Дідро

Як проект, «Енциклопедія» виникла 1747 р. Ідею подав паризький видавець Луї Бретон, що мав на меті прибуток. Стати керівником нового і незвичного на той час проекту він запропонував небагатому письменникові Дені Дідро. (Сам Дідро не знав, що

захопитися проектом і віддасть справі двадцять п'ять (25) запеклих і тривожних років життя). Дідро створив первісну програму видання, став його головним редактором, був автором помітної кількості його статей. Перші двадцять вісім (28) книг видання з тридцяти п'яти — вийшли з друку у редакції одного Дені Дідро. Лише згодом співредактором видання став французький науковець Жан д'Аламбер.

«Енциклопедія» Дідро помітно відрізнялась від сучасних, статті не мали звичних зараз скорочень, ілюстрації розмістили окремо у чотирьох томах, що було не досить зручно для читачів. Написати всі статті Дені Дідро і Жан д'Аламбер ніяк не могли через вже набуті людством наукові знання, котрі постійно збільшувались. Видання за ними почало не встигати. До створення статей була залучена низка відомих на той час письменників, серед котрих були Вольтер, Жан Жак Руссо, Шарль Луї де Монтеск'є, Гельвецій та низка менш відомих особистостей.

Видання було розраховане на дворянську і заможну аудиторію, розповсюджувалось за підпискою освічених багатіїв, зацікавлених у збереженні власних привілеїв і власного пільгового стану. «Енциклопедія» почала дратувати впливову католицьку церкву та консервативне дворянство. Почалася війна між авторами і редакторами видання і — реакціонерами. Дідро з гіркотою записав:

«Нашими відкритими ворогами були: королівський двір, вельможі і військові, священники, поліція, судді, письменники, не залучені до праці (і платні), нарешті ті громадяни, що віддали власну свідомість панівній несхвальності видання. (Вороги) слово «енциклопедист» перетворили на ганебний ярлик. Ярлик клеїли на всіх, кого бажали представити перед королем як небезпечних осіб, перед священством — як ворогів церкви, перед суддями — як злочинців, перед народом — як громадян-негідників. До сих пір вважають, що енциклопедист — це людина, гідна лише смерті».

Загроза припинення видання виникла вже після оприлюднення перших книг. У 1759 р. був виданий наказ про заборону видання і знищення вже надрукованих семи книг. Наляканий спротивом Жан д'Аламбер припинив роботу. Вольтер радить і Дідро припинити видання. Проте Дідро не скорився.

Королівська тюрма — Бастилія — була в'язницею не тільки для політичних ворогів короля Франції. Серед заарештованих були і заборонені книги. Так, у Бастилію звозили конфісковані книги Французької Енциклопедії.

Злякався й видавець Луї Бретон. Потай від Дідро він цензурував статті, викидаючи з них усе сміливе і небезпечне. За спотворені тексти десяти томів несе відповідальність не Дені Дідро. Аби Дідро не відновив тексти, Бретон спалив його рукописи.

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ ФІЛОСОФА:

У філософських творах «Думки про пояснення природи» (1754), «Розмова д'Аламбера з Дідро», «Сон д'Аламбера» (1769) «Філософські принципи матерії та руху» (1770), «Елементи фізіології» (1774–1780) Дідро відстоював матеріалістичні ідеї, розглядаючи все, що існує як різні формоутворення єдиної Нествореної матерії. Згідно з його вченням, матерія якісно різноманітна, у ній є початок саморуху, розвитку. Задовго до Чарлза Дарвіна Дідро висловив здогад про біологічну еволюцію. Заперечуючи божественне походження королівської влади, Дідро дотримувався теорії суспільного договору, але з острахом ставився до самостійного руху низів і пов'язував свої надії з освіченим монархом. В останній період життя схилився до ідеї республіки замість монархії, але вважав її малопридатною в умовах великої централізованої держави.

РЕСПУБЛІКАНСЬКА ФОРМА ПРАВЛІННЯ У ФРАНЦІЇ:

Як відомо з історії, незважаючи на це, Франція стане республікою вже наприкінці ХУІІІ ст. у роки революції 1789-1793 рр. Декілька разів до республіканського правління Франція повертатиметься на протязі ХІХ ст. і стане республікою у ХХ ст.

ФІЛОСОФІЯ ДІДРО:

Уся природа, згідно з поглядами Дідро, перебуває у постійному русі та еволюціонуванні. Усе, що існує, колись виникло і зникне, перетворюючись на щось інше. Різноманітність наявних матеріальних форм є головною причиною процесуальності світу. Розглядаючи конкретний процес зміни форм існування, ми можемо постійно фіксувати усе нові та нові форми, фрагменти зміни конкретної форми, але ніколи не зможемо побачити нескінченної множини форм реальності, які існують під час зміни одного предмета на якийсь інший. Не маючи можливості виявити безмежну множину форм реальності, люди користуються поняттям «матерія», яке засвідчує нам, що існує реальність, навіть якщо вона не відома конкретними виявленнями. Дідро вважав, що розмаїття форм матерії створюється зіткненням та об'єднанням різноякісних елементів.

Дідро відстоював вчення про єдність матерії та свідомості, висловлював думку, що у потенційному вигляді відчуття є всеуніверсальною властивістю матерії. Розглядаючи виникнення

свідомості, розуму як історичних явищ, Дідро створив першу еволюціоністичну концепцію становлення біологічних видів. Однак він розглядав еволюцію лише у вигляді накопичення властивостей, ознак, які сумарно дають феноменного біологічного виду.

Свою гносеологічну концепцію Дідро будував, керуючись принципами сенсуалізму (насамперед — локківського). Він виділяв три види пізнання: спостереження, обмірковування, досвід. Спостереження збирає факти, обмірковування — комбінує їх, досвід — перевіряє результати цих комбінацій. Не поділяючи думку про те, що ми можемо звести мислення людини до відчуттів, Дідро розробив концепцію психічної діяльності, за якою судження, почуття не зводяться до елементарних чуттів, а останні—це їхня умова, а не сутність, умова виникнення психіки, а не сама психіка.

Разом з Гельвецієм і Гольбахом Дідро обґрунтовував вчення про вирішальну роль середовища для формування особистості. Він вважав, що свідоме перетворення навколишнього середовища є головною умовою поліпшення людини, суспільства. Тому свідомість законодавців Дідро оцінював як вирішальний чинник суспільного прогресу. Спираючись на теорію «суспільної угоди», він активно доводив право народу фізичною силою змінювати систему державного устрою суспільства.

Широкого визнання набула естетична концепція Дідро. Розкриваючи зміст поняття «прекрасне», він зробив висновок, що уявлення про прекрасне можна визнати відображенням реальних відношень зовнішнього світу. Визнаючи мистецтво «наслідуванням природі», включаючи до поняття «природи» і суспільне буття, Дідро стверджував, що у природі немає нічого зайвого, всі особливості будови людського тіла, матеріальних предметів спричинені природними законами, які адекватно фіксуються лише митцями. Послідовна критика класицизму уможливила Дідро виробити принципи реалізму, які найяскравіше виявили себе у концепції театрального мистецтва. На противагу теоретикам класицизму, які розглядали театральну дію лише як комічну або трагічну, Дідро створив теорію «серйозного жанру», яка проголошувала можливість театрального зображення буденного життя простих людей, а не царів чи героїв, які завжди здаються нам або комічними, або трагічними.

Зображення у театрі буденного життя, за теорією Дідро, потребує показу у театральній драмі чи комедії зіткнення не характерів, а суспільних відносин, людей, які виконують певні суспільні функції.

Дідро висловлювався за реалізм італійської опери, висував ідею середнього жанру між трагедією і комедією, в якому відбивалися б горе і радості повсякденному житті людини третього стану, намагався внести в драму буденність, щоб наблизити те, що відбувається на сцені до повсякденного життя: «Бесіди про Побічного сина» (1757) і «Міркування про драматичну поезію» (1758). Естетичний ідеал Дідро невіддільний від ідеалу соціального і етичного. Герої його творів «Черниця» (1760), «Племінник Рамо» (1762), «Батько родини» (1756), «Жак фаталіст» (1773) дискутують про філософію і моралі, у цих образах втілено образ народу Франції з його життєлюбством і життєвою мудрістю.

Дідро надавав величезного значення освіті і вихованню людини, хоча і не заперечував, що для розвитку дитини велике значення мають її анатомо-фізіологічні особливості. Головне — виявити природні здібності дітей і розвивати їх. Одним з найвизначніших перекладачів Дідро українською був Валер'ян Підмогильний.

ДЖЕРЕЛА:

Дідро Дені. Жак-Фаталіст / Інститут літератури ім. Т. Г.Шевченка НАН України / В. Підмогильний (пер.). — Харків : Фоліо, 2007. — 447 с. — (Бібліотека світової літератури).; Дідро Дені. Жак фаталіст та його пан. / І.Кошелівець (пер.) — Мюнхен: Сучасність, 1970.; Дідро Д. Парадокс про актора. — Київ: Мистецтво, 1966. — 146 с. — (Пам'ятки естетичної думки).

ДОГОВІР МІЖНАРОДНИЙ

МІЖНАРОДНИЙ ДОГОВІР — це письмова угода, що регулюється міжнародним правом, укладена між двома або декількома суб'єктами міжнародного права незалежно від того, міститься вона в одному документі, у двох або кількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретної назви (договір, угода, конвенція, акт, протокол тощо).

Міжнародний договір може бути складений у вигляді одного чи декількох документів (наприклад, обмін нотами). Договір складається або на мовах усіх договірних сторін, або на одній чи декількох узгоджених між ними мовах. Договори, укладені в рамках міжнародних організацій, складаються на офіційних мовах цих організацій. Міжнародні договори є одним з найважливіших джерел міжнародного права.

Право міжнародних договорів — це галузь міжнародного права, яку складає сукупність правових норм, що регулюють відносини

суб'єктів міжнародного права із приводу укладення, дії, зміни, скасування та дійсності міжнародних договорів.

Найбільш важливими універсальними конвенціями, що регулюють відносини у зв'язку з укладанням і застосуванням міжнародних договорів, є: Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р., що докладно регламентує порядок укладення міжнародних договорів між державами, набуття ними чинності, тлумачення, використання та скасування, а також умови їхньої дійсності; Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978 р.; Віденська конвенція про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р. (Конвенція ще не набула чинності, але її норми мають силу звичаєвих), ряд міжнародних звичаїв.

Важлива роль у регулюванні укладення та виконання договорів належить внутрішньому праву.

В Україні це перш за все Конституція України. Так, ч. 2 ст. 9 Конституції вказує, що «укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України».

ВИДИ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ:

За об'єктами регулювання договори поділяються на:

- політичні;
- економічні;
- науково-технічні й ін.

За кількістю учасників міжнародні договори поділяються на:

- двосторонні;
- багатосторонні;
- правостворюючий (зазвичай є багатосторонніми конвенціями, спрямованими на засадниче впорядкування окремих сфер міждержавного співіснування);

договори взаємного обміну обов'язками (обмежуються на протипагу цьому зобов'язаннями з обох сторін, що чергуються одне з одним, як це характерно для приватно правових угод).

Основну кількість договорів складають двосторонні, що укладаються з урахуванням специфіки міждержавних відносин. Багатосторонні договори часто виступають як основний засіб кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права.

ЗА ХАРАКТЕРОМ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ МОЖУТЬ

БУТИ:

- універсальними (загальними);
- регіональними.

ЗА СПОСОБОМ ПРИЄДНАННЯ:

відкриті— до міжнародного договору мають можливість приєднатися всі зацікавлені держави;

напіввідкриті— до договору можна приєднатися тільки за згодою його учасників;

закритий— у договорі беруть участь тільки держави, що його уклали.

ЗАЛЕЖНО ВІД ТОГО, ЯКІ ОРГАНИ ПРЕДСТАВЛЯЮТЬ ДЕРЖАВУ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ, РОЗРІЗНЯЮТЬ:

міждержавні договори (укладаються на вищому рівні та від імені держави);

міжурядові (від імені уряду);

міжвідомчі (від імені міністерств і відомств).

ЗА ЮРИДИЧНИМ ХАРАКТЕРОМ: МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ МОЖУТЬ БУТИ:

правомірними;

неправомірними.

Юридична сила останніх має бути визнана.

ЗМІШАНІ ФОРМИ ДОГОВОРІВ:

(напр. поєднання правил співпраці для розвитку і положень про захист прав людини).

СТОРОНИ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ:

Сторонами права міжнародного договору є суб'єкти міжнародного права. Відповідно до Віденської конвенції 1969 р. «кожна держава володіє правоздатністю укладати договори». Держави як носії суверенітету мають універсальну компетенцію щодо укладення міжнародних договорів. Вони можуть вирішувати фактично будь-які питання, пов'язані із міжнародною безпекою та міжнародним співробітництвом.

а) підготовка тексту договору:

договірна ініціатива;

з'ясування повноважень.

б) прийняття тексту міжнародного договору та встановлення його автентичності.

Розроблений і узгоджений текст міжнародного договору вважається автентичним, тобто остаточним, якщо він підписаний сторонами, які брали участь у його складанні(прийнятті тексту).

Підписання може мати принаймні три форми: парафування, підписання ad referendum і просто підписання.

Парафування— це попереднє підписання, яке здійснюється шляхом проставлення уповноваженими особами на тексті договору своїх ініціалів;

підписання *ad referendum* означає підписання за умови, до здійснення певної події, найчастіше за умови ратифікації, що має відбутися.

Щодо просто підписання, то тут стикаються з додержанням умов альтернату, тобто старшинства. Сьогодні правила альтернату зводяться до такого: у багатосторонньому договорі підписи ставляться відповідно до латинського алфавіту; у двосторонньому — сторони підписують його в рядок, і на одному примірнику договору одна сторона підписує ліворуч, інша — праворуч, на іншому примірнику підписи ставляться у зворотному порядку. Звичайно договір датується. Дата відповідає дню підписання, а для багатосторонніх договорів, прийнятих на конференціях або в міжнародних організаціях, — дню прийняття голосуванням. У разі, коли договір підлягає ратифікації, дата не має ніякого значення, оскільки у таких випадках додається дата набрання договором чинності.

в) вираження згоди на обов'язковість міжнародного договору
Крім підписання, у ряді випадків договір підлягає ратифікації.

Ратифікація — це підтвердження договору компетентним органом державної влади.

У тих випадках, коли учасник міжнародного договору не згодний з будь-якою частиною договору, яка, однак, не виключає його участі у договорі, він має право виявити цю незгоду шляхом заяви застереження.

Заява застереження — суверенне право кожної держави. Застереження можна заявити у будь-якій стадії укладання міжнародного договору. Заява застереження недопустима у двосторонньому договорі, а також якщо застереження заборонено самим договором або якщо договором передбачено право робити лише певні застереження, до яких дане не належить, або коли застереження недопустиме з точки зору об'єкта і мети договору.

Надання згоди України на обов'язковість для неї міжнародного договору

Згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися шляхом підписання, ратифікації, затвердження, прийняття договору, приєднання до договору. Згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися й іншим шляхом, про який домовилися сторони.

Ратифікація міжнародних договорів України здійснюється шляхом прийняття закону про ратифікацію, невід'ємною частиною якого є текст міжнародного договору. На підставі підписаного та

офіційно оприлюдненого Президентом України закону Голова Верховної Ради України підписує ратифікаційну грамоту, яка засвідчується підписом Міністра закордонних справ України, якщо договором передбачено обмін такими грамотами.

Затвердження міжнародних договорів України:

Затвердженню підлягають міжнародні договори України, які не потребують ратифікації, якщо такі договори передбачають вимогу щодо їх затвердження або встановлюють інші правила, ніж ті, що містяться в актах Президента України або Кабінету Міністрів України.

Затвердження міжнародних договорів України здійснюється Президентом України у формі указу щодо:

а) міжнародних договорів, які укладаються від імені України;

б) міжнародних договорів, які укладаються від імені Уряду України, якщо такі договори встановлюють інші правила, ніж ті, що містяться в актах Президента України. Затвердження міжнародних договорів України здійснюється Кабінетом Міністрів України у формі постанови щодо: а) міжнародних договорів, які укладаються від імені Уряду України, крім договорів, зазначених у пункті «б» частини другої цієї статті; б) міжвідомчих договорів, якщо такі договори встановлюють інші правила, ніж ті, що містяться в актах Кабінету Міністрів України.

Пропозиції щодо затвердження міжнародних договорів України подаються Міністерством закордонних справ України відповідно Президентові України або Кабінету Міністрів України. Затвердження міжвідомчих договорів, крім договорів, зазначених у пункті «б» частини третьої цієї статті, здійснюється у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Міжнародні договори, що набрали чинності, підлягають реєстрації та опублікуванню. Для цього їх відсилають у Секретаріат ООН «для зберігання в справах і занесення у перелік». ООН видає для цього спеціальні збірки — Treaty Series.

Неопубліковані міжнародні договори не визнаються органами міжнародного правосуддя, насамперед Міжнародним Судом ООН, і посилатися на них під час спору сторони не мають права. Чинні міжнародні договори України публікуються українською мовою у «Зібранні діючих міжнародних договорів України» та інших офіційних друкованих виданнях України. Офіційний переклад багатосторонніх міжнародних договорів України на українську мову здійснює Міністерство закордонних справ України у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Договір набирає чинності у порядку і у

дату, передбачену у самому договорі або погоджені між державами, які брали участь у переговорах. При відсутності такого положення або домовленості договір набирає чинності, як тільки буде виражено згоду всіх держав, які брали участь у переговорах, на обов'язковість для них договору. Якщо згода держави на обов'язковість для неї договору виражається в якусь дату після набрання договором чинності, то договір набирає чинності для цієї держави у цю дату, якщо у договорі не передбачається інше.

Визнання недійсності договору, його припинення або денонсація, вихід з нього учасника або призупинення його дії — все це можливе лише з умов і у порядку, який передбачений Віденською конвенцією 1969 р.

У міжнародному праві на підставі недійсності договори поділяють на дві групи:

- абсолютно недійсні;
- заперечні.

Договір може бути припинено відповідно до положень самого договору, виходу з нього, денонсації, у зв'язку з укладенням наступного договору, неможливості його виконання, корінної зміни умов, розриву дипломатичних чи консульських відносин або виникнення нової імперативної норми міжнародного права і на інших підставах. Договір може бути припинено закінченням терміну його дії. Як згадувалося, договір може укладатися на певний термін, — закінчення його терміну і відсутність ясно вираженого наміру його пролонгації, тобто продовження терміну дії, тягне припинення договору. Договір припиняється з настанням анулювальної умови, тобто передбаченої у самому договорі умови, настання якої тягне припинення правовідносин за договором і, таким чином, й самого договору.

Анулювання міжнародного договору здійснюється узгодженням держав, які його уклали. Нерідко це відбувається при укладанні нового договору.

Денонсація — це припинення міжнародного договору на умовах, передбачених самим договором. Денонсація може бути заперечена.

Анулюванням міжнародного договору є його припинення в односторонньому порядку. Проте, якщо інша сторона у договорі навмисне і систематично порушує договір, не виконує свої обов'язки за договором, він може бути анульованим. Анулювання, якщо воно належним чином мотивоване й обґрунтоване, не є протиправним.

Мова договору, закону чи контракту, повинна бути інтерпретована, якщо формулювання не цілком є зрозумілим. Віденська конвенція встановлює, що договори повинні бути інтерпретовані «сумлінно», згідно із «звичайним значенням терміну вжитому у контексті договору і у світлі його об'єкту і мети». Міжнародно-правові експерти часто посилаються на принцип «максимальної ефективності», який інтерпретує мову договору як ту, що має повну юридичну силу і дію, за допомогою якої можна встановити зобов'язання між сторонами. Жодна із сторін не може нав'язати свої особливості тлумачення договору. Можлива особлива інтерпретація договору: повинна бути згода всіх учасників договору, яка має юридичну силу і повинен додатися додатковий пункт до договору — зазвичай це називається «автентичне тлумачення».

Міжнародні трибунали та арбітри часто звертаються з проханням щодо усунення значних суперечок інтерпретації договору. Щоб встановити значення терміну у контексті договору, ці судові органи можуть розглянути підготовчу роботу з переговорів і підготовки проекту договору, а також остаточного, підписаного договору.

Один з істотних аспектів нормотворчої діяльності є те, що підписання договору означає визнання того, що інша сторона є суверенною державою і угода підлягає виконанню у рамках міжнародного права. Таким чином, країни повинні бути дуже обережні назвавши угоду договором. Наприклад, у Сполучених Штатах, угоди між державами є *contracts* та угоди між штатами і федеральним урядом або між урядовими установами, є меморандуми про взаєморозуміння. Інша ситуація може виникнути, коли одна сторона хоче створити зобов'язання у рамках міжнародного права, але інша сторона цього не робить. Це було виявлене при роботі у дискусії між Північною Кореєю і США щодо гарантій безпеки і ядерної зброї. Термінологія також може ввести в оману, тому що договір може називатися інакше, наприклад, конвенція, протокол, або угода. І навпаки деякі правові документи, такі як Договір Вайтанги у міжнародній сфері вважається документом відповідно до внутрішнього законодавства.

Дотримання міжнародних договорів ґрунтується на давньому принципі *pacta sunt servanda* — договори мають бути дотримані. Він закріплений у багатьох міжнародно-правових актах, проголошено ст. 26 Віденської конвенції у 1969 р.: «Кожний чинний договір обов'язковий для його учасників, і вони повинні сумлінно його

виконувати». Таким чином, характеристиками цього принципу є неухильне дотримання і сумлінне виконання міжнародного договору.

Бразильська федеральна конституція стверджує, що повноваження укладати договори покладені на президента, і що такі договори повинні бути схвалені Конгресом (статті 84, пункт VIII, і 49, пункт I). На практиці це було витлумачено у значенні, що виконавча влада може провести переговори і підписати договір, але його ратифікація президентом буде залежати від попереднього схвалення Конгресу. До того ж, Федеральний верховний суд встановив, що після ратифікації і набуття чинності договір повинен бути включений до національного законодавства шляхом президентського указу, опублікованого у федеральному реєстрі, щоб стати дійсним у Бразилії і застосовуваним бразильською владою.

Федеральний верховний суд встановив, що договори підлягають конституційному контролю і займають таку ж ієрархічну позицію, як і звичайне законодавство (*leis ordinárias*, або «звичайні закони» португальською). Останнім рішенням Верховний суд у 2008 р. дещо змінив цю схему заявою, що договори, які містять положення про права людини, займають статус вищий, ніж звичайне законодавство, хоча самій конституції вони підпорядковуються. Крім того, відповідно до 45-ї поправки до конституції, договори, які стосуються прав людини, затверджені Конгресом за допомогою спеціальної процедури, займають таке ж ієрархічне положення, як і конституційна поправка. Ієрархічне положення договорів у відношенні до національного законодавства стосується дискусії про те, чи може останній (і як) скасувати перший, і навпаки.

Бразильська федеральна конституція не включає пункт про супрематію з тими ж наслідками, як для американської конституції, що становить інтерес для обговорення питання про зв'язок між договорами та законодавством держави.

У Сполучених Штатах, термін «договір» має інший, більш обмежений правовий зміст, ніж існує в міжнародному праві. Законодавство США відрізняє те, що воно називає договором, від виконавчих угод, виконавчих угод Конгресу і одноосібних виконавчих угод. Всі чотири пункти є однаковими договорами, підпорядкованими міжнародному праву; вони відрізняються тільки з погляду внутрішнього американського закону.

Відмінності, в основному, стосуються методу їх затвердження. У той час як договори потребують висновку і згоди двох третин Сенату, одноосібні виконавчі угоди можуть бути укладені президентом, який

діє самостійно. Деякі договори наділяють президента повноваженнями, щоб заповнити пробіли у виконавчих угодах, без додаткових договорів або протоколів. І, нарешті, виконавчі угоди Конгресу вимагають схвалення більшістю голосів як у Палаті представників, так і у Сенаті, до або після того, як договір підпише Президент.

У даний час міжнародні угоди частіше укладаються як виконавчі угоди, а не договори, у співвідношенні 10:1. Незважаючи на відносну простоту виконавчих угод, президент досі часто надає перевагу дотриманню процесу укладення офіційного договору, а не виконавчій угоді з метою отримати підтримку конгресу у питаннях, які вимагають від Конгресу прийняття підзаконних актів або відповідних коштів, і таких угод, які передбачають введення у довгостроковий термін складних юридичних зобов'язань США.

ДЖЕРЕЛА:

Конституція України; Закон України про міжнародні договори України; Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969; Парафування у Великому тлумачному словнику сучасної української мови на Lingvo.ua; Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969; Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969; Закон України про міжнародні договори України; Статут ООН та Статут Міжнародного Суду.

ДОГОВІР ПРО УТВОРЕННЯ СРСР

Після завершення громадянської війни на території колишньої Російської імперії існувало декілька незалежних радянських держав - РСФСР, Українська РСР, Білоруська РСР, Азербайджанська РСР, Вірменська РСР, Грузинська РСР (у березні 1922 р. три останні республіки об'єдналися у Закавказьку Федерацію - ЗСФСР).

У 1920-1921 рр. між республіками встановлюється воєнно-господарський союз (поєднувалися наркомати зовнішньої торгівлі, фінансів, військових і морських справ, шляхів сполучення, праці, пошти і телеграфів).

У 1922 р. був укладений і дипломатичний союз - підписаний протокол про передачу РСФСР іншими республіками прав захисту їхніх інтересів, аж до висновку й підписання від їхнього імені договорів і угод з іноземними державами.

У більшості республік влада належала національним компартіям, що входили до складу єдиної РКП(б), що, безсумнівно, полегшувало процес їхнього об'єднання. До об'єднання стимулювали

й економічні обставини - історично сформований поділ праці, економічний взаємозв'язок районів, що складався століттями.

Але, як відзначають багато істориків, що вирішує й головної стала ідея приналежності до єдиної великої держави, що превалювала у розумах і настроях народів, що жили у колишніх Російської імперії.

Зіграли свою роль і спільність історичних доль, міграції, перемішування населення, змішані шлюби, а також - мирна, переважно народна колонізація у Росії, відсутність геноциду, необхідність спільного виживання виниклих політичних режимів у ворожому зовнішнім оточенні.

Об'єднання незалежних радянських республік почало здійснюватися задовго до створення Союзу РСР у військовій, дипломатичній і господарчій галузях. Пошуки нової форми держави були непростими. Утворення Союзу РСР відбувалось у тяжких соціально-економічних умовах, у гострих дискусіях і політичних дебатах, із зіткненням різних концепцій і поглядів. В їх основі лежали принципи об'єднання радянських республік. Юридично ця проблема стосувалася передусім державного суверенітету. Союз держав може бути оформлений як за договором, так і за Конституцією. Але якщо Конституція - це документ єдиної федеративної держави, то союзний договір може закріплювати і таку форму держави, як конфедерація.

Вперше ідею федерації обґрунтували французькі просвітителі Монтеск'є та Руссо. У Росії цю ідею першими висловили декабристи, шукаючи під впливом буржуазних революцій у Європі способи вирішення проблем відносин між Росією та Україною.

Для правлячої партії більшовиків способом вирішення національного питання стала федерація. 11 серпня 1922 р. Оргбюро ЦК РКП (б) створило комісію для підготовки до чергового пленуму ЦК РКП (б) питання про взаємозв'язки республік. До складу комісії увійшли В. Куйбишев (голова), Г. К. Орджонікідзе, Х. Г. Раковський, Г. Я. Сокольников, Й. В. Сталін. Ця комісія розробила проект резолюції «Про взаємовідносини РРФСР з незалежними республіками» на основі сталінської ідеї «автономізації». 26 вересня 1922 р. з резолюцією ознайомився В. І. Ленін і запропонував принципово інший спосіб об'єднання - у вигляді федерації незалежних радянських республік.

Пленум ЦК РКП (б) 6 жовтня 1922 р. прийняв постанову «Про взаємовідносини РРФСР з незалежними радянськими соціалістичними республіками», де вищим органом Союзу визначався Всесоюзний з'їзд Рад, який мав утворювати відповідні союзні органи влади і управління.

На підставі цієї постанови було вироблено проекти Декларації про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Договору про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, які в основному були схвалені на 1-му Всесоюзному з'їзді Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів 30 грудня 1922р.

На 1-му Всесоюзному з'їзді Рад налічувалося 2215 делегатів, з них від УСРР, БСРР, Закавказької Федерації - лише 488 (37,5%). Отже, за представництвом, а також за національним складом серед делегатів переважали росіяни, що суперечило принципу рівноправності суб'єктів федерації та структурі населення. Рішення на з'їзді ухвалювалися більшістю голосів делегатів. Думки та позиції суб'єктів договору майбутнього союзу до уваги не бралися.

Проект Договору свідчив про те, що радянські республіки, увійшовши на основі добровільності й рівноправності до складу створеного ними союзу держав, повністю зберігали свою державну незалежність. Тобто, де-юре залишалися суверенними державами.

Оскільки на з'їзді між керівництвом союзних республік виникли суперечності щодо взаємовідносин центральних республіканських органів влади, остаточне затвердження Декларації та Договору про утворення СРСР було перенесено на 2-й Всесоюзний з'їзд Рад після доопрацювання і узгоджень на місцях.

Конституційна комісія за основу майбутньої Конституції союзу радянських республік запропонувала проект, поданий Всеросійським ЦВК. У червні 1923 р. відбувалися засідання розширеної комісії ЦВК СРСР. На пропозицію Д. І. Курського до преамбули проекту було введено формулювання: Декларація і Договір про утворення СРСР складають Основний закон — Конституцію Союзу РСР. Так прийняті за основу документи 1-го Всесоюзного з'їзду Рад стали проектом Конституції СРСР, якого належало обговорити у союзних республіках. У запропонованому проекті посилювалась і розширювалась компетенція союзних органів влади.

31 січня 1924 р. 2-й з'їзд Рад СРСР остаточно затвердив Основний закон (Конституцію) СРСР та юридично оформив утворення Союзу РСР як федеративної держави.

Конституція Союзу РСР 1924 р. складалася з двох розділів: Декларації про утворення СРСР та Договору про утворення СРСР. Декларація розкривала сутність національної політики, перелічувала причини об'єднання радянських республік, проголошувала принципи об'єднання. Договір складався з 11 глав, зокрема: про суверенні права союзних республік і про союзне громадянство; про з'їзд Рад СРСР; про

Центральний Виконавчий Комітет СРСР; про Президію Центрального Виконавчого Комітету СРСР; Про Раду Народних Комісарів; про Верховний суд; про народні комісаріати СРСР; про Об'єднане державне політичне управління; про союзні республіки та ін.

За Конституцією, СРСР мав свої органи державної влади та управління: з'їзд Рад СРСР, ЦВК СРСР, Президію ЦВК СРСР, РНК СРСР, Верховний суд СРСР, Народні комісаріати СРСР, Об'єднане державне політичне управління (ОДПУ). До відання органів влади і управління СРСР належали: зовнішні відносини і зовнішня торгівля; оголошення війни та укладання миру; організація і керівництво збройними силами; встановлення основ і загального плану народного господарства СРСР; керівництво транспортом і зв'язком; затвердження єдиного державного бюджету і єдиної грошової та кредитної системи; встановлення загальних засад землекористування і землеустрою, а також судоустрою і судочинства, цивільного і кримінального законодавства, законів про працю; встановлення загальних засад народної освіти і охорони здоров'я тощо. Названі вище повноваження органів державної влади і управління Союзу РСР обмежували суверенітет радянських республік. Загалом Конституція закріплювала принципи верховенства загальносоюзних органів та загальносоюзного законодавства.

Право вносити зміни до Конституції СРСР 1924 р. закріплювалося за Всесоюзним з'їздом Рад, а також за ВЦВК та його Президією (але з наступною ратифікацією з'їздом Рад). Зміни до Конституції були викликані передусім розширенням Союзу, входженням до його складу нових республік (Узбецької, Туркменської, Таджикицької та ін.), зростанням повноважень центру, звуженням компетенції союзних республік.

ДЖЕРЕЛА:

История СССР: Эпоха социализма. Учебное пособие для ист. фак. пед. ин-тов / С. А. Сераев, С. Ф. Найда, В. И. Погудин, Ф. В. Носов; под ред. С. А. Сераева. – М.: Просвещение, 1983.; Карр Э. История Советской России. Кн. 1: Том 1 и 2. Большевицкая революция. 1917-1923. Пер. с англ. / Предисл. Ненарокова А. П. – М.: Прогресс, 1990.; Новейшая история Отечества: XX век: Учеб. Для студ. высш. учеб. заведений: В 2 т. / Под ред. А. Ф. Киселева, Э. М. Щагина. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – Т.; Недавний А. Л. Органы государственного управления в СССР. Для ун-тов марксизма-ленинизма. – М.: Мысль, 1967.

ДОГОВІР ПОЛІТИЧНИЙ

ДОГОВІР ПОЛІТИЧНИЙ — добровільна угода між двома або кількома суверенними державами або міжнародними організаціями,

а також народами, націями, соціальними або політичними угрупованнями щодо встановлення, зміни або припинення їхніх взаємних зобов'язань і прав у галузі політичного співробітництва.

Договір політичний укладається, як правило, у письмовій формі й має багато найменувань (трактат, хартія, пакт, конвенція, договір, протокол, декларація, комюніке, угода і т. ін.), проте всі ці документи мають однакову юридичну основу й силу. Договори політичні, які укладаються в усній формі, мають найменування «джентльменська угода». За кількістю учасників договори політичні поділяються на дво- і багатосторонні, за порядком приєднання до них — на відкриті й закриті.

Україна, як самостійна держава, має багату практику підписання договорів політичних з часів Київської Русі. Ця практика поповнилася за часів Національно-визвольної війни українського народу середини 17 ст. підписанням Б. Хмельницьким Зборівського (1649 р.) і Білоцерківського (1651 р.) договорів з Польщею, Переяславської угоди з Росією (1654 р.).

Україна першою підписала в 1921 р. Ризький мирний договір з Польщею, у 1922 р. — Договір про дружбу й братерство з Туреччиною. У складі колишнього СРСР Україна була учасником Паризьких мирних договорів 1947 р. з Болгарією, Італією, Румунією, Угорщиною та Фінляндією.

За участю України підписані Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966), Конвенція про політичні права жінки (1952) тощо. Після здобуття незалежності Українська держава з поч. 90-х рр. підписала багато договорів політичних, які зміцнили її становище у світовому співтоваристві.

ДЖЕРЕЛА:

Халаджи В. В. Європейська політика сусідства – причини її появи, еволюція та подальші перспективи розвитку / В. В. Халаджи // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – К., 2011. – Вип. 51. – С. 619–623.; Цифра Ю. Статус спостерігача, Митний союз і ЄС. Розбіжність зобов'язань / Ю. Цифра // Віче. – 2013. – № 11. – С. 8–9.; Шелковнікова Ю. Спільна зовнішня політика країн ЄС / Ю. Шелковнікова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К., 2010. – Вип. 88, ч. 1. – С. 77–78.; Аракелян М. Р. Право Європейського Союзу : підручник / М. Р. Аракелян, М. Д. Василенко. – О. : Фенікс, 2012. – 390 с.;

ДОГОВІР СУСПІЛЬНИЙ

Суспільний договір або соціальний контракт (англ. Social contract) — теорія, за якою люди віддають частину своїх суверенних

прав уряду держави або іншому органу влади для того, щоб підтримувати порядок у суспільстві, тобто згода тих, ким правлять, на певні правила, за якими здійснюється правління. Серед визначних прихильників теорії суспільного договору були філософи Томас Гоббс, Джон Локк, Жан-Жак Руссо та інші.

Теорія суспільного договору закладає основу історично важливій концепції того, що законна державна влада повинна будуватися на згоді підданих. Теорія виходить із міркувань про так званий «природний стан» людини поза рамками впорядкованого суспільства, коли її дії обмежені тільки сумлінням та опором інших. Починаючи з такої вільної несупільної людини, прихильники теорії суспільного договору намагаються пояснити, чому людині вигідно добровільно поступитися повною свободою задля переваг життя при політичному порядку.

Прихильники теорії суспільного договору приходили до різних висновків щодо бажаного політичного порядку. Гоббс ратував за авторитарну монархію, Локк за ліберальну монархію, а Руссо за ліберальну республіку.

Теорія суспільного договору була використана при написанні Декларації незалежності США.

Першим сучасним філософом, котрий сформулював детальну теорію договору, був Томас Гоббс (1588–1679 рр.). Згідно з Гоббсом, життя людей у природному стані було б «самотнім, бідним, огидним, жорстоким і коротким», стан, в якому особистий інтерес і відсутність прав і договорів завадило б суспільству. Життя було «анархічним» (без керівництва чи концепція суверенітету). Особи у стані природи були аполітичні і асоціальні. Цей стан природи слід розуміти як суспільний договір. Суспільний договір виникав у моменти під час яких люди зібралися разом і передали деякі зі своїх індивідуальних прав, з тим, що інші будуть поступатися їм (наприклад, людина відмовляється від свого права, щоб убити людину, якщо інша людина зробить те ж саме). Це призвело до створення держави, як суверенної освіти осіб тепер під її пануванням, що дозволить створити закони, що регулюють соціальні взаємодії. Життя людини не було вже таким, не було «війни всіх проти всіх». Але державна система, яка виросла з суспільного договору, була також анархічною (без керівництва) по відношенню один до одного. Подібно до того, як люди у природному стані були господарями і, керувалися власними інтересами і відсутністю прав, тому держави у даний час діяли у своїх власних інтересах у конкуренції одна з одною. Так само, як стан природи, держави були пов'язані

таким чином, щоб бути у конфлікті, тому що не було ніякої суверенної (тобто більш потужної), здатної ввести соціально-договірне право. Дійсно, робота Гоббса могла послужити основою для реалізму теорії міжнародних відносин. Джон Локк з концепцією суспільного договору відрізнявся від Гоббса за кількома основними способами, зберігши тільки центральне поняття, що люди у стані природи добровільно зібралися разом, щоб створити державу. Локк не вірив, що люди у стані природи будуть пов'язані морально, за законом природи, щоб не нашкодити один одному в їх житті або володінні, але без уряду, щоб захистити їх від тих, хто прагне поранити або поневолити їх, люди будуть мати безпеку у своїх правах і не будуть жити у страху. Локк стверджував, що люди погодяться створити державу, яка забезпечила б, і діяла для захисту життя, свободи і власності тих, хто жив у ній.

У той час як Гоббс виступав за майже абсолютну владу, Локк стверджував про недоторканість свободи і законності. Локк стверджував, що легітимність уряду походить від делегації громадян до уряду на своє право на самооборону. Таким чином, уряд виступає у ролі, як неупередженого, об'єктивного агента, а не кожна людина виступала в якості свого судді, у стані природи. З цієї точки зору, уряд отримує свої законні повноваження зі згоди керованих.

Одним з перших критиків теорії суспільного договору був друг Руссо, філософ Девід Юм, який у 1742 р. опублікував есе «Громадянська свобода», в другій частині якого, «Первинний договір», він підкреслив, що концепція з «суспільного договору» була зручною вигадкою: Юм стверджував, що згода керованих була ідеальною основою, на якій уряд міг би відпочити, але, що насправді не відбулося.

«Моя мета тут не нівелювати згоди народу на те, що одна тільки основа державного ладу має місце. Це, безумовно, є кращим і самим священним з будь-якого. Я тільки стверджую, що він дуже рідко мав місце, ні в якій мірі і ніколи майже у повному обсязі. І тому деякі інші основи державного ладу слід також визнати...»

Правознавець Ренді Барнетт стверджував, що, у той час як присутність на території товариства може бути необхідна для згоди, проте це не є згодою на будь-які правила суспільства. Другою ж умовою згоди у тому, що правила у відповідність з основоположними принципами справедливості і захисту природних і соціальних прав є процедурою для ефективного захисту цих прав (або волі).

Це також обговорював О. А. Браунсон, який стверджував, що, у деякому сенсі, три «конституції» беруть у цьому участь: перша «Конституція природи», яка включає у себе все те, що засновники називають «природний закон», по-друге «Конституція суспільства», неписані закони, які зазвичай розуміються як набір правил для суспільства утворений суспільним договором, перш ніж він встановлює уряд, і яку не встановлює третій, «Конституція уряду». Для згоди, необхідною умовою є, щоб Правила Конституції були у цьому сенсі. Теорія неявного соціального договору вважає, що, залишаючись на території, контрольованій деяким суспільством, яке зазвичай має уряд, люди дають згоду приєднатися до цього суспільству і брати участь у роботі його уряду, якщо такий є. Ця згода є тим, що надає легітимність цьому уряду.

Тим не менше, інші автори стверджують, що згода на участь у суспільстві не є обов'язковою згодою на свій уряд. Для цього уряд повинен бути згоден з Конституцією, яка узгоджується з переважаючими неписаними Конституціями природи і суспільства.

Згідно із заповітом теорія договору, в якій угода не передбачається дійсною, якщо всі сторони не погодяться на це добровільно, або мовчазно, або явно, без примусу. Лісандр Спунер, адвокат ХІХ ст. був переконаним прихильником Права укладення Договору між окремими особами, у своєму есе, він стверджує, що передбачуваний суспільний договір не може бути використаний, щоб виправдати дії уряду, такі як оподаткування, так як уряд буде застосовувати силу проти тих, хто не хоче укласти такі договори. У результаті, він стверджує, що така угода не є добровільною і, отже, не може вважатися законним договором взагалі.

ДЖЕРЕЛА:

История политических и правовых учений / Под ред. В. С. Нерсесянца. — М., 1995.; Нерсесянц В. С. Гегелевская философия права: история и современность. — М., 1974.; Нерсесянц В. С. Право и закон. — М., 1983.; Шульженко Ф. П., Андрусак Т.Г. Історія політичних і правових вчень. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — 304с.

ДОКТРИНА ПОЛІТИЧНА

Політична доктрина (лат. *Doctrina* — вчення) — головний принцип діяльності суб'єктів політичного процесу, що ґрунтується на певній політичній ідеології.

У політичній доктрині відображується бачення політичної системи, шляхів її розвитку, функціонального призначення, засобів і

методів розв'язання політичних проблем, вибору політичних пріоритетів.

За допомогою доктрини визначаються конкретні напрями здійснення політичної влади, змінюється характер політичних інститутів, ціннісні орієнтири і зміст політичних принципів, норм, фіксується зв'язок певних політичних ідей та інтересів.

Існування політичної доктрини може бути пов'язане з політичною системою загалом, окремими її сторонами чи регіональними політичними явищами. Виходячи з цього, політичні доктрини можна класифікувати на загально-соціальні, локальні й регіональні.

Серед загально-соціальних політичних доктрин сучасності виокремлюють неоконсерватизм, неолібералізм, сучасний соціал-демократизм, ісламський фундаменталізм тощо.

Будучи невід'ємною складовою політичної системи суспільства, політична доктрина відображує спрямованість політичного життя у цілому, діяльність політичних партій і рухів. Кожна політична доктрина не тільки має власні політичні цінності й орієнтири щодо оптимізації різних сфер суспільного життя, а й намагається пропагувати свої цілі та ідеали, спрямовувати громадян на реалізацію визначених нею завдань.

Політична доктрина відображується у програмних документах, використовується у передвиборних кампаніях, в умовах боротьби за політичну владу є засобом розрізнення партій і рухів. Через політичну доктрину суб'єкти індивідуалізуються, а також відбувається їх об'єднання (консолідація) або роз'єднання.

Політологи радять, розглядаючи ту чи ту політичну доктрину, брати до уваги, що на розвиток кожної з них впливають суперечливі тенденції: від удосконалення змісту і логічної структури доктрини до приведення окремих її компонентів у відповідність з реальною ситуацією.

Зазвичай доктрини ґрунтуються на різних світоглядних позиціях, різних методах світопізнання і своєрідних засобах удосконалення світу.

Проте їх слід аналізувати з позицій загальнолюдських цінностей, демократії й гуманізму.

ДЖЕРЕЛА:

Політичні структури та процеси у сучасній Україні : Політологічний аналіз / Ф. М. Рудич, В. Б. Безверхий, М. Г. Кириченко та ін. – К., 1995.; Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. – К., 2004

ДОЙЧ КАРЛ ВОЛЬФГАНГ
(21 ЛИПНЯ 1912 - 1 ЛИСТОПАДА 1992 РР.)

Німецький соціолог і політолог чеського походження. Його роботи були спрямовані на вивчення війни, миру, націоналізму, співпраці і взаимообшчення. Також він є одним з найбільш відомих вчених-соціологів ХХ ст.

Народившись 21 липня 1912 р. у Празі, коли місто було частиною Австро-Угорської імперії, Дойч став громадянином Чехословаччини після Першої світової війни. Його мати Марія Леопольдіна Шарф Дойч була соціал-демократом і першою жінкою, обраною до чехословацького парламенту (1918 р), вона відома своєю боротьбою з нацизмом. Його батько Мартін Морріц Дойч володів магазином оптики на празькій Вацлавській площі і також був активним членом чехословацької соціал-демократичної партії робітників. Його дядько Юліус Дойч був важливим політичним лідером у соціал-демократичній партії Австрії.

З 1931 р. вивчав математику і оптику, також Карл студіював право у німецькому Карловому університеті у Празі, який він закінчив у 1934 р. Припинив подальше навчання, так як його антинацистська позиція викликала опозицію серед пронацистськи налаштованих студентів. Однак, він продовжує навчання у Великобританії, де захоплюється вивченням соціальних і політичних проблем.

Карл одружився у 1936 р. на Ruth Slonitz, потім провівши два роки в Англії, повернувся до Праги, хоча через свою колишню антинацистську діяльність у німецький університет він не міг повернутися. Замість цього він вступив у чеський університет, де у 1938 р. отримав диплом юриста у галузі міжнародного і канонічного права і ступінь доктора філософії і політології. У тому ж році, коли була підписана мюнхенська угода, що дозволяло німецьким військам

увійти у Судетську область, вони з дружиною поїхали до Сполучених Штатів, звідки вже не повернулися. У 1938 р. емігрував до Сполучених Штатів. У 1939 р. Дойч поступив на навчання до Гарвардського університету, а потім отримав стипендію для проведення передових досліджень у Гарвардському університеті, де у 1951 р. він повторно отримав ступінь доктора філософії з політології.

Комунікативна теорія нації і націоналізму, як основна теорія Дойча, сформувалася у 1950-ті рр. під впливом інтенсивного розвитку соціологічних досліджень у США. Найбільш повно і чітко вона була сформульована професором Масачусетського технологічного інституту Карлом Дойчем у книзі «Націоналізм та соціальна взаємодія».

Основу теорії К. Дойча становлять кілька базових принципів, спільних для всіх прихильників «комунікативної» теорії нації (Д. Лернер та ін.). Передусім, вона є модерністською. Націоналізм розглядається у ній як необхідний елемент і одна з головних умов процесу модернізації (переходу від традиційного суспільства до модерного), відповідно й нація у цій схемі — модерний феномен. Визначальною рисою процесу модернізації є зростання комунікативних можливостей суспільства — здатності його членів створювати, зберігати й передавати інформацію, за допомогою спільної для них знакової системи (мови). Це, у свою чергу, створює передумови для становлення модерних, національних культур (вони якісно відрізняються від попередніх культур традиційного суспільства) і відповідних спільнот — націй. Цілком очевидно, що ця теорія має функціоналістський характер: «нація» визначається не за набором певних ознак (територія, мова тощо), а за певними функціональними можливостями — у даному випадку комунікативними. І, зрештою, «комунікативна» теорія нації і націоналізму є відверто євроцентристською. Сейсмічною зоною, що викликала націоналістичне цунамі в усьому світі, була Європа.

Одне з базових понять у системі теоретизувань К. Дойча — взаємна відповідність, «компліментарність» (complementarity), здатність елементів певної структури взаємно доповнювати, замінювати одне одного. Спільнота, яка претендує на власну спільну історію, наголошує Дойч, є спільнотою компліментарних способів і засобів спілкування, комунікації. Вона виконує необхідні для її існування суспільні функції, які, крім усього іншого, полягають у продукуванні, зберіганні, поширенні інформації. «Обладнанням», необхідним для виконання цих функцій, є історична пам'ять, символи, звички, характерний спосіб мислення та засоби оперування

інформацією, причому згадані елементи мають бути компліментарними, тобто зрозумілими усім членам спільноти, прийнятними для них.

Компліментарність (або комунікативна ефективність) забезпечує такий рівень функціонування комунікативних здатностей і засобів, який, власне, є необхідним для того, щоб великий людський колектив являв собою єдність, спільноту як таку. «Комунікативні засоби суспільства, — пише К. Дойч, — складаються із стандартизованої системи символів, таких як мова та будь-яка кількість допоміжних знакових систем (абетки, способи писання, рахування, малювання тощо). Вони включають також інформацію, що зберігається у живій пам'яті, звичках, асоціативних зв'язках і схильностях членів спільноти, та її матеріальних засобах збереження інформації, таких як бібліотеки, пам'ятники, покажчики тощо. Деякі з цих засобів, приватних чи суспільних, мають справу з обробкою, поширенням, відновленням та інтерпретацією інформації. Всі згадані елементи разом складають те, що антропологи називають культурою». Якщо вони мають достатній рівень компліментарності, можна стверджувати, що існує спільнота, яка виходить на необхідний рівень культурної інтегрованості. Члени цієї спільноти існують у єдиному інформаційному просторі, у рамках єдиної культури.

Таким чином, знайдено «філософський камінь» у розумінні феномена нації. Звичайні, традиційні уявлення про націю, пов'язані з набором суб'єктивних та об'єктивних ознак, кожна з яких може підлягати сумніву, стають непотрібними. Йдеться не про один універсальний визначальний чинник, а лише про наявність достатніх комунікативних можливостей з достатнім рівнем їхньої компліментарності. Швейцарці можуть розмовляти чотирма різними мовами, проте вони являють собою єдину націю, оскільки кожен із них має певний набір звичок, нахилів, символів, способів соціальної поведінки, особистих асоціацій, які всі разом дають йому можливість найефективніше спілкуватися саме з швейцарцями, аніж, скажімо, з німцями чи французами, які також розмовляють мовами, уживаними у Швейцарії.

Наявність спільного комунікативного простору зумовлює внутрішню єдність спільноти (народу, національності, нації — Дойч користується цими трьома термінами). Люди можуть належати до «позанаціональних» спільнот: класів, професійних груп, кланів тощо, і саме у межах цих спільнот їх об'єднує відповідний тип компліментарності. Проте «в решті випадків, у дитячих спогадах, у

залицянні, шлюбі, виконанні батьківського обов'язку, в уявленнях про стандарти краси, у схильності до певного типу їжі та напоїв, в іграх та відпочинку вони завжди будуть набагато ближчими до своїх співвітчизників, аніж до колег з інших країн...».

Компліментарність комунікативних навичок є першою передумовою внутрішньої єдності народу. Це, так би мовити, «етнічна компліментарність». Другою передумовою є компліментарність суспільних та економічних навичок і схильностей (способу організації праці та відпочинку, узвичаєних норм соціальної поведінки тощо). Ця єдність набуває особливого значення тоді, коли починає діяти третій чинник: розвиток промисловості і модерної ринкової економіки створює сприятливіші економічні й соціальні умови для тих спільнот, в яких існує високий рівень внутрішньої єдності. В умовах динамічних соціальних, суспільних й технологічних змін, посилення економічної конкуренції, безпека й успіх особистості досягаються за рахунок ефективнішої організації, узгодження інтересів і суспільних норм, координації форм суспільної поведінки. Отже, за цих умов кращі шанси мають спільноти з вищим рівнем внутрішньої комунікативності, групової солідарності. Потреба належності до «групи» стає імперативом, і ця потреба найкраще задовольняється належністю до нації. Націоналізм у даному варіанті виступає як засіб соціальної мобілізації індивідів.

Внутрішня єдність забезпечується не лише рівнем комунікативності. Важливим чинником є наявність центру чи провідної групи, відмітною рисою якої є вищий ступінь комунікативності. Члени спільноти (народу чи нації) пов'язані з центром та провідною групою «нерозривним ланцюгом зв'язків і комунікацій, часто і в економічному житті, при цьому не існує різких відмінностей у можливостях комунікації, заміни та відповідного просування вгору суспільними сходами у будь-якій ланці».

Отже, нація характеризується передусім певним рівнем суспільної комунікації індивідів. Цей рівень визначається компліментарністю способів і засобів комунікації між індивідами і групами всередині нації. Потреба у підвищенні рівня комунікативності чи підсиленні інтенсивності суспільної комунікації всередині національних чи протонаціональних спільнот з'являється у модерну епоху — еру Промислової революції, технологічних змін, панування вільного ринку та загострення конкуренції. Підвищення рівня комунікативності ототожнюється з соціальною (суспільною)

мобілізацією, зростанням у суспільстві творчих можливостей індивіда і нації.

«Комунікативна» теорія нації і націоналізму справила величезний вплив на подальший розвиток досліджень у відповідних галузях. З часу її появи у «науковому обігові» майже кожне дослідження, присвячене конкретним чи теоретичним проблемам націй і націоналізму, містить елементи підходів, запропонованих К. Дойчем та іншими представниками цієї школи. Водночас вона викликала чимало критичних зауважень, зокрема, з приводу відверто «модернізаційного» характеру цієї теорії. Критики вказували на те, що високий рівень компліментарності характерний також для багатьох домодерних спільнот і суспільств. При цьому «модерність» трактується як імператив, визначальна і необхідна умова поступу націй.

Далі: зростання інформативних можливостей суспільства і спільноти (інтенсифікація комунікативних здатностей) справді створює кращі умови для зростання національної свідомості. Проте це не пояснює, чому саме виникає національна свідомість, чому індивіди обирають саме культурну, етнічну компліментарність. Звідси виникають різні зауваження. Наприклад, йдеться про те, що К. Дойч перебільшує значення і ступінь компліментарності всередині національної спільноти. «Посилення інтенсивності комунікацій між індивідами та групами, — застерігає Дж. Бролі, — може спричинитися як до зміцнення солідарності, так і до загострення внутрішнього конфлікту. Крім того, цей конфлікт чи єдність можуть проявлятися не лише у формі націоналізму».

Зрештою, якими методами можна визначити ступінь компліментарності чи рівень комунікативності?

К. Дойч покладається на соціологічні узагальнення, на кількісні показники.

Однак чи можна вимірювати «інтенсивність» почуттів кількісними показниками? Чи дає це можливість урахувати варіабельність історичного розвитку?

Утім все це не заперечує раціональної основи «комунікативної» теорії, її цінності для пояснення умов формування націй і націоналізму, особливо на вирішальних етапах цього процесу, для розуміння причин сили чи слабкості національної свідомості тощо.

ДЖЕРЕЛА:

Касьянов Георгій Володимирович. Теорії нації та націоналізму.; «Национализм и его альтернативы», 1969.; «Политика и государство. Как люди решают свою судьбу», 1970.

ДОМІНІОН

ДОМІНІОН — форма політичної системи, що існувала всередині Британської імперії і була проміжною формою між самоврядною колонією і суверенною державою, але з плином часу розвивалася до останньої. Першим британським домініоном була Канада, яка отримала такий статус у 1867 р. Потім з'явилися Австралія (1901), Нова Зеландія (1907), Ньюфаундленд (1907), Південно-Африканський Союз (1910) і Ірландська Вільна держава (1922).

Перші пропозиції щодо створення домініонів були у двох брошурах — Джеймса Вілсона, Міркування про природу і ступені законодавчої влади британського парламенту, і Томаса Джефферсона, Короткий огляд прав Британської Америки — випущені незадовго до початку американської революції. Ідеологічна основа цих робіт було тією, що британський парламент не може приймати закони для колоній, оскільки його жителі не мають своїх представників у законодавчому органі. Замість цього вони запропонували, щоб колонії стали незалежними політичними утвореннями з власними парламентами, які пропонувалося створити за британським зразком, на чолі з британським монархом.

Статус домініону означав вищий ступінь автономії ніж той, що могла досягти британська заморська територія. Вони були створені на теренах, де населення переважно мало походження від європейських поселенців, особливо (але не винятково) британців. У принципі, домініони мали повну свободу вирішувати свої власні справи в усіх областях, за винятком оборони і зовнішньої політики. У той же час, проте, законодавство не могло суперечити закону, який приймався парламентом у Лондоні. Домініони мали набагато менше фінансових зобов'язань, ніж столиця колонії, але вони не могли розраховувати на британські ресурси. Коли один з домініонів збанкрутував, ціною на погашення своїх боргів через Лондон була втрата автономії (на кшталт Ньюфаундленд 1934 р., що у підсумку призвело до його приєднання до Канадської федерації у 1949 р.).

Політична система була створена за зразком британських володінь, хоча іноді зазнавала певних модифікацій, у Канаді і Австралії, де було взято за зразок американський федералізм. Це було пов'язано з тим, що ці два володіння було створено у результаті злиття кількох раніше окремих колоній, які не потребували занадто багато централізації. Якщо б аналогічний державний устрій було впроваджено у Південно-Африканського Союзу, який був унітарною державою, щоб запобігти повторній ескалації конфлікту, яка раніше

привела до Бурських війн. Домініони мали свої парламенти та уряди підзвітні їм з прем'єр-міністром на чолі. Британські інтереси представляв генерал-губернатор, який виконував подвійну функцію: він був також особистим представником монарха, але й представником британського уряду, у безпосередньому підпорядкуванні британському міністру колоній, а потім і міністру з особливих справ у Домініонах. Конституційні повноваження генерал-губернаторів були дуже широкими і включали право призначати та звільняти уряд, не звертаючи уваги на парламент і право на незаперечне вето на всі прийняті закони.

Домініони, отримавши цей статус, почали розширювати сферу своєї автономії. Ця тенденція була особливо очевидна у дії канадських політиків, а потім і Південної Африки та Ірландії. На іншому полюсі перебували Австралія та Нова Зеландія, де домінували пробританські настрої протягом тривалого часу. Прем'єри поступово зміцнили свої позиції за рахунок генерал-губернаторів, чия роль стає все більш представницькою. На рубежі століть володіння почали поступово перебирати владу над військом, маючи окремі корпуси в імперській армії, і у зовнішній політиці. У той же час створили так званий інститут регулярних імперських конференцій, в яких прем'єр-міністри обговорювали основні питання з ключовими британськими політиками. Їх позиції значно зміцнила Перша світова війна, де їх війська відіграли значну роль.

Шлях домініонів до незалежності був дуже поступовим і розтягнувся на багато років. У науковій літературі можна зустріти різні підходи до того, коли саме остаточно домініони отримали повну незалежність. Найпопулярніша точка зору — 1931 р., коли британський парламент прийняв закон, відомий як Вестмінстерський статут, який формально відмінив підпорядкування британських домініонів, і визнав їх повністю рівноправними суб'єктами колишньої метрополії[1]. Цей документ трактує Співдружність, як унію домініонів. Інші дати припускають:

У 1919 р. — домініони (і Індія, яка не мала цього статусу) були допущені на рівних умовах з суверенними державами до підписання Версальського договору і стали членами-засновниками Ліги Націй.

У 1926 р. — Імператорська Конференція прийняла доповідь, підготовлену комітетом експертів під головуванням Артура Бальфура, що передбачало політичну угоду про положення статуту підписану пізніше у Вестмінстері, у тому ж році скасовано підпорядкування уряду британських домініонів генерал-губернаторам

У 1939 р.— коли володіння уперше змогло повністю вільно вирішувати, про участь у великих збройних конфліктах.

Інші вчені вважають, що кожен з домініонів став незалежним тільки у момент ратифікації Вестмінстерського Статуту з боку влади, яке відбулося у різний час у різних країнах.

Після вступу Великобританії у Другу світову війну, домініони повели себе по різному. Більшість домініонів заявили, що ця декларація не є обов'язковим для них, тільки австралійський уряд вирішив, що Австралія, таким чином, у стані війни. Проте, Нова Зеландія заявила про своє приєднання до війни разом з Великобританією, Південна Африка і Канада оголосили війну Німеччині після затвердження парламентом, 6 і 10 вересня. Також вступив у війну Ньюфаундленд. Ірландія і інші залишилися нейтральними. Після прийняття Індією республіканської форми правління у 1949 р. і, відповідно, відмови визнавати британського монарха главою держави (при збереженні членства у співдружності) термін «домініон» перестав вживатися. Інші колишні домініони і колонії Великобританії, які як і раніше визнають британську королеву главою держави (Канада, Нова Зеландія тощо) і продовжують залишатися членами Співдружності, тепер іменуються королівствами Співдружності.

ДЖЕРЕЛА:

Дьяконова І.М. «Історія Стародавнього Сходу». Ч. 1. Месопотамія, М., 1983р.; Грачов М. М. Історія політичних і правових вчень; Крашеніннікова Н. А. «Історія держави і права зарубіжних країн», М., 2008р.;

ДОНЦОВ ДМИТРО ІВАНОВИЧ (1887 – 1973 рр.)

Політичний діяч, ідеолог українського націоналізму, український літературний критик, есеїст і публіцист, – народився 29

серпня 1887 р. у м. Мелітополі Херсонської губернії (нині Запорізька обл.) у сім'ї крупного землевласника. Навчався у реальному училищі у Мелітополі, у Царськосельському ліцеї, студіював право у Петербурзькому (1901-1907 рр.) та Віденському (1909-1911 рр.) університетах. Докторську дисертацію з права захистив у Львові 1917 р. Під час навчання у Петербурзі підтримував контакти з революційним рухом у Києві, був активним членом УСДРП, за що його двічі (1905, 1907) заарештовували. У 1908 р. переїздить до Львова де у 1912 р. одружується. Друкується у часописах «Дзвін», «Наша дума» та «Украинская жизнь», працює як журналіст у Відні, Берліні. Після заснування 4 серпня 1914 р. Союзу Визволення України (СВУ) стає його першим головою, однак уже у вересні виходить із цієї організації.

У 1917 р. повертається до Києва, підтримує Українську народну республіку М.Грушевського, В.Винниченка, С.Петлюри. У 1918 р. стає членом Головної Управи партії українських хліборобів-демократів, очолює Українську Телеграфічну Агенцію (УТА) гетьмана П.Скоропадського. Після повалення Директорії у 1919-1921 рр. очолює прес-бюро при посольстві УНР у Берні (Швейцарія).

З 1922 р. по 1939 р. Д.Донцов живе у Львові, редагує часописи «Літературно-Науковий Вісник» (1922-1932 рр.), «Заграда» (1923-1924 рр.) та «Вісник» (1933-1939 рр.). Його бурхлива редакційна та видавнича діяльність розпочалася при безпосередній організаційній та фінансовій допомозі Є.Коновальця та Української Військової Організації (УВО).

Невдача із створенням Партії Національної Революції, органом якої мала бути «Заграда» і за якою також стояла УВО, була причиною того, що Д.Донцов відійшов від політичної діяльності і почав виступати як незалежний редактор і публіцист. Друкувався в українській, а також у німецькій, швейцарській та польській пресі.

Перед початком війни, у 1939 р. Д.Донцов був ув'язнений польською владою до Берези Картузької. Після звільнення з табору він переїздить до Бухареста, де видає журнал «Батава» (1941 р.), а через деякий час після короткого перебування у Львові Д.Донцов емігрує за кордон. Спочатку була Чехословаччина, Німеччина, Франція, Великобританія, США, а згодом - Канада.

У 1948-1953 рр. викладав українську літературу у Монреальському університеті (Канада). За кордоном випускає ряд концептуальних праць - «Московська отрута» (Торонто, 1955 р.), «Від містики до політики» (Торонто, 1957 р.), «Хрестом і мечем» (Торонто,

1967 р.) тощо. До останніх днів життя багато друкується в періодиці української діаспори.

Помер Дмитро Іванович Донцов 30 березня 1973 р. у Монреалі (Канада).

Д.Донцов вважався одним з найбільших ворогів радянського режиму. Постать Д.Донцова стала однією з найбільш суперечливих і ключових в історії України ХХ ст. Його погляди еволюціонували від соціал-демократії до націоналізму, від атеїзму до ідей воюючої церкви. У 1913 р. він виступає на II Всеукраїнському студентському з'їзді у Львові з рефератом «Сучасне політичне положення нації і наші завдання», в якому обґрунтовує концепцію сепаратизму України від Росії, що викликало гостру критику з боку російських революціонерів та чорносотенників: В.Леніна, П.Мілюкова та інших.

Пізніше, у працях «Підстави нашої політики» (Відень, 1921 р.), «Націоналізм» (Львів-Жовква, 1926 р.) та «Дух нашої давнини» (Прага, 1944 р.), Д.Донцов розвинув доктрину українського націоналізму. Особливо він наголошує на духовному відокремленні України від Росії, культуру якої вважав антиіндивідуалістичною, азіатською.

Своїм головним завданням він вважав виховання «провідної верстви» української нації в дусі активізму, особливі надії покладаючи на молодь. Обстоював ідею виховання української нації в дусі сильних народів. На формування світогляду Д.Донцова великий вплив мали М.Міхновський, В.Липинський, але на відміну від консервативного В.Липинського, який вважав, що треба йти від держави до нації, Д.Донцов стверджував, що тільки сформована нація може створити власну державу.

Д.Донцов критикував демократичну систему, але це ще не дає підстав зараховувати його до тоталітарних мислителів. Він бачив Україну сучасною цивілізованою європейською державою, започаткував в українській політиці й політології широке геополітичне мислення. Його погляди характеризують ірраціоналізм, ідеалізм та плекання культу сильної людини.

Великий вплив мала діяльність Д.Донцова у міжвоєнній Галичині та на еміграції. Завдяки йому створювалася специфічна атмосфера, в якій виховувалася українська молодь, що пізніше вливалася до лав Організації Українських Націоналістів (ОУН) та Української Повстанської Армії (УПА). Д.Донцов не тільки вплинув на особистості Є.Коновальця, С.Бандери, Я.Стецька, але також безпосередньо на формування ОУН, хоч сам він ніколи членом ОУН не був. Його політична філософія і публіцистика великою мірою

позначилася на формуванні ідеології так званого «інтегрального націоналізму».

Усупереч звинуваченням недругів, у своїй видавничій діяльності Д.Донцов ніколи не користувався грошима правлячих режимів, зокрема польського і нацистського урядів, і не служив їм, про що вже існують відповідні наукові дослідження і публікації.

Д.Донцов був освіченою людиною, вільно читав німецькою, англійською, французькою, іспанською та італійською мовами. Свої матеріали писав німецькою та англійською мовами, слідкував за публікаціями популярних європейських інтелектуалів, з якими знайомиться в оригіналі. Навколо «Літературно-Наукового Вісника» і пізніше «Вісника» він згуртує групу провідних літераторів, есеїстів і публіцистів, яку пізніше називали «вістниківцями» і «празькою школою», до якої входили Є.Маланюк, О.Ольжич, Ю.Клен, О.Теліга, Ю.Липа та інші.

Літературознавча концепція Д.Донцова характеризується як націоналістична або неоромантична. Для радянських пропагандистів Д.Донцов був постійним об'єктом нищівної критики і лайки. Вони не могли йому пробачити українськості, згадували про його російські корені: «Она (сім'я) чтитела свои российские корни, в ней никто не говорил по-украински!». Комуністичні ідеологи роблять закид, що він не мав своїх поглядів, а міняв їх у залежності від ситуації. Ми бачимо, що це звинувачення безпідставне, оскільки Д.Донцов був вірним своїм принципам і позиціям до кінця своїх днів.

Ще одним звинуваченням сучасних українофобів на адресу Д.Донцова є спрямування його робіт на «соціальну дифференціацію, розжигание націоналізма, нагнетание вражды и ненависти к русскому народу. Пытается насадить в общественном сознании культ Мазепы». Прагнення українського народу побудувати свою державу подається як «разжигание націоналізма, нагнетание вражды и ненависти к русскому народу».

Починаючи від 60-х рр., окремі твори Д.Донцова нелегально поширювались у дисидентських колах. Нині деякі з них перевидані в Україні. Безкорисна відданість національній ідеї, творчість і постать Д.Донцова викликають велику зацікавленість як у сучасних українських політичних колах, так і в гуманітарних галузях і не залишають байдужими українців-патріотів.

ДЖЕРЕЛА:

Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія / За ред. О.І.Семківа. – Львів: Світ, 1996. – с.492 – 551.; Донцов, Д. И. Націоналізм. — Лондон-Торонто: Українська видавнича спілка, 1966.; Донцов, Д. И. Хрестом і мечем. —

Торонто, 1967.; Донцов, Д. И. Московська отрута. — Торонто: Спілка визволення України, 1955.; Донцов, Д. И. Правда прадідів великих. Філадельфія: Видання Головної управи Організації оборони чотирьох свобод України. — 1952.; Донцов, Д. И. Підстави нашої політики. Відень. — 1921.

ДОСВІД ПОЛІТИЧНИЙ

ДОСВІД ПОЛІТИЧНИЙ (political experience) — узагальнені результати, висновки, уроки, отримані з минулої і дійсної практики політичної діяльності різних суб'єктів політики, що діють як на внутрішній, так і на світовій арені. Узагальнення досвіду - одна з важливих функцій політики, здійснення якої вимагає глибоких знань історії політичної думки, політології, кратології, соціології й інших наукових дисциплін.

Досвід політичний — позитивний чи негативний, результативний, ефективний чи безрезультатний, марний, глобальний, світовий чи місцевий, помилковий — стимулює пошук нових політичних рішень і орієнтирів, нових прогнозів, форм і методів політичної і владної діяльності.

ДЖЕРЕЛО:

Політологічний словник. Під редакцією М,Ф.Головатого і О.В.Антонюка. — К.: 2005. — 792 с.

ДОРОШЕНКО ПЕТРО́ ДОРОФІЙОВМЧ (1627 — 19 ЛИСТОПАДА 1698 рр.)

Визначний український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького Правобережної України (1665—1676), очільник Гетьманщини (1668—1670). Козацький полковник, учасник Хмельниччини та козацько-московської війни. Гетьманування,

котре припало на добу Руїни, провів у постійних війнах, як з зовнішніми так і внутрішніми супротивниками.

Народився у Чигирині. Походив із давнього козацького роду, онук соратника Петра Сагайдачного Михайла Дорошенка, котрий загинув під час виправи на Крим 1628 р. Батько — наказний гетьман Дорофій Дорошенко.

Загалом існуючі джерела не дають змоги широко висвітлити життя і діяльність Петра Дорошенка у молоді роки — до часу проголошення гетьманом у 1665 р. відомості про нього досить фрагментарні.

ПОЧАТОК ВІЙСЬКОВОЇ КАР'ЄРИ:

Мав гарну освіту, добре знав латинську і польську мови. На початок Хмельниччини обіймав посаду писаря ГВА. У 1655 р. призначений наказним полковником, відтоді до 1665 р. позмінно очолював Прилуцький, Чигиринський, Канівський та Черкаський полки. Виконував дипломатичні доручення Богдана Хмельницького, зокрема вів переговори з шведським урядом щодо союзу проти Речі Посполитої, також згодом очолював делегацію до Москви 1659-1660 рр.

По смерті Богдана Хмельницького гетьманом, на старшинській раді у 1657 р. у Корсуні, було проголошено очільника шляхетсько-олігархічного угруповування Івана Виговського. П. Дорошенко визнав його владу, але не входив до близького оточення нового гетьмана. Під час повстання Мартина Пушкаря на чолі полку вів бойові дії проти повстанців. Активний учасник Козацько-московської війни. Брав участь у перемовинах з посольством Станіслава Беневського, котрі завершилися угодою авторства Немирича-Виговського — Гадяцьким договором. 7 вересня 1658 р. перебував у таборі під Гадячем. Згодом зосередив полк проти наступу московських військ у Срібному, але утримати містечко під натиском армії Семена Пожарського не вдалося.

На відміну від старшин з оточення Виговського не отримав від Сейму Речі Посполитої ні маєтків, ні шляхетства, тож зрештою, коли на Правобережжі зросли опозиційні до гетьмана настрої, Дорошенко з частиною полку відбув на Чигиринщину, де невдовзі разом з Іваном Ковалевським стає одним з найближчих дорадників Хмельниченка, котрий, у свою чергу, незабаром по вересневій різанині на Чорній раді у Германівці, й отримав булаву.

Брав участь у перемовинах з Анджеєм Потоцьким, котрий безрезультатно намагався намовити козацтво залишитися у складі Речі Посполитої. Опісля очолив переговори з О. Трубецьким котрі зрештою

завершилися підписанням Хмельницьким Переяславських статей. Оскільки їх умови були ще гірші за попередні домовленості, у кінці року Петро Дорошенко, на чолі посольства, відбув до Москви задля перегляду угоди.

ГЕТЬМАНСТВО:

У 1663–1664 рр. — генеральний осавул у гетьмана Павла Тетері, із 1665 р.— полковник Черкаського полку.

У 1665 р. Петро Дорошенко був обраний гетьманом Правобережної України, змінивши на цій посаді Павла Тетерю, який у своїй політиці орієнтувався на Річ Посполиту.

10 жовтня 1665 р. правобережні полковники обрали Дорошенка тимчасовим гетьманом Правобережної України, а на початку січня 1666 р. у Чигирині козацька рада підтвердила вибір старшини. У 1665–1666 рр. Петро Дорошенко придушив амбіції двох претендентів на гетьманську булаву — Василя Дрозденка і Степана Опару.

ЗАПРОВАДЖЕННЯ РЕФОРМ:

Прагнучи стабілізувати внутрішнє становище Правобережної України, Дорошенко, за підтримки київського митрополита Йосифа Тукальського, провів ряд важливих реформ. Щоб позбутися залежності від козацької старшини, створив постійне 20-тисячне військо з найманих частин (сердюки і компанійці), які відзначалися хоробрістю у бою і особистою відданістю гетьманові.

Для зміцнення фінансової системи Гетьманщини Дорошенко встановив на українському кордоні нову митну лінію і почав карбувати власну монету. Проводячи політику колонізації незалежних земель, Дорошенко на степовому порубіжжі утворив новий Торговицький полк, який довірив Степанові Щербині. Намагаючись здобути підтримку серед народних мас, Дорошенко часто скликав козацькі ради, де вислуховував думку рядових козаків.

Разом з активними заходами по реорганізації внутрішнього державного життя України Дорошенко розгорнув широку зовнішньополітичну діяльність. Стратегічною метою всієї внутрішньої і зовнішньої політики Дорошенка було об'єднання під своєю владою Лівобережної і Правобережної України. Після підписання між Московською державою і Річчю Посполитою Андрусівського перемир'я 1667 р., умови якого абсолютно нехтували державні інтереси України, Дорошенко вирішив укласти військовий союз із Кримським ханством і перейти під політичний протекторат Османської імперії. У вересні 1667 р. об'єднане українсько-османське військо,

розпочавши військові дії у Галичині, змусило уряд Речі Посполитої визнати широку автономію Правобережної України і встановити українсько-польський кордон по річці Горині.

Однак, за умовами Підгаєцької угоди, Петро Дорошенко вимушений був таки визнати владу короля Речі Посполитої і внаслідок цього почати пошук нового покровителя в особі Османського султана.

ОБ'ЄДНАННЯ З ЛІВОБЕРЕЖЖЯМ:

Зміцнивши свої позиції на Правобережжі, Дорошенко на початку літа на чолі козацького війська перейшов на лівий берег Дніпра, де у цей час тривало антимосковське повстання. У ході нього у військовому таборі під Опішнею козаки вбили гетьмана Івана Брюховецького і 8 червня 1668 р. проголосили Дорошенка гетьманом всієї України.

Проте гетьманування Дорошенка на Лівобережній Україні тривало недовго. Занепокоєна зміцненням гетьманської влади в Україні Москва та Кримське ханство взялися підривати її шляхом підтримки суперників Дорошенка і прямою військовою агресією. Кримські татари підтримали претендента на гетьманську булаву запорізького писаря Петра Суховієнка. Дорошенко, призначивши наказним гетьманом на Лівобережжі Дем'яна Многогрішного, був змушений повернутися у Правобережну Україну. На початку 1669 р. Дорошенку за допомогою запорожців під проводом Івана Сірка вдалося розгромити Суховієнка і його спільників — кримських татар.

СОЮЗ З ОСМАНСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ:

Відсутністю Дорошенка у Лівобережній Україні скористалися противники гетьмана. У середині березня 1669 р. у Глухіві вони проголосили гетьманом Дем'яна Многогрішного, який уклав з Московією новий договір — Глухівські статті. Намагаючись нейтралізувати ворожі дії Криму і здобути допомогу у боротьбі проти Речі Посполитої і Московського царства, Дорошенко навесні 1669 р. уклав союзний договір із Османською імперією. Цей союз був затверджений Генеральною Військовою Радою 10-12 березня 1669 р. у Корсуні.

У 1669 р. Дорошенко отримав від османського султана Мехмеда IV титул бея українського санджаку. На думку історика Наталії Яковенко основою військово-політичного союзу стала угода, підписана 18 років тому (у 1651 р.) між Богданом Хмельницьким і османським султаном. За цим старим договором:

- територія Української держави мала охоплювати землі від Перемишля до Путивля;

- підтверджувалося право вільного вибору гетьмана, який обирався довічно;
- українська православна церква зберігала автономію у складі константинопольського Патріархату;
- українське населення звільнялося від сплати податків і данини на користь османської казни;
- на українських землях османи і татари не мали права споруджувати мечеті і брати ясир;
- Османська імперія і Кримське ханство не повинні були укладати мирних договорів з Річчю Посполитою і Московією без згоди гетьмана;
- султанські грамоти, які стосувалися України, мали писатися турецькою та українською мовами.

ВІЙНА З РІЧЧЮ ПОСПОЛИТОЮ:

У вересні 1670 р. Петро Дорошенко як санджак бей османського султана був змушений розпочати боротьбу зі ставлеником Речі Посполитої уманським полковником Михайлом Ханенком. Упродовж 1671 р. призначений Дорошенком наказний гетьман Остап Гоголь вів військові дії проти армії Речі Посполитої і українських загонів Михайла Ханенка.

У 1671 р. пройшов у незначних сутичках між противниками. Восени 1671 р. армія Речі Посполитої на чолі з Яном III Собеським повела наступ на Поділля і захопила Брацлав, Могильов, Вінницю.

Навесні 1672 р. розпочалися широкомасштабні військові дії. Дорошенко, отримавши військову допомогу від Османської імперії, перейшов у наступ. У липні козацькі полки під проводом Дорошенка розгромили на Поділлі під Четвертинівкою козацькі загоони Михайла Ханенка. 27 серпня 1672 р. об'єднана українсько-османсько-татарська армія, яку очолювали османський султан Мехмед IV, кримський хан Селім I Ґерай та гетьман Дорошенко, здобула фортецю Кам'янець (тепер Кам'янець-Подільський) і рушила у Галичину. На початку вересня 1672 р. українсько-османсько-татарські війська обложили Львів. Не маючи коштів для продовження війни, уряд Речі Посполитої 5 жовтня 1672 р. уклав Бучацький мирний договір 1672 р.

Укладання Бучацького договору, за яким Річ Посполита відмовлялася від претензій на Правобережну Україну, Московська держава розцінила як можливість, не порушуючи Андрусівського перемир'я з Річчю Посполитою, захопити Правобережжя. У червні 1672 р., замість скиненого з гетьманства Дем'яна Многогрішного,

лівобережним гетьманом було обрано Івана Самойловича, якого 17 березня 1674 р. було проголошено гетьманом всієї України.

У червні 1674 р. московська армія під командуванням воєводи Григорія Ромодановського і козацькі полки на чолі з гетьманом Іваном Самойловичем вступили у Правобережжя і взяли в облогу гетьманську столицю — Чигирин. Два тижні гетьманські війська завзято обороняли місто. На допомогу Дорошенку під Чигирин підійшла османсько-татарська армія під командуванням візира Кара-Мустафи, яка змусила Самойловича і московські війська відступити.

ЗРЕЧЕННЯ БУЛАВИ:

Правобережна Україна знову перейшла під владу Дорошенка, проте ситуація на Правобережжі була складною. Роки виснажливої війни перетворили українські міста і села на правому березі Дніпра на суцільну руїну. Османські залоги, закріпившись у стратегічно важливих містах, вимагали сплати данини османському султанові, руйнували церкви або перетворювали їх на мечеті, грабували і захоплювали в полон місцеве населення. Жителі цілих сіл були змушені тікати на лівий берег Дніпра, сподіваючись знайти там безпечні умови для життя. Авторитет Петра Дорошенка впав серед місцевого населення. Розчарований політикою Османської імперії, він вирішив зречтись булави.

Восени 1675 р. на козацькій раді у Чигирині Петро Дорошенко склав гетьманські клейноди, а Іван Сірко прийняв від нього присягу на вірність цареві. Московський уряд вимагав від Дорошенка присяги на лівому березі Дніпра у присутності Самойловича і Ромодановського, від чого Дорошенко рішуче відмовився.

Восени 1676 р. 30-тисячна московська армія і полки Самойловича знову обложили Чигирин. 19 вересня 1676 р. розпочався штурм гетьманської столиці, яку обороняв всього двохтисячний загін сердюків. Після кількогодінного запеклого бою Дорошенко, розуміючи всю безвихідь становища, переконав козаків припинити опір.

Після зречення з гетьманства Дорошенко поселився у містечку Сосниця (тепер Чернігівська область), проте через деякий час на вимогу царського уряду переїхав до Москви. У 1679–1682 рр. Дорошенко був призначеним вятським воєводою і мешкав безпосередньо у Вятці.

Останні роки життя Дорошенко провів у селі Ярополчому під Москвою (тепер село Волоколамського району Московської області Росії; 135 км від Москви), яке було віддано йому у спадкове

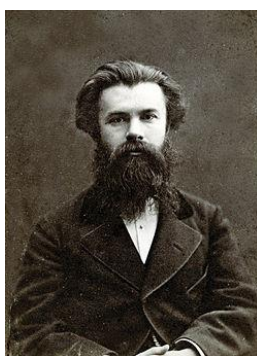
володіння. Там він, вже літньою людиною, одружився на Агафії Єропкіній, представниці столбового дворянства, яка народила йому синів Олександра і Петра і дочку Катерину.

Помер 19 листопада 1698 р. на 71-му році. Похований на церковному кладовищі чи сільському кладовищі. Там є кам'яна плита з ґратчастою огорожею і з написом. У краєзнавчому музеї навпроти могили зберігається мармурове погруддя гетьмана роботи невідомого скульптора XVIII ст. Правнучка гетьмана Наталя Гончарова стала дружиною класика російської літератури Олександра Пушкіна, який шкодував, що каплиці на могилі гетьмана на той час вже не існувало і за клопотанням якого була відновлена після поетової смерті. Цю другу каплицю було знищено більшовиками у роки Другої світової війни. Втретє каплицю було поновлено на кошти російських благодійних фондів та за допомогою регіональної громадської організації «Земляцтво вихідців із Хмельницької області».

ДЖЕРЕЛА:

Костомаров «Руина» (СПб., 1882); Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. — Нью-Йорк, 1985; Чухлиб Т. Петр Дорошенко. — Киев, 2007; В.Л.Янин. Отечественная история: история России с древнейших времен до 1917 года : энциклопедия в пяти томах, Том 2. Научное изд-во Большая Российская энциклопедия, 1996. стр. 77; Голобуцкий В. А. «Запорожское казачество», Киев 1957.; Новосельский А. А. «Борьба Московского государства с татарами в первой половине XVII века», Москва-Ленинград 1948.

ДРАГОМАНОВ МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ (30 **ВЕРЕСНЯ** 1841 — 2 **ЛИПНЯ** 1895 рр.)

Український публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист, громадський діяч, представник відомого роду українських громадських і культурних діячів Драгоманових. (або писався - Драгоманів; використовував псевдоніми

Толмачев, Українець, М. Кузьмичевський, П. Кузьмичевський, Кирило Василенко, Волинець, М. Галицький, М. Гордієнко, П. Петрик, Чудак, М. Т—ов та ін.).

Один із організаторів «Старої громади» у Києві. Доцент Київського університету (1864 - 1875 рр.). Після звільнення за політичну неблагонадійність емігрував до Женеви, де очолював осередок української політичної еміграції (1876–1889). Професор Вищої школи у Софії (зараз — Софійський університет) (1889–1895).

Брат письменниці та громадської діячки Олени Пчілки, дядько Лесі Українки й Оксани Драгоманової. Його син —Світозар Драгоманов, зять — Іван Труш.

Драгоманов Михайло Петрович (30 (18) вересня 1841, Гадяч, Полтавська область. Один із організаторів «Старої громади» у Києві. Доцент Київського університету (1870-1876). Після звільнення за політичну неблагонадійність емігрував до Женеви, де очолював осередок української політичної еміграції (1876-1889). Професор Софійського університету (1889–1895).

Батьки М.Драгоманова, дрібнопомісні дворяни, нащадки козацької старшини, були освіченими людьми, поділяли ліберальні для свого часу погляди. «Я надто зобов'язаний своєму батьку, який розвив у мені інтелектуальні інтереси, з яким у мене не було морального розладу і боротьби...» — згадував пізніше Михайло Петрович.

З 1849 - 1853 рр. - юнак навчався у Гадяцькому повітовому училищі, де, з-поміж інших дисциплін, виділяв історію, географію, мови, захоплювався античним світом. Продовжував своє навчання допитливий хлопець у Полтавській гімназії. Це були часи накопичення знань, розширення поля інтересів, захоплення новітніми політичними течіями. М.Драгоманов вражав викладачів своєю надзвичайною цілеспрямованістю, працьовитістю, освіченістю. Його сестра Ольга (майбутня письменниця Олена Пчілка, мати Лесі Українки) згадувала, що «книжок... Михайло перечитав ще у гімназії таку силу і таких авторів, що багато учнів середніх шкіл пізніших часів... здивувались би, почувши, що між тими авторами були й такі... як Шлосер, Маколей, Прескот, Гізо».

Восени 1859 р. М.Драгоманов вступає на історико-філологічний факультет Київського університету. Тут у нього з'являються значно ширші і більші можливості вдосконалювати свою загальну освіту, повніше і живіше знайомитися з тими суспільними і політичними процесами, що постійно зароджувалися у неспокійному

студентському середовищі. Університет тих часів являв собою один із найважливіших осередків наукового, культурного і громадського життя. Значною мірою це була заслуга попечителя цього закладу, славетного хірурга М.Пирогова, який «допустив у Києві академічну свободу, схожу на європейську». М.Драгоманов намагався встигати й органічно поєднувати процес навчання з практичною громадською роботою, на яку підштовхували розбуджені загальною ситуацією політичні настрої.

Етапним у справі становлення М.Драгоманова як політичного і громадського діяча став його виступ над труною Шевченка у Києві, коли прах великого Кобзаря перевозили до Чернечої гори. Слова, сказані тоді ще юним промовцем: «Кожний, хто йде служити народу, тим самим надіває на себе терновий вінець», — виявилися пророчими. У 1863 р. М.Драгоманов стає членом Громади. Ці об'єднання виникали як форма пробудження свідомості національної інтелігенції до пізнання української літератури, історії, культури, народного побуту, права. Пізніше у 70-х рр. з'явилися нові, молоді Громади, у статутах яких уже стояло питання про «самостійне політичне існування» України з «виборним народним правлінням».

З середини 60-х рр. становлення М.Драгоманова як ученого відбувається у тісному взаємозв'язку з його публіцистичною діяльністю. По суті, у цих роботах М.Драгоманова — історичних, етнографічних, філологічних, соціологічних — мимоволі відбувається зміщення акцентування на політичне підґрунтя означуваного питання. У 1871 р. Київський університет відряджає М.Драгоманова за кордон. Замість запланованих двох років молодий учений пробув там майже три, відвідавши за цей час Берлін, Прагу, Відень, Флоренцію, Гайдельберг, Львів. Особливе місце у політично-публіцистичній діяльності М.Драгоманова посідає Галичина. Він був одним з перших, хто намагався розбудити галицьке громадське життя, піднести рівень суспільної свідомості.

Трирічне закордонне турне М.Драгоманова було надзвичайно плідним для молодого вченого. Він тепер міг критично оглянути й оцінити свої переконання, зіставляючи їх з наочним західноєвропейським досвідом. Наступ реакції, повторне запровадження утисків проти відроджуваних проявів української культури змусили М.Драгоманова виїхати за кордон і стати політичним емігрантом. Восени 1875 р. Михайло Петрович через Галичину та Угорщину вирушає до Відня з наміром створити там осередок національної політичної думки, започаткувати випуск української

газети. Прогресивний громадсько-політичний збірник «Громада» М.Драгоманов створив у Женеві восени 1876 р. Було видано п'ять томів збірника. Головна тема «Громади» — дати якнайбільше матеріалів для вивчення України і її народу, його духовних починань і устремлінь до свободи і рівності серед світової спільноти.

З другої половини 80-х рр. М.Драгоманова запрошують до співпраці ряд провідних видань Галичини. Становлення і розвиток радикальних рухів у Західній Україні, за свідченням І.Франка, стало останньою і, мабуть, найбільшою радістю у житті Драгоманова. У 1889 р. Михайла Петровича запрошують на кафедру загальної історії історико-філологічного факультету Софійського університету Болгарії. Ім'я М.Драгоманова асоціювалося у свідомості прогресивної громадськості з боротьбою слов'янських народів за свободу, автономію, братерство.

Виважений і проникливий політик М.Драгоманов мучився тією задушливою атмосферою у суспільстві, що склалася на теренах Російської імперії у ставленні до національних меншин. Це був період перед черговим тотальним наступом на вільнолюбний настрій народу. «Пригнічений стан духу значною мірою збільшується від усвідомлення печального стану справ в Україні», — так свідчила Леся Українка про останні дні життя М.Драгоманова. Тимчасові поліпшення загального стану сприяли сплескам творчого піднесення, але несподівана смерть від розриву аорти 20 червня 1895 р. обірвала життя великого вченого і громадського діяча.

Похований М.Драгоманов у Софії.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ПОГЛЯДИ М. ДРАГОМАНОВА:

М. Драгоманов у своїх наукових і літературно-критичних працях 70— 90-х рр. («Література російська, великоруська, українська і галицька», 1873—1874 рр.; «Листи на Наддніпрянську Україну», 1893—1894 рр.; «Святкування роковин Шевченка у «руському обществі», 1873 р.; «Війна з пам'яттю про Шевченка», 1882 р.; «Т. Шевченко в чужій хаті його імені», 1893 р. та ін.) вимагав, щоб література неодмінно керувалася принципами вірності правді життя, відповідала своєму часові, сягала проблемами та героями глибин суспільного життя. Велике значення мала розробка Драгомановим концепції народності літератури. Він наголошував на історичності цієї категорії, яка, постійно розвиваючись, оновлюючи зміст і форму, виявляла глибоку чутливість до суспільних і естетичних потреб народу.

Підтримуючи у творчості українських письменників справді народне, М. Драгоманов вів рішучу боротьбу проти псевдонародності,

провінційності та обмеженості літератури. Одним з перших в українському літературознавстві М. Драгоманов звернувся до аналізу романтизму як напрямку у мистецтві, що у попередні десятиліття відіграло позитивну роль у становленні національної літератури, викликавши зацікавленість до усної народної творчості, етнографії, міфології українців. Цим самим було підготовлено передумови для реалізму, який став домінувати в українській літературі другої половини XIX ст. Цікавою є сама концепція реалізму в естетиці М. Драгоманова, осердям якої є вимога безтенденційного, об'єктивного змалювання життя. Недооцінка переваг реалістичного способу відображення дійсності вела до того, що окремі українські письменники (наприклад О. Стороженко) малювали абстрактні схеми, а не живих людей, захоплювалися дидактизмом, у той час як художня творчість вимагає «виводити на сцену існуючі, а не видумані особи й становище». Досягнення реалізму в українській літературі вчений пов'язував з творчістю Тараса Шевченка, Марка Вовчка, Панаса Мирного, Івана Нечуя-Левицького, частково Юрія Федьковича.

ДЖЕРЕЛА:

Андрусак Т. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). — Львів: Світ, 1998. — 192 с.; Дашкевич Я. Учений, політик, публіцист // Слово і час. — 1991. — Ч. 10. — С. 3-6.; Тарнашинська Л. Апостол правди і науки // Літературна Україна. — 1991. — 19 вересня. — С. 7.; Михайло Драгоманов. Шевченко, українофіли й соціалізм. — Львів: Накладом Укр.-рус. вид. спілки, 1906.; Михайло Драгоманов. Вибране. — Київ: Либідь, 1991.

ДРАКОНТ (VII ст. до н. е.)

Історія утворення Афінської держави знайшла своє відображення у багатьох джерелах. Особливої уваги надав цій темі відомий грецький філософ Аристотель. Доречно тут згадати його праці «Афінська політія» та «Політика». Архаїчний період досліджували в

своїх «Історіях» Геродот та Фукидід. Плутарх доніс сьгоднішньому читачу чудові біографії царя Тесея і законодавця Солон.

Усі дослідники Античної Греції одноголосно погоджуються, що Аттика була населена уже в епоху неоліту. У мікейський період на її території утворилося одне з найдавніших царств, афінська цивілізація, яке зійшло з політичної арени разом з іншими ахейськими державами у II тис. до н. е. Дорійці не змогли проникнути в Аттику, і вже у гомерівську добу тут повноправними були кілька знатних родів. Досить цікаву інформацію щодо визначення суті феномену «рід» пропонує Роберт Нісбет: «Ми ладні вважати складним щось таке просте, як, скажімо, звичайні родові зв'язки, і, оскільки вони мають стосунок до статевої діяльності, народження потомства, зробити висновок, що рід – це своєрідне еволюційне відгалуження, породжене біологічними інстинктами. Це величезна помилка. Як започаткувалися родові зв'язки, на якій стадії історії людства, ми, звичайно, не дізнаємося, але чи не природніше припустити, що такі досконало скомпоновані структури, як клан і плем'я з їхніми складними вимогами ендогамії та екзогамії і чітко визначеними повноваженнями і обов'язками кожного, обмірковано створив якийсь Солон, а не інстинкт» (Роберт Нісбет. «Плюралістичне розуміння суспільства»).

Початок розкладу родового ладу почався в Аттиці у IX – VIII ст. до н. е. Соціальна диференціація населення і прояви перших ознак державності привели до народження полісної організації. Лідером у названих соціальних і політичних процесах у названому регіоні помітно виділялися Афіни. Афіни займали вигідне географічне положення, вони володіли чималими запасами якісної глини для керамічної промисловості. Держава була захищена склянистими акрополями від морських піратів. А коли в Аттиці почався процес об'єднання 12 самостійних держав в одну (при царю Тесею), ліквідація окремих рад і створення єдиної, потрібно було визначатися, яке місто стане столицею об'єданого полісу (синойкізм). Таким містом Тесеї запропонував Афіни, на честь свята богині Афіни – покровительки міста (у грецькій міфології богиня війни і перемоги, а також мудрості, знання, мистецтв і ремесл. Дачка Зевса, яка народилася у повному озброєнні – шоломі і панцері.)

Влада в Афінах протягом декількох століть належала афінським басилеям, виходцем з яких був і сам Тесеї. З'явилася карбована грошова одиниця із зображенням бика, що спрямовувало зусилля народу Аттики займатися землеробством. Останім афінським царем

був Кодр, батько Солона. Після падіння царської влади на чолі Афін стояли вибрані радою архонти, на першому етапі їх обирали пожиттєво, згодом на 10 років, пізніше на 1 рік. Спочатку обирали одного архонта, який відав всім суспільно-політичним життям Аттики. Пізніше обиралася колегія з девяти архонтів, які ділили, у міру компетентності, між собою питання управління Афінською державою. Після закінчення терміну перебування у статусі архонта, останній вступав у члени ареопагу – вищу державну раду. А так як членами управлінських структур могли бути лише заможні жителі Афін і члени найвпливовіших афінських родів, страждало землеробське населення. Воно попадало у пряму залежність до кредиторів і не могло викупити заставлений земельний наділ у басилеїв.

Народ афінської держави був незадоволені владою евпатридів, він неодноразово піднявся на повстання, щоб на полі брані вирішити, яка форма правління повинна бути в Афінах. Такою першою спробою була Кілонська змова у 640 р. до н. е. Кілон – переможець 35 Олімпіади «у подвійному бігові», аристократ за походженням, зять мегарського тирана Феогена. За підтримкою свого тестя, підмовивши своїх друзів і використавши період Олімпійських ігор Кілон захопив Акрополь, але утримати його не зміг. Народ не пішов за ним. Народ Афін не бачив перспектив у Кілоновій змові, була відсутня програма дій, невдоволення викликало використання іноземних найманців (їм не довіряли жителі Афін). Але саме головною причиною неучасті народу у повстанні було те, що вони були противниками такої форми управління як тиранія. Афіняни стали на бік архонта Мегакла із роду Алкмеллідів. Кілону і його брату вдалося втекти, а всіх інших бунтарів чекала страшна участь – всі вони жорстоко були знищені.

Таким чином, змова Кілона і її фінал стали навчальним уроком на майбутнє – що не потрібно вирішувати силою навіть у найбільш складних життєвих ситуаціях. Перемога над Кілоном не внесла полегшення у життя демократично налаштованого афінського демосу. Правляча еліта шукала способи вирішення доленосних питань. У чомусь їм допомогали і самі демократи, висуваючи гасла перевлаштування полісу: «Переділ землі і відміна боргів», «Рівність усіх громадян поліса перед законом», «Повна передача влади народу». Правлячій знаті було вигідно, що народний рух в Афінах був соціально неоднорідним. А тому і вимоги були різні. Якщо багатих купців і заможну частину полісу цікавила більше політична рівність і система управління Афінами, то обездолені маси орієнтувалися

отримати у майбутніх перевлаштуваннях майнову рівність, що означало – повернення до родового ладу і переділу земельної власності.

Аристократи, більшість яких була об'єднана у міську торговельну партію, зрозумівши серйозність і непередбачуваність ситуації, вирішили здійснити реформу законодавства, щоб виконати вимоги демосу вони дали згоду на запис законів. Ця подія відбулася у 621 р. до н. е. і її доручили архонту- фесмофетові Драконту (в Афінах обирали 6 аргонтів-фесмофетів, тих що були охоронцями закону, головували у різних судових колегіях). Драконт був вихідцем із аристократичного роду, членом партії, яка знаходилася при владі. Він обнародує переглянуті, доповнені згідно ситуації, правові норми, які увійшли в історію під назвою «драконових законів» і стали епітетом для надмірно жорстоких законів взагалі. Пізніше їх називали «написані кров'ю», а сам термін «драконова міра» збереглася у народних поговірках ще і сьогодні.

Про закони Драконта сьогодні існує досить обмежена інформація, хоча і тієї, що є, достатньо, щоб зробити певні висновки щодо першої спроби реформувати античне законодавство. Хоча встановити, що він запозичив з сучасної йому законодавчої практики і, що додав, у вигідному ракурсі, від правлячої партії, встановити не можливо. Значення його законів полягало у тому, що вони встановлювали певні норми життя і поведінки жителям полісу замість існуючої сваволі. Від законів Драконта збереглися лишень закони про вбивства (вони були залишені у силі і у післясолонівську епоху та відомі нам у пізнішому записі кінця Пелопоннеської війни), крім цього небагато цитат і відзиви пізніших авторів, наприклад у судових документах ораторів IV ст. до н. е. У пізнішу епоху закони Драконта користувались поганою славою. За відомим відзивом оратора IV ст. до н. е. Демада, «їх було написано кров'ю». За крадіжку, як і за вбивство, призначалася страта. Хоча у дослідників тієї доби відсутні достовірні факти – в якій мірі законодавство Драконта було плодом його творчості. Проте є всі підстави припускати, що у цілому він обмежився записом сучасної йому сурової практики життя, яка відповідала епосі безмежного панування родової знаті, вихідцем з якої був і сам законодавець. Природно, даний стан законодавства не влаштував представників афінської демократії, коли жорстокі звичаї і традиції старовини застосовувалися тільки щодо населення рабів. У своєму кримінальному кодексі, у законах про вбивства Драконт, можливо, навіть трохи зм'якшив попередню судову практику. Так, у його законах

розрізняються вбивства умисні і неумисні або викликані самообороною. За перші злочинців судили в ареопазі, за другі – у спеціальній колегії ефетів (числом 51). Колегію обирали з «кращих людей» полісу, очевидно, із аристократичних родів. Сам принцип обрання невідомий. Карою за неумисне вбивство було встановлено вигнання за межі полісу, причому, у вироку була суттєва поправка, схожа на амністію – у разі примирення з родичами вбитого або з членами його фратрії вигнанець міг повернутися на батьківщину. Тобто, вбивство вважалось приватним, а не державним злочином. Але відповісти на вбивство новим вбивством (у вигляді страти) теж не було оптимальним вирішенням проблеми. Найкращим виходом, за вироком спеціальної колегії, стало вигнання вбивці за межі країни. У законі вказувалося також, що навіть ненавмисний вбивця не може примушувати родичів жертви до примирення. Це повинна бути добровільна згода, яка гарантує амністію. А саме головне – вбивця, який залишав межі Аттики був захищений від кровної помсти. Тобто, Драконт обмежив право кровної помсти, встановив процедуру судового розгляду справ про вбивства.

Архаїчний характер драконтівського кримінального права полягав ще у тому, що до вигнання за межі країни присуджувалось однаково і тваринам, і навіть неживим предметам, які причетні були до смерті людини – їх просто викидали за межі полісу. Справу проти вбивці порушували не державні судові органи, а члени сім'ї, роду, фратрії загиблого. Це ще раз наголошує, що злочини проти особи (особливо ті, які приводили до її загибелі), розцінювалися в Античній Аттиці як приватна, а не державна справа.

Ряд дослідників приписують Драконту запровадження державного устрою, основою якого був поділ на майнові класи і громадянські права надавалися тільки тим особам, які мали зброю. Можливо, що майновий поділ на класи уже намітився до Солона, у першій половині VII ст. до. н. е., у зв'язку з запровадженням навкратій. Встановлення навкратій було пов'язане з системою певних повинностей і оподаткуванням населення. Тоді виникла посада скарбника і мабуть у той час починається процес поділу населення за майновою ознакою.

Законодавство Драконта, яке становило насамперед запис тодішніх звичаєвих норм і вносило мало нововведень, ні в якій мірі не могло пом'якшити класові суперечності, які на кінець століття загострилися до краю. Зрозуміло, що не можна заперечувати того факту, що демос звільнявся від всевладдя євпатридської знаті у

результаті кодифікації Драконта, яка повністю до цього тримала у своїх руках тлумачення неписаних правових норм. Не слід лише перебільшувати цього факту. Навряд чи у VII ст. до н. е. рядові аттичні селяни були письменними. Тому законодавство Драконта – це кодекс життя для заможного населення Аттики. Історична його місія у тому, що це була перша спроба запису усного звичаєвого права в Античній Греції. А ця процедура мала уже загальнонародний характер. Доречними, мабуть будуть тут слова Джона Адамса: «Різні законодавчі системи – це експерименти, здійснювані у житті людей та їхній поведінці, експерименти зі суспільством та урядуванням. Вони можуть бути порівняні з філософами, що експериментують зі стихіями. Біда лишень, що політичні експерименти не здійснюються у лабораторії і їх не увібгати у кількогодінні рамки. Така операція, раз почавшись, оббігає цілі материки, і їй кінця не видно й через багато тисячоліть». (Джон Адамс. «Розважальні конституції Америки»). Ці слова пророчо звучать і для архонта-правовика Античної Греції Драконта.

У цілому, закони Драконта – перша відома пам'ятка давньогрецького (афінського) права. Вони певною мірою обмежували свавілля знаті, яка, у ті часи, довільно тлумачила звичаї і нехтувала інтересами демосу. Водночас ці закони закріплювали засади рабовласницького ладу, чим сприяли ліквідації родового устрою. Збереглася лише їх частина, та, що стосується кримінальних злочинів. Вона була відтворена в афінському написі 409 – 408 рр. до н. е. Існує кілька припущень щодо мотивів запису Драконтівського законодавства. Так, окремі фахівці вважають, що записи законів було здійснено під тиском демосу і частини евпатридів після повстання під проводом Кілона. Але є й протилежне міркування (К. Беккер), згідно з яким криваве повстання Кілона стало наслідком жорстокості самого законодавства Драконта.

ДЖЕРЕЛА:

Аристотель. Афінська політія. Переклад С.І. Радціга. – Розділ 2.- Соцекгіз. – 1936.; Полибий. Всеобщая история. Кн. 1. – «Наука», Санкт-Петербург. – 1994. – 496 с.; Полибий. Всеобщая история. Кн. 2. – «Наука», Санкт-Петербург. – 1995. – 416 с.; Колобова К.М. Древний город Афины и его памятники. - Л., 1958.; Бузескул В.П. История афинской демократии. СПб., 1909.; Павсаний. Описание Эллады. Т. 1 – 2. - М., 1938.

ДУАЛІЗМ

ДУАЛІЗМ (від латів. (латинський) dualis — подвійний), філософське учення, витікаюче з визнання рівноправними, такими, що не зводяться один до одного два почав, — духу і матерії, ідеального і

матеріального. Дуалізм протистоїть монізму (матеріалістичному або ідеалістичному), витікаючому з визнання як первоосновного лише одного початку, і може розглядатися як різновид плюралізму, що затверджує множинність початків буття.

Термін «Дуалізм» був введений німецьким філософом Х. Вольфом і позначав визнання двох субстанцій: матеріальною і духовною. Одним з найбільш крупних виразників дуалістичній позиції з'явився Р. Декарт, що розділив буття на мислячу субстанцію (дух) і протяжну (матерію); проблему взаємовідношення цих двох субстанцій у людині (психофізичну проблему) Декарт вирішував з позицій психофізичного паралелізму, згідно з яким психічні і фізіологічні процеси не залежать один від одного.

Для філософії Нового часу характерні форми гносеологічного дуалізму, який, на відміну від онтологічного, виходить не із зіставлення субстанцій, а з протиставили суб'єкта, що пізнає, пізнаваному об'єкту. Так, свідомість у Дж. Локка і Д. Юма виступає як сукупність одиничних сприйнять, відчуттів, думок, що не мають об'єднуючої субстанціальної основи.

Ще один різновид гносеологічного дуалізму представив І. Кант, який розглядав свідомість як діяльність, що упорядковує дані досвіду за своїми власними, незалежними від зовнішнього світу законами, — відповідно до апіорних форм плотського споглядання і розуму. Гносеологічний дуалізм неминуче пов'язаний з агностицизмом — переконанням у непізнаваності світу для свідомості.

Поняття дуалізму додається також до концепцій і учень, стверджуючим равноправність будь-яких протилежних початків або сфер: так, говорять про дуалізм добра і зла у маніхействі; про дуалізм (характерному для кантіанської традиції) світу природи, тобто світу явищ, що будується по принципах причинності (необхідності), і світу свободи, тобто «речей у собі».

Діалектичний матеріалізм протистоїть всім формам дуалізму — він затверджує матеріалістичний монізм, витікаючий з того, що всі явища у світі є різними видами і проявами рухомої матерії.

ДЖЕРЕЛА:

Любимов А.А. Дуализм // Новая философская энциклопедия / Предс. научно-ред. совета В.С. Степин. — М.: Мысль, 2000—2001.; Декарт Р. Сочинения: в 2 т.: пер. с лат. и фр. — М.: Мысль, 1989. — Т. 1. — 654 с.; Декарт Р. Сочинения: в 2 т.: пер. с лат. и фр. — М.: Мысль, 1994. — Т. 2. — 633 с.; Попов И.Н. Метафизика абсолютного дуализма: оратория преодоления. — Барнаул: Азбука, 2010. — 290 с.; Энциклопедия символов / сост. В.М. Рошаль. — М.: АСТ, 2005. — 1007 с.

ДУУМВІРАТ

ДУУМВІРАТ (від лат. duumviratus — двоначальність, від duo — два і vir — чоловіки) — спосіб організації влади (форма правління), для якої характерно, що владу уособлюють дві перші особи, тобто влада двох. У такому разі владні повноваження розділяються.

У Стародавньому Римі спільне правління двох найвищих посадових осіб у колоніях і муніципіях; у Спарті влада двох царів, одному з яких надавалися повноваження верховної жрецької влади, а іншому — верховної військової влади; в Японії у період сьогунату імператор уособлював священний символ, а політичну владу здійснював сьогун — верховний військовий головнокомандувач; у Київській Русі теж були періоди дуумвірату, коли один з князів уособлював світську владу, а інший — військову.

У таких країнах соціалістичного табору, або соціалістичної орієнтації, як Туніс, де не відбулося поєднання однією особою повноважень глави держави та голови «керуючої» партії (період Бургіби), політична ситуація була схожа на дуумвірат, коли глава держави управляв економікою, а перший секретар — політичним життям. Сьогодні дуумвірат як форма правління на державному рівні не поширений.

Хоча після перемоги на виборах у 2008 р. президентом Російської Федерації став Дмитро Медведєв. Попередній президент Володимир Путін підтримував свого наступника, а після виборів зайняв пост прем'єр-міністра. Склалася ситуація «правлячого тандему», коли старший за посадою президент і більш досвідчений прем'єр-міністр фактично розділили між собою обов'язки по управлінню державою. Деякі аналітики назвали її сучасним дуумвіратом («тандемократія»).

Після виборів 2012 р. президентом знову став Володимир Путін, а Дмитро Медведєв зайняв пост прем'єр-міністра.

Значення терміна «дуумвірат» відрізняється від терміна «двовладдя», хоча вони співзвучні. У першому разі це влада двох узгоджена і стосується однієї політичної системи. У другому — це влада різних політичних інститутів (систем), що здійснюється на одній території або стосовно одного суб'єкта.

Дуумвірат - термін, прийнятий у сучасній науці для позначення своєрідної форми влади у Києві XII ст., за якою київський стіл ставав об'єктом співправління представників двох наймогутніших князівських ліній для збереження політичної рівноваги і стабільності у державі.

Отже, державне правління двох князів Київської Русі - Ярослава і Мстислава - з двох центрів: Києва і Чернігова, спрямоване на забезпечення пріоритету загальнодержавних інтересів і подолання тенденції роздрібненості Київської держави, проходило з 1019 - 1036 рр.

Після смерті Володимира Святославовича у 1115 р. між його синами спалахнули міжусобні війни за київський престол. Вони тривали 4 роки. Лише Ярослав зміг домовитися з братом Мстиславом про верховну владу на Русі як співуправління західними і східними від Дніпра землями. Ярослав Володимирович став київським князем (1019-1054 рр.), а Мстислав Володимирович - чернігівським (1019-1036 рр.). Дуумвіратський підхід ознаменував торжество політичного компромісу у княжому володарюванні над місцевим сепаратизмом. Протягом кількох наступних десятиріч була досягнута відносна політична стабільність Київської Русі. Давньоруське суспільство цінувало підписану між Рюриковичами спільну угоду як запоруку забезпечення миру й злагоди на Русі. Після смерті Мстислава (1036 р.) державна влада перейшла до Ярослава, і це був новий крок на шляху до внутрішньої єдності Давньоруської держави. Князь Ярослав здійснив кілька походів у північно-східні землі і підпорядкував їх владі Києва, розгромив печенігів у 1036 р., зміцнив мирні зв'язки з Візантією, підтримував тісні стосунки з іншими країнами.

ДЮВЕРЖЕ МОРИС (НАРОДИВСЯ 5 ЧЕРВНЯ 1917 р.)

Французький соціолог, політолог, юрист, державознавець, міжнародний консультант із проблем конституційного права та виборчої боротьби, керівник Центру порівняльного аналізу політичних систем, член Академії наук і мистецтв (США), доктор права та професор соціології Паризького університету.

Народився у містечку Ангулем департаменту Шаранта. Закінчив факультет права у Бордо. У молодості деякий час був членом фашистської Французької народної партії, але до кінця Другої світової війни перейшов у опозицію. У 1955-1985 рр. викладав у Парижі. Під час «Холодної війни» належав до числа вчених ліволіберальної спрямованості. Виступав проти ремілітаризації ФРН, колоніальних воєн і неофашизму.

Здобув свою популярність завдяки працям у галузі політичної науки. Роботи характеризують відхід від юридичного методу дослідження політичної організації суспільства до політичних інститутів і процесів. Основна увага приділялася соціології політичних партій і політичних режимів, загальної теорії політики, методам політичної науки. Погляди на сутність політичної влади, держави, демократії, хоча й містять ряд цікавих положень, все ж носять еkleктичний характер. Так, стосовно епохи промислового капіталізму він визначає правильність марксистської характеристики буржуазної держави.

Викладав конституційне право та політичні науки в університетах Парижа, Женеви, Нью-Йорка, керував створеним ним Центром політичних досліджень, а згодом – Центром порівняльного аналізу політичних систем Сорбонни, працював політичним оглядачем газет «Монд» і «Нувель обсерватор», консультував уряди Франції, Мексики, Греції та інших держав з питань конституційного права та виборчих кампаній, був депутатом Європейського парламенту.

«Політичні партії» (1951 р.) – відома праця, що стала основою сучасної теорії політичних партій. У книзі Дюверже дає розгорнутий аналіз походження й сутності політичних партій, законів їх розвитку й функціонування за умов різних політичних режимів і виборчих систем.

Аналізуючи процес становлення політичних партій, М. Дюверже відзначає, що формування політичних партій (у сучасному розумінні цього терміну) починається з виникненням загального виборчого права як єдино можливого демократичного способу легітимації політичної влади. Сутність політичної партії Дюверже вбачає в її організаційній структурі, яка й визначає її соціальний склад, доктринальну єдність, принципи й методи діяльності.

На особливостях організаційної структури заснована і класифікація партій, яку пропонує Дюверже. Учений виділив кадрові та масові партії, розходження між якими зумовлене соціальною і політичною інфраструктурою. Історично це пов'язано із заміною обмеженого виборчого права загальним (адже раніше за умов

існування великої кількості виборчих цензів, які обмежували реалізацію виборчого права, партії мали чітко виражену кадрову форму).

Діяльність кадрових партій, які характеризуються відсутністю фіксованого членства і членських внесків, спрямована, перш за все, на організацію та проведення виборчої кампанії. Мета такої партії – за допомогою залучення до агітації відомих і впливових осіб отримати голоси максимальної кількості виборців і, таким чином, забезпечити перемогу на виборах. Кадровими партіями є, наприклад, республіканська і демократична партії у США, а також більшість європейських консервативних партій.

Масові партії, навпаки, мають складну внутрішню структуру – розвинуту мережу партійних організацій, фіксоване членство, а задля мобілізації широких мас зазвичай спираються на певну ідеологію. Масовими партіями є, наприклад, європейські партії соціалістичної орієнтації.

Дюверже виділив також два різновиди масових партій, що виникли у ХХ ст.: партії комуністичної та фашистської орієнтації, для яких, у цілому, властиві більш розвинена централізація (у порівнянні з соціалістичними партіями), ієрархічна система вертикальних зв'язків (що виключає можливість створення фракцій і забезпечує беззаперечну дисципліну у лавах партії), а також опора на жорсткі тоталітарні доктрини.

Дюверже відзначає, що даний розподіл політичних партій, безумовно, не є вичерпним або єдино можливим – він, звичайно, не охоплює все різноманіття партій, що існують у сучасному світі. Багато партій не укладаються у запропоновану схему – це, насамперед, християнсько-демократичні партії, які займають проміжне місце між кадровими та масовими; лейбористські партії, що створені за принципом непрямої структури; аграрні партії; партії архаїчного і передісторичного типу, які зустрічаються у країнах Сходу й Африки; клієнтели, що складаються навколо впливових особистостей; партійні клани; камарильї, зібрані диктаторами та ін.

На базі величезного емпіричного матеріалу Дюверже систематизував партійні системи, виділивши однопартійні, двопартійні та багатопартійні системи. Головним фактором формування певної партійної системи вчений вважав тип виборчої системи. Сформульовані ним «три закони взаємозв'язку виборчих і партійних систем» увійшли у політичну науку під назвою «закон Дюверже».

Вчений встановив такий зв'язок між типом виборчої системи і формуванням певної форми партійної системи:

1) пропорційна виборча система зумовлює виникнення багатопартійної системи, що характеризується існуванням автономних партій із жорсткою внутрішньою структурою;

2) мажоритарна виборча система абсолютної більшості породжує партійну систему, в якій партії проводять гнучку політику й прагнуть до компромісу;

3) мажоритарна виборча система відносної більшості приводить до формування двопартійної системи.

«Партія – це не просто спільнота, а сукупність спільнот, безліч розсіяних по країні малих об'єднань (секцій, комітетів, місцевих асоціацій та ін.), пов'язаних координаційними інститутами. Члени партії включені у чіткі інституціональні рамки, у певну – більш-менш складну – інфраструктуру...

У сучасних партіях інфраструктура має величезне значення: вона встановлює загальні рамки діяльності їх членів, пропонує форму їх зв'язку між собою; вона визначає спосіб відбору керівників та їх повноваження. Вона найчастіше пояснює, чому одні партії сильні й домагаються успіху, а інші слабкі й недієздатні».

«Кадрові партії базуються на невеликих комітетах, незалежних один від одного й, зазвичай, децентралізованих; вони не прагнуть ані до множення своїх членів, ані до залучення широких народних мас – скоріше вони намагаються об'єднувати особистостей. Їхня діяльність цілком спрямована на вибори та парламентські комбінації й, у цьому сенсі, зберігає характер сезонний; їхня адміністративна інфраструктура перебуває у зародковому стані; керівництво тут немов розпорошене серед депутатів і має особистісний характер».

«Масові партії засновані на залученні максимально можливої кількості людей, народних мас. Тут ми виявимо чітку систему вступу, доповнену досить суворим механізмом індивідуальних внесків, які, в основному, і забезпечують фінансування партії (тоді як для кадрових партій джерелом існування найчастіше виступають пожертвування та субсидії приватних кредиторів – комерсантів, підприємців, банків та інших фінансових структур).

Масовість членства і стягнення внесків вимагають створення значного адміністративного апарата. Важливу роль усередині самої партії відіграє доктрина, бо особисте суперництво приймає форму боротьби різних ідеологічних плінів». «Режим без партій – це режим без демократії».

ДЖЕРЕЛА:

Дюверже М. Политические партии Пер. с франц. — М.:Академический Проект, 2000 538 с.; Политическая мысль Новейшего времени. Персоналии, идеи, концепции. Краткий справочник / Сост. Михайлова Е.М. — Чебоксары: ЧКИ РУК, 2010.; Кто є хто в європейській та американській політичній науці: Малий політологічний словник. — Львів, 1997; Людина і політика. — К., 2003.

ДЮРКГЕЙМ ЕМІЛЬ (15 КВІТНЯ 1858 — 15 ЛИСТОПАДА 1917 рр.)

Французький соціолог і етнолог.

Вважається одним з засновників соціології як науки, що оперує власними емпіричними методами, які служать не тільки ілюстрацією до різноманітних гіпотез, а головним чином для їх доказу. В академічному курсі історії класичної соціології ім'я Еміля Дюркгейма стоїть поряд з такими засновниками наукової соціології як Макс Вебер, Фердинанд Тенніс та Георг Зіммель.

Еміль Дюркгейм народився на північному сході Франції, у небагатій родині равина. У дитинстві майбутнього автора соціологічної теорії готували до релігійного поприща його предків, навчаючи давньоєврейській мові, Торі й Талмуду. Проте він досить рано відмовився продовжити родинну традицію. Біографи Дюркгейма підкреслюють, що значний вплив на це рішення зробила його шкільна вчителька-католичка. Деякий час він відчував схильність до католицизму, але католиком Дюркгейм не став, також не став він і атеїстом. З юних років і до кінця життя він залишався агностиком. Постійно підкреслюючи важливу соціальну й моральну роль релігії, він зробив предметом своєї віри науку взагалі й соціальну науку зокрема.

У 1879 р. Дюркгейм з третьої спроби поступив до Вищої Нормальної школи (École Normale Supérieure) у Парижі, де одночасно з ним навчались відомий філософ Анрі Бергсон та видатний діяч соціалістичного руху Жан Жорес, з яким Дюркгейм підтримував дружні стосунки. Серед професорів Нормальної школи найбільший вплив на

формування поглядів майбутнього соціолога зробили видатні вчені: історик Фюстель де Куланж і філософ Еміль Бутру. Серед студентів Дюркгейм користувався великою повагою й виділявся серйозністю, ранньою зрілістю думки та любов'ю до теоретичних дискусій, через що товариші прозвали його «метафізиком».

Закінчивши у 1882 р. Нормальну школу, Дюркгейм декілька років викладав філософію у провінційних ліцеях. У 1885—1886 рр. він побував у науковому відрядженні у Німеччині, де познайомився із станом дослідів і викладання філософії й соціальних наук. Особливо велике враження на нього справило знайомство з видатним психологом і філософом В. Вундтом, засновником першої у світі лабораторії експериментальної психології.

У 1887 р. Дюркгейм був призначений викладачем «соціальної науки і педагогіки» на філологічному факультеті Бордоського університету. Там же у 1896 р. він очолив кафедру «соціальної науки» — фактично, першу кафедру соціології у Франції.

З 1898 - 1913 рр. Дюркгейм керував видавництвом журналу «Соціологічний щорічник» (було видано 12 томів журналу). Працівники журналу, прихильники дюркгеймівських ідей, створили наукову школу, що отримала назву французької соціологічної школи. Діяльність цього наукового колективу посідала чільне місце у французькій соціології до кінця 1930-х рр.

З 1902 р. Дюркгейм викладав у Сорбонні, де очолював кафедру «науки про виховання», що згодом була перейменована у кафедру «науки виховання й соціології». Викладацька діяльність була дуже інтенсивною, й багато з його наукових робіт народилися з лекційних курсів. Дюркгейм був блискучим оратором, і його лекції користувались великим успіхом. Професійна діяльність займала головне місце у житті Дюркгейма, але, не зважаючи на це, він брав активну участь у різних суспільних організаціях і рухах. Він був людиною демократичних та ліберальних переконань, прибічником соціальних реформ, що базувалися на наукових рекомендаціях. Разом з тим Дюркгейм був супротивником революційного соціалізму, вважаючи, що глибокі соціальні зміни відбуваються у результаті довгої соціальної та моральної еволюції. З цих позицій він намагався примирити ворогуючі класові сили, розглядаючи соціологію як наукову альтернативу лівому та правому радикалізму. Практична мета його професійної та суспільної діяльності полягала у тому, щоб вивести французьке суспільство із тяжкої кризи, у якій воно перебувало в останній чверті

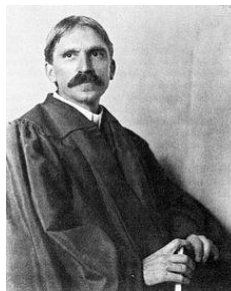
XIX ст. після падіння прогнилого режиму Другої Імперії, поразки у війні з Пруссією та кривавого придушення Паризької Комуни.

У зв'язку з цим він активно виступав проти прибічників відродження монархії та прихильників «сильної влади», проти реакційних клерикалів та націоналістів, відстоюючи необхідність національної згоди на республіканських, світських та раціоналістичних принципах, на основі яких у Франції сформувалась Третя республіка.

Перша Світова війна завдала тяжкого удару по Французькій соціологічній школі, поставивши під питання загальний оптимістичний настрій соціології Дюркгейма. Деякі відомі працівники школи загинули на фронтах війни. Загинув і син засновника школи — Андре, блискучий молодий лінгвіст і соціолог, у якому батько бачив послідовника своєї справи. Смерть сина прискорила смерть батька. Еміль Дюркгейм помер 15 листопада 1917 р. у Фонтенбло під Парижем у віці 59 років, не встигнувши завершити багато із розпочатого. Дюркгейм ввів у науковий обіг теоретичне поняття «колективних уявлень» для позначення ідей, не запозичених з практичного досвіду, а ніби нав'язаних людям самим суспільним середовищем.

Такий погляд на залежність мислення людини від пануючих у суспільстві уявлень розвинув Леві-Брюль своєю теорією «дологічного мислення».

ДЬЮЇ ДЖОН **(20 ЖОВТНЯ 1859 — 1 ЧЕРВНЯ 1952 рр.)**

Американський філософ, психолог та реформатор освіти. Дьюї був значною постаттю у філософії прагматизму та засновником функціональної психології, пропагандистом прогресивного та прогресивно-популістського напрямку в області навчання.

Хоча Дьюї найбільше відомий публікаціями в області освіти, він писав на інші теми, такі як досвід, природа, мистецтво, логіка, демократія й етика.

Дьюї вважав, що для демократії важливі два основні елементи, що потребують постійної уваги: школи й громадянське суспільство. На думку Дьюї повна демократія встановлюється не тільки за рахунок загального виборчого права, а й завдяки сформованій громадській думці, чого можна досягти ефективною системою спілкування між громадянами, фахівцями й політиками, при чому саме останні несуть відповідальність за ту політику, яку вони втілюють у життя.

Дьюї народився у місті Берлінгтон, штат Вермонт, у родині середніх статків. Як і старший брат, Девіс Річ Дьюї він навчався у Вермонтському університеті і закінчив його у 1879 р.

Важливим для становлення студента був Генрі Торрі, племінник і зять колишнього президента університету Джозефа Торрі. Дьюї продовжив брати приватні уроки у свого учителя після випуску аж до зачислення в Університет Джонса Гопкінса.

Після двох років на посаді вчителя в Ойл-Сіті у Пенсильванії і року на посаді вчителя початкової школи у невеличкому містечку у Вермонті, Дьюї вирішив, що не має хисту вчителя початкової чи середньої школи. Він продовжив навчання разом із Джорджем Сільвестром Моррісом, Чарлзом Сандерсом Пірсом, Гербертом Бакстером Адамсом та Стенлі Голлом й отримав Ph.D. у Школі мистецтв та наук Університету Джонса Гопкінса.

У 1884 р. він отримав роботу у Мічиганському університеті, де працював по 1888 р., а потім знову з 1889 – 1994 рр. Неопублікована й втрачена дисертація Дьюї називалася «Психологія Іммануїла Канта».

В основі поглядів Дьюї на навчання, що вплинули на становлення світової педагогіки, лежала філософія прагматизму, що прийняла форму інструменталізму. Ця філософія не визнає класичного критерію істини, за яким істина є відповідність наших думок дійсності, що не залежить від нас. Прагматизм за істинне (реальне) визнає те, що корисно, відсуває на другий план наукове пізнання, а з ним і істину, необтяжену характеристикою корисності.

Уважав, що дитина пізнає нове не заради самих знань, як думали попередники, а заради діяльності, вона цікавиться саме тим, що може зробити сама. У цьому напрямку Дьюї вперше «поєднав» пізнання і діяльність. При цьому прихильник природничо-наукового емпіризму, він визначив місце пізнання і діяльності у розв'язанні повсякденних дитячих проблем.

Процес такого вирішення, що спирається на метод експерименту, повинен забезпечити успішне відкриття дітьми нових істин за допомогою п'яти послідовних ступенів:

- 1) відчуття проблеми (утруднення);
- 2) її виявлення і визначення;
- 3) уявлення можливого рішення;
- 4) виявлення шляхом умовиводів наслідків із імовірного рішення;
- 5) подальші спостереження й експерименти, що дозволяють зробити висновок, що містить позитивне чи негативне судження.

Ці етапи мислення, іноді з деякими модифікаціями, стали називати ступенями і відповідно до них будувати шкільні уроки. Одні намагалися застосовувати їх механічно на всіх уроках, не помічаючи того, що вони у такий спосіб формалізують процес навчання.

ДЖЕРЕЛА:

Дьюи Дж. Демократия и образование / Пер. с англ. — Москва: Педагогика-пресс, 2000.; Дьюи Дж. Реконструкция в философии / Пер. с англ. М. Занадворов, М. Шиков. — М.: Логос, 2001.; Дьюи Дж. Реконструкция в философии; Проблемы человека / Пер. с англ., послесл. и примеч. Л. Е. Павловой. — М.: Республика, 2003.; Дьюи Дж. Общество и его проблемы / Пер. с англ. И. И. Мюрберг, А. Б. Толстова, Е. Н. Косиловой — М.: Идея-Пресс, 2002.;

ЕВАНС МЕДФОРД СТЕНТОН (народився 20 липня 1934 р.)

Американський журналіст, письменник і педагог. Він є автором восьми книг, у тому числі Блоквані з історії. Untold Story сенатора Джо Маккарті і його боротьбі проти Америки і «Вороги» (2007).

Еванс народився у Техасі, 20 липня 1934 р. Його батько Медфорд Брайан Еванс, професор коледжу. Він виріс у Чаттануга, Теннессі і Вашингтон, округ Колумбія столичної області.

Еванс закінчив з відзнакою Єльський університет, у 1955 р. отримав ступінь бакалавра англійської мови, а потім успішно навчався

в аспірантурі з проблем економіки у Нью -Йоркському університеті під керівництвом Людвіга фон Мізеса.

Будучи студентом, Еванс був редактором новин газети Ельського університету.

Після закінчення навчання, Еванс став помічником редактора Фріман, де Chodogov був редактором. Наступного року він увійшов до складу Вільям Ф. Баклі і відповідав за огляд національних новин (де він служив помічником редактора з 1960 - 1973 рр.). Стає головним редактором людських подій, де він у даний час є пишучим редактором. Він став прихильником Франка Майера і «політична філософія примирення і традиціоналістом Лібертаріанської тенденції консервативного руху», - стала його ідейними переконаннями. Пізніше, Еванс стверджував, що свобода і гідність не є антагоністичними, а доповнюють повноцінне життя індивідуума. «Ідея, про те, що є якийсь величезний конфлікт між релігійними цінностями та проблемою свободи людини є прямим спотворенням всієї проблеми. Вони нерозлучні», - пише Еванс.

Консервативна філософія вважає, що наш Бог, у центрі всесвіту і тому наказав Всесвіту, що мета цієї людини полягає у формуванні свого життя моделі порядку, виходячи з Божественного центру життя, і що, у пошуках цієї мети, людина не може орієнтуватися на помилки інтелекту і волі бродяги.

У 1959 р. Еванс очолив редакцію «Новини», що в Індіанаполісі. Його кар'єра була успішною – у 26 років, молодшим редактором нації і столичної газети, яку він обіймав до 1974 р. У 1971 р. Еванс став коментатором на телебаченні і радіо CBS мережі, і у 1980 р. став оглядачем Національного Громадського Радіо, Голос Америки, Радіо Америки і WGMS-FM у Вашингтоні. У 1974 р. він став національно синдикований оглядачем синдикату Los Angeles Times. Баррі Голдуотер писав, що Еванс «пише з силою і переконанністю і авторитетом досвіду.» У 1977 р. Еванс заснував Національний центр журналістики, де він служив директором до 2002 р. У 1980 р. він став ад'юнкт-професор журналістики Університету Трой Трой, штат Алабама. Сьогодні він завідує кафедрою журналістики Б'юкенен. У 1981-2002 рр. він був видавцем споживачів «Дослідження журналу».

Еванс був на Великій В'язів, сім'ї будинку Вільям Ф. Баклі в Шароні, штат Коннектикут, приймав участь у створенні організації «Молоді американці за свободу», де 11 вересня 1960 р. він підготував виступ і статут, для названої організації. Деякі консерватори і сьогодні шанують цей документ як короткий виклад своїх ідейних принципів.

У 1971-1977 рр., Еванс обіймав пост голови Американського консервативного союзу. Він був одним з перших консерваторів, які засудили діяльність президента США Річарда Ніксона, вже через рік при його першому терміні, і задовго до Уотергейту. Під керівництвом Еванса, АСУ видав заяву у липні 1971 р., «Американський консервативний союз прийняв рішення призупинити нашу підтримку адміністрації». У червні 1975 р. АМКУ закликав Рональда Рейгана, щоб кинути виклик діючий Джеральд Форд у 1976 р. у президенти від республіканців номінації. У червні 1982 р. Еванс та інші зустрілися з президентом Рейганом, попереджаючи його про співробітників Білого дому, які думали, що вони могли б домовитися з демократичним конгресом. (Рейган згодом зробив таку угоду, в якій за кожен \$ 1 в більш високі податки Конгрес обіцяв \$ 3 в скороченні витрат. Рейган виступив зростання податків, але Конгрес відмовився, на самому справі збільшення витрат).

У 1974 р. Еванс заснував Науково-дослідний інститут, який він до цих пір є головою. Він також займав пост члена Ради з національної політики і молоді американців за свободу Національної консультативної ради, членом правління Міжвузівських досліджень інституту (МСІ), і є членом Ради радників Національного комітету з обмеження податкової політики.

Еванс був почесним доктором Університету Сиракуз, Джона Маршалла юридичний факультет, Grove City College і Франсиско Маррокіна університету. У минулому він був лауреатом двох премій Фонду Свободи для редакційного листа та Національного Клубу Headliners премію за «видатні та послідовні редакційні сторінки».

Еванс також був нагороджений Media Research Центр і Вільям Ф. Баклі молодший премії «За видатні Media «Точність в ЗМІ». Мав він також нагороду і Ріда Ірвіна «За видатні досягнення в журналістиці», Барбари Олсон премію «За видатні досягнення».

Особливо відомими працями Еванса є «Проблема людини в консерватизмі», де він характеризує розвиток політичної історії США, пише: «Якщо і є пункт, стосовно якого сучасні філософи, як здається дійшли згоди, то це те, що американське суспільство якимось чином втратило свої орієнтири. Критики з переконаннями на будь-який штиб наполегливо нас сповіщають, що наша нація відхилилася від цінностей, які колись були її метою. Проте, якими є ці цінності, існує менше узгодженості».

ДЖЕРЕЛА:

Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера: Перевод з нім. – К.: Тандем, 2002.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка:

ЕВОЛЮЦІОНІЗМ

ЕВОЛЮЦІОНІЗМ — напрям в антропології (від грецького $\alpha\nu\theta\rho\nu\lambda\omicron\varsigma$ — людина, $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ — слово — наука про походження та розвиток (еволюцію) людини, утворення людських рас та нормальні варіації фізичної будови людини) і етнографії (від грецького $\epsilon\theta\nu\omicron\varsigma$ — плем'я, народ; $\gamma\rho\alpha\phi\omicron$ — пишу — наука про культуру і побут, походження (етногенез), розселення, процеси культурно-побутових відносин на всіх етапах історії людства народів). Час зародження — XIX ст. Зацікавленість еволюційними ідеями змінювалась від кінця XIX ст., коли вони були широко поширені у світовій науці як універсальна теорія соціальних явищ і процесів, до початку XX ст., коли стали нагромаджуватись безліч фактів, які не вкладалися у теоретичні викладки еволюціонізму.

Розвиток еволюційних ідей у біології має досить тривалу історію. Воно пройшло шлях становлення від наукової ідеї до наукової теорії. Початок ідей еволюціонізму у біології був закладений ще в античній філософії і їх розвиток тривав більше 2 тисяч років. Основними характерними рисами перших проявів еволюціонізму, як єдиної теорії соціальних явищ і процесів, є збирання та систематизація знань про органічний світ та навколишнє середовище. Одночасно відбулося зародження двох поглядів щодо різноманітності видів у живій природі. Перший з них бере початок з античної діалектики, яка наголошувала на розвиток та зміну навколишнього середовища. Другий починається з поширенням християнського світогляду і базується на креаціонізмі (вірі у те, що всі форми життя і навколишній світ створений надприродною силою). Протягом початкового етапу розвитку еволюційної ідеї між цими двома точками зору йшла постійна боротьба, причому серйозна перевага мала креаціоністська версія. У початковий період було висловлено низку цінних ідей, необхідних для затвердження еволюційного підходу. Ідею поступової зміни організмів можна знайти в Платона (427–347 до н. е.). Особливе значення мають і висновки Аристотеля (384–322 до н. е.) у праці «Про частини тварин». Цінність представляє передусім його ідея «драбини живих істот», що показує існування організмів різного ступеня складності.

Основоположниками еволюціонізму вважається Фрідріх Клем (вчення про етапи еволюції культури), і Едвард Тейлор (уперше

виразив свої еволюціоністські ідеї в книзі «Дослідження в області древньої історії людства» (1865)). Тейлор уперше доступно і чітко дав поняття культури для застосування в порівняльних дослідженнях, і запропонував зразки таких досліджень, тому саме його багато дослідників і вважають основоположником еволюціонізму.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІОНІЗМУ:

Класична еволюціоністська теорія наполягала на існуванні універсального закону розвитку людських культур.

Людський рід єдиний, тому усі люди мають приблизно одні і ті ж розумові здібності і у схожих ситуаціях прийматимуть приблизно аналогічні рішення, що у свою чергу визначає одноманітність культури на схожих східцях розвитку.

У людському суспільстві має місце безперервний розвиток, тобто прямолінійний процес переходу від простого до усе більш складного. Таким чином, громадський розвиток йде за законами еволюції.

Розвиток будь-якого культурного елементу спочатку зумовлений, оскільки його пізніші форми формуються і зароджуються у більше ранніх. При цьому розвиток будь-якої культури багатоступінчатий, а східці і стадії розвитку єдині для усіх культур у світі.

Культурні відмінності народів викликані їх різними східцями розвитку, а усі народи і усі культури сполучені між собою в один безперервний і прогресивно такий, що розвивається еволюційний ряд.

Первісне суспільство, з точки зору еволюціоністів, мало єдині для усіх народів соціальні, культурні і економічні моделі. А сучасні неписьменні народи розглядалися як пережиток древніх часів. Передбачалося, що вивчення їх культури веде до реконструкції культури первісного суспільства в цілому.

Еволюціонізм — перша етнологічна теорія, формування якої почалося в середині XIX ст. Джерела її — у принципі розвитку у природознавстві, що завершився появою теорії еволюції. Свою основну задачу прибічники еволюціонізму у науці про культуру бачили у тому, щоб відкрити й пояснити загальні закономірності розвитку культури, у зіставленні рівнів розвитку культури різних народів.

Представники еволюціонізму у Великобританії — Герберт Спенсер, Едвард Тайлор, Джеймс Фрейзер, у Німеччині — Адольф Бастіан, Теодор Вайц, Генхір Шурц; у Франції — Шарль Летурно; у США — Льюїс Генрі Морган. Завдяки їх дослідженням культура, що раніше

являла собою сукупність окремих типів і форм, набула цілісність, її було систематизовано.

Едвард Тайлор

Вважав, що всі культури проходять однаковий шлях еволюції від дикості до цивілізації; різні рівні розвитку культур різних народів не залежать від расових відмінностей.

Теорії виродження Ж. де Местра Тайлор протиставив ідею прогресивного розвитку культури. При цьому він допускав можливість деградації культур в окремих випадках.

У своїх роздумах він спирався на те, що людина — частина природи, що розвивається у зв'язку з її закономірностями. Всі люди однакові за своїми психологічним й інтелектуальним потенціалом. Він стверджував, що еволюція культури іманентна.

Герберт Спенсер

Запропонував концепцію еволюції як особливого типу послідовних змін культурних феноменів від однорідних (гомогенності) до узгодженої неоднорідності (гетерогенність).

Проводив аналогію суспільства й організму. Культури (або суспільства) розвиваються під впливом зовнішніх (географічне середовище, сусідні культури) й внутрішніх (фізична природа людини, розбіжності психологічних якостей) факторів. «Відсталі» культури були створені фізично, інтелектуально й морально нерозвинутими людьми.

Із ранніх стадій людської передісторії продовжується повільна адаптація людьми природи.

Виділив два боки історичного розвитку суспільства — диференціація та інтеграція. Розвиток починається з кількісного зростання, збільшення кількості елементів, що складають культуру. Кількісне зростання веде до диференціації цілого на окремі частини.

Адольф Бастіан

Вважав, що всі люди на ранньому етапі розвитку людства мали однакову психічну структуру — систему адаптації до історично-географічних умов. Це підтверджується тим, що елементарні ідеї багатьох культур схожі між собою. Розвиток суспільства відбувається в формі кругообігу.

Цикл розвитку може продовжуватися, якщо для цього є стимули. Чим більше народ пов'язаний із географічним середовищем, тим менше він піддається історичним змінам.

Досліджував місто й роль родового строю в історії людства, історію формування сімейно-шлюбних відносин, періодизацію історії людства.

Усю історію він поділив на два періоди: ранній — організація, що базується на родах, племенах; пізній — політична організація, що заснована на різних відношеннях людей до території та власності.

Зробив спробу періодизації первісної культури. Це дозволило об'єднати етнографічні, історичні й археологічні факти. Із теорій еволюціоністів було зроблено ідеологічний висновок: якщо всі народи розвиваються за єдиною схемою і верхівкою у цій схемі вважають європейське суспільство, то імперії, що захоплюють нові колонії, допомагають їм таким чином пришвидшити розвиток. Проте представники еволюціонізму не намагалися пояснити причину виникнення культури.

У міру подальшого розвитку науки і відповідно накопичення нових фактичних даних до кінця XIX ст. усі більшою мірою стали

проявлятися слабкі сторони еволюціонізму, що вступили в протиріччя з фактами реального життя. Зібраний новий етнографічний матеріал часто не підтверджував еволюціоністські положення.

Льюїс Генрі Морган

Гіпотеза про єдину логіку історичного процесу не відповідала філософським установам позитивістів і прибічників інших течій. Так, наприклад, багато істориків, спираючись на конкретні факти, зайняли позицію, названу ідеографічною. З цієї точки зору історичні події мають обмежений і випадковий характер. Деякі критики еволюціонізму звертали увагу на абстрактність концепції універсального закону розвитку людських культур і стверджували про існування лише окремих процесів (міграція, урбанізація тощо). Ті ж, хто визнавав існування історичних моделей, обмежував їх епохою, народом або країною тощо, відмовлялися визнавати існування глобальних історичних законів.

Критики звертали увагу на зневагу еволюціоністами фактами багаточисельних криз, повних колапсів держав і цивілізацій.

Прибічники культурного релятивізму вказували на унікальність кожного етносу і у зв'язку з цим неможливість ранжувати їх за єдиною шкалою диференціації, зрілості або прогресивності. З цієї позиції багато незахідних суспільств, які можуть здатися європейцям відсталими, такими не є, вони просто відмінні від західних.

Дифузійністи вказували на ігнорування еволюціоністами факту впливу прямого втручання (колонізація, завоювання, міграції, демонстративні ефекти тощо) на процеси соціальних змін, оскільки у результаті вищезгаданих процесів часто відбувається пропуск або прискорене проходження стадій розвитку суспільства.

ДЖЕРЕЛА:

Льюїс Г. Морган (L. H. Morgan, 1818–1881) — основна робота «Древне суспільство» («Ancient Society»); Едвард Барнетт Тайлор (E. B. Tyler, 1832–1917) —

основна робота «Первісна культура» («Primitive Culture»); Герберт Спенсер — основна робота «Основи соціології»; Джеймс Дж. Фрезер (J. G. Frazer, 1854–1941) — основна робота «Золота гілка» («The Golden Bough»).

ЕВТАНА́ЗІЯ

ЕВТАНА́ЗІЯ (грец. Eu — добре + грец. Θάνατος — смерть) — практика припинення (або скорочення) лікарем життя людини, яка страждає невиліковним захворюванням, відчуває нестерпні страждання, на задоволення прохання хворого у безболісній або мінімально болісній формі з метою припинення страждань.

Папа Іван Павло II так визначив термін «евтаназія»: «Евтаназія — це дія або бездіяльність, що за своєю природою чи наміром виконавця спричиняє смерть з метою уникнути будь-якого страждання».

Термін «евтаназія» вперше вжито Ф. Беконом у XVII ст. для визначення «легкої смерті».

Станом на 2009 р., деякі форми добровільної евтаназії були офіційно дозволені у Бельгії, Люксембурзі, Нідерландах, Швейцарії, і у деяких штатах США.

ВИДИ ЕВТАНАЗІЇ:

У теорії розглядають два види евтаназії: пасивна евтаназія (зумисне припинення медиками підтримуючої терапії хворого) і активна евтаназія (введення помираючому ліків або інші дії, котрі викликають швидку смерть). Активною евтаназією часто вважають і самогубство з лікарською допомогою (надання хворому на його прохання препаратів, які вкорочують життя).

Сьогодні про евтаназію говорять не лише стосовно важко хворих осіб, але також у випадку появи на світ дитини із серйозними вадами розвитку — евтаназія новонароджених.

Існує ще один вид евтаназії — соціальна евтаназія, у якій рішення позбавити когось життя залежить від суспільства, яке виходить з міркувань, що кошти, необхідні для лікування безнадійно хворих дорогими препаратами, внаслідок їх евтаназії будуть збережені для лікування тих хворих, які після одужання зможуть повернутися до нормальної робочої діяльності. Така загроза йде з боку економіки, яка керується критерієм «витрати — вигоди».

Як певну альтернативу евтаназії можна розглядати паліативне лікування, яке використовують тоді, коли з терапевтичної точки зору вже нічого не можна вдіяти для того, щоб зупинити хворобу, у лікарів ще залишаються засоби, які вони можуть і повинні застосовувати вже не заради оздоровлення, але з відчуття професійної етики та поваги

стосовно пацієнта і в ім'я боротьби за якість життя, яке ще залишається у ньому.

ДЖЕРЕЛА:

Даніелян Т.П. Право людини на евтаназію// Матеріали VI-ї студентської наукової конференції, 2015 - С.54-55; Акопов В. И. Этические, правовые и медицинские проблемы эвтаназии // Медицинское право и этика, 2000. — 1. — С. 47-55; Ворона В. А. Право на евтаназію як складова права людини на життя / В. А. Ворона // Право України. -Київ, 2010, № 5.-С.199-205; Дмитриев Ю. А. Конституционное право человека у Российской Федерации на осуществление эвтаназии // Право и политика, 2000. — 7. — С.127-130; Дмитриев Ю. А., Шленева Е. В. Право человека у Российской Федерации на осуществление эвтаназии // Государство и право, 2000. — 11. — С. 52-59; Дж. Рейчелс «Активная и пассивная эвтаназия» // Этическая мысль: Науч.-публицист. чтения. 1990.; Фут Ф. Эвтаназия // Философские науки. № 6, 1990, с. 63-80.

ЕГАЛІТАРИЗМ

ЕГАЛІТАРИЗМ (франц. egalitarisme, від egalite —рівність) — утопічна ідея про усунення соціальних відмінностей і соціальної нерівності шляхом загального зрівняльного перерозподілу майна і засобів виробництва. У своїх ранніх формах за доби античності і середньовіччя егалітаризм був пов'язаний з вимогою зрівняльного перерозподілу землі.

За раннього капіталізму склалися дві основні течії егалітаризму. Представники першої виступали за зрівняння майна індивідуальних виробників при збереженні приватної власності. Ідеал рівності на основі приватної власності, обґрунтований Ж. Ж. Руссо, намагалися здійснити прихильники якобінської диктатури у Франції. Представники іншої течії егалітаризму., пов'язаної з комуністичними утопіями, проповідували зрівняльний розподіл праці і продуктів праці на основі спільної власності на засоби виробництва. Саме такі ідеї пронизували теорію і практику так званого наукового комунізму, що ґрунтувався на марксистсько-ленінському вченні та був панівною ідеологією у колишньому Радянському Союзі та інших соціалістичних країнах.

Втілення ідей егалітаризму у державному масштабі спричинює нівелювання здібностей і потреб людей, гальмує економічний і духовний розвиток суспільства, призводить до тотального одержавлення всіх сфер суспільного життя, створення держав «казарменого комунізму».

ДЖЕРЕЛА:

Т. Д. Длугач. Эгалитаризм / Новая философская энциклопедия. М.: Мысль, 2000—2001.; Политология. Словарь. — М: РГУ. В. Н. Коновалов. 2010.

ЕГОЦЕНТРИЗМ

ЕГОЦЕНТРИЗМ (лат. Ego — «я», лат. Centrum — «центр») — нездатність чи невміння індивіда встати на чужу точку зору. Сприйняття своєї точки зору як єдиної існуючої. Термін введений у психологію Жаном Піаже для опису особливостей мислення, характерного для дітей у віці до 8-10 років. З різних причин така особливість мислення у різного ступеня вираженості може зберігатися і у зрілішому віці.

Жан Піаже у своїх книгах описує кілька проведених ним експериментів, які демонструють дитячий егоцентризм. Наприклад: Експеримент з іграшкою і горою. Дитині ретельно, з усіх боків показують ландшафт у мініатюрі, що зображає гору з будиночками, деревами та ін.

Після цього його садять на стілець перед цим ландшафтом і просять описати, що він бачить. Дитина описує ту частину «гори», яку йому видно.

Після цього, з протилежного боку «гори», садять на стілець іграшку, і дитину тепер просять описати, що бачить іграшка. Незважаючи на очевидну дорослому відмінність між тим, що видно зі стільця дитини і тим, що видно зі стільця іграшки, дитина повторює опис, даний в перший раз. Результат був інтерпретований Піаже, як нездатність дитини уявити себе на місці іграшки.

Інший експеримент полягав у тому, що дитині послідовно задавалося два питання: перше — скільки у нього братів і сестер, друге — скільки сестер і братів у його брата або сестри. Відповідь на друге питання була на одну людину менше, ніж на перше. Це було інтерпретовано як те, що дитина не вважає себе «братом чи сестрою», тобто не усвідомлює що може не бути центральним об'єктом.

Як впливає з визначення, всупереч поширеній думці, егоцентризм не є формою або ступенем егоїзму. Попри це, егоцентризм може призводити до поведінки, схожому на егоїстичну. Так наприклад егоцентризм дитини, часто, не дозволяє йому розуміти, що у інших людей можуть бути бажання або потреби, відмінні від його власних. Як наслідок, поведінку не спрямовану на їх задоволення він може сприймати як «неправильну» і протестувати проти неї.

Егоцентризм не сумісний з повноцінною емпатією. Здатність зрозуміти почуття іншого має на увазі здатність зрозуміти, що ці почуття теж інші. При вираженому егоцентризмі емпатія набуває форми інтроєкції, коли почуття, сприйняті в іншій людині, здаються своїми.

ДЖЕРЕЛА:

Пиаже, Жан. Речь и мышление ребенка. — Римис, 2008. — 448 с.;
Выготский, Лев Семёнович. Мышление и речь. — Москва: Лабиринт, 2005. — 352 с.;
Гиппенрейтер, Юлия Борисовна. Введение в общую психологию. Курс лекций. —
Москва: АСТ, 2008. — 352 с.

ЕЙЗЕНХАУЕР ДУАЙТ ДЕВИД (14 жовтня 1890 – 28 березня 1969 рр.)

Американський військовий і державний діяч. Тридцять четвертий президент Сполучених Штатів Америки, один з головних американських воєначальників Другої Світової війни, генерал армії США (1944 р.), кавалер багатьох нагород, зокрема радянського ордена «Перемога» (1945 р.) і самий популярний американський президент, хіба, що, після Джорджа Вашингтона.

Народився в сім'ї Девіда Ейзенхауера і Айди Елізабет Ейзенхауер. У 1891 р. разом з батьками переїхав у місто Абілін, штат Канзас. Закінчив середню школу у 1909 р. і після цього вчився у військовій академії Вест-Пойнт з 1911 - 1915 рр. Батько був не проти військової кар'єри, отримати благословління матері було значно складніше, вона була переконаною пацефісткою. Але майбутній президент закінчив академію 65-м у групі із 170 курсантів. Служив у піхоті до 1918 р. у різних військових таборах у Техасі і Джорджії. Протягом Першої світової війни став 3-м у керівництві нового танкового корпусу і отримав тимчасове звання підполковника у Національній Армії. Відбув війну, навчаючи танкові екіпажі у Пенсильванії. Після війни йому повернули попереднє звання капітана (він отримав звання майора декількома днями пізніше) перед переведенням у Форт-Мід, Меріленд, де він залишався до 1922 р.

Його інтерес у питаннях ведення війни танками підсилили багато бесід з Джорджем Паттоном і іншими воєначальниками танкових військ.

У 1922 – 1924 рр. – служив у Зоні Панамського каналу під проводом генерала Фокса Коннера. Під опікунством Коннера навчався військовій історії та теорії і пізніше цитував перед військами величезний вплив генерала на його військові погляди. У 1925-1926 рр. відвідував командно-штабний коледж (Command and General Staff College) у Форт-Левенворті, Канзас, а потім служив командиром батальйону у Форт Беннінг, Джорджія до 1927 р.

Далі служив у Американській комісії бойових пам'ятників, навчався у воєнному коледжі армії, (англ. Army War College) Карлайль-Барракс (1928 р.), був виконавчим офіцером генерала Джорджа В. Мослі, помічника військового міністра (1929-1933 рр.). З 1933 - 1935 рр. працював помічником начальника штабу армії генерала Макартура. Після цього він до 1939 р. служив на Філіппінах, де був помічником військового радника місцевого уряду. У 1936 р. – отримав звання підполковника. Повернувшись у США, у 1939 – 1941 рр. перебував на різних штабних посадах у Вашингтоні, Каліфорнії та Техасі. З березня по грудень 1941 р. - начальник штабу 3-ої армії у Форті Сема Х'юстона в Техасі. Після цього отримав звання полковника, а потім — бригадного генерала (вересень 1941 р.).

У грудні 1941 р. США вступили в Другу світову війну. Спочатку Ейзенхауер займав керівні посади у відділі військового і оперативного планування в штабі армії, на чолі з генералом Джорджем Маршаллом. Пізніше обіймав посаду начальника Генерального штабу.

З листопада 1942 - жовтень 1943 рр. - командував силами союзників при наступі у Східній Африці, Сицилії й Італії. Після Тегеранської конференції західні союзники відкрили «другий фронт» у Франції, й Ейзенгауер стає Верховним головнокомандувачем експедиційними силами. Він командував англо-американськими силами вторгнення у Нормандії 6 червня 1944 р., коли була розпочата Операція «Оверлорд». У грудні присвоєно звання генерала армії. Кавалер радянського ордену «Перемога» (1945 р.).

З кінця війни до листопада 1945 р. Ейзенхауер був воєнним губернатором американської зони в Німеччині. Недивлячись на недовіру до Радянського Союзу, він надіявся на продовження радянсько-американського діалогу, який розпочав з маршалом Жуковим в Берліні. Влітку 1945 р. він виступає проти атомної агресії Японії, вважаючи, що це нашкодить стосункам з Радянським Союзом. Одночасно він не підтримував план Моргентау (1944 р.), який був

спрямований проти відродження індустріальної могутності Німеччини. Ейзенхауер вважав, що відновлення Рурської області є важливим чинником відновлення Європи в цілому. З кінця 1945 - лютий 1948 рр. він обіймає посаду начальника штабу армії генерала Маршалла. Поступово від ідеологічно поміркованої людини, Ейзенхауер звертає на антикомуністичну позицію, хоча до кінця віне був впевнений, що саме від СРСР слід чекати військової агресії.

У 1948 р. Ейзенхауер іде у відставку. Він отримує ряд пропозицій для продовження своєї кар'єри. Томасу Уотсону, який опікав університет у Колумбії, вдалося вговорити його стати президентом університету. Він обіймає цю посаду з червня 1948 - жовтень 1950 рр. Мабуть, саме тут, він відчув перепочинок у життєвих перепетях і як обіцяв друзям і колегам, почав писати біографічну книгу про Другу світову війну.

Для Ейзенхауера була характерна риса його життя щодо відношення до політичного сприйняття світового соціуму. Особливо це проявлялося, коли мова заходила про причетність його до політичної партії. Навіть своїм близьким друзям він ніколи не говорив про свої симпатії до політичного табору чи демократів, чи республіканців. У 1948 р. президент Трумен запропонував йому пост віце-президента. Як і Трумен, Ейзенхауер завжди підтримував план Маршалла. Він був переконаний, Сполучені Штати повинні переслідувати власні інтереси у справі відновлення Європейського континенту. Але пропозицію щодо своєї політичної кар'єри Трумена не підтримав, так як вважав недостойною справою торгуватися за підтримку на партійних кворумах. Як професіональний солдат Ейзенхауер зайняв пасивну позицію у просторі політичного життя і політичних конфліктів. Але безапеляційно він приймає пропозицію президента Трумена у кінці 1949 р. стати головнокомандувачем збройних сил НАТО. Діяльність його у штабквартирі у Парижі переконала його у тому, що США повинні створити в Європі щит проти Радянського союзу. Ця доктрина повинна діяти до тих пір, поки країни Європи будуть самі у стані протистояти радянській загрози.

Праве крило республіканської партії і її лідер Роберт Тафт проводили ізоляційну концепцію «фортеці Америки», яку командувач НАТО вважав безпідставною і ненадійною. Він підтримував тих, хто пропагував ідею виводу американських військ з Європи, що повинно було розрушити систему колективної безпеки. Ці ідеї настільки захопили Ейзенхауера, що він вирішив бути республіканським кандидатом на пост президента у 1952 р. Він був переконаний, що в

іншому випадку переможе Тафт, що нашкодить національним інтересам США.

Особливу роль участі Ейзенхауера у виборах відіграв республіканський сенатор Генрі Кебот Лодж молодший, який, у кінцевому рахунку переконав його у тому, що населення підтримає його виборчу програму і його кандидатуру. Щось подібне висловив і Джон Фостер Даллес, зовнішньополітичний аналіз якого співпав з аналізом ситуації самого Ейзенхауера. Підтримав його і політичний радник під час війни і наступник військового губернатора у Німеччині. Так як Трумен відмовився виставляти свою кандидатуру на наступний термін, моральний бік президенської апопеї автоматично був знятий – Ейзенхауер не боровся з нині діючим президентом.

Сама предвиборна компанія проходила в обстановці підвищеної критики політики Трумена. Тут йому пригадали війну у Кореї (1950 – 1953 рр.), збільшення терміну військової служби, конфронтацію з Китаєм, де з перемогою МаоЦзе-дуна у 1949 р. до влади прийшли комуністи. Масла у вогонь політичних дискусій підлили випробування атомної зброї Радянським Союзом, а також травля консервативним сенатором Джозефом Маккарті, який намагався представити уряд, демократичну партію і інтелектуальну еліту, яка була комуністично налаштована.

Тому основними напрямками предвиборчої компанії Ейзенхауера були наступні: війна у Кореї, захист від комунізму і боротьба проти корупції в уряді. З обіцянкою бути президентом всіх без винятку американців, він вступає у боротьбу за крісло у Білому домі. Він перемагає кандидата від демократів Едлая Е.Стівенсона, отримавши 21,5 млн. із 39 млн. голосуваних. Після 20 років ейфорії демократів республіканський президент знову прийшов у Білий дім.

Після перемоги у свій особистий штаб Ейзенхауер запросив групу бувших військових колег, людей з університетською освітою і діловими якостями. Перша ціль, яка була поставлена президентом у його програмі «Сучасний республіканізм» – це виведення державного втручання в економіку. Доведена війною державна квота у валовому вітчизняному продукті з 1940 р. піднялася з 23 до 93%. Лозунг предвиборчої боротьби «Прийшов час змін» значив поворот такої тенденції у майбутньому.

Хоча це вдалося здійснити команді Ейзенхауера не у повній мірі, однак коли він у 1961 р. залишив Білий дім, доля державних розходів вже не піднімалася. У той час як доля федекральних розходів у загальних витратах держави знизилася з 76 до 60%.

Друга ціль, яка була поставлена командою президента Ейзенхауера – це розвиток вільної конкуренції. Він відмінняє контроль над фіксованою заробітною платою. Економічна політика президента була спрямована на концепцію створення індивідуальної економічної діяльності.

У цьому плані він розумів наступне: стримування інфляції, рівномірне економічне зростання і захист індивіда і сім'ї від економічного ризику в урбанізованому та індустріалізованому світі. Він вважав, що військові витрати повинні бути мінімальні, щоб населення країни не страждало від податків.

Ця ідея була в основі доктрини «дешевої» атомної зброї. Ряд політологів вважають Ейзенхауера ініціатором доктрини «мирного атома».

Більше півстоліття тому, на зорі атомної ери, президент Ейзенхауер, виступаючи на Генеральній Асамблеї ООН у Нью-Йорку, виклав просту і у той же час дуже далекоглядну ідею про необхідність співпраці між світовими ядерними державами.

У своєму виступі, названому «Атом для миру», він дав загальний підхід, що складався з трьох основних частин: використання атомної енергії у мирних цілях, приборкання розповсюдження ядерної зброї і відповідальне розпорядження Америки та Росії своїми ядерними арсеналами.

Пропозиції Ейзенхауера привели до створення Міжнародного агентства з атомної енергії, а пізніше до укладання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Однак холодна війна в значній мірі вихлостила його багатообіцяючі ідеї.

Жодне з цих питань не має більш важливого значення для світу, в якому ми живемо сьогодні, ніж ядерний виклик, про який Ейзенхауер говорив з такою прозорливістю багато десятиліть тому.

Так, зростання потреби в енергії призводить до виснаження обмежених запасів органічного палива. Загальносвітовий попит на одну лише нафту, наприклад, може зрости до 2030 р. на 50%. Зростання споживання нафти, газу і вугілля негативно позначається на навколишньому середовищі. М'який січень 2007 р. у Москві нагадав усім нам про глобальне потепління - і дійсно, десять найтепліших років у світі за весь час спостережень припали на період після 1990 р.

У міру того як ядерна енергія стає більш привабливою з урахуванням економічних і екологічних міркувань, вона стає не менш привабливою і з військової точки зору як для держав, так і для недержавних структур.

Глибоку стурбованість викликає прагнення Північної Кореї та Ірану обзавестися ядерною зброєю. Але є й інші держави, які явно хотіли б наслідувати їхній приклад. Настільки ж небезпечна і загроза ядерного тероризму.

Немає жодних сумнівів у тому, що, якби терористи, які погубили стільки невинних людей в Нью-Йорку вересневим днем 2001 р. чи в Беслані іншим вересневим днем, могли роздобути ядерну зброю, вони б застосували її і наслідки були б катастрофічними.

Тому слід завжди пом'ятати концепцію «мирного атома», яку прозоро і мудро запропонував наступним поколінням президент США. В ті часи це привело до створення у 1957 р. міжнародних структур з атомної енергії.

У 1955 р., президент США виступив з ініціативою «відкритого неба» (взаємного контролю за простором).

Ідея «відкритого неба»(взаємного контролю за простором) дійсно була вперше запропонована президентом США Дуайтом Д. Ейзенхауером.

Спочатку передбачалося, що це буде двостороння угода між США та СРСР, що дозволяло б ведення повітряного спостереження над всією територією кожної з держав-учасників. Однак радянська сторона не підтримала американську ініціативу. Це було викликано насамперед припущенням керівника радянської держави того часу Микити Хрущова про можливе використання американцями режиму відкритого неба в шпигунських цілях.

Таке застереження не було упередженістю радянського керівництва. За рік до висунутої ініціативи з режиму відкритого неба Ензенхауер затвердив розробку нового висотного літака – розвідника U-2. Для того часу літак дійсно був унікальним.

Набір висоти відбувався дуже швидко, для відриву від землі був потрібний короткий розбіг – усього близько 300 м.

Через кілька секунд сріблястий літальний апарат зникав з поля зору. А колір й висота, на якій він міг летіти, робили його невидимим ані з повітря, ані із землі.

Розвідник був оснащений надчутливим бортовим обладнанням для фотографування поверхні землі. Завдяки інфрачервоній апаратурі це можна було здійснювати як вночі, так і в умовах невеликої хмарності.

Спеціальні емульсії, нанесені на аерофотоплівку, дозволяли виявляти будь-яке звичайне маскування.

У липні 1956 р. відбувся перший політ U-2 над територією Радянського Союзу. Завдяки використанню аерофотографічних засобів повітряної розвідки США отримали важливу стратегічну інформацію про низку радянських об'єктів. Польоти розвідників тривали до кінця квітня 1960 р.

Першого травня 1960 р. літак U-2 був збитий під Свердловськом радянськими ракетниками, а його пілот Пауерс захоплений у полон і засуджений як шпигун.

Початок космічної ери визначив новий підхід в інформаційному забезпеченні національної безпеки у військовій сфері, у першу чергу Радянського Союзу й Сполучених Штатів. Дві світові наддержави отримали можливість добувати необхідну їм інформацію за допомогою розвідувальних супутників. Посилення протистояння між двома протилежними політичними співтовариствами у «холодній» війні зробило ідею відкритого неба практично неможливою для реалізації. Через тридцять років після першої пропозиції Ейзенхауера ідея відкритого неба знову була проголошена американським президентом Дж. Бушем під час його виступу в Техаському сільськогосподарському й політехнічному університеті у травні 1989 р.

Як і у 1955 р., акцент було зроблено на двосторонній угоді між США і СРСР, як супердержав, що яскраво заявили про свій ядерний потенціал саме у 50-х рр.

**Меркулов, Антонов, Жуков, Ейзенхауер, Сталін,
Гарріман, Калінін на Червоній площі**

Надалі, відповідно до рекомендацій прем'єр-міністра Канади Б. Малруні й міністра закордонних справ Канади Д. Кларка, Сполучені Штати перетворили двосторонню пропозицію на багатосторонню угоду. Відповідно до нової пропозиції, метою угоди про відкрите небо стало збільшення транспарантності воєнної діяльності обох сторін і

зміцнення у такий спосіб співробітництва, що розширювалось між Сходом і Заходом, а також зміцнення безпеки всіх держав-учасниць.

Помітні зрушення в цьому питанні з боку Радянського Союзу намітилися після приходу до вершини партійної влади Михайла Горбачова. Генеральний секретар ЦК КПРС схвалив принцип повітряних спостережень і у 1989 р. погодився почати багатосторонні переговори стосовно укладання Договору про відкрите небо. Цьому сприяла й міжнародна обстановка. У грудні 1987 р. був підписаний Договір про скорочення ракет середньої й малої дальності, що призвело до посилення співробітництва Сполучених Штатів і Радянського Союзу, яке базувалося на політиці гласності, проголошеної Горбачовим. Наближалось закінчення «холодної» війни.

Концепція відкритого неба була не тільки політичною ініціативою, спрямованою на нарощування зусиль у сфері контролю над озброєннями. Адміністрація Буша, що втомилася від заяв з боку керівництва Радянського Союзу, хотіла переконатися в дійсності ідей гласності й перебудови. На початковій стадії переговорів у 1989 і 1990 рр. деякі країни НАТО були трохи стурбовані позицією Михайла Горбачова, яка, як їм здавалося, вступала у протиріччя з оголошеною ним підтримкою гласності й відкритості в міжнародних справах і могла означати, що він має намір припинити переговори у найбільш відповідальний момент. Тому успіх переговорів за цим договором означав би прихильність Радянського Союзу до відкритості й зміцнення довіри між країнами. У першому раунді переговорів взяли участь представники шістнадцяти країн НАТО й семи країн Варшавського Договору.

Повернення до ідеї добровільного режиму відкритого неба робило можливим реальний доступ некосмічних держав до стратегічної інформації, яка представляла інтерес для систем національної безпеки цих держав. Слід зазначити, що певні можливості в одержанні необхідної інформації могли мати й наддержави. Це пояснювалося тим, що повітряне спостереження має потенційні переваги порівняно з космічною розвідкою.

Літаки спостереження можуть літати значно нижче, під хмарами, у той час як успішному функціонуванню оптико-електронних засобів розвідки супутників можуть створювати перешкоди хмарна погода, пилові бурі й дими (турбулентність атмосфери). Підтвердженням такої переваги є й сучасні військові конфлікти, починаючи з війни багатонаціональних сил проти Іраку у 1991 р., коли піщані бурі й дим від палаючих нафтовердловин не дозволяли

ефективно вести не тільки видову (з формуванням зображення) космічну розвідку, але й повітряну із застосуванням оптико-електронної апаратури. У 1999 р. командування об'єднаних збройних сил НАТО у ході югославської кампанії було змушене визнати невисоку ефективність космічної видової розвідки внаслідок постійної хмарності над театром бойових дій.

Незалежний метод контролю, реалізований у режимі відкритого неба, дозволяє кожній державі-учасниці здійснювати спостережні польоти над територією інших держав-учасниць відповідно до квот, зазначених у Договорі про відкрите небо, у результаті чого отримується видова інформація. Якщо взяти географічні розміри наприклад, таких європейських держав-учасниць, як Болгарія, Словаччина, Угорщина, Італія та Чехія, то один спостережний політ дозволяє, з урахуванням поперечного захоплення апаратури й дозволеної в рамках договору висоти спостереження, отримувати інформацію зі значної площі їх території.

Концепція відкритого неба дозволяла державам, що не мають системи космічної розвідки, отримати реальний метод контролю й легальний спосіб отримання важливої, навіть стратегічної, інформації. Цим країнам, природно, було відомо, що СРСР і США збирали стратегічну розвідувальну інформацію про них в інтересах національної безпеки з використанням зображень, отриманих за допомогою розвідувальних супутників. Але вони не могли робити те ж саме стосовно двох наддержав. Концепція відкритого неба дала всім державам-учасникам, не враховуючи Росію й США, можливість мати дозволену договором систему повітряного спостереження. Її реалізація дозволяла, по-перше, мати всім державам-учасницям засіб спостереження за воєнною діяльністю інших країн, а по-друге, зміцнювати свою довіру до намірів інших країн при польотах над своєю територією.

Договір про відкрите небо, парафований 21 березня 1992 р. представниками 24 держав, включаючи дві колишні радянські республіки Білорусь й Україну, мав на меті зміцнення довіри між країнами міжнародного співтовариства за рахунок польотів небойових літаків для повітряного спостереження. Після приєднання до Договору Грузії, Киргизії, а також Чехії та Словаччини у 1993 р. число учасників досягло 27. Нині ж Договір про відкрите небо налічує 34 країни.

У межах договору передбачене використання апаратури спостереження чотирьох різних типів: планові й панорамні аерофотоапарати, відеокамери з дисплеєм, що працює у масштабі

реального часу, інфрачервоні станції лінійного сканування й радіолокаційна станція бокового огляду. Щоправда, договором обмежена максимально допустима розрізнена здатність цієї апаратури. Зокрема, допускається використання аерофотоапаратів із розрізненою здатністю не більше як 30 см. Цей самий показник встановлюється і відносно відеокамер. При використанні інфрачервоної апаратури лінійного сканування розрізнена здатність отриманого зображення земної поверхні обмежена величиною у 50 см. Для радіолокаційної станції бокового огляду допускається розрізнена здатність зображення поверхні землі не більше ніж 3 м.

Кількість спостережних польотів — пасивних або активних квот — у рамках Договору про відкрите небо щороку визначається для кожної держави-учасниці (групи держав-учасниць) з урахуванням розмірів їх географічних площ. В умовах пасивної квоти держава-учасниця допускає місії інших держав-учасниць на свою територію. Активна квота дозволяє їм здійснювати політ одна над одною відповідно до плану місії.

Особливим випадком договору є надзвичайні спостережні польоти. Консультативна комісія з відкритого неба, керуючись відповідним розділом Договору, розглядає прохання від органів Народи з безпеки і співробітництва в Європі, уповноважених вирішувати питання, пов'язані із запобіганням конфліктів і врегулюванням кризових ситуацій, а також від інших відповідних міжнародних організацій щодо сприяння організації й проведення надзвичайних польотів над територією держави-учасниці за її згодою. Дані, отримані в результаті таких спостережних польотів, надаються зацікавленим органам і організаціям. При цьому надзвичайні спостережні польоти не зараховуються в активні або пасивні квоти відповідних держав-учасниць.

Словом, Договір про відкрите небо забезпечує виконання двох основних завдань. По-перше — створення відкритого міжнародного режиму, заснованого на взаємній довірі й інформованості щодо збройних сил і дій. По-друге — всебічне інформаційне забезпечення всіх складових національної безпеки у військовій сфері кожної держави-учасниці в умовах усе ще нестабільного миру на нашій планеті, екологічних проблем і збитків — наслідків природних катаклізмів.

У свою чергу, ефективна реалізація Договору викликала значну зацікавленість його концепцією з боку таких країн, як Індія, Пакистан,

Китай, Японія, Бразилія, Аргентина і Перу, які вже почали вивчати можливості застосування режиму контролю з повітря у своїх регіонах.

У 1957 р. Ейзенхауер наказав федеральному війську навести порядок і забезпечити расову інтеграцію у місті Літтл - Рокс. А передувала цій події постанова Верховного суду США від 17 травня 1954 р., суть якої зводилася до наступного – расовий поділ в школах суперечить конституції США. Через рік президент закликав керівництво штатів ліквідувати расовий поділ у школах.

Це рішення викликало хвилю протестів на півдні США. У 1956 р. більше 100 членів Конгресу підписали так званий «Південий маніфест», в якому було звинувачено Верховний суд про втручання у внутрішні справи окремих штатів. Конфлікт досягнув кульмінації у вересні 1957 р. в Арканзасі, де губернатор Орвіл Фоубес за допомогою національної гвардії намагався силою заборонити чорним студентам відвідувати школу, яка недавно була лише для білих.

Саме тому, щоб зберегти авторитет федерального суду, президент вперше, після громадянської війни Південь-Північ, посилав війська для захисту чорного населення та їх конституційних прав. Автор специфічного і довготривалого зовнішньополітичного курсу уряду США на Близькому і Середньому Сході, відомого як «доктрина Ейзенхауера».

15 січня 1957 р. Ейзенхауер надсилає послання до конгресу США, яке стало відомим всьому світу як «доктрина Ейзенхауера». Для більш детального ознайомлення, пропонуємо її короткий зміст. Даючи огляд міжнародної обстановки у цілому, президент зупиняється на останніх подіях, які відбулися на Середньому Сході і підкреслює, що основна національна ціль Америки є мир у всьому світі, основою якого є право. Такий мир, щоб бути надійним, повинен охопити всі народи світу. Не існує держав більших чи менших, якими США відмовилися б вести переговори при взаємній добрій волі. Наш уряд постійно працює для досягнення цих цілей, день за днем, рік за роком. Але ми повинні завжди лишатися сильними.

Ситуація на Середньому Сході досягнула критичної межі. Протягом останніх десятиліть багато країн цього регіону не були повністю саморегульованими. Ряд з них самі собі забезпечували безпеку. У ряді країн після Першої світової війни намітився розвиток до самоуправління і незалежності. Цей перебіг подій знаходив підтримку у США. Наша країна без слів підтримувала їх суверенітет і незалежність. Але зовсім недавно там почалися військові дії, в яких були задіяні західноєвропейські країни, які колись користувалися повним

авторитетом в названому регіоні. Напад Ізраїля загострив протиріччя в арабському світі. Ця нестабільність була використана міжнародним комунізмом.

Командувачі союзними військами, які підписали Акт капітуляції фашиської Німеччини (другий зліва Д. Ейзенхауер)

Керівництво Росії давно намагалося встановити свою владу на Середньому Сході. Це було при царях і залишається при більшовиках. Причини, у даній ситуації, знайти не тяжко. Ніхто не загрожує безпеці Росії, ніхто не виносить планів використати Середній Схід в якості плацдарму для агресії проти Росії. У США таких намірів, принаймі, не виникало.

Радянському Союзу не потрібно боятися США на Середньому Сході або в іншому регіоні світу, якщо його лідери першими не поведуть себе агресивно. Я роблю цю заяву зі всією відповідальністю і рішучістю.

Економічні інтереси також мало цікавлять Росію в цьому регіоні. Росія не використовує в значній мірі Суецький канал і не залежить від нього.

У 1956 р. радянські транспортні розходи по каналу становили біля одного процента від загальних перевозок. СРСР не потрібні нафтові запаси цього регіону, так як Радянський Союз є сам крупним експортером нафтопродуктів.

Тому, в основі інтересів Росії до цього регіону знаходяться політичні чинники силового характеру. Враховуючи той фактор, що Росія збирається комунізувати весь світ, досить легко зрозуміти її наміри на Середньому Сході. Середній Схід – це ворота між Євроазією і Африкою. На цій території розміщені дві третіх розвіданих світових

запасів нафти, які покривають всі потреби Європи, причому ця залежність проявляється як у сфері транспортування, так і в сфері нафтодобування. Це досить переконливо було доведено при тимчасовому закритті Суецького каналу. Все це показує велике значення Середнього Сходу.

Якщо держави цього регіону втратять свою незалежність, якщо над ними будуть домінувати іноземні сили, вороже налаштовані по відношенню до свободи, це стане трагедією для регіону і для інших країн, економічне життя яких гарантоване на загибель. Небезпека буде загрожувати Західній Європі.

Схід є колыскою трьох великих релігій – мусульманської, християнської і іудейської. Мекка і Ієрусалим – це значно більше, ніж назви на карті. Вони символізують релігії, які навчають, що духовне первинне над матеріальним і що людина наділена від природи такими правами, яких її не вправі лишити жодний деспотичний уряд. Було б неприпустимим, якщо ці святі місця Середнього Сходу будуть завойовані устрійем, який сповідає атеїстичний матеріалізм.

Ясно, що міжнародний комунізм намагається приховати свої наміри встановлення влади над світом своїми виказуваннями доброї волі і зовнішньо прикрашеними пропозиціями своєї політичної, економічної і військової допомоги. Але будь – яка незалежна держава, яка є об'єктом радянського заманювання, повинна проявити елементарну мудрість, щоб заглянути під маску.

Згадайте Естонію, Латвію і Литву. У 1939 р. Радянський Союз підписав Пакт про взаємодопомогу з цими незалежними державами. Радянський міністр іноземних справ в своєму зверненні до першої сесії Верховної Ради у жовтні 1939 р. заявив:

«Ми стоїмо за точне виконання пакту на основі повного взаєморозуміння, і ми офіційно заявляємо, що всі безсміслі розмови про радянизацію Прибалтійських країн ведуться лише на користь наших спільних ворогів і усіх антирадянських провокаторів».

Але у 1940 р. Естонія, Латвія і Литва були приєднані до Радянського Союзу.

Насильницький радянський контроль продовжує існувати над державами-сателітами, хоча під час Другої світової війни були урочисті обіцянки про протилежні наміри. Смерть Сталіна принесла надію, що така практика поміняється. І ми прочитали у Варшавському пакті 1955 р., що Радянський Союз буде притримувати в країнах-сателітах принципи взаємної поваги, незалежності і суверенітету.

Але ми свідки сьогодні попирання незалежності грубою військовою силою у Венгрії. Це говорить про те, що міжнародний комунізм пожинає успіхи.

ТОМУ, МИ МАЄМО СПРАВУ З ПРОСТИМИ ФАКТАМИ:

- Середній Схід, який завжди манив Росію, сьогодні є для міжнародного комунізму ще більшою нагородою;
- радянське керівництво продовжує демонструвати, що вони не будуть нехтувати нічим для досягнення бажаних цілей;
- незалежні держави Середнього Сходу потребують додаткової підтримки, більшість з них намагається заручитися нею для того, щоб залишитися незалежними.

У цих умовах я звертаюся до Конгресу з пропозиціями про співпрацю, яка допоможе ліквідувати агресію міжнародного комунізму. У запропонованих мною діях будуть наступні пропозиції:

По-перше, у результаті сумісних дій, США отримають право надати допомогу всякій державі чи навіть групі держав Середнього Сходу в розвитку їх економічних можливостей, спрямованих на збереження національної незалежності;

По-друге, у результаті цих дій голова виконавчої влади буде уповноважений реалізувати у цих регіонах програми військової допомоги і співробітництва з державою чи групою держав, які такої допомоги забажають;

По-третє, у результаті цих дій будуть санкціоновані такі форми допомоги і співробітництва, які включатимуть допомогу збройних сил США для захисту територіальної цілісності і політичної незалежності.

По-четверте, ці пропозиції уповноважать президента використовувати в економічних і воєнних оборонних цілях суми, які будуть виділятися по закону про взаємну небезпеку (1954 рік) з поправками до нього, незалежно від існуючих обмежень. Тому я повинен запросити виділення 200 мільйонів доларів у кожному черговому законопроекті на 1958 - 1959 рр. для цільового використання у регіоні у додаток до виділених грошей на інші програми.

Дозвольте мені ще раз звернутися до Конгресу про використання збройних сил США для надання допомоги по захисту територіальної цілісності і політичної незалежності держав від комуністичної військової агресії.

Такі повноваження не будуть використані, якщо країна на яку була здійснена агресія не попросить військової допомоги».

Такий, приблизно, зміст «доктрини Ейзенхауера. Під кінець своєї президенської кар'єри він використав, все-таки, права, що надав йому Конгрес. Так, у 1958 р. президент тимчасово посилає війська у Ліван, щоб перешкодити дестабілізації Близького Сходу, який представляв життєвий інтерес національній безпеці та скорочення економічного добробуту США, та ще більше Західної Європи.

Така демонстрація сили не могла обдурити світ у тому, що роки президенства Ейзенхауера не мали ніякої дійсної концепції у зовнішній політиці. Особливо це яскраво показав приклад з Радянським лідером.

Динамічну політику Хрущова, що використовував своє відвідування Сполучених Штатів у вересні 1959 р. з надзвичайним пропагандистським успіхом, Ейзенхауер зустрів з нічого не зобов'язуючим вираженням доброї волі.

А коли 1 травня 1960 р., під Свердловськом, був збитий розвідувальний літак збройних сил Сполучених Штатів Америки, Микита Хрущов образив президента Айка на Женевській конференції 16-17 травня 1960 р., коли прилюдно потребував у нього повернення запрошення до державного візиту у Радянський Союз. Після відставки з поста президента Ейзенхауер не займався більше політикою.

Він пише два томи спогадів, де знову піднімає питання «військово-промислового комплексу і його загрози для людей планети».

27 червня 1964 р. Ейзенхауер урочисто відкрив пам'ятник Тарасові Шевченку у Вашингтоні. У травні 1968 р. переніс 4-й інфаркт за останні 13 років. Помер 28 березня 1969 р.

ДЖЕРЕЛА:

Девіс Д.Е., Трани Ю.П. Первая холодная война. Наследие Вудро Вильсона в советско – американских отношениях. – М.: 2002. – 479 с.; Американские президенты: 41 исторический портрет от Джорджа Вашингтона до Билла Клинтона. – Ростов – на – Дону, 1997. – 640 с.

ЕЙФОРІЯ

ЕЙФОРІЯ (також - еuforia, походить з гр. εὐφορία) — відчуття надсильного душевного піднесення, звичайно сукупно із оптимізмом та підвищеною активністю. У патологічних випадках цей стан може бути повністю нереалістичним, містити манію величі та невразливості, маніакальні рівні активності.

Ейфорія — психічний стан, що виявляється у підвищеному, радісному, веселому настрої, цей стан добросердя, безтурботності, що не відповідає об'єктивним обставинам.

Під час ейфорії спостерігається мімічне і пантомімічне похвлявлення, психомоторне збудження.

Форма хворобливо-підвищеного настрою, що характеризується благодушністю, безтурботним блаженством, станом тихої радості. На відміну від гіпертимії для ейфорії не характерно підвищення рухової та інтелектуальної активності, навпаки, може спостерігатися уповільнення розумової діяльності.

Феномен, який є складовою частиною синдрому наркотичного сп'яніння і який включає у себе змінений стан психіки та різні соматичні відчуття людини, що знаходиться у наркотичному сп'янінні.

Тобто, у широкому розумінні, ейфорія включає у себе не тільки емоційні зміни, але й цілий ряд психічних і соматичних відчуттів, за рахунок яких досягається позитивне емоційне зрушення.

Структура ейфорії різна для станів сп'яніння, викликаних різними наркотиками. Ейфорія, викликана вживанням алкоголю і снодійних препаратів, складається з, власне, емоційних змін у поєднанні з приємною руховою та інтелектуальною загальмованістю.

Опіумна ейфорія характеризується станом соматичної насолоди на тлі емоційного спокою, блаженства без інтелектуальної загальмованості.

При вживанні стимуляторів позитивне емоційне зрушення є вторинним і зумовлене фізичним та інтелектуальним просвітленням, підйомом, відчуттям загального підйому життєдіяльності.

Ейфорія кожного виду наркотичного сп'яніння є динамічним феноменом, що включає кілька послідовно замінюючих один одного фаз.

Власне, ейфорія найвиразніше відчувається у динаміці, при переході від нормального або поганого настрою до надзвичайно підвищеного.

Характер, тривалість кожної фази при прийомі одного і того ж наркотику може змінюватися у залежності від суб'єктивної установки людини, шляху введення наркотичної речовини, і особливо від стадії захворювання (наркоманії) - у динаміці кожного виду наркоманії ейфорія зазнає істотну трансформацію.

ДЖЕРЕЛО:

Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.).— СПб., 1890 — 1907.

ЕКЗЕКВАТУРА КОНСУЛЬСЬКА

ЕКЗЕКВАТУРА КОНСУЛЬСЬКА — дозвіл держави перебування на виконання консульських функцій даною особою у даному консульському окрузі. Екзекватура може являти собою окремий документ або видаватися у формі дозволяючого напису на консульському патенті. Отримавши екзекватуру, консул може приступати до виконання своїх функцій.

Екзекватура, видана Франкліном Д. Рузвельтом французькому консулу Чарльзу де Феррі де Фонтновіллю у 1938 р.

Порядок і форма видачі екзекватури регламентується законодавством країни перебування. До отримання екзекватури може видаватися тимчасовий дозвіл на виконання консульських функцій. У видачі екзекватури може бути відмовлено. Держава перебування не зобов'язана повідомляти причини відмови у видачі екзекватури (ст. 12 Віденської конвенції про консульські зносини 1963 р.).

ДЖЕРЕЛА:

Віденська конвенція про консульські зносини від 24 квітня 1963 року.;
Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні від 10 червня 1993 р.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ або філософія існування (фр. Existentialisme від лат. Exsistentia — існування) — напрям у філософії ХХ ст., що позиціонує і досліджує людину як унікальну духовну істоту, що здатна до вибору власної долі. Основним проявом екзистенції є свобода, яка визначається як відповідальність за результат свого вибору.

Течія у філософії, що сформувалася в Європі у ХІХ —ХХ ст. Першими до екзистенціалізму у своїх працях звернулись данський філософ Серен К'єркегор та німецький філософ Фрідріх Ніцше.

У ХХ ст. екзистенціалізм розвивався у працях німецьких (Мартін Гайдеггер, Карл Ясперс) та французьких (Габріель-Оноре Марсель, Альбер Камю, Жан-Поль Сартр) філософів та письменників.

Основним положенням екзистенціалізму є постулат: екзистенція (існування) передує есенції (сутності). У художніх творах екзистенціалісти прагнуть збагнути справжні причини трагічної невлаштованості людського життя.

ВИЗНАЧАЛЬНІ РИСИ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ:

- на перше місце висуваються категорії абсурдності буття, страху, відчаю, самотності, страждання, смерті;

- особистість має протидіяти суспільству, державі, середовищу, ворожому «іншому», адже всі вони нав'язують їй свою волю, мораль, свої інтереси й ідеали;

- поняття відчуженості й абсурдності є взаємопов'язаними та взаємозумовленими у літературних творах екзистенціалістів;

- вищу життєву цінність екзистенціалісти вбачають у свободі особистості;

- існування людини тлумачиться як драма свободи;

- найчастіше у художніх творах застосовується прийом розповіді від першої особи.

Екзистенціалізм підкреслює, що людина відповідає за свої дії лише тоді, коли діє вільно, має свободу волі, вибору і засобів їхньої реалізації. Формами прояву людської свободи є творчість, ризик, пошук сенсу життя, гра та ін.

Екзистенціалізм також розглядають і у ширшому значенні: як умонастрій з притаманними йому спільними світоглядними мотивами. Ним переймається значна частина філософів та письменників ХХ ст., зокрема, французи Андре Жид, Альбер Камю, Андре Мальро, Жан Ануй, Жан-Поль Сартр, Борис В'ян, англійці В. Голдінг, А. Мердок, Дж. Фаулз, німці Г. Е. Носсак, Альфред Дьоблін, американці Н. Мейлер, Дж. Болдуїн, іспанець Мігель де Унамуно, італієць Діно Буццаті, японець Кобо Абе. Характерні для екзистенціалізму умонастрої та мотиви спостерігаються також у творчості Ф. Достоєвського, Ф. Кафки, Р.-М. Рільке, Т. С. Еліота, Р. Музіля та ін.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ В УКРАЇНІ:

В українській літературі екзистенціалізм проявився у творчості В. Підмогильного (повість «Остап Шаптала», збірка новел «Проблема

хліба», роман «Місто»), В. Домонтовича, І. Багряного, Т. Осьмачки, В. Барки, М. Осадчого, В. Шевчука, у поезії представників «ню-йоркської групи», у ліриці В. Стуса.

ДЖЕРЕЛА:

Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм — это гуманізм // Сумерки богів. — М., 1989. — С. 319—344.; Соловьєв в Э. Ю. Екзистенціалізм (історико-критический очерк) // Соловьєв Э. Ю. Прошлое толкует нас: (Очерки по истории философии и культуры). — М.; 1991. — С. 286—345.; Етика екзистенціалізму. Тофтул М. Г. Сумерки богів. — М., 1989. — С. 325—345.

ЕКСПАНСІЯ

ЕКСПАНСІЯ — розширення сфери панування, впливу, поширення чого-небудь за початкові межі (територіальна, економічна і політична експансія). Прагнення держави до захоплення нових територій, колоній, ринків збуту в інших країнах.

ВИДИ ЕКСПАНСІЇ:

Політична; Воєнна; Економічна; Інформаційна; Культурна; Мовна; Міграційна.

ЕКСПАНСІЯ І УКРАЇНА

Українські землі віддавна були ареною боротьби між різними суб'єктами: центрами експансіонізму і тими, що їм протидіяли. Експансія на теренах України відображена у працях М.Грушевського, С. Рудницького, Ю. Липи та багатьох інших істориків, географів, літописців, хроністів тощо. Україна була і об'єктом спрямування експансії і суб'єктом експансії.

УКРАЇНА ЯК ОБ'ЄКТ ЕКСПАНСІЇ

Землі, які тепер є українськими, а згодом і сама Україна у різні історичні часи зазнавали експансії. Серед народів і країн, що здійснювали експансіоністську політику, були такі: греки, гуни, готи, монголо-татари, Хозарський каганат, Росія (Московія, Російська імперія, СРСР) Угорщина, Польща, Литва, Туреччина, Румунія, Німеччина.

УКРАЇНА ЯК СУБ'ЄКТ ЕКСПАНСІЇ

Давні народи й державні утворення, що існували на українських землях (зокрема кімерійці й скіфи, Руська земля) здійснювали збройну експансію на близькі й далекі території.

Україна у минулому не один раз ставала центром міграційної експансії. З території північно-західної половини України відбулося розселення слов'ян на інші території Євразії, де сформувалися і запанували слов'янські мови і слов'яномовні народи. З української

етнічної території розселилися етнічні українці на терени Азії, Америки, Австралії, певних регіонів Європи.

Впродовж багатьох років нам нав'язували чужу історію і чуже світосприйняття. Замінювали біле чорним, мову – «язиком», найкраще – «самим лучшим», а майдани – «площадками», вносячи розбрат між сходом і заходом. А насправді ж справа не у національному складі населення чи мовних вподобаннях. Всі ми українці. Справа у тому, що ми почали цуратися свого, сором'язливо прикриваючи вишиванку модними рубахами чи платтями. Почали шукати та запозичувати у сусідів, замість любити і розвивати своє. Ми майже втратили державність і заплутались у шляхах розвитку, обравши топтання на місці.

ЧИ ПРИЙМЕ ТАКУ УКРАЇНУ ЄВРОПЕЙСЬКА СПІЛЬНОТА?

Як показують дані соціологічних досліджень проведених компанією TNS на замовлення Інституту світової політики з 29 травня по 4 червня європейці мають досить негативні асоціації стосовно України. На прохання назвати три ключові асоціації, 46% європейських респондентів відповіли, що головною асоціацією з Україною для них є війна; 18% вважають, що Україна асоціюється з Росією; 9% назвали бідність, 8% – Київ. А головними перешкодами на шляху до нашої євроінтеграції 35% назвали корупцію, 26% – олігархію, і 22% – бідність.

Виходячи з цих даних складається враження, що Україна сьогодення не сприймається світовою спільнотою ні як перспективний діловий партнер, ні як колиска світової культурної спадщини.

Незважаючи на величезний потенціал, ми, українці, як ніколи далекі сьогодні від інтеграції до Європейського суспільства. Декларативна державна «євроінтеграційна» політика не є ефективною і не приносить відчутних для країни позитивних наслідків. За 23 роки незалежності ми маємо тільки занепад економіки, виснаження ресурсів та стабільну тенденцію до соціально-культурного зубожіння. Влада не справляється з тими обов'язками та відповідальністю, які взяла на себе перед народом України.

Та і самій Європі та європейцям зовсім не до тями, навіщо їм, таким розвиненим та прогресивним, майже сорок три мільйони людей (за оцінкою Державної Служби Статистики України станом на 1 січня 2015 р.), про досягнення та здобутки яких майже нічого невідомо.

Тому зараз дуже важливо винайти шляхи та механізми, які б дозволили Україні та Українцям, без огляду на слабкі дії чи бездіяльність влади, самостійно заявити про Україну, як про

перспективного члена європейської спільноти. Як про країну, де царить демократія, де немає місця корупції і нетерпимості. Де живуть чудові, розумні та привітні люди, котрі готові стати європейцями не лише географічно, а й духовно.

Насправді для цього потрібно зовсім не багато. Бо Європа починається із кожного з нас, і саме від кожного з нас залежить майбутнє нашої країни. Євроінтеграція не означає відмову від своєї віри, від своїх звичаїв. Не змушує до одностатевих шлюбів чи легалізації наркотиків. Євроінтеграція – це шлях до сучасного світосприйняття. Шлях, який повинен пройти кожен з нас відмовляючись від корупції, прибираючи за собою сміття, допомагаючи літній людині, поважаючи інших, врешті решт, просто бути Людиною.

ДЖЕРЕЛА:

Науковий інструментарій українознавця. Довідник. — К.: ННДІУВІ, 2012. — 375 с.; Політологічний енциклопедичний словник. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. —К.: Генеза, 1997. — 400 с.

ЕКСПРОПРІАЦІЯ

ЕКСПРОПРІАЦІЯ (лат. expropriatio, від лат. Exproprio — позбавляю власності) — примусове (без відшкодування чи оплачуване) позбавлення власності.

Зазвичай термін експропріація використовується у випадках вилучення майна державою чи громадою. Як правило така експропріація здійснюється на основі певних законодавчих актів, указів тощо. Експропріація без відшкодування називається конфіскацією. Експропріації — головний спосіб перерозподілу власності у часи соціальних потрясінь та революцій.

На сучасному етапі експропріація у законодавстві європейських країн розглядається виключно як прерогатива державної влади і використовується майже виключно щодо нерухомої власності, у випадку коли вона необхідна для здійснення певних суспільних чи суспільно корисних робіт.

Прикладом може бути земельна ділянка, необхідна для будівництва моста чи дороги.

ЕКСПРОПРІАЦІЯ ЕКСПРОПРІАТОРІВ — примусове позбавлення капіталістів і поміщиків власності на засоби виробництва і передача їх у руки трудящих під час пролетарської революції.

Першим найважливішим соціально-економічним заходом робітничого класу, який прийшов до влади, є експропріація експропріаторів, соціалістичне усупільнення засобів виробництва.

ДЖЕРЕЛА:

Словник української мови: в 11 томах. — Том 2, 1971. — Стор. 464.; (Історія УРСР, I, 1953, 464; (Арсен Іщук, Вербівчани, 1961, 276).; Ленін, 22, 1950, 70).; Комуніст України, 5, 1 968, 19); (Юрій Збанацький, Любов, 1957, 213).

ЕКСТРАДІЦІЯ

ЕКСТРАДІЦІЯ (видача затриманої особи) — форма міжнародної співпраці держав у боротьбі зі злочинністю. Полягає в арешті і передачі однією державою іншій (за запитом) особи, що підозрюється або обвинувачується у скоєнні злочину, або ж засудженого злочинця.

Як правило, видача здійснюється на підставі договору між відповідними державами. Це може бути або двосторонній договір, або багатостороння конвенція, учасниками якої повинні бути як запрошуюча, так і запрошувана держава. Прикладом такої конвенції є Європейська конвенція про видачу 1957 р. У принципі видача може здійснюватися і без договору, якщо це передбачається законодавством запрошуваної сторони. Видача злочинців — право держави, але не її обов'язок. Обов'язком вона стає лише за наявності двостороннього договору про взаємну правову допомогу у кримінальних справах. Видача може здійснюватися лише відносно певних злочинів — як правило, їх список або критерії їх визначення (тяжкість покарання тощо) встановлюється у договорі.

Традиційно повинне дотримуватися правило «подвійної підсудності», тобто злочин, за здійснення якого запрошується видача, повинен признаватися таким в законодавстві як запрошуючої, так і запрошуваної сторони. При цьому видачі можуть перешкодити наступні обставини:

- відсутність міжнародно-правової норми, яка б зобов'язувала запитувану сторону здійснити видачу; перебування особи у громадянстві (підданстві) запитуваної сторони; надання особі статусу біженця, політичного притулку; відсутність у законодавстві запитуваної сторони кримінального покарання за відповідні діяння, або збіг строків давності; тяжка хвороба особи; інші моменти.

ВИДАЧА СВОЇХ ГРОМАДЯН:

Згідно зі світовою практикою, у більшості країн світу своїх громадян не видають. Цей принцип закріплений у конституціях багатьох держав, у тому числі у Конституції України.

Усі країни ЄС мають між собою правові угоди, що дозволяють видачу своїх громадян. Великобританія, згідно з Актом про

екстрадицію 2003 р., зобов'язана видавати у тому числі і своїх громадян в ряд держав, з якими вона має відповідні міжурядові угоди. Аналогічна ситуація у США.

ПРОЦЕДУРА ВИДАЧІ:

Процедура видачі починається зі скерування запиту однією державою до іншої. Зазвичай передбачається складання запиту або на мові сторони запиту, або на одній з мов міжнародного спілкування (англійська, французька — залежно від вимоги сторони запиту). Запити передаються або через міністерства закордонних справ, або безпосередньо через правоохоронні органи (міністерства внутрішніх справ, юстиції, прокуратури тощо).

У разі затримання передбачуваного злочинця у запрошуваній державі починається судова процедура. Роль суддей — підтвердити юридичну обґрунтованість запиту і дотримання всіх відповідних вимог. Якщо суд відхиляє запит, процедура припиняється. Якщо ж суд підтверджує можливість видачі, рішення ухвалюється адміністративними органами. Вважається, що остаточне рішення про видачу особи носить політичний характер.

У сучасному міжнародному праві спостерігається тенденція спрощення процедури видачі. Зокрема, йде мова про пом'якшення вимог «подвійної підсудності», скорочення числа підстав відмови у видачі, скороченні ролі адміністративних органів. Гальмом у цьому процесі є неготовність держав беззастережно визнавати видані в інших країнах ордери на арешт зважаючи на відмінність судових систем, а деколи і недовіри один до одного.

Найбільшого прогресу у спрощенні видачі добилися країни-члени Європейського союзу, які ввели у відносинах між собою так званий «Європейський ордер на арешт». Фактично він припускає автоматичного виконання запиту про передачу передбачуваного злочинця, без перевірки цього запиту з погляду змісту.

ВИДАЧА І ПЕРЕДАЧА:

З видачею часто ототожнюють інші види міжнародної правової допомоги, зокрема, ті, які офіційно називаються «передачею». Зокрема:

- передача особи міжнародному судовому органу (такому, як Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії або Міжнародний кримінальний суд).
- передача засуджених (для відбування покарання в іншій державі, ніж те, в якому ухвалений вирок). Саме ця процедура була застосована у 2007 р. при передачі Лівією Болгарії групи болгарських

медсестер, засуджених до страти. Аналогічна процедура використовувалася при передачі Росії співробітників російських спецслужб, засуджених у Катарі на довічний ув'язнення за теракт проти Зелімхана Яндарбієва. Домовленості про здійснення таких процедур часто передбачають, крім оповіщених формальних умов, також якісь умови політичного або фінансового характеру, які не розкриваються.

- тимчасова передача особи, що перебуває під вартою або засудженого до позбавлення волі, для проведення слідчих дій в іншій державі.

ІСТОРІЯ ВИДАЧІ:

- «І послали Ізраїлеві племена людей по всіх Веніяминових родах, говорячи: Що це за зло, що сталося між вами? А тепер давайте тих людей, розпусних синів, що в Гів'ї, і ми повбиваємо їх, та й вигубимо зло з Ізраїля. Та не хотіли Веніяминові сини слухати голосу своїх братів, Ізраїлевих синів.» (Книга Суддів 20:12,13)

- З історії Греції наводять приклад того, як афіняни погодилися видати македонському цареві Филипу всіх осіб, що зробили замах на його життя.

- Ахейці загрожували Спарті порушенням союзу, якщо не будуть видані її громадяни, що зробили напад на одне з селищ.

- В історії Риму посилаються на галлів, що вимагали видачі напавшого на них Фабія, і на аналогічну вимогу римлян у відношенні Аннібалу, а також на Катону, який вимагав видачі Цезаря германцям за те, що той почав з ними несправедливу війну.

- З давніх часів до кінця XVII ст. екстрадиція — рідкісне явище, застосовувалася в основному до політичних злочинців, еретиків, перебіжчиків.

- У XVIII ст. — першій половині XIX ст. індустріалізація і поява нового вигляду транспорту викликали збільшення інтенсивності переміщення людей, що привело до проблем з пограбуваннями на залізницях, бродягам і міжнародним злочинам. Договори про видачу стали полягати у великих кількостях між суміжними країнами і розповсюджувалися не тільки на дезертирів, але і на загальнодержавних злочинців (вбивць, злодіїв).

- У 1840–1943 рр. — третій період в історії екстрадиції.

- З 1943 р. — Друга світова війна показала необхідність передавати військових злочинців у країни, в яких були здійснені їх дії. Для цього вже у 1942 р. союзники прийняли «Міжсоюзницьку заяву про покарання за військові злочини».

ВИДАЧА В ХХІ СТ.:

- У 2007 р. - суперечка між Росією і Великобританією щодо видачі Андрія Лугового, якого звинувачували британською прокуратурою у вбивстві Олександра Литвиненка. В екстрадиції було відмовлено.
- У 2009 р. - уряд Швейцарії розглядало можливість екстрадиції режисера Романа Поланскі, затриманого у Цюріху на підставі ордера, виданого у США. В екстрадиції було відмовлено.
- У 2010 р. - уряд Білорусії відмовив Киргизії в екстрадиції экс-президента Киргизії Курманбека Бакієва.
- Вересень 2010 р - Ахмед Закаєв, оголошений Росією у міжнародний розшук за звинуваченням в участі у терористичній діяльності, був затриманий у Польщі. Суд запит прокуратури про арешт Закаєва відхилив і випустив його на свободу без застави. Згодом було прийнято рішення відхилити запит про екстрадицію.
- У 2012 р. - засновник Wiki Leaks Джуліан Ассанж, якому загрожувала екстрадиція до Швеції і можлива видача у США, сховався у посольстві Еквадору у Лондоні і попросив у керівництва південноамериканської країни політичного притулку.
- У 2012 р. - азербайджанський офіцер Раміль Сафаров, який відбував довічне ув'язнення в Угорщині за вбивство вірменського офіцера, був переданий Азербайджану для подальшого відбуття покарання, але після прильоту був відразу ж помилуваний президентом Азербайджану Ільхамом Алієвим і звільнений з-під варті.

ДЖЕРЕЛА:

Фентон Бреслер. Глава 3. Первые десять лет // Интерпол = Interpol / Перевод А. С. Цыпленкова. — Центрполиграф, 1996. — С. 16. — 262 с.; Разъяснения закона: Экстрадиция. Прокуратура Томской области (31 июля 2012).; Б. А. История Древнего Востока. — М., 1935. — Т. 1. — С. 306-307.

ЕКСТРЕМІЗМ

ЕКСТРЕМІЗМ (від фр. *extremisme*, лат. *Extremus* — крайній) — прихильність крайнім поглядам і, особливо, методам, діям, заходам в політиці. Серед таких методів можна відзначити провокацію заворушень, громадянську непокору, терористичні акції, методи партизанської війни. Найбільш радикально налаштовані екстремісти часто заперечують у принципі будь-які компроміси, переговори, угоди.

Зростанню екстремізму зазвичай сприяють: соціально-економічні кризи, різке падіння життєвого рівня основної маси населення, тоталітарний політичний режим з придушенням владою

опозиції, переслідуванням інакомислення. У таких ситуаціях крайні заходи можуть стати для деяких осіб та організацій єдиною можливістю реально вплинути на ситуацію, особливо якщо складається революційна ситуація чи держава охоплена тривалою громадянською війною — можна говорити про «вимушений екстремізм».

Розрізняють екстремізм державний і опозиційний. Державний екстремізм здійснюється владними структурами, основні методи - демагогія і репресії. Опозиційний екстремізм здійснюється антирежимними угрупованнями, переважно за допомогою терористичних актів. З численних форм екстремізму виділяються: екстремізм політичний(спрямований на знищення існуючих державних структур і встановлення диктатури тоталітарного порядку лівої або правої користі), національний (захист своєї нації, її прав і інтересів, її культури і мови), націоналістичний (прагнення до відділення, відокремлення) і релігійний (виявляється у нетерпимості до представників різних конфесій або жорстокому протистоянню у межах однієї конфесії). Екстремісти використовують різні методи боротьби: від ненасильницьких (пропаганда, масові виступи і страйки) до різного ступеня легітимності насильницьких (організовані безладдя, страйки, цивільна непокірність, терористичні акти, методи партизанської війни та ін.). Часто дії екстремістів характеризуються крайньою агресивністю і небажанням йти на компроміси.

З міжнародних позицій поняття екстремізму (і відмежування від тероризму) вживається у Шанхайській конвенції про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом. Тут-то екстремізм розцінюється як «діяння, спрямоване на насильницьке захоплення влади або насильницьке утримання влади, а також на насильницьку зміну конституційного ладу держави, насильницьке зазіхання на суспільну безпеку, у тому числі, організація з метою незаконних збройних формувань або участь у них». Всім різновидам екстремізму властиві визначені загальні риси: «насильство або погроза насильства, звичайно збройного; одномірність, односторонність у сприйнятті суспільних проблем, у пошуку шляхів їх рішення; фанатизм, одержимість у прагненні нав'язувати свої принципи, погляди опонентам; бездумне, беззаперечне виконання всіх наказів, інструкцій; опора на почуття, інстинкти, забобони, а не на розум; нездатність до толерантності, компромісів, або ігнорування їх. Екстремізм поєднується з крайнім радикалізмом, тероризмом, нігілізмом, революційністю, вождізмом».

Відокремлюючи тероризм від екстремізму, пропонується ряд ознак, що відбивають суть як особливого суспільно-політичного явища, але не відмінних стосовно екстремізму, оскільки екстремізм як соціально-політичне явище є сукупність різних крайніх форм політичної боротьби, одна з яких - тероризм. Тут мова може йти про взаємодію родового і видового понять. Основні ознаки, що дозволяють відмежувати тероризм від інших різновидів екстремізму, і відбивають суть як особливого соціально-політичного явища: застосування насильства і лякання, а також спеціальні заходи для реклами руйнівних наслідків терористичних актів, спрямованість на досягнення політичної мети, на ослаблення політичних супротивників, зміцнення власних політичних позицій; підвищена суспільна небезпека, пов'язана зі створенням безпосередньої загрози для життя і волі людей, і готовністю терористів використовувати будь-які засоби для досягнення мети; використання конспірації як необхідної умови існування терористичних структур і результативності їх дій; опосередкований спосіб досягнення планованого кінцевого результату через здійснення зазіхань на життя і здоров'я людей.

Екстремізм етнічний — прихильність до крайніх поглядів з питань етнічних відносин. Етнічний екстремізм в сфері соціальних відносин виявляє схильність до етнічного сепаратизму. У політиці прагне до вирішення етнічних проблем із застосуванням найрадикальніших методів, включаючи всі види насилля і терору. Для сучасної епохи характерна багатоманітність різновидів та проявів етнічного сепаратизму, і перш за все — неофашистські партії та угруповання, лівий екстремізм, «нові ліві» у Італії та Франції, «червоні бригади» в Італії та ФРН, ісламський екстремізм та ін. Значна кількість форм екстремізму етнічного переплітаються з релігійними. Екстремістські прояви виникають на ґрунті тих або інших деформацій політичних структур та інститутів, прорахунків та помилок у проведенні соціально-економічної національної політики. Особливої гостроти ці прояви набувають у періоди суспільних криз.

ДЖЕРЕЛО:

Борисов С. В. Преступления экстремистской направленности: проблемы законодательства, теории и практики: Монография. — М.: Международный юридический институт, 2010. — 256 с.

ЕЛІТА

ЕЛІТА (від фр. Elite — найкраще, вибране) — невід'ємна частина соціуму, вибрані, найкращі, панівна верства.

Теорія еліт відстоює соціологічну концепцію, згідно з якою суспільство поділяється на вибрану меншість — активну керуючу творчу верхівку з формальних і неформальних лідерів і пасивнішу масу. Розрізняють політичну, економічну, адміністративну, військову, духовну, технічну, бізнесову та ін. еліту.

Виникнення елітарної верхівки пояснюється різними факторами — політичною владою (В. Парето, Р. Міхельс), технічним і технологічним розвитком (Дж. Берхнем), природною обдарованістю людей, які складають еліту (С. Дарлінгтон, Й. Шумпетер). У розвинутих країнах формування національної еліти починається з дитячих елітарних садочків (або аналогів), шкіл, гімназій, ліцеїв тощо, елітарних вищих шкіл, факультетів, кафедр.

Вельми важливо розуміти, що сама адміністративна, службова, наукова чи інша посада ще не є гарантом приналежності особи, що її посідає, до еліти. Для цього «суспільного інтелекту» характерна новаторська роль у своїй галузі, авторитет і популярність, визнаний неформальний статус лідера.

Особливо цінною якістю для «обраних» є їх відкритість, спрямованість їх діяльності на максимальний суспільний результат (навіть офіруючи своїми особистими інтересами). Якщо є тенденція до звуження цих інтересів, кола зацікавленості, кола дій, впливу того чи іншого лідера, а ще гірше — ознаки сектанства у його діяльності, то частіше всього маємо справу з псевдолідером, псевдоелітою. Навпаки, розширення горизонтів діяльності і впливу попри всі обставини, виявляє справжнього лідера, його приналежність до еліти.

Отже, основною ознакою, відрізняючою еліту є, напевно, інтегральне поняття впливу на колектив, населення, народ, людство, вплив на розвиток науки, культури, техніки тощо. Власне по цьому ступеню впливу можна, очевидно, виділити еліту місцеву, регіональну, загальнонаціональну, еліту людства.

Зрозуміло, що це доволі умовний поділ, який більше стосується окремих інтелектуалів чи керівників. Бо так чи інакше регіональну еліту складають не тільки діячі регіонального рівня, але й вся сума місцевої еліти даного регіону. Аналогічно загальнонаціональну еліту складають яскраві особистості, таланти національного рівня плюс вся сума регіональних еліт тощо.

Звичайно, еліта кожного народу не є етнічно чистою. Вона є багатонаціональною. І служить як потреба народу чи нації, так і людству у цілому. Без еліти народ, втрачає своє майбутнє, досить швидко асимілює, деградує, вкорінюється синдром меншовартості,

підпорядкованості сильнішому народу, етносу. Знаючи це, завойовники всіх часів намагалися у першу чергу знищити «обраних», тобто верхівку, провідників, еліту нації, що є обов'язковою умовою підкорення останньої.

Українська еліта — політико-управлінська **еліта** на українських етнічних землях.

Національні еліти визначаються як ті, що «мали моральний авторитет, фактично носії і провідники національних цінностей, які хотіли розвивати національні духовні та культурні цінності, для яких українська державність була споконвічною мрією, а у даних умовах — ще і єдиним виходом, способом уникнути повного знищення народу — як народу українського».

Треба констатувати щонайменш тисячолітнє неперервне існування української еліти. Князівська, козацька еліта складала верхівку українських держав минулого — Київської Русі-України, Галицько-Волинського Королівства (князівства), Гетьманщини, Запорізької Січі.

Саме еліта українського народу створила ряд відомих літописів всеслов'янського значення, започаткувала своє книгодрукарство у перші десятиріччя після його виникнення в Європі, відкрила перші у Східній Європі Академії в Острозі й Києві, створила Київський Патріархат, ряд мистецьких, художніх творів світового значення, визначні правові акти («Руську правду», Конституцію Пилипа Орлика), зробила значний внесок у розвиток доленосних для людства галузей, зокрема, космонавтики. І саме еліта очолила процес національного і державного відродження у XIX-XX ст.

У XIX - XVIII ст. українську еліту репрезентують поет, художник, мислитель Тарас Шевченко, композитор Гулак-Артемівський, історики М.Костомаров, М.Грушевський, Д.Яворницький, фізик-відкривач X-променів І.Пуллюй, математик М.Остроградський, винахідник і автор проекту ракети М.Кибальчич, філософ Г.Сковорода, поет І.Котляревський, бізнесмен і урядовець М.Терещенко, поет і філософ, мислитель І.Франко, поетеса Л.Українка і т.д.

Нічим не поступається і середньовіччя - українська шляхта, зокрема козацька, військова, була елітою народу. Та й підвалини для того були - ще у 1576 р. на Волині в Острозі відкрита нами, українцями, перша у Східній Європі Академія, у 1632 р. запрацювала всесвітньовідома Києво-Могилянська Академія, у 1661 р. - Львівський університет. Елітою були високоосвідчені керівники держави - Б.Хмельницький, П.Конашевич-Сагайдачний, І.Мазепа, П.Орлик та ін.

Ще раніше - у XV-XIV ст. українську еліту представляли відомий ректор Болонського університету Ю.Дрогобич (він викладав астрономію і молодому М.Коперніку), філософи і літератори С.Оріховський, П.Русин. Українські юнаки навчалися в університетах Парижа, Праги, Кракова, Болоньї, Падуї, Гейдельберга, Лейдена майже з часу їх заснування. А при дворі українського Короля Данила Галицького (корону якого освятив сам Папа Римський) вважалося цілком нормальним знати 5-7 і більше мов.

Власне і княжий період України доніс до нас, попри великій часовий вимір, імена видатних українців з інтелектуальним потенціалом вселюдського масштабу - Ярослава Мудрого, автора «Руської правди» - збірника законів Київської держави, Володимира Великого - хрестителя Русі-України, Анни - регіни Франції - авторки першої книги рецептів з фітотерапії, дочки Я.Мудрого, Нестора-літописця, автора «Повісті временних літ» та багатьох інших.

Беззаперечні глибокі історичні джерела, тисячолітнє існування української еліти, яка складала інтелектуальну, військову і духовничу основу наших держав від Антського Союзу племен і Київської Русі-України - Галицько-Волинського князівства (королівства) - Козацької держави до XX ст.

Була сформована планово-командною системою на засадних принципах партійності, ідей марксизму-ленінізму, домінування Москви у всіх питаннях, починаючи від політики і закінчуючи мовою. Еліта України того періоду не виконувала більшості функцій як національної еліти.

Окремі дисиденти не могли скласти інтелектуальне ядро нації, яке б виконувало творчу функцію, хоча й слугували для багатьох духовним взірцем. Частина «непокірних» була винищена фізично, частина - пригнічена морально. У результаті такого своєрідного «відбору», який відбувся, головню, за критеріями вірноподданства Москві, протягом багатьох років, десятиліть радянської влади еліту України складала дуже строката когорта людей, яку умовно можна поділити за принципом «негатив-позитив» (для долі, розвою українського народу).

НЕГАТИВ СКЛАДАЛИ:

а) відверті пристосуванці як пересічного, так і вище середнього розумового рівня;

б) переважна частина компартійної еліти, відверті і приховані високопоставлені функціонери;

в) малокваліфіковані спеціалісти різних галузей знань (продукт політики «догоним и перегоним Америку» у вищій освіті), які посіли різні ключові посади, зокрема, шляхом «телефонного права»;

г) вчителі і викладачі, агітатори, пропагандисти і т.і., які не володіли правдивою інформацією з історії України («свято заблудші»).

АКТИВНИЙ «ПОЗИТИВ» СКЛАДАЛИ:

д) видатні діячі національної культури, зокрема, письменники, співаки, художні народні колективи. лідери шкіл народно-прикладного мистецтва, відомі спортсмени;

є) наукова інтелігенція, зокрема, технічна і академічна;

ж) діячі правозахисного руху.

ПАСИВНИЙ «ПОЗИТИВ» СКЛАДАЛА:

з) велика когорта працівників розумової праці, керівників різних рівнів, військових, які були жертвами своєї «заборони на професії» і мусили в силу свого фаху і посади (журналіст, офіцер, директор заводу тощо) вступити до лав КПУ і цим були обмежені в своїх діях;

і) окремі високопоставлені діячі партії та уряду, які зробили відповідну кар'єру все ж залишилися в тій чи іншій мірі національно свідомими патріотами не втратили адаптаційної здатності і орієнтованості на пріоритети власного народу, загальнолюдські цінності.

Зрозуміло, що такий склад еліти радянської України не був повноцінним і тому не міг виконати покладені на нього функції. Про впорядковану, системну підготовку національної української еліти (елітарні національні школи, ВУЗи і т.і.) не було й мови.

З початком «оксамитової революції» в Україні з 1989 р. і, навіть, з періоду «Горбачовської відлиги» 1990-их рр., спершу повільно, еволюційно, а потім і з певними сплесками-стрибками склад і структура української еліти різко змінилися. Сьогодні процес формування і переформатування української еліти триває. До її складу входять, як і раніше, керівники держави, керівники провідних партій, відомі науковці, митці, письменники, релігійні діячі, військові, спортсмени.

Політична еліта - внутрішньо-єдина соціальна сукупність осіб, яка складає меншість, але виступає суб'єктом підготовки та прийняття важливих стратегічних рішень у сфері політики.

ПОЛІТИЧНУ ЕЛІТУ ХАРАКТЕРИЗУЄ:

- близькість цінностей (ціннісна шкала);

- причетність до влади (незалежно від способу входження у владу);
- наявність політичного ресурсного потенціалу;
- спосіб легітимізації влади (він обумовлює механізми виробки та прийняття політичних рішень, їх трансляції на рівень масової свідомості).

Як чітка система поглядів теорія еліти розроблена на початку ХХ ст. Вільфредо Парето, Гаetano Москою, Робертом Міхельсом. Окремі напрямки теорії опрацювали Хосе Ортега-і-Гассет, Арнольд Тойнбі, Йозеф Шумпетер, Карл Маннгейм, Чарльз Райт Міллс, Гарольд Ласуелл та ін.

ФУНКЦІЇ ЕЛІТИ: стратегічна; організаційна; соціального моніторингу; інтегративна

ПОЛІТИЧНІ ЕЛІТИ ПОДІЛЯЮТЬСЯ БАГАТЬОМА СПОСОБАМИ:

1. За способом формування: відкрита (вибори), закрита.
2. Авторитарна, тоталітарна, демократична, ліберальна
3. За видами політичної діяльності: державна, муніципальна, еліта громадських організацій.
4. Правляча еліта, опозиційна еліта, та контреліти.

РОЗРІЗНЯЮТЬ ТРИ СПОСОБИ ВИДІЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ:

- позиційний, який полягає у визначенні ступеня політичного впливу тієї чи іншої особи на основі позиції, яку вона займає в системі влади;
- репутаційний, оснований на рейтингу політика серед інших людей у владі;
- за дієвістю - визначається виходячи з участі у прийнятті стратегічно важливих рішень.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія історії України: У 10 т./ Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.— К.: Наук. думка, 2005.; Крюков О.І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення: Монографія / За наук. ред. Е.А.Афоніна. - К.: Вид-во НАДУ при Президентіві України, 2006. - 252 с.; Мейс Дж. Блукання лабіринтом, або дисфункціональність українських еліт. // Сучасність. — 1997. — Ч.3. — С.59-64.; Білецький В. Українська національна еліта XVII – XVIII ст. Феофан Прокопович / В. Білецький // Схід.– 1997.– № 9-10.– С. 53-57.; Віктор Олещенко. Політичні еліти: особливості формування у період незалежності України.— Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України, № 3, 2012.— С. 175—182.; Квасниця Ольга. Національна еліта – духовно-інтелектуальне ядро нації // Публіцистика і тенденції розвитку світу: Зб. наук. статей. – Львів, 1999. – С. 79-83.; Вовканич Степан. Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея

(Львів: ЛБА, 2001); Вовканич Степан. Українська національна ідея та еліта в духовно-інтелектуальному забезпеченні державотворення (Львів: ІРД НАН України, 2014).; Бурдьє П. Соціологія політики. Пер. с франц. М.: Socio-Logos, 1993. 336 с.; Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. // Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды. М.: Весь Мир, 2000. 704 с.

ЕЛІТАРИЗМ

ЕЛІТАРИЗМ — соціально-філософська і політологічна течія, яка об'єднує різні погляди на еліти: консервативні, ліберальні, демократичні, тоталітаристські та ін. Усі ці течії виходять з факту існування еліт, але по-різному оцінюють їх соціальні і політичні функції.

Наприклад, прихильники концепцій «демократичної еліти», «ліберального елітаризму» наголошують на необхідності соціальної мобільності і постійної ротації еліт, що дає змогу поповнювати еліти представниками не елітарних груп населення, закликають створювати спеціальні механізми поповнення еліт (система освіти, демократична політична система тощо). Втім, визнається соціологічно й політологічно-обґрунтований факт значної пасивності народу, прихильності «масової людини» до авторитаризму. Теоретики демократичного елітаризму. (Т. Дай) наголошують на тому, що збереження ліберальних демократичних цінностей багато у чому залежить від еліти. Антидемократичні інтенції елітаризму. використовували ідеологи тоталітаризму, фашизму й расизму.

Консервативний елітаризм є ідейно-політичною основою олігархічного аристократизму, монархізму й фундаменталізму.

В Україні вивчення теорій еліт і різних напрямів елітаризму набуває значного поширення і є помітним явищем у політичній науці.

Елітаризм (фр. *élitisme*, від фр. *Elite* — краще, добірне, обране) — це концепція необхідності поділу суспільства на еліту і масу. Протилежність егалітаризму.

Відповідно до цієї концепції відсутність такого поділу — ознака нерозвиненості суспільства. Еліта у такому розумінні закрита, її члени не сприймають або зневажають чужаків.

Елітаризм найбільш поширений серед аристократії. Є елементом «консерватизму», особливо його крайніх форм.

Елітаризм також — це ідеологічний прояв, що лежить в основі людської психології прагнення до насолоди повноцінними і доскональними формами існування і життя. Це глибинна і фундаментальна підстава психології людини, що може бути виражена відомим висловом: «В людині все повинно бути прекрасним, і обличчя і тіло, і душа (інтелект)».

Питання солідаризму й елітаризму у сучасній Україні проаналізовані у публікації українського філософа С. Дацюка «Протистояння еліти та громади в Україні». На його думку:

«Суть елітаризму у тому, що суб'єктом цивілізаційних дій, джерелом стратегічних політико-економічних змін, основним розпорядником культури є еліта. Це означає: 1) домінування правлячого класу – об'єднаної бізнесової та політичної еліти через корупційний взаємообмін влади та грошей як у внутрішній політиці, так і у міжнародній сегментації ринків товарів, послуг та робочої сили; 2) маніпулятивна електоральна демократія; 3) популізм у суспільному позиціонуванні влади через домінуючий дискурс і водночас жорсткий монополізм та трайбалізм у корпоративній політиці; 4) маніпуляція масовою свідомістю через ЗМІ; 5) таємна дипломатія у зовнішній політиці; 6) культура героїчних сюжетів.»

ДЖЕРЕЛА:

Арістотель («Політика»), Шарль Луї Монтеск'є («Про дух законів»), Жан Жак Руссо («Суспільний договір»), Алексіс де Токвіль («Демократія в Америці»)

ЕМІГРАЦІЯ

ЕМІГРАЦІЯ (лат. Emigratio — «виселення», «переселення») — вимушена чи добровільна зміна місця проживання людей (емігрантів, переселенців), переселення зі своєї батьківщини, країни, де вони народилися і виростили в інші країни глобального суспільства з економічних, політичних або релігійних причин.

«Еміграція» — виїзд за межі країни проживання в інші країни, який обов'язково передбачає перетинання державного кордону. Саме поняття еміграції виникає зі встановленням та розвитком держави. Раніші переселення людей, як і сучасні переселення в межах однієї держави — місцевості, району тощо, називають міграціями.

Еміграція здійснюється з метою постійного — довготривалого або тимчасового — проживання в іншій країні та часто з відповідною зміною правового статусу, чим і відрізняється від цільових та туристичних поїздок, робочих відряджень за кордон тощо. У той же час еміграція не завжди пов'язана або тягне за собою натуралізацію, тобто зміну громадянства або підданства.

Еміграція може бути, і добровільною, і вимушеною, — але здійснення усіх процедур з виїзду (еміграції) із країни відбувається особою, яка виїжджає з країни, добровільно. Примусове (нерідко насильницьке) переселення чи виселення особи/осіб, здійснене

представниками державних органів країни, звідки відбувається переселення, називають депортацією.

Еміграцією називають і сукупність емігрантів за межами вітчизни. Поняття не набагато відрізняється від поняття «діаспора»: останнє втім ширше, адже охоплює не тільки осіб, що виїхали з вітчизни, — а й тих, що в силу різноманітних обставин, нікуди не переселяючись, опинилися в тій чи іншій країні унаслідок змін державних кордонів батьківщини; поняття стосується також їх нащадків (наступних поколінь), і первісних емігрантів. Крім того, діаспора — поняття, пов'язане з етнічністю, етнічним походженням осіб, а еміграція — з громадянством, тобто з правовим зв'язком з тією чи іншою державою. Саме тому можуть бути діаспори недержавних народів, наприклад, «курдські діаспори» у Туреччині, Іраку тощо, а еміграції — ні.

«Реєміграція» — це повернення емігранта у країну початкового проживання, тобто зворотна еміграція.

Антонім до слова «еміграція» — імміграція, тобто приїзд у країну для постійного проживання.

У залежності від її тривалості еміграція може бути довготривалою з метою постійного проживання; тимчасовою, якщо емігранти через певний час повертаються, та сезонною — у певну пору року або на періодичні заробітки.

Залежно від причин, що зумовлюють переселення, вирізняють еміграцію економічну (соціально-економічні причини) і політичну (опозиційне ставлення до політичного режиму). Соціально-економічними причинами є передовсім загальна бідність і голод, що, у свою чергу, можуть бути викликані військовими діями у країні проживання або участю країни у таких; природні лиха, екологічні катастрофи, у тому числі техногенного характеру тощо. Іншими соціально-економічними причинами можуть бути безробіття або неможливість знайти роботу за фахом (чи запрошення роботодавця на роботу в іншій державі). Саме тому економічну еміграцію також називають трудовою, тобто переселення людей з метою пошуку роботи або для здійснення трудової діяльності за контрактом. До соціально-економічних причин еміграції також належать труднощі або неможливість отримати (або продовжити) навчання, реалізувати свій творчий потенціал, вести або розширити бізнес у країні проживання тощо.

Осіб, політичні погляди і переконання яких не збігаються з пануючими або дозволеними у країні, прийнято називати

дисидентами. Наявність дисидентів свідчить про недемократичність суспільства (держави). У разі їх еміграції вони вважаються політичними емігрантами; до політичних емігрантів належать також емігранти, що виїжджають з країни проживання через міжетнічні конфлікти і міжконфесійні суперечності.

Еміграція може бути також у силу інших причин, наприклад, у зв'язку з особистими або сімейними обставинами (шлюб, возз'єднання родини тощо). Як правило, еміграція обумовлюється декількома причинами. Так, політична еміграція часто поєднана з неможливістю або перепонами у виконанні тієї чи іншої трудової діяльності, складністю реалізувати свій потенціал тощо.

Еміграція може набувати масового характеру, у силу погіршення соціально-економічного розвитку країн або загострення політичного протистояння. У таких випадках часто уряди країн, до яких переселяються емігранти, і, набагато рідше, уряди країни, звідки переселяються емігранти, можуть регламентувати подібне переміщення на рівні внутрішнього законодавства (еміграційне законодавство) або підписанням двосторонніх (багатосторонніх) міждержавних угод. Відповідно до цього еміграція може бути регламентованою і нерегламентованою (зараз дуже рідко) на законодавчому рівні.

У випадку, коли державні органи, які приймають емігрантів, не здатні здійснити увесь комплекс заходів, передбачених еміграційним законодавством, як наприклад, у зв'язку з їх дуже великим числом або уникненням державних органів країни переселення, — еміграція є некерованою.

У ХУ-ХУІ ст. мала місце передусім економічна еміграція. Як приклад — переселення значної кількості людей з Європи у Америку, зокрема й українців.

У ХХ ст. відбувалися наймасовіші еміграції, пов'язані з Першою світовою війною та Другою світовою війною, численними міжнародними і локальними конфліктами, змінами держав світу (утворення Держави Ізраїль, розпад СРСР тощо), внутрішньою і зовнішньою політикою окремих держав (політичні і культурні утиски у СРСР, КНР тощо).

Постійні еміграції, як економічні, так і політичні є ознакою сучасності. Наприклад, у Африці внаслідок політичних заворушень і заколотів, міжетнічних конфліктів та економічних негараздів, викликаних посухами і неврожайми, частими є еміграції з Конго, Бурунді, Руанди, Сомалі, Ефіопії тощо; Далай-лама Тибету,

переслідуваний китайськими властями, є політичним емігрантом, що живе у Індії.

Українські переселенці у США, штат Північна Дакота, кінець XIX ст.

Українці, як недержавний етнос протягом тривалого часу, були схильні до еміграції з країн, у межах яких проживали у різні історичні періоди. Чимало визнаних діячів української культури: Михайло Грушевський, Іван Огієнко, Іван Багряний, Богдан Лепкий, Володимир Винниченко, В'ячеслав Липинський, Олександр Кошиць, Анатоль Курдидик, та інші — у різний час змушені були покинути Україну і тривалий час (або й до кінця життя) жити «на еміграції».

Соціально-економічні (і політичні) негаразди незалежної України (з 1991 р.) обумовили постійну трудову українську еміграцію за сучасності.

Українські емігранти схильні до асиміляції у країнах проживання, найчастіше перше покоління (власне емігранти) є білінгвами.

Подекуди українці-емігранти істотно змінюють демографічну ситуацію у країні проживання — у Португалії, куди почали виїжджати лише наприкінці XX ст., українці зараз становлять третю за чисельністю національну меншину. Роблять і значний внесок в економіку та культуру «нової» батьківщини українці Канади.

ДЖЕРЕЛА:

Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри. Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика. Енциклопедія. (за ред. Ю. Римаренка)., К.: «Довіра», 1998.; Словник іншомовних слів, Головна редакція УРЕ АН УРСР, К., 1975.; Українська радянська енциклопедія: у 12 томах / за ред. М. Бажана. — 2-ге вид. — К.: Головна редакція

ЕМПІРІ́ЗМ

ЕМПІРІ́ЗМ (від грец. Ἐμπειρία — досвід) — напрям у теорії пізнання, що визнає чуттєвий досвід джерелом знань і стверджує, що всі знання ґрунтуються на досвіді. Протистоїть раціоналізму та містицизму. При цьому, інша пізнавальна здатність людини — розум — розглядається в емпіризмі тільки як сполучення і перекомпонування того матеріалу, що даний нам у досвіді, а також як здатність, що у принципі нічого не додає до змісту нашого знання.

У методологічному плані емпіризм — це принцип, відповідно до якого життєва практика, мораль і наука повинні базуватися винятково на відповідному досвіді.

Як цілісна гносеологічна концепція емпіризм сформувався у XVII–XVIII ст. В історії філософії емпіризм виступав як ідеалістичний (Девід Г'юм, Джордж Берклі, Ернст Мах, Ріхард Авенаріус, сучасний логічний емпіризм тощо), такий що визнавав єдиною реальністю суб'єктивний досвід (відчуття, уявлення), і як матеріалістичний емпіризм (Френсіс Бекон, Томас Гоббс, Джон Локк, Етьєн Кондільяк та ін.), що вважав, що джерелом чуттєвого досвіду є об'єктивний світ.

У метафізиці цей напрям охоплює різноманітні точки зору, переходячи як у догматичні системи відомого типу, так і перетворюючись у скептицизм. Це пояснюється різноманітністю тлумачень, які нерідко той самий міркувач може надавати поняттю «досвід».

Досвід — відображення у людській свідомості законів об'єктивного світу і суспільної практики, одержане у результаті активного практичного пізнання. Сукупність практично засвоєних знань, навиків, знання життя, засноване на пережитому, випробуваному.

Досвід — це перш за все сукупність всього того, що відбувається з людиною в її житті (реальність) і що вона усвідомлює; людина може мати досвід про саму себе, про свої здібності, про свої чесноти і вади, людина також може мати досвід і про думки, ідеї, знання (внутрішній досвід).

У філософії досвід є основою всього непонятійного знання про реальність. До досвіду повинна зводитися вся наука, вона повинна бути достовірною; водночас пізнанню не можна зупинятися тільки на досвіді. Навпаки, досвіду належить бути впорядкованим, звиреним,

об'єднаним за допомогою мислення і навіть виправленим та доповненим.

Значення і важливість досвіду були досліджені Кантом у «Критиці чистого розуму»: досвід є головний продукт нашого розуму. З нього починається все пізнання (Кант говорить про «Bathos» — безодні досвіду). Але думки досвіду ніколи не є строго, а завжди тільки приблизно, загальними. Всяке розширення нашого пізнання не може спиратися ні на що інше, окрім як на розширення досвіду. Проте сам досвід є результатом діяльності духу, припускаючи відомі «форми розуму», які тільки і роблять можливим дослід. Лише завдяки досвіду або можливому досвіду поняття одержують свою реальність. Висновки, які виходять за рамки можливого досвіду, є обманливими.

Під досвідом у вузькому сенсі цього слова розуміють пізнання одиничного, окремого (Арістотель). Але одиничне можна розуміти:

- як суб'єктивне відчуття, якщо мова йде про зовнішній досвід, або як «одиничне представлення», якщо мова йде про внутрішній досвід;

- як сприйняття чогось одиничного, що має незалежне від свідомості існування у вигляді частини зовнішнього світу і продовжує існувати, незважаючи на свідомість і у той самий час, коли сприйняття переривається.

Слід зазначити, що всі види емпіризму намагаються довести, що знання, які здаються нам додосвідними, насправді є або складним продуктом досвіду, або не знанням, а сукупністю аналітичних суджень, які експлікують деякі особливості мови, або нісенітницею.

В середині ХХ ст. виявилось, що неможливо здійснити програму емпіризму в жодній з його форм.

По-перше, неможливо виділити абсолютно безпосереднє і абсолютно достовірне знання, яке можна було б ототожнити з досвідом. Те, що здається свідомості безпосередньо даним, насправді є продуктом активної діяльності суб'єкта, яка передбачає використання певних схем та еталонів мови, еталонів культури.

По-друге, мислення і досвід взаємодіють. З одного боку, результати мисленево-мовленнєвої діяльності використовуються у досвіді, з іншого боку, сам досвід критикується, змінюється і переосмислюється під час прогресу мислення.

По-третє, виділяють різні типи досвіду: буденний досвід, який фіксує в буденній мові і в правилах «здорового глузду» результати житейської практики; систематичне спостереження, яке застосовується в описових науках і особливий його різновид — самоспостереження

(інтроспекція); науковий експеримент, який передбачає не просто фіксацію природного порядку речей, а й створення штучних ситуацій, які дають змогу вивчати явища «у чистому вигляді».

По-четверте, немає суттєвої різниці між досвідними і додосвідними науками. Будь-який досвід передбачає додосвідні компоненти. Разом з тим і в таких додосвідних науках, як математика, бувають гіпотези та здогади. Є ціла низка дисциплін, предмет який незаданий у досвіді, але які при цьому не є апіорними, а мають справу з емпірично наявними текстами (історія, філологія, культурологія, філософія).

По-п'яте, достатньо проблематичною виявляється можливість виділити «внутрішній досвід» як самостійний. Якщо звичайний («зовнішній») досвід передбачає вплив зовнішнього предмета на органи чуттів суб'єкта, то лишається незрозумілим, які органи чуттів може використовувати суб'єкт, який випробує свій «внутрішній досвід»?

І хто у цьому випадку є суб'єктом? Скоріше за все, те, що уявляють об'єктами «внутрішнього досвіду», насправді є елементами або ланцюжками орієнтації у зовнішньому світі.

ДЖЕРЕЛА:

Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. — Мн.: Книжный Дом. 2003. — 1280 с. — (Мир энциклопедий), С.1227.; Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / за ред. В. С. Білецького. — Донецьк: Донбас, 2004;

ЕМСЬКИЙ УКАЗ

ЕМСЬКИЙ УКАЗ — розпорядження російського імператора Олександра II від 18(30) травня 1876 р., спрямоване на витіснення української мови з культурної сфери і обмеження її побутовим вжитком, призвів до тимчасової дезорганізації українського руху у Наддніпрянщині.

Свою назву Емський указ отримав від німецького міста Бад Емс, де Олександр II вніс поправки і підписав підготовлений спеціальною комісією указ. До складу комісії увійшли міністр внутрішніх справ Олександр Тімашев, міністр народної освіти граф Дмитро Толстой, шеф жандармів Потапов і помічник попечителя Київського навчального округу Михайло Юзефович. Вважається, що виданню указу передував меморандум, надісланий імператору Юзефовичем, в якому той заявляв, що українці хочуть «вільної України у формі республіки з гетьманом на чолі».

Емський указ доповнював основні положення так званого Валуєвського циркуляра 1863 р..

УКАЗ ЗАБОРОНЯВ:

- Ввозити на територію Російської імперії з-за кордону книги, написані українською мовою без спеціального дозволу;
- Видавати українською оригінальні твори і робити переклади з іноземних мов, тексти для нот;
- Друкувати будь-які книги українською мовою;
- Ставити українські театральні вистави (заборону знято у 1881р.);
- Влаштовувати концерти з українськими піснями;
- Викладати українською мовою в початкових школах.

Дозволялося видавати українською історичні літературні пам'ятки та художні твори, але лише за умови їх написання згідно з загальноросійською орфографією та отримання попереднього дозволу на публікацію від Головного управління у справах друку. Місцевій адміністрації наказувалося посилити нагляд, щоб у початкових школах не велося викладання українською мовою, та щоб з бібліотек були вилучені книги українською мовою, що не відповідають зазначеним вимогам.

На підставі Емського указу було закрито Південно-Західний Відділ Російського Географічного Товариства у Києві, припинено видання «Кієвського телеграфа», ліквідовано Громади, звільнено ряд професорів-українців з Київського університету (М. Драгоманова, Ф. Вовка, М. Зібера, С. Подолинського та ін.). У 1878 р. на Паризькому літературному конгресі М. Драгоманов виступив на захист української мови і культури і різко засудив Емський указ.

Емський указ не був скасований офіційно, однак втратив чинність 17 жовтня 1905 р. з виданням так званого «Маніфеста громадянських свобод» імператором Миколою II.

Вперше повний текст указу за журналом Особого Совещания для пресечення украинофильської пропаганди було оприлюднено у книжці Ф. Савченка «Заборона українства 1876 р.» сторінки 381–383.

ДЖЕРЕЛА:

Малий словник історії України / відпов. ред. Валерій Смолій. — Київ: Либідь, 1997.; Васькович Г. Емський указ і боротьба за українську школу. Мюнхен, 1976.; Бойко Ю. До століття Емського указу / «Український історик», 1976, №01-04.; Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. Харків - Київ, 1930, С.381-383.; Українська радянська енциклопедія у 12 томах за ред. М. Бажана. — 2-ге вид. — К.: Головна редакція УРЕ, 1974–1985. том 4, ст. 29.

ЕНГЕЛЬС ФРІДРІХ
(28 ЛИСТОПАДА 1820 — 5 СЕРПНЯ 1895 рр.)

Німецький підприємець, політичний діяч, філософ, історик, публіцист. Один з основоположників марксизму — перший систематизатор та видавець творів Карла Маркса.

Друг і соратник Карла Маркса. Підтримував українських представників міжнародного революційного руху (Степняка-Кравчинського, Волховського та інших). З особливою теплотою ставився до Фелікса Волховського.

Періодизацію життя і творчості Енгельса, можна поділити на три основні етапи, що багато у чому збігаються зі загальною періодизацією європейської історії XIX ст. й історії марксистського вчення:

- до революції 1848 року;
- від революції 1848 до Паризької комуни 1871 року;
- після Паризької Комуни; після смерті Маркса.

Народився у місті Бармені (Рейнська провінція, Пруссія) у родині багатого текстильного фабриканта Фрідріха Енгельса старшого (1796–1860 рр.). Його матір звали Елізабет Франциска Мавріція (дівоче прізвище ван Гаар). Фрідріх був найстаршим з синів. Примикаючи до вкрай фанатичного напрямку протестантизму — пієтизму, Енгельсів батько прагнув виховати сина у дусі побожності та релігійного смирення. Ця атмосфера оточувала молодого Енгельса у сім'ї і в Ельберфельдській гімназії, куди він вступив у 1834 р. Проте релігійне виховання, всупереч надіям батька, не зробила Енгельса «добрим

християнином»: уже в юні роки Енгельс перейнявся волелюбним, антиклерикальним духом.

У 1838 р., за наполяганням батька, що бажав швидше долучити сина до своєї комерції, Енгельс відбув до Бремена, де вступив до однієї з великих торгових контор. Не відчуючи особливого інтересу до комерції, у Бремені Енгельс більше займався літературою, мистецтвом, мовами, музикою, спортом. Тут він познайомився з творами Якоба Бьоме (1575–1624 рр.), що його містична діалектика справила на юнака значне враження.

З 1839 р. Енгельс став співробітничати у «Telegraph für Deutschland» («Німецький телеграф») — друкованому органі «Молодої Німеччини». Інтелектуальна атмосфера «Молодої Німеччини», просякнута духом французького та німецького Просвітництва, якнайкраще відповідала настроям юного Енгельса. Одна з перших його статей у «Telegraph» — «Листи з Вупперталя» — ніби поєднувала його внутрішню полеміку з пієтизмом і релігійним фанатизмом. Процес подолання Енгельсом релігійного світогляду значно прискорила книга «Життя Ісуса» Давіда Штрауса (1808–1874 рр.), учня Георга Гегеля (1770–1831 рр.), змусивши задуматися над протиріччями Святого Письма. Розчарувавшись у святості Біблії, 18-річний Енгельс продовжив релігійні пошуки та певний час захоплювався філософією Фрідріха Шляйєрмахера (1768–1834 рр.), вважаючи, що у сенсі створення «натуральної релігії» Штраус і Шляйєрмахер доповнюють один одного. Однак за мірою проникнення у сутність питання Енгельс надавав перевагу Штраусу, що він, за його власними словами, відкрив для нього дорогу до великої філософської спадщини Гегеля.

Зробившись шанувальником Гегеля, Енгельс ґрунтовно простудіював його «Філософію історії», про яку говорив, що вона ніби вичитана з його душі. Перехід Енгельса догегельянства означав новий етап у подоланні ним релігійного світогляду: триумфуючий, нестримний траціоналізм філософії Гегеля неминуче призводив деяких його учнів до атеїзму. Про свій рішучий і остаточний перехід до атеїстичного світосприйняття Енгельс публічно заявив влітку 1842 р. Вже на ранньому етапі знайомства з філософією Гегеля він говорив про необхідність з'єднати її з радикальною політичною програмою Людвіга Бьорне (1786–1837 рр.) — одного з ідеологів «Молодої Німеччини». У своїй політичній публіцистиці початку 1840-х рр. Енгельс прагнув здійснити цю синтезу, статті «Ретроградні знамення часу», «Реквієм за німецькою «Adelszeitung», «Ернст Моріц Арндт» свідчать про попередню роботу, виконану Енгельсом з метою вироблення

революційно-демократичної програми, а також про вплив на цей процес прогресивних елементів гегелівської філософії.

З младогегельянцями Енгельс зблизився у поворотний для них момент, восени 1841 р. у Берліні, куди переїхав для проходження військової служби. Пруський уряд, стурбований зростаючою популярністю «лівих» учнів Гегеля, запросив до Берлінського університету Фрідріха Шеллінга (1775–1854 рр.), сподіваючись за його допомогою ефектно розвінчати і самого Гегеля, і його надмірно радикальних послідовників. Незабаром університетська аудиторія, де Шеллінг читав свої лекції з «філософії одкровення», стала, за словам Енгельса, ареною, «...на якій точиться боротьба за панування над громадською думкою Німеччини у політиці та релігії, а отже, за пануванням над самою Німеччиною». Сам Енгельс теж долучився до цієї боротьби, закликаючи «...захистити могилу великого вчителя від наруги».

З березня 1842 р. Енгельс почав співробітничати у («Райнській газеті»), що її редактором з жовтня 1842 р. став Маркс, який додав газеті революційно-демократичного спрямування. Деякі статті Енгельса («До критики прусських законів про пресу», «Фрідріх-Вільгельм IV, король прусський» тощо) за своїми ідеями були близькі до творів Маркса того періоду, а «Фрідріх-Вільгельм» написана під їхнім безпосереднім впливом. Однак соціалістом Енгельс став тільки у Великобританії, куди вирушив у комерційних справах батька. Дорогою до Манчестера Енгельс заїхав у Кельн, де зустрівся з Марксом, що прийняв його прохолодно, вбачаючи у ньому одного з лідерів групи «вільних», що на той час перетворилися на сектантський філософський гурток. Незважаючи на це, Маркс і Енгельс домовилися, що Енгельс буде кореспондентом газети у Великобританії.

З цього моменту літературна діяльність Енгельса набула відкрито соціалістичного характеру; перші кореспонденції Енгельса з Великобританії (листопад 1842 р.) містили глибокий аналіз економічного становища найрозвиненішої капіталістичної держави того часу, боротьби класів і партій у ній, висновок про неминучість соціальної революції, що її головною силою буде британський пролетаріат — продукт «промислового перевороту». Книга Енгельса «Становище робітничої класи в Англії» (1844) стала, по суті, одним із перших серйозних соціологічних досліджень, багатим на цінний фактичний матеріал і глибокі узагальнення.

У Манчестері Енгельс близько зійшовся з діячами соціалістичного та робітничого руху, з ватажком місцевих чартистів

(першої політичної партії британського пролетаріату) робітником-ткачем Джеймсом Лічем. У Британії Енгельс поступово звільнився від свого захоплення гегелівською схемою історичного процесу і став на шлях формування матеріалістичного погляду на історію і суспільство.

Матеріалістична тенденція набувала чимраз відчутнішої форми з кожною новою статтею Енгельса у «Райнській газеті», а особливо у низці статей для «Швайцарського республіканця» за травень—червень 1843 р., відомих під загальним заголовком «Листи з Лондона». У них Енгельс підходив до ідеї про історичну роль пролетаріату: «...в Англії, — пише він, — спостерігається той чудовий факт, що чим нижче стоїть клас у суспільстві, чим він «неосвіченіший» у звичному сенсі слова, тим він прогресивніший, тим більшу будучність він має». Енгельс вивчає твори та діяльність британських соціалістів-утопістів, учнів Роберта Оуена (1771–1858 рр.), зв'язок їхніх соціалістичних устремлінь з матеріалістичною філософією. У статті «Становище Англії. XVIII століття» (1844) Енгельс відкрито заявив, що вінцем науки XVIII ст. був матеріалізм — результат процесу розвитку природничих наук.

1843–1844 рр. були роками найбільшого захоплення Енгельса антропологічним матеріалізмом Людвіга Фейєрбаха (1804–1872 рр.). Вплив Фейєрбаха помітний у таких статтях Енгельса, як «Становище Англії. Томас Карлайл», «Минуле та сьогодні» та «Начерки до критики політичної економії», написаних у 1843 р. для («Німецько-французького щорічника»), що його намагалися видавати Маркс і Арнольд Руге (1802–1880 рр.). «Ми хочемо, — писав Енгельс у цей період, — усунути все, що оголошує себе надприродним і надлюдським, і тим самим усунути брехливість, бо претензії людського і природного бути надлюдським і надприродним є корінь всієї неправди і брехні». З матеріалістичних позицій Енгельс критикує аристократичні устремління, елітаризм Карлайля, його культ героїв, культ особистості.

Під впливом творів Оуена та його учнів, спрямованих проти буржуазної політекономії, у 1843 р. Енгельс сам зайнявся політичною економією і створив «...геніальні, — за словами Маркса, — «Нариси до критики економічних категорій». Маркс зазначав, що у цих «Нарисах» «...були вже сформульовані деякі загальні засади наукового соціалізму». У «Нарисах» науковий аналіз економічних процесів перемишується з етичною критикою капіталізму, сприйнятою Енгельсом від утопічних соціалістів, головним чином Шарля Фур'є (1772–1837 рр.). Передбачаючи реальну небезпеку грубих зрівняльних тенденцій в утопічному соціалізмі, Енгельс різко виступив проти

«казарменного комунізму» бабувістів і піддав критиці «зрівняльний комунізм».

Критикуючи спроби французьких утопістів об'єднати комуністичне вчення з християнством, Енгельс виокремив П'єра Жозефа Прудона (1809–1865 рр.) і оцінив його книгу «Що таке власність?», як «...найбільш філософську працю з усього написаного комуністами французькою мовою...». До 1843 у німецькому соціалістичному русі сформувався особливий напрямок — «філософський комунізм», що його лідери Моїсей Гесс (1812–1875 рр.), Карл Грюн (1817–1887 рр.) та інші здійснювали своєрідну синтезу французького утопічного соціалізму та німецької філософії. Про вплив цієї групи на світогляд Енгельса свідчить його стаття «Успіхи руху за соціальне перетворення на континенті». Близькість Енгельса до групи Гесса та Грюна тривала до весни 1845 р., коли у його філософській еволюції розпочався період остаточного подолання ідей Фейєрбаха та його учнів, послідовників «філософського комунізму». Проте розбіжність з групою почалася ще у 1844 р. - на відміну від її теоретиків Енгельс не розумів комунізм як суто логічне завершення класичної філософії, розглядаючи комуністичну доктрину як закономірний результат аналізу класових конфліктів буржуазного суспільства.

1844 р. став роком початку тісної дружби між Марксом і Енгельсом. У серпні 1844 р. Енгельс зустрівся у Парижі з Марксом і вони дійшли висновку про необхідність виступити з книгою проти младегегельянців, що дезорганізують прогресивні сили Німеччини своєю антидемократичною проповіддю ролі ідей і видатних особистостей — носіїв цих ідей — у розвитку суспільства. Таку книгу вони написали, і у 1845 р. вона вийшла друком під назвою «Святе сімейство, або Критика критичної критики. Проти Бруно Бауера і компанії». Цією книгою Маркс і Енгельс ніби підсумували спільний процес подолання ідеалізму у своєму світогляді, виступили як послідовні войовничі матеріалісти і безпосередньо підійшли до основної ідеї матеріалістичного розуміння історії— думки про вирішальне значення способу виробництва у житті суспільства, до тези про всесвітньо-історичну роль пролетаріату як творця нового комуністичного суспільства.

Під час свого десятиденного перебування у Парижі Енгельс почав співпрацювати у німецькомовній газеті («Вперед»), на сторінках якої опублікував дві статті: «Становище Англії. Англійська конституція» і «Становище Англії. XVIII століття», де торкнувся проблеми

відчуження. Тут відчувається безсумнівний вплив статей Маркса «До жидівського питання» і «Економічно-філософських рукописів», що з ними Енгельс, напевне, ознайомився у Парижі. Згодом Енгельс ніколи не повертався до проблеми відчуження.

З вересня 1844 р. Енгельс у Німеччині займався організацією пропаганди комунізму. У листах до Маркса у цей період Енгельс говорив про необхідність створення фундаментальних праць як теоретичної основи комуністичного вчення. У квітні 1845 р. Енгельс переїхав до Брюсселя до Маркса, де обидва почали розробку теоретичного фундаменту їхнього майбутнього вчення. «Коли ми навесні 1845 р. знову зустрілися у Брюсселі, — згадував потім Енгельс, — Маркс ... вже завершив у головних рисах розвиток своєї матеріалістичної теорії історії, і ми взялися за детальну розробку цих нових поглядів у найрізноманітніших напрямках». З вересня 1845 до літа 1846 Маркс і Енгельс працювали над «Німецькою ідеологією», завершуючи критику младогегельянства у його останній формі — анархістського індивідуалізму Штірнера, показуючи непослідовність матеріалізму Фейєрбаха і реакційно-утопічну спрямованість модного у гурті німецької інтелігенції «істинного соціалізму». У «Німецькій ідеології» Маркс і Енгельс вперше дали розгорнутий виклад головних засад комунізму, сформулювали основи вчення про суспільні формації.

Паралельно з теоретичною роботою у Брюсселі Маркс і Енгельс взялися до організації революційної партії. У 1846 р. вони створили Комуністичний кореспондентський комітет, закликаючи своїх прихильників в інших країнах формувати подібні комітети для встановлення постійного зв'язку між різними соціалістичними і комуністичними організаціями і у перспективі — створення комуністичної партії. Прагнучи збагатити робітничий і соціалістичний рух науковою теорією і очистити його від дрібнобуржуазних й утопічних тенденцій, Маркс і Енгельс розгорнули боротьбу проти Вільгельма Вайтлінга (1808–1871 рр.) й «істинного соціалізму». У серпні 1846 р. Енгельс у Парижі виконали значну теоретичну й організаційну роботу з німецькими робітниками, членами «Союзу справедливих». У 1847 р. Маркс і Енгельс реорганізували «Союз справедливих» у «Союз комуністів», що став прообразом комуністичної партії. Після першого конгресу «Союзу комуністів» у червні 1847 р. програмні питання революційної боротьби пролетаріату стали головним предметом уваги Маркса і Енгельса. Саме у цей період Енгельс працював над «Основними засадами комунізму», що стали

проектом програми «Союзу комуністів» і лягли в основу «Маніфесту комуністичної партії». У «Маніфесті» марксизм представлений як цільний світогляд у єдності трьох його складових частин — політичної економії, філософії та наукового соціалізму. «Маніфест» дав визначення комунізму як асоціації, «...в якій вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх».

Першою серйозною історичною перевіркою життєздатності нового — марксистського — світогляду стала революція 1848-1849 рр., яка продемонструвала, що науковий комунізм є цілісним вченням, здатним вірно оцінити розстановку класових сил у світі, позиції різних партій і класів, закономірності їхньої боротьби і наслідки цієї боротьби. 1 червня 1848 р. у Кьольні вийшло перше число «Нової Райнської газети», задуманої Марксом і Енгельсом як орган демократії, що «висуває всюди, по кожному окремому випадку, свій специфічний пролетарський характер». У своїх статтях, що майже щодня з'являлися у «Neue Rheinische Zeitung», Енгельс проаналізував сутність різних класів і партій та їхні позиції у німецькій революції, показав місце і значення у ній національно-визвольних рухів і приділив особливу увагу розгляду питань революційної тактики збройної боротьби. 3 травня 1849 р. репресії пруської влади унеможливили видання «Neue Rheinische Zeitung», і Енгельс поїхав до Південної Німеччини (Пфальц, Баден), де брав участь у повстанському русі.

У листопаді 1849 р. він переїхав до Лондона, де разом з Марксом почав видавати теоретичний журнал «Нова Рейнська газета. Політико-економічний огляд», а також допомагав Марксу у реорганізації «Союзу комуністів». У цей період головним предметом наукових інтересів Енгельса був аналіз досвіду революцій і масових народних рухів, подальша розробка революційної теорії. Він написав «Німецьку селянську війну», де з позицій матеріалістичного розуміння історії досліджував соціально-економічні причини селянської війни 1524–1526 рр. і показував витоки тогочасної політичної та релігійної боротьби. У 1851–1852 рр. вийшла робота Енгельса «Революція і контрреволюція у Німеччині», що була філософським аналізом революційних подій 1848–1849 рр. і мала висновки, що мали принципове значення для стратегії і тактики класової боротьби пролетаріату.

Праця Маркса і Енгельс над створенням революційної теорії була узагальнена у написаному ними спільно у березні 1850 р. документі «Відозва Центрального Комітету до Союзу комуністів» про необхідність організувати самостійну пролетарську партію, що

проводила б самостійну революційну політику; сформулювали ідею про безперервну революцію, котра лягла в основу майбутньої ленінської теорії переростання буржуазно-демократичної революції у революцію соціалістичну.

Паралельно з теоретичною діяльністю Маркс і Енгельс продовжували керувати «Союзом комуністів», борючись за революційний характер і самостійність пролетарської партії, проти фракції Вілліха—Шаппера всередині Союзу і її спроб штовхнути союз на шлях змов і передчасних виступів, проти грубого зрівняльного «казарменого» комунізму. На засіданні Центрального Комітету спілки 15 вересня 1850 р. «Союз комуністів» розколовся, незважаючи на всі зусилля Маркса і Енгельса запобігти розколу, а у листопаді 1852 р. його було оголошено розпущеним.

У 1850 р. Енгельс почав працювати у торговельній фірмі «Ермен й Енгельс» у Манчестері. Енгельс 12 років надавав матеріальну підтримку Марксу і його родині.

Наприкінці 1850-х р. Енгельс виявив глибокий інтерес до філософських проблем природничих наук, з'ясовуючи можливість застосувати до них матеріалістичну діалектику, що згодом стало темою його незавершеного твору «Діалектика природи». У цей період Енгельс дійшов висновку, що новітні досягнення природознавства підтверджують основні положення матеріалістичної діалектики. Він намітив принципи нової класифікації наук, що її основу становив взаємний перехід різних форм рухомої матерії. Проблемі матеріалістичної діалектики як наукової методології Енгельс присвятив свою статтю-рецензію, написану з приводу виходу друком 1859 р. книги Маркса «До критики політичної економії».

У статтях Енгельса 1850-1860-х рр. для «Нью-Йоркської трибуни» і «Нової Американської енциклопедії» вперше було викладено матеріалістичну концепцію історії та теорії військової справи, показано залежність військового мистецтва від зростання продуктивних сил і від розвитку суспільних відносин.

В умовах нового підйому робітничого руху у 1860-х р., у період діяльності I Інтернаціоналу, Енгельс зробив значний внесок у боротьбу проти непролетарських тенденцій серед робітництва — проти прудонізму, ляссальянства та бакунізму. Одночасно з цим він розробив позитивні ідеї про державу, диктатуру пролетаріату та її революційної партії, про політичну тактику партії, про пролетарський інтернаціоналізм тощо. У брошурі «До житлового питання» (1872–1873 рр.) Енгельс, критикуючи прудоністську позицію, доводив, що умови

для повного вирішення проблеми можна створити лише після перемоги соціалістичної революції та ствердження соціалістичної власності.

У 1870 р. Енгельс вийшов на пенсію, переїхав до Лондона і разом з Марксом очолив Генеральну раду Інтернаціоналу, став автором його найважливіших програмних документів. У передмові до «Німецькій селянській війні» та серії статей під загальною назвою «З емігрантської літератури» початку 1870-х р. Енгельс завершує ідейний розгром бакунізму й розробляє деякі положення теорії наукового соціалізму, наприклад ідею необхідності для пролетаріату поєднувати економічну та політичну боротьбу з серйозною теоретичною роботою. Увага Маркса і Енгельса до теоретичного боку партійної програми наочно проявилася під час Готського об'єднавчого з'їзду німецької соціал-демократії, у результаті якого утворився блок ляссальянців й айзенахців. Не заперечуючи в принципі проти такого блоку, Маркс і Енгельс піддали серйозній критиці спотворення в програмі партії, її ненауковість і розробили під час полеміки з соціал-демократичними «теоретиками» низку фундаментальних положень революційної теорії: про диктатуру пролетаріату і демократію, про сутність перехідного періоду, про фази розвитку комуністичного суспільства. Підсумки цієї полеміки викладено у творі Маркса «Критика Готської програми» (у 1875 р., опублікована після смерті автора у 1891 р.) та пов'язаних з нею листах Енгельса до Августа Бебеля (1840–1913 рр.).

Між Марксом і Енгельсом встановився своєрідний поділ праці. Маркс створював економічну теорію, Енгельс працював головним чином на філософську тематику. «Анти-Дюрінг» Енгельса, написаний у цей період, має винятково важливе місце у марксистській філософії і є одним зі зразків розвитку та послідовного проведення матеріалізму й розробки матеріалістичної діалектики. Майже одночасно з «Анти-Дюрінгом» Енгельс пише іншу свою велику філософську книгу — «Діалектика природи», що залишилася незавершеною у зв'язку зі смертю Маркса і роботою Енгельса над завершенням і виданням «Капіталу». Рукопис «Діалектики природи» був виданий 1925 р. Незважаючи на фрагментарний характер рукопису, він має цінне методологічне значення. У творі Енгельса можна відзначити три кола проблем: природознавство і філософія; класифікація наук і прояв у них діалектичних закономірностей; критика агностицизму, ідеалізму та метафізики у природознавстві. Одним з важливих питань, що стоїть у центрі «Діалектики природи» (так само як і «Анти-Дюрінга»), є розробка предмету діалектичного матеріалізму і взаємозв'язків між

діалектикою, логікою і теорією пізнання, а також діалектичні методи, що поєднують у собі діалектику, логіку та теорію пізнання. У цьому ракурсі Енгельс розглядає основне питання філософії (що первинне — матерія чи свідомість?), основні закони діалектики та категорії діалектичної логіки. У «Діалектиці природи» Енгельс з позицій принципу єдності простору та часу як основної форми буття матерії намалював діалектико-матеріалістичну картину світу, що незважаючи на застарілість окремих її деталей з точки зору сучасної науки, залишається цінною методологічною основою подальшого розвитку наукової думки. Аналіз «Анти-Дюрінга» і «Діалектики природи» спростовує твердження про те, ніби Енгельса можна розглядати лише як популяризатора (і навіть вульгаризатора) філософських ідей Маркса. Енгельс має велику заслугу у систематизації єдиної діалектико-матеріалістичної філософії науки і у науковому обґрунтуванні її фундаментальних принципів.

Після смерті Маркса (1883 р.) роль Енгельса як ватажка європейського робітничого руху набула особливого значення. Паралельно з діяльністю у II Інтернаціоналі Енгельс виконував титанічну працю о), готуючи до друку 2-й і 3-й томи «Капіталу» (вийшли у 1885 і 1894 відповідно. У цей самий період він написав книгу «Початок родини, приватної власності і держави». Значне місце у ній займає проблема майбутньої моногамної сім'ї, приватної власності, суспільних класів і держави, їхньої трансформації у комуністичне суспільство.

Ще одним великим твором Енгельса є «Людвіг Фейєрбах і кінець німецької класичної філософії» (1888). Головна мета її полягає у захисті філософії матеріалізму. Енгельс показує історично прогресивне значення філософії Фейєрбаха, простежує протягом всієї історії філософії партійність філософії, систематизує основні положення діалектичного (історичного) матеріалізму. На відміну від попередніх робіт (своїх і Маркса), у «Людвізі Фейєрбасі...» Енгельс робить акцент на дослідженні надбудовних явищ — філософії, етики, релігії тощо, відзначає активну роль надбудови, її відносну самостійність і вплив на суспільний розвиток.

Подібний зсув акценту ще більш характерний для Енгельсових «Листів про історичний матеріалізм». Основний їхній пафос — прагнення захистити живий дух марксистського вчення від вульгаризації та зведення його до економічного матеріалізму та детермінізму. У листі до Йозефа Блоха (1871–1936 рр.) Енгельс писав:

«...Згідно з матеріалістичним розумінням історії в історичному процесі визначальним моментом у кінцевому підсумку є творення і відтворення дійсного життя. Ні я, ні Маркс більшого ніколи не твердили. А якщо будь-хто перекручує це положення у тому розумінні, що економічний момент є нібито єдино визначальним моментом, то він перетворює це твердження у беззмістовну, абстрактну, безглузду фразу».

Енгельс різко критикує спроби перетворити матеріалістичне розуміння історії з методів дослідження на плоский шаблон, що «рятує» вченого від потреби у кожному окремому випадку виходити з конкретного фактичного матеріалу. 27 жовтня 1890 Енгельс писав Конраду Шмідту (1863–1932):

«...наше розуміння історії є насамперед керівництво до вивчення, а не підойма для конструювання на манір гегельянства.».

У «Листах» Енгельс демонструє неспокій за майбутнє марксизму, який ще за життя одного з його основоположників стали всіляко «перекладати» та квапливо «впроваджувати». В листі до Блоха читаємо:

«На жаль, частенько думають, що нову теорію цілком зрозуміли і можуть її застосовувати зараз же, як тільки засвоєно основні положення, та й то не завжди правильно. І це я можу закинути багатьом з нових «марксистів»; адже через це також виникла дивовижна плутанина...».

В останні роки життя Енгельс особливо багато уваги приділяв справі міжнародного згуртування пролетаріату: керував підготовкою міжнародного конгресу соціалістів (Париж, 1889) і домогся гегемонії марксизму у створеному на конгресі об'єднанні соціалістичних партій — II Інтернаціоналі.

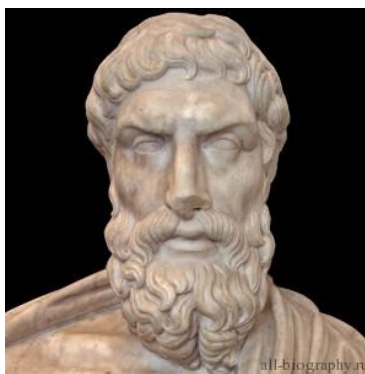
У 1894 р. здоров'я Енгельса різко погіршилося. Він помер від раку стравоходу 5 серпня 1895 р., щойно розпочавши роботу над 4-м томом «Капіталу» (виданим пізніше Карлом Кауцьким (1854–1938 рр.) під назвою «Теорії додаткової вартості»). За його заповітом, тіло Енгельса піддали кремації; а урну з прахом опустили у море поблизу Істборну (Англія) — улюбленого місця відпочинку Енгельса.

ДЖЕРЕЛА:

Й. Багмут, П. Шморгун. Видання творів К. Маркса і Ф. Енгельса на Україні. Біб. покажч. Вид. 2-ге, доп. — Харків: Ред.вид. від. кн. палати УРСР, 1965.; М. М.

Варварцев. Энгельс Фридрих // Энциклопедия истории Украины. — Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — Київ: «Наукова думка», 2005. — Стор. 38-39.; М. Иовчук (рук. авт. коллектива) и др. Ф.Энгельс и современные проблемы философии марксизма. — Москва: «Мысль», 1971.; Г. Шитлер. Энгельс Фридрих // «Философская энциклопедия». — Т. 5. / Ред. коллект.: Ф. В. Константинов (главный редактор) и др. Институт философии АН СССР. — Москва: «Советская энциклопедия», 1971. — С. 558–563.

ЕПІКУР **(341 — 270 pp. до н. е.)**

Давньогрецький філософ-матеріаліст. До нас дійшли лише фрагменти праць філософа. Філософський напрямок епікуреїзм досить широко впливав на свідомість мислителів наступних етапів еллінської епохи, зокрема Риму.

Як і інші атомісти, Епікур навчав про необчислиму кількість світів.

У 306 р. до н. е. заснував філософську («епікурейську») школу в Афінах, використовуючи головні положення філософії Демокріта (вчителем Епікура був послідовник Демокріта Навсіфан). Водночас Епікур створив зовсім нову атомістичну теорію. Відмінність полягає у тому, що у Демокріта рух атомів здійснюється у порожнечі винятково за законом падіння тіл під власною вагою, у Епікура — поряд з дією закону падіння з'являється ще один чинник — атом виявляє властивість «самочинного відхилення» від «лінії необхідності».

Ідея Епікура про самочинне відхилення атомів є специфічним відображенням факту появи у людей нових якостей — індивідуальної свободи, певного мінімуму соціальної автономії особи. Людина — цей «соціальний атом» — набуває у собі (а не у космічному світопорядку, котрий розчиняє індивіда, його неповторність) автономного, самодостатнього ґрунту свого волевиявлення. У цілому, головна увага

Демокріта звернена на закони існування об'єктів (людина теж лише об'єкт), у Епікура — до суб'єкта. Епікура хвилювало не саме по собі вчення про Космос як сукупність атомів, а проблема можливості відхилення, випадків, суб'єктивного водіння.

Сенс своєї ідеї про самочинне відхилення атома від лінії необхідності Епікур вбачав у основному правилі мудрості — вміти відхилятися від незадоволення, страждань. Йдеться саме про «відхилення» від страждань, а не про гонитву за задоволенням бажань. Гонитва за бажаннями завжди приносить свою протилежність — невдоволеність.

Епікур вбачає у теорії світу ідей Платона, вченні про «перший двигун» Арістотеля дію надприродних сил, які не залишають місця випадкові, свободі волі людини. Якщо боги існують, то вони живуть у просторах між світами і не втручаються у земні справи.

Послідовно дотримуючись атомістичної теорії, Епікур робив висновок, що душа людини — тілесна. Смерть тіла є смерть душі, бо сутність душі — рух атомів у тілі. Відповідно до такого розуміння людини, й суб'єктивних властивостей він розробляє послідовно сенсуалістське вчення про пізнання. Світ пізнається за допомогою мислення та чуттів, між якими немає великої різниці, бо і чуття, і мислення спричинені рухом атомів. Критеріями істини визнаються чуттєві сприйняття (витікання образів, викидів з речей), поняття (або загальні уявлення, тотожні спогадам).

Епікур створив життєствердну етику, яка за своїм спрямуванням оптимістична й утилітарна. Згідно з нею, моральне життя потребує дотримання міри в усьому. Ідеал — у задоволенні природних, а не надуманих бажань. Справедливість у тому, щоб не шкодити іншому і не зазнавати шкоди від іншого. В основі взаємозв'язків людей лежить особиста вигода, що розповсюджується і на безкорисливу дружбу. Мудрість (філософія) не тільки дає знання, а й духовну насолоду. Мудрець — не безтурботний пустельник, що відійшов від життя, а знавець життя, який піднявся над буденністю, здатний виявляти свою волю.

ДЖЕРЕЛА:

Письмо к Геродоту. Письмо к Пифоклу. Письмо к Менекею. Главные мысли. Перевод М. Л. Гаспарова // Тит Лукреций Кар. О природе вещей. — М., 1983. (серия «Библиотека античной литературы»); Шахнович, М. М. Парадоксы теологии Эпикура. — СПб., 2000.; Г. Гегель «Лекции по истории философии». — Гегель. Сочинения — том X — М., Партиздат, 1932. — С. 37.; Марк Туллий Цицерон. О пределах блага и зла. Парадоксы стоиков. — М.: РГУ, 2000.

ЕТАТИЗМ

ЕТАТИЗМ (від фр. *État* або англ. *State* — держава) — напрям політичної думки, який розглядає державу як найвищий результат і мету суспільного розвитку. У деяких країнах (наприклад, у Туреччині) цей термін позначав офіційну державну політику. У політичній науці, етатизм це переконання, що держава повинна контролювати, як економічну, так і соціальну політику, або кожну з них до певної міри. Етатизм позиціонується як протипава анархізму. Етатизм може приймати різні форми від монархізму до тоталітаризму.

Етатизм — соціологічна теорія, яка обґрунтовує необхідність активного втручання держави в економічне і політичне життя суспільства і розглядає його як суттєвий результат і мету його розвитку.

Принцип етатизму був прийнятий Кемалем Ататюрком і включений (у 1931 р.) у програму Народно-республіканської партії і у 1937 р. у Конституцію Турецької Республіки у статусі офіційної економічної доктрини.

Політика етатизму дозволила Туреччині домогтися прискореного розвитку національної економіки. Після Другої світової війни (1939–1945 рр.) у зв'язку з зростанням впливу заможної буржуазії уряд Туреччини відійшов від політики етатизму. Іншими словами, доктрина етатизму була витіснена теорією «змішаної економіки». І уже у 60-х рр. було висунуте гасло «нового етатизму».

ДЖЕРЕЛА:

Граждан В. «Гражданское общество как система негосударственного Управления» // Власть №3 2004 с.22; Гринар Нильс, Скирбекк Гилье История философии./Перевод с англ.; В.И.Кузнецова. М.: Владос 2003; 2. Гаджиев К.С. Политическая философия. Москва: 2003; Основы местного самоуправления. Учебное пособие. М.; Муниципальная власть 2000 с.25;

ЕТИКА ПОЛІТИЧНА

ПОЛІТИЧНА ЕТИКА — теорія про політичну мораль.

Як наука політична етика сформувалася відносно недавно, тому немає однозначного її визначення.

Політична етика — частина практичної філософії, яка займається основними нормативними питаннями політики: принципами справедливого соціального устрою, конституцією; критеріями легітимного управління, правами та обов'язками керівників та громадян (включаючи право протидії та обов'язок послуху), проблемою справедливості у стосунках між державами. До

політичної етики у широкому сенсі відносяться теорія соціальної справедливості, легітимного управління, справедливих війн, а також теорія правильного використання влади правлячими колами.

Політична етика — особлива частина суспільної моральності, соціальної етики — як «моральні вимоги громадян до наділених владою професіоналів, чиновників»; як «демократичні принципи політичної діяльності».

Етика політична — галузь, аспект загальної етики, що досліджує моральні засади політики та влади (у широкому розумінні) чи професійна етика суб'єктів політичної діяльності (у вузькому розумінні).

Бернхард Сутор ототожнює політичну етику з уявленнями про загальнозначущі норми співжиття та громадянські чесноти. Вона переслідує мету, щоб право та інститути формували належало політично мислячому та політично дієвому громадянину (схильного рахуватися із загальним благом).

Існують інші підходи до визначення політичної етики. Узагальнюючи різноманітні визначення, можна означити, що під політичною етикою розуміється:

- ціннісно-нормативне орієнтування політичної діяльності, вияв її сенсу та нормативних засади;
- професійна етика політичного діяча;
- політична культура широкого загалу;
- процедура досягнення консенсусу та балансу інтересів;
- дослідження взаємовідносин моралі та політики, прояснення етичної структури конкретних політичних проблем та ситуацій;
- моральний вибір у політиці та ін.

Під прикладною політичною етикою розуміють не тільки нормативні вимоги громадян до професійних політиків, що наділені владою, але і саму здатність громадян висувати та реалізувати свої вимоги.

Політична етика формує нормативні орієнтири колективних дій. Її носії — громадяни, її простір — сфера публічності.

Політичну мораль визначають індивіди як приватні особи. Політична мораль формується на різноманітності життєвих позицій тих сил, які дають оцінку політичним явищам.

Політична етика пов'язана із тематикою соціальної етики, яка вивчає стиль і спосіб ладу життя, зокрема політичного. Якщо соціальна етика має на меті об'єднати світ та цілісність людства, що розділене

спеціалізацією соціального, то і політична етика як її складова, має займатися тими моральними колізіями політики, які виникають на межі спеціальних політичних інтересів та загального інтересу людини та суспільства як таких.

ДЖЕРЕЛА:

Баллестрем К. Власть и мораль (основная проблема политической этики) // Философские науки. — 1991. — № 8. — С. 87.; Этика: Энциклопедический словарь. — М., 2001. — С. 359. 88.; Політичний енциклопедичний словник. — К., 1997. — С. 120.; Сутор Б. Политическая этика // Полис. — 1993. — № 1. — С. 61.; Політологія у запитаннях і відповідях: Навч. посіб. / І. Г. Оніщенко, Д. Т. Дзюбка, І. І. Дуднікова та ін.; За заг. ред. К. М. Левківського. — К.: Вища шк., 2003. — 263 с.; Аболіна Т. Г., Нападиста В. Г., Рихліцька О. Д. та ін. Прикладна етика. Навч. посіб./ За наук. ред. Панченко В. І. — К.: «Центр учбової літератури», 2012. — 392 с.

ЕТНІЧНА КАРТИНА СВІТУ

ЕТНІЧНА КАРТИНА СВІТУ— сукупність цінностей та ціннісних пізнавальних (когнітивних) орієнтацій членів певного суспільства (етнічних спільнот) про навколишній світ (як погляд на Всесвіт), які визначають, спрямовують та структурують їх поведінку.

Процес становлення етнічної картини світу в історичному контексті свідчить, що інтенсивне формування етнічних спільностей розпочалося в епоху неоліту і характеризувалося надзвичайною нерівномірністю. Це було зумовлено різними темпами господарсько-культурного розвитку. У науковій літературі таке явище дістало назву етногенезу. Величезну роль у ньому та ранній господарській історії відіграв поділ праці між землеробами та скотарями у II тис. до н. е., що призвело до нових міграцій, расових змішувань і взаємовпливів різних етнічних спільностей, розвитку мови як основної форми духовної та господарської культури, а також визначального компонента етносу; виникнення соціально-диференційованого суспільства і утворення найдавніших держав спочатку у Південно-Західній Азії та Північній Африці, трохи пізніше — у Південній, Середній і Східній Азії, Середземномор'ї, ще пізніше — на південному Сході Азії, Центральній і Південній Америці.

У подальшому історичному прогресуванні людства відбувається поступове і постійне збільшення кількості народонаселення, окрім відносно коротких періодів природних або суспільних катаклізмів (війн, епідемій, стихійних лих тощо). Так, від епідемій чуми у XIV ст. загинуло близько 14 млн. чол.; від голоду у XIX ст. — 25 млн. чол. в Індії і майже стільки ж у Китаї; від епідемії "іспанки" у Європі після Першої світової війни 1914-1918 рр. — близько

20 млн. чол. і ще більшими були втрати від смертності і зниження народжуваності.

Збільшення кількості населення, розвиток його продуктивних сил, ускладнення суспільної організації і піднесення культури спричинило масові міграційні процеси, підвищення темпів господарсько-культурної взаємодії між окремими народами й цілими їх групами.

На формування сучасної етнічної картини світу істотно вплинуло так зване велике переселення народів, яке відбувалося в IV-IX ст. у Європі, і освоєння ними майже усього Балканського півострова. У I-II ст. до н. е. германські племена із прабатьківських земель — Східної Прибалтики, Південної Швеції, узбережжя та островів Балтійського моря — переміщуються у Центральну і Північну Європу і відбувається поступове їх проникнення на Британські острови, де раніше жили кельти. Формування романських народів здійснювалося внаслідок змішання латинізованого населення різних провінцій колишньої Римської імперії з варварськими племенами, які свого часу зуміли підкорити "вічне місто" Рим. Наприкінці IV ст. у Європу переселилися гуни і заснували у басейні Дунаю велике державне утворення з етнічно змішаним населенням. У Східну Європу слідом за гунами прийшли інші тюркські племена — хазари, авари, болгари, печеніги, половці та ін. Важливу роль в етногенезі чувашів і татар відіграла одна з груп болгар, яка з'явилась у місцях їх поселення, інша, перейшовши в 679 р. Дунай, розчинилася на південь від нього серед слов'ян, передавши свою назву болгарському народові. У VIII — IX ст. з Південного Уралу на Середній Дунай переселилися угорці (мадяри), за мовою споріднені з уграми Західного Сибіру — хантами та мансі.

Масові переселення тюркських народів відбувалися у Південному Сибіру, Центральній і Середній Азії, де у другій половині I тис. н. е. утворилися племінні об'єднання і держави, що приходили на зміну одна одній. З VI — початку VII ст. почалися арабські завоювання, що супроводжувалися розселенням арабів у країнах Передньої Азії та Північної Африки та асиміляцією ними місцевого населення.

На Сході і Південно-Східній Азії у I і на початку II тис. завершується етнічна, а разом з тим і державна консолідація корейців і японців. Китайці поступово освоюють південну частину від гірського хребта Циньліна, де змішуються з різними народами і розпадаються на місцеві групи, які дуже різняться одна від одної. В Індокитаї етнічні території в'єтнамців, бірманців розширюються за рахунок кхмерів та індонезійців. Із Суматри розселяються малайці, які освоюють Малакку,

а потім розповсюджуються майже на всій Індонезії, взаємодіючи із спорідненими з ними іншими групами індонезійців і утворюючи при цьому нові етноси.

У першій половині II тис. н. е. на етнічну історію Азії та Європи значно вплинули завоювання монголів, які підкорили інші, переважно тюркські народи, які у XIII ст. увійшли до складу імперії Чингізхана та його наступників. Наслідком цих етнічних процесів стало виникнення різноманітних груп татар у Сибіру, басейнах Волги та Ками, у Криму, а також формування нових етносів у Центральній, Середній та Передній Азії, на Кавказі та у Східній Європі.

Услід за монголо-татарами на Кавказ і в Малу Азію, а трохи пізніше й на Балканський півострів проникають нові групи тюркських народів — огузи, споріднені з сучасними середньоазіатськими туркменами; вони змішалися з місцевим населенням і відіграли істотну роль у формуванні нових етносів, зокрема азербайджанців і турків — османців, які знищили в XV ст. Візантію. Приблизно одночасно завершилося розселення племен, що говорили мовами банту, зі східних і центральних районів Африканського континенту по всій його південній половині. До кінця XV ст. в Азії, Європі та в Африці сформувалися майже всі існуючі тепер тут етноси.

В етнічній історії всього світу велике значення мали Великі географічні відкриття і тісно пов'язане з цим переселення великих мас європейців у XVI-XIX ст. в Америку, Австралію, Океанію та Південну Африку. У цих грандіозних міграціях провідну роль відіграли спочатку іспанці і португальці, а пізніше голландці, французи і особливо англійці.

До найважливіших етнічних процесів XVI — початку XX ст. належить розселення росіян та інших народів (українців, білорусів, татар, мордві та ін.) у Сибір, частково — на Кавказ та Середню Азію.

Український вчений Г. Щокін, розглядаючи етногенез народів світу, наголошує, що у процесі первісного розселення людства на Землі утворюються найдавніші історико-культурні спільності, які упродовж багатьох тисячоліть становлять певні історичні реальності. На відміну від господарсько- культурних типів історико-етнографічні області завжди об'єднують народи, які, хоч і різняться часто рівнем і напрямком соціально-економічного розвитку, розселені на суміжних територіях і реально пов'язані між собою.

В енциклопедичній літературі зазначається: території, на яких у населення внаслідок спільності історичної долі, соціального й економічного розвитку, а також у результаті взаємовпливу

формується схожі культурно-побутові особливості, називаються історико-культурними областями.

У світовому просторі у процесі складних соціальних змін, зауважує Г. Щокін, сформувалась ієрархічна система історико-культурних провінцій, областей і регіонів, основною одиницею якої є область. Групу областей можна об'єднати у більші провінції. Вирізняють шістнадцять історико-культурних провінцій.

Західно-центральноевропейська провінція поділяється на області північноєвропейську, приатлантичну, центральноевропейську і середземноморську, де сформувалися спільні європейські форми культури. Майже все населення належить до європеїдної раси і говорить індоєвропейськими мовами.

Східноєвропейська провінція об'єднує області: центральну, північну (російсько-білоруську), прибалтійську, волго-камську, південно-західну. Вона охоплює Східноєвропейську рівнину від узбережжя Північного Льодовитого океану до берегів Чорного і Каспійського морів і гір Кавказу. Населення належить в основному до європеїдної раси і говорить індоєвропейськими мовами (росіяни, українці, білоруси, литовці, латиші, молдавани), а також мовами фінно-угорської (естонці, карели, комі, мордва, удмурти та ін.) групи уральської сім'ї і тюркськими мовами алтайської сім'ї (татари, чуваші та ін.).

Кавказька провінція, розташована на південь від Східноєвропейської рівнини між Чорним і Каспійським морями, охоплює різноманітні ландшафти Кавказьких гірських систем, передгір'їв і гірських долин і поділяється на дві області — північнокавказьку і закавказьку. Населення в основному належить до перехідних і південних груп великої європеїдної раси, вирізняється розмаїтістю етнічного і мовного складу (до картвельських мов належить грузинська, північнокавказькими говорять народи Дагестану й абхазо-адизькі народи (абхазы, абхазинці, адигейці та ін.; осетини і вірмени — індоєвропейськими, азербайджанці, карачаївці, балкарці, кулики та ін. — тюркськими).

Середньоазіатсько-казахстанська провінція охоплює посушливі рівнини на схід від Каспійського моря, пустелі та високі гірські системи Тянь-Шаню і Паміру. Поділяється на південно-західну (Туркменія), південно-східну (Узбекистан і Таджикистан) і північну (Киргизія і Казахстан) області. Населення характеризується змішуванням європеїдної і монголоїдної рас. Більшість населення говорить тюркськими мовами.

Сибірська провінція охоплює на Півночі Азії величезні простори тайги, тундри і сухого степу від Уралу до Тихого океану. Об'єднує області ямало-таймирську, західносибірську, алтає-саянську, східносибірську, камчатсько-чукотську, амуро-сахалінську. Корінні народи, що жили тут, належать до континентальної та арктичної рас великої монголоїдної раси. Вони говорять тюркськими (якути, тувинці, алтайці, сибірські татари та ін.), монгольськими (буряти), тунгусо-маньчжурськими (евенки, евени та ін.) мовами алтайської сім'ї, фінно-угорськими (ханти, мансі), самодійськими (ненці, селькупи та ін.) мовами уральської сім'ї; мовами чукотсько-камчатської (чукчі, коряки, ітельмени) та ескімосо-алеутської сімей.

Центральноазіатська провінція охоплює пустелі помірного поясу (Гобі, Такла-Макан). Народи, що тут живуть, належать в основному до континентальної раси великої монголоїдної раси і говорять мовами алтайської (монголи, уйгури та ін.) і сино-тибетської (тибетці, китайці та ін.) сімей.

Східно-азіатська провінція охоплює рівнини Китаю, півострів Корея і Японські острови. Переважають представники тихоокеанської раси великої монголоїдної раси; більшість становлять народи сино-тибетської сім'ї (китайці, хуей та ін.), японці, корейці, на півдні — тайські і австро-азіатські народи.

Південно-східноазіатська провінція охоплює півострів Індокитай, острови Індонезії і Філіппіни. Складається з областей західно-індокитайської і східно-індокитайської, західно-індонезійської і східно-індонезійської, філіппінської. Населення переважно належить до південноазіатської перехідної раси, в окремих групах виражені давні австралоїдні риси. Говорять в основному мовами австронезійської та австроазіатської сімей.

Південноазіатська провінція охоплює нагір'я Декана, низовинні долини Інду, Гангу, Гімалайські і Бірмано-Ассамські гори, острів Шрі-Ланка. На півночі переважають різні групи південних європеоїдів, на північному сході — монголоїди, на півдні — представники південно-індійської та веддоїдної рас, у центрі — змішане європеоїдно-австралоїдне населення; давні негроїдні та австралоїдні расові риси збереглися в андаманців, веддів Шрі-Ланки і невеликих народів Центральної Індії. На півночі поширені мови індоєвропейської сім'ї (індоарійська та іранська групи), на півдні — дравідійської сім'ї (телугу, тамільська та ін.) на північному сході — австроазіатські та сино-тибетські мови. Південно-західноазіатська провінція охоплює посушливі нагір'я і поділяється на малоазіатську, ірано-афганську,

месопотамо-сирійську та аравійську області. Більшість населення належить до південних європеоїдів, говорить іранськими (перси, курди, афганці, таджики та ін.), тюркськими (турки, азербайджанці, туркмени та ін.) і семітськими (араби) мовами.

Північно-африканська провінція розміщена на Середземноморському узбережжі, субтропічній зоні пустелі Сахара і оаз від Єгипту до Магрибу. Virізняють області: Єгипетську, Магрибську, Суданську. Народи цієї провінції (переважно араби, а також бербери) пов'язані з південно-західної азіатською провінцією, становлячи частину арабського світу. Належать в основному до південних груп великої європеоїдної раси і говорять діалектами арабської мови.

Африканська тропічна провінція охоплює екваторіальні райони континенту з тропічними лісами, вологими і сухими саванами. Virізняють області західноафриканську, західно-центральну тропічну, східно-африканську, південноафриканську, мадагаскарську острівну. Антропологічний склад населення представлений різними групами великої негроїдної раси: негрською, негрильською, бушменською, змішаними ефіопською, суданською та ін. Мови утворюють нігеро-кордофанську, ніло-сахарську, афразійську і койсанську сім'ї; малагасійці говорять австронезійськими мовами.

Північноамериканська провінція охоплює Аляску, арктичну тундру і тайгу, ліси і прерії, субтропіки на березі Атлантики. Virізняють області арктичну, канадську, власне північноамериканську. До європейської колонізації тут жили лише індіанські, на півночі — ескімоські народи. Більшість населення належить до перехідних форм великої європеоїдної раси; нащадки африканських рабів — негри і мулати; індіанці належать до американської раси великої монголоїдної раси і до змішаних форм.

Латиноамериканська провінція охоплює всю Південну і Центральну Америку і об'єднує карибську, мезоамериканську, андійську, амазонську, пампаську і вогняно-земельну області. Внаслідок колонізації континенту переважно прибульцями з країн Піренейського півострова та їх змішування з корінним індіанським населенням значно поширилися іспанська і португальська мови, а також багато елементів "іберійської" культури. Расовий склад населення сформувався внаслідок змішування американоїдної та європеоїдної, а також негроїдної (Карибський архіпелаг, атлантичне узбережжя Бразилії) рас. Австралійська провінція охоплює континент Австралію і острів Тасманію. На початок ХХ ст. сформувалися різні

історико-культурні області. Англо-австралійська — виникла внаслідок колоніального захоплення земель і винищення аборигенів, її населенню притаманна висока європейська культура; в аборигено-австралійській корінне населення належить до особливого типу великої австралоїдної раси; англо-австралійці — європеоїди.

Океанійська провінція складається з трьох областей: Меланезії (папуаси та меланезійці), Мікронезії і Полінезії (маорі та полінезійці). Папуаси та меланезійці належать до особливого типу великої австралоїдної раси; полінезійці та мікронезійці — до змішаних рас. Говорять мовами західно- і східно-австронезійських груп, папуаські мови утворюють власні численні сім'ї.

Що ж до збільшення кількості населення в історичному контексті, то більшість дослідників поділяє точку зору, що на I тис. народонаселення світу сягало 300 млн. чол., а до 1500 р. збільшилось до 425 млн. Межі освоєної суші значно розширились, слабозаселеними були лише Північна Америка й Австралія, а також величезні території вологих тропічних лісів Африки і Південної Америки.

У XVII ст. темпи приросту народонаселення світу помітно збільшуються. На демографічних процесах позначились швидке зростання промисловості, піднесення сільського господарства, успіхи медицини у ряді західноєвропейських країн (кінець XVI-XVII ст.). Різке збільшення кількості населення спостерігається з другої половини XVIII ст. З 1500 по 1900 р. народонаселення світу збільшилося майже в 4 рази. У 1650 р. воно досягло 550 млн. чол. (збільшилося на 22 % за 150 років), до 1800 р. — 905 млн. чол. (збільшилося на 65 % за такий же період) і до 1900 р. — 1630 млн. (збільшилося майже на 80 % за 100 років). Особливо прискорене підвищення темпів приросту населення характерне для другої половини XIX ст. (понад 6 % за рік, у 3 рази вище, ніж у XVI-XVIII ст.), що пояснюється зниженням смертності у промислово розвинених країнах Західної Європи.

Загалом на початок XX ст. сучасна етнічна картина світу в основних рисах сформувалася. У XX ст. динаміка збільшення кількості населення характеризується ще більшою інтенсивністю. Так, кількість населення світу 1 млрд. була досягнута приблизно в 1820 р.; 2 млрд. — в 1927 р. (через 107 років); 3 млрд. — в 1959 р. (через 32 роки); 4 млрд. — в 1974 р. (через 14 років); 5 млрд. — в 1987 р. (через 13 років); 6 млрд. — у 1999 р. (через 12 років). На кінець XX ст. дві країни мали населення понад 1 млрд. чол.: Китай — 1,2 млрд. та Індія — 1 млрд., а сім країн мають понад 100 млн. чоловік (США, Індонезія,

Росія, Бразилія, Японія, Нігерія, Пакистан). Усього в світі нині нараховується 225 держав, що мають постійне населення і є суверенними. Проте їх населення розподілене дуже неоднорідно. У згаданих вище державах проживає понад 60 % населення світу. Водночас у 62 великих і середніх державах (із населенням понад 10 млн. чол. у кожній) зосереджено майже 95 % усього населення Землі. І нарешті, у світі нараховується 38 карликових країн (з кількістю жителів менше 100 тис. чол.), в яких разом проживає близько 1 млн. чол.

Внаслідок тривалого самостійного розвитку народів, їх існування в різних природно-географічних, господарських і соціальних умовах виникла етнічна різноманітність етноспільнот, які відрізняються одна від одної рівнем суспільного розвитку, культури, расовими ознаками і кількістю населення.

ДЖЕРЕЛА:

Людство і віро: Навч.-метод. посіб : У 3 т. / Авт.-уклад. Г. Щокін. — К., 2002. -Т.1; Народы мира: историко-этнографический справочник / Гл. ред. Ю. В. Бромлей. — М., 1988; Садохин А. П., Грушевицкая Т. Г. Этнология: Учебник для студ. высш. учеб. заведений. — М., 2001; Тавалов Г. Т. Этнология: Учеб. для вузов. — М., 2002; Чебоксаров Н. И., Чебоксарова И. А. Народы. Расы. Культуры. — 2-е изд. — М., 2002.

ЕТНІЧНА МЕНШИНА

Під етнічною меншиною розуміють групу людей, яка відрізняється за своєю етнічною належністю від більшості населення держави.

Поряд з терміном «етнічна меншина» часто використовують термін «національна меншина». У Законі України «Про національні меншини» (прийнятому 25 червня 1992 р.) зазначено, що до національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за походженням, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою.

Національні меншини, що проживають в Україні, — це частини етносів, основне ядро яких зосереджене поза межами нашої держави, як правило, у формі самостійних етнополітичних організацій.

На жаль, у міжнародному праві єдиного поняття етнічної меншини досі не вироблено. У різних країнах його вживають у різних значеннях. У деяких країнах під етнічними меншинами розуміють усі народи, крім найчисленнішого, в інших — лише іммігрантські групи на відміну від корінних етносів. У деяких мусульманських державах під

національними меншинами розуміють усіх, хто не сповідує державну релігію.

Особливістю національного складу населення України є його багатонаціональність. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., на території країни проживали представники понад 130 національностей і народностей. Дані щодо найчисленніших національностей, які мешкають в Україні.

Як видно з таблиці, у національному складі населення України більшість становлять українці (37 541,7 тис. чол., або 77,8 % загальної кількості населення). Найчисленніша меншина — росіяни — на дату перепису налічувала 8334,1 тис. чол., або 17,3 %.

Кожна меншина має власні актуальні проблеми, які виникають залежно від того, компактно чи ні проживають її представники (а відтак проблеми, наприклад, угорців і росіян значно різняться), наскільки прийнятними є умови імміграційного законодавства в країні, де проживає переважна частина того чи того народу (приміром, євреї чи поляки), наскільки ущемленими у своїх правах вони себе відчують (тут значну роль відіграє питання задоволення політичних, матеріальних, релігійних, культурних, мовних потреб, які майже завжди розглядаються в комплексі, адже мова і релігія є визначальними соціальними чинниками для ідентифікації себе з якимось із народів).

Вимоги всіх національних меншин здебільшого зосереджуються навколо задоволення національно-культурних потреб — матеріального забезпечення розвитку національних культур, у тому числі функціонування національної преси та культурно-освітніх закладів.

Меншини мають різні товариства, які намагаються забезпечити культурно-освітні запити їх представників. Наприкінці 2001 р. було створено Конгрес національних громад, який опікується соціальними проблемами, питаннями освіти й законодавчої бази існування національних громад.

Із 2001 р. в Україні з метою підвищення ефективності здійснення державної політики у сфері міжнаціональних відносин, забезпечення прав національних меншин відновлено Державний комітет у справах національностей та міграцій.

ДЖЕРЕЛА:

Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму: монографія / Г.В. Касьянов. — К.: Либідь, 1999. — 352 с.; Україна. Закони. Про національні меншини в Україні: закон України // Відомості Верховної Ради. — 25 червня 1992. — № 36. — 530 с.; Проект

Закону «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України» № 7615 від 06.06.2005.; Потеряйко Г.В. Особливості етнонаціональної структури поліетнічних держав / Г.В. Потеряйко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Філософія. Політологія. — Вип. 68–69. — К., 2004. — С. 54–57.; Галушко К. Народи, етноси, нації: популярне видання / К. Галушко. — К.: Темпора, 2008. — 72 с.; Вавринчук М.П. Етнополітична безпека в системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення: монографія / М.П. Вавринчук. — К.: Правова єдність, 2009. — 288 с.; Антонюк О.В. Основи етнополітики: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.В. Антонюк. — К.: МАУП, 2005. — 432 с.

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ (від грецького *ethnos* — народ, *psyche* — душа, *logos* — знання) — галузь психологічної науки, що вивчає психологічні особливості різних народів і культур, буквально «вивчення народного духу». Наука про психічну своєрідність людей, які належать до різних етнічних об'єднань (родоплемінних спільнот, народностей, націй), закономірності формування і функціонування національної свідомості, етнічних стереотипів.

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ ДОСЛІДЖУЄ:

- національні особливості пізнавальних, емоційно-вольових процесів, а також стан і властивості особистості представників конкретних націй;
- різноманітність соціально-психологічних процесів і явищ, що виникають серед конкретних націй і народів;
- етнічну свідомість і самосвідомість, національні цінності та орієнтації, національні мрії, національні характери;
- соціально-психологічні фактори етногенезу.

Однією з перших праць вітчизняної етнопсихології Нового часу (після 1917 р.) вважається брошура «Геопсихічні реакції і вдача українця» українського педагога, соціолога Івана Рибчина, видана у 1966 р. у Мюнхені.

ДЖЕРЕЛА:

Українська психологічна термінологія: словник-довідник. За ред. М.-Л. А. Чепи. — К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. — 302 с.; Шпет Г. Г. Введение в этническую психологию. — Санкт-Петербург, 1996.; Львовичкіна А. М. Етнопсихологія. Навчальний посібник; Махній М. М. Homo ethnikos: психологія і культура. — Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2012. — 400 с.; Куєвда В. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект. Монографія. — Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2007. —

ЕТНІЧНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ

ЕТНІЧНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ — акт усвідомлення своєї належності до певної етнічної групи. Вважається, що самоідентифікація — це наступний етап усвідомлення свого етнічного «Я» після того як людина усвідомила свою відмінність від інших — «Вони». Внаслідок такого подвійного процесу свідомості та самосвідомості виникає етноідентифікаційний поділ за ознаками: «ми — вони».

ЕТНІЧНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ — тривалий процес формування етнічного «Я-образу», початком якого є родина, мова спілкування та спосіб життя того оточення, в якому відбувається природна соціалізація особистості. З часом кількість ідентифікаційних елементів збільшується за рахунок освіти та життєвого досвіду. З'являється часовий вимір ЕТНІЧНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ, пов'язаний з історичним минулим, культурною пам'яттю тощо. Процес ЕТНІЧНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ має специфіку у суспільствах з поліетнічним складом населення, а також у змішаних сім'ях, де батьки належать до різних етнічних спільнот. У таких випадках питання щодо обрання ЕТНІЧНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ — батьківської чи материнської — як правило розв'язується залежно від конкретних обставин, а саме: якою є мова та культура одного з батьків — домінуючою чи регресивною, державно-офіційною чи належить до категорії мови та культури меншин тощо. Багато чого тут залежить від самих батьків: як вони ставляться до власної етнічності — з пошаною, байдуже чи зневажливо. Отже, у разі змішаного шлюбу у дитини виникає кілька сценаріїв розвитку ЕТНІЧНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ — від моноетнічної до біетнічної. Реалізація того чи того сценарію залежить також від суспільної атмосфери, рівня толерантності щодо етнічних проблем, відсутності етноцентризму та ксенофобії, що значною мірою полегшує Е. с. шляхом вільного самовизначення.

ЕТНІЧНУ САМОІДЕНТИФІКАЦІЮ потрібно відрізнити від національної ідентичності. Остання пов'язана не так з поняттям народу, етносу, як з країною проживання, державою, тобто цей вид самоідентифікації асоціюється з поняттями

території та громадянства і належить до політичних ідентифікаторів незалежно від етнічного походження. Так, за даними останнього всеукраїнського перепису (2001 р.), нині в Україні

проживають громадяни, які за своїм походженням представляють 134 етнічні спільноти. Кожен із них має власну Е. с., проте як представники української політичної нації вони є українцями і в цьому аспекті їхня ЕТНІЧНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ не збігається з національною, в основі своїй громадянсько-політичною і територіальною. Якщо ЕТНІЧНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ має часову вісь і тяжіє до історизму, то національна — просторову, на основі якої формується таке поняття і явище, як територіальний патріотизм. У цьому сенсі досить показовою є ситуація з ЕТНІЧНОЮ САМОІДЕНТИФІКАЦІЄЮ громадян США. Попри те, що вони є країною емігрантів, тобто сформованою з представників різних народів, її громадяни вважають себе насамперед американцями. Проте зрозуміло, що це поняття характеризує не етнічну, а державно-територіальну та громадянсько-правову належність тих, хто є громадянами цієї країни. Водночас, як засвідчує досвід кілька-вікового співіснування в одній суспільно-політичній системі США, вона не стала «плавильним казаном», у якому етнічний матеріал перетворився на єдине американське тіло. Соціологічні та етнологічні опитування засвідчують, що у США поряд з національною ідентичністю існує також і ЕТНІЧНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ. Щоправда, останнім часом усе чіткіше окреслюється тенденція до превалювання в американській самосвідомості, за винятком недавніх емігрантів і тих, хто ще не встиг асимілюватися, національної самоідентичності як американців без акценту на расове чи етнічне походження.

Згідно із Законом України «Про громадянство України» та іншими підзаконними актами в Україні діє принцип «крові», тобто особи, народжені від українців у будь-якій країні, за бажанням можуть набути українське громадянство, вийшовши з громадянства іншої країни. У цьому, як видно, певну роль відіграє і Е. с.

Нині спостерігається тенденція до деінституціоналізації ЕТНІЧНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ Е. с., тобто вилучення її з реєстру офіційних документів, що посвідчують особу. Так, в Україні з паспортів вилучено графу, яка засвідчує національність людини.

ДЖЕРЕЛА:

Смит Э, Национализм и модернизм: Критический обзор современных теорий наций и национализма / Пер. с англ. А. В. Смирнова и др. — М., 2004; Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. — К.: ІПіЕНД. — К., 2002; Майборода О. М. Проблема формування нової ідентичності української нації // Етноси України. Альманах. — Вил. 1. — К., 2000; Семененко И. С. Трансформация критериев самоидентификации в социокультурном и политическом пространстве: западная парадигма и российский контекст // Полис. — 2000. — № 3; Makeev С. Соціологічний аналіз ідентичності // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2000.

— № 3; Тавадов Г. Т. Этническая самоидентификация // Этнология. Словарь-справочник. — М., 1998; Кресіна /. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси. Етнолітологічний аналіз. — К., 1998; Малахов В. С. Неудобства с идентичностью // Вопр. филос. - 1998. - № 2; Шульга Н. А Этническая самоидентификация личности. — К., 1996.

ЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ

ЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ — 1) процеси, у результаті яких відбуваються зміни етнічної самосвідомості; 2) процеси, що обумовлюють зміни характеристик етносу. В етнічних процесах виокремлюють дві типологічні групи: етнічне об'єднання і етнічний поділ. Етнічному об'єднанню притаманні культурне і мовне зближення, часткове чи повне знищення етнічних розбіжностей.

Розрізняють такі види етнічного об'єднання: міжетнічна консолідація; внутрішня етнічна консолідація; етнічна асиміляція; міжетнічна інтеграція; етногенетична міксація.

Міжетнічна консолідація є злиттям самостійних, але культурно і мовно споріднених народів у новий етнос, у процесі якого етнічна самосвідомість змінюється.

Внутрішня етнічна консолідація — внутрішнє злиття великого народу — відбувається у процесі стирання відмінностей між його групами без зміни самосвідомості членів. Консолідація може охоплювати етноси різних типів. Так, у результаті міжетнічної консолідації близькоспоріднених племен невеликих етнічних груп утворювалися народи, а шляхом консолідації близьких народів — нації. Швидкість консолідаційного процесу залежить від рівня соціально-економічного розвитку населення та інтенсивності господарських зв'язків між його частинами, від політичного статусу країни, характеру розселення груп, що консолідують, рівня складності етнічної структури, ступеня спорідненості мови, культури, релігії і раси. За масштабом міжетнічна консолідація може бути як широкомасштабною, якщо в єдиний етнос зливається населення значної території або навіть усієї країни (макроконсолідація), так і вузькомасштабною, якщо у процес залучено населення невеликого району.

Етнічна асиміляція є процесом «розчинення» самостійного етносу або його частини у середовищі іншого народу. Етнос, що асимілюється, змінює самосвідомість, однак у свідомості етносу, що асимілює, ніяких змін не відбувається. Природна асиміляція має прогресивне значення, відбувається при безпосередньому спілкуванні різних груп і обумовлена потребами зміцнення їх спільного

соціального, господарського і культурного життя. Вона часто пов'язана з міжетнічними шлюбами. Асиміляція залежить від чисельності групи, що асимілюється; характеру її розселення, ступеня господарських зв'язків із групою, що асимілює; частоти змішаних шлюбів; рівня етнічної самосвідомості; культурної, мовної, релігійної спорідненості груп, що беруть участь у процесі.

Міжетнічна інтеграція полягає у взаємодії усередині держави або певного великого регіону кількох етносів, які істотно різняться мовою і культурою, що зумовлює появу в них спільних ознак. Цей процес не утворює нові етноси.

Етногенетична фіксація є продовженням процесів міжетнічної інтеграції, за якої новий етнос утворюється шляхом злиття неспоріднених народів. До процесів етнічного поділу належать етнічна парціація і сепарація.

За етнічної парціації відбувається поділ етносу на кілька рівних частин, причому жодний із новоутворених етносів не ототожнює себе зі старим. На ранніх етапах історії етнічна парціація виявлялася у поділі племен на територіально відособлені частини, з часом парціацію зумовлювало розмежування різних частин етносу державними кордонами.

Так, у результаті появи державно-політичних кордонів з'явилися різні арабські народи. Етнічною сепарацією називають відокремлення певної частини народу від основної, що зумовлює утворення самостійного етносу. Якщо за етнічної парціації вихідний етнос фактично припиняє своє існування, то за сепарації — продовжує.

Причинами етнічної сепарації є: переселення частини вихідного етносу; державно-політичне відокремлення частини народу, релігійне відокремлення групи етносу. Іноді сепарацію зумовлювали політичне відокремлення частини певного народу (наприклад, валлонів від французів), релігійні розбіжності (харарі (мусульман) від амхара (християн)). Аналізуючи етнічні процеси, слід враховувати тенденцію до відродження національних рухів, традицій, культури.

ДЖЕРЕЛА:

Народи світу. Історико-етнографічний довідник. М., 1988. С.568.; Енгельс Ф. Роль насильства в історії // К. Маркс і Ф. Енгельс. Соч. Вид. 2-е. Т. 21.; Каутський К. Боротьба національностей і державне право в Австрії. СПб, 1906; Він же. Національні проблеми. Пг., 1918. Хрісанфова Є.М., Перевізників І.В. Антропология. М., 1999.; Бердяев Н.А. Філософія вільного духу. М., 1994. С. 351.; Семенов Ю.І. Виробництво і суспільство // Соціальна філософія. Курс лекцій. Підручник. - Під ред. І. А. Гобозова.

ЕТНОГЕНЕЗ

ЕТНОГЕНЕЗ (від дав.-гр. ἔθνος — «плем'я, народ» і γένεσις — «виникнення, походження») — процес утворення етнічної спільності, походження народів на базі різних етнічних компонентів.

Етногенез включає як початкові етапи виникнення якого-небудь народу, так і подальше формування його етнографічних, лінгвістичних і антропологічних особливостей.

Історично розрізняють два типи етногенезу. Перший відноситься до етнічної історії домодерного суспільства і завершується утворенням народностей (переважно у феодальну добу). У етногенетичних процесах другого типу при додаванні сучасних етнічних спільнот (наприклад, сучасних народів Америки) вирішальну роль відігравали представники вже сформованих народів і процеси акультурації. Етногенез характеризується взаємозв'язком двох видів етногенетичних процесів, консолідацією автохтонних (родинних і неспоріднених) етнічних компонентів і залученням до процесу етногенезу переселенців (мігрантів).

У ході етногенезу, під впливом особливостей господарської діяльності у певних природних умовах і з інших причин, формуються специфічні для нового етносу риси матеріальної і духовної культури, побуту, групових психологічних характеристик, що відрізняють його від інших (у тому числі сусідніх) етносів. У членів нової етнічної спільності з'являється спільна самосвідомість, значне місце в якій посідає уявлення про спільність їхнього походження. Зовнішнім проявом цієї самосвідомості є спільна самоназва — етнонім.

Вивчення етногенезу вимагає комплексного підходу з залученням даних суміжних дисциплін: етнографії, антропології, археології, порівняльного мовознавства.

Оригінальна пасіонарна теорія етногенезу, у якій етногенезом називається вся тривалість етнічної історії, розроблена Львом Гумільовим.

НАПРЯМИ І ФОРМИ ЕТНОГЕНЕЗУ:

Етнічні процеси є досить різноманітними, тому їх систематизують і класифікують за різними критеріями.

ПЕРШ ЗА ВСЕ ВИДІЛЯЮТЬ:

- Етноеволюційні процеси — при зміні окремих компонентів культури етнічна свідомість етносу не змінюється.
- Етнотрансформаційні процеси — свідомість змінюється й етнічна приналежність людини стає іншою.

Залежно від переваги доцентрових і відцентрових тенденцій етнічні процеси поділяють на дві групи: етнічне об'єднання і етнічний поділ.

ФОРМИ ЕТНІЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ:

- Етнічна фузія — процес злиття декількох раніше самостійних народів, споріднених мовою і культурою, в єдиний новий етнос.
- Етнічна консолідація — внутрішня згуртованість більш-менш значного етносу під час згладжування відмінностей між локальними групами етносу.
- Етнічна асиміляція — розчинення раніше самостійного етносу або його частини у середовищі іншого, як правило, більшого народу. Для сторони, яка асимілюється, — це етнотрансформаційний процес, для асимілюючого народу — етноеволюційний.
- Етнічна конвергенція — асиміляційний процес взаємодії двох дуже близьких один одному етносів.
- Міжетнічна інтеграція — взаємодія усередині держави або якого-небудь великого регіону декількох етносів, які істотно відрізняються між собою мовою і культурою, що призводить до появи в них низки загальних рис.

ФОРМИ ЕТНІЧНОГО ПОДІЛУ:

- Етнічна парціація — поділ єдиного етносу на кілька більш-менш рівних частин. Кожен з нових етносів не ототожнює себе повністю із похідним етносом.
- Етнічна сепарація — виділення від етнічної групи порівняно невеликої частини, яка згодом перетворюється на окремий етнос.

ПАСИВНИЙ АБО АКТИВНИЙ ЕТНОГЕНЕЗ

Етногенез може відбуватися пасивно у накопиченні самосвідомості групи ідентичності, віддзеркаленої через взаємодію з оточенням, культурними і релігійними відмінностями між верствами суспільства, міграцією і іншими процесами, але для деяких груп етнічне утворення — неможливий результат.

Етногенез відбувається активно коли особи свідомо і безпосередньо створюють окремі спільноти за для вирішення політичних проблем — збереження або опанування певних культурних скарбів, внутрішньоетнічних стосунків тощо. Починаючи з кінця вісімнадцятого століття такі спроби часто були започатковані з відродження мови або створення нової мови, а також у створенні «національної літератури». У двадцятому столітті суспільства подривають свою історію завдяки міфів, що з часом можуть привести до етнічних або расових констант, як засіб підтримки або підтвердження їх колективної ідентичності, або громади.

МОВНИЙ ФАКТОР

Мова — критичний фактор для підтвердження етнічної приналежності. Процес відновлення давньої етнічної приналежності часто потребує відродження мови, оскільки у деяких випадках мова вийшла із ужитку. В Європі у 1990-х рр., цим шляхом пішли за для відродження кельтської нації в Уельсі і націоналісти у Країни Басків. Відродження окситанської мови мови у деяких активістських групах у 1970-х рр. у південній Франції — подібна спроба.

Подібний рух зазнала у ХІХ-му ст. Фінляндія прагнучи підвищити статус фінської мови від селянської до рівня офіційної національної мови. Це започаткувала Фінська партія у власних націоналістичних цілях. Друк у 1835 р. фінською мовою національного епосу, Калевала, був фундаментом фінського націоналізму і етногенезу.

Фінська мова була визнана, як державна мова у Фінляндії лише у 1892 р. Їм опонували фінські шведи, на чолі з Акселем Фреуденталем (1836—1911 рр.). Він підтримував продовження використання шведської як державної мови (вона була мовою меншості, використовувалась елітою в уряді і адміністрації). Відповідно до сучасних йому расистських теорій, Фреуденталь вважав, що Фінляндія має дві «раси», одна розмовляє шведською, інша фінською мовою. Фінські шведи стверджували, що шведська «германська раса» вища за людей фінської мовної більшості.

РЕЛІГІЯ

Кожна з світових релігій має набір культурних цінностей, які можуть вплинути на етнічне самовизначення, хоча це не обов'язково. До того ж, етнічний термін може змінити сенс з часом (наприклад, у ХІХ-му ст. у Європі євреїв і арабів розглядали як єдиний етнічний блок — семіти). Великі відмінності між, наприклад, християнським, єврейським, індійським і ісламським суперетносами ґрунтуються на історичному векторі послідовників кожної релігії до якоїсь з мов: (латина і грецька, іврит, санскрит і арабська мова, відповідно).

Не можна провести чітку етнічну межу між сектою і нацією. Секти, які деякі науковці відносять до окремих націй зазвичай, мають, як мінімум, чіткий набір правил, осуджуючи кровозмішення з не адептами секти, або тих хто не у змозі виховати їхніх дітей у належній вірі. Наприклад:

- Аміші;
- Друзи.

Географічні чинники можуть приводити як до культурної, так і до генетичної ізоляції від людського суспільства. Групи, які мешкають одним тереном і мають кровозмішення з покоління у покоління з часом мають значні культурні і генетичні відмінності, еволюціонуючи від першопочаткової інформації принесеної ними через взаємодію з унікальним екологічним оточенням. Етногенез у цих обставинах зазвичай приводить до спільноти, яка менш самосвідома, ніж та що відбулась завдяки конкуренції з оточуючим населенням. Особливо це помітно у пасторальних гірських народах, соціальна організація яких прагне до підтримання внутрішньородової спільноти, а не до колективної самосвідомості.

Окреме молдавське етнічне самоусвідомлення впроваджувалося за часів СРСР, після заснування Молдавської АРСР у 1924 р., на прикордонні України, яка включала у свій склад частину межиріччя між Дністром і Південним Бугом (Придністров'я); Чарльз Кінг вважає, що ця акція була спрямована задля потенційної комуністичної революції у Румунії. Спочатку етнічну самосвідомість молдаван підтримували задля територіальних претензій на тодішні румунські території Бессарабії і Північної Буковини. Після Радянського заняття цих двох територій у 1940 р., всі три частини були частково об'єднанні у Молдавію.

Питання, чи є молдовани окремим від румунів етносом, вельми суперечливе. З одного боку парламент Молдови (який мав комуністичну більшість) прийняв у 2003 р. «Положення національної політики Республіки Молдови», яке зазначає, що молдовани і румуни є двома різними народами і розмовляють двома різними мовами, і румуни утворюють етнічну меншість у Молдові, і що Республіка Молдова — законний наступник Князівства Молдавія. З іншого боку, молдовани визнаються окремою етнічною групою лише колишніми радянськими державами. Наприклад, у Сполучених Штатах, жодної різниці не робиться між румунами і молдованами.

Згідно з переписом у Молдавії за 2002 р., з 3 383 332 осіб, що мешкали у Молдові, 16.5% зазначили румунську рідною мовою, тоді як 60% вказали молдавську. 40% міських мешканців вказали румунську — рідною мовою, у сільській місцевості ледве один з семи вказав румунську рідною мовою.

ДЖЕРЕЛА:

Юрій М. Ф. Етнологія: Навчальний посібник. — К.: Дакор, 2006. — 360 с.;
Куєвда В. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний

аспект. Монографія. — Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2007. — 264 с.

ЕТНОГРАФІЯ

ЕТНОГРАФІЯ (від грецького етнос — плем'я, народ; графо — пишу) — суспільствознавча наука, об'єктом дослідження якої є народи, їхня культура і побут, походження (етногенез), розселення, процеси культурно-побутових відносин на всіх етапах історії людства. Концентрує увагу на розробці проблем етно- і націогенезу, етнічної історії, міжнаціональних відносин, етнонаціональних процесів, традиційно-побутової культури, народних знань, побуту, народного мистецтва. Етнографи, люди які, вивчають цю науку.

Етнографія — це історія народу, яка включає у себе історію його житла, одягу, харчування, його родинного укладу, форм побуту у широкому сенсі цього слова. Це історія його світогляду, народних знань, вірувань і марновірства, обрядів і звичаїв. Останнім часом більшість учених відносять етнографію не до історичної, а досупільствознавчої науки.

Етнографія вивчає соціальні відносини, опосередковані матеріальними предметами. Наприклад, функції одягу на перших етапах — захисні (від холоду, інших несприятливих впливів природи); у жаркому поясі інша функція, також первинна — прикрашати тіло. Але вже з давніх-давен з'являються й інші вторинні функції одягу: статевороздільна і соціально-роздільна, остання включає у себе обрядову культову роль одягу. Таким чином, одяг виступає як соціальний знак, мітка, що позначає місце людини у суспільній системі. Він об'єднує людей однакового соціального (у тому числі й етнічного) статусу, разом з тим — є інтегруючим фактором усередині даної групи, водночас протиставляючи її іншим.

До певного рівня аналогом терміну етнографія є поняття соціальна антропологія (у Великобританії), культурна антропологія (у США) і етнологія (у ряді західноєвропейських країн). Вона тісно зв'язана з власне історією, археологією, мовознавством, фольклористикою. З конкретною соціологією її ріднить вивчення взаємодії соціально-класових і етнокультурних явищ (етносоціологія), з лінгвістикою — дослідження генеалогічного споріднення народів, взаємодія мовних та етнічних процесів (етнолінгвістика). З соціальною психологією етнографія має спільний розділ — етнопсихологію. У дослідженні численності народів світу, міграційних процесів вона стикається з демографією (етнічна демографія).

Етнографічна наука інших країн мала іншу природу і дещо відмінні назви. Наприклад, російська етнографія формувалась на базі географії і була викликана до життя потребою в описанні народів тих земель, що підкорювала Росія. Дещо подібне було характерне для німецької етнографії, що складалась з двох частин: Voelkerkunde — наука, що вивчає чужі народи, і Volkskunde — наука, що вивчає власний народ. Такий самий поділ мала етнографія і скандинавських країн; у Франції зародження етнографії пов'язувалося з класифікацією мов і лише на початку ХХ ст. — з осмисленням расової проблематики та вивченням людства; в англійських країнах аналогом етнографії виступає соціальна (в Англії) або культурна (у США) антропологія, котра має дещо інший, аніж етнографія, дослідницький об'єкт — людину, а не народ. Терміном «етнографія» у більшості західних країн визначають описову дисципліну (музеєзнавство) на відміну від теоретичної — «етнології».

До між дисциплінарних галузей знань відносяться етноархеологія, аграрна етнографія, етнопедагогіка, етнографічне музеєзнавство, етнічна антропологія, етногеографія та ін. Етнографія якнайтісніше зв'язана з економікою (економічний базис визначає культуру) і політикою.

СЕРЕД ЕТНОГРАФІЧНИХ ПРОБЛЕМ НАЙВАЖЛИВІШІ:

- вивчення етнічного складу окремих країн і всього світу;
- етногенез і етнічна історія народів;
- реконструкція древніх форм суспільного життя і культури з пережитків цих форм, які збереглися в сучасних відсталих у соціально-економічному розвитку народів;
- вивчення сучасних станів етнічних традицій, оцінка їх позитивної чи негативної ролі в житті людей;
- вивчення різних аспектів сучасної перебудови побуту і культури;
- вивчення сучасних етнічних процесів, тобто змін у ході історичного розвитку окремих етнічних ознак і народів у цілому.

На відміну від зарубіжної вітчизняна етнографія особливу увагу приділяє не тільки традиційним, а й сучасним проблемам: етносоціальному розвитку народів, сучасним етнічним процесам, питанням використання національних традицій. На цих позиціях ґрунтується і досить поширений в етнографії порівняльно-історичний метод, згідно з яким культура і побут народів вивчаються з позицій історизму. Для етнографії, що розглядає особливості розвитку культури і побуту народів в їх історичному розвитку, особливо важливі

також письмові свідчення минулого, хроніки, живописні матеріали, карти. Цінним джерелом лишаються археологічні комплекси, музейні зібрання, фольклор, предмети культу, народного мистецтва.

Етнографічні об'єкти культури і побуту цікавлять не самі собою, а в їх відношенні до людей. Адже етнографія — наука про людину, а не про речі.

Безпосереднє спостереження і опис звичаїв, побуту, світогляду народу — це основний метод етнографії. Крім того, вона широко використовує писемні джерела, речові пам'ятки, дані археології, антропології, географії, фольклористики, мовознавства.

Становлення української етнографії як окремої наукової дисципліни відбулося у середині XIX ст. Її розвиток тісно пов'язаний з іменами Михайла Максимовича, Миколи Костомарова, Павла Чубинського, Миколи Сумцова, Володимира Шухевича, Федора Вовка, Дмитра Яворницького та багатьох інших видатних діячів української культури. Значний внесок у розвиток українського народознавства зробили письменники Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький, Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський та ін. Провідну роль у дослідженнях з етнографії відіграло Львівське наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка, при якому у 1898 р. була створена Етнографічна комісія, яка видавала «Етнографічний вісник», «Матеріали до українсько-руської етнології» та ін.

Зародженню етнографії як науки передувало накопичення етнографічних знань, витоки яких сягають часів Київської Русі. У славнозвісній пам'ятці «Повісті временних літ» вперше було сформульовано принципово важливе для етнографії як науки положення про своєрідність усіх племен і народів: «Имяхуть бо обичаї свої, і закони отець своїх и преданія, каждо свої нрави». Інші, не менш важливі для становлення етнографії положення, — про походження народів, їх розселення, систему звичаїв, традицій, матеріальну культуру та духовний світ — згадуються у таких пам'ятках: «Слово о полку Ігоревѣ», «Слово о погібелі Руськія землі», у Густинському літописі, «Роксоланії» С.Кльоновича, «Хроніці» Феодосія Сафоновича, старшинських літописах Самовидця, С.Величка, Г.Гребінки та ін.

По мірі накопичення етнографічних знань формувалась етнографія як наука. Першим свідченням зародження української етнографії стала «Програма» для опису України Ф.Туманського, а також спеціальна народознавча розвідка Г.Калиновського «Опис весільних українських простонародних обрядів». До речі, українська етнографія має своєрідну природу формування: вона зароджувалася

на народознавчій основі, на ґрунті фольклору і літератури, концентруючи головну увагу на дослідженні духовної культури. Предметна спрямованість української етнографії логічно виникла із своєрідного стану тодішньої України — напівколоніальної національної окраїни. Українська інтелігенція намагалася через осмислення духовності українського народу виявити його потенції для визволення й здобуття волі.

Українська етнографія біля своїх витоків формувалася переважно як описова дисципліна. Вона ґрунтувалася на базі трьох народознавчих центрів: Харківського університету (початок ХІХ ст.), Київського університету (40-і рр. ХІХ ст.) та Львова (кінець ХІХ ст.). Харківська «романтична» школа (І.Срезневський, А.Метлинський, М.Костомаров, К.Сементовський та ін.) зосереджувалася, насамперед, на вивченні міфології і демонології; київська (М.Максимович, П.Куліш, Т.Шевченко, О.Афанасьєв-Чубинський, П.Чубинський та ін.) — на вивченні етнічної історії і культури, розпочавши систематичні етнографічні обстеження, утворивши «Етнографічно-статистичну експедицію»; львівська (М.Грушевський, І.Франко, В.Гнатюк, Ф.Колесса, В.Шухевич та ін.) — на розробці карпатської проблематики, висвітлюючи її на сторінках першого спеціального друкованого органа «Етнографічний вісник» та «Матеріали до українсько-руської етнології».

Нині українська етнографія, традиційно поєднуючи два рівня досліджень: описовий і узагальнюючий, тяжіє до етнологічного, теоретичного осмислення емпіричного матеріалу. Як самостійна галузь науки етнографія оформилась у середині ХІХ ст. з виникненням еволюційної школи, появою досліджень Л. Генрі Моргана і праці Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності і держави» (1884 р.), в якій сформульовано основні положення про первіснообщинний лад. У процесі розширення знань про культуру народів та їхню діяльність виникали різні школи і напрями в етнографічній науці.

Розвиток етнографії в Україні проходив у постійних зв'язках з російською та білоруською етнографією. Перші свідчення про українців як окремий народ відносяться до ХVІ — першої половини ХVІІ ст. Вони містяться у різних світських і церковних актах, творах Івана Вишенського, Климентія Зіновіїва, літописах Самовидця, Самійла Величка, Григорія Грабянки, записках зарубіжних авторів (Б. де Віженера, Є. Лясоти, Г. Л. Боплана, С. Герберштейна та ін.).

У ХІХ — на початку ХХ ст. центрами етнографії в Україні стають Харківський, Київський, Новоросійський (Одеський) і Львівський

університети, а також Комісія по описанню губерній Київського навчального округу, Південно-західний відділ Російського Географічного товариства. Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка у Львові, Етнографічна комісія Українського наукового товариства у Києві. Розвиток передової етнографічної думки в Україні тісно пов'язаний з іменами Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, М. М. Коцюбинського, Лесі Українки, П. А. Грабовського, С. А. Подолинського. Цінний фактичний матеріал міститься також у дослідженнях з етнографії М. Ф. Сумцова, В. Д. Шухевича, Я. Ф. Головацького, П. П. Чубинського і особливо — Ф. К. Вовка (Волкова).

Останніми роками в Україні створено ряд етнографічних музеїв просто неба (у Переяславі-Хмельницькому, Ужгороді, Львові, Києві), етнографічні експозиції в інших музеях. У відкритому у 1976 р. у Києві Музеї народної архітектури та побуту України представлено особливості культури та побуту усіх історико-етнографічних районів. Нині дослідженнями з етнографії займаються інститути Академії наук України, етноцентри, музеї, навчальні заклади, які видають наукові записки, монографії, науково-популярні журнали, методичні посібники тощо. Народознавчі студії друкують журнали «Народна творчість та етнографія», «Родовід», «Берегиня», «Український світ», «Пам'ятки України», «Українська культура», інші видання, серед них і регіональні.

ДЖЕРЕЛА:

Бромлей Ю. В. Этнос и этнография. — М.: 1973.; Бромлей Ю. В., Марков Г. Е. Этнография. — М.: МГУ, 1982.; Громов Г. Г. Методика этнографических экспедиций. — М. 1966.; Пименов В. В. Основы этнологии: Учебное пособие. — М., МГУ, 2007.; Тишков В. А. Реквием по этносу: исследования по социально-культурной антропологии. — М.: Наука. -2003.; Этнография народов СССР. Исторические основы быта и культуры. — М.: МГУ. 1952.; Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А. Народы, расы, культуры. — М.: Наука, 1971.; Штернберг Л. Я., Этнография // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907.

ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО— відносно самостійний напрям у державознавстві як правовій науці, предметом аналізу якого є участь націй та народів у процесах державотворення, звільнення від чужого панування на засадах права на самовизначення. Етнодержавознавство — такий підхід до вивчення національно-політичних рухів та процесів, в основі яких перебуває державницька ідея, прагнення того чи того народу утвердити себе як самостійна, незалежна держава,

спираючись на історичні національні традиції державності та національні ідеали свободи, добра і справедливості.

Термін «Етнодержавознавство» запроваджений в науковий вжиток порівняно недавно і сприймається науковою спільнотою неоднозначно. Головний закид, що його висловлюють опоненти цього напряму теоретико-політологічних досліджень, полягає в тому, що корінь цього слова «етно» досить промовисто натякає на етнічну винятковість чи домінанту певного етносу щодо державності. Відтак, ніби проводиться етнічна демаркація між етносами, одні з яких мають привілейоване право на власну (етнічно «чисту») державність, тоді як всі інші потрапляють у розряд другорядних категорій. Ще один закид полягає у тому, що етнодержавознавство безпосередньо асоціюється з такими негативними проявами етніцизму, як етнократія — влада однієї етнічної групи над іншими, яка передається за етнічною належністю та відповідними ознаками.

Проте такі звинувачення, хоча частково й справедливі, але не зовсім коректні. Якщо виходити з означення етносу як особливого виду спільності людей, що утворилася історично, характеристиками якого є мова, звичаї, обряди, норми поведінки, релігія та самосвідомість, а державу розглядати як спосіб політико — юридичної самоорганізації нації, то етнодержавознавство слід трактувати як теорію, що поєднує етнонаціональний та державотворчий підходи, в єдиній системі координат.

Предметом «Етнодержавознавства» є зміни, що відбуваються в політико — правовій сфері етнічного буття, внаслідок яких етноси — нації та народи перетворюються з об'єкта етно- та геополітики на його повноправний суб'єкт.

Предметом «Етнодержавознавства» є вивчення тенденцій та закономірностей становлення, формування і розвитку державотворчих процесів шляхом національного самовизначення, спираючись на відповідний принцип міжнародного права. Як науковий напрям, що утворився на межі таких наук, як етнологія та етнополітологія, етнодержавознавство досліджує етнічну сферу насамперед під кутом зору етнічних та національних прав і свобод, які реалізуються у певний спосіб державності — від автономних утворень до суверенних держав. Особливий акцент етнодержавознавство робить на трансформаційних процесах етнополітичного розвитку, коли залежні та підлеглі нації і народи стають незалежними і самостійними суб'єктами міжнародного права. Йдеться про політико — правовий аналіз зміни у статусі етносів, завдяки яким вони з етнічної меншини перетворюються на титульні

етноси, у такий спосіб формуючи етнополітичний організм на новому етнонаціональному ґрунті. До предметного кола Етнодержавознавства потрібно також зарахувати вивчення соціально-політичних механізмів та ідейно-теоретичних засад національно-визвольних рухів, метою яких є досягнення національної свободи і політичної незалежності для конкретного народу. Важливою ділянкою етнодержавознавства є вивчення місця та ролі етнонаціональних еліт у процесах національного самовизначення, адже без наявності сильної і консолідованої на національній ідеї еліти досягти бажаної мети неможливо. У цьому аспекті етнодержавознавчий підхід більше орієнтований на дослідження національних і патріотичних ідей та ідеологій, включаючи й такі, як націоналізм. Попри те, що ідейні засади державотворення на національному ґрунті — спільний об'єкт для багатьох суспільно-гуманітарних наук, лише етнодержавознавство розглядає націотворчі процеси у єдності історичного, правового, етнологічного та політологічного знання. З огляду на це предмет «Етнодержавознавства» можна визначити ще як дослідження сфери реалізації (та спроб такої реалізації) національної ідеї на певному етапі інонаціонального становлення і розвитку у формі політико — правової системи — державності.

Як науковий напрямок етнодержавознавство вибудовує власну методологію дослідження шляхом синтезу різних теоретичних принципів та підходів аналізу. Крім філософських та загальнонаукових засад пізнання, серед яких — принципи системного та структурно-функціонального аналізу, синергетики тощо, Е. послуговується низкою методів, які є специфічними для галузей наук, що безпосередньо вивчають етнонаціональні явища і процеси, такі як етнополітологія та етнологія. До таких методів потрібно зарахувати: «метод державології» (Р. Лашенко, Ю. Римаренко), «історіологічний» (Карєв, І. Варзар), «модернізаційного виклику» (В. Горбатенко, О. Майборода), «етнокомунікативний» (О. Картунов), «націогенезу» (Я. Дашкевич, І. Онищенко), «етносоціоніки» (В. Каганець), «етноконфліктології» (О. Мар- ховська) та ін. До специфічних методів Е. належать: методи «державницького пріоритету», «геополітичного впливу», «міжнародної кон'юнктури» та ін.

Крім методів теоретичного аналізу, етнодержавознавство спирається на певні принципи аналізу, серед яких провідними є: «право націй на самовизначення», «територіальної цілісності країн» та ін. У методологічному плані «Етнодержавознавства» важливу роль відіграють закономірності, серед яких: «закон нерівномірного

розвитку народів» (Т. Нарін, І. Уоллерстайн), «залізний закон етнічності» (У. Самнер), «ланцюгової реакції» та «циклічного характеру етнополітичного розвитку» (О. Картунов). Важливу евристичну роль відіграють і певні тенденції, тісно пов'язані з етнодержавотворенням: «політизація етнічності» (Дж. Ротшильд), «дезінтеграція колоніальних імперій» та «суверенізація етнічностей» тощо.

Отже, етнодержавознавство — це напрям наукових досліджень, де поєднуються етнічні, політичні та правові аспекти становлення і розвитку національних держав як етнополітичних організмів — суб'єктів міжнародного права, а також вивчення трансформацій всередині самих держав з урахуванням національних, територіальних, регіональних тощо чинників, які впливають на формування національно-державного устрою країни.

ДЖЕРЕЛА:

Бочковський О. Вступ до націології: Курс лекцій. — Мюнхен, 1992; Варзар /. Політична етнологія як наука. — К., 1994; Марітен Ж. Нація, політичне суспільство, держава, консерватизм. — К., 1998; Нація і держава. Теоретико-методологічний та концептуальний аналіз: У 2 кн. / За ред. Ю. Римаренка. - К., 1997; Основи етнодержавознавства / За ред. Ю. Римаренка. — К., 1997; Картунов О. Вступ до етнополітології. — К., 1999; Кафрський В. Нація і держава. Культура, ідеологія, духовність. — Івано-Франківськ, 1999; Римаренко Ю. / ., Шкляр 77. Є, Римаренко С. Ю. Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади. — К., 2001.; Лозко Г. С. «Етнодержавознавство». — Тернопіль: Мандрівець. — 2012. — 384 с.

ЕТНОКУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА

ЕТНОКУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА — напрям державної діяльності і невіддільна складова офіційної культурної політики в Україні, спрямованої на відродження й розвиток культур етнокомпонентів українського соціуму (етнічних українців, національних меншин, кримськотатарського народу). Цим українська держава, будуючи демократичне суспільство, обрала шлях полікультурного розвитку суспільства і закріпила його в Основному Законі

Сутність державної етнокультурної політики полягає у відродженні етнічної самосвідомості й збереженні духовної і матеріальної культури етносів, сприянні розвитку їх етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності, забезпеченні інформаційних, культурних, освітніх потреб, у створенні умов для активного включення всіх етнокультур у духовне життя суспільства. Державна етнокультурна політика органічно зв'язана з державною етнополітикою і культурною політикою держави. Вона має відображати духовні інтереси усіх складових української політичної

нації та української діаспори. «Українська нація, національні меншини є одночасно субjekтами етнонаціональної, а отже, етнокультурної політики».

Державна політика у сфері етнокультурного розвитку, її формування і реалізація мають базуватися і на загальносистемних принципах: гуманізму, демократизму, публічності, науковості, законності тощо. Особливе значення має дотримання спеціальних принципів - багатокультурності; самоцінності етнокультур; єдності прав та обов'язків громадян і їхніх спільнот щодо задоволення етнокультурних інтересів; орієнтації носіїв культур на загальнолюдські духовні цінності. Вони корелюються із проголошеними міжнародною спільнотою такими принципами культурної політики у постіндустріальному суспільстві, як сприяння розвитку етнічної та національної ідентичності, культурному і мовному розмаїттю; підтримка творчості та ін.

Особливість процесу реалізації державної політики у сфері етнокультурного розвитку полягає, зокрема, в тому, що він здійснюється переважно у формі регулятивного впливу з обмеженим використанням адміністративних методів. Комплексний механізм формування і реалізації державної етнокультурної політики є сукупність засобів і способів цілеспрямованого впливу держави на вирішення питань збереження культурної самобутності етносів і забезпечення інтеграції етнокультур в єдиний культурний простір України.

Одним із найсуттєвіших недоліків розроблюваних в Україні проектів концепцій етнонаціонального, етнокультурного розвитку є недостатня орієнтованість на створення умов для втілення у життя державної політики і особливо - відсутність ефективних економічних, правових, організаційних механізмів її реалізації. Наукова проблема, яка зумовлена об'єктивною суспільною потребою і актуалізована відсутністю відповідних ґрунтовних теоретичних розробок, потребує дослідження на основі системного підходу. З огляду на поглиблення процесів регіоналізації і підвищення ролі регіонів у суспільно-політичному та етнокультурному житті, а також розуміння культурно-освітнього фактора як одного з визначальних впливає, що етнокультурний регіон - це територія, яка відрізняється від інших територій за різноманітністю культурних виявів, сукупністю та інтенсивністю взаємозв'язаних етнічних елементів, структур, відносин, що її утворюють. Культурний розвиток регіонів залежить від рівня їх розвитку, державного сприяння йому, утвердження в суспільстві

толерантності й поваги до культури, історії, мови, традицій різних етносів при збереженні інтегруючої ролі української культури.

Українське суспільство може успішно розвиватися лише за наявності достатніх внутрішніх можливостей регіонів та за державної підтримки їх культурної різноманітності, базуючись на принципах самодостатності, рівноправності, гармонізації соціальних відносин, на традиційних культурних регуляторах, а також за умови недопущення рецидивів протистояння чи ігнорування самоцінності культурних архетипів локального середовища регіонів.

Відтак одним з актуальних завдань державної влади на сучасному етапі є формування і проведення якісно нової державної регіональної політики. Державна регіональна політика - це складова не тільки соціально-економічного, а й етнонаціонального, етнокультурного розвитку країни, тісно пов'язаного із здійсненням адміністративної реформи та вдосконаленням адміністративно-територіального устрою.

В етнокультурному русі спостерігаються як позитивні тенденції, так і певні суперечності. «Відбувається інтенсивний процес формування громадських організацій: етнокультурних товариств, асоціацій тощо».

До сталих тенденцій в етнокультурному русі відносяться: пробудження почуттів національної гідності й упевненості меншин у творчих силах своїх етносів; зародження масового аматорського художнього руху, створення професійних театрів і мистецьких колективів національних меншин; розвиток мережі національних шкіл, організація класів і груп, відділень і курсів у спеціальних навчальних закладах; запровадження на телебаченні й радіо передач та друкованих органів мовами національних меншин.

Етнокультурні центри (громадські організації, які репрезентують один з механізмів культурно-національної автономії і новий тип культурно-дозвільної організації, що ставить перед собою завдання культурної консолідації певного етносу, відродження, розвитку і популяризації духовної культури різних етнічних спільнот) стали відігравати роль авторитетних інститутів громадського управління етнокультурними процесами.

Процеси етнокультурного розвитку тісно взаємозв'язані з етнополітичними. На базі етнокультурних об'єднань із всеукраїнським статусом утворюються об'єднання, які формують субпредставницькі органи, включають фінансові та комерційні структури, налагоджують тісні зв'язки з різними міжнародними організаціями та

дипломатичними службами зарубіжних країн. На передній план у загальному етнокультурному русі виходять соціально-економічні проблеми, що зумовлює новий перерозподіл сил між політичними партіями і блоками, що представляють різні етнічні групи.

Відзначається суттєве відставання чинної нормативно-правової бази від стрімкого розвитку самоорганізації етнічних спільнот. Серед інших факторів, що справляють негативний вплив на етнокультурну ситуацію в Україні є невирішеність питання щодо забезпечення етнокультурних товариств фінансовими та іншими ресурсами. Тобто політизація етнокультурного руху відбувається не лише внаслідок активного пошуку етнічними спільнотами адекватних форм культурного самовизначення, а й через неповне і несвоєчасне задоволення їх потреб, зокрема матеріально-фінансових.

ЕТНОКУЛЬТУРА В СИСТЕМІ МІЖДЕРЖАВНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА:

Задоволення етнокультурних і мовних потреб українців, які перебувають поза «ядром» українського етносу, є одним з найважливіших напрямів державної етнокультурної політики. Проведення трьох всесвітніх форумів українців продемонструвало, що фактично формується глобальний український культурний простір. За роки незалежності у налагодженні культурно-освітніх і мистецьких зв'язків з українською діаспорою відбулися помітні зрушення. На основі міжнародних домовленостей Україна протягом 90-х рр. минулого століття організовувала у зарубіжних країнах культурно-мистецькі фестивалі, образотворчі виставки, гастролі професійних колективів представників різних етносів країни, надавала практичну допомогу художнім колективам українців за кордоном. В Україні проводилися фестивалі народної художньої творчості закордонних українців. У розвитку культурних зв'язків України із зарубіжними країнами важливу роль відіграла створена у 90-і рр. ХХ ст. **Українська всесвітня координаційна рада.**

За результатами узагальнення очікувань українських громад у Росії та в інших державах пострадянського простору щодо забезпечення їх етнокультурних потреб дисертантка визначила найсуттєвіші з них. Це організаційна, правова, фінансова допомога з боку влади країн їх проживання у забезпеченні діяльності культурних, освітніх і наукових осередків; випуск періодичних видань та налагодження книговидавничої справи, заснування центрів українського мистецтва в місцях компактного проживання українців; організація українських радіо- і телепередач у регіонах; створення механізмів широкого залучення потенціалу закордонних українців до

розвитку Української держави, підтримки з її боку ініціатив, спрямованих на збереження етнокультурної самобутності світового українства.

В організації міжнародного культурного обміну як загальнодержавної проблеми визначені нові підходи, що активізують підтримку Україною заходів щодо відродження культури закордонних українців і сприятимуть розвитку етнокультур на теренах України. Йдеться, зокрема, про державну підтримку в Україні громадських національних осередків - членів Міжнародної організації з народної творчості (IOV), Міжнародної музичної ради (IMC), Міжнародної організації фольклорних фестивалів (CIOFF), які працюють під патронатом ЮНЕСКО. Співробітництво за програмами цих неурядових організацій має охопити широкий спектр міжнародних симпозіумів, конференцій, робочих семінарів, проведення культурно-мистецьких заходів. Це сприятиме розширенню можливостей для залучення інтелектуального, культурно-мистецького потенціалу країни до міжнародної співпраці; зміцненню культурно-творчих, освітніх і наукових зв'язків України із світовим співтовариством.

Розвиток зв'язків з українцями, які проживають за межами України, є одним з важливих факторів застосування комплексного підходу до налагодження взаємовигідного економічного, політичного та культурного співробітництва з іншими державами і водночас сприяє такому співробітництву.

З огляду на європейський вибір України особливого значення набувають дво- та багатосторонні угоди України з державами, де проживають українці, й державами, що є етнічними батьківщинами національних меншин України.

Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу потребує запровадження нових засад транскордонного співробітництва, розширення субрегіональних зв'язків, розробки механізмів співробітництва у рамках євро регіонів, де етнокультурний фактор відіграє провідну роль.

ДЖЕРЕЛА:

Леонова А.О. Державна етнокультурна політика в сучасній Україні: Теорія і практика: Моногр. - К.: ДАКК КіМ, 2005. - 275 с.; . Леонова А. Державна культурна політика України: Нормативно-правовий аспект // Вісник УАДУ. - 2002. - №2. - С. 300-306.; Леонова А.О. Етнокультурна політика України: Моногр. - К.: М-во культури і мистецтв України, 1998. - 228 с.; Леонова А. Культура як компонент розбудови державної етнополітики України // Вісник УАДУ. - 2001. - №3. - С. 327-336.;

ЕТНОЛО́ГІЯ

ЕТНОЛО́ГІЯ (етнос — народ, логос — наука, вчення) — наука про пізнання народів, прогресу і цивілізацій. Вживається як рівнозначний з етнографією, або позначає окрему дисципліну. Першим, хто започаткував етнологічні теорії (біологічний дифузійнізм та культурний еволюціонізм), був Хосе де Акоста (1590), запропонувавши їх на прикладі розселення індіанців Америки.

У науковій обіг термін «етнологія» був введений ще у 1784 р. А. Шаванном, проте справжнє поширення він набув лише у першій половині ХІХ ст. завдяки роботам В. Едвардса і Андре-Марі Ампера.

У різних наукових школах та у різні періоди етнологія мала неоднозначний статус: і як наука про народи на відміну від антропології — науки про людину, і як частина соціальної антропології, і як дисципліна описова і, навпаки, теоретична галузь знання. Згідно з найбільш усталеною концепцією (К. Леві-Строса) етнологія є проміжним етапом у процесі наукового пізнання людини взагалі. Етнологія — це перший крок до синтезу знань та філософсько-соціологічного осмислення емпіричних даних.

Етнографія позначає науку описову, а етнологія — загальнотеоретичну, яка розв'язує загальні народознавчі проблеми. Проте таке розмежування досить умовне, бо етнографія не виключає узагальнень теоретичного плану, так само як етнологія застосовує методи опису.

Еволюціонізм — перша етнологічна теорія, формування якої почалося у середині ХІХ ст. Джерела її — у принципі розвитку у природознавстві, що завершився появою теорії еволюції. Свою основну задачу прибічники еволюціонізму у науці про культуру бачили у тому, щоб відкрити й пояснити загальні закономірності розвитку культури, у зіставленні рівнів розвитку культури різних народів. Представники еволюціонізму у Великобританії — Герберт Спенсер, Едвард Тайлор, Джеймс Фрейзер, у Німеччині — Адольф Бастіан, Теодор Вайц, Генхір Шурц; у Франції — Шарль Летурно; у США — Льюїс Генрі Морган. Завдяки їх дослідженням культура, що раніше являла собою сукупність окремих типів і форм, набула цілісності, її було систематизовано.

Засновником еволюціонізму в етнології вважають Едварда Тайлора (1832 — 1917 рр.). Вважав, що всі культури проходять

однаковий шлях еволюції від дикості до цивілізації; різні рівні розвитку культур різних народів не залежать від расових відмінностей. Теорії виродження Ж. де Местра Тайлор протиставив ідею прогресивного розвитку культури. При цьому він допускав можливість деградації культур в окремих випадках. У своїх роздумах він спирався на те, що людина — частина природи, що розвивається у зв'язку з її закономірностями. Всі люди однакові за своїми психологічним й інтелектуальним потенціалом. Він стверджував, що еволюція культури іманентна.

Герберт Спенсер запропонував концепцію еволюції як особливого типу послідовних змін культурних феноменів від однорідних (гомогенності) до узгодженої неоднорідності (гетерогенність). Проводив аналогію суспільства й організму. Культури (або суспільства) розвиваються під впливом зовнішніх (географічне середовище, сусідні культури) й внутрішніх (фізична природа людини, розбіжності психологічних якостей) факторів. «Відсталі» культури були створені фізично, інтелектуально й морально нерозвинутими людьми. Із ранніх стадій людської передісторії продовжується повільна адаптація людьми природи.

Виділив два боки історичного розвитку суспільства — диференціація та інтеграція. Розвиток починається з кількісного зростання, збільшення кількості елементів, що складають культуру. Кількісне зростання веде до диференціації цілого на окремі частини.

Адольф Бастіан вважав, що всі люди на ранньому етапі розвитку людства мали однакову психічну структуру — систему адаптації до історично-географічних умов. Це підтверджується тим, що елементарні ідеї багатьох культур схожі між собою. Розвиток суспільства відбувається в формі кругообігу. Цикл розвитку може продовжуватися, якщо для цього є стимули. Чим більше народ пов'язаний із географічним середовищем, тим менше він піддається історичним змінам.

Льюїс Генрі Морган (1818 — 1881) досліджував місто й роль родового строю в історії людства, історію формування сімейно-шлюбних відносин, періодизація історії людства.

Усю історію він поділив на два періоди: ранній — організація, що базується на родах, племенах; пізній — політична організація, що заснована на різних відношеннях людей до території та власності.

Зробив спробу періодизації первісної культури. Це дозволило об'єднати етнографічні, історичні й археологічні факти.

Із теорій еволюціоністів було зроблено ідеологічний висновок: якщо всі народи розвиваються за єдиною схемою і верхівкою в цій схемі вважають європейське суспільство, то імперії, що захоплюють нові колонії, допомагають їм таким чином пришвидшити розвиток.

Проте представники еволюціонізму не намагалися пояснити причину виникнення культури.

До кінця XIX ст. відбулися зміни в етнології: безпосередніми етнографічними дослідженнями займалися підготовлені науковці, а не торговці й місіонери, як це було раніше. Методологічна криза еволюціонізму призвела до появи дифузійністичних шкіл, які протиставили еволюціонізму вивчення обмеженого кола історичних проблем. Їх ціль — показати просторово поширені культури або окремі культурні елементи, виявити області їх походження.

Термін «дифузія» (лат. — поширення) було запозичено з фізики. В етнокulturології став означати поширення культурних явищ через контакти між народами (торгівля, переселення, завоювання і т. д.).

У Скандинавії існував історично-географічний напрям дифузійнізму (представник — Ерік Норденшельд), у Німеччині — культурно-історичний (Фриц Гребнер, Вільгельм Шмідт) та антропогеографічний (Лео Фробеніус), у Північній Америці ідеї дифузійнізму були втілені в теорії культурних ареалів (Едуард Сепір, Мелвілл, Герсковіц), у Великобританії цей напрям розвивався у рамках геополітичної школи (Графтон Еліот-Сміт, Вільям Ріверс).

Засновником дифузійнізму є Фрідріх Ратцель. Він звернув увагу на закономірності розповсюдження явищ культури за країнами та зонами. У своїх дослідженнях виявляв загальну картину розселення людства по землі й розвиток культури у зв'язку з географічними умовами. Вважав, що роль розповсюдження етнографічних предметів у спілкуванні між народами набагато більша, ніж розповсюдження мов або расових характеристик. Предмети залишаються на території навіть тоді, коли народ припинив існування, тому вивчення географічного розповсюдження предметів є найважливішим при дослідженні культури.

Лео Фробеніус створив концепцію морфології культури, став засновником теорії «культурних кіл». Вважав, що культури — організми, що існують за загальними законами всього живого. Зміни в культурі відбуваються через те, що поширюються не окремі елементи, а цілі комплекси культурних явищ. Люди — продукт або об'єкт культури, який розповсюджує її, а не створює. Кожна культура має

власний характер — «пайдеум» — це культурно-психологічне поняття, духовна структура народу. Ділив культури на жіночі й чоловічі. Досліджував африканські культури, серед яких виокремив два типи: теллургічна культура (направлена вгору від землі) й хтонічна (направлена до землі).

Фріц Гребнер (1870 — 1934) головною проблемою етнології вважав розробку методу дослідження культурно-історичних зв'язків або самостійного походження культур. Вважав, що в історії культури нема закономірностей.

Представники школи вважали головним предметом етнології людське суспільство, адже воно не може бути зведене до простого поєднання індивідів. Суспільство — система моральних зв'язків між людьми.

Значні представники цієї школи — Еміль Дюркгейм (1858–1917), К. Леві-Строс, Л. Леві-Брюль, М. Мосса.

Людська свідомість існує в двох формах: як індивідуальна та як колективна. Перша специфічна для кожної людини. Друга єдина для всієї групи. Колективна свідомість виражається в колективних уявленнях — релігії, міфах, нормах моралі, права.

Леві-Брюль є автором теорії дологічного мислення. Таке мислення не оминає протиріч, його не можна відокремити від емоцій. Воно впливає на нервову систему. Людина сприймає не окремі явища, а їх комплекси. Згідно з законом партиципації предмет може мислитися самим собою й чимось іншим, бути у різних місцях одночасно.

Українська етнологія — наука, яка чи не найбільше постраждала за роки радянської влади. Оформившись у середині XIX ст. як окрема, самостійна наукова дисципліна з власними об'єктом та предметом дослідження, у 20-30-х рр. XX ст. вона майже зникла з площини суспільних наук, зазнавши відчутних утисків та болючих втрат. Це виразилось як у фізичному знищенні українських фахівців-етнологів, так і у фальсифікації окремих сторінок її історії, приниженні внеску вітчизняних учених у розвиток науки, постановку та вирішення багатьох важливих теоретичних та практичних питань. Та попри все, українська етнологія розвивається, а її історія досліджується.

ДЖЕРЕЛА:

Етнос і соціум. — К., 1993.; Життя етносу: соціокультурні нариси: Навчальний посібник. — К., 1997.; Кафарський В. І., Савчук Б. П. Етнологія: Навчальний посібник. — К., 2008.; Пономарьов А. В. Українська етнографія на порозі нового етапу розвитку. — К., 1990.; Лозко Г. Українська етнологія. — К.,

2005.; Культурная антропология: Учебное пособие / Под ред. Ю. Н. Емельянова, Н. Г. Скворцова. — СПб., 1996.; Леви-Стросс К. Структурная антропология. — М., 1983.; Лурье С. В. Историческая этнология. — М., 1997.; Орлова Э. А. Введение у социальную и культурную антропологию. — М., 1994.; Садохин А. П., Грушевицкая Т. Г. Этнология. — М., 2000.; Чеснов Я. Лекции по исторической этнологии. — М., 1997.

ЕТНОПЕДАГОГІКА

ЕТНОПЕДАГОГІКА — галузь педагогіки, що включає у себе емпіричні педагогічні знання, навики, досвід певного етносу у вихованні підростаючого покоління. В етнопедагогіці загальнолюдські надбання трудового, етичного, естетичного виховання втілюються у системі виховання даного народу.

Завдання етнопедагогіки полягає у тому, щоб дитина засвоїла широке коло правил і навиків співжиття у суспільстві, оволодівши перш за все духовними надбаннями рідного народу. Формування гармонійно розвиненої особи, цілісної особистості відбувається на основі засвоєння учнем історично надбаних рідним народом знань і етнічних норм у таких сферах духовності як народний світогляд, народна філософія, народна ідеологія, народна мораль, етика, народна естетика та інших сферах народної духовної культури.

Українська етнопедагогіка включає у себе такі розділи педагогічних знань як народне дитинознавство, батьківська, родинна педагогіка, народна дидактика і народна педагогічна деонтологія.

Після тривалого періоду ігнорування і заборони в Україні національної системи нині виховання у загальноосвітній школі, у дошкільних і позашкільних закладах стає на шлях відродження, науково-педагогічного осмислення і обґрунтування. По-новому осмислюється значення і роль етнопедагогіки у вихованні майбутніх громадян Української держави. Прийняття Державної національної програми «Освіта» надало процесам етнопедагогічного відродження цілеспрямованого характеру на державних засадах.

Українська народна педагогіка — складова народознавства (українознавства) й водночас один із засобів його реалізації на практиці, тобто є основою педагогіки народознавства.

У 60-х рр. ХХ ст. Генадієм Волковим у педагогічну науку запроваджено термін «етнопедагогіка». Якщо поняття «народна педагогіка» охоплює емпіричні педагогічні знання без належності до конкретної етнічної спільноти, то поняття «етнопедагогіка» пов'язане з конкретною етнічною належністю педагогічних традицій. Вона досліджує можливості й ефективні шляхи реалізації прогресивних

педагогічних ідей народу у сучасній науково-педагогічній практиці, способи встановлення контактів народної педагогічної мудрості з педагогічною наукою, аналізує педагогічне значення явищ народного життя і визначає їх відповідність сучасним завданням виховання.

ДЖЕРЕЛА:

Мосіяшенко В.А. Українська етнопедагогіка: Навч. посіб, — Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. — 176 с.; Волков Г.Н. Этнопедагогика: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 1999. — 168 с.

ЕТНОПОЛІТИКА

ЕТНОПОЛІТИКА — система законодавчих, організаційних та ідеологічних заходів, що здійснюються державою, партіями, громадськими організаціями, спрямованих на задоволення потреб суб'єктів етнополітичного процесу, пов'язаних із специфікою їхнього етнокультурного розвитку; регулювання міжнаціональних (міжетнічних) відносин; усунення чинників міжетнічної напруженості й міжетнічних конфліктів.

ЕТНОПОЛІТИКУ розуміють у двох значеннях:

1) як галузь політології, що вивчає політичну суб'єктність таких спільнот, як етнос (народ), етнічні групи, нація;

2) як політику держави у сфері етнічних відносин, формування і консолідації нації.

Щоб правильно визначити поведінку суб'єктів етнополітики, потрібно з'ясувати такі основні поняття, як етнос, етнічна група, нація, націоналізм, національні меншини, етнічні конфлікти тощо.

ЕТНОС — це стійка культурна спільнота, яка має спільну історичну територію або зберігає символічний зв'язок з нею, спільні культурні та психологічні риси, що сформувалися впродовж століть. Важливим елементом етносу є спільна історична територія, де відбувався процес його становлення й розвитку.

До основних елементів етносу також належать такі психологічні й культурні явища, як історична пам'ять, мова, релігія і держава. Історична пам'ять включає як реальні факти, так і історичні міфи. Реальними фактами можуть бути елементи культури (могили, храми, замки) і природного ландшафту (краєвиди). Історичними є міфи про спільне походження етносу. Так, сучасні греки вважають себе нащадками античної Еллади, а українці — Київської Русі, хоч обидва народи зазнали глибоких етнічних змін і якісно відрізняються від своїх попередників. Кожен народ береже в історичній пам'яті міф про

золоту добу, що у критичні періоди історії надає йому силу подолати негаразди й вистояти. За допомогою мови, яка постійно оновлюється, змінює свою структуру, етнос передає із покоління у покоління свій історичний досвід, зберігає самобутність і безперервність. Релігія, надаючи нормам співжиття етносу священного змісту, закладає культурну основу етнічної ідентичності. Світова релігія, хоч і виходить за межі етнічного, все ж через обрядовий колорит забезпечує основну функцію етнічної інтеграції.

Є два способи утворення етносу: об'єднання та поділ. З одного боку, етнос формується шляхом об'єднання племен, міст-держав, з іншого — утворюється внаслідок сектантського розколу або етнічного розпаду, за якого одна з етнічних груп відколюється від основної і стає новою етнічною спільнотою.

Етнос може змінюватися, зникати або оновлюватися. Цілковите зникнення етносу можливе лише за умови геноциду та етноциду.

ГЕНОЦИД — це свідомо політика фізичного знищення етносу (наприклад, знищення нацистами євреїв або турками вірмен). До основних чинників оновлення етносу належать: релігійна реформа, культурні запозичення, рух широких народних верств, міф про етнічну обраність.

Термін «етнічна група» (або «етнічна категорія») має два значення: 1) сукупність людей, яка є структурним елементом етносу, але має специфічні культурні особливості і сприймається з боку чужинців як окрема група; 2) частина етносу на території іншої національної держави. У першому випадку етнічні групи, незважаючи на культурну відмінність, не виділяють себе із загального етносу, але можуть підкреслювати свою окремість.

Однією з основних категорій етнополітики є нація, її розуміння ґрунтується на трьох концепціях: територіальній, етнічній, етнотериторіальній.

Територіальна концепція, що є власне західною, виділяє такі основні елементи нації, як спільна територія, спільна громадянська культура, спільна економіка, спільні правова й політична системи. Так, спільна історична територія у структурі етносу, як уже зазначалося, має символічний зміст, а у структурі нації — тільки реальний (не може бути нації без території). Спільна економіка передбачає певні національні пріоритети у галузі зовнішньоекономічної діяльності, національну структуру виробництва, систему менеджменту і трудової мотивації, спільне законодавство, що регулює основні напрями державної політики у сфері економічного життя, а також відносини власності

щодо громадян та осіб, які не мають громадянського статусу. Правова система, забезпечуючи єдині правила гри для всіх членів нації, є основним чинником національної інтеграції на сучасному етапі. Правова система формує почуття юридичної рівності всіх членів спільноти, є одним із вагомих чинників соціальної солідарності. І нарешті, нація має свою власну державу, партійну і виборчу системи та політичну культуру. Отже, згідно із західною концепцією, нація — це етно-політична спільнота, яка має спільні територію, громадянську культуру, економіку, правову і політичну системи. До її складу входять усі громадяни, незалежно від етнічного, соціально-класового походження, релігійної належності.

Етнічна концепція зосереджує увагу на таких рисах нації, як спільне родове походження, народ як суб'єкт історії, мова, звичаї.

Етнотериторіальна концепція поєднує територіально-громадянський та етнічний принципи — формування нації навколо історичних цінностей корінного етносу (історичної назви, звичаїв і національно-державної символіки).

До проблеми походження нації також є два підходи: примордіалістський і модерністський. Примордіалісти вважають, що нація виникає тоді, коли сформувався етнос, який становить ядро імперсько-державного утворення і проходить різні стадії розвитку, зберігаючи при цьому свої основні етнічні ознаки (мову, звичаї, національний характер). Модерністи стверджують, що нації виникають у період централізованої держави і зародження капіталістичних відносин, коли юрисдикція державної влади і спільний ринок створюють спільні юридичні, політичні, економічні та культурні ознаки на всій території проживання етносу або декількох етносів. Цей погляд на процес походження нації передбачає декілька способів її формування: 1) державно-централізоване інкорпорування (Велика Британія, Франція — XVII—XVIII ст.); 2) перетворення імперії у національні держави (Туреччина, Росія); 3) відокремлення колонії від імперії й утворення нації за територіальним принципом як об'єднання різноманітних груп (США, Канада, Бразилія); 4) відокремлення колонії від імперії та утворення нації за етнічним принципом шляхом інтеграції різних етнічних груп навколо цінностей корінного (титульного) етносу (країни Центральної Європи); б) відокремлення етносу від національної держави і формування нації на етнічній основі (у разі здобуття незалежності Квебеку у Канаді і Басків у Іспанії).

Якщо перші нації у Європі формувалися шляхом державної інкорпорації без широкої народної мобілізації, то нації XIX—XX ст.

виникали на основі сильних національних рухів з відповідною національною ідеологією. Це явище дістало назву «націоналізм». Терміном «націоналізм» позначають такі явища: національну свідомість (усвідомлення своєї належності до нації); національну ідеологію, яка формує основну мету, принципи боротьби за національну незалежність, розбудову національної держави; культурний і політичний рух, спрямований на боротьбу за утвердження національних пріоритетів у культурній та адміністративній сферах або здобуття національної незалежності.

Основні положення ідеології націоналізму можна сформулювати так: нації є єдиними й неповторними суб'єктами історичного процесу, в якому кожна нація має індивідуальність, власне історичне призначення; нація — найвища цінність, джерело політичної влади; свободу людина здобуває лише тоді, коли вона ідентифікує себе з нацією; свобода й безпека нації є умовою світового порядку і справедливості.

Націоналізм як ідеологія по-різному тлумачиться науковцями. Так, Е. Сміт виділяє антиколоніальний (прагне здобути незалежність від чужоземних володарів і створити на місці колоній державну націю), інтеграційний (після здобуття незалежності намагається об'єднати етнічнострокате населення у територіальну націю), сепаратистський і діаспорний (прагне відокремитися від більшої політичної одиниці й заснувати на власній історичній території етнічну націю), іредентистський, або паннаціоналістичний (формує націю шляхом приєднання до історичної території своїх родичів, які проживають за її межами, або формує союз близьких за етнокультурними ознаками національних держав) типи націоналізму.

Крім цього, розрізняють романтичний (проповідувався інтелігентами-інтелектуалами у ХІХ — на початку ХХ ст. як філософські і мистецькі ідеї), націонал-демократичний, інтегральний, соціал-націоналістичний, расовий (фашистський), імперсько-шовіністичний, а також протекціоністсько-економічний націоналізм. Нині під націоналізмом розуміють ідеологію, яка синтезує у постколоніальних державах низку центристських ідеологій (ліберальних, соціал-демократичних, неоконсервативних) під кутом зору розбудови національної держави і формування нації.

Термін «національна меншина» не має чітко визначеного юридичного статусу. Під ним, як правило, розуміють етнічну групу, яка не є корінним етносом, але члени якої — громадяни національної держави — мають певні етнокультурні (мовні, релігійні, звичаєві)

особливості і намагаються їх виразити через відповідні соціальні інститути (громадські організації, партії).

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ КОНФЛІКТИ — це конфлікти між національними державами, окремими етносами, етнічними групами захисту прав своїх співвітчизників, приєднання їх до історичної території, здобуття адміністративно-територіальної автономії або національної незалежності, розподілу влади, престижу і матеріальних ресурсів. У науковій інтерпретації етнонаціональних конфліктів і зародження національних рухів можна виділити концепції: внутрішнього колоніалізму, етноцистську і неоетноцистську, що поєднує властивості двох попередніх. Представники концепції внутрішнього колоніалізму М. Хехтер і Т. Нейрн, використовуючи марксистську методологію, пояснювали причини виникнення національних рухів економічними чинниками. Ступінь групової етнічної солідарності залежить, на думку М. Хехтера, від обмеженого доступу її членів до розподілу матеріальних благ, а також можливості приєднання до інших груп, щоб реалізувати власну життєву мету. Така ситуація породжує залежність людини від групи, змушує чітко підпорядковуватися груповим інтересам, оскільки життєві блага її забезпечуються груповою належністю.

Проти концепції внутрішнього колоніалізму виступили представники етноцистського напрямку. Так, сутність національних рухів Б. Сміт вбачає не в економічних, а в етнокультурних чинниках, зокрема в національному ідеалі, який, на його думку, передбачає віру в те, що всі, хто має спільну історію і культуру, прагнуть бути самостійними, об'єднаними на своїй батьківщині. Національний ідеал містить такі елементи, як мрія, культура, солідарність і політика. Інші представники цієї концепції (Д. Котце, Б. Андерсон, А. Орридж) стверджували, що етнічність ґрунтується на таких основних елементах, як мова, релігія, династична держава; що етнічна ідентичність значно більше, ніж інші ідентичності, дає людині почуття власної гідності, безпеки, щастя й надії на майбутнє; що прагнення до національного самовизначення пов'язується з вірою людей у можливість досягти кращого життя спільно з тими, хто близький за певними культурними цінностями; що економічні й політичні відмінності самі собою не спричиняються до національних рухів, вони лише посилюють їх на тлі етнонаціональних прагнень.

У західній соціології викристалізувався також напрям, який намагається пояснити причини національних рухів економічними, етнокультурними і психологічними чинниками. Визначний

представник цього напрямку Дж. Ротшильд пояснює причини національних рухів «політизацією етнічності», тобто перетворенням її з психологічної, культурної та соціальної величини у політичну з метою збереження специфічних етнокультурних рис. Проте, на думку Дж. Ротшильда, етнокультурних рис не достатньо для мобілізації етносу в політичну спільноту. Для цього потрібні, по-перше, еліта, яка має певні (релігійні, економічні, соціальні та політичні) інтереси і здатна мобілізувати етнічну групу в організований рух; по-друге, суперництво між елітами через порівняно обмежений доступ до розподілу ресурсів, цінностей і влади у суспільстві.

Б. Гідденс вважає, що, вивчаючи націоналізм, потрібно враховувати його політичний характер (асоціювання з нацією, державою); зв'язок з промисловим капіталізмом, який виражається у різних класових відмінностях; психологічну динаміку; особливий символічний зміст. Дж. Брейлі підкреслює, що соціально-економічні інтереси присутні у національному русі, як і в будь-якому іншому політичному процесі. Однак, вважає він, націоналізм є не стільки реакцією на економічне гноблення, виявом інтересів етносу чи інтересів класу, скільки задоволенням інтересів політичної опозиції, яка уявно репрезентуючи інтереси нації проти існуючої держави торує собі шлях до влади. Отже, за Дж. Брейлі, національний рух — це не вияв прагнення нації до самостійності, а інструмент ефективної політики політичної еліти, яка за допомогою національного прагне задовольнити владні амбіції.

Після проголошення державної незалежності в Україні розпочався процес розбудови самостійної демократичної Української держави та формування сучасної нації.

Нині в Україні головною проблемою етнополітики є вибір шляху формування сучасної української нації, здатної гармонізувати етнічні, соціально-класові і релігійні відносини. Тут виділяються три концептуальні моделі: територіальна, етнічна й етнотериторіальна. Територіальна концепція передбачає формування нації за територіально-громадянським принципом, ігноруючи пріоритетність у цьому процесі корінного українського етносу. У ній особлива увага зосереджується на закріпленні статусу двомовності, федеративного устрою України, запереченні традиційної національно-державної української символіки.

ЕТНІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ґрунтується на таких положеннях: примордіалістичний підхід до генезису нації; визнання українського етносу українською нацією та єдиним суб'єктом державотворення;

юридичне закріплення пріоритетів корінного народу порівняно з національними меншинами в усіх сферах суспільного життя; надання українського громадянства всім українцям, незалежно від місця їхнього проживання; представники національних меншин отримують громадянство, якщо вони знають українську мову, лояльно ставляться до Української держави, шанують її закони; заперечення принципу двомовності у державних установах за будь-яких умов, а також принципу державного фінансування навчальних закладів національних меншин; конституційне закріплення пра-воспадковості Української держави; заперечення ідеологічного плюралізму і конституційне визнання державної ідеології, яка б ґрунтувалася на національній ідеї; прирівняння статусу Криму до області.

ЕТНОТЕРИТОРІАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ передбачає формування української нації за територіально-громадянським і етнічним Принципами. Територіально-громадянський принцип цієї концепції передбачає, що члени української нації — це представники як корінного українського етносу, так і національних меншин, котрі є громадянами України. Крім цього, національні меншини мають право на створення національно-культурної автономії. Цей принцип реалізований у Законі України про громадянство, який передбачив після проголошення державності України нульовий варіант набуття громадянства всіма, хто проживає на території України, і у Законі про національні меншини в Україні.

Процес формування сучасної української нації відбувається на основі консолідації різних соціальних груп навколо національної ідеї у її політико-державному, економічному та етнокультурному аспектах. Він може успішно функціонувати завдяки здійсненню радикальних реформ в усіх суспільних сферах: політичній, правовій, економічній і культурній.

Головними політичними чинниками консолідації української нації є створення збалансованої моделі державної влади, яка б передбачала ефективний механізм стримування і противаги між виконавчою, законодавчою і судовою гілками влади, виключала можливість перетворення найвищих державних органів в арену перманентного протистояння різних соціальних і політичних сил, а також скасування привілеїв для політичної еліти й адміністративного апарату.

До правових чинників консолідації української нації насамперед треба віднести гармонізацію національного права із правовими стандартами ЄС. Створення ефективної правової системи в

Україні сприятиме національній інтеграції, оскільки єдина система рівних для всіх громадян прав та обов'язків формуватиме у них почуття рівних можливостей для самореалізації саме завдяки національній ідентичності.

Реформування економіки в Україні не тільки якісно змінить галузеві й територіальні диспропорції, що дасть змогу усунути нерівномірність у розподілі національного продукту, трудових ресурсів, а й трансформує спосіб мислення, форму суспільної взаємодії. Крім цього, ринкові зміни радикально оновлюють соціальну структуру, що відтворюватиме ті групові інтереси, які об'єктивно спрямовані на збереження національної єдності, суспільної стабільності і цивілізованого розвитку інститутів політичної системи та громадянського суспільства. Отже, ринкова економіка, виробляючи єдину систему ділового спілкування, а також менеджменту, сприятиме подоланню ментальної фрагментарності українців, зумовленої регіональною і відомчою замкненістю.

У культурній сфері головним є формування через заклади освіти, науки і культури цінностей та норм, які б органічно поєднували традиційні цінності українського народу з цінностями національних меншин в їх сучасному цивілізованому вигляді. Реформована система освіти і науки в Україні зможе гнучко реагувати на потреби суспільного розвитку, закладе стимули до висококваліфікованої праці, сприятиме піднесенню її престижу і тим самим — престижу нації.

ДЖЕРЕЛА:

Советская этнополитика. 1930–1940-е годы: Сб. документов / Сост., авт. предисл. и коммент. Л.С. Гатагова, Ин-т рос. истории РАН. М.: (Изд. центр ИРИ РАН), 2012. 393 с.; Антонюк О. В. Формування етнополітики Української держави: історичні та теоретико-методологічні засади. — К., 1999; Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика: — 2-ге вид., стереотип. — К., 2001; Головатий М. Ф. Мистецтво політичної діяльності: Навч. посіб. — К., 2002; Марченко Г. И. Методологические подходы к исследованию этнополитических явлений // Вестн. Моск. у-та. Сер. 12. Политические науки. — 1995. — № 1,2; Національно-державне будівництво: Концептуальні підходи, сучасна наукова література / Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас, Ю. С. Шемшученко та ін.; За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1999.

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ — наука, яка вивчає політичну суб'єктність (шляхи і способи участі у політичному житті суспільства) етнонаціональних утворень (етносів, націй, національних (етнічних) меншин тощо); їх взаємовідносини між собою, з державою та її

органами. Етнополітологія як академічна наука та навчальна дисципліна здійснює теоретичне осмислення етнополітичних процесів, закономірностей, тенденцій їх розвитку, у тому числі методологічні й теоретичні засади етнополітики (практичної політики держави щодо регулювання міжнаціональних, міжетнічних відносин)

Етнополітологія пройшла досить складний шлях зародження і розвитку. На Заході вона вже утвердилась як окрема наука і навчальна дисципліна. Будучи наукою про взаємодію етнонаціональної та політичної сфер людського буття та новою дослідницькою концепцією, етнополітологія має власний понятійно-категоріальний апарат, власні предмет та об'єкт дослідження.

Актуальність розвитку етнополітології як загальної науки, дослідницької концепції та навчальної дисципліни дедалі зростає. Це зумовлено низкою об'єктивних і суб'єктивних, загальних і специфічних чинників. Особливо потрібна етнополітолога для посттоталітарних держав, над якими висить небезпека етнополітичних конфліктів та загроза єдності й територіальної цілісності.

У незалежній Україні етнополітологія перебуває у стані становлення. Вона вбирає у себе, інтегрує і синтезує теоретичні розробки вітчизняних мислителів, котрі творили від часів Київської Русі до 30-х років ХХ ст. Слід особливо наголосити, що 1997 р. Вища атестаційна комісія (ВАК) України, нарешті, визнала і затвердила етнополітологію та етндержавознавство як нову спеціальність (23.00.05.). Подальший розвиток етнополітології як загальної науки, нової дослідницької концепції та навчальної дисципліни сприятиме збереженню і зміцненню етнополітичної стабільності - найважливішого чинника національної безпеки України.

Проте, і на Заході і, тим паче, в Україні етнополітологія лише стає справді загальною, інтегральною наукою, новою дослідницькою концепцією та навчальною дисципліною. На цьому шляху у неї ще багато проблем, перешкод і труднощів. Але попри їх всі, етнополітологія зміцнює своє законне місце серед інших наук про людину, суспільство і людство.

Становлення і розвиток етнополітології може певною мірою допомогти народам і людству запобігти ескалації етнополітичних конфліктів, зберегти етнополітичну стабільність та зміцнити етнополітичну безпеку.

ПРЕДМЕТ ЕТНОПОЛІТОЛОГІЇ

Етнополітологія – як дисципліна і предмет розкриває роль і місце національних спільнот в історії людської цивілізації та

політичному житті суспільства, їх взаємовідносини між собою, а також із державою, про закономірності етнополітичних процесів, рушійні сили етнічних та національних рухів, про засади та принципи етнонаціональної політики, шляхи і методи забезпечення етнополітичної стабільності.

Це наука про етнонаціональну політику, провідне місце в якій належить державі.

Слід особливо наголосити на тому, що виникнення та становлення етнополітології є об'єктивним процесом, оскільки її можна вважати наукою про політику виживання та самореалізації людини як представника певного етносу, етнонаціональних спільнот і людства.

Етнополітологія має власні предмет і об'єкт дослідження.

Предметом етнополітології є аналіз етнополітичної царини людського буття, виявлення закономірностей і тенденцій розвитку національних процесів, виходу та їх діяльності етнонаціональних спільнот на політичну арену, суперництва й боротьби, співжиття та співпраці між собою та з державою тощо.

Об'єктом етнополітології є людина, етнонаціональні спільноти (етноси, нації, корінні народи, національні та етнічні меншини); їхні утворення (партії, організації, рухи тощо); націоналізм, який є однією з рушійних сил суспільного розвитку; етнополітична культура, яка визначає ціннісні орієнтації і поведінку широких народних мас, а також держава та її політика в етнонаціональній сфері.

Таким чином, етнополітологія – це не просто сукупність певних частин таких наук, як етнологія, націологія та політологія, а їх природний сплав, унаслідок якого виникла нова, самостійна наука, дослідницька концепція та потенційна навчальна дисципліна з власним предметом і об'єктом дослідження. Вона органічно входить до інтегральної науки про політику в усіх її проявах.

Надзвичайно важливого значення, особливо для нової науки і дослідницької концепції, набуває розробка її власного понятійно-категоріального апарату, адже останній є не лише ключом до розуміння суті відповідних проблем, а й засобом нарощування знань. Останнім часом до етнополітології увійшло і входить чимало нових понять і категорій.

Етнополітологія користується також термінологічним апаратом багатьох суспільних наук, зокрема, політології, етнології, філософії, державознавства, етнографії, соціології, психології, історії та ін.

Загалом понятійно-категоріальний апарат етнополітології можна поділити на дві великі групи: загальнонаукові та суто етнополітологічні категорії. Останні, у свою чергу, можуть бути поділені на дві групи: А) ті, вживання яких поступово звужується і Б) ті, які після відповідного уточнення продовжують активно слугувати новій науці.

До групи «А» можна віднести такі поняття як: «марксистсько-ленінська теорія націй», «національна політика КПРС», «капіталістична нація», «соціалістична нація», «злиття націй», «пролетарський інтернаціоналізм», «буржуазний націоналізм» та ін.

До групи «Б» відносяться «нація», «націоналізм», «національна ідея», «національна самосвідомість», «національний інтерес» та багато інших. З нових категорій слід відзначити, перш за все, таю як: «етнополітологія», «етнополітичне мислення», «етнонаціональна політика», «політизована етнічність», «етнополітичний ренесанс», «етнополітичний конфлікт», «етнополітична стабільність», «етнополітична культура» та багато інших.

СТРУКТУРА ЕТНОПОЛІТИКИ:

1. Історія етнополітичної думки, де вивчаються основні етапи зародження і розвитку етнополітичної думки з часів Стародавньої Греції і Риму та Київської Русі до сучасних зарубіжних і вітчизняних етнополітичних концепцій і теорій.

2. Теоретико-методологічні засади, де висвітлюються теоретико-концептуальні та методологічні основи аналізу етнополітичних процесів, з'ясовуються їх закономірності й тенденції відпрацьовується понятійно - термінологічний апарат, визначаються функції, цілі і завдання етнополітологів тощо.

3. Теорія етнічності, де всебічно аналізуються етнічні форми існування людства, а також концепції етнічності, індивідуальної і групової етнічної ідентичності, етнічної стратифікації, етнічної мобілізації та багатьох інших.

4. Теорія нації, де досліджуються вітчизняні та західні теорії нації, зокрема психологічна, культурологічна, етнічна, політична та ін., з'ясовуються взаємовідносини між нацією, особою, етнічністю, класом і людством, між їхніми інтересами і цінностями, вивчається місце і роль національної ідеї, в тому числі й української, в суспільно-політичному житті.

5. Теорія етніцизму, де вивчається / точніше - ще має вивчатись / природа, сутність і характер етніцизму, умови і наслідки

його піднесення і послаблення, місце і роль цього дивовижного феномену в житті окремих етносів, націй і людства в цілому.

6. Теорія націоналізму, де всебічно досліджується природа, характер, типи і різновиди націоналізму, в тому числі й українського, причини і наслідки його вибуху та занепаду, місце і роль цього надзвичайно складного й суперечливого феномену в суспільно - політичному розвитку.

7. Теорія етнонаціональної політики, де розглядаються причини й наслідки політизації етнічностей, їх місце і роль на політичній арені,

аналізуються зміст і характер, цілі і завдання, типи і види етнонаціональної політики, її основні засади і принципи, зокрема, рівноправності й самовизначення народів, суверенітету, вивчаються спільне і особливе етнонаціональної політики в Україні.

8. Теорія національно - державного устрою, де дається порівняльний аналіз форм устрою поліетнічних держав, з'ясовуються достоїнства і вразливі місця унітарного та федеративного устрою держав, вивчається світовий досвід вирішення етнополітичних проблем, розглядаються принципи побудови і функціонування конфедерації, співдружності та співтовариства держав тощо.

9. Теорія етнополітичних конфліктів, де аналізуються причини виникнення, природа і характер етнополітичних конфліктів, вивчаються методи їх прогнозування, запобігання ескалації та врегулювання, ведуться пошуки досягнення, збереження і зміцнення етнополітичної стабільності.

Можуть бути й інші варіанти структури етнополітології, але на сьогодні ця структура здається найбільш оптимальною.

ДЖЕРЕЛА:

Антонюк О. Етнополітологія як наука та її зв'язок з етнополітикою // Персонал. — 2004. — №81; Абдулатипов Р. Г. Этнополитология. — СПб., 2004; Картунов О. В. Вступ до етнополітології: Наук.-навч. посіб. — К., 1999; Марченко Г. И. Этнополитология как наука // Социально-политический журнал. — 1994. — № 3/6; Содохин А. П. Этнология: Учебник. — М., 2000; Тощенко Ж. Г. Социология: Общий курс. — 2-е изд., доп. и перераб. — М., 2001.

ЕТНОС

ЕТНОС (від грец. ethnos — народ, група, плем'я) — стійка, історично сформована на певній території спільність людей — плем'я народність, нація, — що мають спільні риси, усталені особливості

культури та психічного складу, а також усвідомлюють свою єдність і відмінність від інших подібних утворень (самосвідомість), фіксовані у етнімі.

Етнос постає як соціально-економічний організм, що самовідроджується внаслідок етнічно однорідних шлюбів і передання новим поколінням мови, культури, звичаїв, традицій, віри, процесів природної та штучної (насильницької) асиміляції, міжетнічної інтеграції. Для усталеного існування етноса потребує створення своєї держави.

Термін етнос вперше з'являється у науковій літературі на зламі XVIII—XIX ст. Спочатку його вживають для визначення: а) ранньої стадії в історії людства (Л. Г. Морган); б) історикокультурних провінцій (А. Бастіан); в) просто культурних одиниць (Ж. В. Ляпуж) тощо.

Першу характеристику етнічної термінології, у т. ч. терміна «Етнос», наближену до сучасного розуміння, дав французький антрополог Ж. Денікер наприк. XIX — на поч. XX ст. Він, зокрема, вважав, що під етнічною групою слід розуміти народи, племена, нації. У цей самий час російський етнограф М. М. Могилянський конкретизує й поглиблює зміст терміна «Етнос», використовуючи його для визначення об'єктів етнографічних досліджень.

Український етнограф П. П. Чубинський на практиці закріплює цей підхід до етнографічних проблем. У 1919 р. французький учений Ф. Рено пропонує розмежувати «Етнос» і «великий Етнос»

Німецький соціолог М. Вебер у 1920 р. під етнічними групами пропонував розуміти ті групи людей, які поділяють суб'єктивну віру у спільне походження внаслідок подібності фізичного типу чи звичаїв або внаслідок однакових спогадів про колонізації та міграції. У 20-х рр. російський етнограф С. М. Широкогоров дає наукове визначення терміна «Етнос», у якому вперше враховує об'єктивні й суб'єктивні чинники етогенезу. Етнос він визначає як групу людей, що розмовляють однією мовою, усвідомлюють своє місце, спільне походження, мають певний комплекс звичаїв, особливостей способу життя і відмінності щодо інших етнічних груп.

У 40—50-х рр. XX ст. американський антрополог Р. Наролла у своєму тлумаченні терміна «Етнос» зосереджує увагу на врахуванні різних чинників: самосвідомості, усвідомлення спільності походження, форми шлюбносімейних відносин, релігії і особливо мовної тотожності та територіально організаційної окремішності. Канадські соціологи Р. Бретон і М. Пінард, враховуючи суб'єктивний

бік проблеми, твердять, що, даючи визначення етноса, слід враховувати емоційні й символічні зв'язки. На думку німецького етнолога В. Мюльмана, етнос — це «єдність, самоусвідомлювана людьми». Тенденція поєднання об'єктивних і суб'єктивних чинників у характеристиці етноса простежується у працях переважної більшості вчених світу — етнологів, антропологів, соціологів.

У 40—80-х рр. російські та українські вчені Ю. В. Бромлей, В. К. Борисенко, П. І. Кушнір, В. І. Наулко й інші у визначенні терміна «Етнос» підкреслюють низку інших важливих чинників, зокрема територіальну взаємодію етнічних спільностей для їх функціонування (В. І. Наулко); роль національної (етнічної) самосвідомості як незаперечної ознаки етноса (П. І. Кушнір); значення для етносу культурної специфіки (М. М. Чебоксаров), обрядів і звичаїв (В. К. Борисенко), а також чинник соціально-економічної цілісності та безперервності етносоціальних процесів і міжетнічних зв'язків (В. І. Наулко).

ДЖЕРЕЛА:

Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. — М., 1983.; Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография. — М., 1991.; Лурье С. В. Историческая этнология: Учебное пособие для вузов. — М., 1998.; Хрисанфонова Е. Н., Перевозчиков И. В. Антропология. — М., 1991.; Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А. Народы, расы, культуры. — М., 1971.

ЕТНОСОЦІОЛОГІЯ

ЕТНОСОЦІОЛОГІЯ (від грецьк. Ethnos – народ; латин. Socius – суспільний; грецьк. Logos – наука) – це наука, яка досліджує параметри соціальної структури народів як етносів, значимі явища культури різних етносів, взаємозв'язок змін у культурі та суспільстві, зокрема у мові, побуті, етнічних орієнтаціях, закономірності й особливості міжетнічних стосунків. У широкому розумінні терміну предмет етносоціології включає соціальні події, процеси, зв'язки, явища, які відбуваються в етнічно маркованому соціальному просторі.

Одним із головних завдань етносоціології є з'ясування механізму відтворення етнічних феноменів, їхньої взаємодії з суспільними явищами того чи іншого соціального організму, оскільки етноси завжди є складовими різних соціальних утворень. Етносоціологія є міждисциплінарною наукою, оскільки вона виникла на межі соціології та етнології (а якщо брати західну науку – на межі соціології та культурної антропології). Її предметом стали соціологічно збагненні зв'язки та відносини у середовищі етнічних спільнот як соціумів (систем) та за їхніми межами, а також зв'язки, що виникають

при взаємодії одної спільноти з іншими. Етносоціологія вивчає комунікації (взаємодію та відносини) homo ethnikos (людини етнічної) та суспільства. Homo ethnikos (поруч з подібними феноменами – homo politikus – людиною політичною та homo oeconomicos – людиною економічною) – це саме ті іпостасі людини як соціального актора, коли вона діє як представник певної етнічної спільноти.

До структури основних функціональних напрямів етносоціології належать:

- 1) соціологія етносу як соціокультурної комунікативної системи, вивчення проблем етнічної ідентифікації та етнічної стратифікації;
- 2) соціологія етнічних (національних) меншин та діаспор, мігрантських груп;
- 3) соціологічне дослідження міжетнічних (міжнаціональних) конфліктів;
- 4) вивчення проблем соціальної адаптації у різних етнокультурних середовищах;
- 5) проблеми етнорегіоналізму та етносепаратизму, міжетнічної взаємодії. Основними функціями етносоціології є теоретико-когнітивна, прогностична, просвітницька.

Етносоціологія як окрема галузь соціологічного знання почала формуватися у 20-30-ті рр. XX ст. у Німеччині та США. Вважається, що її початки були закладені у класичній праці У. Томаса та Ф. Знанецького «Польський селянин в Європі та Америці» (1918 р.). На території колишнього Радянського Союзу вона виокремлюється у 1960 - 1970-ті рр., що було пов'язано з усвідомленням необхідності адекватного проникнення у сутність суспільних явищ, зміст котрих великою мірою визначався етнічною специфікою країни чи її окремих регіонів.

В Україні етносоціологія як наука формується починаючи з кінця 1980-х р. і зосереджує увагу на дослідженнях поліетнічного характеру українського суспільства; статусу українського етносу й етнічних меншин та їх взаємодії, етносоціальних процесів у їхньому середовищі; української діаспори, зокрема, взаємодії її представників з населенням країни проживання та з країною походження; міграцій, передусім умови їх інтеграції у суспільстві поселення та адаптивні можливості самих мігрантів.

З середини 1990-х р. етносоціологія включена до бакалаврських та магістерських програм багатьох вузів як навчальна дисципліна. Об'єктом етносоціології виступають етнічні спільноти суспільства (етноси, нації, етнічні (національні) меншини; субетнічні

групи; мігрантські групи; діаспорні спільноти тощо). Предметом етносоціології є вивчення соціальних аспектів розвитку та функціонування етнічних спільнот, взаємозв'язків особистості, що включена у ці спільноти, та її соціального середовища.

Етносоціологічні дослідження – дослідження, спрямовані на з'ясування сутності етнічних явищ у суспільному розвитку поліетнічної країни із застосуванням соціологічних методів. В етносоціологічних дослідженнях, у порівнянні з рештою соціологічних досліджень, існують певні особливості вибірки, обумовлені специфікою її об'єкту та предмету. При проведенні етносоціологічних досліджень, звичайно, важливо мати якнайповніше уявлення про усіх членів етнічної спільноти. Це є ідеальною, а тому важко досяжною, обставиною, оскільки тут ми стикаємося з проблемами як свідомої самоідентифікації людини, так і низкою обставин адміністративного, політико-правового та побутового характеру; а ще складніше мати справу з діаспорною (буквально «розсіяною») спільнотою, яка дійсно суттєво територіально розпорошена. Трохи простіше з діаспорами, які мають чітку локалізацію у певних економічних нішах, специфіку виробничої діяльності, відомі способи «заробітчанства». Етнічні спільноти бувають різними за кількістю, локалізацією проживання, соціальним статусом. Їхні представники дуже рідко бувають не розпорошені територіально та статусно у певному суспільстві, – а, зазвичай, етносоціологічні дослідження починаються «від меншин», бо саме останні (у співвідношенні з провідним етносом) і формують комплекс етносоціальних проблем. У тій ситуації, коли не можна мати «повний список», етносоціологи чинять так само, як і звичайні соціологи, намагаючись сформувану вибірку, найбільш репрезентативну щодо відомих параметрів етнічної спільноти. Існують загальнодержавні переписи населення, які інформують дослідника про загальну кількість членів етнічної групи в країні, дещо про їх концентрацію по регіонах, імовірно, про їхній рівень освіти або житлові умови. Будь-яка подальша конкретизація – доля і завдання дослідника-етносоціолога. Коли справа не йде про дослідження у середовищі компактно розселеної (чітко географічно локалізованої) етнічної групи, то етносоціолог вишукує своїх респондентів, відбираючи їх з решти людей, які не належать до визначеної етнічної спільноти. Тому найчастіше етносоціологи мають справу не з власне вибіркою, а з цілеспрямованим відбором респондентів.

Методами відбору респондентів певної національності (етнічності) такі: метод «фільтра». За цією методикою опитується більш

широкий масив, аніж потрібно для вирішення конкретного завдання дослідження. Частина питань задається тільки представникам етнічної спільноти, яка є об'єктом конкретного етносоціологічного дослідження. «Фільтром» тут є питання про національну (етнічну) належність. Кінцева вибірка формується не до, а після проведення опитування. Власне масив тих, хто опитується, поділяється на дві підвибірки: основну (тільки представники даної етнічної спільноти) і додаткову, тобто ті, хто попав у попередню вибірку, але не належить до етнічної спільноти, яка досліджується. Порівняння результатів з обох масивів, або лише результати опитування «відфільтрованих» і є у даній ситуації матеріалом для етносоціологічного аналізу.

В Україні такий метод етносоціології застосовуються при дослідженні етнічних спільнот, що мешкають у міських агломераціях та індустріально-урбанізованих регіонах; метод снігового кому («snowball») застосовується тоді, коли етнічна спільнота чисельна і розселена компактно у рамках одного населеного пункту. Формування вибірки у цьому випадку починається з вибору кількох «стартових точок», «стартових персон». Найкраще формувати вибірку методом снігового кому через товариства, центри, національні школи тощо. Ця ситуація є більш зручною для дослідника, у порівнянні з першою, бо тут дослідження здійснюється переважно в ареалах компактного проживання етнічних спільнот. До таких у нас відносяться історично стабільні і географічно локалізовані етнічні групи: угорці, румуни, гагаузи, молдавани, болгари при їхній локалізації в аграрних регіонах традиційного проживання, частково білоруси, греки, поляки, росіяни, кримські татари та інші, які мешкають невеликими громадами, сполучаючи компактне проживання з розпорошеністю; метод відбору за непрямими ознаками, тими, що пов'язані з національністю (етнічністю), наприклад, за прізвищем, зокрема, у списках, підготовлених до чергових виборів.

Цей метод, маючи короткотермінові та технічні переваги, має найбільші проблеми у сенсі репрезентативності та повноти вибірки, бо не враховує аспект самоідентифікації громадян. Наприклад, людина з російським прізвищем може вважати себе генетичним і свідомим українцем – і навпаки. Процеси потужної асиміляції українців росіянами у Росії і українцями росіян в Україні доводяться порівнянням результатів останніх переписів населення. Тому застосування цього методу більш плідне у ситуації помітної етнокультурної дистанції та належності етнічних груп, які досліджуються, принаймні, до різних мовних родин, що передбачає

більш помітні бар'єри для асиміляції (наприклад: українці та угорці, українці та румуни), бо у межах східнослов'янського середовища він є непродуктивним. Особливості опитування пов'язані з тією концепцією етносу, яка приймається у даній програмі. Головна методологічна проблема – подолання міжкультурної дистанції між дослідником і об'єктом дослідження. Джерельну базу етносоціологічних досліджень складають: переписи населення, які містять питання про національність або етнічність, рідну мову або мову спілкування; поточний облік населення, який містить особисті характеристики представників тих чи інших етнічних спільнот; архіви відділів ЗАГС (РАГС); картотеки паспортних столів; домові та господарські книги; відомчі джерела; опубліковані матеріали: довідково-енциклопедичні та історичні; статистичні збірники, результати попередніх соціологічних досліджень та моніторингів; матеріали до історії та сучасного стану етнічних спільнот; відомості про національно-культурні товариства; періодична преса та художня література.

Ключовим компонентом етносоціологічних досліджень є їх програма – наукова робота теоретичного характеру: від неї залежить цілеспрямованість дослідження, можливість отримання науково значущих, достовірних результатів.

Програма включає: формулювання проблеми дослідження; визначення його цілей та завдань; операціоналізація понять; гіпотези, які варто перевірити; визначення об'єктів дослідження; визначення одиниць дослідження (вибірка); розробку методичних засобів збору інформації; прийоми аналізу і узагальнення матеріалів (процедури соціологічного дослідження). Структура дослідницького поля етносоціології. Окреслені нижче теми визначають саму структуру дослідницького поля етносоціології, як, зрештою, і структуру цієї науки у контексті її розвитку, передусім в українському суспільстві: теоретичні проблеми етносоціології пов'язані з розробкою методологічних та концептуальних засад формування та розвитку науки, методів етносоціологічних досліджень, термінів та понять, які можуть застосовуватися в етносоціології, моделі взаємодії етносоціології з іншими соціогуманітарними науками; етнонаціональна структура та етнічна динаміка населення поліетнічних суспільств, з особливим акцентом на вплив на неї етнодемографічних чинників – міграцій; етнічність як етнокультурне та соціальне явище, що включає етнічну ідентифікацію та ідентичність, етнічне відродження, етнічну ментальність, етнічні стереотипи та етнічні автостереотипи, етнічну мову, етнічні маркери сучасних

суспільств та процесів; трансформаційні процеси, які відбуваються під впливом взаємодії етнічних явищ з явищами соціальними, такі як маргіналізація, міжетнічна конфліктність, асиміляція, адаптація тощо; етносоціальний простір поліетнічного суспільства, його динаміка під впливом сучасних міграційних процесів, етнополітики та інших об'єктивних й суб'єктивних факторів; етнокультурний простір та функціонування у ньому культур компонентів етнонаціональної структури суспільства з врахуванням взаємин поліетнічної країни з іншими країнами, передусім, із країнами походження різних компонентів етнонаціональної структури суспільства; етнолігвістичний простір й функціонування та взаємодія у ньому мов як одного з основних етнічних маркерів людських спільнот; глобальні міграції та глобальні діаспори, зокрема процеси формування нових етнічних спільнот та їх вплив на динаміку світового порядку; етнополітичний менеджмент у поліетнічних суспільствах: компаративний аналіз та побудова моделей етносоціального розвитку, які в силу природи зазначеного структурного компонента проблемного поля етносоціології творяться на стиці етносоціології та етнополітології.

ДЖЕРЕЛА:

Євтух В.Б. Етнічність: енциклопедичний довідник / В.Б. Євтух. – Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – 396 с.; Ю. В. Арутюнян, Л. М. Дробіжева, А. А. Сусоколов. Этносоциология. Учебное пособие для вузов. — М.: Аспект Пресс, 1999.; Этносоциология // Российская социологическая энциклопедия. Под общей редакцией академика РАН Г. В. Осипова, 1998.

ЄВРАЗІЙСТВО

ЄВРАЗІЙСТВО — первісно російський філософсько-культурний рух, який виступав за відмову від європейської інтеграції Росії на користь інтеграції з центральноазіатськими країнами. Як філософсько-культурологічний «євразійський» рух з'явився у середовищі російської дворянської еміграції у Західній Європі у 1920-1930-их рр.. — як консервативна та архаїчна реакція на невдалу спробу модернізації Росії та як слідство цього Першу Світову війну й більшовицький Жовтневий переворот 1917 р.

У новому постмодерному вигляді «євразійство», як вже геополітична великодержавна доктрина, знову набуло популярності при путінському режимі Росії до початку XXI ст.

Концептуально російське євразійство має давні коріння та є однією з найбільш традиційних ідеологій для Росії. За думкою теоретиків євразійського руху, найбільш віддаленим за часом

джерелом, що вплинуло на становлення євразійської концепції, було «Послання старця Філофея до великого князя Василя» — відоме в історіографії як релігійно-політична міфологема про «Третій Рим». Спочатку слов'янофіли, а за ними і євразійці спиралися саме на цю ідею інока про високе призначення Росії.

«Євразійство» за визнанням більшості істориків зявилося в Західній Європі в середовищі російської еміграції 1920 — 1930-х рр. До нього входили такі відомі вчені та філософи як історик Георгій Вернадський, філософи Л. Карсавін, В. Ільїн, С. Франк, лінгвіст князь М. Трубецькой, професор Роман Якобсон, письменник А. Ремізов та інші. Як організація «євразійство» мало свої центри у Франції, Німеччині, Великобританії, Австрії, Чехословаччині і навіть у Харбіні (Китай).

«Євразійці» розглядали колишню територію Російської імперії та Радянський Союз як окремий географічний регіон, що має особливі власні риси, які відособлюють його від Європи і Азії. Виходячи із «специфіки Росії» вони пропонували свою, окрему модель економічного розвитку та систему господарства Росії, що передбачала співіснування приватної та державної власності.

У сфері зовнішньої політики вони робили наголос на необхідність «азіатської» орієнтації. В цілому «євразійці» стверджували, що Росія культурно ближче до Азії ніж до Європи.

«Євразійці» підтримували зв'язки з Радянською Росією, куди вони відправляли різноманітну літературу. Вони також друкували власний часопис — «Євразійська хроніка», котрий під редакцією професора П. Н. Савицького видавався у 1925—1937 рр. спочатку у Берліні, а потім у Парижі. Як рух «євразійство» поділялось на два крила — праве та ліве, яке поступово ставало дедалі більше прокомуністичним. Чимало діячів лівого крила таємно співпрацювали з радянською владою. Організація «євразійства» стала середовищем, де активно діяла агентура закордонного відділу НКВС. Наприклад чоловік відомої російської поетеси Марини Цветаєвої Сергій Ефрон та його друзі брали участь у викраданні одного з керівників «Білого руху» голови «Російського загальновійськового союзу» генерала Євгена Мілера та в організації вбивств — колишнього чекіста Ігнатія Рейса та сина Л.Троцького Лева Сєдова.

Їх націоналістична доктрина була ідейно близька до слов'янофільства. Велике значення у суспільному розвитку «євразійці» надавали релігії, підкреслювали примат духовного над матеріальним, виступали за існування у Росії «Рад без комуністів».

Культурологічним міркуванням багатьох євразійців була властива думка, що західна європейська культура гине, а на її місце має прийти нова культура з Азії, яка об'єднає східні елементи культури з західними. Вони поширили та популяризували назву ЄВРАЗІЯ — яку іноді вживано було у науковій термінології на означення Європи й Азії, як одного суходолу. Але євразійці надали цій назві іншого змісту: під Євразією вони почали розуміти третій суходіл, що ніби лежить між Європою й Азією та охоплює землі, починаючи від Сяну аж до Сибіру й Туркестану, тобто фактично покривається з теренами, які євразійці хотіли бачити у складі Московської імперії. Першим літературним виявом ідеології євразійства був збірник «Ісход к Востоку», що вийшов 1921 р. у Софії (Болгарія).

Євразійство було засадниче недружнє українському національному рухові, бо намагалося створити з усіх народів московської імперії один «євразійський» народ, і український національний рух стояв тому на перешкоді, у цьому відношенні воно однозгідне з червоним московським імперіалізмом.

У 60-х рр. ХХ ст. ідеї «євразійства» розвивав російський етнолог Лев Гумільов, котрий робив наголос на неслов'янських — тюркських коріннях генези великоросійського етносу.

Неоевразійство Гумільова підтримують такі сучасні діячі Росії, як колишній радник президента РФ Сергій Станкевич, лідер КПРФ Генадій Зюганов, національно-комуністичний ідеолог і письменник Олександр Проханов, кінорежисер Микита Михалков, відомий лінгвіст В'ячеслав Іванов, літературний критик Вадим Кожинов; євразійську ідеологію поширюють такі часописи, як літературно-художній журнал «Современник» та орган Російської Академії Наук журнал «Общественные науки и современность».

У наш час нова хвиля ідейного руху «євразійства» у Росії має назву «неоевразійство». Найбільш його відомий представник — російський фашист Олександр Дугін, один з засновників «Націонал-більшовицької партії», а потім так званої «Євразійської партії Росії» (2002). «Філософські» погляди О.Дугіна є сучасною еkleктичною компіляцією старих російських «євразійців» та таких відомих європейських «неоконсерваторів» і «традиціоналістів» як Карл Шміт, Рене Ґенон та Юліус Евола.

- Ідеоократія — як домінанта євразійства (як, зрештою, усіх російських досьогочасних суспільних утопій). Звідсіля постійне намагання «згвалтувати» історію та внутрішню органіку саморозвитку

суспільства, «спираючись» на якісь метаісторичні схеми, грандіозні ідеї та «величественные предначертания».

- **Гіпертрофований етатизм.** Європейська свідомість була деетатизована ще у добу романтизму, а вартісність особи людської (її внутрішня гідність і самоцінність, її внутрішня свобода і особистісна відповідальність) виразно заартикульована ще у добу Ренесансу та Реформації. Примат державних суперструктур і примат гуртових вартостей над особовими, що залишається посутнім для євразійства, ледве чи може сприяти нормальній інтеграції у європейське життя з його проперсоналістськими орієнтаціями та настановами, з його граничною зредукованістю «керівних» функцій держави.

- **Антиокциденталізм.** Євразійство вістряє своїм від самого початку (і сьогодні безумовно теж!) спрямоване супроти заходу. Між іншим і широка міжфракційна коаліція в Думі «Анти-НАТО» у самій назві своїй містить лише своєрідну транскрипцію ідеї (і психології!) антизахідництва.

- **Неомесіанізм.** Йдеться насамперед про ще одну версію (після большевицького інтернаціонал-всесвітницького «Кремля-Маяка всего прогрессивного человечества») доктрини філофеевсько-третьоримського гатунку. Тут досить згадати лише твердження професора Плешакова (завідувача Сектора геостратегії Інституту США і Канади РАН), висловлене, до речі в офіційній Міністерства закордонних справ Росії—часописі «Международная жизнь»). Цей речник «оновленого євразійства», перефразовуючи Маккіндера (відомого класика модерної геополітичної науки) висуває таку важливу для Москви Формулу: «Кто контролирует Евразию, — тот контролирует мир».

- **Гегемонізм.** — найбільш виразно проявився не тільки у колоніальній війні Москви проти народу Чеченії, але й у безперервних намаганнях легітимізувати своєрідний московський варіант доктрини монро (для східної півкулі). Проголосити трохи чи не увесь євразійський континент (за винятком хіба що власне Західної Європи) «сферой исторических интересов России» (чи—в іншому формулюванні — «сферой ответственности России»).

ДЖЕРЕЛА:

Микола Бердяєв. Євразійці.- ж-л «Путь», 1925, №1.; Роман Кісь. Інтегральна етнокультурологія і цивілізаційні перспективи українства // Схід. 1997. № 9-10 (16-17).; Владимир Ханан. Русская национальная идея: Тысяча лет сопротивления Христианству. - ж-л «Континент».

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ

Євроінтеграція України є політичним, економічним і культурним об'єднанням з ознаками конфедерації, до якого входять 28 європейських держав з населенням понад 507 млн. людей.

Представництво Європейської Комісії в Україні було відкрито у центрі Києва у вересні 1993 р. З 1 грудня 2009 р. (після набуття чинності Лісабонським договором) Представництво Європейської Комісії перетворилося на Представництво Європейського Союзу в Україні.

Внаслідок політики розширення, ЄС отримав спільні кордони з Україною 1 травня 2004 р., коли до союзу приєдналися десять країн, у тому числі Польща, Угорщина, Словаччина. Наразі спільна протяжність кордонів України та ЄС становить 1390,742 км.

Протягом багатьох років правовою основою відносин між Україною та ЄС є Угода про партнерство та співробітництво від 14 червня 1994 р. (набула чинності 1 березня 1998 р.). Ця угода започаткувала співробітництво з широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань. Крім того, укладено низку галузевих угод та документів міжнародно-правового характеру, згідно з якими здійснюється співробітництво між Україною та ЄС. Україна співпрацює з ЄС в рамках проекту «Східне партнерство», одним із завдань котрого є підготовка до вступу України до Європейського Союзу.

У листопаді 2013 р. на саміті у Вільнюсі очікувалось підписання угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Однак, 9 листопада у Росії відбулася таємна зустріч президентів Януковича і Путіна, зміст якої залишається невідомим. Після цього українська влада різко змінила риторику і 21 листопада 2013 р. Кабінет міністрів України вирішив призупинити процес підготовки до підписання угоди з Євросоюзом. Внаслідок цього, по всій Україні розпочались масові акції протесту. 21 березня 2014 р., була підписана політична частина угоди асоціації з Європейським Союзом. Економічну частину угоди було підписано 27 червня 2014 р.

Отримання статусу повноцінного члена ЄС, як стратегічна мета України була вперше задекларована президентом України Віктором Ющенком одразу після його обрання на початку 2005 р.

Хоча у дискусіях українськими посадовцями і політологами називалися декілька конкретних дат можливого набуття членства, на цей час офіційно Україні від ЄС було запропоновано лише Європейську

політику сусідства. Адміністрація президента поставилася критично до запропонованого статусу відносин у рамках сусідства.

У березні 2007 р. Україні було запропоновано укладення Договору про Зону вільної торгівлі з ЄС. Ця пропозиція хоча і викликала набагато сильнішу реакцію української держави, все ж не містить конкретних планів приєднання України до ЄС у найближчому часі. Деякі західноєвропейські політики говорять про тимчасову «стомленість від розширення» європейських інституцій.

Для набуття членства в ЄС потрібна згода всіх країн членів. Деякі політики в ЄС мають сумніви щодо можливого членства України. У 2002 р. Комісар з Розширення ЄС Гюнтер Верхьоген сказав, що «європейська перспектива для України не означає обов'язково членство у найближчі 10-20 років, хоча це можливо».

13-го січня 2005 р. Європарламент фактично одногосно (467 «за» проти 19) прийняв постанову про бажання Європарламенту наближення позицій з Україною щодо членства. Єврокомісія відзначає, що, хоча ще має пройти певний підготовчий період, прийняття нових членів не виключено. На що президент Ющенко відповів про свої наміри подати заявку на членство «у близькому майбутньому».

Деякі впливові в ЄС лідерів у той час виказали підтримку покращенню зв'язків з Україною. Зокрема міністр закордонних справ Польщі Адам Ротфельд 21-го березня 2005 р. заявив, що Польща за будь яких умов буде підтримувати євро інтеграційні прагнення України. Зокрема він сказав: «На даному етапі ми маємо концентруватися на конкретних кроках кооперації замість порожніх розмов про загальноєвропейську кооперацію». Три дні по тому опитування у шести найбільших країнах ЄС показало прихильність громадян ЄС до прийняття України у майбутньому як повноцінного члена.

У жовтні 2005 р. Президент Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу сказав, що майбутнє України «в ЄС». Однак 9-го жовтня 2005 р. Європейська Комісія у новій редакції документа щодо стратегії розвитку зазначила, що виповнення планів розширення (Хорватія і республіки колишньої Югославії) може блокувати можливість вступу України, Білорусі і Молдови. Комісар Олі Рен сказав, що ЄС має уникнути «занадто великого розширення» наголосивши, що поточний план розширення виглядає цілковито завершеним.

Українські оглядачі виділяють так звану «групу опору» прийняття України до ЄС. Зокрема при укладанні тексту Посиленої Угоди між Україною і ЄС у березні 2007 р. з нього були виключені

згадування про перспективу членства. «Будь-які згадки про перспективу вступу України до Євросоюзу були виключені з проекту посиленої угоди Україна — ЄС через позицію Франції», пише впливове німецьке видання Frankfurter Allgemeine Zeitung. Позиція Італії залежить від внутрішнього політичного розкладу цієї країни. Так під час передвиборчих перегонів у цій країні уряд Сільвіо Берлусконі давав дипломатичні сигнали, що готовий підтримати євроінтеграційні прагнення України. Його політичний супротивник Романо Проді навпаки заявив, що «перспективи України вступити до ЄС такі самі, як і у Нової Зеландії».

Найстійкішим адвокатом ефективних відносин України з ЄС є провідні політичні сили сусідньої Польщі, члена ЄС з стійкими історичними зв'язками з Україною.

УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ:

Докладніше у статті Угода про асоціацію з Європейським Союзом

З метою переведення відносин між Україною та ЄС від формату «партнерства та співробітництва» до «політичної асоціації та економічної інтеграції» наразі ведуться переговори щодо:

- нової посиленої угоди на заміну Угоди про партнерство та співробітництво;
- низки галузевих угод та домовленостей, які її доповнюватимуть в окремих сферах відносин між Україною та ЄС.

5 березня 2007 р. розпочато переговори про укладення нової угоди, яка має замінити Угоду про партнерство та співробітництво. Представники ЄС наполягали на укладанні стратегічних відносин з Україною як з країною сусідом. Під час паризького Саміту Україна-ЄС (вересень 2008 р.) досягнуто компромісного рішення щодо назви цієї угоди як Угоди про асоціацію.

Важливою складовою частиною нової Угоди є створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, яка передбачає максимально глибоку економічну інтеграцію на основі домовленостей, досягнутих під час двосторонніх переговорів з ЄС щодо вступу України до СОТ. Проведено всі раунди переговорів, останній XXI раунд відбувся 11 листопада 2011 р.

16 червня 2009 р. під час засідання Ради з питань співробітництва Україна — ЄС політично схвалено «Порядок денний асоціації Україна — ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію», який є новим практичним інструментом на заміну

Плану дій Україна-ЄС для підготовки Сторін до реалізації Угоди про асоціацію до моменту набуття нею чинності.

ДОКУМЕНТ ПІДГОТОВЛЕНО НА ПРИНЦИПАХ:

- політичної асоціації та економічної інтеграції,
- спільної участі, спільної відповідальності та спільної оцінки.

Передбачено щорічний перегляд та запровадження механізму моніторингу його реалізації.

Моніторинг того, як Україна виконує свої зобов'язання у рамках Порядку денного асоціації, та оцінку виконання Україною чинного до весни 2009 р. Плану дій Україна — ЄС здійснює як Європейська Комісія, так і українське громадянське суспільство.

Європейська Комісія слідкує за результатами (передусім щодо реалізації реформ) у рамках традиційного щорічного аналізу поступу в межах Європейської політики сусідства — ENP Progress Report. Доповідь за 2009 р. опублікована англійською та українською мовами.

Українське громадянське експертне середовище здійснювало власну оцінку виконання дійсного у минулому Плану дій Україна — ЄС, та проводить оцінку виконання зобов'язань у рамках чинного Порядку денного асоціації. У травні 2010 р. в Україні стартував Громадський моніторинг Порядку денного асоціації Україна-ЄС. У 2013 р. був оприлюднений моніторинговий звіт щодо прогресу у виконанні зобов'язань у сфері охорони довкілля у рамках Порядку денного асоціації Україна — ЄС та виконання Дорожніх карт Східного партнерства за 2012 р. На цей час проведено всі 21 раунди переговорів та готується XVII саміт Україна — ЄС, який очікувався на 22 листопада 2013 р. Саміт відбувся 28 листопада 2013 р., але обіцяну асоціацію В. Янукович не підписав під тиском Путіна. Внаслідок цього у листопаді у Києві, а згодом і по Україні піднявся масовий протест, відомий як Євромайдан. Він продовжувався три місяці, перетік у революцію та загальну нестабільність, пов'язану з агресією Росії і призивів до зміни української влади. Ключовими подіями стали підписання політичної частини Угоди 21 березня 2014 р., а 27 червня 2014 р. — економічної (тобто вже повністю) Угоди про Асоціацію.

БЕЗВІЗОВИЙ РЕЖИМ:

18 грудня 2015 р. Європейська комісія підтвердила готовність України до безвізового режиму з ЄС. При чому додаткових вимог висуватися не буде, але потрібно буде виконати вже взяті Україною обов'язки. Орієнтовний час введення безвізового режиму — від 3 до 7 місяців, орієнтовно з кінця літа 2016 р.

Звіт направлять Раді ЄС та Європейському парламенту, і на основі цього документа мають затвердити рішення щодо лібералізації візового режиму.

Беручи до уваги загальні відносини між Україною та ЄС, Європейська комісія представить на початку 2016 р. законодавчу пропозицію внести зміни до Регламенту (ЄС) № 539/2001.

У жовтні 2005 р. Президент Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу сказав, що майбутнє України «в ЄС». Однак 9-го жовтня 2005 р. Європейська Комісія у новій редакції документа щодо стратегії розвитку зазначила, що виконання планів розширення (Хорватія і республіки колишньої Югославії) може блокувати можливість вступу України, Білорусі і Молдови. Комісар Оллі Рен сказав, що ЄС має уникнути «занадто великого розширення» наголосивши, що поточний план розширення виглядає цілковито завершеним.

Українські оглядачі виділяють так звану «групу опору» прийняття України до ЄС. Зокрема при укладанні тексту Посиленої Угоди між Україною і ЄС у березні 2007 р. з нього були виключені згадування про перспективу членства. «Будь-які згадки про перспективу вступу України до Євросоюзу були виключені з проекту посиленої угоди Україна— ЄС через позицію Франції», пише впливове німецьке видання *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Позиція Італії залежить від внутрішнього політичного розкладу цієї країни. Так під час передвиборчих перегонів у цій країні уряд Сільвіо Берлусконі давав дипломатичні сигнали, що готовий підтримати євроінтеграційні прагнення України. Його політичний супротивник Романо Проді навпаки заявив, що «перспективи України вступити до ЄС такі самі, як і у Нової Зеландії».

Найстійкішим адвокатом ефективних відносин України з ЄС є провідні політичні сили сусідньої Польщі, члена ЄС з стійкими історичними зв'язками з Україною.

27 червня 2014 р. Президент Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу заявив, що Угода про асоціацію є початком вступу України в ЄС. Того ж дня Комісар ЄС з питань розширення Штефан Фюле заявив, що він вірить у майбутнє членство України в ЄС.

Щоб приєднатися до Євросоюзу, держава-заявник має задовольняти політичним і економічним умовам, загальновідомим як Копенгагенські критерії (в честь минулого в Копенгагені саміту 1993): демократичне уряд, що визнає верховенство закону і відповідних свобод та інститутів. Відповідно до Маастрихтського

договору кожна поточна держава-член, а також Європарламент повинні прийти до згоди з приводу будь-якого розширення.

ВСТУП ДО ЄС ВІДБУВАЄТЬСЯ У КІЛЬКА ЕТАПІВ:

1. підписання Угоди про асоціацію;
2. включення в офіційну програму розширення ЄС;
3. подача заявки на вступ;
4. отримання статусу кандидата в члени ЄС;
5. вступ до ЄС.

Україна знаходиться на першому з цих етапів.

Процес вступу займає кілька років. Наприклад, Болгарія подала заявку на вступ у 1994 р., а у 2007 р. стала членом ЄС.

СПІВРОБІТНИЦТВО В ОКРЕМИХ СЕКТОРАХ:

Безпека та оборона:

Рамки співробітництва між ЄС та Україною у реалізації Європейської політики безпеки та оборони визначають угоди

- «Про визначення загальної схеми участі України в операціях ЄС з врегулювання криз»;
- «Про процедури безпеки, які стосуються обміну інформацією з обмеженим доступом» (підписані 13 червня 2005 р.).

Україна приєднується до заяв та позицій ЄС з регіональних та міжнародних проблем (станом липень 2009 р. Україна приєдналася до 90% заяв). Порушується питання залучення України на етапі їх підготовки.

Схвалено Робочий план співробітництва між Збройними Силами України та Генеральним секретаріатом Ради ЄС у сфері Європейської політики безпеки та оборони на 2009 р. 16 жовтня 2008 р. започатковані перші неформальні зустрічі Міноборони України з Європейським оборонним агентством. Україна бере участь у поліцейській місії ЄС у Боснії та Герцеговині (п'ять представника від МВС). Опрацьовується питання участі України у військово-морській операції ЄС «Atalanta», яка розпочата у грудні 2008 р. у рамках Європейської політики безпеки та оборони для боротьби з актами піратства біля узбережжя Сомалі.

Торгівельно-економічне співробітництво:

Обсяг торгівлі товарами та послугами між Україною та ЄС за перший квартал 2009 р., під час всесвітньої економічної кризи, зменшився у порівнянні з аналогічним періодом 2008 р. на 55,2% та склав 6,32 млрд дол. США, у тому числі:

- Експорт — на 59,5% і склав 2,75 млрд дол. США
- Імпорт — на 52,3% і склав 3,57 млрд дол. США

- від'ємне для України сальдо — 820 млн дол. США.

Основними статтями українського експорту до ЄС були: чорні метали та вироби з них, енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки, руди, зернові культури, одяг текстильний, жири та олії тваринного або рослинного походження, деревина і вироби з деревини, електричні машини і устаткування.

Основними статтями імпорту в Україну з ЄС були: котли, машини, апарати і механічні пристрої, наземні транспортні засоби, крім залізничних, електричні машини і устаткування, фармацевтична продукція, полімерні матеріали, пластмаси, енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки, папір та картон.

Юстиція і внутрішні справи:

Співробітництво між Україною та ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки здійснюється у рамках Плану дій Україна — ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки (План дій ЮСБ, затверджений у червні 2007 р.) та Плану-графіку його імплементації (затверджений у квітні 2008 р.).

Під час Спільного засідання Підкомітету № 6 Україна — ЄС «Юстиція, свобода та безпека» (12-13 травня 2009 р.) проведено чергову спільну оцінку стану виконання Плану-графіку.

Питання співпраці у сфері ЮВС обговорювалося під час засідання міністрів юстиції та внутрішніх справ у форматі Україна-Трійка ЄС (3 червня 2009 р.).

Енергетика:

Співробітництво України з ЄС у сфері енергетики здійснюється відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі, підписаного 1 грудня 2005 р. Меморандум охоплює такі сфери:

- Ядерна безпека.
- Інтеграція ринків електроенергії та газу.
- Підвищення безпеки енергопостачання та транзиту вуглеводнів.
- Структурна реформа, підвищення стандартів із техніки безпеки та охорони довкілля у вугільній галузі.
- Енергоефективність.

З метою оцінки стану виконання Меморандуму сторонами щороку схвалюється відповідний звіт. Третій спільний звіт щодо імплементації Меморандуму було схвалено на Саміті Україна — ЄС у вересні 2008 р.

Охорона довкілля:

Співробітництво України і Європейського Союзу у сфері охорони навколишнього природного середовища є важливим чинником у двосторонніх відносинах України і ЄС і здійснюється за кількома актуальними для обох сторін напрямками:

1. Створення Регіонального екологічного центру України
2. Отримання бюджетної підтримки в сектор охорони довкілля
3. Співробітництво з Європейською агенцією довкілля
4. Зміна клімату

Транспорт:

Пріоритетними напрямками співробітництва України та ЄС у галузі транспорту є:

- розвиток транспортної інфраструктури України та її інтеграції до загальноєвропейської транспортної системи;
- підвищення рівня безпеки на транспорті та адаптація відповідного національного законодавства із залученням проекту ЄК TWINNING;
- модернізація та оновлення основних фондів і рухомого складу транспорту;
- створення Спільного авіаційного простору між Україною та ЄС.

Різні шари і соціальні групи населення України висловлюють неоднозначну позицію щодо наміру інтеграції в ЄС, проте, згідно з соціологічними опитуваннями, більшість населення (53%) виступає за приєднання до Європейського Союзу. Наразі відбуваються дискусії у рамках цього питання серед фахівців (конференції, зустрічі). Відчувається культурологічний розкол у громадській думці, спровокований значною мірою поверхневими знаннями історії ЄС та пропагандою РФ. Багато відеоблогерів і публічних діячів висловлюють свою думку у Всесвітній павутині.

ДЖЕРЕЛА:

Артьомов І. В. Проблеми і перспективи входження України в Європейський Союз. – Ужгород: Ліра, 2007. – 384 с.; Бжезінський З. Велика шахівниця. – Львів: Лілея-НВ, 2000. – 236 с.; Бжезінський З. Україна у геостратегічному контексті. – К.: КМА, 2006. – 102 с.; Вовканич І. Досвід країн Центральної та Південно-східної Європи на шляху інтеграції в Євросоюз і НАТО // Актуальні аспекти реалізації євроінтеграційних прагнень України: Збірник наук. праць. – Ужгород, 2008. – С. 44–56.; Зленко А. М. Зовнішня політика України: від романтизму до прагматизму. – К.: Преса України, 2001. – 370 с.; Копійка В. В. Європейський Союз: досвід розширення і Україна. – К.: Юридична думка, 2005. – 445 с.; Корнієвський О. А. Україна в системі

взаємовідносин світових геополітичних сил (США-ЄС-РФ) // Україна в системі міжнародної безпеки: Монографія. – К.: Фоліант, 2009. – С. 103 – 112.; Кудряченко А. І. Європейський вибір України: досягнення, виклики та перспективи // Віче. – 2009. – № 16 (серпень). – С. 2–4.

ЄВРОКОМУНІЗМ

ЄВРОКОМУНІЗМ — ідеологія та політика провідних комуністичних партій Західної Європи (у першу чергу таких, як французька, італійська, іспанська та британська компартії), під час холодної війни. Виник наприкінці 1960-х — початку 1970-х рр. як ідейно-політична антитеза (протилежність) тоталітарній формі соціалізму та комунізму, яка панувала в СРСР та країнах східного блоку (Організація Варшавського договору, РЕВ).

Як політична течія єврокомунізм сформувався після військового вторгнення СРСР у Чехословаччину влітку 1968 р. Як політичний термін Єврокомунізм з'явився у масових ЗМІ близько 1975 р. і використався у 1970 - 1980 рр. у засобах масової інформації та у політиці. Спочатку він сприймався як штучний, не мав розробленого поняття і особливо у СРСР носив негативну конотацію. Але згодом був прийнятий і використався всіма сторонами.

Єврокомуністи з поміркованих марксистських та ліберально-європейських позицій дистанціювались від СРСР, критикували недоліки його тоталітарної політичної системи, відсутність демократії у СРСР та у його країнах-сателітах, наголошували власну автономію, та спробували проводити незалежну від впливу СРСР та КНР ліберальнішу політичну лінію.

Основні теоретичні підґрунтя єврокомунізму були закладені видатним італійським марксистом Антоніо Грамші. У пошуках «третього» демократичного «шляху» до соціалізму він ставив під сумнів сектантство лівих комуністичних партій, закликав розвивати соціальні спілки, щоб виграти підтримку робітничого класу. Він також наголошував вірність демократичним інститутам суспільства і намагався розширити соціальну базу та привабливість комунізму, обіймаючи інші соціальні прошарки та нові соціальні рухи; більш публічно критикував політику Радянського Союзу.

У політиці єврокомуністи заперечували міжнародну монопольну керівну роль Комуністичної партії Радянського Союзу. З боку ідеології та програми комуністичні партії Західної Європи проголосили відмову від гасла «диктатури пролетаріату», за демократичний шлях до соціалізму у рамках демократії та плюралістичної парламентської системи Західної Європи. Через свою

відмову від диктатури пролетаріату Єврокомунізм був близький соціал-демократії (хоча єврокомуністи і не ототожнювали себе з нею).

Після розпаду Радянського Союзу на початку 1990 р. та зникнення з історичної арени «реального соціалізму», термін Єврокомунізму поступово втратив актуальність та значення, тому що втратив свою політико-ідеологічну антитезу, на яку спирався.

НАЙВИЗНАЧНІШІ ОСОБИ: Жорж Марше (1920–1997); Енріко Берлінгуер (1922–1984); Сантьяго Каррільо (1915–2012).

ДЖЕРЕЛА:

Історія в термінах і поняттях: довідник / За загал. ред. Орлової Т.В. – Вишгород, 2014.; Рубби А. Мир Берлінгуера. - М., 1995; Политическая энциклопедия. — М., 2003.

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТОЛОГІЯ

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТОЛОГІЯ — важлива складова світової політичної науки, що спирається на традицію, характеризується різноманітністю підходів національних шкіл і тяжіє до глибинного політико-філософського осмислення окремих суспільно-політичних проблем і політики в цілому.

Європейська наука про політику базується на глибинній традиції, що сягає корінням політичних учень античних мислителів Платона, Арістотеля, Цицерона та ін. Значним кроком на шляху до її оформлення було вчення Н. Макіавеллі, який виділив політичні дослідження в самостійний напрям, ідентифікував політичні процеси з природними явищами, поставив у центр наукового аналізу проблеми держави і влади, розробив цілий комплекс методів боротьби за владу та її утримання.

Подальший розвиток політичної науки в Європі отримала у працях Т. Гоббса, Д. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Медісона, Е. Берка, Д. Мілля, А. Токвіля, К. Маркса, Ф. Енгельса та інших мислителів. На межі ХІХ—ХХ ст. політична думка Європи розвивається під впливом таких видатних теоретиків, як М. Вебер і Е. Дюркгейм. Формальним початком політології в Європі як самостійної науки деякі вчені схильні вважати створення в першій пол. ХІХ ст. правової школи в Німеччині, на відміну від американських авторів, які датують її появу другою пол. 19 ст. й пов'язують з іменами співвітчизників Ф. Лейбера і Д. Берджеса. Сам термін «політична наука» одержує визнання і поширення в Європі наприкінці 19 ст. 1896 р. один з видатних європейських політологів і соціологів італієць Г. Моска називає свою

працю, що стала вважатись пізніше класичною, «Елементи політичної науки». Таким чином, процес виділення політології в самостійну академічну дисципліну в Європі, а заразом і в усьому світі, в основному завершується на поч. ХХ ст.

Розвиток європейської політології в різних країнах Старого Світу відбувався неоднаково через нетотожність соціально-історичної ситуації, несхожість напрямків та тенденцій розвитку суспільної думки і т. ін. В основі формування політології в окремих країнах спочатку лежали переважно традиційні дисципліни: у Франції — конституційне право, в Німеччині — політична філософія тощо. У першій чверті 20 ст. сформувався в основному інтелектуальний базис політології, були розроблені концепції, що створили ґрунт для її подальшого розвитку. У той же час назрівання кризових явищ у суспільстві стимулювало поглиблення досліджень політичної сфери. У країнах Європи домінували радикальні політичні течії різного спрямування і забарвлення, що спричинило ідеологізацію політичної науки і різку поляризацію політологічних шкіл. За цих умов у багатьох країнах з'являються нові концепції, теорії, напрямки досліджень. Французький вчений Л. Дюгі сформулював основні засади концепції солідаризму, італійські політологи Г. Моска та В. Парето започаткували «теорію еліт», Р. Острогорський і Р. Міхельс — соціологічні дослідження діяльності політичних партій, оригінальну політологічну теорію панування розробив М. Вебер.

20—30-і рр. минулого століття стали багато в чому переломними як для політології, так і для всіх суспільних наук та для розвитку цивілізації в цілому. В умовах глобальної кризи тогочасного суспільства визначилися два основні шляхи її подолання. Один з них виявився історично безперспективним: формування тоталітарних режимів, сувора регламентація політичного та всього суспільного життя і т. ін. За цих умов політологія, як і всі суспільні науки, перестає існувати, перетворюється на елемент офіційної ідеології та пропаганди. Інший шлях визначився поза Європою, головним чином у США: шлях оновлення суспільства на основі ліберально-демократичних принципів, утвердження соціальної ролі держави, поєднання приватновласницької економіки з державною системою соціального захисту. За таких умов політологія перетворювалась на «поведінкову» науку, метою досліджень стало пояснення мотивів і чинників, що впливають на політичну поведінку людей, а також умов, необхідних для соціального планування і контролю. Адаптація цих методів у політології привела до конституювання біхевіористичного

напрямку, який після Другої світової війни набуває поширення і до 60-х рр. досягає панівних позицій повсюдно, в т. ч. і в Європі.

Політологи-біхевіористи головну увагу приділяли вивченню мотивів, що визначало суб'єктивне ставлення людей до політики, віддавали перевагу емпіричним методам досліджень, конкретним методикам збирання, опрацювання та узагальнення первинної інформації. Відповідно до цього проводилися численні емпіричні дослідження з політичної поведінки в інститутах законодавчої, виконавчої та судової влади, дослідження політичних партій, виборів, політичних орієнтацій, добору кадрів, політичного лідерства і т. ін. Докладно розроблялися концепції тоталітаризму, порівняльного аналізу політичних систем та режимів, модернізації. На основі і як результат розробки методології і методики біхевіористичного аналізу формувався спеціальний понятійний апарат політичної науки. Проте ускладнення суспільних структур і політичної діяльності вже у 60-і рр. виявило обмеженість можливостей суто емпіричного аналізу політики, особливо його прогностичного аспекту. Потреби раціонального управління суспільством вимагали більш широких узагальнень. Виникнення ліберально-реформаторської та радикальної течій у політології зумовило явище, яке дістало назву «постбіхевіористська революція». Її основними ознаками можна вважати прагнення розробки загальної концепції політичної науки, зростання інтересу до історизму, філософсько-ціннісного підходу. Підсумком численних дискусій політологів став своєрідний консенсус щодо необхідності поєднання структурно-функціонального аналізу з історичним підходом, наукового, пізнавального аналізу з нормативно-ціннісним аспектом політичної науки. Наслідком постбіхевіористичної революції стало поширення неотрадиціоналістичних настроїв, відродження інтересу до політичної філософії, історії, описово-інституційного аналізу і класичного конституціоналізму. Всі ці складні й неоднозначні процеси своєрідним чином відбиваються у розвитку основних національних шкіл європейської політології.

Теоретико-методологічну основу англійської політології значною мірою складають американські дослідження, які продовжені місцевими авторами. Перш за все слід виділити праці Р. Джоунса про структурно-функціональний аналіз політики Д. Нетла — про теорію політичної мобілізації, Х. Вайсмана, М. Девіса, В. Льюїса і Р. Роуза — про теорію політичних систем, І. Девіса — про політичні зміни. На цій основі у 50—80-і рр. проведено чимало досліджень з проблем держави, державного суверенітету й демократії (Е. Беркер, І. Берлін, Г.

Іонеску, Б. Кірк, Г. Ласкі, К. Поппер, У. Різ, М. Оукшот, Д. Філд), політичних партій (Р. Кімбер, Д. Ліс, Р. Маккензі, Г. Пеллінг, Д. Робертс, Д. Робертсон, Д. Уїлсон, Д. Хеніг), груп тиску (Д. Муді, Е. Петтер, Д. Стюарт, С. Файнер), впливу робітничого руху на політичний процес (Д. Голдторн, А. Сілвер), політичної ідеології (К. Коутс, М. Фогарті), політичної поведінки, політичної культури й політичної активності різних класів і соціальних груп, громадської думки, голосування на виборах, каналів і засобів масової інформації, політичного лідерства та еліт (Х. Бадж, Д. Батлер, Б. Беррі, Д. Бламлер, У. Гаттсман, Б. Джексон, А. Кру, М. Харрісон). Видаються постійні серії політичних досліджень «Дослідження з порівняльної політики» (чи «Політичні реальності»).

У Франції найпоширенішим напрямком політології можна вважати вивчення поведінки виборців (Ф. Бон, Ф. Гегель, Ж. Жафр, А. Ласло, Ж. Ранже, Ж. Шарло), певною мірою — дослідження політичних партій (М. Дюверже, Ж. Шарло). Набагато менше уваги приділяється французькими дослідниками проблемам порівняльної політології, політичних комунікацій, політичного лідерства. Хоча досить широко досліджувалася громадська думка. Майже немає досліджень політичної культури. Досить сильні позиції займають проблеми традиційної політичної науки — конституційне право та дослідження державних інститутів.

Починаючи з 70-х рр. швидко й інтенсивно розвиваються політологічні дослідження у Німеччині. Серед них можна виділити три основні напрями: нормативістська політологія, що ґрунтувалася на філософському аналізі моральних норм політичної діяльності; позитивістсько-емпірична соціологія; «практично-критична наука» про соціально-політичну владу (Франкфуртська школа). Проблематика досліджень включала питання політичного ладу, політичних партій, організацій, емпіричний аналіз політичної поведінки та виборів, компаративістську політологію, політичну філософію й історію політичних ідей. З-поміж відомих німецьких політологів можна назвати Т. Адорно, К. Бейме, Р. Дарендорфа, Е. Крипендорфа, К. Лудса, Г. Майера, Ф. Ноймана, О. Флехтайма, В. Хенніса, Е. Хіппеля, Г. Шнайдера, О. Штаммера.

Сильна політологічна школа склалася в Італії (політична соціологія). Активно діють національні асоціації політичних наук Бельгії, Голландії, Скандинавська асоціація, яка об'єднує політологів Норвегії, Фінляндії, Швеції. У 1970 р. було створено Європейський консорціум для політичних наук та досліджень. У європейській політології значне місце займають проблеми визначення предмета

політології, її зв'язків з іншими суспільними дисциплінами та розмежування з ними. Важливе значення, зокрема, надається її зв'язку з соціологією. Концептуально-методологічна основа політології має соціологічну природу, і деякі автори (наприклад, М. Дюверже) ототожнюють політику з соціологією політичних відносин, інші пропонують різні співвідношення політології, політичної соціології та соціології політичних відносин. На відміну від притаманного біхевіористичного підходу специфічне поняття «політична наука», європейська політологія більш тяжіє до терміна «політична філософія», який визначає більш традиційну для Європи форму роздумів про політичні феномени, що спираються на класиків знов-таки європейської політичної думки від Арістотеля і Платона до Макіавеллі, Гоббса, Локка. Політична філософія не обмежується вивченням «поведінки, що спостерігається», але звертається до більш широкого аналізу засобів, цілей та змісту політичного досвіду. Сферу, що являє собою предмет європейських політологічних досліджень, можна ідентифікувати, на думку французького політолога Ф. Бро, як засіб «виробництва законних соціальних наказів». При цьому маються на увазі й сам механізм (інститути, політичне життя), і те, чим він насичений (конфлікти, суперечність або збіг інтересів), і те, що він виробляє (державна політика, закони і регламентації), і, нарешті, наслідки впливу цих рішень на діючі особи та процеси. При цьому влада постає у європейській політології як універсальне явище, не пов'язане безпосередньо з дійсними соціальними умовами і чинниками. Так, наприклад, Р. Дарендорф проводить ідею відділення функцій власності й контролю, а французький політолог Ж. Фрейд вважає, що владу визначає лише притаманна тільки їй властивість — командування. Відповідно до цього й політика визначається як діяльність, що спрямована на контролювання й примирення різних інтересів (Б. Крік — Англія), а А. Котрел вважає саме Англію, «британську соціальну формацію», втіленням цієї мети — «органічним ідеологічним цілим».

У європейській політології (втім не лише європейській) значне місце займають проблеми плюралістичності політичного процесу. При цьому ставлення до плюралізму неоднозначне. Наприклад, К. Вольф та Г. Маркузе вважають його засобом виправдання відчуження. Проте переважна більшість політологів вбачають у плюралістичних принципах запоруку становлення більш досконалих політичних систем. Значний внесок у розробку проблем належить Дж. С. Міллю, Г. Ласкі (Англія), О. фон Гірке, Е. Френкелю (Німеччина) та ін. Прибічники

плюралізму вбачають у ньому механізм легітимації різнорідних інтересів у суспільстві, регулювання конфліктів між цими інтересами, стабілізації соціального організму, засіб інституалізації каналів впливу на політичні інститути держави всіх суспільних груп. Одним з напрямків розробки теорії плюралістичного суспільства стала концепція «корпоративної держави» й корпоративізму в цілому (Г. Кремендаль, Ж. Лембрух), яка особливо популярна в Англії. Корпоративна держава, заснована на засадах «ліберального корпоративізму», характеризується наявністю специфічних корпоративних інститутів, що складаються з представників зацікавлених груп та уряду і мають делеговану відповідальність. Маються на увазі різні консультативні комітети та інші форми зв'язку з державою, система функціонування позапартійного представництва угруповань великого бізнесу, профспілок та ін. При цьому передбачається піднесення управлінської ролі держави. Найважливішою функцією всіх цих інститутів корпоративної держави в цілому вважається запобігання конфліктам, їх врегулювання. У той же час чимало і політиків, і політологів досить упереджено ставляться до ідеї корпоративної держави, вбачаючи в ній тенденцію до тоталітаризму.

В цілому ж політичний плюралізм у сучасному ліберально-демократичному суспільстві вважається основою збереження таких демократичних цінностей, як свобода, рівність, справедливість, появи нових можливостей участі широких верств громадян в управлінні суспільством і прийнятті політичних рішень. Саме на цій основі плюралістичне суспільство ототожнюється з гуманістичним і демократичним.

У той же час і в плюралістичному суспільстві існує чимало проблем, які теж досліджує європейська політологія.

Таким чином, сучасна європейська політологія розвивається як важлива складова світової політичної науки. І хоча протягом тривалого часу після Другої світової війни вона із згаданих вже причин розвивалася під значним, де в чому визначальним впливом політології американської, вона відзначається і власним доробком, і певною різноманітністю традиційних національних шкіл. Ніякою мірою не заперечуючи процеси інтернаціоналізації суспільної думки, науки зокрема, є всі підстави прогнозувати подальше відродження її самобутності та оригінальності в загальному контексті ідейного та наукового самовизначення Європи і поступового відходу в минуле «епохи американізму».

ДЖЕРЕЛА:

Бенетон Ф. Введение в политическую науку. — М.: Весь мир, 2002. — 368 с.; Гаджиев К. С. Политическая Наука. Ч. 1. — М.: Межд. Отн., 1994.; Глущенко В. В. Политология: системно-управленческий подход.-М.: ИП Глущенко В. В., 2008.; Политология: Учебн. пособ. для вузов / ред. и сост. Н. И. Сазонов. — Х.: Фолио, 2001. — 831 с.; Піча В. М. Політологія: Навч. посібн для студ. вищих навч. закл. освіти / Піча В. М., Хома Н. М. — К.: «Каравелла»; Львів: «Новий Світ-2000».

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТ

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТ (скор. Європарламент) — законодавчий орган Європейського Союзу, що обирається прямим голосуванням громадянами Європейського Союзу. Спільно з Радою Європейського Союзу і Європейською Комісією парламент виконує законодавчі функції в ЄС і вважається одним з найбільш потужних законодавчих органів у світі. Нині парламент складається з 750 членів і 1 головуючого, які представляють найбільший міжнаціональний демократичний електорат у світі (500 мільйонів виборців у 2013 р.).

Починаючи з 1979 р., вибори проводяться кожні п'ять років, тим не менш, з того часу явка на виборах почала падати, а 1999 р. впала нижче, ніж 50%. 2009 р. явка склала 43%, починаючи з 90% у Люксембурзі та Бельгії до 20% у Словаччині. Явка виборців була нижчою 50% в 18 з 27 держав-членів.

Хоча парламент володіє такою законодавчою владою, якої Рада і Комісія не має, він формально не володіє законодавчою ініціативою, на кшталт більшості національних парламентів. Парламент — «перша інституція» ЄС (першим згадується в договорах), і розділяє законодавчі та бюджетні повноваження з Радою (за винятком деяких випадків, коли застосовуються спеціальні законодавчі процедури). Він також розділяє контроль над бюджетом. Зрештою, Європейська комісія, виконавчий орган ЄС, підзвітний парламенту. Зокрема, парламент обирає голову Комісії та затверджує чи відкидає призначення комісії у цілому. Також парламент, прийнявши резолюцію, може змусити Комісію піти у відставку.

Останні всесоюзні вибори відбулись 2014 р. У січні 2012 р. головою Європарламенту був обраний Мартін Шульц і свої обов'язки він буде виконувати до липня 2014 р. Європарламент засідає у трьох місцях: Брюссель (Бельгія), Люксембург, Страсбург (Франція). Пленарні засідання проходять у Страсбурзі і Брюсселі, у той час, як Люксембург є домом для адміністративних офісів. Засідання Комітету проводяться також у Брюсселі.

- разом з Радою, бере участь у законодавчому процесі через численні процедури (процедура спільного ухвалювання рішень, процедура співпраці, узгодження, консультативний висновок тощо);
- контролює діяльність інституцій Союзу, затверджуючи склад Комісії (та через право висловлювати їй вотум недовіри), а також через письмові й усні запити, які він може адресувати Комісії та Раді;
- поділяє з Радою бюджетні повноваження, а саме: ухвалює річний бюджет та контролює його виконання.

Амстердамський договір спростив законодавчий процес, фактично скасувавши процедуру співпраці (її ще використовують при розв'язанні деяких питань, що належать до розділу «Економічний та монетарний союз») і значно розширивши сферу застосування процедури спільного ухвалювання рішень.

Ніццький договір (набрав чинності 1 лютого 2003 р.), своєю чергою, додав парламентові ваги у законотворчому процесі, ще більше розширивши сферу застосування спільного ухвалювання рішень і надавши йому право звертатися до Суду Європейських Спільнот на тих самих умовах, що й інші інституції.

З огляду на розширення Союзу, Ніццький договір збільшив граничну кількість місць у парламенті до 732 (Амстердамський договір передбачав не більше ніж 700 депутатів); нове правило набрало чинності для нового складу Європарламенту після виборів у червні 2004 р. Крім того, завдяки перерозподілові депутатських місць між «старими» державами-членами (які втратили 91 місце) та новими державами Союзу вдалося досягти рівноваги між реальною демографічною ситуацією та принципом рівності держав-членів.

ЗАКОНОДАВЧА ПРОЦЕДУРА:

З кожним новим договором, повноваження Парламенту, з точки зору його ролі в законодавчих процедурах Союзу, розширили. Процедура, яка поступово стає домінуючою – «звичайна законодавча процедура» (колишня назва «процедура спільного ухвалення рішень»), яка забезпечує рівне значення між Парламентом і Радою. Зокрема, відповідно до процедури, Комісія подає пропозицію закону Парламенту і Раді, якщо обидва згодні з текстом, який вони ухвалюють (чи ні) за допомогою послідовних читань, максимум трьох. У першому читанні парламент може направити поправки до Ради, яка може або затвердити текст з тими поправками або відправити назад «спільну позицію». Ця позиція може бути або затверджена парламентом, або він може відхилити текст абсолютною більшістю голосів, або він може внести додаткові поправки також абсолютною більшістю голосів. Якщо

Рада не затверджує їх, потім формується "Погоджувальний Комітет". Комітет складається з членів Ради плюс рівне число членів Європарламенту, які прагнуть узгодити компроміс. Після того, як позиція узгоджена, вона повинна бути схвалена парламентом, простою більшістю голосів. Це також сприяє Парламентському мандату як одному з головних демократичних інститутів, який дав свободу дій, щоб мати більше контролю над законодавством в порівнянні з іншими установами (директива Блокештейна 2006 р.).

У деяких інших галузях діють спеціальні законодавчі процедури, це такі галузі як: юстиція та внутрішня політика, бюджет і оподаткування та деякі аспекти в інших галузях політики: такі як фінансові аспекти екологічної політики. У цих галузях, Рада або Парламент вирішує з приводу законодавчої бази самостійно. Процедура також залежить від того, який тип інституційного акта використовується. Є директиви, які пов'язують держави-члени певними цілями, які вони повинні досягти. Вони роблять це через свої власні закони і, отже, мають простір для маневру в ухваленні рішення. Рішення є інструментом, який орієнтований на конкретну людину або групу людей, яку воно безпосередньо стосується. Установи можуть давати рекомендації, які не є обов'язковими. Існує ще документ, який не відповідає звичайним процедурам, це «письмова декларація», яка використовувалася в Вестмінстерській системі. Учасники можуть підписати декларацію і якщо є більшість, вона направляється Президентові і оголошується на пленарному засіданні перед тим, як направляється в інші установи та офіційно відзначається в протоколі.

КОНТРОЛЮЮЧІ ПОВНОВАЖЕННЯ:

Парламент має також інші повноваження загального нагляду, які були надані їм Маастрихтським договором. Європейський парламент має право створити комітет щодо розслідувань, наприклад щодо синдрому коров'ячого сказу - коров'ячої губчастої енцефалопатії (КГЕ) або щодо секретних в'язниць ЦРУ, які мають назву «Black Site». Пізніше Європейський Парламент створив низьку агентств, одним з яких є Європейське агентство з оцінювання лікарських препаратів (European Medicines Agency, EMA). Парламент має право скликати інституції, які при необхідності дають відповіді на задані питання та беруть участь у Європейському суді, якщо вони порушують законодавство Європейського Союзу. Крім того, в повноваження Парламенту входить призначення членів до Рахункової палати (Європейський суд аудиторів) та президента Європейського

центрального банку (ЄЦБ). Президент ЄЦБ також зобов'язаний представляти щорічну доповідь Парламенту.

Європарламент також призначає омбудсмена, уповноваженого розглядати скарги від громадян Союзу з приводу порушень у діяльності інституцій та органів Спільноти. Петиції з питань, у межах повноважень ЄС, мають право висувати усі громадяни ЄС. Усі запити надходять у парламентський комітет з петицій, який щорічно розглядає близько 1500 скарг, деякі з яких представлені самими представниками країн у Парламенті. Водночас, як Парламент намагається вирішити більшість проблем як посередник, деякі громадяни, при необхідності, звертаються до суду, щоб вирішити суперечку.

ЄВРОПАРЛАМЕНТ І УКРАЇНА:

У травні 2012 р. президент Європарламенту Мартін Шульц і прем'єр-міністр України Микола Азаров домовилися про створення спеціальної Моніторингової місії Європарламенту під керівництвом Пета Кокса і Олександра Квасневського зі спостереження за розглядом справ экс-прем'єр-міністра України Юлії Тимошенко і колишнього міністра МВС Юрія Луценка. Місія діє з червня 2012 р. У квітні 2013 р. Європарламент продовжив роботу місії до вересня 2013 р., а у жовтні 2013 р. — до середини листопада 2013. 16 вересня 2014 р. Європейський парламент ратифікував угоду про асоціацію з Україною. За відповідне рішення проголосували «ЗА» 535 депутатів. Перед голосуванням в Європарламенті пройшли дебати за участю всіх політичних груп.

З кінця 2014 р. один з найбільш проукраїнських депутатів Європарламенту поляк Яцек Саріуш-Вольський ініціював чимало законопроектів щодо підтримки ЄС України. Також він виступає за посилення санкцій проти Росії з одночасною допомогою Україні озброєнням.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний словник. – Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. //за редакцією М.Ф. Головатого та О.В.Антонова. – К.: МАУП, 2006. – 792 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ (Євросоюз, ЄС, англ. European Union, EU — економічний та політичний союз 28 держав-членів, що розташовані здебільшого у Європі. Веде свій початок від утворення Європейської спільноти з вугілля та сталі і Європейської економічної спільноти, що

були засновані шістьма країнами у 1951 - 1958 рр. відповідно. У сучасному вигляді існує на основі Договору про Європейський Союз, підписаному 7 лютого 1992 р. і чинному з 1 листопада 1993 р.

ЄС діє через систему наднаціональних інституцій та спільно узгоджених рішень держав-членів. Інституціями ЄС є: Європейський Парламент, Європейська Рада, Рада Європейського Союзу, Європейська Комісія, Суд Європейського Союзу, Європейський суд аудиторів та Європейський центральний банк. Європейський Парламент обирається кожні 5 років громадянами Європейського Союзу. В ЄС діє єдиний ринок через стандартизовану систему законів, що діють у всіх державах-членах. У Шенгенській Зоні паспортний контроль відмінений. Політика ЄС направлена на забезпечення вільного пересування людей, капіталу, товарів та послуг. Монетарний союз був заснований у 1999 р. і вступив у повну силу у 2002 р., коли були введені в обіг монети та банкноти євро. Станом на 2016 р., у Єврозону входять 19 держав-членів, що використовують євро як свою національну валюту.

На сьогодні, Європейський Союз займає площу 4 324 782 км² (7-ме місце у світі), з населенням більше 508 мільйонів людей (3-тє місце). Загальний номінальний валовий внутрішній продукт складає більше 16 трлн. доларів США (2-ге місце), за паритетом купівельної спроможності — 19 трлн. доларів США (1-ше місце). Якщо вважати ЄС країною, то за доходом на душу населення він входив би в двадцятку найзаможніших країн світу. Європейський Союз є повноправним членом Світової організації торгівлі, має представництва в ООН, «Великій Сімці», «Великій двадцятці» та постійні дипломатичні місії по всьому світу. ЄС не має власних збройних сил але сприяє військовому співробітництві його країн-членів більшість яких є членами НАТО. Через великий політичний і економічний глобальний вплив, Європейський Союз розглядають однією з потенційних наддержав.

Де-факто столицею Європейського Союзу є Брюссель.

Створення економічного союзу з найвищим рівнем інтеграції економік держав (спільна зовнішня економічна політика, спільний ринок послуг, матеріальних благ, капіталу і праці, а також спільна валюта) і політичного (спільна зовнішня політика) союзу, а також впровадження спільного громадянства.

Відповідно до п.1 ст. 3 Лісабонського договору мета Союзу – підтримувати мир, свої цінності та добробут своїх народів. У той же час

у ст. 2 цього договору зазначено, що Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків.

Ідеї щодо створення єдиного союзу європейських держав царювали в свідомості правителів та народів цих держав протягом довгого часу.

Ідеологічною передвісницею Євросоюзу є Стародавня Греція, яка вважається батьківщиною демократії і західної цивілізації.

Не варто шукати витoki Європейського Союзу у Римській імперії хоча б тому, що остання географічно мала центр довкола Середземного моря і простягалася на терени Африки і Азії, не включаючи Німеччину, Скандинавські країни, Шотландію, Ірландію та Центрально-Східну Європу. Римська Імперія розширювалася силою, була контрольована центральною державою і не поділяла ідеалів і принципів на яких сьогодні розбудовується ЄС.

Митний союз 1800-х рр. часів Наполеона може розглядатися як передвісник економічної складової Європейського Союзу.

Одна з перших публічних пропозицій об'єднати країни на принципах рівності членів і кооперації була зроблена Віктором Гюґо у 1851 р.

ПЕРЕДІСТОРІЯ (1945-1957):

Вперше ці ідеї почали реалізовуватись після Другої світової війни, коли всі держави Європи зрозуміли те, що вони не можуть існувати відокремлено один від одного, що спільними зусиллями вони зможуть досягти значних висот. Ці думки були підкріплені перемогою над нацизмом та фашизмом, яка була досягнута завдяки єдності держав Європи і їх спільними зусиллям. У післявоєнний період на континенті з'явився цілий ряд організацій — Рада Європи, Західноєвропейський союз, НАТО.

9 травня 1950 р. вважається початком європейської інтеграції. Саме тоді міністр закордонних справ Франції Робер Шуман запропонував створити спільний ринок вугільної і сталеливарної продукції Франції, ФРН та інших західноєвропейських країн (пропозиція увійшла в історію під назвою «план Шумана»). Однією з головних цілей плану стало примирення Франції та

Німеччини, а також недопущення між ними війни у майбутньому. Найважливішим засобом досягнення цієї мети мав стати механізм управління та наднаціонального контролю над виробництвом і торгівлею стратегічною для військових потреб продукцією — вугіллям та сталлю. Контроль мав здійснюватись «вищим органом» (прообразом Європейської Комісії).

18 квітня 1951 р. «план Шумана» було реалізовано через підписання Паризького договору про створення Європейського співтовариства вугілля і сталі (ЄСВС). До складу ЄСВС увійшли шість країн: Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина та Франція («європейська шістка», яка у подальшому стала «локомотивом» європейської інтеграції). Договір про ЄСВС набув чинності 23 липня 1952 р.

27 травня 1952 р. країни «європейської шістки» підписують Договір про заснування Європейського оборонного співтовариства (ЄОС). 10 вересня 1952 р. міністри закордонних справ країн-членів ЄСВС доручають Спільним зборам ЄСВС (прообразу майбутнього Європейського Парламенту) розробити проект Договору про створення Європейського політичного співтовариства (ЄПС). 10 березня 1953 р. Збори закінчили роботу над проектом Договору. Однак ані ЄОС, ані ЄПС, так і не стали реальністю. Вирішальну роль тут відіграла Франція, парламент якої після довгих дискусій у серпні 1954 р. вирішив відкласти ратифікацію Договору про ЄОС. А це зробило недоречним і підписання Договору про ЄПС. Таким чином, на початку 50-х рр. країнам «європейської шістки» не вдалося започаткувати інтеграцію в оборонній та політичній сферах. Інтеграція продовжувала розвиватись в інших сферах, передусім в економічній. Наприкінці 1955 р. на конференції у Мессіні країни «європейської шістки» домовились про заснування Європейського співтовариства з атомної енергетики (Євратому).

РИМСЬКІ ДОГОВОРИ (1957-1992)

На початку 1957 р. керівники урядів «європейської шістки» вирішили поряд з Євратомом створити також і Європейське економічне співтовариство (ЄЕС). 23 березня 1957 р. у Римі відбулося підписання Договору про створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) та Договору про створення Європейського співтовариства з атомної енергетики (Євратом). Метою ЄЕС визначалося усунення внутрішніх торговельних бар'єрів усередині

Співтовариства (створення зони вільної торгівлі), створення митного союзу і, нарешті — створення спільного ринку (забезпечення вільного руху по території країн-учасниць Співтовариства товарів, послуг, капіталу, робочої сили). Метою Євратому визначалась співпраця країн-членів у використанні ядерної енергії у мирних цілях. Обидва договори набули чинності 1 січня 1958 р. і ввійшли в історію під назвою «Римські договори».

8 квітня 1965 р. було підписано Договір про злиття виконавчих органів ЄСВС, Євратому та ЄЕС. 1 липня 1967 р. цей Договір набув чинності. У результаті була створена єдина структура інститутів, що забезпечують розвиток європейської інтеграції. Основними інститутами стали Європейська Комісія, Рада Європейських Співтовариств, Європейський Парламент та Суд Європейських Співтовариств. У грудні 1974 р. до цих органів додався новий — Європейська Рада, яка складається з глав держав та урядів країн-членів Європейських Співтовариств. У 1968 р. завершується формування зони вільної торгівлі та митного союзу (перших двох етапів інтеграції) Європейського економічного співтовариства (ЄЕС). Наприкінці 1969 р. завершується формування спільного ринку (третього етапу інтеграції) ЄЕС. Первісні цілі ЄЕС, визначені Римським договором 1957 р., виявились досягнутими. Необхідно було визначити подальші завдання для розвитку європейської інтеграції.

На початку 70-х рр. розпочався процес розширення ЄЕС. 1 січня 1973 р. членами ЄЕС стали Велика Британія, Данія, Ірландія. 1 січня 1981 р. членом ЄЕС стала Греція. 1 січня 1986 р. членами ЄЕС стали Іспанія та Португалія.

1 липня 1987 р. набув чинності Єдиний європейський акт, підписаний у лютому 1986 р. Цей документ визначив подальші цілі Європейської інтеграції. Зокрема, він поставив за мету створення до 1 січня 1993 р. Єдиного внутрішнього ринку (наступного етапу економічної інтеграції, що передбачав гармонізацію економічної політики та інституцій), запровадив спільну політику у соціальній сфері, у галузі науково-технологічного розвитку, охорони навколишнього середовища. Цей документ також вніс зміни до договорів про утворення Європейських Співтовариств, а також поширив інтеграційний процес на сферу зовнішньої політики. Крім того, у Єдиному Європейському акті було поставлено питання про створення

Європейського Союзу, який мав стати інститутом не лише економічним, а й політичним.

7 лютого 1992 р. у Маастрихті було підписано Договір про Європейський Союз (інша назва - Маастрихтський договір; саме поняття «Європейський Союз» з'явилося ще під час Паризької конференції 1972 р.). Договір набув чинності 1 листопада 1993 р. Він визначив так звані «три колони» Європейського Союзу:

- «перша колона» — Європейські Співтовариства: ЄСВС, Євратом та Європейське Співтовариство (замість старої назви «Європейське Економічне Співтовариство»). Причому Європейське Співтовариство є серцевиною та каркасом процесу інтеграції і за своїми властивостями становить «наднаціональний феномен»;

- «друга колона» — спільна зовнішня та безпекова політика (СЗПБ);

- «третья колона» — співробітництво у сферах юстиції та внутрішніх справ.

В економічному сенсі прийняття Маастрихтського договору означало курс на завершення формування єдиного внутрішнього ринку (четвертий рівень економічної інтеграції) та перехід до реалізації ідеї економічного та валютного союзу (п'ятий — найвищий рівень економічної інтеграції). 1 січня 1995 р. членами Європейського Союзу стали Фінляндія, Австрія та Швеція.

2 жовтня 1997 р. було підписано Амстердамський договір (набув чинності 1 травня 1999 р.). Амстердамська угода внесла зміни та доповнення до Маастрихтського договору про Європейський Союз, Римського договору про заснування Європейського (Економічного) Співтовариства та Євратому, Договору про заснування ЄСВС. Ці зміни торкнулись повноважень та напрямків діяльності, а також привели інституційні механізми до цілей, визначених Маастрихтським договором. Особливу роль у цьому відіграв вступ у силу Шенгенської угоди про вільне (безвізове) пересування громадян у межах Європейського Союзу (укладена 1985 р.).

26 лютого 2001 р. був підписаний Ніццький договір, який вніс зміни у механізми інституційного розвитку ЄС з огляду на його майбутнє розширення. Зокрема, квоти представництва в інституціях ЄС були перерозподілені з урахуванням потенційної участі у них нових членів. Положення цього договору набрали чинності 1 лютого 2003 р.

1 січня 2002 р. до готівкового обігу була введена єдина грошова одиниця ЄС — євро, що стало етапом переходу до формування економічного та валютного союзу ЄС — найвищого етапу інтеграції. Станом на 2016 р., євро перебуває в обігу на території 19 країн-членів ЄС. Велика Британія та Данія вирішили поки що відмовитись від введення євро на своїй території, усі інші країни раніше чи пізніше зобов'язані приєднатися до Єврозони.

1 травня 2004 р. відбулося найбільше за уся історію розширення Європейського Союзу. Новими членами стали одразу десять країн: Польща, Угорщина, Чеська Республіка, Словаччина, Словенія, Кіпр, Мальта, Естонія, Литва, Латвія.

17-18 червня 2004 р. на Самміті ЄС у Брюсселі було схвалено текст Конституції Європейського Союзу. 29 жовтня 2004 р. Угоду про Конституцію Європейського Союзу було підписано главами держав та урядів 25 країн-членів ЄС у Римі. Конституція ЄС складається з чотирьох розділів, у яких відображено головні цілі, завдання та функції ЄС, організаційна структура та процедура прийняття рішень, права і обов'язки всіх європейських органів управління, а також напрямки діяльності організації. 29 травня і 1 червня 2005 р. населення Франції та Нідерландів голосує проти Конституційного договору. Негативні рішення референдумів спричинили паузу у прийнятті Європейської конституції.

У жовтні 2005 р. ЄС починає переговори про вступ з Туреччиною та Хорватією. 1 січня 2007 р. до Європейського Союзу приймають Болгарію і Румунію. Європейській Союз налічує 27 членів.

У грудні 2007 р. глави держав і урядів ЄС підписали Лісабонський договір про реформу Європейського Союзу (набув чинності 1 грудня 2009 р.). Він поставив ЄС на нову договірну основу і зробив його демократичнішим, прозорішим і ефективнішим. Прийняття рішень ЄС було полегшено за рахунок того, що в багатьох випадках відпала потреба в одностайному голосуванні. Рішення, що приймаються кваліфікованою більшістю, поширюються тепер на багато інших сфер. Починаючи з 2014 р., для прийняття рішень Ради ЄС принципово необхідна «подвійна більшість». Відповідно до цього, для прийняття рішення Європейського Союзу у Раді міністрів потрібна більшість у 55 відсотків країн-членів, що налічують 65 відсотків населення (перехідне положення до 2017 р.). Крім того, з'явилася посада «Високого представника Євросоюзу з питань політики безпеки

й зовнішньої політики», який відповідає за зовнішні відносини євроспільноти.

У 2012 р. Європейський Союз отримав Нобелівську премію миру «За внесок впродовж більше шести десятиліть у просування миру і примирення, демократії та прав людини у Європі».

Складність та багатогранність Європейського Союзу як наднаціонального об'єднання породжує необхідність створення потужної та розгалуженої системи управління та координації дій, для досягнення поставлених цілей Союзу. Країни-члени Європейського Союзу передають повноваження у вирішенні деяких питань незалежним інститутам, які представляють інтереси Союзу, його держав і громадян. Європейська Комісія захищає інтереси Союзу у цілому, кожен національний уряд представлений у Раді Міністрів (Раді), а члени Європейського Парламенту безпосередньо обираються громадянами ЄС. Таким чином, демократія і верховенство закону — наріжний камінь цієї структури.

Основні чотири інститути Європейського Союзу закладено ще у 1952 р., коли було створено Європейське об'єднання вугілля і сталі, а ідея Європейської Ради ще навіть не була видимою. Ці інститути, а саме: Асамблея, Рада, Комісія і Суд — по суті своїй з тих пір не змінювалися. Асамблея перетворилася на наднаціональний парламент, а Європейський Суд — у суперарбітра. У той же час роль Ради, що складається з представників урядів держав-членів, дещо знизилася, а роль Європейської Комісії як виконавського органу істотно не змінилася. Такі зміни пояснюються тим, що спочатку ідея об'єднання країн в Європейське Економічне Співтовариство, а нині — в Європейський Союз, носила наднаціональний характер. Відповідно ті інститути, які додавали до свого статусу наднаціональності, ставали впливовішими.

Президент Європейської комісії Жан-Клод Юнкер

ОСНОВНІ ІНСТИТУТИ ВЛАДИ

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ — виконавчий орган Європейського Союзу, що складається з 28 членів (рахуючи президента), які призначаються на п'ять років національними урядами, але повністю незалежні у виконанні своїх обов'язків. Склад Комісії затверджується Європейським Парламентом. Кожен член Комісії відповідає за певну сферу політики ЄС і очолює відповідний Генеральний Директорат.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТ — зібрання з 751 депутата, що безпосередньо обираються громадянами країн-членів ЄС строком на п'ять років. Голова Європарламенту обирається на два з половиною роки. Депутати Європарламенту вивчають законопроекти і затверджують бюджет. Вони приймають спільні рішення з Радою Міністрів з конкретних питань і контролюють роботу Рад ЄС і Європейській Комісії. Європарламент проводить пленарні засідання у Страсбурзі (Франція) і Брюсселі (Бельгія).

РАДА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (РАДА МІНІСТРІВ) — основний орган ухвалення рішень, який збирається на рівні міністрів національних урядів, і його склад міняється залежно від обговорюваних питань: Рада міністрів закордонних справ, Рада міністрів економіки і так далі. В рамках Ради представники урядів держав-членів обговорюють законодавчі акти ЄС і приймають або відкидають їх шляхом голосування.

ЄВРОПЕЙСЬКА РАДА — регулярні зібрання глав держав ЄС. Раду скликають 4 рази на рік з метою визначення порядку денного Союзу і спонукати подальшу інтеграцію. Президент Ради є відповідальним за розвиток вищого політичного органу ЄС.

Голова Європейської Ради Дональд Туск

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД - Суд Європейського Союзу — судовий орган ЄС вищої інстанції, регулюючий розбіжності: між державами-членами ЄС; між державами-членами ЄС і самим Європейським Союзом; між інститутами ЄС; між ЄС і фізичними або юридичними особами.

СУД АУДИТОРІВ - Європейський суд аудиторів — орган Європейського Союзу, створений з метою проведення аудиторської перевірки бюджету ЄС і його інститутів.

Європейський Омбудсмен. - Займається скаргами європейських приватних і юридичних осіб на інститути і установи ЄС.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК визначає валютну політику країн ЄС; встановлює ключові процентні ставки; управляє офіційними резервами Європейської системи Центральних Банків (ESCB), головним завданням якої є підтримка стабільності цін; має право санкціонувати емісію банкнот в межах валютного союзу.

Європейський центральний банк, центральний банк Єврозони

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК (ЕІВ): Європейський інвестиційний банк — орган ЄС, заснований в 1959 р. Європейським Союзом для сприяння розвитку, інтеграції і співпраці шляхом надання інвестиційних позик. Позики надаються під однаковий відсоток, що забезпечує збалансованість управління позикою в частині погашення заборгованості. Позики надаються для розвитку відсталих європейських регіонів і реалізації проектів, що представляють спільний інтерес.

КОНСУЛЬТАТИВНІ ОРГАНИ

ЕКОНОМІЧНИЙ І СОЦІАЛЬНИЙ КОМІТЕТ — консультативний орган ЄС, що спостерігає за функціонуванням єдиного внутрішнього ринку.

Комітет складається з 317 членів, які представляють різні сфери економіки і соціальні групи і незалежні у виконанні своїх обов'язків.

КОМІТЕТ РЕГІОНІВ — консультативний орган Ради ЄС і Комісії, розробляючий висновки з усіх питань, що зачіпає інтереси регіонів. Комітет складається з 317 членів — представників регіональних і місцевих органів, повністю незалежних у виконанні своїх обов'язків

У грудні 2007 р., Лісабонською угодою була нова посада «Верховного представника Євросоюзу з питань закордонних справ і політики безпеки» що призначається кваліфікованою більшістю від складу Європейської Ради за погодженням з Президентом Європейської Комісії та Європейським парламентом.

Відповідно до статей 18 і 27 Договору про Європейський Союз, Верховний представник ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки:

- проводить спільну зовнішню політику Євросоюзу і політику безпеки;
- вносить пропозиції щодо її розвитку;
- головує в Раді закордонних справ;
- є одним з віце-президентів Комісії;
- забезпечує узгодженість Союзу з питань зовнішнього впливу;
- несе відповідальність в рамках покладених на нього в області зовнішніх зв'язків і координації інших аспектів зовнішньої діяльності Союзу повноважень;
- представляє Союз з питань, що належать до спільної зовнішньої політики і політики безпеки;
- веде політичний діалог з третіми особами та країнами від імені Союзу та висловлює позицію Союзу в міжнародних організаціях та на міжнародних конференціях.

З 1 листопада 2014 р., Верховним представником Європейського союзу із питань закордонних справ є Федеріка Могеріні.

Європейський Союз загалом (Комісія та країни-члени) наразі є найбільшим постачальником гуманітарної допомоги у світі.

Останнім часом надання гуманітарної допомоги як частина зовнішньої діяльності Європейської Спільноти набуло особливого значення. Це пов'язано зі збільшенням кількості кризових ситуацій на планеті та прагненням Співтовариства відігравати провідну роль у

міжнародних гуманітарних місіях. З цією метою 1992 р. був створений Офіс гуманітарної допомоги Європейської Комісії (англ. European Commission's Humanitarian Aid Office, ECHO). Його завданням є надання термінової допомоги (продуктів, матеріалів та практичної участі) жертвам природних і суспільних катастроф і конфліктів за межами Союзу. Надання такої допомоги базується на принципах недискримінації, неупередженості та гуманності. Вона розподіляється партнерами Офісу, а саме, недержавними організаціями, агенціями гуманітарної допомоги ООН та інших міжнародних організацій.

Серед багатьох мов та діалектів, ЄС має 24 офіційні і робочі мови: болгарська, хорватська, чеська, датська, голландська, англійська, естонська, фінська, французька, німецька, грецька, угорська, італійська, ірландська, латиська, литовська, мальтійський, польська, португальська, румунська, словацька, словенська, іспанська, та шведська. Важливі документи перекладаються кожною офіційною мовою.

Європейський парламент забезпечує переклад на всі мови документів і своїх пленарних засідань. Деякі установи використовують тільки декілька мов для внутрішньої роботи. Каталонська, галісійська, баскська, шотландська і валлійська не є офіційними мовами ЄС, але мають напівофіційний статус у тому, що офіційні переклади договорів виконані у них і громадяни ЄС мають право на листування цими мовами з установами, що використовують їх.

Мовна політика є обов'язком держав-членів, але інститути ЄС сприяють вивченню інших мов. Англійська є найбільш поширеною мовою в ЄС. Німецька є найбільш широко розповсюдженою рідною мовою. 56 % громадян ЄС можуть брати участь у розмові іноземними мовами. Більшість офіційних мов ЄС належать до індо-європейської мовної сім'ї, за винятком Естонії, Фінляндії та Угорщини, які належать до уральської мовної сім'ї, і Мальти, яка використовує семітську мову. Більшість офіційних мов ЄС базуються на латинському алфавіті, крім Болгарії, яка користується кирилицею, і Греції з грецьким алфавітом.

Крім 24 офіційних мов, існує близько 150 регіональних і міноритарних мов, якими розмовляють до 50 мільйонів осіб. Хоча програми ЄС підтримують регіональні мови і мови меншин, захист мовних прав різний у окремих держав-членів. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин ратифікована більшістю країн ЄС

надає загальні керівні принципи, якими держави можуть користуватись, щоб захистити свою мовну спадщину.

Європейський день мов проводиться щорічно 26 вересня і спрямований на заохочення вивчення мов по всій Європі.

Хорватія розпочала переговори у жовтні 2005 р. У червні 2006 р. чільники Євросоюзу заявили про прогнозований вступ Хорватії до ЄС 2010 р. (заява про вступ надійшла 21 лютого 2003 р.). 10 червня 2011 р. президент Євросоюзу Ж. М. Барозу заявив, що Хорватія буде прийнята до членів Євросоюзу у 2012-му р. 1 липня 2013 р. Хорватія офіційно вступила до ЄС. Країна стала 28-м членом Євросоюзу з 14 квітня 1987 р. Туреччина офіційно звернулася до ЄС із пропозицією набуття членства, однак тільки у 1999 р. вона отримала статус країни-кандидата (англ. Applicant country, candidate country). Європейські амбіції Туреччини сягають 1963 р., коли у Анкарі було укладено відповідну угоду. Офіційно, попередні переговори розпочалися у жовтні 2005-го р. Туреччина має здійснити деякі необхідні соціальні і економічні реформи. Інша проблема те, що лише 3% території Туреччини належить до Європейської частини світу, хоча формально, відповідно до Копенгагенських критеріїв географічних вимог немає (при цьому є прецедент входження до ЄС країни, територія якої фізико-географічно повністю знаходиться в Азії — Республіки Кіпр).

Норвегія, Ісландія та Ліхтенштейн у різний час також подавали заяви про вступ до Європейського Союзу. Однак через ті чи інші причини (зокрема, негативні результати референдумів у Норвегії) так і не стали його членами. Однак і без членства ці країни досить тісно інтегровані з ЄС, зокрема у рамках Європейської асоціації вільної торгівлі та Шенгенської угоди. Сюди ж можна зарахувати Швейцарію, яка офіційно притримується нейтралітету але фактично також досить тісно інтегрована з ЄС.

Республіка Македонія отримала офіційний статус кандидата у грудні 2005 р. Вступ країни блокується Грецією через суперечку щодо назви країни (див. Македонське питання).

Чорногорія отримала статус офіційного кандидата 17 грудня 2010 р.

Сербія отримала статус офіційного кандидата 1 березня 2012 р. Лідери ЄС погодились почати переговори з Сербією щодо її членства до січня 2014 р.

Албанія отримала статус офіційного кандидата 24 червня 2014 р.

Боснія і Герцеговина подала заявку на членство 15 лютого 2016 р.

Косово офіційно визнана потенційним кандидатом, яка ще не подала заявку на членство.

Україна, Молдова та Грузія підписали Угоду про асоціацію з Європейським Союзом та визнані Європейським парламентом як такі що мають перспективу членства у разі виконання відповідних критеріїв.

ВИМОГИ ДО КАНДИДАТІВ:

Для вступу до Євросоюзу країна-кандидат повинна відповідати Копенгагенським критеріям. **КОПЕНГАГЕНСЬКІ КРИТЕРІЇ** — критерії вступу країн в Європейський союз, які були прийняті у червні 1993 р. на засіданні Європейської Ради у Копенгагені і підтверджені у грудні 1995 р. на засіданні Європейської Ради у Мадриді. Критерії вимагають, щоб у державі дотримувалися демократичні принципи, принципи свободи і пошани прав людини, а також принцип правової держави (ст. 6, ст. 49 Договору про Європейський союз). Також у країні має бути конкурентоздатна ринкова економіка і повинні визнаватися загальні правила і стандарти ЄС, включаючи прихильність цілям політичного, економічного і валютного союзу.

УКРАЇНА І ЄС:

У жовтні 2005 р. президент Єврокомісії Жозе Мануел Дурау Баррозу заявив, що майбутнє України — у ЄС. Проте 9 листопада 2005 р. в опублікованій новій стратегії ЄС було сказано, що вступ Румунії, Болгарії, Хорватії й інших країн колишньої Югославії може блокувати можливість майбутнього вступу України, Білорусі і Молдови. Комісар ЄС з розширення Оллі Рен заявив, що ЄС має бути обережним з надто великим розширенням і що наразі план розширення виглядає вкомплектованим. Очевидно, що відсутність формальної ініціативи самої України (і, відповідно, відсутність взаємних документальних зобов'язань щодо вступу України до ЄС) впливає на тональність європейських посадовців.

У 2005 р. Президент України Віктор Ющенко заявив, що членство в ЄС є стратегічною метою зовнішньої політики України. Всі фракції у Верховній Раді України 5-го скликання 2006–2007 рр. (окрім комуністів — 5% місць) підтримали найшвидше приєднання до ЄС,

зокрема перехід до тісніших форм інтеграції (перший крок — створення зони вільної торгівлі відразу після вступу до СОТ, що було запропоновано ЄС у 2006 р.). Деякі європейські політики та політологи вважали 2020 р. ймовірним роком вступу України до ЄС.

12 липня 2007 р. Європарламент у Страсбурзі ухвалив рішення висловити підтримку надання Україні перспективи членства в Євросоюзі. Відповідне рішення було прийняте за результатами обговорення доповіді депутата Міхала Томаша Камінські щодо мандату на переговори з Україною про нову поглиблену угоду.

27 лютого 2014 р., після подій Євромайдану, Європарламент ухвалив резолюцію у якій вперше йдеться про те, що Україна має право стати повноправним членом Євросоюзу. У ній зазначено, що підписання Угоди про асоціацію не є кінцевою метою партнерства з Києвом і відповідно до Статуту ЄС всі європейські країни, включаючи Україну, «мають довгострокову можливість подавати заявку на членство в ЄС».

3 березня 2016 р., глава Єврокомісії Жан-Клод Юнкер висловив думку що Україна не зможе стати членом ЄС у найближчі 20-25 років.

УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ ТА ПОРЯДОК ДЕННИЙ АСОЦІАЦІЇ:

5 березня 2007 р. розпочато переговори про укладення нової угоди, яка має замінити Угоду про партнерство та співробітництво. Представники ЄС наполягали на укладанні стратегічних відносин з Україною як з країною сусідом. Під час паризького Саміту Україна-ЄС (вересень 2008 р.) досягнуто компромісного рішення щодо назви цієї угоди як Угоди про асоціацію.

Важливою складовою частиною нової Угоди є створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, яка передбачає максимально глибоку економічну інтеграцію на основі домовленостей, досягнутих під час двосторонніх переговорів з ЄС щодо вступу України до СОТ. Проведено сім раундів переговорів, наступний раунд заплановано на 5 — 9 жовтня 2009 р.

16 червня 2009 р. під час засідання Ради з питань співробітництва Україна — ЄС політично схвалено «Порядок денний асоціації Україна — ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію», який є новим практичним інструментом на заміну Плану дій Україна-ЄС, що, за оцінкою громадських експертів, не виправдав покладених на нього сподівань в окремих сферах співпраці,

для підготовки Сторін до реалізації Угоди про асоціацію до моменту набуття нею чинності.

ДОКУМЕНТ ПІДГОТОВЛЕНО НА ПРИНЦИПАХ:

- політичної асоціації та економічної інтеграції,
- спільної участі, спільної відповідальності та спільної оцінки.

Передбачено щорічний перегляд та запровадження механізму моніторингу його реалізації.

Моніторинг того, як Україна виконує свої зобов'язання у рамках Порядку денного асоціації, здійснює як Європейська Комісія, так і українське громадянське суспільство.

Європейська Комісія слідкує за результатами (передусім щодо реалізації реформ) у рамках традиційного щорічного аналізу поступу в межах Європейської політики сусідства — ENP Progress Report. Доповідь за 2009 р. опублікована англійською та українською мовами.

Українське громадянське експертне середовище проводить власну оцінку виконання зобов'язань у рамках Порядку денного асоціації. У травні 2010 р. в Україні стартував Громадський моніторинг Порядку денного асоціації Україна-ЄС. Проте 20 листопада 2013 р., президент України В. Янукович припинив підписання угоди ЄС. Тим самим викликавши спротив населення.

Україна 21 березня 2014 р. підписала політичну частину асоціації з метою подальшого вступу в ЄС, а 27 червня 2014 р. економічну — тобто Угоду у повному обсязі. У майбутньому членство в ЄС розглядається також такими країнами як Молдова і Грузія.

СУСПІЛЬНА ДУМКА:

За даними соціологічних опитувань, станом на 2007 р. абсолютна більшість українців (55%) підтримують вступ України до Європейського Союзу. При цьому 25% проти вступу України до ЄС, а 20% не змогли визначитись щодо цього питання.

За даними дослідження проведеного у 2011 р., більшість жителів України підтримують підписання угоди про Зону вільної торгівлі з Євросоюзом. Згідно з результатами дослідження 56% опитаних українців підтримують підписання угоди про ЗВТ з Євросоюзом. У той же час, 30% українців одночасно підтримують підписання угоди про ЗВТ з Євросоюзом і вступ України у Митний союз. Проте, респонденти оцінюють, що підписання угоди про ЗВТ вигідніше (39%), ніж вступ до ТЗ (34%).

За результатами опитування проведеного у січні 2016 р., 59% громадян України підтримують вступ України до ЄС, проти висловилися 22%, решта (19%) або не визначилися або не брали б участі в референдумі на таке питання.

За даними опитування проведеного у 2007 р., 55% респондентів у Німеччині, Франції, Великобританії, Італії, Іспанії та Польщі підтримували вступ України до ЄС якщо Україна виконає необхідні для цього умови. 34% проти вступу України до ЄС. Вступ до ЄС Росії, Туреччини та Марокко підтримували відповідно 45%, 40% та 35% респондентів.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний словник. – Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. //за редакцією М.Ф. Головатого та О.В.Антонова. – К,: МАУП, 2006. – 792 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.

ЄДИНИЙ ФРОНТ

ЄДИНИЙ ФРОНТ (єдиний робочий фронт) - політичний курс, направлений на досягнення єдності робочого класу у боротьбі за безпосередні найближчі вимоги робітників і за кінцеву мету революційного робочого руху. Передбачає єдність дій різних профспілкових, партійних, молодіжних, жіночих і ін. робочих організацій на короткий або тривалий період, по всіх або по окремих питаннях, у місцевому, національному або міжнародному масштабі. У основі єдиного фронту лежить спільність корінних класових інтересів пролетарських мас. Самою послідовною силою бойового єдиного фронту є революційні марксистські партії пролетаріату.

Основоположники наукового комунізму К. Маркс і Ф. Енгельс рахували об'єднання робочого класу в національних рамках і в міжнародному масштабі найважливішою умовою успішного виконання його історичних завдань. Об'єднанню робочого класу, включаючи і ті його прошарки які знаходилися під впливом різних напрямів дрібнобуржуазного соціалізму, і одночасно викриттю розкольників робочого руху служила тактична лінія К. Маркса в Інтернаціоналі 1-м-коду. Ця лінія забезпечила ідейну перемогу марксизму в міжнародному робочому русі.

Після Першої світової війни 1914—1918 рр. і Великій Жовтневій соціалістичній революції у міжнародному робочому русі склалася нова обстановка. Праві лідери II Інтернаціоналу, війни, що підтримали із самого початку, свої імперіалістичні уряди, зрадили інтереси

пролетаріату. Прибічники революційного напрямку у міжнародному робочому русі створили Комуністичний Інтернаціонал, який став об'єднуючим центром світового комуністичного руху. У цих умовах розробка тактики єдиного фронту, як засоби подолання, на марксистських позиціях розколу робочого класу стала одним з актуальних завдань Комінтерну. Принципи єдиного фронту, передбачаючи об'єднані дії робочих різних політичних напрямів, були розроблені В. І. Леніним і глибоко розкриті — на основі вирішень 3-го конгресу Комінтерну — в розгорнутих тезах, прийнятих на засіданні Президії ІККИ що відбувся у грудні 1921 р. На ІУ конгресі Комінтерну проблеми єдиного фронту були піддані подальшому розгляду; з метою об'єднання у єдиний фронт широких мас трудящих конгрес висунуло гасло «робочого уряду» (пізніше розширений до гасла «робітничо-селянського уряду»), вказав на необхідність боротьби за єдність профрону.

У 20-і рр. у Франції, Німеччині, Болгарії і ін. країнах комуністичної партії прагнули встановити в ході революційної боротьби єдність дій робочого класу і всіх трудящих. Проте відмова правосоціалістичеських лідерів від єдності дій перешкоджала протягом ряду років досягненню помітних успіхів у боротьбі за єдиний фронт. До того ж деякі сектантські помилки, що допускалися в ті роки комуністами (наприклад, оцінка соціал-демократії як різновиди фашизму), ослабляли дієвість їх зусиль у боротьбі за єдиний фронт.

У 30-і рр., в обстановці настання фашизму, єдність робочого класу стала найнасушнішою вимогою антифашистської боротьби. Про це свідчили перші успіхи у створенні єдиного фронту і ширшого об'єднання демократичних сил в Іспанії, Франції, Австрії. Накопичений досвід був узагальнений у вирішеннях VII конгресу Комінтерну, направлених на об'єднання у рядах Народного фронту всіх сил, що виступали проти фашизму і війни. Основа такого об'єднання — єдиний робочий фронт. «Перед лицем найбільшої загрози фашизму..., — говорилося у вирішенні конгресу, — здійснення єдиного фронту боротьби робочого класу представляє на нинішньому історичному етапі головне, найближче завдання міжнародного робочого руху» (Резолюції VII Усесвітнього конгресу Комуністичного Інтернаціоналу, М., 1935, с. 13).

На основі єдиного робочого фронту і народного фронту робітником і демократичним рухом низки країн (Іспанія, Франція, Китай, Чилі і ін.) у 30-х рр. були досягнуті значні успіхи. Вживання тактики єдиного робочого фронту і народного фронту дало можливість

французькому народові перегородити дорогу фашизму до влади. Проте з вини перш за все правих соціал-демократичних лідерів створення єдиного фронту було зірвано у Німеччині, Польщі, Болгарії; єдиного фронту був підірваний антикомуністичними елементами соціалістичних партій у Франції, Іспанії і ін. країнах і не був встановлений в міжнародному масштабі. Розкол робочого класу соціал-демократичними лідерами реформістів полегшив імперіалістам розв'язування Другої світової війни.

У роки Другої світової війни 1939—1945 рр. і у післявоєнні роки створення єдиного робочого фронту забезпечило у ряді країн широке об'єднання демократичних антифашистських сил. Єдиний фронт сприяв перемозі народно-демократичних і соціалістичних революцій у ряді країн Європи і Азії. Прагнення робочого класу до об'єднання власних рядів і союзу зі всіма силами, здатними боротися проти реакції і військової загрози, виразилося також у створенні масових міжнародних організацій: Усесвітній федерації профспілок, У всесвітній федерації демократичної молоді, Міжнародній демократичній федерації жінок і ін. і у розгортанні широкого Руху прибічників світу.

XX-й, XXII—XXIV-й з'їзди КПРС, а також з'їзди інших марксистсько - ленінських партій, міжнародні Наради комуністичних і робочих партій (Москва, 1957, 1960, 1969) з особою силоміць підкреслили важливість боротьби за єдність дій робочого класу, трудового народу і демократичних сил всіх країн і намітили конкретну програму цієї боротьби.

Проте праві лідери соціал-демократичних партій, керівництво реформіста Соціалістичного інтернаціоналу і реформісти профлідери не проявляють, як правило, готовності до встановлення єдності дій з комуністами. Антикомуністична лінія багато з них полегшує імперіалістичній буржуазії проведення реакційного і мілітаристського курсу. Велика шкода єдності дій наносять також прояви ревізіонізму, догматизму і сектантства в комуністичному русі. На розкол міжнародного робочого руху направлена була лінія Мао Цзедуну і його групи у Китаї. Об'єктивні умови настійно диктують масам трудящих необхідність єдності дій. У 60 — початку 70-х рр. робітники капіталістичних країн (Італії, Франції, Іспанії, Бельгії і ін.), незалежно від їх партійної і професійної приналежності, неодноразово брали участь у спільно діях (страйки, демонстрації і ін.), направлених проти настання капіталу на їх життєвий рівень і демократичні права, проти інтервенції США в Індокитаї, проти мілітаризму і війни; почали встановлюватися

на різних рівнях контакти між робітниками партіями і профорганізаціями різних напрямів. У Чилі зміцнення єдиного робочого фронту з'явилося найважливішим чинником освіти (1969 р.) і успіхів блоку Народної єдності, що перемогла на виборах у вересні 1970 р.

Ідея єдиного робочого фронту, як основи союзу всіх антимонополістичних сил, завойовує все більше число прибічників у робочому класі.

ДЖЕРЕЛА:

Ленін Ст І., Опортунізм і крах II Інтернаціоналу, Полн. собр. соч., 5 видання, т. 27; його ж. Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі, там же, т.41; його ж, III Конгрес Комуністичного Інтернаціоналу, 22 червня — 12 липня 1921 р., там же, т.44; Дімітров Р. М., Зародження фашизму і завдання Комуністичного Інтернаціоналу в боротьбі за єдність робочого класу проти фашизму, М., 1935; Резолюції VII Усесвітнього конгресу Комуністичного Інтернаціоналу, М., 1935; Звернення комуністичних партій капіталістичних країн Європи до всіх трудящих, до всіх демократів, «Проблеми світу і соціалізму», 1960, №1; Програмні документи боротьби за мир, демократію і соціалізм, М., 1961; Міжнародна нарада комуністичних і робочих партій. Москва, 1969, Прага, 1969; Комуністичний Інтернаціонал. Короткий історичний нарис, М., 1969; Молчанов Ю. Л., Комінтерн у витоків політикиєдиного пролетарського фронту, М. 1969.

ЄЛЛІНЕК ҐЕОРГ (16 ЧЕРВНЯ 1851 - 12 СІЧЕНЬ 1911 рр.)

Німецький юрист, державознавець, представник юридичного позитивізму.

Георг Єллінек народився у Лейпцигу 16 червня 1851 р. у родині Адольфа Єллінека, відомого проповідника єврейської громади Відня.

З 1867 - 1872 рр. Георг Єллінек вивчав право, історію мистецтв і філософію у Віденському, а також у Гейдельберзькому і Лейпцігском університетах.

У 1872 р. він захистив у Лейпцигу дисертацію «Соціально-етичне значення права, несправедливості і покарання» став доктором філософії, а у 1874 р. у Відні отримав ступінь доктора юридичних наук.

У 1879 р. він пройшов процедуру хабілітації на посаду професора у Віденському університеті. Після цього Єллінек зайняв посаду професора філософії права, а у 1881 р. був призначений членом державної екзаменаційної комісії. У 1882 р. вийшов його фундаментальний твір «Теорія уніфікації держави». Після цього він став ад'юнкт-професором конституційного права Віденського університету.

У 1889 р. Єллінек залишив академічну службу Австро-Угорщини і став професором швейцарського Базельського університета.

У 1891 р. він переїжджає до Німеччини і переходить на посаду професора конституційного та міжнародного права Гейдельберзькому університеті.

У 1900 р. вийшло перше видання основної праці Єллінека «Загальне вчення про державу», також відомого під назвою «Право сучасної держави».

Георг Єллінек був одружений з Каміллою Єллінек, уродженою Вертхайм (1860-1940 рр.), яку Маріанна Вебер переконала у 1900 р. приєднатися до руху, боровся за права жінок, і яка стала відомою наданням правової допомоги жінкам, роботою над проектами реформування кримінального законодавства.

У них було шестеро дітей, народжених між 1884 - 1896 рр., з яких четверо не померли у дитинстві. Син Вальтер і дочка Дора за нацистів були поміщені у концентраційний табір Терезієнштадт, а молодший син Отто був замучений до смерті у гестапо у 1943 р.

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ:

Георг Єллінек - засновник теорії несuverенних держав (теорія необмеженого, повного суверенітету; унітарна, централістська теорія федералізму), згідно з якою на всій території єдиної держави може існувати тільки один суверенітет. Держави, що увійшли у федерацію, або приєднані Кімпер, хоча і зберігають певний обсяг влади, в той же час повністю втрачають суверенітет.

Він також висунув прогресивну у його час концепцію самообмеження держави виданими їм правовими нормами.

Він визначав державу як цільове єдність індивідів, наділена якостями юридичної суб'єкта, що володіє волею і є носієм прав. Він вважав, що держава слід вивчати одночасно як особливе суспільне утворення і як правове явище. Відповідно, його вчення мало дві сторони: соціальну і правову. Тому Еллинека часто називають основоположником німецької соціології права.

Однією з широко відомих робіт Еллинека було есе у 1895 р. про Декларацію прав людини і громадянина, в якій він розвинув ідею про універсальність теорії прав людини. У протилежність Емілю Бутмі він розглядав Декларацію прав людини і громадянина, а також Велику французьку революцію, як ключові події політичної історії XIX ст., не у рамках чисто французької традиції, а як аналог революційних ідей і рухів в Англії і США.

Вчення Еллинека про державу і право було широко відомо крім Німецької імперії і Австро-Угорщини, також в Російській імперії і Японії. В цілому, воно мало великий вплив на світову юридичну науку початку XX ст.

ДЖЕРЕЛА:

Ивановский В. В. Новый трактат о государстве: по поводу нового труда Георга Еллинека *Das Recht des modernen Staates* // Журнал Министерства юстиции. — 1901. — № 5, Май — № 6, Июнь. — С. 82-114.; Жилин А. А. Теория союзного государства: Разбор главнейших направлений в учении о союзном государстве и опыт построения его юридической конструкции. — Киев: Тип. И.И. Чоколова, 1912. — 360 с.; Алексеев А. С. Георг Еллинек и его научное наследие. - М.: Типо-лит. тов-ва "Владимир Чичерин в Москве", 1912. - 61 с.; Дурденевский В. Н. Субъективное право и его основное разделение // Правоведение. — 1994. — № 3. — С. 78-95.; Антология мировой правовой мысли. Том 3, Европа и Америка, XVIII—XX вв. / Рук. науч. проекта Г.Ю. Семгин; Отв. ред. О.А. Жидков. — М.: Мысль, 1999. — 830 с.; Магазинер Я. М. Общая теория права на основе советского законодательства. Глава 6, Субъективное право // Правоведение. — 1999. — № 2. — С. 39-52.; Юрьев С. С. Учение Г. Еллинека о праве меньшинства: Лекция // В мире права. — 2000. — № 2.; Пожарский Д. В., Мирзоян Э. Р. Цель государства в учении Георга Еллинека // Вестник Владимирского юридического института. — 2008. — № 1. — С. 190—191.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

- Карасевич А. О. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2010. – Ч. 1. – 186 с.
- Карасевич А. О. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2011. – Ч. II. – 248 с.
- Карасевич А. О., Левківський К. М. Політологія. – Умань. - 2010. – Частина 1. – 204 с.
- Карасевич А. О., Левківський К. М. Політологія. – Умань. - 2010. Частина II. – 344 с.
- Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.
- Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.
- Карасевич А., Лисенко Л. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2008.
- Карасевич А. О., Шачковська Л. С. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2014. – 514 с.
- Карасевич А. О., Лисенко Л. Г. Словник політологічних термінів. – Умань., 2009.
- Карасевич А. О., Бондар С. С. Політична опозиція в політичній структурі суспільства. Монографія. – Умань., 2009.
- Карасевич А. О., Балановський Я. М. Політична коаліція: концепт і проблеми вирішення. Монографія. – Умань., 2009.
- Карасевич А.О., Шачковська Л.С. Електоральна формула: сутність та політичний концепт. Монографія. Умань: ПП.Жовтий. – 2010. – 156 с.
- Карасевич А. О. Майєвтика Сократа. Монографія. – Умань., 2010.
- Карасевич А. О. Сократ та його епоха. Навчальний посібник. – Умань., 2010.
- Карасевич А. О., Побережний І. Н., Побережний В.І. Політологія студентам. Навчальний посібник. – Київ – Кіровоград, «Трелакс». – 1999.
- Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Шачковська Л.С. Політичні портрети Стародавнього світу. - Книга 3. – Стародавній Схід. – Умань. - 2012. – 695 с.
- Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Шачковська Л. С. Політичні портрети Стародавнього світу. -Книга 2. – Стародавній Рим. – Умань. - 2012. – 768 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Шачковська Л. С. Політичні портрети Стародавнього світу. - Книга 1. – Стародавня Греція. – Умань. - 2011. – 636 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В. - Політичні портрети Новітньої доби. - Азія. - Частина 1. – Умань. - 2013. – 490 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В. - Політичні портрети Новітньої доби. - Азія. - Частина 2. – Умань. - 2013. – 512 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Чучалін О. П. - Політичні портрети Новітньої доби. - Африка. Частина 1. – Умань. - 2013. – 449 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Чучалін О. П. - Політичні портрети Новітньої доби. - Африка. - Частина 2. – Умань. - 2013. – 564 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Лисенко Л. Г., Шачковська Л. С., - Політичні портрети Київської Русі. – Умань. - 2011. – 674 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Політичні портрети Галицько-Волинської держави. – Умань. - 2011. – 464 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети Новітньої доби. - Європа. – Умань. - 2012. – 804 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Лисенко Л. Г., Сокирська В. В., - Політичні портрети Новітньої доби. Північна Америка – Умань. – 2011. – 774 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети України Литовсько-Польської доби. Кн. 1 – Умань. - 2013. – 484 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети України Литовсько-Польської доби. Кн. II – Умань. - 2013. – 643 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. Козаччина. Кн. I – Умань. - 2014. – 670 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. Козаччина. Кн. II – Умань. - 2014. – 646 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. - Дисидентський рух. – Умань. - 2014. – 702 с.

Політичні портрети України у XVII - XVIII ст. Ч. I. – Навч. пос. / Укл. – Карасевич А. О., Левківський К.М., Карасевич О.О. – Умань.: ФОП Жовтий О.О., 2015. – 491 с.

Політичні портрети України у XVII - XVIII ст. Ч. II. – Навч. пос. / Укл. – Карасевич А. О., Левківський К.М., Карасевич О.О. – Умань.: ФОП Жовтий О.О., 2015. – 513 с.

Політичні портрети України: Національне Відродження України у Х – ХХІ ст., Книга 1. – Навчальний посібник / Укладачі: проф. Карасевич А. О., проф. Священко З. В. – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2015. –

Політичні портрети України: Національне Відродження України у ХХ – ХХІ ст., Книга 2. – Навчальний посібник / Укладачі: проф. Карасевич А. О., проф. Священко З. В. – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2015.

–

Політичні портрети України: Національне Відродження України у ХХ – ХХІ ст., Книга 3. – Навчальний посібник / Укладачі: проф. Карасевич А. О., проф. Священко З. В. – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2015.

–

Політичні портрети Новітньої доби. Росія. Книга 1. - Навчальний посібник /Укладачі: А. О. Карасевич., З. В. Священко., – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2014. – 890 с.

Політичні портрети Новітньої доби. Росія. Книга 2. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич., З. В. Священко.,– Умань: ФОП Жовтий О.О., 2014. – 474 с.

Політичні портрети Новітньої доби. Росія. Книга 3. - Навчальний посібник /Укладачі: А. О. Карасевич., З. В. Священко., – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2014. – 883 с.

Політичні портрети Новітньої доби. Росія. Книга 4. - Навчальний посібник /Укладачі: А. О. Карасевич., З. В. Священко. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2014. – 748 с.

Політичні портрети Росії. Книга 3. - Навчальний посібник /Укладачі: А. О. Карасевич., З. В. Священко., – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. – 769 с.

Політичні портрети у Києво-Могилянської академії протягом ХУІІ – ХХІ ст. - Навч. пос./ Укл. Карасевич А. О., Карасевич О.О. – Умань.: ФОП Жовтий О.О., 2015. – 676 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Абросимова С.В., Парамонов А.Ф. Дмитро Яворницький та його родовід – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2009. – 112 с.

Алфьоров О. Шляхетсько-козацький рід Голубів в процесі формування українського козацтва: 1578 — 1648./ магістерська робота Інституту історичної освіти НПУ ім. М. Драгоманова. — К., 2005. — 130 с.

Алфьоров О. Гетьман Оліфер Голуб — славетний представник Роду//Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: «Історія, економіка, філософія» / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. — Київ. Вид. центр КНЛУ, 2001. — Вип. 5. — С. 383—385.

Алфьоров О. До історії показаченої української аристократії (представника роду Голубів XVI — XVIII ст.) // Гетьманський альманах: «До 85-річчя проголошення Української Держави та 130 річчя від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського». Число II. Київ, видавничий центр КНЛУ. — 2003. — С. 147 — 154.

Амурское казачье войско // Большая советская энциклопедия. — М.: Советская энциклопедия. 1969–1978.;

Антонович М. Козацьке військо у московській війні 1633 р. В. 1932;

Антологія української юридичної думки / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: Юрид. кн., 2003. — Т. 3: Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба. — 584 с.

Антонович В. Б. Коротка історія Козаччини / В. Б. Антонович. — К.: Україна, 2004. — 304 с.

Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі / О. М. Апанович. — К.: Либідь, 1993. — 288с.

Апанович О. М. Розповіді про запорозьких козаків / О. М. Апанович. — К.: Дніпро, 1991. — 335 с.

Аркас М. М. Історія України-Русі з малюнками / М. М. Аркас. — 2-е факс. вид. — Х.: Вища шк., 1991. — 456 с.

Бажан О., Гасай Є., Гуцал П. (упорядники). Реабілітовані історією. Тернопільська область.— Тернопіль: Збруч, 2008. 728 с

Бантыш-Каменский Д. М., История Малой России, К., 1903.

Бойко І. Й. Держава і право Гетьманщини : навч. посіб. / І. Й. Бойко. — Л.: Світ, 2000. — 120 с.

Бойко І. Й. Zobov'язальне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. / І. Й. Бойко. — Л.: Світ, 1998. — 52 с.

Боплан Г. Л. Опис України / Гійом Левасер де Боплан; Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / Проспер Меріме. — Л.: Каменярь, 1990. — 301 с.

Брехуненко В. Богдан Хмельницький / Віктор Брехуненко. — Київ, 2007. — 72 с.

Велика Історія України від найдавніших часів: у 2 т. — К.: Глобус, 1993. — Т. 2. — 352 с.

- Вечерський В. Гетьманські столиці України / В. Вечерський. – К. : Наш час, 2008. – 320 с. – (Невідома Україна).
- Видатні діячі України минулих століть. К., 2001. — С. 566—567;
- Володарі гетьманської булави. — К., 1994.
- Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях.- Луцьк: Вежа, 2000.
- Гапусенко І. Дмитро Іванович Яворницький. К. 1969;
- Голобуцький В. А. Освободительная война украинского народа под руководством Хмельницкого, М., 1954.
- Голобуцький В. О. Запорозьке козацтво. К., 1994.
- Голобуцький В. О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734–1775 рр. К., 1961;
- Голобуцький В. А. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. К., 1962;
- Горобець В. М. Борис Крупницький — повернення в Україну. В кн.: Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. К., 2001;
- Горобець В. М. Україна: від козацької реформи Баторія до здобуття Сагайдачним Кафи, 1578–1616 рр. / В. М. Горобець. – К.: Кріон, 2010. – 192 с.
- Горобець В. М. Україна: козацькі війни 1618–1638 / В. М. Горобець. – К.: Кріон, 2011. – 268 с.
- Грушевський М. С. Нариси історії українського народу. — К.: Либідь, 1990. — 400 с.;
- Грушевський М. С. Початки Хмельниччини (1638 — 1648 рр.), «Історія України-Русі», т. VIII, ч. II, вид. 2, Київ — Відень, 1922.
- Грушевський М. С. Історія України-Русі. — т. 1-10. — К., 1993–1999 рр.
- Грушевський М. С. Історія України-Русі: в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський. – К.: Наук. думка, 1996. – Т. 9, кн. 1: (1650–1654 рр.). – 880 с.
- Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевський. – К.: Либідь, 1990. – 395 с.
- Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський. – К.: Наук. думка, 1992. – 544 с.
- Густинський літопис // Збірник козацьких літописів. Густинський. Самійла Величка. Грабянки. – Київ, 2006.
- Гуржій О. І. Гетьманська Україна / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. – К. : Альтернативи, 1999. – 304 с. – (Україна крізь віки: у 15 т.; Т. 8).

- Гураль П. Ф. Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження / П. Ф. Гураль. – Л.: Львів. д. ун-т внутр. справ, 2008. – 468 с.
- Греченко В., Ярмиш О. Історія України Торсінг. - 2005. - с. 39-47.
- Дзира Я. Автопортрет нації / Я. Дзира. – К.: Б-ка українця, 1997. – 143 с.
- Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – 2-е вид. – К.: Києво-Могилян. акад., 2008. – 1142 с.
- Довідник з історії України. Видання в трьох томах. / За ред. Підкови І. та Шуста Р. – Київ, 1995.
- Давлетов О. Р. Б. Д. Крупницький — історик українського козацтва. «Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX ст.» (Запоріжжя), 1998, вип. 3;
- Донские казаки в прошлом и настоящем / под общ. редакцией Ю. Г. Волкова. Изд-во Ростовского университета, 1998.
- Дорошенко Д. І. Нариси історії України: в 2 т.- К.: Глобус, 1991. — Т.1 — 238 с.
- Енциклопедія історії України. – К.: Наук. думка, 2005. – Т. 3: Е-Й. – С. 270–278.
- Етимологічний словник української мови: в 7 т. / ред. Л. К. Артемева. — К.: Наукова думка, 1985. — Т.2. — 495 с.
- Єремєєв І. С. Герби гетьманів України / І. С. Єремєєв. – К.: УЦІММ-ПРЕС, 1998. – 54 с.
- Забайкальские казаки // Энциклопедия Забайкалья: Читинская область. — Чита. Наука, 2004. — С.371; Забайкальское казачье войско // Энциклопедия Забайкалья: Читинская область. — Чита. - 2004. — С. 382.
- Завальнюк О. М. Д. І. Дорошенко: 75 днів у Кам'янці-Подільському // Краєзнавство: Науковий журнал. — 2001. — № 1- 4. — С. 145–148.
- Ілюстрована енциклопедія історії України: у 3 т. – К.: Спалах, 2004. – Т. 1: Від найдавнішого часу до кінця 18 ст. – 216 с.
- Історичні постаті України: іст. нариси / упоряд. О. В. Болдирєв. – О.: Маяк, 1993. – 384 с.
- Історія держави і права України: підручник: у 2 т. / за заг. ред.: В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин, В. Д. Гончаренко.– К.: Ін Юре, 2003.– Т.1–2.
- Історія України та її державності / за наук. ред. Л. Є. Дещинського. – Л.: Бескид Біт, 2005. – 368 с.

Історія українського війська: у 2 ч. – Л.: Вид-во Івана Тиктора, 1993.

Історія української культури: підручник / за ред.: Л. В. Анучиної, О. А. Стасевської, О. В. Уманець. – Х.: Право, 2012. – 368 с.

История казачества Азиатской России: в 3 т. / В. В. Алексеев; Н. А. Миненко. — Екатеринбург, 1995.

Історія України. ЗНО за 30 днів / І. А. Коляда, О. Ю. Кириєнко. — К.: Генеза, 2013. — 256 с.

Князі Київські та правителі Києва до часу видання «Синописа» // І. В. Жиленко. Синопис Київський. Лаврський альманах / Ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. — Київ.: ВІПОЛ, — Спецвип. 2: Синопис Київський / І. В. Жиленко. — 2002. — 194 с.

Коваленко Сергій. Гладкий Матвій Іванович//Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія у 3-х томах. Том 2. — Київ: Видавництво «Стікс», 2008.

Коваленко Сергій. Джалалий Филон//Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія у 3-х томах. Том 2. — Київ: Видавництво «Стікс», 2008

Козацькі вожді, гетьмани, кошові // Історія української культури. у 5 Т. — Т.2 (Українська культура XIII — першої половини XVII століть). Київ, «Наукова думка», 2001

Корсак І. Гетьманич Орлик / І.Корсак . – Луцьк: Твердиня, 2006. – 120 с.

Корсак І. Імена твої, Україно / І.Корсак . – Луцьк: Твердиня, 2007. – 300 с.

Косенко Л. Козаки: Лицарський орден України: Факти. Міфи. Коментарі.-Харків: ВД «Школа», 2007. - 576 с.

Костомаров Н. Южная Русь в конце XVI века. // Исторические произведения. Автобиография. – Киев, 1989.

Костомаров Н. И. Руина: гетманства Бруховецкого, Многогрешного и Самойловича 1663—1687 гг. // Исторические монографии и исследования: В 17 тт. — М.: Чарли, 1995. — [Т. 7]. — С. 7.

Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. Україна: альтернативи поступу. Критика історичного досвіду. – Прешов, 1996.

Кресіна І. О. Гетьман Пилип Орлик і його Конституція / І. О. Кресіна, О. В. Кресін. – К.: Фотовідеосервіс, 1993. – 80 с.

Кривошея В. В. «Генеалогія українського козацтва. Канівський полк». — К.: ВД «Стилос», 2006. - с. 121

Кривошея В. Українська козацька старшина. — Ч.2. — К., 1998

- Кривошея В. Білоцерківський полк. — К., 2002
- Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. — Л.: Світ, 1990. — 520 с.
- Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. — Львів, 1990.
- Крип'якевич І. Історія українського війська. Л. 1936;
- Криськов А. А. Діяльність Д. І. Дорошенка в еміграції (20 - ті роки ХХ ст.) // Духовні витоки Поділля: Творці історії краю: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (9 - 11 вересня 1994 р., м. Кам'янець-Подільський). — Хмельницький: Поділля, 1994. — С. 38 - 40.
- Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. - К: Україна, 2001. - 240 с.
- Кульчицький В. С. Історія держави і права України: підручник / В. С. Кульчицький, Б. Й Тищик. — К.: Ін Юре, 2007. — 624 с.
- Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки // Збірник козацьких літописів. Густинський. Самійла Величка. Грабянки. — Київ, 2003.
- Мазепа Н. Н. Гетман Мазепа: енцикл. справочник / Н. Н. Мазепа. — Х.: Оберіг, 2010. — 304 с.
- Малий словник історії України. — К.: Либідь, 1997. — 464 с.
- Мельник Л. Гетьманщина першої чверті ХVІІІ ст. — К., 1997;
- Мельничук Олександр. Працював без упину на користь України // Історичний календар. — К., 1996. — С. 124–125.
- Мицик Ю.А. Козацький край. — Дніпропетровськ, 1997.
- Мицик Ю.А. Гетьман Іван Виговський. К., 2004
- Мицик Ю.А. Історія України. К., 2005
- Мицик Ю.А. Чигирин — гетьманська столиця. К., 2008
- Мицик Ю.А. За віру православну. К., 2009.
- Мицик Ю.А. Іван Сірко. К., 2010.
- Мільчев О.І. Запорожці у Банаті та Бачці: стан та перспективи дослідження проблеми // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — Т. 6. — К., 2001. — С.86-95.
- Мільчев О.І. Бахмутський козацький полк // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С. 31.
- Мільчев О.І. Буджацька орда // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С.50-51.
- Мільчев О.І. Джамбуйлуцька орда // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С. 127.

Моця О.П. Зрада й донос у контексті дослідження діяльності І.Мазепи // Український історичний журнал. - К: «КВІЦ», 2012. - № 5. - с. 76 - Повний текст.

Моця О.П. Синьоводська битва та її наслідки в контексті історії середньовічної Європи // Український історичний журнал. - К: «КВІЦ», 2012. - №2. - с.10 - Повний текст.

Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка: (Запорозька Січ у західноєвроп. іст.-літератур. пам'ятках) / Д. С. Наливайко. – К.: Дніпро, 1992. – 495 с.

Осипов К. Богдан Хмельницький. — 2-е изд., перераб. — М.: Мол. гвардия, 1948. — 480 с. (ЖЗЛ)

Осташко Т. С. Дорошенко Дмитро Іванович // Енциклопедія історії України. — Т. 2. — К., 2005. — С. 455–456.

Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. — К., 2004;

Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 р. / С. Павленко. — К.: Києво-Могилян. акад., 2008. — 267 с.

«Пакти і Конституції» Української козацької держави: до 300-річчя укладення. — Л.: Світ, 2011. — 440 с.

Петрикова В. Діячі бібліотечного краєзнавства на Поділлі та їх вплив на розвиток теорії краєзнавчої бібліографії в Україні в післяреволюційні роки // Вісник історико-культурологічного Подільського братства. — 1995. — № 4. — С. 88.

Петровський В. В. Історія України: неупереджений погляд: факти, міфи, коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. — К.: Школа, 2007. — 592 с.

Полонська-Василенко, Н. Д. Історія України: у 2 т. / Н. Д. Полонська-Василенко. — Репр. вид. — К.: Либідь, 1992. — Т. 1–2.

Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р.: законодавство. — К.: Книга, 1997. — 547 с.

Пріцак О. Конституція Пилипа Орлика // Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік. — К., 1994;

Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / Вст. ст., упор. та примітки П. М. Саса, В. О.Щербака. — К.: Либідь, 1994.

Сергійчук, В. І. Іменем Війська Запорозького : укр. коз. в міжнар. відносинах XVI – сер. XVII ст. / В. І. Сергійчук. — К.: Україна, 1991. — 256 с.

Сергійчук В. Морські походи запорожців / В. Сергійчук. — К.: Фотовідеосервіс, 1992. — 60 с.

- Сергійчук В. І. Богдан Хмельницький та його старшина.- К., 1996.- 56 с.
- Слабошпицький М. Ф. З голосу нашої Кліо : події і люди укр. історії / М. Ф. Слабошпицький. — К.: Махаон, 2003. — 224 с.
- Смолій В. А. Богдан Хмельницький: Соціально- політичний портрет/ В. А. Смолій, В. С. Степанков. — 2-ге видання, доповнене, перероблене. — Київ: Либідь, 1993. — 487 с.
- Смолій В. А. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.)/В. А. Смолій, В. С. Степанков. — К.: Альтернативи, 1999. — 352 с. — (Україна крізь віки: у 15 т.; Т. 7).
- Сорока Ю. В. Походи Богдана Хмельницького / Ю. Сорока. — Х.: Фоліо, 2011. — 120 с.
- Станіславський В. Запорозька Січ та Річ Посполита. 1686–1699 рр. — К., 2004
- Станіславський В.. Взаємини Івана Мазепи з Семеном Палієм та українсько-польські стосунки на Правобережній Україні // Україна в Центральній-Східній Європі / Відп. ред. В. Смолій. — Вип.8. — К., 2008
- Степанков В. С. Михайло (Станіслав) Кричевський / / Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети. - К. , 1998. - Т. 1. - С. 181.
- Стецюк К. І. Початок визвольної війни українського народу і переговорів про возз'єднання України з Росією в 1648 р., у книзі: «Визвольна війна 1648 — 1654 рр. і возз'єднання України з Росією», під редакцією В. А. Дядиченка, О. К. Касименка і Ф. П. Шевченка, К., 1954.
- Субтельний О. Україна: історія: пер. з англ. / О. Субтельний. — 3-є вид. — К.: Либідь, 1993. — 720 с.
- Субтельний О. Козацька ера // Україна: Історія. — Київ: Либідь, 1993.
- Сушинський Б. І. «Козацька Україна: «Хмельниччина». - Одеса, «ВМВ» 2004. - 560 с.
- Сушинський Богдан / / Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV-XIX ст. - Одеса, 2006.
- Таирова-Яковлева Т. Мазепа. — Москва: Молодая гвардия, 2007.
- Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. — К. : Дніпро, 2001.
- Трофимук О. Пилип Орлик: гетьман в еміграції, бароковий поет, автор першої Конституції. — Львів, 2008;
- Україна: антологія пам'яток державотворення Х–XX ст.: у 10 т. — К. : Основи, 2008.:
Т. 2, кн. 1 : (XVI ст.). — 560 с.

- Т. 2, кн. 2 : (Перша половина XVII ст.). – 536 с.
- Т. 3, кн. 1 : (Третя чверть XVII ст.). – 504 с.
- Т. 3, кн. 2 : (Остання чверть XVII – початок XVIII ст.). – 576 с.
- Т. 4, кн. 1 : (Перша третина XVIII ст.). – 520 с.
- Т. 4, кн. 2 : (Середина XVIII ст.). – 360 с.
- Т. 3 : Битва за козацьку державу (XVI–XVII ст.). – 496 с.
- Т. 4 : Спроби реанімації козацької держави (XVIII ст.). – 528 с.
- Україна: хронологія розвитку / автори, кер. проекту : А. В. Толстоухов, В. О. Зубанов. – К.: Кріон, 2009.
- Т. 3: Від Батієвої навали до Люблінської унії. – 696 с.
- Т. 4: На порозі Нового часу. Від Люблінської унії до кінця XVIII століття. – 2009. – 864 с.
- Україна — козацька держава/ ред. Недяк В. В.; Наукові ред. Щербак В. О., Федорук О. К. — К.: Емма, 2004. — 1216 с.
- Українська радянська енциклопедія. В 12-ти томах / За ред. М. Бажана. — 2-ге вид. — К.: Гол. редакція УРЕ, 1974-1985.
- Українське козацтво: мала енцикл. — К. : Генеза, 2002. — 568 с.
- Федорук А. В. Наймане козацьке військо (XVI — середина XVII ст.): ідеологія, організація та військове мистецтво. — Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю історія. — Чернівці, 2000.
- Хмельницький Б. — славний син і видатний гетьман України / Гайбондюк В. Д. — Рівне, 1995. — 132 с.
- Хорунжий Ю.М. Любов маєш — маєш згоду: Іст. роман. — К.: Вид.дім “КМ Академія”, 2003. — 330 с.
- Чайковський Андрій / / Перед зривом. Полковник Кричевський. - Львів, 1992.
- Чухліб Т. Самійло Іванович (Самусь) — полковник та наказний гетьман правобережної частини Українського гетьманату // «Істину встановлює суд історії». Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. — Т. 2. — К., 2004.
- Чухліб Т. «Руїна» Гетьманщини чи боротьба за утвердження Козацької держави? (Спроба започаткувати наукову дискусію щодо одного історичного терміну) // Україна в Центрально-Східній Європі: Щорічник. — 2004. — № 4.
- Чухліб Т. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663—1713). — К.: КМ Academia, 2004. — 250 с.
- Чухліб Т. Ставленник турецького султана в Україні молдавський господар Г. Дука (1681 — 1683 рр.) // Київська старовина — 2002 — № 4 — С.126 — 140

Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. — К.-Нью-Йорк, 2003.

Шевчук В. Козацька держава : етюди до історії укр. державотворення / В. Шевчук. — К.: Абрис, 1995. — 392 с.

Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / Пер.П.Тарашук. — К.: 2004. — 496 с.

Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану.— К., 2000.

Шевчук В. Гетьман-вигнанець // Орлик Пилип. Конституція, маніфести та літературна спадщина. Вибр. твори. — К., 2006;

Шубравська М. Д. І. Яворницький. К. 1972.

Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. — Т. 1.-3. — К., 1990-1993р.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — Київ, 2006.

Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XVI до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. — Київ, 2008.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ V. Козацька ера. § 1. Козацька революція 1648–1657 рр. //— Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ V. Козацька ера. § 2. Руїна (1658–1686) //— Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. — Розділ V. Козацька ера. § 3. Мазепа і мазепинці // - Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. § 2. Згасання козацьких автономій у підросійській Україні //— Київ, 1997.

ЗМІСТ

ГАДЯЦЬКИЙ ДОГОВІР	3
ЗЗГАЄК ФРІДРІХ А́ВГУСТ (1899 – 1992 pp.)	8
ГАЙДЕГГЕР МАРТИ́Н (1889 – 1976)	15
ҐАЛАГАН ГНАТ ІВАНОВИЧ (р. н. невід. – 1748 pp.)	19
ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА	20
ГАНДИЗМ	24
ГАНЖА ІВАН (р. н. невід. – вересень 1648 pp.)	25
ГАНТИ́НГТОН СЕМЮЕЛ ФІЛІПП (1927–2008 pp.)	28
ГАРПЕР СТИ́ВЕН ДЖОЗЕФ (нар. у 1959 p.)	29
ГАРДИ́НГ УОРРЕН ГАМАЛІ́Л (1865 –1923 pp.)	32
ГАУЗ ДЖЕРА́ЛД	43
ГЕГЕ́ЛЬ ГЕО́РГ ВІ́ЛЬГЕ́ЛЬМ ФРІ́ДРІХ (1770 –1831 pp.)	44
ГЕГЕМО́НІЯ	46
ГЕ́ЛБРЕ́ЙТ ДЖОН КЕННЕ́Т (1908–2006 pp.)	47
ГЕНЕАЛО́ГІЯ	49
ГЕНЕРА́ЛЬНА СТА́РШИНА	53
ГЕНОЦІ́Д	55
ГЕОПО́ЛІТИКА	61
ГЕРАКЛІ́Т ЕФЕ́СЬКИЙ (535 – 475 pp. до н. е.)	63
ГЕ́РДЕР ЙОГÁНН-ГО́ТФРІ́Д (1744 –1803 pp.)	65
ГЕРОДО́Т ГАЛІКА́РНАСЬКИЙ (МІЖ 490 І 480 ДО Н. Е. БЛИЗЬКО 425 ДО Н. Е.)	67
ГЕРМЕНЕВТИКА ПОЛІТИ́ЧНА	71
ГЕРО́НТОКРА́ТІЯ	72
ҐІ́ДЕНС ЕНТО́НІ (1938 –1938 pp.)	74
ГЛОБАЛІ́ЗА́ЦІЯ	78
ГЛОБА́ЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУ́ЧАСНОСТІ	82
ГОББС ТО́МАС (1588 –1679 pp.)	88
ГО́ЛЛЬ ШАРЛЬ А́НДРЕ́ ЖОЗЕ́Ф МА́РІ (1890 –1970 pp.)	93
ГО́ЛЬБА́Х ПО́ЛЬ А́НРІ́ (1723 – 1789 pp.)	105
ҐРА́МШІ А́НТО́НІО (1891 – 1937 pp.)	106

ГРЕЦІЇ СТАРОДАВНЬОЇ ПОЛІТИЧНА ДУМКА	113
ГРОМАДЯНИН	119
ГРОМАДЯНСТВО	120
ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО	124
ГРОЦІЙ ГҮГО (1583 – 1645 pp.)	135
ГРУПИ ІНТЕРЕСІВ	143
ГРУПИ ТИСКУ	149
ГРУШЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО СЕРГІЙОВИЧ (1866 – 1934 pp.)	151
ГУВЕР ГЕРБЕРТ К. (1874 – 1964 pp.)	159
ГУЛЯНИЦЬКИЙ ГРИГОРІЙ (р. н. невід. – 1679 pp.)	166
ГУМАНІЗМ	168
ДАЛЬ РОБЕРТ АЛАН (1915 – 2014 pp.)	171
ДАОСІЗМ	172
ДАРЕНДОРФ РАЛЬФ (1929 – 2009 pp.)	176
ДВОПАЛАТНИЙ ПАРЛАМЕНТ	179
ДВОПАРТІЙНА СИСТЕМА	185
ДВОРЕЦЬКИЙ ВАСИЛЬ ФЕДОРОВИЧ (1609 – р. с. невід. pp.)	186
ДЕБАТИ ПОЛІТИЧНІ	189
ДЕІДЕОЛОГІЗАЦІЯ	191
ДЕКАБРІСТИ НА ТЕРЕНІ УКРАЇНИ	192
ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ	198
ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ	201
ДЕМОГРАФІЧНА ПОЛІТИКА	208
ДЕМОКРАТИЧНИЙ СОЦІАЛІЗМ	224
ДЕМОКРАТИЧНИЙ ЦЕНТРАЛІЗМ	225
ДЕМОКРАТІЯ	227
ДЕМОКРИТ АБДЕРСЬКИЙ (ПРИБЛИЗНО 460 – 370 pp. до н. е.)	236
ДЕМОСФЕН (384 – 322 pp. до н. е.)	244
ДЕПОРТАЦІЯ	246
ДЕПУТАТСЬКИЙ МАНДАТ	249
ДЕРЖАВА	252
ДЕРЖАВА ПРАВОВА	258

ДЕРЖАВНА МОВА	264
ДЕРЖАВНИЙ ПЕРЕВОРОТ	266
ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ УКРАЇНИ	268
ДИПЛОМА́ТІЯ	273
ДИРЕКТО́РІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ	279
ДЖАЛАЛІЙ ФІЛОН ПРОКОПОВИЧ (р. н. невід.– 1659 рр.)	283
ДЖОНСОН ЛІНДОН Б. (1908 – 1973 рр.)	288
ДИСИДЕНТСТВО	310
ДІАЛÉКТИКА	313
ДІА́СПОРА	321
ДИ́РО ДЕНІ́ (1713 – 1784 рр.)	325
ДОГОВІР МІЖНАРОДНИЙ	332
ДОГОВІР ПРО УТВОРЕННЯ СРСР	339
ДОГОВІР ПОЛІТИЧНИЙ	342
ДОГОВІР СУСПІЛЬНИЙ	343
ДОКТРИНА ПОЛІТИЧНА	346
ДОЙЧ КАРЛ ВОЛЬФГАНГ (1912 – 1992 рр.)	348
ДОМІНІО́Н	353
ДОНЦОВ ДМИТРО ІВАНОВИЧ (1887 – 1973 рр.)	355
ДОСВІД ПОЛІТИЧНИЙ	359
ДОРОШÉНКО ПЕТРО́ ДОРОФІ́ЙОВИЧ (1627 – 1698 рр.)	359
ДРАГОМА́НОВ МИХАЙ́ЛО ПЕТРОВИ́Ч (1841 – 1895 рр.)	365
ДРАКОНТ (VII ст. до н. е.)	369
ДУАЛІ́ЗМ	374
ДУУМВІРАТ	376
ДЮВЕРЖЕ МОРИ́С (НАР. 1917 р.)	377
ДЮРКГЕ́ЙМ ЕМІ́ЛЬ (1858 – 1917 рр.)	381
ДЬЮ́І ДЖОН (1859 – 1952 рр.)	383
ЕВАНС МЕДФОРД СТЕНТОН (нар. 20 липня 1934 р.)	385
ЕВОЛЮ́ЦІОНІ́ЗМ	388
ЕВТАНА́ЗІЯ	393
ЕГАЛІ́ТАРИЗМ	394
ЕГО́ЦЕНТРИ́ЗМ	395
ЕЙЗЕНХА́УЕР ДУА́ЙТ ДЕВІ́Д	396

ЕЙФОРІЯ	410
ЕКЗЕКВАТУРА КОНСУЛЬСЬКА	412
ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ	412
ЕКСПАНСІЯ	414
ЕКСПРОПРІАЦІЯ	416
ЕКСТРАДІЦІЯ	417
ЕКСТРЕМІЗМ	420
ЕЛІТА	422
ЕЛІТАРИЗМ	428
ЕМІГРАЦІЯ	429
ЕМПІРІЗМ	433
ЕМСЬКИЙ УКАЗ	435
ЕНГЕЛЬС ФРІДРІХ (1820 – 1895 рр.)	437
ЕПІКУР (341 – 270 рр. до н. е.)	448
ЕТАТИЗМ	450
ЕТИКА ПОЛІТИЧНА	450
ЕТНІЧНА КАРТИНА СВІТУ	452
ЕТНІЧНА МЕНШИНА	459
ЕТНОПСИХОЛОГІЯ	461
ЕТНІЧНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ	462
ЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ	464
ЕТНОГЕНЕЗ	466
ЕТНОГРАФІЯ	470
ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО	474
ЕТНОКУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА	477
ЕТНОЛОГІЯ	482
ЕТНОПЕДАГОГІКА	486
ЕТНОПОЛІТИКА	487
ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ	494
ЕТНОС	498
ЕТНОСОЦІОЛОГІЯ	500
ЄВРАЗІЙСТВО	505
ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ	509
ЄВРОКОМУНІЗМ	517

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТОЛОГІЯ	518
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТ	524
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ	527
ЄДИНИЙ ФРОНТ	543
ЄЛЛІНЕКА ГЕОРГА (1851– 1911 рр.)	546
ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА	549
ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА.....	550